

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 43

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

Включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток 1)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка, 071 – Облік і оподаткування, 072 – Фінанси, банківська справа та страхування,
073 – Менеджмент, 075 – Маркетинг, 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність,
281 – Публічне управління та адміністрування, 292 – Міжнародні економічні відносини

Науковий збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради
Міжнародного гуманітарного університету (від 22 червня 2020 року протокол № 5)

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **В. Д. Берназ**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **В. М. Запорожан**, д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **І. В. Ступак**, д-р філол. наук, доц.; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.; **О. В. Токарев**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – д-р економ. наук, **Т. В. Деркач**
Відповідальний секретар серії – **В. О. Горбаньова**

Редакційна колегія серії «Економіка і менеджмент»:

Л. А. Бахчиванжи, канд. екон. наук, доц.; **О. В. Більська**, д-р екон. наук, доц.; **О. В. Димченко**, д-р екон. наук, проф.; **Г. М. Запша**, д-р екон. наук, проф.; **Н. В. Захарченко**, д-р екон. наук; **П. І. Коренюк**, д-р екон. наук, проф.; **М. Б. Кулинич**, канд. екон. наук, доц.; **В. Є. Куриляк**, д-р екон. наук, проф.; **В. В. Лагодієнко**, д-р екон. наук, проф.; **М. В. Лизун**, д-р екон. наук, доц.; **І. А. Ломачинська**, канд. екон. наук; **З. О. Луцишин**, д-р екон. наук, проф.; **О. А. Мартинюк**, д-р екон. наук; **В. В. Немченко**, д-р екон. наук, проф.; **Т. А. Родіонова**, канд. екон. наук; **О. В. Садченко**, д-р екон. наук, проф.; **Л. М. Сатир**, д-р екон. наук, проф.; **Р. М. Скупський**, д-р екон. наук; **А. В. Данильченко**, д-р екон. наук, проф.; **Евангелос Сискос**, д-р екон. наук, проф.; **А. М. Казамбаева**, канд. екон. наук, доц.; **Д. М. Пармакли**, д-р екон. наук, проф.; **Ж. А. Шералиева**, канд. екон. наук, доц.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання
на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 20001-9801 ПР,
видане Державною реєстраційною службою України 25.06.2013 р.

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна
Телефон: +38 (099) 967 84 71
Електронна пошта: editor@vestnik-econom.mgu.od.ua
Офіційний сайт: www.vestnik-econom.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Економіка і менеджмент», 2020

© Міжнародний гуманітарний університет, 2020

© Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2020

ISSN (Print) 2413-2675

ISSN (Online) 2664-6927

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Балахонова О.В.*д.е.н., професор, професор кафедри економіки і менеджменту,
Вінницький соціально-економічний інститут
університету «Україна»***Balakhonova Olesya***Vinnitsa Social and Economic Institute
«Ukraine» University*

ХАРАКТЕР ІННОВАЦІЙНОСТІ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

NATURE INNOVATIONAL OF MODERN ECONOMICAL SYSTEMS

Анотація. У статті на основі проведеного аналізу характеру інноваційності сучасних економічних систем для вітчизняної економіки насамперед як основний критерій оцінки ступеня інноваційності рекомендовано використання показників, які відображають місце економічної системи на ринку і характеризують кінцеві результати її діяльності. Інноваційною вважається така економічна система, яка дає змогу постійно нарощувати випуск і реалізацію нової продукції. В умовах ринкової невизначеності стійке функціонування промислового підприємства досягається шляхом його реструктуризації: забезпеченням технологічного розвитку основного виробництва, перебудовою системи управління в напрямі адаптації до зовнішніх умов. Інноваційність підприємства розглядається в таких визначених у роботі аспектах: це підприємство, яке розвивається на основі освоєння інновацій; управління на такому підприємстві здійснюється по горизонтальному принципу; головна мета діяльності в довгостроковій перспективі – виживання в конкурентному середовищі.

Ключові слова: інновація, система, показник, критерій, активність, політика, конкурентоспроможність, технологія, ресурс, ризик, стратегія.

Постановка проблеми. Кризовий стан вітчизняної економіки, як складної системи загалом, так і окремих її елементів, багато в чому зумовлено низьким рівнем її інноваційності. Наведемо словникове визначення цього поняття: «Система економічна – система суспільного виробництва, тобто сукупність продуктивних сил і виробничих відносин. Це складна, ймовірна, динамічна система, що охоплює процеси виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ» [2, с. 956]. Її місце в макроекономічному середовищі та результативність діяльності багато в чому зумовлюються здатністю адаптації до змін у середовищі, що оточує підприємство. У сучасній економічній теорії така здатність господарюючих суб'єктів пов'язана з інноваційною діяльністю суб'єктів, господарюючих на ринку. Досі відсутній системний підхід до аналітичних досліджень параметрів інноваційності економічних систем. Використовували для їх оцінки показники не є достатніми характеристиками для відображення дійсного стану підприємства. Ці показники не мають чіткої формальної методології визначення, що дає змогу зробити висновок про їх непридатність для системного дослідження інноваційних процесів в економічних системах.

Відсутній також загальний критерій, щодо якого можна здійснювати подібні оцінки як для економічних систем загалом, так і для частини їхнього інноваційного складника.

Сучасні економічні теорії не цілком чітко елімінують фактор інноваційної діяльності як суттєвий елемент розвитку. Відсутня чітко локалізована система критеріїв і показників, що ілюструє не тільки масштаби розвитку системи взагалі, а й інноваційної діяльності зокрема. Використовувані показники не дозволяють оцінити характер впливу інноваційної діяльності господарюючих суб'єктів на їхній економічний стан. Значна частина наукових робіт, присвячених питанням розвитку економічних систем, використовує термін «інновація» та утворені на його основі словосполучення просто як модний семантичний апарат, не вдаючись у суть таких показників, як «інноваційна сприйнятливість», «інноваційна активність», «інноваційність» [3; 5; 7]. Результат такого підходу очевидний: інноваційна діяльність є, а інноваційного результату у вигляді позитивного економічного розвитку немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі авторка спиралася на праці таких учених, як: Н. Асамбаєв [1], А. Гавриленко [3], В. Геєць [4], Ю. Даниленко [5], К. Зайченко [6], В. Захарченко і М. Меркулов [7], Т. Пітерс [10], А. Динкін [8], Л. Рибаківа [11], Л. Федулова [13], П. Цибульов [14].

Так, В. Геєць відзначає: «У промисловій політиці інноваційного типу важливим є формування нових виробництв і виведення їхньої продукції на світові ринки. Йдеться про такі види діяльності, де новий бізнес організує так звані інститути розвитку, які повинні спрямовувати свою діяльність в першу чергу на такий результат» [4, с. 13]. Окремі фахівці наголошують: «Сьогодні проблема інституційної підтримки науково-технологічного розвитку в країнах світу вирішується за допомогою різноманітних механізмів, таких як регіони науки, наукові парки, технологічні парки, індустріальні парки, науково-інноваційні центри, центри трансферу, технологічні та бізнес-інкубатори, стартапи, спін-офф компанії, венчурні та «посівні» фонди. Особливу увагу науковці приділяють вивченню взаємодії окремих механізмів підтримки наукового та інноваційного розвитку, насамперед кластерів, науково-інноваційних мереж і технологічних платформ, що одержали бурхливий розвиток у провідних країнах-лідерах першого десятиліття XXI ст.» [9, с. 5]. У зв'язку з чим може викликати зацікавленість послідовність зміни поколінь інноваційного процесу з використан-

ням семи моделей, які узагальнює Ю. Даниленко [5, с. 23–25]. А. П. Цибульов узагальнює принципову трирівневу модель національної інноваційної системи: підсистема інноваційного процесу, підсистема державного сприяння інноваційної діяльності, підсистема міжнародних зв'язків у сфері інновацій [14, с. 7]. В. Захарченко і М. Меркулов у своїх роботах наводять класифікації управлінських інновацій, визначають якості кожного типу управлінського нововведення, пропонують методи їх розроблення і впровадження [7, с. 375]. Л. Федулова стверджує: «Важлива роль в реалізації державної політики багатьох країн, як розвинутих, та і тих, що розвиваються, відводиться формуванню технологічної інфраструктури, що виокремилася з інноваційної інфраструктури й динамічними темпами виконує свої основні функції – забезпечення зв'язків між фундаментальними науковими дослідженнями та їх комерційним втіленням у технологіях» [13, с. 841]. К. Зайченко попереджає: «Однак високий рівень інформатизації та інноваційного розвитку економіки створили нові виклики, що можуть слугувати як додатковими можливостями, так і перешкодою для ефективного функціонування та інноваційного розвитку підприємства» [6, с. 91].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць щодо функціонування інноваційної моделі розвитку національної економіки, є відсутнім системний підхід до аналітичних досліджень параметрів інноваційності економічних систем. Показники, що використовуються для їх оцінки, не є достатніми характеристиками для відображення дійсного положення суб'єкта господарювання. Такі показники не мають чіткої формальної методології визначення, що дає змогу зробити висновки про їх невідповідність для проведення системних досліджень інноваційних процесів в економічних системах.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування як загального критерію, так і чітко локалізованої системи критеріїв і показників, які характеризують масштаби розвитку економічних систем взагалі та інноваційної діяльності частково.

Виклад основного матеріалу. Як основний критерій оцінки ступеня інноваційності можна використовувати показник, що відображає місце економічної системи на ринку. Єдиний показник, який дає змогу здійснити таку оцінку, – це обсяг продажів, розрахований у порівнянних цінах. Названий критерій є динамічним, а не моментним показником, оскільки відображає зміну положення підприємства на ринку в часі щодо деякого базисного періоду.

Інноваційною слід вважати економічну систему, за якої в аналізованому періоді не зменшився, принаймні, масштаб продажів [1, с. 2]. На сучасному етапі функціонування вітчизняних підприємств доцільно використати жорсткіший критерій і вважати інноваційною таку систему, яка в аналізованому періоді збільшила б обсяги продажів в умовах вільної конкуренції. Під час оцінки інноваційності економічних систем на основі критеріїв, що використовуються нині, не враховується, що інноваційна діяльність, в традиційному її значенні, істотно орієнтована на проміжне виробництво. У зв'язку з цим економічна система змушена для підтримки свого стабільного стану кожного разу здійснювати у все більш широким масштабах інвестиції у сферу проміжного споживання, в тому числі у сферу інноваційної діяльності, що часто взагалі не знаходить вираження в кінцевих результатах її діяльності, що характеризуються традиційно використовуваними показниками: обсягом виробництва, зниженням собівартості, прибутку, доданої вартості. Обсяг же продажів досить чітко дозволяє оцінити резуль-

тативність інвестицій, здійснених тієї чи іншої економічної системою.

Слід зазначити ще один важливий момент. Нині інноваційна діяльність в основному характеризується показником «інноваційна активність». Вітчизняна наука й офіційна статистика використовують цей показник, трактуючи його, як участь економічної системи в інноваційній діяльності [6; 12]. Однак досі відсутні основні умови його застосування – наявність методики розрахунку показника і можливість його зіставлення з показниками інших аналогічних систем. Тим часом очевидно, що участь в інноваційній діяльності не дає змогу коректно оцінити ступінь інноваційності системи, оскільки цей показник не пов'язаний ні з масштабами господарюючого суб'єкта, ні з кінцевими результатами його функціонування. Більш правильно віддати пріоритет показнику «інноваційна сприйнятливість», визначаючи його як здатність системи до генерації та використання нововведень. Цей показник найбільш повно відображає адаптаційні можливості економічної системи щодо зовнішнього середовища і дає змогу оцінити вплив інноваційної діяльності на її економічне становище.

Свідченням розуміння важливості інноваційної діяльності для розвитку України на загальнодержавному рівні є схвалена розпорядженням КМ України від 10.07.2019 р. № 526-р Стратегія розвитку інноваційної діяльності на період до 2030 року [12]. Згідно з цим документом, мета Стратегії «полягає в розвитку національної інноваційної екосистеми для забезпечення швидкого і якісного перетворення креативних ідей в інноваційні продукти і послуги, підвищення рівня інноваційності національної економіки, що передбачає створення сприятливих умов для розвитку інноваційної сфери, збільшення кількості впроваджуваних розробок, підвищення економічної віддачі від них, залучення інвестицій в інноваційну діяльність».

Стратегія встановлює досить амбітні індикатори реалізації поставлених завдань. Так, частка витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у валовому внутрішньому продукті до 2030 р. повинна становити 3% (в 2017 р. – 0,45%), частка інноваційних підприємств у загальній кількості підприємств – не менше 30% (в 2017 р. – 16,2%), частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції – 10% (в 2017 р. – 0,7%).

Серед напрямів і способів вирішення проблем, пов'язаних із подальшим розвитком інноваційної діяльності в Україні, в Стратегії належне місце займають питання освітньої та науково-дослідної діяльності. Зокрема, йдеться про «створення шкіл обміну досвідом і національних ресурсів з навчання підприємництва та інноваціям» і «поліпшення якості освіти наближенням його до потреб глобального ринку і потреби у фахівцях, здатних створювати, адаптувати і використовувати технологічні інновації, підтримку запровадження навчальних дисциплін по підприємництву, фінансової грамотності та охорони інтелектуальної власності». Передбачається «розробити механізм стимулювання науковців до формування актуальної і затребуваної глобальним ринком тематики наукових досліджень, спрямованої на створення інноваційних рішень»; «забезпечити державну підтримку створення та ефективного функціонування елементів інноваційної інфраструктури в закладах вищої освіти і наукових установах щодо діяльності керівника по організації інноваційної діяльності»; «Забезпечити державну підтримку створення та ефективного функціонування на базі установ вищої освіти і наукових установ безперервного ланцюга: “стартап-школа – акселератор – бізнес-інкубатор”».

У результаті авторка доходить висновку: інноваційність економічної системи слід оцінювати не за фактом наявності нововведень, а по динаміці її положення у зовнішньому середовищі.

Аналіз і узагальнення теоретичних робіт у сфері управління соціально-економічними системами [4; 8] показують, що в умовах ринкової невизначеності стійке функціонування промислової організації досягається реструктуризацією підприємства за двома напрямками:

1) забезпечення технологічного розвитку, що розуміється як ступінь механізації й автоматизації виробничих процесів, як здатність виробничого потенціалу до зміни параметрів конструкторсько-технологічних характеристик продукції та обсягів її виробництва;

2) перебудова системи управління промисловою організацією в напрямку пристосування і адаптації до мінливого зовнішнього середовища на базі освоєння новачок.

В умовах розвитку ринкових стосунків та їх ускладнення стійке функціонування підприємства забезпечується лише одночасним розвитком цілого комплексу реакцій фірми (виробничою, конкурентною, інноваційною і так далі). Підприємства ВПК, що накопили великий організаційний досвід як у сфері оновлення виробів, що випускалися, так і у сфері НДДКР, найбільшою мірою підготовлені для реструктуризації в цілях формування необхідної на ринку властивості інноваційності організації.

Інноваційність як властивість організації розглядається у формі здатності оновлюватися, щоби пристосуватися до постійної зміни зовнішнього середовища. Особливістю промислової організації є певна інерційність у динаміці як організаційних структур, так і технології виробництва товару під час реалізації підприємницьких ідей. Крім цього, необхідно враховувати відсутність в українських підприємств гнучкої реакції на зміни ринкового середовища, що характерно для трансформаційної економіки.

Поняття інноваційності промислової організації в умовах трансформаційної економіки розглядається у трьох аспектах.

1. По-перше, це організація, що розвивається на основі освоєння нововведень. Природа цих нововведень різна: нові досягнення в області техніки, технології, переробки матеріальних ресурсів та інформації, соціальних знань, а також в сфері управління, педагогіки та психології (післядипломне навчання, управління внутрішньоорганізаційним трансфертом знань, формування корпоративної культури).

2. По-друге, управління в цій організації здійснюється за горизонтальним принципом, з його децентралізацією, орієнтацією на розширення видів реакцій на різноманіття змін зовнішнього середовища. У цьому – відмінність від традиційного підприємства, систематично оновлюючого свою продукцію, де інноватика представляє один з функціональних видів діяльності. Інноваційна організація – це інтегрована цілісність з різноманітними реакціями на динаміку зовнішнього середовища. Іншими словами, налагодження горизонтальних зв'язків, по суті, є розвитком механістичної організації у бік органічної.

3. По-третє, мета діяльності організації в довгостроковій перспективі – виживання в конкурентному середовищі. Її функціонування характеризується такими поняттями, як ділова активність, поведінка, різноманітність реакцій, адаптивність до мінливого зовнішнього середовища, гнучкість, конкурентоспроможність.

Важливість зазначених властивостей змінюється по горизонтам планування (управління). За горизонтами управління

змінюється і ступінь деталізації показників, що характеризують властивості організації; в короткостроковому періоді – це, наприклад, сімейство показників, що описують прибуток; в довгостроковій перспективі таку групу показників вказати досить складно.

Ринкова орієнтація економіки вимагає від підприємця комплексного підходу до здійснюваної ним інноваційної політики, яка проявляється, зокрема, в тому, що будь-які інновації повинні розглядатися з двох позицій: з точки зору споживачів і з точки зору виробників нових товарів або послуг. Подібний комплексний підхід цілком вписується в сучасну методологію маркетингу. З позиції споживача інновація визначається (за Пітерсом Т.) як творча і успішна імплементація прогресивного відкриття, винаходи або просто концепції, в якій можна виділити три складові:

1) потреба, що підлягає задоволенню, тобто функція або набір функцій, які потрібно виконати;

2) концепція об'єкта або сукупності об'єктів, яка здатна задовольнити потребу, тобто нова ідея;

3) компоненти, що представляють сукупність наявних знань, матеріалів і доступних технологій, що дозволяють довести концепцію до робочого стану [10, с. 57].

1. Характеризуючи першу складову, найчастіше говорять, що інновація – це будь-яка ідея (продукт), що сприймається потенційним споживачем як нова. Цьому суб'єктивному визначенню інновації, що спирається на образ думок окремої людини, протистоїть об'єктивний підхід, який використовує незалежні по відношенню до потреб критерії, згідно з яким інноваціями є ідеї, поведінка або об'єкти, які якісно відрізняються від існуючих. Іноді дослідники ринку визначають новий продукт як товар, що недавно з'явився, частка якого на ринку ще незначна [6, с. 92].

2. Ринок часто відкидає новий товар через нездатність прийняти концепцію продукту, тому важливою є друга складова інновації. У маркетингу прийнято виділяти: загальну концепцію продукту, яка визначає очікування споживачів щодо різних властивостей товару (фізичних, інформаційних, додаткових, таких як сервіс); розширену концепцію продукту, яка передбачає необхідність дій, в результаті яких товар повинен перевершити очікування споживачів і, отже, забезпечити додаткову цінність понад те, за що платить покупець. Правильно вибрана концепція створює потенціал товару або все те, що може повернути і утримати споживачів.

3. Третя складова дозволяє інновації впливати на поведінку споживачів як певної соціальної групи. За ступенем цього впливу нова продукція (інновації) ділиться на безперервні інновації (модифікації існуючих продуктів, а не абсолютно нові вироби), динамічно безперервні інновації (створення нового товару, варіація вже існуючого, який, однак, не змінює усталені схеми поведінки споживачів), переривчасті інновації (абсолютно нові товари, які докорінно змінюють, «переривають» моделі поведінки споживачів).

Розглянемо інновації з точки зору їх впливу на виробника товарів або послуг, класифікуючи інновації за трьома критеріями:

- а) ступеня новизни інновації для промислового підприємства;
- б) характером концепції, на якій заснована інновація;
- в) інтенсивності інновації.

А. За першим критерієм оцінюють конкурентоспроможність інновації з точки зору підприємницького ризику. Можна виділити чотири градації ризику і, відповідно, чотири типи інновації. У першому випадку ринок і технологія відомі (ризик

мінімальний, так як підприємство спирається на свою особливу компетентність). У другому випадку – ринок новий, але відома технологія (ризик в основному комерційний, і успіх визначається маркетинговим ноу-хау підприємства). У третьому випадку – ринок відомий, але нова технологія (ризик технічний, і успіх залежить від технологічного ноу-хау підприємства). У четвертому випадку – ринок і технологія нові (ризик підсумовується, і виявляються підстави для стратегії диверсифікації).

Б. Другий зі згаданих критеріїв виходить з характеру нової ідеї. Слідуючи їй, виділяють інновації з технологічної та маркетингової домінантами. Інновації з технологічної домінантою змінюють фізичні властивості товару на рівні виробництва, застосування нового компонента або нового матеріалу, створення принципово нових продуктів, нових виробів, нового фізичного стану або нових комплексних систем. Інновацію з маркетинговою домінантою характеризують, в основному, варіанти управління, збуту і комунікації як складові процесу комерційної реалізації товару або послуги. Вони стосуються будь-якої діяльності, пов'язаної з доведенням товару або послуги від виготовлення до кінцевого користувача. Інновації з маркетинговою домінантою виникають в результаті застосування науки про людину, є організаційними і не пов'язані з науково-технологічним прогресом у вузькому сенсі цього слова. На відміну від інновацій з технологічної домінантою, які вимагають великих фінансових ресурсів, в першому випадку вони більше потребують творчого осмислення, винахідливості і ноу-хау, ніж фінансових ресурсів. З точки зору ресурсів останні менш ризиковані, але простіше копіюються конкурентами.

В. Третій критерій робить акцент на ступінь новизни інновацій для ринку, розмежовуючи інновації «радикальні» (проривні) і «відносні». Інтенсивність інновації визначається новизною її концепції і технології реалізації.

Говорячи про роль інновацій для розвитку підприємства, слід підкреслити, що поняття інноваційна політика і науково-технологічна політика необхідно сприймати як єдиний процес для будь-якої підприємницької структури. Іншими словами, інноваційність, новаторство повинні бути присутніми у всіх напрямках науково-технологічної політики, головна ідея якого закінчується в цілеспрямованому пошуку і розробці принципово нових і суттєво поліпшених продуктів – інновацій, а також в прискоренні процесу створення, розгортання, вичерпання науково-технічного, виробничо-економічного і соціально-організаційного потенціалів нововведень.

В інноваційному процесі звичайно відзначають п'ять фаз: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки, впровадження (оцінка виробничої застосовності нововведення і пробний маркетинг), поширення (комерціалізація) нововведення. Критеріями виділення цих фаз є відмінності в змісті виконуваних на кожній фазі робіт і витрати, лавиноподібно зростаючи аж до останньої фази. На фази впровадження і поширення нововведення доводиться значна частка всіх витрат по обслуговуванню інноваційного процесу; на цих же фазах визначається значимість і ефективність нововведень. Кількість фаз може бути різною, але у бік збільшення. Так, наприклад, Захарченко В. досліджує 9 фаз [7, с. 507]. Це необхідно враховувати керівникам підприємств при плануванні НДДКР.

Слід зазначити, що лише 15–30% потенційно корисних розробок знаходить практичне застосування. У великих інофірмах кількість комерційно успішних розробок не перевищує 5%

загального їх числа, причому 80% провалів виявляється лише після виведення нововведення на ринок.

Говорячи про взаємозв'язок інноваційної та науково-технологічної політики, не варто забувати також про їх взаємозв'язок з переважаючим в національній економіці технологічним укладом [13, с. 35, 385, 738]. «Перестрибувати» через технологічний уклад для багатьох секторів промисловості практично нереально [7, с. 446–447]. Можна назвати кілька чинників, що гальмують інноваційні процеси на підприємствах:

- нестача власних фінансових ресурсів і відсутність інвестицій;
- стиснення внутрішнього попиту і економічний ризик освоєння нової продукції;
- брак кадрів необхідної кваліфікації;
- неготовність технологічно пов'язаних виробництв до постачання комплектуючих виробів і сировини необхідної якості;
- відсутність необхідних НДДКР та інформації про вітчизняні та іноземні технології.

Незважаючи на це, перехід до нової технологічної та товарної структур виробництва та забезпечення конкурентоспроможності підприємства на внутрішньому і зовнішньому ринках можливий при переході від поліпшувачих і псевдоінновацій до освоєння базисних інновацій, які забезпечують конкурентоспроможність підприємства. Це є кінцева мета науково-технологічної політики підприємства.

Іншими словами, метою науково-технологічної політики є бажаний результат діяльності виробників товарів у вигляді певного нововведення (інновації), що реалізується в обмежені терміни з обмеженими ресурсами, яке спрямоване на якісний (істотне або радикальне) їх розвиток. Реалізація мети забезпечує отримання стійких прибутків, конкурентних переваг і виживання в довгостроковій перспективі.

Нововведення стають потужним засобом захисту інтересів підприємства, а НДДКР, будучи ключовим аспектом господарської діяльності, вимагають особливої до себе уваги, а також вдосконалення механізму управління науково-дослідницької діяльності і прикладними розробками, пошуку шляхів впровадження їх у виробництво.

В умовах обмеженості коштів, зросли вимоги до мобільності їх руху, потрібно більш ретельне планування НДДКР та їх координування з іншими видами господарської діяльності, особливо з маркетингом і виробництвом, скорочення циклу «дослідження – розроблення – виробництво». Все це зумовлює розвиток на промислових підприємствах організаційних структур і вдосконалення інноваційної політики, що відповідає збільшеним вимогам до наукових досліджень, їх відокремлення в самостійний вид виробничо-господарської діяльності.

Стратегія НДДКР, будучи похідною від проведеної підприємством загальної стратегії, може носити характер «наступальний», «оборонний» або «абсорбції». Стратегія наступальна доцільна, коли у підприємства є можливість зробити широкомасштабні НДДКР на пріоритетних напрямках із метою випередження або збереження досягнутого раніше відриву від конкурентів в рівні розвитку технологій. Виконання даної стратегії можливо, якщо підприємство може забезпечити «винятковий» доступ до джерел необхідної інформації (так як більша частина відповідної інформації цілком доступна і для інших фірм), або дозволить проведення довгострокових великомасштабних досліджень, особливо фундаментального характеру, або ж гарантувати надзвичайно швидку реакцію на можливості, що

відкриваються, в тому числі у забезпеченні відповідною організаційною структурою. Прикладом реалізації такої стратегії може слугувати ПАТ «Одескабель» (м. Одеса).

Оптимальним варіантом є поєднання всіх зазначених способів. Підприємство має проявляти активність в таких областях науково виробничої діяльності, як: довгострокове планування, проведення повного циклу науково-дослідних, дослідно-конструкторських і інженерних робіт, технологічне проектування, контроль якості та технічне обслуговування, широкий патентний пошук та інформаційне забезпечення всіх служб, ретельна кадрова політика, навчання персоналу, підвищення рівня його кваліфікації.

На жаль, гостра нестача власних фінансових ресурсів у вітчизняних підприємств не дозволяє їм на даному етапі вести наступальну стратегію в області НДДКР. У цій ситуації ефективною може бути оборонна стратегія. Підприємству необхідно уважно спостерігати за дослідженнями, які ведуть конкуренти, які є технологічними лідерами, з тим щоб вести власні НДДКР на рівні, що дозволяє в максимально короткий термін «творчо» зімітувати продукцію фірм-лідерів, відтворивши їх досягнення на новому рівні, і виступати на ринках з власними аналогічними показниками продукції з мінімальним відставанням. Цю стратегію можна охарактеризувати також як стратегію «творчої» імітації. Прикладом може у цьому випадку слугувати поведінка на ринку ПАТ «Одеський завод радіально-свердлильних верстатів».

Ще одна (особливо рекомендована для українських підприємств) стратегія «абсорбації» полягає в імітації передової продукції конкурентів і зосередженні основної уваги на ефективності виробничого процесу. В умовах жорсткої конкуренції на ринках наукоємної продукції використання даної стратегії дає можливість фірмі-аутсайдеру досить швидко подолати технологічний розрив і вийти на передові рубежі. Важливість стратегії «абсорбації» підтверджується досвідом японських фірм: промислові представники Японії змогли досягти передового науково-технічного рівня за короткий проміжок часу шляхом поступового «заковтування» все більш високих технологічних рівнів. А у вітчизняній практиці такі дії здійснює ТДВ «Первомайськдизельмаш» (Миколаївська область).

Орієнтація національної економіки на ринок вимагає визначення напрямів інноваційної політики: важливо знати, яким шляхом піти підприємству в майбутньому. Необхідність розробки інноваційної політики обумовлюється тим, що зараз значний ризик вимагає у прийнятті рішень високої адаптивності до постійно мінливих ринкових умов. Керуючі структури повинні сприяти постійному припливу ідей, інноваційних пропозицій, створення в колективі атмосфери творчості та ініціативи. Мало того, в завдання будь-якого підприємця, який працює на ринок, входить цілеспрямований пошук нововведень; він повинен для досягнення успіху знати і вміти використовувати принципи, що лежать в основі процесів впровадження нових продуктів, послуг, технологій та ін.

Якщо говорити взагалі, то сам ринок, закони його розвитку – обумовлюють необхідність інноваційного типу мислення. Підприємства, котрі нехтували інноваційною політикою, неминуче морально старіють, йдуть на спад і вибивають з боротьби за споживача. У періоди великих змін, яким зараз є етап розвитку української економіки, спад відбувається значно швидше. Як тільки окреме підприємство або ціла галузь починає озиратися, дивитися в минуле, повернутися обличчям до майбутнього стає надзвичайно важко, а часом, і просто немож-

ливо. Досвід цілих країн показує, що досягти великих успіхів можна лише на шляху свідомої, цілеспрямованої інноваційної та підприємницької діяльності.

Сучасна економічна теорія вважає, що інноваційна діяльність в умовах ринку обумовлена набором передумов, що забезпечують можливість появи самої інновації. Зокрема, слід звернути увагу на такі з них:

- по-перше, будь-яке підприємство, будь-яку галузь національної економіки необхідно зробити сприйнятливими до інновацій і готовими відноситися до них не як до тягара, а як до слушної нагоди вийти в лідери на ринку;

- по-друге, систематичне вимірювання або, принаймні, оцінка ефективності дій підприємства у сфері інновацій є неодмінною умовою успішної підприємницької діяльності, як і його постійне прагнення до поліпшення показників своєї фінансово-господарської діяльності;

- по-третє, ринок вимагає в процесі інноваційної діяльності створення спеціальної організаційної структури управління, підбору форми навчання кадрів, їх мотивації, стимулювання та ін.;

- по-четверте, що саме головне, інновації слід розглядати як явища, що лежать у сфері попиту, а не пропозиції, оскільки інноваційна діяльність змінює цінність і корисність, витягувані споживачем з товарів, вона перетворює економічні ресурси в нову, продуктивнішу форму у вигляді товару або послуги, що відповідає запитам і бажанням споживачів.

Інноваційність як особливий інструмент підприємництва спрямована на те, щоб вдихнути в наявні ресурси нові властивості в цілях створення благ. Більше того, в ході інноваційної діяльності створюється новий економічний ресурс (ресурсу як такого не існує до тих пір, поки людина не відшукає в природі що-небудь корисне і не наділить його економічною цінністю). Зрештою мета інноваційного рішення – підвищити віддачу на вкладені ресурси.

Таким чином, інноваційна діяльність є симбіозом наукових досліджень, досягнень в науковій і виробничій сферах, управлінських рішеннях по їх впровадженню, обмежень, пов'язаних з ресурсами, цілей розвитку і маркетингової діяльності як основної координаційної ланки в її здійсненні.

Підприємство, що робить ставку на інновацію, має прагнути до максимального вивчення можливостей покупця в ефективному використанні передбачуваного нововведення. Для цього необхідно провести економічний аналіз здійснюваної підприємством інноваційної політики.

Пропонується наступна схема аналізу умов інноваційної діяльності підприємств, в якій враховані загальнометодологічні вимоги до технології його проведення.

Аналіз економічної ефективності інноваційної політики будується на взаємодії основних методів – експертних і факторних.

Метою застосування експертних методів є отримання оцінок прогностного характеру, заснованих на знаннях та інтуїції фахівців і керівників підприємств. Необхідність використання подібних методів пояснюється відсутністю по ряду причин даних про вплив чинників мікросередовища на ефективність проведеної інноваційної політики.

Мета факторного аналізу – виявлення тісного зв'язку між досліджуваними факторами та їх впливу на ефективність інноваційної політики. Процедура застосування даного методу передбачає відбір найбільш значущих чинників.

Економічний аналіз інноваційної діяльності суб'єктів ринку найкраще проводити за трьома напрямками: аналіз поведінки і

попиту споживачів; аналіз умов конкуренції і рівня науково-технічного потенціалу підприємства; вивчення товару-новації.

Напрямок 1. Вивчення поведінки і попиту споживачів нових товарів має на меті привернути клієнта до розробки і випуску товару-новації, що, безсумнівно, полегшує подальший збут завдяки попередньому ознайомленню. Споживач є фактором посереднього впливу на діяльність суб'єктів ринку, що визначає характеристики товару, виготовленого на підставі вивчення незадоволеного попиту.

Вивчення споживачами товарів має певні особливості, які пов'язані з їх характеристиками (наприклад, державні установи, приватні фірми тощо) і специфікою товару. Однак існують загальні методологічні підходи до проведення таких досліджень. Зокрема, можна рекомендувати такі з них, як: поведінка споживачів, вивчення мотивів попиту, оцінка способів придбання нового товару, визначення причин придбання цього виду продукції у цього суб'єкта ринку, оцінка тенденцій і причин зміни потреб.

Найбільш важливим напрямом роботи з вивчення споживачів є виділення основних структурних елементів ринку, кількості і розмірів постачальників і замовників, ступеня взаємодії між ними. Від ефективності стратегії сегментації багато в чому буде залежати стійкість вибраного підприємцем ринкового вікна.

Напрямок 2. У межах аналізу ринкових можливостей конкретного підприємства оцінюються сильні і слабкі сторони головних характеристик інноваційного потенціалу підприємства. Для цього розробляються критерії привабливості ринку:

1) аналіз загальних характеристик ринку, що включає в себе його тип, і розрахунок його ємності, аналіз стійкості, визначення вектора швидкості розвитку і виявлення на цій основі перспективи подальшого розвитку;

2) вивчення як реальних, так і потенційних споживачів (частка потенційних і реальних споживачів, ранжированих за розміром, обсягом виробництва на одного користувача). Дані аналізу полягають в дослідженні характеристик споживачів, які приймають рішення про покупку, а також їхніх питань в широкому сенсі цього поняття і процесів придбання ними товарів як конкретного підприємства, так і конкурентів взагалі;

3) дослідження товару підприємства в порівнянні з аналогічним товаром у підприємств-конкурентів. Необхідно також вивчення існуючих і планування майбутніх товарів, тобто розробка концепцій створення нових товарів (починаючи від репозиціонування і закінчуючи модернізацією існуючих, включаючи їхній асортимент і параметричні ряди, упакування і т.д.). Відносно застарілих товарів, що не дають розрахункового прибутку, розробляються дії по їх якнайшвидшому зняттю з виробництва і ринку;

4) вивчення форм і методів збуту підприємства і підприємств-конкурентів. Зокрема, досліджується:

– методи планування товароруху і збуту, включаючи створення при необхідності відповідних власних збутових мереж зі складами і магазинами або агентських мереж;

– цінова політика, яка полягає в плануванні систем і рівнів цін на товари, що поставляються, визначенні "технологій" використання цін, кредитів, знижок;

– процес управління маркетинговою діяльністю (маркетингом) як системою, тобто планування, виконання і контроль маркетингової програми й індивідуальних обов'язків кожного учасника роботи підприємства;

– оцінка ризиків і прибутків, ефективності маркетингових рішень;

– забезпечення формування попиту і стимулювання збуту шляхом комбінації реклами, особистого продажу, некомерційних престижних заходів ("паблік рілейшнз") і різного роду матеріальних стимулів, призначених для покупців, агентів і конкретних продавців.

Це дає змогу виявити:

– слабкість збутової мережі підприємства;

– недоліки товарів, що випускаються підприємством;

– недоліки у використанні товару підприємства його споживачами і на цій основі розробити шукані критерії привабливості.

Конкуренція – це економічний процес взаємодії, взаємозв'язку споживачів і виробників під час реалізації продукції, боротьби і суперництва між окремими виробниками продукції і послуг за найбільш вигідні умови виробництва і збуту. Доведено, що чим жорсткіша ринкова конкуренція серед виробників товарів і послуг, тим вище темпи і ширше процес поширення нововведень. Але відповідно до постулатів економічної теорії графік залежності між інтенсивністю конкурентної боротьби і сприйнятливостю до нововведень має криволінійну форму.

Помірна конкуренція, безсумнівно, сприяє прискоренню впровадження, але в міру посилення конкурентної боротьби ресурси виробничих систем виснажуються, гальмується процес інновацій. Даний процес стримується і при повній монополізації ринку, коли відсутні будь-які стимули до будь-яких інновацій.

Напрямок 3. Головною метою вивчення товару-новації є виявлення реальної ринкової потреби в конкретному виді продукції, що необхідно для вироблення рішення щодо оптимального обсягу випуску, технічних характеристик нового товару, для проведення економічно обгрунтованої інноваційної політики. У більшості випадків успіх супроводжує ті види продукції, поява яких обумовлена, перш за все, не змінами технології виробництва, його технічних можливостей, а потребами ринку і покупців. Але це не означає, що прийняття управлінського рішення про доцільність (недоцільність) розробки нового вигляду виробу повинні ґрунтуватися тільки на чисто ринкових методах оцінки.

Суть полягає у більш тісному зв'язку інформації про технічні характеристики виробу, його корисності з оцінками потреб і смаків покупців, в динаміці ринкової кон'юнктури ще до появи пробного зразка.

Викладені методологічні аспекти аналізу ефективності проведеної підприємствами інноваційної політики дозволяють запропонувати відповідну методику розробки стратегії інновації товару.

Сучасний рівень розвитку виробництва, досягнення науково-технологічного прогресу вимагає нової концепції організації виробництва, принципи якої відповідали б нинішній економічній ситуації в країні. Концепція організації не є постійною, а тим більше розпорядчою та нормативною. Те, що вчора, здавалося, веде до постійного успіху, сьогодні, на новому витку розвитку науки і техніки, виявляється застарілим і неефективним.

Необхідність розроблення інноваційної політики зумовлюється скороченням життєвого циклу продукції, об'єктивною вимогою проведення диференціації і диверсифікації виробництва, зростанням вартості ресурсів, значним ризиком в прийнятті рішень і високою адаптивністю до постійно мінливих ринкових умов. Керуючі структури повинні сприяти постійному припливу ідей, пропозицій, винаходів, стимулюванню підвищення якості продукції, створенню атмосфери творчості та ініціативи тощо.

Звісно ж, що основними елементами інноваційної політики є такі:

1. Проведення робіт, які пов'язані з удосконаленням існуючих технологій і розробкою нових, створенням певної технологічної бази, що дозволяє в майбутньому значно гнучкіше, швидше, а отже, й ефективніше реагувати на зміни, що відбуваються на ринку. З вимог гнучкості випливає ряд особливостей сучасної побудови промислового підприємства:

- вибір величини підприємства та виробничої системи;
- раціональний розподіл відповідальності за підрозділами підприємства;
- використання гнучких виробничих систем для виготовлення швидко змінюваної продукції і для задоволення запитів споживачів;
- розширення кола завдань, які одержуються кожним виконавцем.

2. Гнучкість виробництва є передумовою диверсифікації своєї продукції, здійснення певної діяльності, пов'язаної з розробленням нових товарів і виробів, що володіють високою якістю і мають попит на ринку. У зв'язку з цим необхідно сформулювати підходи до визначення позиції підприємця на ринку, напрям діяльності маркетингових служб підприємства, створення певного іміджу фірми на ринку та ін.

Зазначені підходи змінюють співвідношення витрат на виробництво продукції. У зв'язку з цим в процесі дослідження товарного ринку необхідно обґрунтувати розмір витрат на виробництво продукції і на обслуговування протягом її життєвого циклу, вивчення, розробку, технічну підготовку виробництва, отримання інформації про кон'юнктуру ринку, маркетинг, сервіс.

3. Підвищення ролі людського фактора, стимулювання мотивації до праці. Цей елемент інноваційної політики дозволить виробити кадрову політику промислового підприємства, спрямовану на створення і зміцнення довірливо-ділових відносин всередині фірми, що є однією з основ підвищення її науково-технічного потенціалу.

4. Вироблення програмного підходу до здійснення інноваційної політики з метою обґрунтування та організаційного супроводу передбачуваної для перспективи концепції організації виробництва. Розробляються при цьому цільові комплекси програми, які повинні складатися з переліку типових дій, жорстко пов'язаних з підсумками потенціалу промислового підприємства.

Основними факторами, що впливають на вибір напрямів інноваційної політики, є такі:

- а) креативні інструменти маркетингу, в тому числі:
 - поставка сировини, його ціна, транспортування, місце закупівлі, зберігання, якості;
 - конкурентоспроможність продукції, що випускається, і знову розроблена продукція, товарна політика;
 - сегментування ринку, освоєння нових сегментів, дослідження попиту на продукцію в різних сегментах ринку;
- б) комунікативні інструменти маркетингу, в тому числі:
 - імідж підприємства;
 - реклама;
 - робота по здійсненню зв'язку з аудиторіями, з якими доводиться контактувати підприємству (фінансові організації, засоби масової інформації, державні установи і т.д.);
 - безпосередня реалізація товарів і стимулювання збуту;
- в) умови конкуренції і рівень науково-технічного потенціалу підприємства, в тому числі:
 - кадри;

- логістичне забезпечення;
- організація та техніка виробництва;
- науково-технічна інформація.

Облік перерахованих факторів гарантує в межах інноваційної політики досягнення цілей підприємницької діяльності.

Інноваційна політика найменше концентрується на проблемах рентабельності. Особлива увага приділяється підтриманню в системі балансу науково-впроваджувальних і технологічних зв'язків відповідно до бажань і попиту споживачів. Здійснення інноваційної політики прямо пов'язане з діяльністю маркетингових служб підприємства. Роль маркетингу при цьому буде виражатися не в керівництві інноваційною політикою, а в інформаційному забезпеченні, участі у створенні ідей нових товарів, технологічної та виробничої структур відповідно до тенденцій розвитку попиту і пропозиції.

Отже, систему інноваційного маркетингу можна представити таким чином. По-перше, характеристики інноваційного маркетингу і кількість інформації, що передається потенційному споживачеві, багато в чому залежать від конкурентних позицій виробника товарів і послуг і факторів мікросередовища його діяльності. По-друге, сприйнятливості споживачів до нововведення багато в чому визначається макроекономічним середовищем, що їх оточує. Це означає, що рівень опрацювання інновацій буде зумовлюватися також і ситуацією, що склалася в галузі, національній економіці в цілому.

Таким чином, для вироблення дієвої інноваційної політики велике значення має постійний приплив інформації, що надходить від споживачів, галузі та ін. Зазвичай використовується як первинна інформація, отримання якої необхідно для досягнення цілей здійснюваних інновацій, так і вторинна інформація, яка існує і була зібрана раніше для якихось інших цілей. Джерелами первинної інформації можуть бути результати опитувань, спостережень та ін., а вторинної – як внутрішні відомості, що знаходяться в розпорядженні підприємства, так і зовнішні: урядові документи, дані органів статистики тощо.

Головним інструментом збору первинної та вторинної інформації є моніторинг ринку інновацій, який представляє собою організоване системне спостереження за ходом і характером кількісних і якісних змін мікро- і макросередовища функціонування підприємства в процесі його переходу з одного стану в інший. Зазвичай моніторинг розглядається як початкова ланка дослідження ринку інновацій: моніторинг – аналіз ринку інновацій – вироблення/коригування інноваційної політики – досягнення шуканої динаміки розвитку підприємства. Останній ланці повинен передувати значний період пізнання феномена ринкових відносин, виявлення малокерованих чинників саморозвитку, трансформація цілей.

Основні принципи організації моніторингу впливають з особливостей досліджуваного ринку інновацій, цілей і завдань його дослідження. Але в будь-якому випадку повинні дотримуватися, принаймні, трьох основних принципів моніторингу: тотожність (1), єдність (2) і системність (3).

1. Принцип тотожності вимагає, щоб між цілями дослідження ринку і системою моніторингу була певна відповідність (тотожність). Інакше кажучи, в разі регулярного дослідження інноваційних ринків для кожного з них створюється своя система моніторингу зі своїми цілями, завданнями, методами збору інформації та ін. У разі ж разових досліджень (щоб вловити закономірності швидкоплинних і нестабільних економічних відносин) зростають роль і значення разових «точкових» вибіркокових обстежень ринку; при цьому варіанті досліджень

моніторинг повинен бути гнучким і оперативним, наділений рисами універсальності.

2. Принцип єдності вимагає підпорядкованості та обумовленості досліджень конкретних ринків інновацій загальним макро- і мікроекономічним процесам в національній економіці. Іншими словами, одержувані в процесі приватних досліджень відомості про ринок є вторинними по відношенню до стану економіки в цілому; вони повинні інтерпретуватися через призму осмислення загальних процесів і явищ.

3. Принцип системності передбачає спостереження за ринком інновацій не по окремих його фрагментах, а в цілому. Цей принцип реалізується за допомогою: багатшаровості спостережень; введення в маркетингові та аналітичні моделі багатовимірних категорій, що дозволяють одночасно оцінювати зміни, що відбуваються практично в усіх напрямках; знаходження ключових ланок для кожного ринку окремо і побудови для них моделей моніторингу.

Зрозуміло, при організації системи моніторингу не слід забувати і про використання традиційних принципів статистичних досліджень – репрезентативності та економічності, тобто моніторинг повинен бути «налаштований» на отримання статистично значущих для виробничих систем фактів за допомогою мінімуму спостережень.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного автором даного дослідження аналізу характеру інноваційності сучасних економічних систем було визначені такі основні моменти:

1. У якості основного критерія оцінки ступеня інноваційності слід використовувати показники, які відображають місце економічної системи на ринку та характеризують її кінцеві результати функціонування.

2. Інноваційною слід рахувати таку економічну систему, яка постійно нарощує випуск і реалізацію новітньої продукції.

3. В умовах ринкової невизначеності стійке функціонування підприємства досягається його реструктуризацією: забезпеченням технічного розвитку, перебудовою системи управління в напрямку адаптації до зовнішнього середовища.

4. Інноваційність підприємства слід розглядати в наступних визначених аспектах: це підприємство, що розвивається на основі освоєння нововведень; управління на такому підприємстві здійснюється за горизонтальним принципом; головна ціль діяльності у довгостроковій перспективі – виживання у конкурентному середовищі.

5. Враховуючи закордонний досвід, методологія маркетингу інновацій має три складові: потреба, яка задовольняється; концепція об'єкта має нову ідею; всі значні компоненти повинні доводити концепцію до робочого стану.

6. Сучасну класифікацію інновацій слід базувати за трьома критеріями: ступеня новизни інновації для підприємства; характеру концепції, на якій базується інновація; інтенсивності інновації.

7. Визначені наступні фактори, що гальмують інноваційні процеси на підприємствах: нестача власних фінансових ресурсів, стискання внутрішнього попиту і економічний ризик освоєння нової продукції, відсутність персоналу необхідної кваліфікації, неготовність технологічно пов'язаних виробництв до постачання сировини і комплектуючих необхідної якості, відсутність проведення необхідних передпланових досліджень і НДДКР.

8. Інтенсифікація інноваційної діяльності в умовах конкурентного ринку вимагає від підприємства: сприятливості до інновацій, систематичний вимір і оцінку ефективності дій

підприємства відносно інновацій, створення спеціальної організаційної структури управління, інновацію слід розглядати в першу чергу у сфері попиту, а не пропозиції.

9. Аналіз економічної ефективності інноваційної політики слід будувати на основі двох базових методів – експертного і факторного.

10. Економічний аналіз інноваційної діяльності суб'єктів ринку рекомендовано проводити за наступними напрямками: дослідження поведінки і попиту споживачів нових товарів, оцінювати сильні та слабкі сторони головних характеристик інноваційного потенціалу підприємства, головною ціллю вивчення товарно-новації є виявлення реальної ринкової потреби у конкурентному виді продукції.

11. Основними елементами інноваційної політики є наступні складові: проведення робіт, що пов'язані з удосконаленням існуючих технологій; гнучкість виробництва є передумовою диверсифікації продукції, що випускається; підвищення ролі людського фактору і стимулювання мотивації до праці; розробка програмного підходу до здійснення інноваційної політики.

12. Система моніторингу інноваційної діяльності базується на наступних принципах: тотожності, єдності та системності.

Література:

1. Асамбаев Н.Т. Инновации для развития предприятия. *ИТР*, 2003. № 1(25). С. 2–9.
2. Большой экономический словарь. Под ред. А.Н. Азрилиана. 5-е изд. Москва : Институт новой экономики, 2002. 1280 с.
3. Гавриленко А.С. Формування нового технологічного укладу як напрям прискорення інноваційного розвитку України. *Формування ринкових відносин в Україні*, 2019. № 9. С. 42–49.
4. Гец В.М. Институциональная обусловленность инновационных процессов в промышленном развитии Украины. *Економіка України*, 2014. № 12. С. 4–19.
5. Даниленко Ю.А. Характеристики та класифікації інновацій та інноваційного процесу. *Наука та інновації*, 2018. № 3. С. 15–30.
6. Зайченко К.С. Роль держави в діяльності малого інноваційно-активного бізнесу : зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Економіка і держава*, 2016. № 10. С. 90–94.
7. Захарченко В.И., Меркулов Н.Н., Ширяева Л.В. Инновационное развитие в Украине : наука, технология, практика : монография. Одесса : Фаворит, 2011. 598 с.
8. Контуры инновационного развития мировой экономики. Прогноз на 2000-2015 г. г. Под ред. А.А. Дынкина. Москва : Наука, 2000. 143 с.
9. Матюшенко І.Ю., Хаустова В.Є., Князев С.І. Інституційна підтримка науково-інноваційного розвитку при формуванні єдиного дослідницького простору в країнах ЄС і України. *Наука та інновації*, 2017. № 2. С. 5–26.
10. Питерс Т. Представьте себе! Превосходство в бизнесе в эпоху разрушений. СПб. : Стокгольмская школа экономики, 2005. 352 с.
11. Рибаків Л. П. Методологічні засади обліку інноваційної діяльності підприємства. *Формування ринкових відносин в Україні*, 2019. № 10. С. 34–38.
12. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року. Схвалено розпорядженням КМ України № 526–р від 10.07.2019 р. *Урядовий кур'єр*, 2019. № 143. С. 9.
13. Федуллова Л.І. Технологічна політика : глобальний контекст та українська практика : монографія. Київ : КНТЕУ, 2015. 844 с.
14. Цибульов П.М. Трирівнева модель національної інноваційної системи України. *Наука та інновації*, 2018. № 3. С. 5–14.

References:

1. Asambayev N.T. (2003). Innovatsii dlya razvitiya predpriyatiya [Innovation for enterprise development]. *ИТР*, no. 1, pp. 2–9.
2. Bol'shoy ekonomicheskiy slovar' (2002). [Great economic dictionary]. Ed. A.N. Azriliyan. 5nd ed. Moscow, Institute of the New Economy, 1280 p.

3. Havrylenko A. S. (2019) Formuvannya novoho tekhnolohichnoho ukladu yak napryam pryskorennya innovatsiynoho rozvytku Ukrainy [Formation of a new technological way of life as a direction of acceleration of innovative development of Ukraine]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 9, pp. 42–49.
4. Geyets V. M. (2014) Instytutsional'naya obuslovlennost' innovatsionnykh protsessov v promyshlennom rozvitii Ukrainy [Institutional conditioning of innovative processes in the industrial development of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 12, pp. 4–19.
5. Danylenko Yu. A. (2018) Kharakterystyky ta klasyfikatsiyi innovatsiy ta innovatsiynoho protsesu [Characteristics and classifications of innovations and innovation process]. *Nauka ta innovatsiy*, no. 3, pp. 15–30.
6. Zaychenko K. S. (2016) Rol' derzhavy v diyal'nosti maloho innovatsiyno-aktyvnoho biznesu : zarubizhnyy dosvid ta vitchyznyani realiyi [The role of the state in the activities of small innovative and active business: foreign experience and domestic realities]. *Ekonomika i derzhava*, no. 10, pp. 90–94.
7. Zakharchenko V. I., Merkulov N. N., & Shiryayeva L. V. (2011) Innovatsionnoye razvitiye v Ukraine : nauka, tekhnologiya, praktika [Innovative development in Ukraine: science, technology, practice]. Odessa: Favorit, 598 p.
8. Kontury innovatsionnogo razvitiya mirovoy ekonomiki. Prognoz na 2000–2015 g. (2000) [Contours of innovative development of the world economy. Forecast for 2000–2015]. Ed. A.A. Dynkin. Moskva: Nauka, 143 p.
9. Matyushenko I. Yu., Khaustova V. Ye., & Knyazyev S. I. (2017) Instytutsiynaya pidtrymka naukovo-innovatsiynoho rozvytku pry formuvanni yedynoho doslidnyts'koho prostoru v krayinakh EU : Ukrainy [Institutional support of scientific and innovative development in the formation of a single research space in the EU: Ukraine]. *Nauka ta innovatsiy*, no. 2, pp. 5–26.
10. Piters T. (2005) Predstav'te sebe! Prevoskhodstvo v biznese v epokhu razrusheniy [Imagine! Excellence in business in an era of destruction]. Saint Petersburg, Stokgol'mskaya shkola ekonomiki, 352 p.
11. Rybakova L. P. (2019) Metodolohichni zasady obliku innovatsiynoyi diyal'nosti pidpryemstva [Methodological bases of the account of innovative activity of the enterprise]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 10, pp. 34–38.
12. Stratehiya rozvytku sfery innovatsiynoyi diyal'nosti na period do 2030 roku (2019) [Strategy for the development of innovation in the period up to 2030]. *Uryadovyy kur'yer*, no. 143, 9 p.
13. Fedulova L. I. (2015) Tekhnolohichna polityka : hlobal'nyy kontekst ta ukraiyins'ka praktyka [Technological policy: global context and Ukrainian practice]. Kyiv: KNTEU, 844 p.
14. Tsybul'ov P. M. (2018) Tryrivneva model' natsional'noyi innovatsiynoyi systemy Ukrainy [Three-level model of the national innovation system of Ukraine]. *Nauka ta innovatsiyi*, no. 3, pp. 5–14.

Аннотация. В статье на основе проведенного анализа характера инновационности современных экономических систем для отечественной экономики, в первую очередь, в качестве основного критерия оценки степени инновационности рекомендовано использование показателей, которые отображают место экономической системы на рынке и характеризуют ее конечные результаты деятельности. Инновационной считается такая экономическая система, которая позволяет постоянно наращивать выпуск и реализацию новой продукции. В условиях рыночной неопределенности устойчивое функционирование промышленного предприятия достигается путем его реструктуризации: обеспечением технологического развития основного производства, перестройкой системы управления в направлении адаптации к внешним условиям. Инновационность предприятия рассматривается в следующих определенных в работе аспектах: это предприятие, которое развивается на основе освоения инноваций; управление на таком предприятии осуществляется по горизонтальному принципу; главная цель деятельности в долгосрочной перспективе – выживание в конкурентной среде.

Ключевые слова: инновация, система, показатель, критерий, активность, политика, конкурентоспособность, технология, ресурс, риск, стратегия.

Summary. Based on the analysis of the nature of innovativeness of modern economic systems for the domestic economy, the article recommends, first of all, the use of indicators that reflect the place of the economic system on the market and characterize its final results of activity as the main criterion for assessing the degree of innovation. Such an economic system is considered innovative, which allows us to constantly increase the production and sale of new products. Under the conditions of market uncertainty, the stable functioning of an industrial enterprise is achieved through its restructuring: ensuring the technological development of the main production, restructuring the management system in the direction of adaptation to external conditions. The innovativeness of the enterprise is considered in the following aspects defined in the work: it is an enterprise that develops on the basis of the development of innovations; management at such an enterprise is carried out on a horizontal basis; the main goal of activity in the long term is survival in a competitive environment. Based on the analysis of foreign experience, a methodological approach to innovation marketing has been determined, which has three components: demand, which must be satisfied; the concept of the object of study should have a new idea; all significant components must bring the concept to working condition. The classification of innovations in work is based on three criteria: the degree of novelty of innovation for the enterprise; the nature of the concept on which innovation is based; intensity of innovation. Identification of factors that impede innovation processes at enterprises: lack of own financial resources, compression of domestic demand and economic risk of developing new products, lack of personnel with the necessary qualifications, lack of readiness of technologically interconnected industries for the supply of raw materials and components of the required quality, lack of the necessary scientifically based pre-planned studies. The intensification of innovation in a competitive market, as shown in the work, requires the enterprise: susceptibility to innovation, systematic measurement and evaluation of the effectiveness of the enterprise's actions regarding innovation, the creation of a special organizational management structure, innovation should be considered primarily in the environment of consumption, not supply.

Keywords: innovation, system, index, criterion, activity, policy, competitiveness, technology, resource, risk, strategy.

Бачинська О.М.

*к.е.н., викладач кафедри фінансів,
економіки та економічної кібернетики,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж*

Bachynska Olena

*Podilsky Special Educational and Rehabilitation
Socio-Economic College*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6994-469X>

ДОСВІД СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ СВІТОВОГО КЛАСУ

EXPERIENCE OF STRATEGIC PLANNING IN WORLD CLASS UNIVERSITIES

Анотація. У статті визначено сутність категорій «стратегія» та «стратегічне планування», роль та значення стратегічного планування у вищій школі, представлено досвід стратегічного вибору у низці провідних університетів світу. Стратегія університету передбачає багатовимірну, довгострокову, продуману, активну діяльність керівництва та всього персоналу, забезпечуючи ефективне вирішення завдань, досягнення цілей та виконання місії ЗВО. Досягнення стратегічних цілей сприятиме розвитку університету та підвищенню його конкурентоспроможності. Ми вважаємо, що стратегічне управління розвитком ЗВО має здійснюватися на трьох рівнях, а саме на рівні навчального закладу, на рівні структурного підрозділу (факультети та філії) та на функціональному рівні (кафедри). Однак нині не існує загальновизнаних стандартів та технологій роботи щодо створення конкурентних стратегій для ЗВО, тому вибір стратегії керівництвом ЗВО часто не приносить очікуваних результатів.

Ключові слова: стратегія, конкурентоспроможність закладу вищої освіти, стратегічне планування, стратегічний аналіз, стратегічний вибір, реалізація стратегії.

*Для того щоб ефективно керувати,
порядок і послідовність важливіше великих здібностей
О. Мірабо*

Постановка проблеми. Вища освіта в Україні, як й інші сфери виробничої та невиробничої діяльності, все гостріше відчуває необхідність пристосування до умов ринкового середовища. Активізація підприємницької діяльності та поява закладів вищої освіти (ЗВО), заснованих на приватній та комунальній формах власності, обумовили розвиток ринкових відносин у сфері вищої освіти та посилення конкуренції. Зміни, що відбуваються на ринку освітніх послуг, зокрема зростання кількості ЗВО, підвищення вимог до їх якісного рівня, зумовлюють загострення конкурентної боротьби між ними, визначають потребу в активізації маркетингової діяльності освітніх закладів, тому дедалі більшого значення набуває проблема формування конкурентних стратегій ЗВО [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно першими розробниками теорії стратегічного управління вважаються такі західноєвропейські вчені, як Д. Шендел, К. Хаттен та Ф. Котлер. Групуєчи їх підходи, можемо стверджувати, що саме їм належить одна з ефективних з методологічного та практико-прикладного погляду спроб запропонувати конструктивне визначення проблеми стратегічного управління. На думку вчених, під стратегічним управлінням слід розуміти «процес визначення і (встановлення) зв'язку організації з її оточенням, що полягає в реалізації вибраних цілей і в спробах досягнути бажаного стану відносин з оточенням за допомогою розподілу ресурсів, що дає змогу ефективно та результативно діяти організації та її підрозділам» [7].

Більшість науковців, які досліджували питання стратегічного управління, зокрема Г. Келлер, П. Блау, Дж. Дюдерштадт, П. Лоранж, І. Ігнат'єва, І. Маркіна, Л. Соколов, І. Крупенна, О. Радіонов, М. Мурашко, у своїх працях обґрунтовують необхідність і важливу роль стратегічного планування у вищій школі.

Проблемам формування конкурентних стратегій присвячені роботи Г. Азоева, В. Маркової, С. Кузнецової, М. Портера, В. Немцова, Л. Довгань, З. Шершньової, Л. Соколова та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас слід відзначити, що питання ідентифікації конкурентних стратегій ЗВО та особливостей їх реалізації у вітчизняній системі вищої освіти недостатньо висвітлено в економічній літературі.

Мета статті. Загострення конкурентної боротьби, викликане значною кількістю ЗВО, зниженням чисельності потенційних абітурієнтів, динамічними чинниками зовнішнього й внутрішнього середовища закладу, зміною поведінки споживачів освітніх послуг, необхідністю систематичного оновлення, вимагає від ЗВО постійного моніторингу ринкового середовища та розроблення механізмів посилення своїх позицій на освітньому ринку. Таким чином, вирішення завдання підвищення рівня конкурентоспроможності ЗВО в умовах мінливого ринкового середовища та постійно зростаючих вимог реального сектору економіки до кваліфікаційного рівня фахівців обумовлює мету дослідження, що полягає у вивченні

можливостей і перспектив використання варіантів конкурентних стратегій відомих світових університетів ЗВО України. Досягнення мети дослідження зумовило необхідність вирішення таких завдань, як визначення сутності категорії «стратегія» та розкриття особливостей стратегічного планування у ЗВО; характеристика базових стратегій розвитку, які використовуються провідними світовими університетами; зазначення ризиків, що можуть виникнути під час реалізації стратегії ЗВО.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні стратегія – це взаємопов'язаний комплекс заходів щодо підвищення життєздатності організації. У практичному аспекті найчастіше використовується таке визначення стратегії.

І. Ансофф вважає, що стратегія – це один з декількох наборів правил прийняття рішення щодо поведінки організації [2]. Він зазначив, що стратегія підприємства (зокрема, ЗВО) спирається на п'ять основних правил, таких як:

- стратегія є портфельною, тобто являє собою певний набір стратегічно значущих напрямів діяльності ЗВО;
- сформовані цілі ЗВО повинні привести його до довгострокового конкурентоспроможного стану;
- кожний зі стратегічних напрямів має власні стратегічні можливості зростання та прибутковості;
- усі складові частини стратегічного портфеля ЗВО мають бути збалансованими, взаємодоповнюючими або такими, що забезпечують отримання синергійного ефекту для найкращого використання усього стратегічного потенціалу, а саме ресурсів, процесів, навичок, вмінь та організаційних можливостей;
- стратегія ЗВО не може бути фіксованою на певний період і повинна постійно уточнятися та керуватися [4].

Стратегічне планування у ЗВО здійснюється на таких трьох рівнях:

- на рівні навчального закладу формуються стратегічні напрями діяльності ЗВО, його організаційна структура й розподіл ресурсів;
- на рівні структурних підрозділів (факультетів, філій) реалізуються стратегії, спрямовані на довготривале утримання конкурентних переваг на освітньому ринку;
- на функціональному рівні (кафедральному) забезпечується виконання стратегічних завдань, сформованих на рівні установи загалом і структурних підрозділів зокрема.

Процес стратегічного планування розпочинається з пошуку відповіді на такі три основних питання:

- яке місце посідає ЗВО на освітньому ринку;
- яке, на думку керівництва, положення має займати ЗВО у середньо- та довгостроковому періодах;
- яких заходів необхідно вжити для досягнення поставленої мети.

Одним із факторів успіху під час розроблення стратегії є чітко визначені цілі й задачі функціонування ЗВО. В практиці стратегічного планування існують так звані SMART-критерії, яким мають відповідати цілі:

- Specific – конкретні, точні, зрозумілі;
- Measurable – вимірювальні;
- Achievable – досяжні;
- Related – взаємопов'язані;
- Time-bound – визначені у часі.

Вдало вибрана стратегія дає змогу ЗВО в майбутньому досягти стійких конкурентних переваг на ринку освітніх продуктів.

У світовій практиці найчастіше застосовують п'ять основних стратегій розвитку ЗВО, а саме стратегії диференціа-

ції, фокусування, зниження витрат, інноваційного лідерства, синергії (рис. 1).

Диференціація – це задоволення потреб споживачів за рахунок широкої різноманітності освітніх і науково-технічних продуктів високої якості.

Фокусування – це спеціалізація ЗВО у конкретних галузях науково-освітньої діяльності, що дає змогу досягти у них лідерства.

Зниження витрат – це оптимізація діяльності ЗВО задля проведення варіативної цінової політики.

Синергія – це діяльність ЗВО в різних напрямках і сферах задля пошуку нових можливостей.

Інноваційне лідерство – це вхід на ринок з новими освітніми продуктами, впровадження новітніх технологій і засобів навчання.

Наведемо кілька прикладів.

Стратегію інноваційного лідерства запровадили в австрійському університеті Чарлза Стурта. Ключовими цінностями розвитку цього ЗВО є:

- інтелектуальна незалежність і свобода наукових досліджень;
- пошук, збереження й поширення знань;
- соціальна відповідальність;
- програма розвитку персоналу і студентів університету.

Інституційними цінностями Лондонської школи економіки і політології, яка в практиці стратегічного планування застосовувала стратегію фокусування, були:

- добросовісність;
- обов'язки перед студентами;
- інтелектуальна свобода;
- повага до навколишнього середовища.

Стратегія зниження витрат досить часто використовується в практиці управління ЗВО Росії. Так, стратегічними напрямами розвитку Пермського державного університету є:

- створення умов для ефективної роботи науково-педагогічних працівників і підтримка наявних наукових шкіл;
- оновлення матеріально-технічної бази;
- удосконалення системи управління ЗВО.

Низка типових стратегій, які використовуються (або ж взяті за основу) ЗВО, представлена в табл. 1.

Тривалий час на перших сходинках міжнародних рейтингів конкурентоспроможності університетських закладів утримується низка лідерів світового ринку освітніх послуг (університети Гарварда, Оксфорда, Кембриджу тощо). Це стало можливим завдяки повноцінній реалізації їх науково-дослідного потенціалу шляхом здійснення фундаментальних і прикладних досліджень на новітній науковій та техніко-технологічній базі, ефективного трансферу технологій, досконалої системи підготовки й перепідготовки кадрів та низки інших ключових чинників, які дають змогу утримувати найвищий рівень своєї «внутрішньої академічної якості» [1].

Оксфордський університет у стратегічному аспекті ідентифікував два основні пріоритети стратегічного розвитку, а саме глобальне охоплення; мережеву взаємодію, комунікацію, міждисциплінарність. Глобальне охоплення має на меті активний обмін ідеями співтовариства Оксфордського університету та іншими університетами для забезпечення зовнішнього співробітництва. Наступний пріоритет стратегічного розвитку передбачає формування політики міждисциплінарного дослідження, що створить нові можливості навчання для студентів та аспірантів. Ґрунтуючись на вищезазначених пріоритетах, можемо сказати, що стратегії Оксфордського університету спрямовані на його здатність

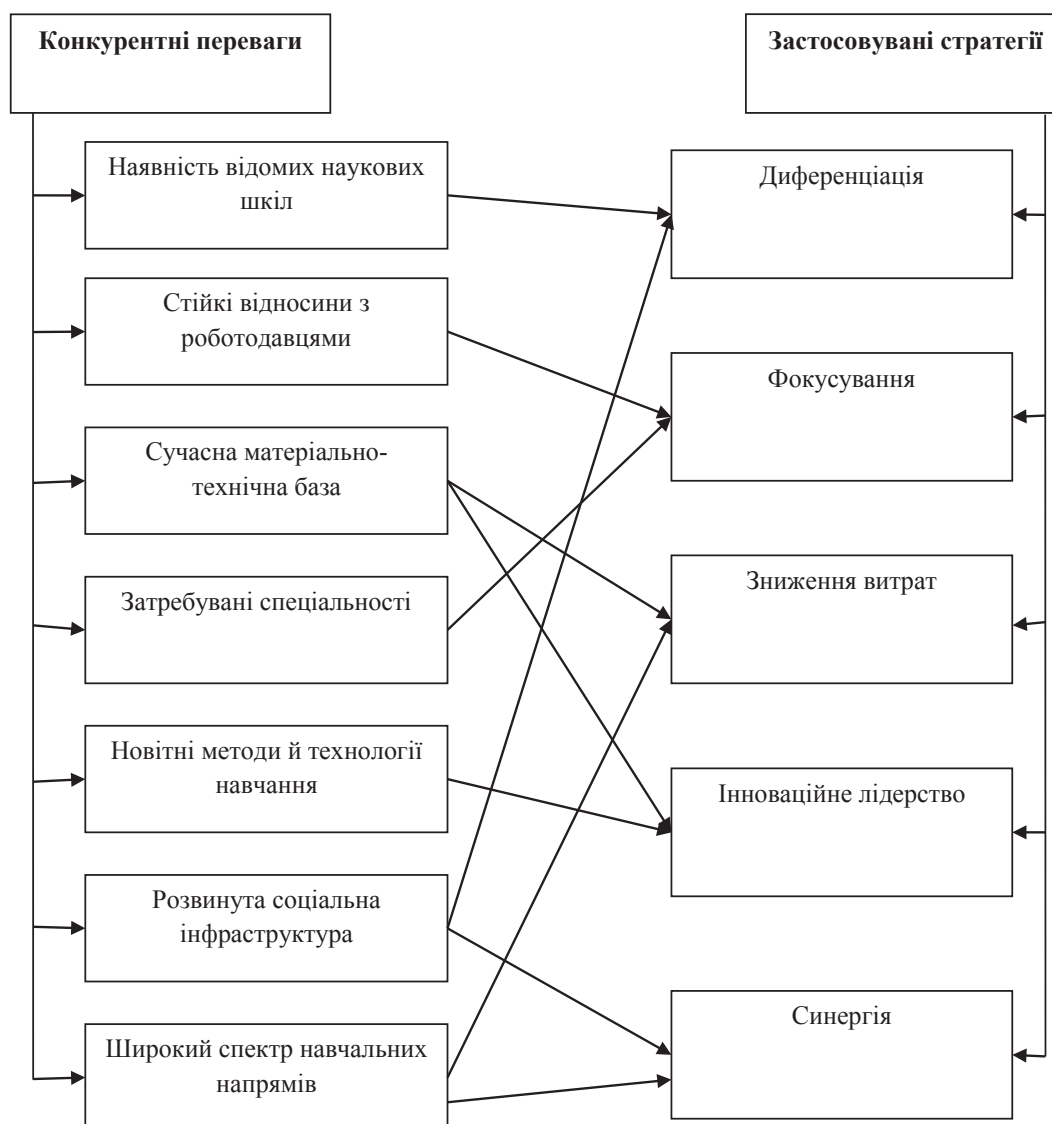

Рис. 1. Приклад конкурентних переваг і стратегій ЗВО

використовувати наявні сильні сторони та ділитися своїми знаннями зі світом [10].

Кембриджський університет пріоритетно визначив стратегію партнерства педагогів і студентів. Стратегічні цілі університету полягають у підтримці стандартів своїх ступенів та інших кваліфікацій на конкурентоспроможному рівні; залученні видатних студентів з Великобританії та з-за кордону; наданні студентам можливості навчатися та розвивати свій потенціал заради свого майбутнього; вихованні майбутніх випускників-лідерів у вибраній ними галузі [9].

У Китаї ключовими характеристиками університету світового класу є численні публікації в міжнародних журналах, наявність сучасних лабораторій, великої кількості будівель, викладачів-зірок першої величини, додаткового фінансування. Національний план на середньо- та довгострокову перспективи реформ освіти та розвитку КНР передбачає підвищення якості професорсько-викладацького складу шляхом запровадження привілеїв, соціальних гарантій та сприяння підвищенню професійної ефективності, зростання витрат на розвиток системи вищої освіти, а також підтримку талановитих науковців [5].

Незважаючи на те, яку стратегію вибирає ЗВО, він має діяти за певною схемою, тобто дотримуватися чіткої послідовності етапів розроблення цієї стратегії (рис. 2).

І. Грищенко та І. Тарасенко наголошують на тому, що під час розроблення стратегічного бачення й відповідної стратегії доцільно враховувати такі особливості:

- необхідність створення й використання банку даних соціальних, економічних, політичних показників задля прогнозування тенденцій розвитку освітньої галузі на регіональному (національному, міжнародному) рівні;
- врахування результатів об'єктивного моніторингу результативності роботи ЗВО під час складання стратегії та в процесі її реалізації;
- визначення ринкової ніші вищої школи в освітній та науково-дослідній сферах;
- націленість на підвищення ефективності організації роботи ЗВО, зокрема підвищення результативності навчальної діяльності студентів, навчально-методичної та науково-дослідної роботи науково-педагогічних працівників;
- залучення зовнішніх інвестицій у розвиток науково-дослідної та інноваційної роботи, матеріально-технічної бази ЗВО [3].

Типові стратегії ЗВО на освітньому ринку

Вид стратегії	Назва стратегії	Характеристика стратегії
Стратегія наступу	Стратегія постійного наступу	Агресивна позиція навчального закладу на ринку задля завоювання та розширення ринкової частки.
	Стратегія лідерства за якістю	Забезпечення лідерства за рахунок досягнення кращих результатів з якості освітніх послуг.
	Стратегія захоплення вільного простору	Освоєння нових географічних територій за допомогою мережевого навчання або реалізації інтеграційної політики.
	Стратегія випередження	Збереження вигідної позиції на ринку за рахунок створення ексклюзивних освітніх програм.
	Стратегія лідерства за витратами	Створення конкурентних переваг за рахунок економії на витратах.
Стратегія оборони	Стратегія оборони й укріплення	Боротьба за утримання ринкових позицій, тобто за збереження кількості студентів на досягнутому рівні.
	Стратегія удару у відповідь	Інформування конкурентів про те, що навчальний заклад готовий захищати свою конкурентну перевагу. Вона включає також неекономічні важелі, такі, наприклад, як дії з боку місцевих органів влади.
	Стратегія «гасіння пожежі»	Радикальна зміна стратегії навчального закладу, що перебуває в кризовій ситуації. Метою є відновлення втрачених позицій та зміцнення положення, що похитнулося на ринку.
	Стратегія «партизанської війни»	«Вилазки» на територію конкурента задля попередження про достатню економічну потужність закладу. Метою є спонукання конкурента піти на домовленості, зокрема координацію дій, розділення ринку, інтегровані проекти.
	Стратегія відновлення чи розвороту	Повернення до колишньої ринкової ніші з огляду на те, що діяльність на новому ринку економічно неефективна.
Стратегія фокусування (концентрації)	Стратегія диференціації (спеціалізації)	Створення конкурентних переваг за рахунок унікальності в якому-небудь аспекті, значимому для споживача.
	Стратегія сфокусованої диференціації	Посилення диференціації освітньої послуги за ціною, якістю, видами програм.
Стратегія ліквідації	Стратегія скорочення	Реструктуризація самостійних структурних одиниць (філій та представництв), від яких головний ЗВО або відмовляється, або з якими взаємодіє на інших умовах.
	Стратегія відступу	Вимушена стратегія, що вибирається тоді, коли у зв'язку з терміною необхідністю грошових коштів освітній заклад частково «продає» свою ринкову нішу конкурентам.
	Стратегія «збір врожаю»	Відмова від довгострокового погляду на освітню програму на користь максимізації доходів від неї в короткостроковому періоді.

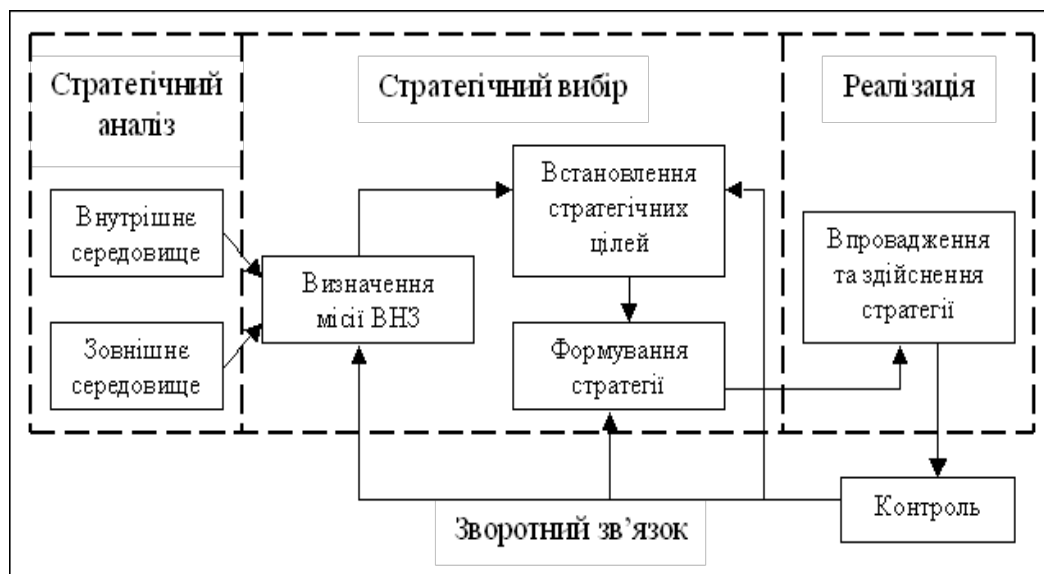

Рис. 2. Структурно-логічна схема розроблення стратегічного плану ЗВО [4]

Слід пам'ятати, що процес реалізації стратегії дуже складний і може закінчитись неуспіхом через масу неврахованих факторів, таких як:

- непогодженість стратегічних та оперативних планів, неадекватність у визначенні ключових завдань і дій з упровадження стратегії, помилковість у виборі відповідальних за реалізацію стратегії керівників;
- обмеженість світогляду управлінців на рівні своєї компетенції короткотерміновими завданнями (конфлікти цілей на оперативному рівні);
- недостатня авторитетність менеджерів вищої та середньої ланок;
- несумісність національних культурних цінностей з корпоративними нормами організації;
- неузгодженість систем планування та контролю;
- суперечливість розподілу потрібних ресурсів [8].

Висновки і пропозиції. Розроблення та реалізація стратегії розвитку вищої школи можна вважати результатом застосування стратегічного управління. Конкурентне середовище національних освітніх установ на розроблення стратегій, які зосереджені на реалізації принципу максимізації їх наявних та можливих конкурентних переваг.

Таким чином, для того, щоби визначитися зі стратегічним плануванням, сформулювати мету діяльності навчального закладу, необхідно здійснити певні управлінські дії, а саме провести аналіз внутрішнього й зовнішнього середовища, виявити сильні й слабкі сторони закладу, потенційні зовнішні загрози та сприятливі можливості діяльності навчального закладу. Все це необхідно для того, щоби забезпечити ефективність та якість надання навчальними закладами комплексу освітніх послуг для задоволення потреб споживачів, що пов'язані зі зміною їх освітнього рівня чи професійної підготовки та забезпечені ресурсами цього навчального закладу.

Література:

1. Антонюк Л. Концепції міжнародної конкурентоспроможності університетів. URL: kneu.edu.ua/get_file.php?id=2292 (дата звернення: 11.05.2020).
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 416 с.
3. Грищенко І., Тарасенко І., Нефедова Т. Стратегічні пріоритети та форми інноваційного розвитку ВНЗ України в контексті забезпечення конкурентоспроможності. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2015/5.pdf (дата звернення: 15.05.2020).
4. Назарко С., Мурашко М. Адаптація матричних методів до умов стратегічного розвитку регіональної вищої школи. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=204> (дата звернення: 18.05.2020).
5. Павленко А., Антонюк Л. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 350 с.

6. Прус Л. Конкурентні стратегії вищих навчальних закладів. *Вісник Антимонопольного Комітету України*. 2006. № 4(23). С. 26–30.
7. Рачинський А. Стратегічне управління в контексті сучасних західноєвропейських підходів. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-3-4.pdf> (дата звернення: 11.05.2020).
8. Семенець-Орлова І. Стратегічне управління як системний засіб управління освітніми змінами. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 3. С. 52–60.
9. University of Cambridge List of University strategies. URL: <https://www.governance.cam.ac.uk/Pages/University-strategies.aspx> (дата звернення: 19.05.2020).
10. University of Oxford Strategic Plan 2018–2023. URL: <https://www.ox.ac.uk/about/organisation/strategic-plan?wssl=1> (дата звернення: 19.05.2020).

References:

1. Antonyuk L. Koncepciji mizhnarodnoji konkurentospromozhnosti universytetiv [Concepts of international competitiveness of universities]. Available at: kneu.edu.ua/get_file.php?id=2292 (accessed 11 May 2020).
2. Ansoff I. (1999). *Novaja korporativnaja strategija* [New corporate strategy]. St. Petersburg: Peter Com.
3. Grishchenko I., Tarasenko I., Nefedova T. Strategichni priorytety ta formy innovacijnogho rozvytku VNZ Ukrainy v konteksti zabezpechennja konkurentospromozhnosti [Strategic priorities and forms of innovative development of higher education establishments of Ukraine in the context competitiveness]. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2015/5.pdf (accessed 15 May 2020).
4. Nazarko S., Murashko M. Adaptacija matrychnykh metodiv do umov strategichnogho rozvytku regionalnoji vyshhoji shkoly [Adaptation of matrix methods to the conditions strategic development of a regional higher school]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=204> (accessed 18 May 2020).
5. Pavlenko A., Antonyuk L. (2014) *Doslidnyckji universytety: svitovyj dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini* [Research universities: world experience and prospects of development in Ukraine].
6. Prus L. (2006) *Konkurentni strategiji vyshhykh navchalnykh zakladiv* [Competitive strategies of higher education institutions]. *Bulletin of the Antimonopoly Committee of Ukraine*, no. 4(23), pp. 26–30.
7. Rachynsky A. Strategichne upravlinnja v konteksti suchasnykh zakhidnoevropejskykh pidkhodiv [Strategic management in the context of modern Western European approaches]. Available at: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-3-4.pdf> (accessed 11 May 2020).
8. Semenets-Orlova I. (2015) *Strategichne upravlinnja jak systemnyj zasib upravlinnja osvitnimy zminamy* [Strategic management as a systemic tool for managing educational change]. *Theory and practice of public administration*, vol. 3, pp. 52–60.
9. University of Cambridge List of University strategies. Available at: <https://www.governance.cam.ac.uk/Pages/University-strategies.aspx> (accessed 19 May 2020).
10. University of Oxford Strategic Plan 2018–2023. Available at: <https://www.ox.ac.uk/about/organisation/strategic-plan?wssl=1> (accessed 19 May 2020).

Аннотация. В статье определены сущность категорий «стратегия» и «стратегическое планирование», роль и значение стратегического планирования в высшей школе, представлен опыт стратегического выбора в ряде ведущих университетов мира. Стратегия университета предполагает многомерную, долгосрочную, продуманную, активную деятельность руководства и всего персонала, обеспечивая эффективное решение заданий, достижение целей и выполнение миссии вуза. Достижение стратегических целей будет способствовать развитию университета и повышению его конкурентоспособности. Мы считаем, что стратегическое управление развитием вуза должно осуществляться на трех уровнях, а именно на уровне учебного заведения, на уровне структурного подразделения (факультеты и филиалы) и на функциональном уровне (кафедры). Однако сейчас не существует общепризнанных стандартов и технологий работы касательно создания конкурентных стратегий для вузов, поэтому выбор стратегии руководством вуза часто не приносит ожидаемых результатов.

Ключевые слова: стратегия, конкурентоспособность вуза, стратегическое планирование, стратегический анализ, стратегический выбор, реализация стратегии.

Summary. The article discusses the terms “strategy” and “strategic planning”, the role and importance of strategic planning in higher education. The experience of using certain strategies by the most famous universities in the world is presented. The university development strategies must meet SMART criteria. Five strategies are most in demand today for higher education: differentiation, focus, synergy, and cost reduction and innovation leader. Intensifying of competitive activity requires from higher educational institutions the creation of mechanisms of strengthening of their positions over the educational market, that’s why the research of innovative directions and tasks of the process of strategic higher educational institutions development are actual for reforming of modern educational system of higher institutions. Needs higher educational of in strategic management conditioned by the needs of basing their activity on exact determined strategic aim, necessity of adaptation to the changes of external environment, regular reviewing of amount, structure, programs and kinds of services, which are provided. The strategy of the university involves multidimensional, long-term, thought-out, active, persistent and corrected, as necessary, the actions of management and all personnel, providing a step-by-step effective solution of tasks, achievement of goals, and mission of a higher educational institution. Achievement of strategic goals will promote the development of the university and increase its competitiveness. We consider that strategic management by the development of higher educational institution must be realized on three levels: on the level of educational institution, on the level of structural subdivision (faculties and branches), on the functional level (of the department). However, nowadays there are no general accepted standards and technologies of working at creation of competitive strategies for higher educational institutions, that’s why the choice of strategy by management of higher educational institution is realized not reasonable and enough often doesn’t bring the expected results.

Keywords: strategy, competitiveness of higher educational institutions, strategic planning, strategic analysis, strategic choice, strategy implementation.

Веценура Н.В.

*к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет культури і мистецтв*

Vecepora Natalia

Kiev National University Culture and Arts

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

ANALYSIS OF INNOVATIVE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

Анотація. У статті здійснено аналіз стану інноваційної активності промислових підприємств України в сучасних умовах господарювання та визначено найбільш поширені перешкоди активізації інноваційної діяльності промислового виробництва. Автором з'ясовано тенденцію розвитку інноваційної активності промислових підприємств та доведено, що інноваційна спрямованість розвитку виступає ключовою вимогою і необхідною гарантією підвищення рівня конкурентоспроможності промисловості та у цілому економіки. Указано, що рівень інноваційної активності України не відповідає світовим вимогам. Доведено, що обсяг інноваційних витрат промисловості не має усталеної тенденції, характеризується хвилюватою динамікою та недостатністю загального рівня фінансування. Охарактеризовано основні сучасні джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств України.

Ключові слова: конкурентоспроможність економіки, інноваційна діяльність, джерела фінансування, інноваційна активність, промисловість України.

Постановка проблеми. В умовах спаду розвитку економіки України на перший план виходить проблема подолання соціально-економічної кризи. Однак це завдання є не лише першорядним, а й поточним, визначаючи саму важливість виживання вітчизняної економіки як цілісної системи. Необхідно не тільки проведення оперативних заходів щодо подолання кризових явищ, а й створення методологічних та організаційних передумов для формування моделі конкурентоспроможності економіки, яка зможе забезпечити Україні (особливо враховуючи сьогоднішній карантинний форс-мажор) відновлення найближчим часом і в довгостроковій перспективі стійкий, поступовий розвиток. У сучасних умовах господарювання особливо актуальним для забезпечення подальшого покращення економічного становища країни є аналіз розвитку конкурентоспроможності, насамперед у інноваційній сфері України.

Свідченням розуміння важливості інноваційної діяльності для розвитку України на загальнодержавному рівні є схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р «Стратегія розвитку інноваційної діяльності» на період до 2030 р. Стратегія встановлює досить амбітні індикатори реалізації зазначених завдань. Так, частка витрат на виконання наукових та науково-тех-

нічних робіт у валовому внутрішньому продукті до 2030 р. повинна становити 3%, частка інноваційних підприємств у загальній кількості підприємств – не менше 30%, частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції – 10% [1]. Означене також підкреслює, що абсолютним імперативом розвитку України у цій ситуації є забезпечення підвищення рівня інноваційності національної економіки. Стимулювання інноваційної активності і формування національної інноваційної екосистеми необхідні як для підтримки конкурентоспроможності в умовах глобального ринку та його викликів, так і для переходу до наступної – інноваційної стадії розвитку, що дає змогу привести у відповідність якість людського капіталу та структуру економіки, а також пом'якшити негативні чинники, що обмежують потенціал зростання економіки сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем підвищення рівня конкурентоспроможності України, активізації інноваційної діяльності та розвитку промислових підприємств на інноваційних засадах зробили науковці О. Амоша [2], М. Гаман [3], В. Гєсць [4], О. Дачій [5], О. Коюда [6], В. Пономаренко [7], Л. Федулова [8], М. Шарко [9], З. Юринєць [10] та ін. Проте в умовах подальшої інтеграції України у європейський науково-інноваційний простір, в умовах викликів, які висувують процеси глобалізації, багато аспектів цієї проблеми залишаються ще мало вивченими і недостатньо вирішеними, що свідчить про необхідність подальшого їх дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз стану інноваційної активності промислових підприємств України в сучасних умовах господарювання в контексті визначення існуючих перешкод щодо активізації інноваційної діяльності промислового виробництва.

Виклад основного матеріалу. Глобальний рейтинг конкурентоспроможності Світового економічного форуму (ВЕФ) є орієнтиром, що вказує, якою мірою будь-яка країна здатна забезпечити стабільне зростання економіки і високий рівень життя населення. Аналіз показників, які використовуються для розрахунку цього рейтингу, може допомогти національній економіці ліквідувати існуючі проблеми і стати на шлях відновлення та сталого розвитку. Україна в 2019 р. втратила дві позиції в Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) від ВЕФ і опустилася на 85-е місце. Із найближчих сусідів Польща та Росія залишилися на колишніх позиціях – 37-е та 43-є місце відповідно (табл. 1).

Слід нагадати, що конкурентоспроможність є багатогранною економічною категорією, яка може розглядатися на різних рівнях: конкурентоспроможність продукції, підприємства (фірми), галузі, країни у цілому. Між усіма цими рівнями існує тісний взаємозв'язок. У широкому сенсі слова, як підкреслюється в економічній літературі, конкурентоспроможність – це зумовлені економічними, соціальними і політичними чинниками позиції країни або товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках.

В умовах відкритої економіки вона може визначатися й як здатність країни (фірми) протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках інших країн [12, с. 17]. Дещо інше, але близьке за суттю визначення конкурентоспроможності запропонував П. Зав'ялов. Він вважає, що конкурентоспроможність – концентроване вираження економічних, науково-технічних, виробничих, організаційно-управлінських, маркетингових та інших можливостей країни (як і будь-якого конкретного товаровиробника), які реалізуються в товарах і послугах, успішно протистоять конкуруючим аналогам як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку [13, с. 4].

Індекс глобальної конкурентоспроможності підкреслює багатогранність цієї економічної категорії та розраховується на основі широкого переліку показників (12 підіндексів), які згруповані за такими напрямками: сприятливі умови, людський капітал, ринки, інноваційна екосистема. Одним із ключових підіндексів у рейтингу конкурентоспроможності економіки країни є підіндекс «Інноваційна спроможність», за яким Україна у 2019 р. опустилася з 58-го на 60-е місце.

Слід відзначити, що у міжнародних інноваційних рейтингах Україна то піднімається, то падає, тобто має хвилюподібну динаміку та ніяк не може вийти на тренд позитивних змін. Так, наприклад, за минулий рік Україна вибула з Топ-50 найбільш інноваційних країн світу за рейтингом інноваційного індексу Bloomberg 2019 та посіла 53-є місце в рейтингу із загальним балом 48,09. Цей рейтинг також підкреслює багатогранність конкурентоспроможності як економічної категорії та свідчить про інтегрованість конкурентоспроможності як показника ефективності функціонування. Інноваційний індекс Bloomberg [14] складається на базі десятків критеріїв, серед яких – витрати на дослідження і розробки, виробничі потужності та концентрація високотехнологічних публічних компаній. Ще на початку 2018 р. Україна посідала у ньому 46-е місце серед 60 країн (за даними інноваційного індексу Bloomberg 2020 р., Україна посіла 56-е місце в рейтингу із загальним балом 48,24).

Незважаючи на певну суб'єктивність, яка традиційно супроводжує експертні оцінки, з наведених рейтингів можна побачити, що різнопланова криза, яку переборює Україна, безумовно (й очікувано), призводить до зниження показників її глобальної конкурентоспроможності. Водночас підтверджується закономірність активізації інноваційних іні-

ціатив економічних агентів в умовах загострення кризових явищ, логіку якої обґрунтовували ще класики інноваційної теорії розвитку Й. Шумпетер, Н. Кондратьєв, П. Друкер та інші вчені [15, с. 23].

Загальновідомо, що інновації пов'язані з якісними змінами, спрямованими на створення нового товару, технології або процесу. Тому інноваційність – це складний показник, який стосується не лише наявності суто технологічних чи конкурентоспроможних виробництв у тій чи іншій країні. Так, останнє зниження рейтингів інноваційності України свідчить не стільки про поточний стан технологій, скільки про погіршення ситуації в освіті та науці. Україна ще зберігає великий науковий потенціал, але слід визнати, що за роки незалежності він зазнав величезних утрат. Витрати на дослідження і розробки у постійних цінах за період незалежності скоротилися у понад п'ять разів [16]. За серйозного послаблення зв'язків між наукою та іншими секторами економіки найбільше постраждали, звісно, прикладні дослідження, орієнтовані на потреби промисловості. Розвиток кризи у сфері науки був нерівномірним. Слід нагадати загальновідомий факт, що основне падіння значень відповідних показників, які свідчили про розвиток кризи, припало на початок 1990-х років. Однак сучасна статистика демонструє, що в останні роки спостерігалось пришвидшене скорочення наукового потенціалу країни, та інноваційний розвиток України за певними напрямками має негативний характер. Це проявляється у такому:

скоротилася кількість організацій, які здійснювали НДР. У 2018 р. (950 одиниць) їх кількість знизилася порівняно з 2010 р. (1 303 одиниці) на 353 одиниці, тенденція до скорочення зберігається в сучасних умовах: так, у 2018 р. відносно 2014 р. – на 49 одиниць, у 2017 р. – на 36 одиниць, у 2016 р. – на 27 одиниць, у 2015 р. – на 21 одиницю. У 2018 р. структура цих 950 організацій розподілялася так: 48,1% – державний сектор економіки, 36,9% – підприємницький і лише 14,9% – сектор вищої освіти [17–19]. Отже, наукові роботи значною мірою виконували дослідники державного сектору економіки;

за аналізований період 2014–2018 рр. скоротилася кількість працівників, задіяних у виконанні НДР, у 1,5 рази, а відносно 2010 р. – майже у 2,1 рази (зі 182,5 тис осіб у 2010 р. до 88,1 тис осіб у 2018 р.);

зниження наукоємності ВВП. Основні витрати на інновації – це придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. На дослідження та розробки підприємства у 2018 р. витратили лише 3,2 млрд грн (або 0,1% ВВП);

погіршився стан матеріально-технічної бази наукових установ. Вона вже давно не відповідає потребам сучасного наукового процесу, що позначається на якості та обсягах наукових розробок;

наявність слабких зв'язків між наукою, бізнесом та державою. Загалом в Україні система інновацій та досліджень пред-

Таблиця 1

Позиції України та деяких країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності за 2013–2019 рр.

Позиції України та деяких країн за індексом глобальної конкурентоспроможності	2013- 2014 рр. (з 148 країн)	2014-2015 рр. (з 144 країн)	2015-2016 рр. (з 140 країн)	2016-2017 рр. (з 138 країн)	2017-2018 рр. (з 137 країн)	2018-2019 рр. (з 140 країн)	2019-2020 рр. (з 141 країн)
Україна	84	76	79	85	81	83	85
Польща	42	43	41	36	39	37	37
Росія	64	53	45	43	38	43	43

Джерело: розроблено автором на основі [11]

ставлена переважно державною науковою сферою, у бізнесі лише 17% компаній вважають себе інноваційними (в ЄС цей показник – 49%);

кількість інноваційно активних промислових підприємств за період 2014–2018 рр. скоротилася на 51,7%;

кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), у 2018 р. відносно 2010 р. зменшилася у 1,6 рази, відносно 2014 р. – в 1,8 рази.

Динаміка основних показників інноваційної діяльності промислових підприємств (табл. 2) указує, що з 2014 р. існувала усталена тенденція до зменшення абсолютної кількості промислових підприємств, котрі займалися інноваційною діяльністю (з 1 609 у 2014 р. до 777 у 2018 р.) та впроваджували інновації (з 1 208 у 2014 р. до 739 у 2018 р.), однак тільки у 2018 р. спостерігається несуттєве зростання. Збільшення витрат на інновації за аналізований період пояснюється інфляційними процесами та збільшенням цін на ресурси.

У табл. 2 наведено статистичні дані щодо питомої ваги промислових підприємств, які впроваджували інновації. Упродовж аналізованого нами періоду можна спостерігати в принципі тенденцію, яка демонструє позитивну динаміку: у 2014 р. їх було 12,1%, у 2015 р. – 15,2%, у 2016 р. – вже 16,6% від загальної кількості промислових підприємств, у 2017 р. – 14,3%, у 2018 р. – 15,6%. Водночас динаміка має хвилюподібний вигляд. Частка промислових підприємств України, які займалися інноваційною діяльністю в 2018 р., становила 16,4%, а частка підприємств, які впроваджували інновації, – 15,6%. Така тенденція спостерігається впродовж аналізованого періоду та вказує, що в умовах посилення ринкової конкуренції значна кількість промислових підприємств не витримує зовнішнього тиску, а інноваційна спрямованість розвитку виступає ключовою вимогою і необхідною гарантією збереження їхніх конкурентних позицій. В умовах зазначеної тенденції на тлі загального скорочення і зниження ефективності господарської діяльності промислових підприємств недостатній рівень інноваційної активності підприємств підсилюється здебільшого низькою віддачею від

утілення технологічних інновацій. При цьому необхідно також зазначити, що частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) – усього 0,8% за 2018 р. Це дуже мало за фактом і істотно менше, ніж було, скажімо, у 2014 р. (2,5%). Статистичний аналіз стану активності інноваційної діяльності промислових підприємств (у середньому 17%) свідчить що сприйнятливість бізнесу до інновацій технологічного характеру в Україні доволі низька. Так, у 2018 р. розробленням й упровадженням технологічних інновацій займалися 777 підприємств, або 16,4% загальної кількості промислових підприємств по Україні, що суттєво нижче значень, характерних для Німеччини (69,7%), Ірландії (56,7%), Бельгії (59,6%), Естонії (55,1%), Чехії (36,6%) [20].

Промислове виробництво в Україні формує понад 40% ВВП і забезпечує роботою більше ніж 1/4 частину населення України. Інноваційний розвиток надає підприємству можливість отримати значні прибутки, які в процесі розподілу є джерелом формування ВВП та бюджетів усіх рівнів. Проте зростання ВВП на основі нових технологій становить лише вкрай низький відсоток. Передові країни демонструють високі показники інноваційної діяльності, що є результатом ефективного фінансування наукових досліджень і розробок (НДДКР). Питома вага витрат на НДДКР у державах-лідерах сягає 2–3%, а інколи 3–4% ВВП і зростає протягом двох десятиліть стрибкоподібно (щорічні розміри за останні роки перевищують 5 млрд євро) [10, с. 144]. Загалом витрати українських підприємств на НДР (у % до ВВП) не перевищують 0,7%, що суттєво нижче, ніж у інноваційних країнах.

Питома вага загального обсягу витрат на науку в 2018 р. з усіх джерел по відношенню до ВВП становила всього 0,47%, у 2017 р. – 0,45%. Частка обсягу витрат на НДР у ВВП 28 країн ЄС у середньому становила 2,04% у 2016 р. Більшою за середню частку витрат на дослідження та розробки була у Швеції – 3,25%, Австрії – 3,09%, Німеччині – 2,94%, Данії – 2,87%, Фінляндії – 2,75%, Бельгії – 2,49%, Франції – 2,22%, найменшою – на Мальті та Кіпрі, у Румунії та Латвії (від 0,44% до 0,61%) [21, с. 8]. Питома вага загального обсягу витрат у

Таблиця 2

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств України за 2014–2018 рр.

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Кількість інноваційно активних промислових підприємств, усього, од.	1609	824	834	759	777
% до загальної кількості промислових підприємств	16,1	17,3	18,9	16,2	16,4
Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), усього, од.	1208	723	735	672	739
% до загальної кількості промислових підприємств	12,1	15,2	16,6	14,3	15,6
Кількість упроваджених у виробництво нових технологічних процесів, усього, од.	1743	1217	3489	1831	2002
із них нових або суттєво поліпшених маловідходних, ресурсозберігаючих	447	458	748	611	926
Кількість упроваджених видів інноваційної продукції (товарів, послуг), усього, од.	3661	3136	4139	2387	3843
із них нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів	1314	966	1305	751	920
Обсяг реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг), усього, млн грн	25669,0	23050,1		17714,2	24861,1
% до загального обсягу реалізованої промислової продукції (товарів, послуг)	2,5	1,4		0,7	0,8
Витрати на інновації, усього, млн грн	7695,9	13813,7	23229,5	9117,5	12180,1

Джерело: розроблено автором на основі [17–19]

ВВП в Україні у 2106 р. становила 0,48 %, у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету – 0,16%. Можна констатувати, що в останні три роки спостерігалася незначна хвилюподібна динаміка витрат на виконання НДР у ВВП. При цьому за аналізований 2017 р. частка витрат на науково-дослідні роботи у ВВП країн Європейського Союзу становила 2,06%. Найвищу частку витрат на наукові дослідження по відношенню до ВВП мала Німеччина – 3,02%, найнижчі сходинок займали, крім України, Румунія – 0,50%, Латвія – 0,51%, Болгарія – 0,75% [19].

В інших країнах світу з потужним рівнем економіки частка витрат на НДР у ВВП також у декілька разів перевищує вітчизняний показник. Зокрема, США витрачає на наукові розробки 2,79% ВВП, Китай – 3,16%, Японія – 3,20%, Південна Корея – 4,55%. Динаміка витрат на наукові дослідження у провідних країнах світу протягом останніх десятиліть була позитивною. Наприклад, у Південній Кореї за період 2000–2017 рр. частка витрат зросла вдвічі – з 2,18% до 4,55% ВВП [21]. Натомість в Україні спостерігається протилежна тенденція: частка витрат на наукові дослідження скоротилася з 1,16% до 0,47% ВВП у 2018 р. Якщо розглядати ситуацію в абсолютних показниках, то провідні країни світу витрачають на наукові дослідження суми, які подекуди у рази перевищують весь ВВП України. Так, у 2017 р. Південна Корея спрямувала на наукові дослідження близько \$74 млрд, Японія – \$156 млрд, Китай – \$423 млрд, США – \$540 млрд, а Україна – лише \$0,6 млрд [21].

Статистичні дані свідчать, що обсяг інноваційних витрат промисловості характеризується варіативною динамікою та не має усталеної тенденції, тобто виявляється чутливим до загальноекономічних умов функціонування промислових підприємств. Отже, з огляду на малу частку ВВП, яка виділяється на проведення наукових досліджень, на разі в Україні наука не впливає на забезпечення економічного зростання (питома вага витрат на виконання НДР у ВВП для забезпечення економічного розвитку суспільства повинна бути вище 0,9%) та за таких умов указує на недостатність загального рівня фінансування.

Основними джерелами фінансування науки є підприємницький та державний сектори. У Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [22, ст. 48], на нашу думку, закріплено амбітний показник, тобто держава повинна забезпечувати бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності в розмірі не менше 1,7% ВВП України. Однак у практичній діяльності до цього далеко: витрати на науку в Україні знизилися з 0,75% у 2010 р. до 0,47% у 2018 р. Таким

чином, він став нижчим, аніж у будь-якій країні ЄС. Частка витрат на науку знижується разом зі зменшенням фінансування науки за рахунок коштів бюджету. У структурі витрат за підсумками 2018 р. майже 36% від загального обсягу забезпечувалося коштами державного бюджету.

Аналіз обсягу та структури витрат на інновації промислових підприємств України за джерелами фінансування впродовж 2014–2018 рр. наведено в табл. 3.

Обсяги фінансування інноваційної діяльності у 2014 р. становили 7 695,9 млн грн, із них 4,5% – за рахунок державного бюджету, 85,0% – за рахунок власних коштів та 1,9% припадало на іноземний капітал, 0,1% – на місцеві бюджети, 8,5% – на інші джерела (ураховуючи кредити). У 2015 р. обсяг фінансування інноваційної діяльності збільшився порівняно з 2014 р. на 79,5%. Ситуація пояснюється збільшенням частки власних коштів майже у два рази, частки інвесторів-резидентів – у 9,1 рази, але у 2,4 рази зменшилося фінансування підприємств промисловості за рахунок інвесторів-нерезидентів та у 4,1 рази – за рахунок інших джерел враховуючи кредити. Фінансування інноваційної діяльності підприємств промисловості у 2016 р. було здійснено на рівні 23 229,5 млн грн, із них 179,0 млн грн – за рахунок державного бюджету (0,8%), 22 036,0 млн грн – за рахунок власних коштів (94,9%), 23,4 млн грн – за рахунок іноземних інвесторів (0,1%) та 991,1 млн грн – за рахунок інших джерел (4,2%). У 2017 р. обсяг фінансування інноваційної діяльності підприємств промисловості зменшився порівняно з 2015 р. майже на 34%, але порівняно з 2014 р. збільшився на 18,5%. У структурі фінансування практично всі фінанси склалися із власних коштів (84,5%) та інших джерел (7,8%). Слід відзначити, що у структурі інших джерел обсяг кредитних коштів у 2017 р. становив 594,5 млн грн, тобто 6,5% до загального обсягу витрат на інновації. Обсяг кредитних коштів, пов'язаних із фінансуванням інноваційної діяльності промислових підприємств, у 2017 р. порівняно з 2015 р. збільшився у 5,2 рази (кредитні кошти у структурі фінансування становили 113,7 млн грн). Щодо частки місцевих фінансів в обсязі фінансування інноваційної діяльності в промисловості можна констатувати, що вона завжди менше частки державного бюджету і в середньому становила 0,2%. У 2018 р. частка власних коштів у загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств становила 88,2%, частка кредитів – 3,9% (2018 р. – 473,9 млн грн), частка державного бюджету – 5,2%. В аналізованому періоді 2014–2018 рр. фінансування іннова-

Таблиця 3

Обсяг та структура витрат на інновації промислових підприємств України за джерелами фінансування за 2014–2018 рр.

Показник	2014 р.		2015 р.		2017 р.		2018 р.	
	млн.грн.	у % до загального обсягу	млн. грн.	у % до загального обсягу	млн. грн.	у % до загального обсягу	млн. грн.	у % до загального обсягу
Усього	7695,9	100	13813,7	100	9117,5	100	12180,1	100
за рахунок власних коштів	6540,3	85,0	13427,0	97,2	7704,1	84,5	10742,0	88,2
державного бюджету	344,1	4,5	55,1	0,4	227,3	2,5	639,1	5,2
місцевих бюджетів	5,7	0,1	38,4	0,3	95,6	1,0	13,4	0,1
інвесторів-резидентів	8,2	0,1	74,3	0,5	273,1	3,0	109,7	0,9
інвесторів-нерезидентів	138,7	1,8	58,6	0,4	107,8	1,2	107,0	0,9
кредитів	...	...	113,7	0,8	594,4	6,5	473,9	3,9
інших джерел	658,9	8,5	46,6	0,4	115,2	1,3	95,0	0,8

Джерело: розроблено автором на основі [17–19]

ційної діяльності відбувалося за рахунок власних коштів та кредитів. Відсутність державної підтримки інноваційної моделі розвитку підприємств промисловості змушує виробників до залучення кредитних ресурсів. Залучення кредитних коштів дає змогу підприємствам розширювати інноваційно-технологічний базис виробництва, проте висока вартість кредитних ресурсів, які є другим за значенням джерелом фінансування, ускладнює їх залучення до фінансування інноваційних проєктів, особливо для низькорентабельних підприємств промисловості, які потребують технологічної модернізації, неспроможні залучати довгострокові кредити на здійснення інновацій.

У всіх розвинених країнах головний фінансовий інструмент державної науково-технічної політики – використання коштів державного бюджету. Його частка в загальному фінансуванні наукових досліджень у більшості розвинених держав знаходиться на рівні від 20% до 40%: у Франції – 40%, у Німеччині – 35%, у США – 35%, Японії – 20% [22].

Висновки і пропозиції. Отже, результати дослідження свідчать про загрозиливе наростання науково-технологічного відставання України від розвинених країн, у державі відсутні стратегія розвитку науки та ефективна науково-технічна, інноваційна політика, управлінські рішення призводять до зменшення кількості наукових та науково-технічних кадрів. Негативна тенденція триває, і свідченням цього є зниження у 2019 р. виробництва промислової продукції в Україні на 1,9% (у січні 2020 р. – на 5,1%). У контексті даного дослідження доцільним є констатація не менш важливого факту. В умовах безпрецедентних заходів щодо стримування поширення COVID-19, які, своєю чергою, надають негативний ефект на економіку країн незалежно від їх інтегрованості в глобальні виробничо-збутові мережі, поточна криза в Україні набуває нового забарвлення майже в усіх секторах промисловості: зниження попиту, нестача персоналу, обмежена пропозиція і примусове закриття підприємств, утрата джерел фінансування. Окрім того, виробники зіткнулися із серйозними збоями в глобальному ланцюжку поставок. Сьогодні потрібні додаткові заходи щодо активізації виробничого, наукового та інноваційного потенціалу. Для прискорення активізації інноваційної діяльності промислового виробництва в сучасних умовах вважаємо актуальним використання у вітчизняній практиці позитивного зарубіжного досвіду щодо створення екосистеми інновацій, наповнених середнім і малим інноваційним бізнесом, для задоволення власних потреб і потужного експорту. Найпоширенішою практикою у цьому питанні залишаються індустріальні парки як ефективний інструмент впливу на соціально-економічний розвиток країни і на підвищення рівня конкурентоспроможності конкретного регіону.

Література:

1. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р / Верховна Рада України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-sferi-innovacijnoyi-diyalnosti-na-period-do-2030-roku> (дата звернення: 12.06.2020).
2. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення : монографія / О.І. Амоша та ін. Донецьк : ІЕП НАН України, 2007. 328 с.
3. Стратегічне управління інноваційною діяльністю як основа економічної безпеки національної економіки : монографія / М.В. Гаман та ін. Донецьк : Юго-Восток Лтд, 2008. 281 с.
4. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України : монографія. Харків : Константа, 2010. 272 с.

5. Даций О.І., Гаман М.В., Даций Н.В. Інноваційна модель розвитку економіки України в умовах глобалізації : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 368 с.
6. Інноваційний розвиток регіонів України / О.П. Коюда та ін. ; за ред. В.С. Пономаренка. Харків : ІНЖЕК, 2014. 363 с.
7. Інновації: проблеми науки і практики : монографія / В.С. Пономаренко та ін. Харків : ІНЖЕК, 2010. 297 с.
8. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / В.П. Александрова та ін. ; за ред. Л.І. Федулової. Київ : Основа, 2005. 552 с.
9. Шарко М.В. Концептуальные основы инновационного развития экономики Украины: теоретико-методологические аспекты : монография / под. ред. М.В. Шарко. Херсон : ХНТУ, 2005. 394 с.
10. Юринець З.В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України: дис. ... док. екон. наук : 08.00.03. Львів, 2016. 519 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_yurynets.pdf (дата звернення: 03.06.2020).
11. The Global Competitiveness Report 2013–2019/World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (дата звернення: 07.06.2020).
12. Пахомов Ю.М., Лук'яненко Д.Г., Гудський Б.В. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. Київ : Україна, 1997. 237 с.
13. Завьялов П. Роль маркетинга в решении проблемы конкурентоспособности российских товаропроизводителей. *Маркетинг*. 1996. № 6. С. 3–5.
14. Bloomberg Innovation Index (2020) : вебсайт. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-18/germany-breaks-korea-s-six-year-streak-as-most-innovative-nation> (дата звернення: 01.03.2020).
15. Колосінська М.І., Шапка Є.В. Інноваційний рейтинг України: шляхи його покращення на основі Європейського досвіду. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 82–87. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/18.pdf> (дата звернення: 07.06.2020).
16. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за ред. В.М. Геєця. Київ : НАН України, 2015. 336 с.
17. Наукова та інноваційна діяльність України у 2016 році : статистичний збірник / за ред. О.О. Кармазіна. Київ : Державна служба статистики України, 2017. С. 138. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm (дата звернення: 12.06.2020).
18. Наукова та інноваційна діяльність України у 2017 році : статистичний збірник / за ред. О.О. Кармазіна. Київ : Державна служба статистики України, 2018. С. 178. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm (дата звернення: 12.06.2020).
19. Наукова та інноваційна діяльність України у 2018 році : статистичний збірник / за ред. М.С. Кузнецова. Київ : Державна служба статистики України, 2019. С. 107. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm (дата звернення: 12.06.2020).
20. De Prato, G., Nepelski, D. and Piroli, G. (2015). Innovation Radar: Identifying Innovations and Innovators with High Potential in ICT FP7, CIP & H2020 Projects. JRC Scientific and Policy Reports – EUR 27314 EN. Seville: JRC-IPTS. 52 p. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/9-innovation_radar-jrc-paper.pdf (дата звернення: 27.05.2020).
21. Ляшенко О.М. Результативність бюджетного фінансування наукових досліджень в Україні. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2018. С. 17. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/biudzheta_fin-58b32.pdf (дата звернення: 15.06.2020).
22. Витрати на наукові дослідження в Україні та світі : вебсайт. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/rubrika-cikavo-znaty-vytraty-na-naukovi-doslidzhennya-v-ukrayini-ta-sviti> (дата звернення: 15.06.2020).
23. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 №848-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 10.06.2020).

References:

1. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku. (2019). [On approval of the Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period until 2030]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 lypnia 2019 r. № 526-r / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennya-strategiyi-rozvitku-sferi-innovatsiynoyi-diyalnosti-na-period-do-2030-roku> (accessed 12 June 2020).
2. Amosha O.I., Antonyuk V.P., Zemlyankin A.I. etc. (2007). Aktivizatsiia innovatsiinoi diialnosti: orhanizatsiino-pravove ta sotsialno-ekonomichne zabezpechennia [Activation of innovative activity: organizational and legal and socio-economic support]. Donetsk: NAN Ukrainy, Instituted ekonomiki promislivosti. (in Ukrainian)
3. Ghaman M. V., Dacij O. I., Koreckij M. Kh. etc. (2008). Strategichne upravlinnja innovacijnoju dijalnistju jak osnova ekonomichnoji bezpeky nacional'noji ekonomiky [Strategic management of innovation as a basis for economic security of the national economy]. Donetsk: TOV «Jugho-Vostok Ltd». (in Ukrainian)
4. Geitsa V.M., Semynozhenko V.P. (2010). Innovacijni perspektyvy Ukrainy [Innovative prospects of Ukraine]. Kharkiv: Konstanta. (in Ukrainian)
5. Dacij O.I., Ghaman M.V., Dacij N.V. (2010). Innovacijna modelj rozvytku ekonomiky Ukrainy v umovakh globalizaciji [Innovative model of economic development of Ukraine in the conditions of globalization]. Donetsk: TOV «Jugho-Vostok Ltd». (in Ukrainian)
6. Koiuda O. P. et al. (2014). Innovatsiinyi rozvytok rehioniv Ukrainy [Innovative development of regions of Ukraine]. Kharkiv: VD «INZhEK». (in Ukrainian)
7. Ponomarenka V.S., Kyzyma O.M., Jastremskoji O.M. etc. (2010). Innovacii: problemy nauky i praktyky [Innovations: problems of science and practice:]. Kharkiv: FOP Pavlenko O.Gh., VD «INZhEK». (in Ukrainian)
8. Fedulovoi L. I., Aleksandrova V. P. et al. (2005). Innovacijnyj rozvytok ekonomiky : modelj, sistema upravlinnja, derzhavna polityka [Innovative economic development: model, management system, public policy]. Kyjiv: Osnova. (in Ukrainian)
9. Harko M. V. (2005). Kontseptualnye osnovy innovatsionnogo rozvitiia ekonomiky Ukrainy teoretiko-metodologicheskie aspekty [Conceptual foundations of innovative development of the Ukrainian economy: theoretical and methodological aspects]. Kherson: KHNTU. (in Ukrainian)
10. Jurynejc Z. V. (2016). Innovacijni strategiji v systemi pidvyshennja konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy [Innovative strategies in the system of increasing the competitiveness of Ukraine's economy] Doctor of Economics. Ljviv: Ljvivskij Nacjonalnyj Universytet imeni Ivana Franka. Available at: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_yurynets.pdf (accessed 3 June 2020).
11. The Global Competitiveness Report 2013–2019/ World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (accessed 7 June 2020).
12. Pahomov YU.M., Luk'yanchenko D.G., Guds'kij B.V. (1997). Nacional'ni ekonomiki v global'nomu konkurentnomu seredovishchi [National economies in a global competitive environment]. Kyev: Ukraine. (in Ukrainian)
13. Zav'yalov P. (1996). Rol' marketinga v reshenii problemy konkurentospobnosti rossijskikh tovaroproizvoditelej [The role of marketing in solving the competitiveness problem of Russian producers]. Marketing, № 6, pp. 3–5. (in Russian)
14. Bloomberg Innovation Index (2020). Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-01-18/germany-breaks-korea-six-year-streak-as-most-innovative-nation> (accessed 1 March 2020).
15. Kolosins'ka M.I., Shapka Ye.V. (2018). Innovacijnyj rejty'ng Ukrainy: shlyaxy jogo pokrashennya na osnovi Yevropejs'kogo dosvidu [Innovative rating of Ukraine: ways to improve it based on European experience]. Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky, vy'pusk 23, pp. 82–87. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/18.pdf> (accessed 7 June 2020).
16. Geitsa V.M., Danilenko A.I., Libanova E.M., Gritsenko A.A. etc. (2015). Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: national report]. Kyiv: NAN Ukrainy. (in Ukrainian)
17. Naukova ta innovacijna diyal'nist' Ukrainy u 2016 roci: staty'stychny'j zbirny'k [Scientific and innovative activity of Ukraine in 2016: statistical collection]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2017. 138 p. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm (accessed 12 June 2020).
18. Naukova ta innovacijna diyal'nist' Ukrainy u 2017 roci: staty'stychny'j zbirny'k [Scientific and innovative activity of Ukraine in 2017: statistical collection]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2018. 178 p. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm (accessed 12 June 2020).
19. Naukova ta innovacijna diyal'nist' Ukrainy u 2018 roci: staty'stychny'j zbirny'k [Scientific and innovative activity of Ukraine in 2018: statistical collection]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 2019. 107 p. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm (accessed 12 June 2020).
20. De Prato, G., Nepelski, D. and Piroli, G. (2015). Innovation Radar: Identifying Innovations and Innovators with High Potential in ICT FP7, CIP & H2020 Projects [Innovation radar: vyavlenie innovacij i novatorov s vysokim potencjalom v proektah IKT FP7, CIP i H2020]. JRC Scientific and Policy Reports – EUR 27314 EN. Seville: JRC-IPTS. 52 p. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/9-innovation_radar-jrc-paper.pdf (accessed 27 May 2020).
21. Lyashenko O.M. (2018). Rezul'taty'vnist' byudzhetnogo finansuvannja naukovy'x doslidzhen' v Ukraini [Effectiveness of budget funding for research in Ukraine]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, 17 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/biudzheth_fin-58b32.pdf (accessed 15 June 2020).
22. Vytraty na naukovy doslidzhennja v Ukraini ta sviti (2019) [Expenditures on research in Ukraine and the world]. Available at: <http://edclub.com.ua/analitika/rubryka-cikavo-znaty-vytraty-na-naukovy-doslidzhennja-v-ukraini-ta-sviti> (accessed 15 June 2020).
23. Pro naukovu i naukovu-tehnicnu dijalnistj (2015). [About scientific and scientific and technical activity]: Law of Ukraine of November 26, 2015 №848-VIII / The Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (accessed 10 June 2020).

Аннотация. В статье осуществлен анализ состояния инновационной активности промышленных предприятий Украины в современных условиях хозяйствования и определены наиболее распространенные препятствия активизации инновационной деятельности промышленного производства. Автором определена тенденция развития инновационной активности промышленных предприятий и доказано, что инновационная направленность развития выступает ключевым требованием и необходимой гарантией повышения уровня конкурентоспособности промышленности и в целом экономики. Обозначено, что уровень инновационной активности Украины не отвечает мировым требованиям. Доказано, что объем инновационных затрат промышленности не имеет устойчивой тенденции, характеризуется волнообразной динамикой и недостаточностью общего уровня финансирования. Охарактеризованы основные современные источники финансирования инновационной деятельности промышленных предприятий Украины.

Ключевые слова: конкурентоспособность экономики, инновационная деятельность, источники финансирования, инновационная активность, промышленность Украины.

Summary. The article analyzes the state of innovative activity of industrial enterprises of Ukraine in modern economic conditions and identifies the most common obstacles to the activation of innovative activity of industrial production. The tendency of the development of innovative activity of industrial enterprises has been clarified, and it has been proved that the innovative direction of development is a key requirement and a necessary guarantee of increasing the competitiveness of industry and the economy as a whole. It is indicated that the level of innovative activity of Ukraine does not meet international requirements. One of the key factors in reducing the level of industrial production today is the negative effects of COVID-19, which lead to a shock of effective supply and demand. Declining supply and demand leads to falling incomes of enterprises, which are forced to take harsh measures to reduce wages and lay off workers. It is proved that the volume of innovative costs of industry does not have an established trend; they are characterized by wave-like dynamics and the lack of an overall level of financing. The main modern sources of financing innovative activity of industrial enterprises of Ukraine are characterized. Thus, the analysis of the results of socio-economic and innovative development of production allows us to conclude that the production, scientific and innovative potential is still valid, but additional measures are needed to activate it. It is proved that the innovation infrastructure largely determines the prospects for intensification of innovation activities of enterprises in the real sector of the economy. However, the successful development of innovation cannot be made solely dependent on the availability or number of relevant infrastructure. For successful operation, it must also have a favorable regulatory framework and an effective system for bringing products of innovative enterprises to market. Public investment in infrastructure development of industrial parks can become a large-scale mechanism for overcoming the economic consequences of the epidemic. Industrial parks are an effective tool to influence competitiveness.

Keywords: economic competitiveness, innovative activity, sources of financing, innovative activity, industry of Ukraine.

*Городняк І.В.**к.с.н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка**Horodniak Iryna**Ivan Franko National University of Lviv*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЦІНИ НА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ НА СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СВІТУ

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF PRICES ON FOOD AND ON CONSUMPTION OF HOUSEHOLDS IN UKRAINE AND IN INDIVIDUAL COUNTRIES

Анотація. У статті окреслено особливості формування споживчої поведінки домогосподарств у сучасних соціально-економічних умовах. Одним із визначальних чинників, що зумовлює купівельну спроможність домогосподарств та їхню споживчу поведінку, є ціна товарів та послуг. Проаналізовано показники динаміки індексу споживчих цін на окремі види товарів і послуг в Україні. Розглянуто динаміку показників індексу споживчих цін на продукти харчування в Україні. Здійснено порівняльний аналіз споживчих цін на основні види продуктів харчування в Україні, Польщі, Угорщині, Іспанії, Білорусі та Росії. Здійснено порівняльний аналіз вартості набору з 18 соціально чутливих продуктів харчування в Україні, Польщі, Угорщині, Іспанії, Білорусі та Росії. Вартість такого набору в Україні є нижчою, ніж у Білорусі, Росії, Угорщині та Іспанії. Проаналізовано купівельну спроможність українців щодо кількості придбання таких продуктових наборів за середньомісячну зарплату. Проаналізовано середню заробітну плату в еквіваленті вартості продуктів харчування в Україні та інших країнах світу.

Ключові слова: споживча поведінка, домогосподарство, споживання, ціна, продукти харчування, споживчі ціни.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах, зумовлених трансформаційними процесами, кризовими явищами в економіці, особливого значення набуває вивчення особливостей споживчої поведінки вітчизняних домогосподарств. За таких умов особливо важливо вивчати джерела формування бюджету домогосподарств, збалансованість їхніх доходів та видатків, платоспроможність домогосподарств, схильність до заощаджень тощо. Негативні явища в економіці, зокрема зумовлені пандемією COVID-19, значною мірою вплинули на споживчу поведінку вітчизняних домогосподарств, зокрема їхню купівельну спроможність. Сьогодні вітчизняні домогосподарства стають більш обачними у своїй споживчій поведінці, менш схильними здійснювати купівлю дорогих товарів та більш чутливими до ціни товару. Слід також зазначити, що для певних верств населення особливо важ-

ливою є ціна на продукцію, що входить у споживчий кошик, зокрема щодо продуктів харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз попиту на продовольчі товари здійснювали такі вчені, як О. Варченко, І. Волкова, Н. Карпенко, І. Коварш, Є. Кучеренко, І. Свиноус та інші. Проблеми ціноутворення та його впливу на поведінку споживачів розглядаються на теоретичному і методологічному рівні такими вітчизняними і закордонними вченими, як С. Безкоровайна, А. Вороніна, В. Міщенко, Р. Ноздрьова, С. Розумей, Н. Скригун та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній науковій літературі недостатньо на теоретичному та прикладному рівні проаналізовано вплив ціни на продовольчі товари на споживчу поведінку вітчизняних домогосподарств. Зокрема, доцільно проводити порівняльний аналіз споживчих цін в Україні та країнах світу. Важливо також досліджувати купівельну спроможність вітчизняних домогосподарств з урахуванням цін на продукти харчування та рівня доходів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення порівняльного аналізу цін на продукти харчування в Україні та інших країнах світу та вивчення їхнього впливу на споживчу поведінку домогосподарств.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві домогосподарство є особливою мікрорівневою господарською системою, яка характеризується не лише соціально-економічним потенціалом, а й певною функціональною структурою, господарсько-економічною та споживчою поведінкою. У сучасному суспільстві члени домогосподарства беруть активну участь у різних сферах життєдіяльності країни та виконують велику кількість різноманітних функцій, серед яких особливе місце займає споживання матеріальних і нематеріальних благ [1, с. 7].

Однією з важливих сфер життєдіяльності домогосподарств є споживання, що зорієнтоване на задоволення потреб його членів та їхній фізичний, духовний, інтелектуальний розвиток. Саме споживання як процес, під час якого товари або послуги використовуються членами домогосподарства для задоволення власних потреб, зумовлює формування споживчої поведінки домогосподарства.

На процес формування споживчої поведінки домогосподарств впливає низка зовнішніх та внутрішніх чинників. Серед зовнішніх чинників вагомий вплив на споживчу поведінку домогосподарств здійснюють маркетингові інструменти. Основними засобами впливу на споживчу поведінку домогосподарств у маркетинговому комплексі є реклама, стимулювання збуту та пропаганда. На споживчу поведінку домогосподарств також впливає товарна політика підприємств, зокрема якість товару, бренд, упаковка, гарантії якості, доступність товарів, простота їхнього повернення, викладка в точці продажу, спосіб продажу, ефективне сервісне обслуговування тощо. Також досить вагомим інструментом впливу на споживчу поведінку домогосподарств у сучасних соціально-економічних умовах є ціна товару, її сприйняття споживачем, знижки та програми лояльності [2, с. 14].

Слід зазначити, що у сучасних соціально-економічних умовах одним із визначальних чинників, що зумовлює купівельну спроможність домогосподарств, рівень їхнього добробуту та характер споживчої поведінки, є ціна товарів та послуг. Саме тому доцільно аналізувати показники динаміки індексу споживчих цін (табл. 1).

Наведені дані вказують на те, що протягом 2010–2019 років найбільшими темпами зростала вартість житлово-комунальних послуг, продуктів харчування і предметів домашнього вжитку. Водночас темпи зростання індексів споживчих цін на зазначені види товарів та послуг в Україні після 2015 року почали поступово зменшуватися і станом на кінець 2019 року сягали рівня 2010–2011 років.

Розглянемо більш детально динаміку показників індексу споживчих цін на продукти харчування в Україні за період 2013–2018 рр. (табл. 2).

Дані, наведені у таблиці 2, вказують на активне зростання цін у 2018 році (порівняно з попереднім роком) на такі види харчових продуктів, як яйця (+34,1%), сало (+28,8%), хліб (+19%), м'ясо і м'ясопродукти (+16,6%). Єдиною товарною групою, яка зазнала зменшення середніх цін у 2018 році, був цукор (–15,8%); решта ж товарних груп демонструвала

зростання цін щонайменше на 5% у 2018 році порівняно з попереднім роком.

Досліджуючи характер та структуру, а також норми споживання домогосподарств відповідно до визначених раціональних норм та порівнюючи його з фактичним споживанням у зарубіжних країнах, слід брати до уваги платоспроможність домогосподарств України та частку споживчих видатків у загальній структурі видатків домогосподарств. Зокрема, важливо вивчати споживчі ціни на продукти харчування в Україні та здійснювати порівняльний аналіз з іншими країнами світу.

Згідно з даними поточного моніторингу, споживчі ціни в Україні (у еквівалентів євровалюти) на більшість основних продуктів харчування залишаються нижчими порівняно з окремими країнами світу (табл. 3) [4].

За даними моніторингу Економічного дискусійного клубу слід зазначити, що протягом осені 2019 року зросла загальна кількість позицій продовольчих товарів, за якими українські ціни перевищують ціни в окремих країнах світу. Зокрема, порівняно з такими країнами, як: Польща – за 9 продовольчими товарами: хліб пшеничний, рис, молоко, масло вершкове, свинина, м'ясо птиці, олія, картопля, яблука; Угорщина – за 4 продовольчими товарами: хліб пшеничний, молоко, м'ясо птиці, олія; Іспанія – за 6 продовольчими товарами: хліб пшеничний, борошно, рис, молоко, олія, сіль; Білорусь – за 4 продовольчими товарами: молоко, масло вершкове, м'ясо птиці, картопля; Росія – за 5 продовольчими товарами: молоко, м'ясо птиці, цукор, картопля, сіль). Слід також зазначити, що споживчі ціни на молоко та м'ясо птиці у більшості країн, які охоплені моніторингом, є нижчими, ніж в Україні.

Окрім того, за даними Економічного дискусійного клубу, що здійснює ціновий моніторинг набору із 18 соціально чутливих продуктів харчування, слід зазначити, що вартість такого набору в Україні є нижчою, ніж у: Білорусі – на 8% (влітку 2019 року цей показник становив 13%); Росії – на 20% (25%); Угорщині – на 25% (26%); Іспанії – в 20% (20%). Зокрема, у вересні 2019 року вартість зазначеного набору продуктів харчування у Польщі була на 3,5% меншою, ніж в Україні (табл. 4).

Таблиця 1

Динаміка індексів споживчих цін на окремі види товарів та послуг в Україні за 2010–2019 рр.
(до попереднього року, %)

Рік	ІСЦ	Продукти харчування та безалкогольні напої	Алкогільні напої, тютюнові вироби	Одяг і взуття	Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	Охорона здоров'я	Транспорт
2010	109,4	110,9	125,6	103,7	109,4	103,2	107,9	109,6
2011	108,0	106,4	116,0	101,6	117,1	102,9	106,7	117,6
2012	100,6	97,9	107,5	98,9	102,6	101,9	103,7	108,2
2013	99,7	97,8	108,4	97,0	100,3	99,7	102,3	102,0
2014 ¹	112,1	112,2	116,7	102,0	116,2	111,7	116,5	124,5
2015 ²	148,7	145,9	133,2	133,1	215,8	145,9	137,6	136,8
2016 ²	113,9	109,0	112,6	116,1	135,1	109,4	111,7	106,5
2017 ²	114,4	112,9	126,2	102,4	126,7	102,9	106,2	114,2
2018 ²	110,9	111,1	118,5	101,8	106,8	106,1	108,8	115,7
2019 ²	107,9	108,0	115,6	100,2	108,0	102,9	106,7	104,1

1. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

2. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано за даними [3]

**Індекси споживчих цін на харчові продукти в Україні за 2013–2018 рр.
(до попереднього року, %)**

Показник	Роки					
	2013	2014 ¹	2015 ²	2016 ²	2017 ²	2018 ²
Індекс споживчих цін	99,7	112,1	148,7	113,9	114,4	110,9
Продукти харчування та безалкогольні напої	97,8	112,2	145,9	109,0	112,9	111,1
Продукти харчування	97,6	112,1	144,4	108,5	113,4	111,5
Хліб і хлібопродукти	101,1	113,4	160,6	111,1	108,4	110,5
М'ясо та м'ясопродукти	98,1	110,9	131,3	107,3	120,9	116,6
Риба та продукти з риби	96,1	117,1	160,2	105,1	101,7	105,6
Молоко, сир та яйця	99,9	110,9	128,5	114,1	120,8	117,5
Олія та жири	99,6	106,5	145,5	113,4	115,4	112,1
Фрукти	88,0	124,8	172,4	98,2	115,2	105,4
Овочі	88,3	104,1	130,8	93,6	110,3	107,6
Цукор	92,3	146,3	136,0	117,8	106,8	84,2
Кондитерські вироби з цукру	100,7	111,5	152,2	115,6	108,4	106,5
Безалкогольні напої	102,2	112,9	166,1	111,9	105,0	105,5

1. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

2. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано за даними [3]

**Споживчі ціни на основні види продуктів харчування в Україні та окремих країнах світу
(осінь 2019 року) (ціна за одиницю, євро)**

Продукти харчування	Одиниця виміру	Україна	Польща**	Угорщина**	Іспанія**	Білорусь**	Росія**
Хліб пшеничний	кг	0,84	0,67	0,73	0,77	1,22	1,08
Борошно пшеничне	кг	0,42	0,49	0,48	0,37	0,56	0,51
Рис	кг	0,83	0,77	0,85	0,70	1,08	0,99
Макаронні вироби	кг	0,65	0,69	0,91	0,72	1,00	1,04
Молоко	л	0,88	0,46	0,56	0,55	0,63	0,79
Масло вершкове	кг	7,46	5,00	7,52	7,96	7,14	8,31
Яловичина	кг	4,69	6,06	7,59	7,95	5,97	6,84
Свинина	кг	4,39	4,11	4,46	4,45	4,63	5,12
Птиця (тушка куряча)	кг	2,23	1,63	1,61	2,43	1,88	2,06
Яйця курячі	дес	0,67	0,86	1,27	1,00	0,89	0,81
Олія соняшникова	л	1,25	1,05	1,03	0,91	1,26	1,39
Цукор	кг	0,54	0,55	0,60	0,66	0,66	0,53
Картопля	кг	0,52	0,49	0,60	0,93	0,30	0,31
Капуста білокачанна	кг	0,28	0,82	0,76	0,99	0,30	0,32
Морква	кг	0,29	0,82	0,85	0,66	0,34	0,41
Цибуля ріпчаста	кг	0,32	0,93	0,76	0,49	0,41	0,36
Яблука	кг	0,61	0,54	0,75	0,65	0,82	1,35
Сіль	кг	0,22	0,23	0,64	0,21	0,25	0,19
Загальна вартість	євро	27,11	26,17	31,98	32,40	29,35	32,43

* – офіційна статистична інформація про середні споживчі ціни у вересні 2019 року;

** – інформація щодо роздрібних цін почерпнута з офіційних сайтів гіпермаркетів “Ашан” у відповідних країнах;

*** – у разі потреби ціни у євро валюту перераховувалися за офіційним курсом валют, встановленим національними банками відповідних країн.

Джерело: побудовано за даними [4]

Таблиця 4

Вартість набору з 18 продуктів харчування в Україні та інших країнах світу (осінь 2019 року)

	Україна	Польща	Угорщина	Іспанія	Білорусь	Росія
Вартість набору з 18 продуктів харчування, євро	27,11	26,17	31,98	32,40	29,35	32,43
Середньомісячна зарплата, євро	382	1188	1132	1992	488	694
Кількість наборів, яку можливо придбати за зарплату	14,1	45,4	35,4	61,5	16,6	21,4
Співвідношення між зарплатами в Україні та інших країнах, рази	x	3,1	3,0	5,2	1,3	1,8

Джерело: побудовано за даними [4]

Таблиця 5

Середня заробітна плата у еквіваленті вартості продуктів харчування в Україні та інших країнах світу (осінь 2019 року)

	Україна	Польща	Угорщина	Іспанія	Білорусь	Росія
Хліб пшеничний	452	1793	1556	2436	392	632
Борошно пшеничне	914	2465	2351	5070	854	1326
Рис	461	1558	1340	2680	441	687
Макаронні вироби (спагетті)	582	1726	1255	2606	476	657
Молоко	431	2590	2021	3411	754	859
Масло вершкове	51	240	151	236	67	82
Яловичина	81	198	150	236	80	100
Свинина	87	291	254	422	103	133
Птиця (тушка куряча)	171	734	707	772	254	330
Яйця курячі	569	1386	892	1876	537	845
Олія соняшникова	305	1142	1103	2062	381	489
Цукор	700	2191	1879	2842	728	1286
Картопля	728	2442	1879	2017	1573	2204
Капуста білокачанна	1341	1457	1501	1895	1573	2108
Морква	1295	1469	1340	2842	1409	1676
Цибуля ріпчаста	1191	1285	1495	3829	1179	1877
Яблука	628	2229	1507	2886	580	504
Сіль	1737	5179	1789	8933	1938	3609

Джерело: побудовано за даними [4]

Важливою для є аналізу є купівельна спроможність домогосподарств. Зокрема, за середньомісячну зарплату середньостатистичний білорус може придбати майже 17 таких наборів, росіянин – 21, угорець – майже 35, поляк – 45, іспанець – 62. Натомість українець може купити 14 наборів із соціально чутливих продуктів харчування, що вказує на низьку купівельну спроможність та невідповідність харчування до визначених раціональних норм споживання.

Купівельну спроможність домогосподарств також значною мірою визначає оцінка заробітної плати в еквіваленті вартості продуктів харчування. Проведений аналіз вказує на те, що домогосподарства різних країн мають можливість придбати різну кількість тієї чи іншої продукції залежно від доходів та ціни на продукти харчування (табл. 5).

Наведені дані вказують на те, що вітчизняні домогосподарства порівняно з домогосподарствами інших країн світу восени 2019 року могли купити значно менше молока, масла вершкового, свинини, птиці, олії соняшникової, цукру, картоплі, капусти білокачанної, моркви та солі. Безумовно, це негативно впливає на якість споживання та рівень життя населення країни.

Висновки і пропозиції. Значні видатки домогосподарств на споживання свідчать про високий рівень бідності населення країни. Адже бідними вважають ті домогосподарства, які витрачають понад 60% сімейного бюджету на продукти харчування. На нашу думку, зростання видатків вітчизняних домогосподарств на продовольчі товари найближчими роками не відбуватиметься, оскільки вони і так є вже досить високими. Порівняльний аналіз цін на продукти харчування в Україні та інших країнах світу вказує на низьку купівельну спроможність вітчизняних домогосподарств. Також за збільшенні вартості основних продуктів харчування домогосподарства схильні заощаджувати, купуючи більш доступні продукти. При цьому у домогосподарствах із низьким рівнем доходів в загальному споживанні переважають низькокалорійні, із низьким вмістом білка продукти (хліб, картопля, овочі). З метою вивчення змін у споживчій поведінці вітчизняних домогосподарств на продовольчому ринку доцільно проводити маркетингові дослідження для отримання інформації про основні тенденції, зокрема про цінову чутливість споживачів.

Література:

1. Городняк І.В. Методологічні засади аналізу соціально-економічної сутності домогосподарств. *Економіка і суспільство*. 2016. № 6. С. 3–7.
2. Городняк І.В. Чинники формування споживчої поведінки домогосподарств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 13. С. 13–16.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.06.2020).
4. Споживчі ціни на основні види продуктів харчування в Україні та окремих країнах світу. Осінь 2019 року. Економічний дискусійний клуб. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-osnovni-vydy-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-ta-okremykh-krajinah-8> (дата звернення: 15.01.2020).
5. Кучеренко С.В. Поведінка домогосподарства на споживчому ринку. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 4(12). С. 205–211.

References:

1. Ghorodnjak I.V. (2016) Metodologichni zasady analizu socialjno-ekonomichnoji sutnosti domogospodarstv [Methodological

- bases of the analysis of social and economic essence of households]. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 6, pp. 3–7. (in Ukrainian)
2. Ghorodnjak I.V. (2016) Chynnyky formuvannja spozhyvchoji povedinky domogospodarstv [Factors in the formation of consumer behavior of households]. *Ghlobalni ta nacionalni problemy ekonomiky*, no. 13, pp. 13–16. (in Ukrainian)
3. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 12 June 2020). (in Ukrainian)
4. Spozhyvchi ciny na osnovni vydy produktiv kharchuvannja v Ukraini ta okremykh krajinah svitu. Osinj 2019 roku [Consumer prices for the main types of food in Ukraine and some countries around the world. Autumn 2019.]. *Ekonomichnyj dyskusijnyj klub*. Available at: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-osnovni-vydy-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-ta-okremykh-krajinah-8> (accessed 15 January 2020). (in Ukrainian)
5. Kucherenko Je.V. (2011) Povedinka domogospodarstva na spozhyvchomu rynku [Household behavior in the consumer market]. *Visnyk Zaporizkogo nacionalnogho universytetu*, no. 4(12), pp. 205–211. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье обозначены особенности формирования потребительского поведения домохозяйств в современных социально-экономических условиях. Одним из определяющих факторов покупательной способности домохозяйств и их потребительского поведения является цена товаров и услуг. Проанализированы показатели динамики индекса потребительских цен на отдельные виды товаров и услуг в Украине. Рассмотрена динамика показателей индекса потребительских цен на продукты питания в Украине. Осуществлен сравнительный анализ потребительских цен на основные виды продуктов питания в Украине, Польше, Венгрии, Испании, Беларуси и России. Осуществлен сравнительный анализ стоимости набора из 18 социально чувствительных продуктов питания в Украине, Польше, Венгрии, Испании, Беларуси и России. Стоимость такого набора является в Украине ниже, чем в Беларуси, России, Венгрии и Испании. Проанализирована покупательная способность украинцев по количеству приобретения таких продуктовых наборов за среднемесячную зарплату. Проанализирована средняя заработная плата в эквиваленте стоимости продуктов питания в Украине и других странах мира.

Ключевые слова: потребительское поведение, домохозяйство, потребление, цена, продукты питания, потребительские цены.

Summary. The article outlines the peculiarities of the formation of consumer behavior of households in modern socio-economic conditions. In modern society, the household is a special micro-level economic system, which is characterized not only by socio-economic potential, but also by economic and consumer behavior. The process of forming consumer behavior of households is influenced by a number of external and internal factors. One of the determining factors that determines the purchasing power of households and its consumer behavior is the price of goods and services. The indicators of the dynamics of the consumer price index for certain types of goods and services in Ukraine are analyzed. During 2010–2019, the cost of housing and communal services, food and household items grew at the fastest pace. The dynamics of consumer price index for food in Ukraine is considered. In 2018 (compared to the previous year), there was an increase in prices for such foods as eggs, fat, bread and meat. A comparative analysis of consumer prices for the main types of food in Ukraine, Poland, Hungary, Spain, Belarus and Russia is performed. Consumer prices in Ukraine (in Eurocurrency equivalents) for the vast majority of basic foodstuffs remain lower compared to some countries around the world. Instead, consumer prices for milk and poultry meat in most of the countries monitored are lower than in Ukraine. A comparative analysis of the cost of a set of 18 socially sensitive foods in Ukraine, Poland, Hungary, Spain, Belarus and Russia. The cost of such a set is lower in Ukraine than in Belarus, Russia, Hungary and Spain. The purchasing power of Ukrainians in terms of the number of purchases of such food kits for the average monthly salary is analyzed. The average wage in the equivalent value of food in Ukraine and other countries is analyzed. Households in different countries have the opportunity to buy different quantities of products depending on income and food prices. In the fall of 2019, domestic households could buy significantly less milk, butter, pork, poultry, sunflower oil, sugar, potatoes, white cabbages, carrots and salt compared to households in other countries. Undoubtedly, this negatively affects the quality of consumption and living standards of the country's population.

Keywords: consumer behavior, household, consumption, price, food, consumer prices.

Рассадникова С.І.

к.е.н., доцент, с.н.с.,

*доцент кафедри економіки і міжнародних економічних відносин,
Міжнародний гуманітарний університет*

Rassadnykova Svitlana

International Humanitarian University

Примаченко І.Ф.

*к.е.н., доцент, доцент кафедри національної економіки,
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Prymachenko Ivan

National University «Odessa Law Academy»

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АСПЕКТ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

MODERNIZATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY: INVESTMENT ASPECT AND ACTUAL CHALLENGES

Анотація. Стаття присвячена питанням модернізації національної економіки на основі активізації інвестиційних процесів в умовах дії сучасних викликів та глобалізації. Розглянуто сутність модернізації економіки, визначено стан інвестиційної діяльності на основі оцінки світових рейтингів, її значення для прогресивного перетворення економіки, залежність модернізації економіки від ефективної інвестиційної політики як фактору успішного здійснення інноваційних та відтворювальних процесів. Проведено аналіз місця України в системі світових інвестиційних рейтингів, проаналізована їхня динаміка. Запропоновано парадигму розвитку інвестиційної політики, яка спрямована на модернізацію економіки України, сформульована система принципів, надана змістовна характеристика парадигми інвестиційної політики, її основних напрямів та заходів щодо удосконалення інвестиційної діяльності з використанням європейського досвіду з метою забезпечення модернізаційного оновлення економіки країни.

Ключові слова: модернізація економіки, інвестиційно-інноваційні процеси, інвестиційні рейтинги, інвестиційна політика, принципи інвестиційної політики, сучасні виклики, парадигма розвитку інвестиційної політики щодо модернізації економіки країни.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної економіки перебуває під впливом глобальних зрушень, розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій, впровадження інновацій, появи нових викликів та загрозливих явищ, підвищення суперечливих тенденцій у світовому та макроекономічному середовищі. Для вирішення ключових проблем, формування базису стійкого довгострокового розвитку національної економіки необхідною є модернізація економіки як безальтернативний шлях оновлення соціально-економічної системи.

Рушійною силою проведення модернізації економіки виступають активізація інвестиційної діяльності, вкладення

та залучення значних обсягів інвестицій, їх ефективне використання, впровадження нових технологій та інновацій, кращих інвестиційних практик, дієва інвестиційна політика. Обґрунтування і вирішення проблеми інвестицій, розроблення і реалізація виваженої інвестиційної політики в умовах невизначеності та гострих викликів сьогодення є життєво важливою актуальною проблемою сучасного модернізаційного оновлення економіки, підвищення її конкурентоспроможності. Складність і багатогранність досліджуваної проблеми припускає створення і подальше поглиблення теоретико-методологічної бази на основі застосування комплексних і системних підходів, нестандартних практичних пропозицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами дослідження теорії та практики модернізації економіки країн займалися багато вітчизняних і зарубіжних учених, таких як В. Геєць, Л. Горкіна, А. Гриценко, Б. Дергалюк, Ю. Кіндзерський, Е. Лібанова, В. Ляшенко, О. Гриценко, В. Полтерович, В. Попова, Б. Мюрдаль, Р.М. Нурсев, А. Поршнева, М. Рогоза, Е. Рустамов, В. Ткаченко, Б. Холод, Дж. Скотт, Л. Федулова та ін. Теорія модернізації розглядається у працях закордонних учених: С. Айзенштадта, У. Бека, М. Вебера, Дж. Губера, Е. Дюркгейма, У. Запфа, О. Конта, Д. Лернера, У. Ростоу, Г. Спенсера, Э. Тиракяна, Ф. Тьонніса, А. Франка, Х. Чуаньци, П. Штомпка та інших.

Вагомий внесок у вирішення проблем інвестицій, активізації та постановки завдань інвестиційної політики, регулювання інвестиційної діяльності внесли такі вітчизняні вчені, як: Б. Губський, А. Гальчинський, В. Геєць, Ю. Гончаров, С. Гуткевич, М. Денисенко, Я. Жаліло, Т. Майорова, В. Мартиненко, А. Музиченко, А. Пересада, С. Покропивний, В. Федоренко, Д. Черваньов та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень та наукових праць, залишається актуальним розроблення теоретичних та науково-прикладних основ інвестиційних аспектів, інвестиційної політики країни, що спрямована на здійснення модернізації

економіки. Багатогранність процесів модернізації економіки потребує подальшого дослідження та виявлення напрямів удосконалення інвестиційної політики як основи якісного інноваційного, інтелектуального, інформаційного-комунікаційного, інституціонального оновлення та сталого зростання національної економіки.

Мета статті. Метою статті є дослідження формування дієвої інвестиційної політики та розроблення її парадигми в контексті модернізації економіки країни в умовах складних сучасних викликів, невизначеності соціально-економічних процесів в глобальному і макроекономічному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Проблема модернізації економіки, суспільства відзначається актуальністю та знаходиться в центрі наукових і суспільно-політичних дискусій в Україні. Науковці мають різні погляди та формують якісно різні підходи до змістовної характеристики суті терміна «модернізація».

Поняття «модернізація» походить від французького “moderne”, тобто “новітній, сучасний”, і означає оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, перероблення відповідно до сучасних вимог. А також “modernization” – починаючи використовувати нову інформацію, методи чи технології [1].

У словнику іншомовних слів модернізація (від фр. *moderne* – новітній, сучасний) розглядається в декількох напрямках: 1) оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог (наприклад, устаткування); 2) штучне перенесення сучасних понять, термінології тощо на минулі часи, яким це не властиво [2].

Модернізація – це завжди:

1) системний процес: означає зміни економічних, політичних, правових, культурних інститутів та відносин. Має проводитись одночасно на кількох рівнях [3, с. 88; 5]: інституційних реформ (зміна, узгодження правил і процедур суспільно-економічного життя); економічної політики (застосування адекватних інструментів впливу на економічні процеси); соціальної політики (формування умов для реалізації інтересів окремих суспільних груп);

2) мобілізаційний процес, що запроваджується для скорочення відставання від країн-конкурентів, тобто передбачає просторову і часову мобілізацію ресурсів, а цільові орієнтири процесу залежать від конкурентів.

Спираючись на досвід ЄС, автори в роботі [4, с. 23] пропонують використовувати такі механізми реалізації модернізаційних процесів:

1. Механізми планування і прогнозування.
2. Механізми координації і контролю за інвестиційно-інноваційною діяльністю.
3. Законодавчі та нормативно-правові механізми управління інноваціями.
4. Фінансово-бюджетні механізми управління інноваціями.
5. Інвестиційні (венчурні) та мотиваційні механізми управління інвестиційно-інноваційним розвитком.
6. Механізм державно-приватного партнерства у сфері інновацій.
7. Механізм взаємодії бізнесу, науки і влади.
8. Кластерний механізм організації інноваційної діяльності.
9. Механізми захисту прав інтелектуальної власності.
10. Механізми кадрового забезпечення інноваційного розвитку.
11. Механізми інформаційного забезпечення інноваційної діяльності.

Таким чином, удосконалення чинних і впровадження нових механізмів управління інноваційним розвитком шляхом активі-

зації інвестиційної діяльності на всіх рівнях економічної системи дасть змогу сформувати збалансовану, системну, послідовну, адекватну сучасним вимогам державну політику у сфері інвестицій та впровадження інновацій.

Важливе соціально-економічне значення інвестиційної діяльності та її регулювання, проблема формування результативної інвестиційної політики, здатної забезпечувати процеси модернізації національної економіки, відповідати на сучасні виклики, залишається актуальною. Функціонування і розвиток національної економіки неможливі без інноваційно-інвестиційної діяльності, яка в умовах глобалізації знаходиться під впливом сучасних процесів інформатизації, інтелектуалізації, інтенсивного оновлення знань та ідей. Поява та впровадження нових технологій та інновацій, кращих практик на глобальному рівні, безумовно, ведуть до значних змін у розвитку різних країн світу та України.

Для аналізу стану інвестиційної діяльності в країні проведемо оцінку інвестиційної привабливості економіки України. Місце країни щодо стану інвестиційної діяльності та інвестиційної привабливості аналізують на основі світових інвестиційних рейтингів.

У загальному значенні інвестиційний рейтинг [6] – це інструмент, що дає можливість інвестору кількісно оцінити ступінь інвестиційного ризику. інвестиційні рейтинги присвоюються буквально всьому, що пов'язано з поняттям “інвестиція”. Це і різного роду цінні папери, емітенти цінних паперів; це можуть бути державні банки, страхові компанії, спільні фонди та інші фінансові інститути та їхні похідні. Система рейтингів дуже корисна для інституціональних і приватних інвесторів. Дрібні інституціональні інвестори враховують рейтинги під час формування своїх портфельних інвестицій. Крупні інституціональні інвестори (крупні банки, страхові компанії та ін.), що мають свій штат аналітиків, також звергаються до рейтингів головних рейтингових агенцій, порівнюючи їх із результатами власних досліджень.

Найбільш розповсюджені та відомі світові рейтинги місця України серед країн світу щодо інвестиційної діяльності, інвестиційної привабливості наведені у таблиці 1.

Україна в 2019 році втратила дві позиції в Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) [7] й опустилася на 85-те місце з 141 країни. Згідно зі щорічним звітом ВЕФ, основний регрес зафіксовано у сфері фінансових систем, в якій рейтинг України опустився на 19 позицій – до 136-го місця, інноваційних можливостей – із 58-го на 60-те місце.

Індекс інвестиційної привабливості – це оцінка інвестиційної привабливості України, що проводиться Європейською Бізнес-асоціацією і ґрунтується на характеристиці інвестиційного клімату як сукупності політичних, економічних, законодавчих, регуляторних та інших чинників, що в кінцевому рахунку визначають ступінь ризику капіталовкладень та можливість їх ефективного використання [8].

Інвестиційна привабливість країни – це сукупність політичних, соціальних, інституціональних, екологічних, макро- і мікроекономічних умов функціонування національної економіки, що забезпечують стабільність інвестиційної діяльності вітчизняних і зарубіжних інвесторів [9, с. 30–31]. Інвестиційна привабливість країни згідно зі світовими індексами знаходиться на досить низькому рівні.

Індекс інвестиційної привабливості у першій половині 2020 року склав 2,51 бала з 5 можливих та продовжує пере-

Динаміка індексів інвестиційної діяльності України та місце її серед країн світу

№	Показники	Місце України у світових рейтингах						
		2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015	2016-2017	2018-2019
1.	Індекс глобальної конкурентоспроможності	89	82	73	84	76	85	85
2.	Індекс інвестиційної привабливості	2,57	3,28	2,18	2,12	1,87	2,88	2,95
3.	Глобальний рейтинг країн і територій світу за рівнем прямих іноземних інвестицій	-	-	-	42	-	76	62

бувати у негативній площині. Такими є висновки нової хвилі експертного дослідження, проведеного Європейською бізнес-асоціацією [10]. Більшість генеральних директорів, а саме 62%, вважають інвестиційний клімат несприятливим. Оцінка динаміки бізнес-клімату теж вказує на негативну тенденцію.

Глобальний рейтинг країн і територій світу за рівнем прямих іноземних інвестицій у номінальному (абсолютному) значенні складається щорічно МВФ, Конференцією Організації Об'єднаних Націй з торгівлі і розвитку та Світовим Банком. України зайняла серед країн світу в 2019 р. 62-ге та 76-те місце в 2017 р., що свідчить про низьку привабливість країни для іноземних інвесторів.

Незадовільний стан інвестиційної діяльності Україні, непривабливий інвестиційний клімат потребують значного удосконалення інвестиційної політики модернізації економіки.

Для вирішення ключових проблем, формування базису стійкого довгострокового розвитку та модернізації національної економіки необхідним є становлення відповідального та обґрунтованого управління соціально-економічним розвитком країни на основі активізації інвестиційної політики. Реалізація інвестиційної політики здійснюється на основі системи соціально-економічних ідей та цілей, завдань та заходів, теоретично вивірених інструментів, методів їх досягнення.

Основною метою державної інвестиційної економічної політики є уявлення про бажаний майбутній стан об'єкта, якого намагається досягнути суб'єкт, якісне економічне зростання. Головними складниками розроблення політики слід вважати процес визначення цілей, пріоритетів, завдань, кількісних і часових характеристик, конкретних виконавців і необхідних ресурсів.

Науково обґрунтована інвестиційна політика повинна бути спрямована на модернізацію економіки із дотриманням вимог ресурсно-екологічної безпеки країни та соціальної відповідальності інвесторів, своєчасної відповіді на актуальні виклики сьогодення, якісного економічного розвитку. Важливим напрямом підготовки, розроблення та реалізації інвестиційної політики модернізації економіки стає розроблення парадигми інвестиційної політики. Під поняттям парадигми розуміється основа, яка містить у собі загальноприйняті уявлення про предмет розгляду.

Парадигма – термін, який має кілька значень, широко використовується в наукових дослідженнях із давніх античних часів. Парадигма (грец. *παράδειγμα* – «приклад», «взірець») – у загальному значенні – теоретико-методологічна модель. Парадигма – сукупність філософських, загальнотеоретичних основ науки; система понять і уявлень, які властиві певному періодові розвитку науки, культури, цивілізації [11].

Відомий учений, дослідник методології науки Томас Кун (1922–1996) у праці «Структура наукових революцій» визначає наукову парадигму як сукупність фундаментальних знань,

цінностей, переконань та технічних прийомів, що слугують зразком для наукової діяльності [12]. Розкриття сутності термінології дуже важливе для науково обґрунтованої постановки завдань та проведення дослідження, отримання вагомих результатів для практичної реалізації. Актуальність дослідження термінології була чітко сформульована ще М. Хайдеггером: всі наші епістемологічні проблеми викликані неправильним тлумаченням вихідних слів – термінології, яка створює евристичні координати кожної науки [13, с. 32].

Парадигма інвестиційної політики охоплює теоретичні засади та підходи в контексті модернізації економіки щодо формування ефективних принципів, заходів, механізмів, інструментів розроблення, реалізації та системи форматів управління інвестиційними процесами в країні. Особливості парадигми – в системному осмисленні та пізнанні динамічних інвестиційних процесів, акцентуванні на актуальних аспектах методології, обґрунтуванні належного понятійно-категоріального апарату, можливості застосування різних методологічних підходів. Предметним змістом при цьому має стати дослідження, формулювання уявлення щодо цілей, важливих пріоритетів, інструментів та механізмів їх досягнення, необхідних ресурсів, отриманих результатів.

Особливістю парадигми інвестиційної політики стає забезпечення інтегрального поєднання високої результативності модернізації економіки, економічної ефективності, соціальної відповідальності інвесторів, держави, ресурсно-екологічної збалансованості, національної та екобезпеки.

Парадигма інвестиційної політики базується на фундаментальних головних принципах, що визначає процес підготовки, розроблення та реалізації інвестиційної політики в контексті модернізації економіки країни. Основні загальнонаукові (методологічні) принципи інвестиційної політики в контексті модернізації економіки наведені в таблиці 2.

Значне місце займає спрямованість інвестиційної політики модернізації економіки на впровадження інновацій, здатності запозичувати та використовувати новітні технології. Сучасним підходом до розуміння дії інноваційної діяльності на рівні національної економіки є розподіл країн за технологічною ознакою. Згідно з поглядами відомого американського економіста Дж. Сакса, країни за технологічною ознакою поділяються на такі групи: технологічні лідери, розвинена частина, яка виробляє інновації, технологічні послідовники та технологічні аутсайтери. Менша частина планети (близько 15% її населення) забезпечує практично всю решту світу технологічними інноваціями. Друга частина (близько половини населення) здатна впроваджувати ці технології у власній системі виробництва і споживання. І решта (близько третини населення) є технологічно відірваною – вона не виробляє інновації і не впроваджує їх [14].

**Система загальнонаукових (методологічних) принципів інвестиційної політики
в контексті модернізації економіки**

№	Принципи інвестиційної політики	Сутність принципу
1.	Інноваційність	Комплекс створених та впроваджених змістовних нововведень, інновацій, формування факторів та умов зростання інноваційного потенціалу інвестиційної діяльності
2.	Інтелектуальність	Інтелектуальне переосмислення інвестиційної політики під впливом постійних масштабних змін у суспільстві, економіці, динамічного розвитку соціально-економічних процесів
3.	Креативність	Здатність створювати та знаходити нові оригінальні ідеї, творчий підхід до рішення поставлених інвестиційних завдань нестандартним чином, а також здатність вирішувати проблеми
4.	Екологічність	Збереження якості та різноманіття довкілля, охорона навколишнього природного середовища, пріоритетність інвестицій, що забезпечують якість довкілля, запобігання деградації екосистем, ненанесення шкоди природі, узгодженість інвестиційних та природних процесів.
5.	Національна та ресурсно-екологічна безпека	Захищеність життєво важливих національних інтересів, людини і громадянина, суспільства і держави, ресурсно-екологічної безпеки, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.
6.	Системність	Розгляд та аналіз інвестиційної діяльності та політики як єдиної системи у взаємозв'язку та взаємодії складових компонентів
7.	Синергетичність	Формування інвестиційної діяльності та політики як відкритої нелінійної системи, у процесі функціонування властивим їй явищам та процесам, у результаті взаємодії яких в системі в цілому можуть з'явитися властивості, якими не володіє жодна з складових частин інвестиційної процесів.
8.	Ефективність	Вибір інвестиційного рішення, напряму вкладення інвестицій, який забезпечить найбільшу результативність, досягнення мети, найкращого співвідношення результатів та витрат.
9.	Мінімізація ризиків	Передбачення та подолання ризиків, загрозливих явищ та процесів, невизначеності
10.	Науковість	Дотримання вимог об'єктивних економічних законів, врахування реальних умов та особливостей економіки, реалізації інвестиційної діяльності, використання сучасних, новітніх наукових підходів та методології

Джерело: авторська розробка

Проблематика інноваційної діяльності охоплює всі сторони життєдіяльності, стає предметом спеціальних наукових досліджень та ключовим фактором економічного та суспільного прогресу. Сучасні дослідження у сфері інноваційної діяльності визначають стан розвитку інноваційної діяльності країн світу. Корнельський університет спільно зі школою бізнесу INSEAD та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (BOIP) щорічно складає рейтинг Global Innovation Index, який оцінює елементи національної економіки з позиції розвитку інноваційних процесів [15]. Рейтинг інноваційної діяльності країни розробляється на основі оцінки інститутів, людського капіталу, дослідницької діяльності, інфраструктури, рівня розвитку ринку та бізнесу.

У щорічному звіті Global Innovation Index 2019, в якому порівнюється інноваційна діяльність 129 країн та економік світу, найбільш інноваційною країною визнано Швейцарію, за нею йдуть США, Нідерланди та Велика Британія. Україна в Глобальному інноваційному індексі 2019 року посідає 47 місце, увійшовши до топ-3 країн економічної групи lower-middle income. При тому, що в Україні працює близько 160 тис ІТ-спеціалістів і вона входить у перелік провідних країн світу за якістю ІТ-розробок [16].

Основні напрями парадигми інвестиційної політики на основі новітніх інноваційних тенденцій на національному рівні під впливом глобальних процесів представлені у таблиці 3.

Розвиток інвестиційної політики модернізації економіки сприяє підвищенню темпів зростання національної економіки, конкурентноздатності, сукупному позитивному впливу на суспільство. Посилення екологізації інновацій, спрямоване на поєднання нано- та інформаційних технологій, зниження рівня

шкідливих викидів, покращення якості довкілля є важливим для досягнення сталого розвитку.

Для визначення стратегічних напрямів розвитку інвестиційної політики модернізації економіки країни доцільно використовувати багатогранний європейський досвід економічного екологічного зростання та досягнення добробуту нації. Лісабонська стратегія може слугувати прикладом досвіду забезпечення подальшого збалансованого, екологічного та розсудливого зростання, яка була опублікована під заголовком "Європа 2020. Стратегія розумного, стійкого і всеосяжного росту" (Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth) [21].

Принциповим методологічним підходом до розвитку економіки країн ЄС стає сутність відмінності категорій «розумного зростання» та «стійкого зростання» [21; 22]. Така позиція покладена в основу ключових документів соціально-економічного та екологічного розвитку країн ЄС як Лісабонська стратегія та «Європа-2020».

Важливим є поняття «розумного зростання», до якого відносять ріст витрат на НДДКР і підвищення частки молоді з вищою освітою. Зі «стійким зростанням» пов'язані ріст зайнятості, скорочення парникових викидів, підвищення енергоефективності і ширше використання альтернативних джерел енергії. Під «розумним зростанням» розуміється розвиток економіки, що базується на знаннях і інноваціях. «Стойким зростанням» називається «конкурентноздатніша» економіка, основою якої є більш ефективне використання ресурсів. «Інклюзивне зростання» передбачає сприяння високому рівню зайнятості, соціальному і територіальному згуртуванню.

Інноваційні напрями та тенденції парадигми інвестиційної політики модернізації економіки

Зміст тенденції інноваційно-інвестиційної діяльності:	Характеристика тенденції інноваційно-інвестиційної діяльності:
– посилення соціально-економічної ролі в розвитку суспільства інформаційно-телекомунікаційних технологій, технологій виробництва медичної техніки та фармацевтичних лікарських препаратів та інше;	Розвиток нано- та біотехнологій, технологічна трансформація системи сільськогосподарського виробництва; застосування у секторі промисловості нано-матеріалів, досягнення нових технологічних стандартів у галузі медицини, зокрема, в діагностиці, лікуванні та профілактиці захворювань та інше.
– зміни у промисловості, зокрема структурі, масштабі, територіальному розміщенні й організації виробництва;	Інновації перетворилися на засіб збільшення прибутку та захоплення більш широкого сегмента ринку; прискорення економічного зростання шляхом підвищення конкурентоспроможності у світі. Ідея партнерства бізнесу та органів управління.
– інтернаціоналізація знань, технологій та інновацій;	Дослідження, інновації, виробництво та створення вартості більше не локалізовані географічно.
– збільшення масштабу ринкової комерціалізації втілених та невтлених складових прогресивного світового науково-технологічного доробку;	Посилення загального рівня фінансово-економічних вимог до результату інвестиційного супроводу реалізації проектів наукових досліджень і розробок як з боку держави, так і суб'єктів приватного сектора економіки.
– пріоритетними напрямками інноваційної діяльності стають розробка високих технологій, виробництво на їхній основі продукції (товарів, послуг), вихід на світові ринки, розширення міжнародної інтеграції в цій сфері;	Найважливіше дослідженнями є інформаційні технології, альтернативні джерела енергії й енергозбереження, медична тематика, штучного інтелекту, надпровідності, нанотехнологій і мікромашин, використання сонячної енергії, глибокої переробки відходів.
– вдосконалення системи управління інноваційною діяльністю	Зростання витрат на управління та збільшення ефективності виробництва, посилення державної підтримки, управлінські нововведення, інформаційне забезпечення системи управління.

Джерело: складено та удосконалено авторами за [17; 18; 19; 20]

Лісабонська стратегія та «Європа-2020» розроблена для зростання економіки ЄС, її основні положення, досвід реалізації необхідно використовувати для проектування стратегічних напрямів розвитку економіки України на основі активізації інвестиційної діяльності.

Таким чином, можливо зробити висновок, що європейський досвід доцільно використовувати для формування цілей та напрямів активізації інвестиційної діяльності, концентрації ресурсів та інвестицій щодо модернізації економіки.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз та розроблені теоретико-методологічні засади інвестиційної політики в контексті модернізації національної економіки дають змогу зробити такі висновки. Незадовільний стан інвестиційної діяльності та недостатньо привабливий інвестицій клімат України потребує рішучих дій, формування виваженої методологічної бази, проектування парадигми інвестиційної політики модернізації та її практичної реалізації. Розвиток інвестиційної політики модернізації економіки сприяє підвищенню темпів зростання національної економіки, конкурентноздатності, сукупному позитивному впливу на суспільство. Посилення екологізації інновацій, спрямоване на поєднання нано- та інформаційних технологій, зниження рівня шкідливих викидів, покращення якості довкілля є важливим для досягнення сталого розвитку.

Аналіз та дослідження основних положень стратегічних документів розвитку країн ЄС потрібно використовувати для формування основних цілей та проектування стратегічних напрямів розвитку соціально-економічної системи, формування інвестиційної політики України. До основних перспективних напрямів відноситься у контексті адаптації європейського досвіду: сприяння розвитку знань, інновацій; захист довкілля, раціональне та ефективне використання ресурсів, у тому числі обмежених екологічних благ та послуг; підвищення енергозабезпеченості; боротьба з бідністю та покращення добробуту народу; економічне зростання; національна та еко-

логічна безпека. Стратегічні напрями потрібно трансформувати в цілі національної інвестиційної політики та конкретні поетапні заходи Національної програми реформування соціально-економічного та екологічного розвитку України.

Література:

1. Definition of modernization. Merriam-Webster, Inc. Dictionary. URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization> (2020, червень, 20).
2. Модернізація. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsn.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%EE%E4%E5%F0%ED%B3%E7%E0%F6%B3%FF>
3. Рустамов Э. Принципы эволюционной модернизации переходных экономик. *Вопросы экономики*. 2009. № 7. С. 85–96.
4. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми / О.М. Алімов, О.І. Амоша та ін.; за заг. ред. В.І. Ляшенка; ІЕП НАН України, КПУ. Запоріжжя : КПУ, 2014. 798 с.
5. Рогоза М.С., Кузьменко О.К. Модернізація економіки України у контексті неоіндустріальних перетворень. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1(32). С. 78–83. Бібліогр.: 26 назв. укр.
6. Інвестиційні рейтингові агенції та інвестиційні рейтинги. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/invest-men/4229-investitsijni-rejtingovi-agentsiji-ta-investitsijni-rejtingi.html>
7. Україна опустилася на 85-те місце в щорічному рейтингу конкурентоспроможності WEF. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/617843.html>
8. Маслак О.І., Таловер В.А. Комплексна оцінка інвестиційної привабливості країни. *Економічний форум*. № 3/2016. С. 51–59.
9. Богацька Н.М. Аналіз залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. *Економіка та суспільство*. 2017. № 10. С. 28–31. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/> (дата звернення: 16.10.2019).
10. Інвестори погіршили оцінку бізнес клімату України. Укрінформ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3056435-investori-pogirshili-ocinku-biznesklimatu-ukraini.html> (дата звернення: 15.06.2020).
11. Бирик С.П., Сюта Г.М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Фоліо, 2006. 623 с. (Б-ка держ. мови). С. 415.

12. Кун Т. Структура научных революций. К.: Port-Royal, 2001. 228 с.
13. Бардина Н.В. Методологические основы энергетического моделирования языкового существования. *MegaLing' Горизонты прикладной лингвистики та лінгвістичних технологій*. Доповіді міжнар. конф. 24–28 вересня 2007. Сімферополь: Вид-во «ДиАйПи», 2007. 348 с.
14. Сакс Дж. Макроэкономика. Глобальный подход. М.: Дело, 1996. 848 с.
15. Четверта індустріальна революція. Економічна правда веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/techii/2019/10/7/651957/>
16. GLOBAL INNOVATION INDEX 2019: Україна в глобальному інноваційному індексі на 47 місці. ГО Центр міжнародних проєктів «Євроосвіта»: веб-сайт. URL: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=6151>
17. Хемилтон А. Инновационная и корпоративная реструктуризация в мировой экономике. *Проблемы теории и практики управления*. 2000. № 6. С. 34–39.
18. OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2007; Science and Engineering Indicators 2006: веб-сайт. URL: http://www.oecd.org/document/10/0,3343,en_2649_33703_39493962_1_1_1_1,00.html; <http://www.nsf.gov>
19. Одолюк І.В. Перспективні тренди інноваційного розвитку глобальної та національної економік. *Ефективна економіка*. 2010. № 4. С. 24–27.
20. Лазутін Г.І. Сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 4. С. 30–38.
21. «Європа 2020. Стратегія розумного, стійкого та інклюзивного росту» "Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth" веб-сайт. URL: http://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009
22. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. European Commission. Brussels, 3.3.2010. 32 p.
6. Investytsiini reitynhovi ahentsii ta investytsiini reitynhy. Available at: <http://ukr.vipreshebnik.ru/invest-men/4229-investitsiini-rejtingi-govi-agentsiji-ta-investitsiini-rejtingi.html>
7. Ukraina opustylasia na 85-te mistse v shchorichnomu reitynhu konkurentospromozhnosti WEF. Available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/617843.html>
8. Maslak O.I., Talover V.A. Kompleksna otsinka investytsiinoi pryvablyvosti krainy. *Ekonomichnyi forum*. № 3/2016. S. 51–59.
9. Bohatska N.M. Analiz zaluchennia priamykh inozemnykh investytsii v ekonomiku Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2017. № 10. S. 28–31. Available at: <http://www.economyandsociety.in.ua/> (accessed 16.10.2019).
10. Investory pohirshyly otsinku biznes klimatu Ukrainy. *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3056435-investori-pogirsili-ocinku-biznesklimatu-ukraini.html> (accessed: 15.06.2020).
11. Bybyk S. P., Siuta H. M. Slovyk inshomovnykh sliv: tlumachen-nia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia. Kharkiv: Folio, 2006. 623 s. (B-ka derzh. movy). S. 415.
12. Kun T. Struktura naukovykh revoliutsii. K.: Port-Royal, 2001. 228 s.
13. Bardyna N. V. Metodolohicheskye osnovy enerhalnoho modelyrovannia yazykovoho sushchestvovannia. *MegaLing Horyzonty prykladnoi linhvistyky ta linhvistychnykh tekhnolohii*. Dopovidi mizhnar.conf. 24–28 veresnia 2007. Simferopol: Vyd-vo «DyAiPy», 2007. 348 s.
14. Saks Dzh. Makroekonomika. Hlobalnyi podkhod. M.: Delo, 1996. 848 s.
15. Chetverta industrialna revoliutsiia. Ekonomichna pravda: veb-sait. Available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/techii/2019/10/7/651957/>
16. GLOBAL INNOVATION INDEX 2019: Ukraina v hlobalnomu innovatsiinomu indeksii na 47 mistsi. HO Tsentr mizhnarodnykh proektiv «Yevroosvita»: veb-sait. Available at: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=6151>
17. Khemylton A. Ynnovatsiynnaia y korporatyvnaia restrukturyzatsiia v myrovoi ekonomike. *Problemy teoryy y praktyky upravleniia*. 2000. № 6. S. 34–39.
18. OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2007; Science and Engineering Indicators 2006: veb-sait. Available at: http://www.oecd.org/document/10/0,3343,en_2649_33703_39493962_1_1_1_1,00.html; <http://www.nsf.gov>
19. Odotiuk I.V. Perspektyvni trendy innovatsiinoho rozvytku hlobalnoi ta natsionalnoi ekonomik. *Efektivna ekonomika*. 2010. № 4. S. 24–27.
20. Lazutin H.I. Suchasni tendentsii rozvytku innovatsiinoi diialnosti. *Ekonomika i prohozuvannia*. 2006. No 4. S. 30–38.
21. «Yevropa 2020. Stratehiia rozumnoho, stiikoho ta inkliuzyvnoho rostu» "Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth": veb-sait. Available at: http://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009
22. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. European Commission. Brussels, 3.3.2010. 32 p.

References:

1. Definition of modernization. Merriam-Webster, Inc. Dictionary. Available at: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/modernization> (2020, June, 20).
2. Modernizacija. Slovyk inshomovnykh slov. Available at: <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%EE%E4%E5%F0%ED%B3%E7%E0%F6%B3%FF>
3. Rustamov E. Principles of Evolutionary Modernization of Transition Economies. *Voprosy Ekonomiki*. 2009. № 7. P. 85–96.
4. Pershyi etap modernizatsii ekonomiky Ukrainy: dosvid ta problemy / O.M. Alymov, O.I. Amosha ta in.; za zah. red. V.I. Liashenka; IEP NAN Ukrainy, KPU. Zaporizhzhia: KPU, 2014. 798 s.
5. Rohoza M.Ye., Kuzmenko O.K. Modernizatsiia ekonomiky Ukrainy u konteksti neoindustrialnykh peretvoren. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. 2017. № 1(32). S. 78–83.

Аннотация. Стаття посвящена вопросам модернизации национальной экономики на основе активизации инвестиционных процессов в условиях действия современных вызовов и глобализации. Рассмотрена сущность модернизации экономики, определено состояние инвестиционной деятельности на основе оценки мировых рейтингов. Неудовлетворительное состояние инвестиционной деятельности Украины, непривлекательный инвестиционный климат требуют разработки взвешенной методологической базы, проектирования парадигмы инвестиционной политики модернизации экономики и ее практической реализации. Сформулирована авторская система принципов, содержательная характеристика парадигмы инвестиционной политики страны, предложены основные направления парадигмы инвестиционной политики на основе новейших инновационных тенденций под влиянием глобальных процессов и раскрыта их характеристика. Для формирования основных целей и проектирования стратегических направлений развития инвестиционной политики модернизации Украины необходимо использовать европейский опыт.

Ключевые слова: модернизация экономики, инвестиционно-инновационные процессы, инвестиционные рейтинги, инвестиционная политика, принципы инвестиционной политики, современные вызовы, парадигма развития инвестиционной политики по модернизации экономики страны.

Summary. To form the basis of sustainable long-term development of the national economy, to solve key problems it is necessary to modernize the economy as an unalterable way to update the socio-economic system. The article is devoted to the modernization of the national economy through the use and intensification of investment processes in the face of modern challenges and globalization. The driving force of the modernization of the economy are the intensification of investment activities, investment and attraction of significant amounts of investment, their effective use, introduction of new technologies and innovations, best investment practices, effective investment policy. The essence of economic modernization is considered, the state of investment activity is determined on the basis of world ratings, its significance for progressive transformation of economy, dependence of economic modernization on effective investment policy as a factor of successful implementation of innovation and reproduction processes. The analysis of Ukraine's place in the world investment rating systems is carried out, their dynamics is analyzed. Unsatisfactory state of investment activity in Ukraine, unattractive investment climate require the development of a balanced methodological framework, designing a paradigm of investment policy for economic modernization and its practical implementation. The paradigm of investment policy development, which is aimed at modernization of Ukraine's economy, formulates the author's system of principles, gives a meaningful description of the paradigm of investment policy, its main directions and measures to improve investment activities to ensure modernization of the economy. The main directions of the investment policy paradigm based on the latest innovation trends at the national level under the influence of global processes are proposed and their characteristics are revealed. European experience should be used to form the main goals and design strategic directions for the development of the economic system and investment policy of Ukraine. The strategic directions need to be transformed into the goals of the national investment policy and specific step-by-step measures of the National Program for Reforming the Socio-Economic and Environmental Development of Ukraine.

Keywords: modernization of the economy, investment and innovation processes, investment ratings, investment policy, principles of investment policy, modern challenges, the paradigm of investment policy for the modernization of the economy.

Семенов А.Ю.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,

Сумський державний університет

Semenog Andrii

Sumy State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3222-9574>

АНАЛІЗ СВІТОВИХ РЕЙТИНГІВ ОЦІНКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В НИХ¹

ANALYSIS OF WORLD RATINGS CONCERNING THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND THE PLACE OF UKRAINE IN THEM

Анотація. У статті на основі узагальнення аналітико-методичних розробок та рейтингувань міжнародних організацій виділено групи показників для аналізу рівня сформованості та розвитку цифрової економіки в країнах світу, серед яких слід назвати базові інфраструктурні елементи цифрової економіки; сектори з цифровою підтримкою; сектори нових цифрових технологій. Доведено, що складниками світових рейтингів, що визначають розвиток цифрової економіки у країні, є такі характеристики, як рівень якості навчання, освіти та науки, технологічні умови, сприятливість нормативно-правової бази, наявність розвиненого венчурного та фінансового ринку, цифрова грамотність населення та готовність бізнесу й державних інституцій до інвестування в передові цифрові технології. Обґрунтовано наявність тісного кореляційного зв'язку між рівнем багатства країни та розвитком цифрової економіки в ній. Визначено, що порівняно зі своїми східноєвропейськими сусідами Україна займає найнижчі показники у світових рейтингах та індексах розвитку цифрової економіки.

Ключові слова: цифрова економіка, світові рейтинги цифрової економіки, цифрові технології, розвиток ІКТ, інфраструктура цифрової економіки.

Постановка проблеми. Незважаючи на певну очевидність процесів розвитку цифрової економіки, питання її вимірювання порівняно з індустріальною чи аграрною економіками є досить складним з огляду на наявність різних підходів до її розуміння. За базового підходу цифрова економіка має визначатися кризою динаміку розвитку ІКТ-інфраструктури та цифрового сектору. Більш широкий підхід передбачає аналіз діяльності цифрових платформ та рівня розвитку електронної комерції. Найбільш широкого методу вимагає оцінювання рівня використання цифрових технологій в різних секторах економіки. В ідеалі аналіз розвитку цифрової

економіки має охоплювати всі три рівні, а саме цифровий сектор, цифрову економіку та цифровізовану економіку. Це дає змогу системно оцінювати вплив від формування цифрової економіки на економічну діяльність у різних сферах економіки. У цьому контексті особливо важливим є аналіз світових рейтингів країн світу, що охоплюють питання розвитку цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифрова економіка та механізми її розвитку є предметом наукового пошуку багатьох науковців. Зокрема, Д. Тапскотт [1] наголошує на ролі ділових мереж, покоління цифрових людей та цифрових технологій у формуванні цифрової економіки; Р. Кешелава, В. Буданова, В. Румянцева [2], Р. Нарішман [3] підтримують ідеї доступності цифрової інфраструктури; Р. Бухт та Р. Хікс [4] обґрунтували складові частини цифрового сектору, К. Холройд та К. Коатс [5] визначили роль цифрових платформ та маркетплейсів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас у науковій літературі бракує аналізу сформованості цифрової економіки в різних країнах світу, одним із механізмів оцінювання якої є дослідження світових рейтингів та індексів.

Мета статті. Головною метою роботи є аналіз міжнародних рейтингів з позицій оцінювання стану формування та розвитку цифрової економіки у країнах світу загалом та в Україні зокрема.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на складнощі статистичного та методичного характеру, останніми роками активна робота з аналізу розвитку цифрової економіки ведеться такими міжнародними організаціями, як ООН, Велика Двадцятка (G20), ОЕСР, Європейська Комісія, Світовий Банк. Додаткове уявлення про рівень розвитку цифрових економік світу дають міжнародні рейтинги Світового Банку, Європейської Комісії, Міжнародного інституту розвитку менеджменту, компанії «Мастеркард» тощо.

¹ Дослідження виконане у рамках держбюджетної науково-дослідної роботи 0120U100473 «Формування інструментарію детінізації економіки України на основі каузального моделювання траєкторій взаємодії фінансових посередників»

Так, досить інформативним є Світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності країн (The IMD World Digital Competitiveness Ranking), розроблений Швейцарською бізнес-школою Міжнародного інституту розвитку менеджменту [6]. Вищенаведений рейтинг зосереджений на аналізі та класифікації 63 країн за ступенем їх сприйняття та використання цифрових технологій як фактору трансформації взаємовідносин держави з населенням та бізнесом, зміни у бізнес-моделях компаній та житті суспільства загалом.

Відповідно до методики ранжування країн за рівнем цифрової конкурентоспроможності здійснюється з урахуванням трьох груп факторів, які містять по 3 підфактори, що загалом складаються з 51 критерія. Серед них є складові частини, що оцінюють розвиток освітнього та наукового потенціалу, якості нормативно-правової бази, доступності фінансового капіталу та технологічних умов, а також можливості бізнесу до адаптації в мінливому середовищі.

Згідно з результатами рейтингування до п'ятірки найбільш конкурентоспроможних країн з питань цифрової економіки входять США, Сінгапур, Швеція, Данія та Швейцарія. Так, США є лідером за факторами рівня знань та майбутньої готовності, а Сінгапур – за рівнем використання технологій (табл. 1).

Таблиця 1

Топ-10 країн відповідно до Світового рейтингу цифрової конкурентоспроможності країн у 2019 році

Країна	Загальний рейтинг	Рівень знань	Рівень технологій	Майбутня готовність
США	1	1	5	1
Сінгапур	2	3	1	11
Швеція	3	4	7	6
Данія	4	6	11	2
Швейцарія	5	2	10	10
Нідерланди	6	13	6	3
Фінляндія	7	9	8	7
Гонконг	8	7	4	15
Норвегія	9	16	3	8
Південна Корея	10	11	17	4

Цікаво, що, попри 1 загальне місце, США займають п'яту позицію за фактором використання технологій. На рівні підфакторів США посідають перше місце за науковою концентрацією, водночас за навчанням та освітою – 25 місце. Щодо тех-

нологій США має найкращий доступ до капіталу, однак тільки 19 місце – за якістю регуляторної бази. Сінгапур є найкращим за умовами розвитку й використання технологій, проте тільки восьмим – за доступністю капіталу.

Не менш важливим є рейтинг Світового Банку, який розраховує Індекс цифрової адаптації (Digital Adoption Index) країни [7]. Він порівнює рівень цифрової адаптації 180 країн за трьома групами споживачів цифрових продуктів та послуг, такими як люди, урядові організації та бізнес. Значення індексу варіюється за шкалою від 0 до 1. Загальний індекс розраховується як просте середнє значення трьох субіндексів, що охоплюють аналіз технологій, необхідних для сприяння розвитку в цифрову епоху, наприклад, підвищення продуктивності та прискорення зростання бізнесу, розширення можливостей покращення добробуту людей, підвищення ефективності та підзвітності надання послуг для уряду (табл. 2).

Цікаво, що до цього рейтингу увійшли тільки 3 країни (Сінгапур, Швеція та Південна Корея), що є лідерами рейтингу цифрової конкурентоспроможності. Наприклад, США як постійний лідер рейтингу цифрової конкурентоспроможності взагалі опинилися на 27 місці.

Уявлення про рівень розвитку цифрової економіки в країнах Європейського Союзу перш за все формується завдяки Індексу цифрової економіки та суспільства (Digital Economy and Society Index), що розраховується Європейською Комісією [8]. Його складниками є 5 груп факторів за такими напрямками:

- підключення (розвиток широкосмугового зв'язку, розвиток мобільного зв'язку, частка 4G-покриття, вартість широкосмугового зв'язку);
- людський капітал (частка інтернет-користувачів, розвиток ІКТ-компетенцій населення, частка ІКТ-фахівців, а також фахівців з природничо-наукової та інженерної освіти);
- використання Інтернету (частка осіб, що використовують online-новини, музику, відеоігри, підписку на відео, відеодзвінки, соціальні мережі, інтернет-банкінг, е-торгівлю);
- інтеграція бізнесу з цифровими технологіями (використання електронного документообігу, радіочастотної ідентифікації RFID, взаємодія з клієнтами в соціальних мережах, електронні рахунки-фактури, використання хмарних послуг, частка малих та середніх підприємств (МСП), що здійснюють інтернет-торгівлю, частка інтернет-торгівлі в торговому обігу компаній, частка електронного обігу МСП з іншими країнами);
- цифрові державні послуги (частка користувачів електронних державних послуг, рівень їх складності, частка е-держпослуг в реалізованих послугах, індикатор доступності відкритих даних у країні).

Таблиця 2

Топ-10 країн відповідно до Індексу цифрової адаптації країни у 2016 році

Країна	Загальний рейтинг	Індекс цифрової адаптації	Субіндекс «Бізнес»	Субіндекс «Люди»	Субіндекс «Урядові організації»
Сінгапур	1	0,87	0,85	0,80	0,96
Люксембург	2	0,86	0,94	0,87	0,77
Австрія	3	0,86	0,88	0,87	0,85
Південна Корея	4	0,86	0,75	0,84	0,98
Мальта	5	0,86	0,94	0,79	0,84
Німеччина	6	0,84	0,87	0,78	0,87
Нідерланди	7	0,84	0,91	0,80	0,81
Японія	8	0,83	0,76	0,84	0,91
Естонія	9	0,83	0,85	0,80	0,85
Швеція	10	0,83	0,94	0,85	0,70

Аналіз індексу засвідчив, що у 2019 році найвищий рівень розвитку цифрової економіки та суспільства серед країн ЄС спостерігався у Фінляндії, Швеції, Нідерландах та Данії. Їх рівень становив від 68% до 70%. Це більше ніж у 2 рази краще за рівень найменш розвиненої країни ЄС, а саме Болгарії. Загалом у країнах ЄС у структурі індексу більшою мірою розвиненими виявилися сектори цифрового підключення та розвитку людського капіталу. Водночас якщо за рівнем розвитку цифрової інфраструктури відмінності між країнами досить невеликі, то за рівнем розвитку людського капіталу різниця між Фінляндією та Болгарією склала 273%. Загалом найменшого розвитку в усіх країнах отримав сектор цифрових державних послуг, що не є дивним з огляду на досить невеликий період його розвитку. Показовим є приклад Естонії, яка за цим показником виявилася трішки гіршою від Фінляндії, однак набагато кращою від інших країн Центрально-Східної Європи.

Більш технологічним є Глобальний індекс підключення (Global Connectivity Index), розроблений китайською телекомунікаційною компанією Huawei [9]. Цей індекс був створений для аналізу широкого спектру показників інфраструктури ІКТ та цифрової трансформації задля визначення карти глобальної цифрової економіки. Щорічний його розрахунок здійснюється з 2014 року. Аналіз включає 79 країн світу (95% світового ВВП) та містить узагальнену оцінку 40 показників, що відстежують вплив ІКТ на економіку, цифрову конкурентоспроможність та перспективи майбутнього зростання країни. Структура показників для розрахунку Індексу глобального підключення включає аналіз факторів розвитку цифрової економіки (технологічна інфраструктура, якість цифрового підключення, хмарні технології, Інтернет речей, штучний інтелект) у контексті їх розвитку з позицій пропозиції та попиту на ринку, досвіду використання та потенціалу нарощення. Аналіз рейтингування країн за цим Індексом представлено в табл. 3.

Згідно з розрахунками станом на 2019 рік до топ-5 країн з найвищим рівнем цифрового підключення входять США, Швейцарія, Швеція, Сінгапур і Данія. З огляду на різницю в економічному розвитку авторами Індексу всі країни були розподілені на 3 групи, такі як передовики (65 балів і вище), послідовники (40–64 бали) та початківці (23–39 балів). До першої групи увійшли 20 країн, до другої – 35 країн, до третьої – 24 країни. Незважаючи на те, що країни-передовики мають найбільший рівень цифровізації, протягом 2015–2019 років вони також демонстрували найкращі темпи зростання рівня розвитку цифрової економіки (від 11 до 14 пунктів). Очолюють групу країн-послідовників Естонія, Іспанія, ОАЕ, Португалія та Чехія. Ці країни демонструють досить високі темпи зростання (від 8 до 11 пунктів), тому досить скоро приєднаються до країн з високим рівнем глобального підключення. Країни-початківці суттєво відстають. З огляду на темпи зростання навіть найкращих із них (Перу, В'єтнам, Єгипет, Філіппіни, Еквадор) їм необхідно не менше 3 років, щоби перейти до іншої групи.

Аналіз доводить, що, як правило, існує тісний кореляційний зв'язок між рівнем багатства країни та розвитком цифрової економіки в ній. Певним винятком можемо назвати Україну, яка має досить високий рівень використання ІКТ в господарській діяльності за дуже низького рівня ВВП на душу населення, та Китай, що є одним із лідерів з використання Великих даних та штучного інтелекту, втім, поки що перебуває в групі країн-послідовників. Загалом, згідно з аналізом, країни-початківці – це країни з низькими доходами, які перебувають на ранніх етапах розбудови ІКТ інфраструктури. Їх увага зосереджується на розширенні покриття Інтернетом. Країни-послідовники, як правило, вже мають досить розвинену ІКТ-інфраструктуру та зосереджені на збільшенні швидкісного підключення та оцифрування промисловості й державних інституцій. Країни-передовики – це розвинені економіки, що зосереджені на

Таблиця 3

Динаміка зміни Індексу глобального підключення топ-5 країн за різними групами цифрового розвитку за 2015–2019 роки

Країна	Місце в рейтингу у 2019 році	Бали за відповідний рік					
		2019	2018	2017	2016	2015	Приріст за 2015–2019 роки (бали)
Країни-передовики (frontrunners)							
США	1	85	80	77	74	71	14
Швейцарія	2	83	78	75	73	70	13
Швеція	3	81	78	74	72	70	11
Сінгапур	4	81	79	76	72	70	11
Данія	5	78	74	71	68	66	12
Країни-послідовники (adopters)							
Естонія	21	62	60	58	55	51	11
Іспанія	22	60	58	56	54	52	8
ОАЕ	23	62	58	55	53	51	11
Португалія	24	60	56	53	52	49	11
Чехія	25	58	55	53	51	48	10
Країни-початківці (adopters)							
Перу	56	38	37	37	34	31	7
В'єтнам	57	37	35	33	33	31	6
Єгипет	58	37	35	32	31	31	6
Філіппіни	59	37	35	34	32	30	7
Еквадор	60	37	36	34	31	31	6

вдосконаленні цифрового досвіду користувачів та інвестиціях у розвиток технологій Великих даних та Інтернету речей.

Рейтингом, актуальність якого, на нашу думку, буде зростати, є Рейтинг легкості ведення цифрового бізнесу (Ease of Doing Digital Business, EDDDB), розроблений групою науковців з Інституту бізнесу в глобальному контексті Університету Тафта [10]. Ідеологічним підґрунтям для розрахунку рейтингу став щорічний рейтинг «Умови ведення бізнесу – Doing Business» Світового банку, який визначає місце країни залежно від стану регулюючої нормативно-правової бази щодо можливостей для розвитку підприємництва. Беручи до уваги позитивний вплив цього рейтингу (сприяв проведенню понад 3,5 тис. реформ у 190 країнах, тільки за 2017 рік 128 країн провели 314 реформ), а також підвищення ролі цифрової економіки, темпи зростання якої тільки у США були в 3,7 рази вищими за економіку країни загалом, розробники сконцентрували увагу на складнощах ведення цифрового бізнесу (наприклад, захист конфіденційності даних користувачів чи мережевий нейтралітет), а саме компаній, в основі бізнес-моделей яких лежать чотири основні типи цифрових платформ, таких як платформи електронної комерції («Amazon», «eBay»), цифрові медіаплатформи («YouTube», «Netflix»), платформи спільного споживання («Uber», «Airbnb») та онлайн-платформи для фрілансу (наприклад, «Upwork», «Toptal») [11].

На відміну від інших рейтингів та індексів, що оцінюють розвиток цифрової економіки на основі показників розміру цифрової економіки, в основі вищенаведеного рейтингу лежить вимірювання факторів, що демонструють простоту та легкість започаткування цифрового бізнесу для різних за розміром (великих, середніх, малих) та походженням економічних агентів (внутрішні, іноземні), а також бар'єри, що його стримують (регуляторні, інституційні, демографічні). На думку авторів рейтингу, важливим є не стільки розмір цифрового ринку, скільки розумне та справедливе регулювання, в основі якого лежать чіткі та чесні правила конкуренції, що не заважають появі нових бізнес-ідей та моделей, не створюють невизначеності та беззладдя на ринку. Наприклад, щодо платформ шерінгу авто, то країни, які мають правила, що заохочують використання різних варіантів транспорту, набирають більше балів, ніж країни, які або забороняють спільне користування авто, або не мають правил у цій галузі. Також країни, що обмежують або контролюють обмін цифрових даних, стримують розвиток конкуренції на ринку, не можуть отримати максимальні бали.

Загалом в основі рейтингу лежить розрахунок 236 показників, що оцінюють діяльність цифрових платформ у 42 країнах світу. Підсумкова оцінка країни розраховується за сукупністю таких основних факторів, таких як показники цифрових платформ, інтернет-торгівлі, цифрових медіа, шерінгових компаній, онлайн-фрілансу, доступність цифрових даних; наявність цифрової та аналогової інфраструктури.

Згідно з рейтингом топ-5 країн за рівнем легкості ведення цифрового бізнесу є США, Великобританія, Нідерланди, Норвегія та Японія. Причому США та Великобританія отримали найвищі оцінки за всіма індикаторами рейтингу, що загалом відповідає іміджу США та Великобританії як країн-інкубаторів для ІТ та цифрових компаній світу. Нідерланди та Норвегія мають високий рівень транскордонної онлайн-комерції та успішно поєднують цифрову відкритість державних інституцій з високим рівнем довіри цифрових медіа та фрілансу. Японія є чи не єдиною серед азійських країн, що забезпечує відкритість даних та розвиток цифрових медіа.

Стосовно інших країн, досить цікавим є приклад Естонії. Маючи високі показники легкості ведення бізнесу, Естонія, на відміну від інших країн ЄС, що блокують розвиток платформ автошерінгу, забезпечила спеціальний податковий режим для компаній типу «Airbnb» та «Uber», що сприяло появі успішної компанії «Bolt», послугами якої вже скористалося понад 25 млн. осіб у 30 країнах світу.

Натомість досить показовими з огляду на масштаби е-комерції є результати Китаю (в 3 рази перевищує обсяг США), Індії та Росії, які посіли найнижчі місця, насамперед, через контроль за Інтернетом, закони про локалізацію даних, обмеження входу на ринок. Причому Індія є країною з найбільшою кількістю фрілансерів у світі (кожен четвертий аутсорсер програмного забезпечення у світі проживає в Індії), водночас інші види платформ не набули широкого розвитку. Росія має декілька потужних цифрових компаній («Яндекс», «Сбер», «Mail.ru», «ВКонтакте»), які користуються попитом у країнах СНД, водночас цензура та контроль за цифровими ресурсами не сприяють їх експансії на міжнародний ринок. Китай узагалі виділяється як аномалія та суперечність. Маючи найбільш динамічну цифрову економіку зі сприятливим середовищем для китайських цифрових платформ, він є складним для міжнародного цифрового бізнесу через численні державні обмеження, заборони доступу до ринку та протекціоністські закони про локалізацію даних («Google» та «Facebook» офіційно не представлені в Китаї).

У контексті визначення місця України в розвитку цифрової економіки відзначимо, що нині нам не вдалося повністю скористатися цифровими технологіями для розвитку вітчизняної економіки. Свідченням цього є досить низькі показники в різних міжнародних рейтингах (табл. 4).

Порівняно зі своїми східноєвропейськими сусідами Україна займає найнижчі показники у світових рейтингах та індексах. Так, станом на 2019 рік у Рейтингу цифрової конкурентоспроможності країн Україна посідала 54 місце, тоді як Литва – 29 місце, Польща – 38 місце, Росія – 45 місце. Причому навіть цей рівень забезпечувався переважно високими показниками таких складників рейтингу, як освіта та наукова концентрація.

Відповідно до Індексу цифрової адаптації у 2016 році Україна посідала 85 місце (рівень індексу становив 0,53) зі 180 країн спостереження. Натомість Естонія посіла 9 місце (рівень індексу – 0,83), Росія – 28 місце (рівень індексу – 0,74), Польща – 38 місце (рівень індексу – 0,69). Аналіз складників індексу засвідчив більш високий рівень цифрової адаптації вітчизняного бізнесу (DAI Business Sub-index – 0,67) порівняно з рівнем цифрової адаптації громадян (DAI People Sub-index – 0,47) та урядових послуг (DAI Government Sub-index – 0,47).

За даними Глобального індексу підключення у 2019 році Україна посідала 50 місце серед 79 країн світу. Найкращий показник серед країн-сусідів демонстрували Естонія (21 місце), Чехія (25 місце) та Литва. Зазначимо, що автори Індексу віднесли Україну до категорії «Послідовники», тобто країн із середнім рівнем використання сучасних цифрових технологій (ІКТ, швидкісний Інтернет, хмарні технології, Інтернет речей, штучний інтелект). Однак, на відміну від інших країн, Україна має досить високий рівень використання ІКТ у господарській діяльності за дуже низького рівня ВВП на душу населення.

За рівнем сприятливості ведення цифрового бізнесу Україна займає позицію, гіршу за 42 місце (оскільки в рейтингу Ease of Doing Digital Business представлено розрахунки для 42 країн світу). Натомість Естонія займає 16 місце, Чехія – 25 місце, Польща – 26 місце, Росія – 42 місце.

Місце України в міжнародних рейтингах цифрової економіки

Країна	The IMD World Digital Competitiveness Ranking				Digital Adoption Index		Global Connectivity Index				Ease of Doing Digital Business
	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2014 рік	2016 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2019 рік
Україна	59	60	59	54	97	85	55	55	54	50	вище 42
Польща	33	38	34	38	39	38	39	35	34	36	26
Чехія	27	28	29	33	29	31	25	25	25	25	25
Словаччина	40	51	55	53	40	39	32	31	31	32	вище 42
Румунія	49	50	49	49	48	52	35	37	35	37	вище 42
Угорщина	46	52	47	47	45	37	29	30	32	31	29
Литва	30	33	32	29	19	30	28	28	27	28	вище 42
Естонія	31	30	31	35	15	9	21	21	21	21	16
Росія	44	46	45	45	31	28	37	38	39	41	42
Казахстан	47	32	38	34	46	45	47	48	48	49	вище 42

Загалом низькі показники України в міжнародних рейтингах цифрової економіки стримують ефективність заходів з дегінізації економіки України, вжиття яких може бути забезпечено зростанням прозорих електронних державних послуг, обсягу безготівкових он-лайн розрахунків, доступністю цифрових технологій ширшому колу споживачів.

Водночас хоча Україна й займає найгірші позиції у світових рейтингах, проте варто зауважити, що у 2016–2019 роки наша країна суттєво покращила свої позиції в усіх рейтингах, змістившись на 5 позицій у рейтингах цифрової конкурентоспроможності країн і глобального підключення та на 12 позицій – у рейтингу цифрової адаптації.

Висновки і пропозиції. Спираючись на результати аналізу міжнародних рейтингів, можемо відзначити, що цифрова економіка є набагато більш масштабною та зрілою в розвинених країнах світу, ніж у тих, що розвиваються. У середньому частка цифрової економіки у ВВП розвинутих країн коливається від 10% до 35%, тоді як у країнах, що розвиваються, вона становить від 2% до 10% ВВП. Утім, на нашу думку, Україна має великий потенціал до покращення своїх позицій у світових рейтингах, що підтверджується прийняттям різних нормативно-правових актів стосовно формування цифрової економіки, створенням Міністерства цифрової трансформації, появою системи електронних державних послуг «Дія» та успішним запуском 4G-зв'язку.

Література:

1. Tapscott D. Grown Up Digital. How the Net Generation is Changing The World. McGraw-Hill, 2008. 384 p.
2. Кешелава А. Введение в «цифровую» экономику. На пороге «цифрового будущего». Книга первая. ВНИИГеосистем, 2017. 28 с.
3. Narasimhan R. The socioeconomic significance of information technology to developing countries. *The Information Society*. 1983. Vol. 2(1). P. 65–79. DOI: 10.1080/01972243.1983.9959965
4. Bukht R., Heeks R. Defining, Conceptualizing and Measuring the Digital Economy. Global Development Institute, SEED. 2017. *Working Paper Series*. No. 68. 24 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/327356904_Defining_Conceptualising_and_Measuring_the_Digital_Economy (дата звернення: 20.04.2020).
5. Holroyd C., Coates K. The Global Digital Economy: A Comparative Policy Analysis. 2015. New York : Cambria Press, 286 p.
6. Digital Competitiveness Ranking 2019. IMD World Competitiveness center. 2019. 179 p. URL: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2019> (дата звернення: 20.04.2020).
7. Digital Adoption Index. The World Bank. 2016. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016/Digital-Adoption-Index> (дата звернення: 20.04.2020).
8. Digital Economy and Society Index. European Commission. 2019. URL: <https://digital-agenda-data.eu/datasets/desi/visualizations> (дата звернення: 20.04.2020).
9. Global Connectivity Index. Huawei Whitepaper. 2019. 53 p. URL: https://www.huawei.com/minisite/gci/assets/files/gci_2019_whitepaper_en.pdf?v=20191217v2 (дата звернення: 20.04.2020).
10. Chakravorti B., Chaturvedi R.S., Filipovic C. Ease of Doing Digital Business 2019. Which Countries Help Expedite Entry, Growth, and Exit of Technology-Based Businesses? Institute for Business in the Global Context. The Fletcher School, Tufts University. 2019. 65 p. URL: <https://sites.tufts.edu/digitalplanet/research/ease-of-doing-digital-business> (дата звернення: 20.04.2020).
11. Чакраворти Б., Чатурведи Р. III. Самые цифровые страны мира: рейтинг 2019 года. *Harvard Business Review Россия*. 27 декабря 2019. URL: <https://hbr-russia.ru/innovatsii/issledovaniya/818884> (дата звернення: 20.04.2020).

References:

1. Tapscott D. (2008) Grown Up Digital. How the Net Generation is Changing The World. McGraw-Hill.
2. Keshelava A. (2017) Vvedenie v "tsifrovuyu" ekonomiku". Na poroge "tsifrovogo buduschego". Kniga pervaya. [Introduction to the Digital Economy. On the verge of a "digital future". Book one]. VNIIGeosistem. (in Russian)
3. Narasimhan R. (1983) The socioeconomic significance of information technology to developing countries. *The Information Society*, 1983. Vol. 2(1), pp. 65–79. DOI: 10.1080/01972243.1983.9959965
4. Bukht R., Heeks R. (2017) Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. Global Development Institute, SEED. Working Paper Series. No. 68. URL: https://www.researchgate.net/publication/327356904_Defining_Conceptualising_and_Measuring_the_Digital_Economy (accessed: 20.04.2020).
5. Holroyd C., Coates K. (2015) The Global Digital Economy: A Comparative Policy Analysis. New York: Cambria Press.
6. Digital Competitiveness Ranking 2019 (2019) IMD World Competitiveness center. URL: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2019> (accessed: 20.04.2020).
7. Digital Adoption Index (2016) The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016/Digital-Adoption-Index> (accessed: 20.04.2020).
8. Digital Economy and Society Index (2019). European Commission. URL: <https://digital-agenda-data.eu/datasets/desi/visualizations> (accessed: 20.04.2020).

9. Global Connectivity Index (2019) Huawei Whitepaper. 53 p. URL: https://www.huawei.com/minisite/gci/assets/files/gci_2019_whitepaper_en.pdf?v=20191217v2 (accessed: 20.04.2020).
10. Chakravorti B., Chaturvedi R. S., Filipovic C. (2019) Ease of Doing Digital Business 2019. Which Countries Help Expedite Entry, Growth, and Exit of Technology-Based Businesses? Institute for Business in the Global Context. The Fletcher School, Tufts University. URL: <https://sites.tufts.edu/digitalplanet/research/ease-of-doing-digital-business> (accessed: 20.04.2020).
11. Chakravorti B., Chaturvedi R.Sh. (2019) Samyie tsifrovyye strany mira: reyting 2019 goda [The most digital countries in the world: 2019 ranking]. *Harvard Business Review Rossiya*. URL: <https://hbr-russia.ru/innovatsii/issledovaniya/818884> (accessed: 20.04.2020). (in Russian)

Аннотация. В статье на основе обобщения аналитико-методических разработок и рейтинговых оценок международных организаций выделены группы показателей для анализа уровня сформированности и развития цифровой экономики в странах мира, среди которых следует назвать базовые инфраструктурные элементы цифровой экономики; секторы с цифровой поддержкой; секторы новых цифровых технологий. Доказано, что составляющими мировых рейтингов, определяющими развитие цифровой экономики в стране, являются такие характеристики, как уровень качества обучения, образования и науки, технологические условия, благоприятность нормативно-правовой базы, наличие развитого венчурного и финансового рынка, цифровая грамотность населения и готовность бизнеса и государственных институций к инвестированию в передовые цифровые технологии. Обоснованно наличие тесной корреляционной связи между уровнем богатства страны и развитием цифровой экономики в ней. Определено, что по сравнению со своими восточноевропейскими соседями Украина занимает самые низкие показатели в мировых рейтингах и индексах развития цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, мировые рейтинги цифровой экономики, цифровые технологии, развитие ИКТ, инфраструктура цифровой экономики.

Summary. The article, based on the generalization of analytical and methodological developments and ratings of international organizations, sets out groups of indicators for analyzing the level of formation and development of the digital economy in the world, including basic infrastructure elements of the digital economy; digitally supported sectors in which new activities or business models have emerged and transformed by digital technologies; sectors of new digital technologies, which form the preconditions for further technological progress in the development of digital products and services of the future. It is determined that to assess the degree of formation of the digital economy in the country, it is crucial to analyze its position in various international rankings and indices. It is proved that the components of all indices that determine the development of digital economy in the country are such characteristics of countries as the quality of education and science, technological conditions, free access to the Internet for all groups of people and favorable regulatory framework for digital industries development, developed financial market with great variety of financial instruments, venture capital and market inclusiveness, inclusive financial services, digital literacy of the population and the willingness of businesses and government institutions to invest in advanced digital technologies that are not yet able to generate profitability. The existence of a close correlation between the level of wealth of the country and the development of the digital economy in it is substantiated. It is determined that the digital economy is much larger and more mature in developed countries than in developing ones. The paper identifies that despite its glorious history in ICT development, Ukraine has failed to scale its innovative developments to the mass market, as well as to make full use of digital technologies for the development of the domestic economy. Compared to its Eastern European neighbors, Ukraine has the lowest indicators in world rankings and indices of digital economy development.

Keywords: digital economy, world ratings of digital economy, digital technologies, ICT development, digital economy infrastructure.

Холявко Н.І.

к.е.н., доцент,

Чернігівський національний технологічний університет

Kholiavko Nataliia

Chernihiv National Technological University

ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ QUADRUPLE HELIX: ОЦІНКА ВПЛИВУ НА СТЕЙКХОЛДЕРІВ

INTEGRATED MODEL OF COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION UNDER THE CONCEPT OF QUADRUPLE HELIX: ASSESSMENT OF THE IMPACT ON STAKEHOLDERS

Анотація. У ході проведеного дослідження обґрунтовано теоретичні та методологічні засади формування і розвитку інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти за концепцією Quadruple Helix, зокрема виокремлено: педагогічний (базується на інноваційних практико-орієнтованих методах і формах позааудиторної роботи в університетах та налагодженні міжфакультетської взаємодії); економічний (активізація процесів комерціалізації результатів наукових досліджень закладів вищої освіти в реальному секторі економіки); інтернаціоналізаційний (ефективно може функціонувати на основі гармонізації інституційних стратегій з основними положеннями національної стратегії інтернаціоналізації) блоки. У статті визначено специфіку оцінки впливу розробленої моделі на якість знань і компетенцій, молодь, конкурентоспроможність, регіональний інноваційний розвиток та суспільний добробут у країні.

Ключові слова: система вищої освіти, заклад вищої освіти, інтегрована модель, концепція Quadruple Helix, стейкхолдери, параметри оцінки.

Постановка проблеми. Сучасна вища освіта функціонує в умовах динамічних змін екзогенного середовища. Національній економіці властиві нестабільність і висока чутливість до політичних чинників. Проблемними є тенденції суспільно-політичної дестабілізації, прояви фінансово-економічної кризи, зниження рівня життя населення. Конкурентоспроможність системи вищої освіти в таких умовах залежить від рівня її гнучкості й адаптивності до зовнішніх викликів. Необхідність пошуку нових моделей забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти посилюється зростаючою глобалізацією, інтернаціоналізацією науково-освітнього простору, активізацією процесів діджиталізації освіти, міграційних процесів (включаючи «відтік мізків»), а також імовірністю виникнення форс-мажорних ситуацій (на кшталт пандемії коронавірусної інфекції). Причому формування зазначеної моделі має передбачати не лише визначення й опис її структурних блоків, а й ідентифікацію очікуваних ефектів від упровадження з конкретизацією методичних підходів до їх оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Командою молодих учених з 2017 р. реалізується науковий проєкт «Інтегрована модель конкурентоспроможної вищої освіти в Україні за концепцією Quadruple Helix» (державний реєстраційний номер 0117U007258). У ході згаданого дослідження було сформовано концептуальну базу розроблення та впровадження інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти в Україні [3]. Акцент зроблено на кількох взаємопов'язаних аспектах:

- у межах педагогічного блоку моделі – посилення ролі позааудиторної роботи у процесах формування професійних компетентностей здобувачів вищої освіти [9];

- у межах управлінського блоку моделі – імплементація стратегії інтернаціоналізації системи вищої освіти та гармонізованих із нею інституційних стратегій інтернаціоналізації [1];

- у межах економічного блоку – розроблення синхронізованої моделі інтеграції секторів вищої освіти, бізнесу, держави, громадськості [2].

Під час формування концептуальних засад реалізації інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти вчені ґрунтувалися на концепції чотириланкової спіралі Quadruple Helix. Основи останньої закладено у працях Г. Іцковича [7; 8], Л. Лейдерсдорфа [10], Е. Караянниса [4–6], Д. Кембелла [4; 5]. Розробниками інтегрованої моделі наголошено на тому, що в основі її ефективного впровадження лежить налагодження довгострокової взамовигідної співпраці університетів зі стейкхолдерами, базованої на узгодженні їхніх інтересів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На заключному етапі реалізації наукового проєкту «Інтегрована модель конкурентоспроможної вищої освіти в Україні за концепцією Quadruple Helix» потребує розроблення методика оцінки впливу однойменної моделі на якість знань і компетенцій, молодь, конкурентоспроможність, регіональний інноваційний розвиток і суспільний добробут у країні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ключових показників оцінки впливу інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти на якість знань і компетенцій, молодь, конкурентоспроможність, регіональний інноваційний розвиток та суспільний добробут у країні.

Виклад основного матеріалу. Застосування концепції Quadruple Helix під час розроблення інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти дало змогу, з одного боку, врахувати інтереси різних стейкхолдерів, а з іншого – максимізувати синергетичні ефекти співпраці для закладів вищої освіти, підприємств, держави та громадськості. Вагомий позитивний вплив імплементація такої моделі потенційно здійснюватиме на якість знань і компетенцій, молодь, конкурентоспроможність, регіональний інноваційний розвиток та суспільний добробут у країні. Проаналізуємо цей вплив детальніше.

Якість знань і компетенцій. Педагогічним блоком інтегрованої моделі передбачається комбінування аудиторного та позааудиторного форматів роботи зі здобувачами вищої освіти. Особливу увагу приділено оновленню освітнього контенту та методичного забезпечення навчального процесу. Налагодження ефективної комунікації університетів із бізнес-сектором дає змогу моніторити зміну запитів потенційних роботодавців щодо знань і компетенцій випускників. Взаємодія закладів вищої освіти з органами державної і місцевої влади дає змогу визначити найбільш затребувані на ринку праці професії. Відповідно, маючи таку інформацію, заклади вищої освіти зорієнтовують або переспрямовують свою діяльність на задоволення актуальних потреб регіонального, національного, глобального ринків праці. Причому йдеться не лише про поточні потреби, а й про професійне прогнозування потреби у кадрах у розрізі професійної та кваліфікаційної структури у середньо- і довгостроковій перспективі.

В інтегровану модель (педагогічний блок) включено складник модернізації освітніх технологій, методів і форм роботи з молоддю. У поєднанні з інноваційними інформаційно-комунікаційними технологіями це сприяє кращому засвоєнню студентами нових знань і опануванню професійних компетенцій.

Імовірним результатом співпраці «університет – бізнес» є створення нових освітніх продуктів (короткострокових програм, тренінгів, майстер-класів та ін.), націлених на формування у здобувачів вищої освіти конкретних компетенцій. Значною мірою спрощує та прискорює процес надання освітніх послуг застосування інформаційно-комунікаційних технологій. Саме завдяки освітнім послугам системі вищої освіти вдалося гідно витримати виклики, спричинені пандемією коронавірусу у світі. Набутий позитивний досвід дистанційної освіти має багато перспектив у майбутньому, у тому числі під час навчання/перенавчання/підвищення кваліфікації персоналу підприємств. Останнє обґрунтовується можливістю економії фінансових ресурсів і часу споживачів освітніх послуг, а також вищим ступенем зручності та персоналізованості їх навчання.

До параметрів оцінки впливу інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти за концепцією Quadruple Helix на якість знань і компетенцій передусім доцільно віднести: рівень успішності здобувачів вищої освіти, рівень їх зайнятості (у тому числі за здобутим фахом), рівень оплати праці, рівень молодіжного безробіття в країні. На доповнення до окресленого вище доречним є моніторинг обсягів перепідготовки випускників університетів, їх участь у тренінгах із формування професійних компетенцій поза межами університету. Завдяки останньому заклади вищої освіти можуть визначити, наскільки результати їхньої освітньої діяльності є достатніми для успішної професійної реалізації здобувачів вищої освіти, а також адекватними запитам реального сектору економіки.

Молодь. Як зазначалося вище, педагогічний блок інтегрованої моделі охоплює у тому числі позааудиторну роботу зі здо-

бувачами вищої освіти. Активне залучення молоді до участі в позааудиторних заходах і проєктах підвищує рівень вмотивованості та дає змогу в стислі терміни отримати практичні результати прикладених зусиль. Якщо робота на аудиторних заняттях формує у студентів *hard-skills* (професійні навички і вміння), то позааудиторна діяльність університету розвиває сукупність їх *soft-skills* (комунікативні вміння, лідерські й організаційні якості, навички роботи в команді, креативність, ініціативність тощо). Останні, своєю чергою, сприяють підвищенню рівня конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Головною перевагою позааудиторної роботи закладу вищої освіти є її спроможність розкрити потенціал молоді, створити передумови для самореалізації кожного учасника заходів. Міжфакультетська взаємодія здобувачів вищої освіти у ході впровадження проєктів і різноманітних позааудиторних заходів дає змогу якісно розвинути навички комунікації з партнерами з різних сфер, професій, із різними поглядами та цінностями. Відповідно, доцільним вважаємо інтегрування позааудиторних активностей у навчальний процес університету як невід’ємний його складник.

Виходячи з вищевикладеного, оцінити вплив інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти за концепцією Quadruple Helix можна за параметрами успішності студентів у навчанні, їх задоволеності навчання, а також рівнем сформованості професійних компетенцій. Таку оцінку нами було здійснено шляхом проведення педагогічного експерименту, який передбачав фіксацію початкового (вихідного) рівня сформованості компетенцій у молоді, рівня їх задоволеності навчанням, спроможності та повноти самореалізації. Практично це було реалізовано завдяки анкетуванню й інтерв’юванню здобувачів вищої освіти. У ході впровадження моделі здійснювалися регулярні анкетування, а результати порівнювалися з даними анкетування й інтерв’ювання контрольної групи. Таким чином, удалося кількісно оцінити вплив інтегрованої моделі та визначити точку зору молоді. Оцінити участь здобувачів вищої освіти в позааудиторній діяльності можна за показниками обсягів залучення молоді до позааудиторних заходів і проєктів, регулярності участі, структури учасників за ролями, що вони виконують у рамках таких заходів (проєктів). Для моніторингу поглядів роботодавців перспективним є проведення відповідного їх опитування, що організаційно відповідає положенням концепції Quadruple Helix, покладеної в основу інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти в Україні.

Конкурентоспроможність. Узагальнюючи впливи інтегрованої моделі на стейкхолдерів, стисло можемо відзначити, що успішна її імплементація сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності:

1) здобувачів вищої освіти – поєднання аудиторного і позааудиторного форматів роботи, активізація участі молоді в реалізації проєктів призводить до поглиблення їхніх професійних компетенцій і розвитку *soft-skills*, затребуваних на сучасному ринку праці (оцінка – за параметрами працевлаштування випускників університетів);

2) закладів вищої освіти – розвиток співпраці у межах чотириланкової спіралі Quadruple Helix відкриває університетам нові можливості вдосконалення освітньої діяльності, підвищення практичної цінності дослідницьких результатів, диверсифікації джерел фінансування університетів, виходу на паритетних засадах на світовий ринок освітніх послуг (оцінка – за позиціями університету в рейтингах, за динамікою поданих абітурієнтами заявок на вступ, за кількістю здобувачів вищої освіти, за чисельністю іноземних студентів);

3) національної системи вищої освіти – підвищення конкурентоспроможності вітчизняних закладів вищої освіти на міжнародній арені та конкурентоспроможності їхніх випускників на ринках праці спричинює визнання національної системи вищої освіти на глобальному рівні та її вихід світовий науково-освітній простір (оцінка – за позиціями у глобальних рейтингах, за рівнями в'їзної та виїзної мобільності абітурієнтів і здобувачів вищої освіти);

4) партнерських підприємств – взаємодія закладів вищої освіти та бізнесу супроводжується генерацією та впровадженням інноваційних винаходів у діяльність підприємств, сприяючи, таким чином, модернізації виробничих процесів економії витрат, оптимізації виробництва та в підсумку підвищенню рівня їхньої конкурентоспроможності на відповідних ринках (оцінка – за динамікою прибутку підприємств, за кількістю впроваджених інноваційних видів продукції, технологій та інших розробок учених, за числом укладених договорів про промислове використання об'єктів інтелектуальної власності університетів).

Регіональний інноваційний розвиток. Комплексність підходу до формування інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти передбачала охоплення не лише національних, а й регіональних проблем розвитку. Обґрунтовано перспективність перетворення університетів на центри концентрації молодих талантів, інтелекту з орієнтованістю на генерацію й імплементацію інноваційних проєктів у межах регіону розміщення освітнього закладу. Ефективна взаємодія такого закладу з місцевою владою та бізнесом за підтримки територіальних громад дасть змогу сформувати новітній креативний простір, відкритий для підприємців-початківців, розробників стартапів, інноваційно активних бізнесменів. У підсумку партнерство «університет – бізнес – влада – громада» на регіональному рівні проявлятиметься в активізації ділової активності, зокрема серед молоді, у новітніх напрямках діяльності, у відкритті нових ринкових ніш.

Внесок закладів вищої освіти в регіональний інноваційний розвиток проявляється, по-перше, в підготовці кадрів, спроможних інноваційно мислити; по-друге, в комерціалізації інноваційних результатів наукових досліджень; по-третє, в ініціюванні та участі в реалізації інноваційних проєктів. Ключовими параметрами оцінки впливу моделі в даному контексті є обсяги комерціалізації запатентованих університетами розробок, динаміка валового регіонального продукту та частка інноваційної продукції в ньому, кількість упроваджених інноваційних проєктів, позиції регіону в національних рейтингах, обсяги фінансування стартапів, позиції підприємств і закладів вищої освіти регіону у відповідних рейтингах серед інших регіонів країни. Значний потенціал, на нашу думку, має поглиблення співпраці університетів із регіональними інноваційними кластерами, передусім за такими напрямками, як: колаборація під час розроблення start-up; коучинг та супровід бізнес-ініціатив студентів представниками інноваційного бізнесу; поглиблення навичок науково-педагогічних і студентів по роботі з big-data; запровадження системи грантів для реалізації інноваційних ідей; співфінансування розвитку інноваційної інфраструктури; заснування цільових фондів фінансування досліджень закладів вищої освіти; переведення низки операцій університетів на blockchain-технології; трансфер інновацій у реальний сектор економіки.

Суспільний добробут. Опосередкований вплив реалізації інтегрованої моделі має на суспільний добробут у країні. Доведеним економістами фактом є тісний зв'язок між рівнем освіти,

якістю знань, компетенцій населення та рівнем валового внутрішнього продукту країни. Також вплив моделі проявляється у підвищенні рівня конкурентоспроможності випускників університетів на ринку праці завдяки зростанню якості їхніх знань і компетенцій, сформованих протягом навчання. Працевлаштування молоді призводить до зростання рівня їхнього доходу та, відповідно, розширення їх доступу до товарів і послуг. Окрім цього, змінюється структура споживання населення, з'являється можливість здійснення заощаджень, виникають нові джерела отримання доходів. У такому контексті до непрямих очікуваних ефектів відноситься зниження рівня бідності в країні та кількості осіб, що потребують соціального забезпечення (у вигляді регулярних соціальних виплат) від держави. Змінюються тенденції в розшаруванні суспільства за величиною доходів. Параметри оцінки: рівень молодіжного безробіття, середньомісячна заробітна плата працевлаштованих випускників закладів вищої освіти, період, необхідний для кар'єрного зростання; рівень доходів, купівельна спроможність доходів, індекс споживчих цін, рівень задоволення потреб у товарах і послугах, структура споживчих витрат, динаміка витрат на кінцеве споживання домогосподарств; рівень освіти населення, показники природного і міграційного руху населення; параметри соціального захисту населення тощо.

Висновки і пропозиції. Під час реалізації наукового проєкту розроблено теоретичні та методологічні засади формування і розвитку інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти за концепцією Quadruple Helix. В основу її розроблення було покладено базові положення компетентнісного і стейкхолдерського підходів. У згаданій моделі виокремлено такі композиційні блоки: педагогічний блок, який повинен базуватися на інноваційних практико-орієнтованих методах і формах позааудиторної роботи в університетах і налагодженні міжфакультетської взаємодії; економічний блок – активізація процесів комерціалізації результатів наукових досліджень закладів вищої освіти в реальному секторі національної економіки; інтернаціоналізаційний блок, який ефективно може функціонувати лише на основі гармонізації інституційних стратегій з основними положеннями національної стратегії інтернаціоналізації. Четвертий етап реалізації наукового проєкту спрямований на формування системи індикаторів оцінювання та моніторингу ефективності функціонування інтегрованої моделі в контексті євроінтеграції. У даній статті конкретизовано параметри оцінки впливу інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти на якість знань і компетенцій, молоді, конкурентоспроможність, регіональний інноваційний розвиток та суспільний добробут у країні.

Література:

1. Вербицька А.В. Інтеграція вищої освіти України в європейський освітньо-науковий простір : монографія. Чернівці : Брагинець О.В., 2017. 212 с.
2. Холявко Н.І. Модернізація системи вищої освіти в умовах становлення інформаційної економіки : монографія. Чернівці : Брагинець О.В., 2018. 382 с.
3. Холявко Н.І., Вербицька А.В., Децюк Т.М. Концептуалізація блоків інтегрованої моделі конкурентоспроможної вищої освіти України за концепцією Quadruple Helix. *Інтелект XXI*. 2019. № 4. С. 107–116.
4. Carayannis E.G., Campbell D.F. 'Mode 3' and 'Quadruple Helix': toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*. 2009. № 46(3–4). P. 201–234.
5. Carayannis E.G., Campbell D.F.J. Mode 3 Knowledge Production I in Quadruple Helix Innovation Systems. *Springer Briefs in Business*. 2012. № 7. 63 p.

6. Carayannis E., Grigoroudis E. Quadruple Innovation Helix and Smart Specialization: Knowledge Production and National Competitiveness. *Foresight and STI Governance*. 2016. Vol. 10. № 1. P. 31–42.
7. Etzkowitz H. Triple Helix Innovation: Industry, University, and Government in Action. London and New York : Routledge, 2008.
8. Etzkowitz H., Dizisah J. Triple Helix Circulation: the heart of innovation and development. *International Journal of Tecnology Management and Sustainable Development*. 2008. № 7(3). P. 101–115.
9. Kholiavko N., Detsiuk T., Tarasenko O. Extracurricular activity of engineering students: trends and motives. *Journal of Educational Sciences & Psychology*. 2020. Vol. X (LXXII). № 1/2020. P. 62–72.
10. Leydesdorff L. The Triple Helix, Quadruple Helix,..., and an N-tuple of helices: Explanatory models for analysing the knowledge-based economy? *Journal of the Knowledge Economy*. 2012. № 3(1). P. 25–35.
3. Xolyavko N.I., Verbytska A.V., Detsiuk T.M. (2019). Kontseptualizatsiia blokiv intehrovanoi modeli konkurentospromozhnoi vyshchoi osvity ukraïny za kontseptsieiïu Quadruple Helix [Conceptualization of blocks of integrated model of competitive higher education of Ukraine according to Quadruple Helix concept]. *Intelekt XXI – Intellect XXI*, no. 4, pp. 107–116. (in Ukrainian)
4. Carayannis E. G., Campbell D. F. (2009) 'Mode 3' and 'Quadruple Helix': toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, no. 46(3-4), pp. 201–234.
5. Carayannis E. G., Campbell D.F.J. (2012) Mode 3 Knowledge Production 1 in Quadruple Helix Innovation Systems. *Springer Briefs in Business*, no. 7, pp. 63.
6. Carayannis E., Grigoroudis E. (2016) Quadruple Innovation Helix and Smart Specialization: Knowledge Production and National Competitiveness. *Foresight and STI Governance*, no. 10(1), pp. 31–42.
7. Etzkowitz H. (2008) Triple Helix Innovation: Industry, University, and Government in Action. London and New York: Routledge.
8. Etzkowitz H., Dizisah J. (2008) Triple Helix Circulation: the heart of innovation and development. *International Journal of Tecnology Management and Sustainable Development*, no. 7(3), pp. 101–115.
9. Kholiavko N., Detsiuk T., Tarasenko O. Extracurricular activity of engineering students: trends and motives. *Journal of Educational Sciences & Psychology*. Vol. X (LXXII), no. 1/2020, pp. 62–72.
10. Leydesdorff L. (2012) The Triple Helix, Quadruple Helix,..., and an N-tuple of helices: Explanatory models for analysing the knowledge-based economy? *Journal of the Knowledge Economy*, no. 3(1), pp. 25–35.

References:

1. Verbyczka A. V. (2017) Integraciya vyshchoi osvity Ukrayiny v yevropejskyj osvitno-naukovyj prostir [Integration of higher education in Ukraine into the European educational and scientific space]. Cherniv: Bragynecz O. V., 212 p. (in Ukrainian)
2. Xolyavko N.I. (2018) Modernizaciya systemy vyshchoi osvity v umovax stanovlennya informacijnoyi ekonomiky [Modernization of the higher education system in the conditions of formation of information economy]. Cherniv: Bragynecz O. V., 382 p. (in Ukrainian)

Аннотация. В ходе проведенного исследования обоснованы теоретические и методологические основы формирования и развития интегрированной модели конкурентоспособного высшего образования по концепции Quadruple Helix, в частности выделены: педагогический (базируется на инновационных практико-ориентированных методах и формах внеаудиторной работы в университетах и развитии межфакультетского взаимодействия); экономический (активизация процессов коммерциализации результатов научных исследований вузов в реальном секторе экономики); интернационализационный (эффективно может работать на основе гармонизации институциональных стратегий с основными положениями национальной интернационализации) блоки. В статье определена специфика оценки воздействия разработанной модели на качество знаний и компетенций, молодежь, конкурентоспособность, региональное инновационное развитие и благосостояние в стране.

Ключевые слова: система высшего образования, высшее учебное заведение, интегрированная модель, концепция Quadruple Helix, стейкхолдеры, параметры оценки.

Summary. The study based on the use of the Competence approach and Stakeholder engagement approach substantiates the theoretical and methodological foundations of the development and implementation of the integrated model of competitive higher education under the Quadruple Helix concept. Particularly the previous study identified basic compositional blocks of the model, namely: pedagogical block (methods and forms of extracurricular work in universities; establishing interfaculty interaction of students); economic block (intensification of R&D commercialization in industry); internationalization block (harmonization of institutional strategies with the national strategy of internationalization). The model is focused on the following expected results: increasing the international competitiveness of the higher education system of Ukraine; convergence of university education and academic science with the real economy needs; diversification of funding sources; increasing the level of economic security of higher education institutions; increasing the investment attractiveness of R&D results; intensification of innovative development of the national economy; development of the innovative culture in society; expansion of the knowledge-intensive sector of the national economy and increasing the role of the higher education system in its development; synchronizing the interests of the subjects of the Quadruple Helix model to achieve synergetic effects from their interaction; integration of the national higher education system into the global scientific and educational area; development of a modern system of information support for monitoring of the higher education development; expansion access of stakeholders to the resources of information systems and databases; expansion of financial autonomy of universities. The article identifies the specifics of assessing the impact of an integrated model of competitive higher education on the quality of knowledge and competencies, youth, competitiveness, regional innovation development and social welfare in the country.

Keywords: higher education system, higher education institution, integrated model, Quadruple Helix concept, stakeholders, assessment parameters.

Чернецька Л.В.

аспірантка,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»

Chernetska Liudmyla

SI «Institute for Economics and Forecasting
of National Academy of Sciences of Ukraine»ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6622-6964>

ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗМЕНШЕННЯ ВТРАТ РОБОЧОЇ СИЛИ ВІД БЕЗРОБІТТЯ

THE EFFECTIVENESS OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR REDUCING LABOR LOSSES FROM UNEMPLOYMENT

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан основних показників ринку праці, досліджено динаміку і структуру безробіття в Україні, а також ефективність організаційно-економічних заходів його подолання. Виявлено позитивні зрушення щодо зменшення рівня безробіття завдяки діяльності Державної служби зайнятості. Проте існує низький рівень ефективності заходів за допомогою спеціалізованих державних програм, відсутні належні передумови його попередження (невідповідність професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів потребам ринку праці, низький рівень створення високопродуктивних робочих місць тощо). Для населення чоловічої статі встановлено функціональний зв'язок між рівнем економічної неактивності, рівнем безробіття та рівнем смертності у віці 15–70 років, що свідчить про визначальну роль стану зайнятості у соціально-демографічних процесах.

Ключові слова: робоча сила, втрати робочої сили, безробіття, організаційно-економічний механізм, ефективність, кореляційно-регресійний аналіз.

Постановка проблеми. Протягом 1991–2019 рр. чисельність постійного населення України скоротилась на 9,6 млн осіб (на 18,6%), що стало результатом, передусім, високого рівня смертності, а також анексії АР Крим та окупації частини території Донецької та Луганської областей. Зокрема, протягом 2010–2019 рр. (без урахування АРК та м. Севастополя) скорочення населення віком від 15 до 59 років (саме воно формує основний законодавчий базис робочої сили) становило -9,2% (-2611,5 тис осіб). У середньому щороку країна втрачає близько 300 тис осіб робочої сили у віці 15–59 років. Виходячи із середнього варіанту демографічного прогнозу, розробленого в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [1], з 2014 до 2061 р. чисельність населення віком 15–59 років зменшиться з 28,8 млн осіб (на 01.01.2014) до 19,5 млн осіб, або на 32,4%. Водночас чисельність осіб віком 60 років і старше збільшиться з 9,8 млн осіб до 11,6 млн осіб у 2061 р. (на 19,4%). А зміни у статевовіковій структурі населення України

у поєднанні з безробіттям та економічною неактивністю працездатного населення, особливо осіб у старших роках, актуалізують проблеми збільшення соціальних витрат, які забезпечуються державою (на дітей, пенсії, виплати по безробіттю тощо), у розрахунку на одного працівника й без зростання продуктивності праці уповільнення загального економічного зростання та розвитку.

Наявність або відсутність можливості працювати й заробляти займає сьогодні ключове місце поміж чинників, які визначають ефективність проведеної роботи зі скорочення бідності та забезпечення стійкого економічного зростання та людського розвитку. Тому безробіття постійно знаходиться у центрі уваги органів державного регулювання економіки та суб'єктів ринку праці, а інструменти регулювання його еволюціонують разом із розвитком соціально-економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до втрати робочої сили від безробіття у вітчизняній науковій літературі стабільно високий. Значний внесок у розроблення теоретичних, методологічних і практичних засад зробили такі відомі українські вчені, як А. Колот [2], Л. Лільч [3], Л. Лісогор [4], Ю. Маршавін [5], І. Петрова [6], В. Близнюк [6; 7], Л. Шаульська [8] та ін. Однак за всієї значущості проведених наукових досліджень із проблем втрати робочої сили від безробіття, визначення ймовірних детермінант їх зростання та механізмів зменшення не втрачають своєї актуальності й потребують усебічного аналізу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є здійснення структурно-динамічного аналізу втрат робочої сили від безробіття в Україні та ефективності організаційно-економічного механізму щодо їх зменшення, а також виявлення впливу стану незайнятості на соціально-демографічні процеси.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної служби статистики України (табл. 1), за період 2010–2019 рр. (без Автономної Республіки Крим (АРК) та частини окупованих Донецької та Луганської областей) чисельність економічно активного населення в Україні зменшилася на 13,5% (-2 828,1 тис осіб: з 20 894,1 тис осіб у 2010 р. до 18 066,0 тис осіб у 2019 р.), у тому числі на 1 290,70 тис осіб і на 1 537,40 тис осіб жіночої статі.

Робоча сила у віці 15–70 років у розрізі зайнятості та безробіття (2010–2019 рр.)

	Робоча сила			Зайняте населення			Безробітне населення		
	Тис осіб	Приріст %	у % до населення у віці 15-70 років	Тис осіб	Приріст %	Рівень зайнятості %	Тис осіб	Приріст %	Рівень безробіття %
2010	20894,1	X	63,6	19 180,2	X	58,4	1 713,9	X	8,2
2011	20893,0	-0,01	64,2	19 231,1	0,27	59,1	1 661,9	-3,03	8,0
2012	20851,2	-0,20	64,5	19 261,4	0,16	59,6	1 589,8	-4,34	7,6
2013	20824,6	-0,13	64,9	19 314,2	0,27	60,2	1 510,4	-4,99	7,3
2014	19920,9	-4,34	62,4	18 073,3	-6,42	56,6	1 847,6	22,33	9,3
2015	18097,9	-9,15	62,4	16 443,2	-9,02	56,7	1 654,7	-10,44	9,1
2016	17955,1	-0,79	62,2	16 276,9	-1,01	56,3	1 678,2	1,42	9,3
2017	17854,4	-0,56	62,0	16 156,4	-0,74	56,1	1 698,0	1,18	9,5
2018	17939,5	0,48	62,6	16 360,9	1,27	57,1	1 578,6	-7,03	8,8
2019	18066,0	0,71	63,4	16 578,3	1,33	58,2	1 487,7	-5,76	8,2
2019/2010, +/-	-2828,1	X	-0,2	-2601,9	X	-0,2	-226,2	X	0,0
2019/2010, %	-13,5	X	X	-13,6	X	X	-13,2	X	X

Примітка: Дані без урахування Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, з 2015 р. – також без частини територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано автором на основі [9]

Така тенденція сформована більшою мірою не внаслідок демографічних (природного та міграційного скорочення населення чи вступу в працездатний вік нечисельної когорти, що не в змозі повною мірою замінити осіб, які виходять за межі економічно активного населення), а економічних процесів. Адже в результаті щорічного зменшення чисельності населення у віці 15–70 років (за 2010–2013 рр. – -2,1%) кількість економічно активного населення залишалася на одному рівні, убуток становив лише -0,4%. У 2019 р. чисельність економічно активного населення відносно 2013 р. зменшилася на 13,2%, тоді як чисельність населення у віці 15–70 років зменшилася лише на 2,6%. Кількість зайнятого населення віком 15–70 років у 2019 р. порівняно з 2010 р. зменшилася на 2 601,9 тис осіб, або на 13,6% (для чоловіків убуток становить 11,1% (-1 083,0 тис осіб) та для жінок – 16,1% (-1 518,90 тис осіб).

Із 2010 до 2013 р. в країні відбувалося поступове зниження рівнів безробіття (загальний – з 8,2% у 2010 р. до 7,3% у 2013 р.; для чоловіків – з 9,4% до 8,1%; для жінок – із 8,2% до 7,3%), потім до 2017 р. ці показники різко підвищилися (загальний – до 9,5%; для чоловіків – до 11,1%; для жінок – до 7,7%). І потім знову впали у 2018–2019 рр. (8,8–8,2%), але тільки порівняно з 2014–2017 рр., стосовно 2011–2013 рр. показники є вищими. Також необхідно зазначити, що рівень безробіття в Україні залишається вищим за середній по країнах Європейського Союзу, де цей показник знизився з 9,6% у 2010 р. до 6,8% у 2018 р., зокрема серед молоді у віці до 25 років – з 20,8% до 15,2%. Таким чином, рівень безробіття в Україні має досить високі показники, особливо серед чоловіків. У 2019 р. рівень безробіття серед чоловіків був вищим, аніж серед жінок, на 0,6 в. п. – 8,5% проти 7,9%. Упродовж досліджуваного періоду втрати робочої сили від безробіття в українській економіці щороку в середньому становили 1,6 млн осіб.

У 2018 р. (рис. 1) найчастіше населення ставало безробітним через звільнення за власним бажанням (майже 40% від

загальної кількості безробітних), наступними причинами безробіття є звільнення з економічних передумов (21,5%) і неможливість працевлаштування після закінчення навчальних закладів загальної середньої освіти та вищих (9,4%).

Щодо структури втрат від безробіття за рівнем освіти, то станом на 2018 р. найбільшу частку займали особи з професійно-технічною освітою – 29,4%, повною вищою – 29,5%, із базовою та неповною вищою освітою – 17,2%, із повною загальною середньою освітою – 21,2%, із базовою загальною середньою освітою – 2,6%. Отже, понад 75% безробітних сьогодні – це люди з гарною освітою, що являють собою найкращу частину людських ресурсів, але не можуть повноцінно реалізуватися у сфері праці через комплекс соціально-економічних, політичних та інших детермінант, які склалися в країні. На відміну від чоловіків серед жінок найбільшу частку в освітній структурі безробітних у 2018 р. (рис. 2) мали особи з вищою освітою – 33,4% (чоловіки – 26,9%), тоді як із професійно-технічною освітою – 21,8% (чоловіки – 34,6%). Також зауважимо, що частка безробітних жінок із вищою освітою порівняно з 2017 р. зросла на 3,6 в. п. (2017 р. – 29,8%), частка таких чоловіків зросла на 2,2 в. п. (2017 р. – 24,7%).

Виявлено, що Україні все ще притаманне довготривале безробіття. Протягом 2010–2017 рр. в середньому четверта частина безробітних знаходиться у пошуках роботи понад один рік (табл. 2).

Питома вага безробітних, що шукають роботу 12 місяців і більше, у 2017 р. становила 26,7% від усієї чисельності безробітних, що вище за значення минулого року на 1,4 в. п. та на 13,9 в. п., ніж у 2014 р. Це значний відсоток, який характеризує тривале виключення значної частки робочої сили з трудової діяльності, втрату кваліфікації (що потребуватиме додаткових заходів у частині їхньої професійної перепідготовки чи перекваліфікації) та істотне зниження як особистого рівня життя, так і їхніх сімей. Частина з них, так і не знайшовши роботу, припиняє спроби змі-

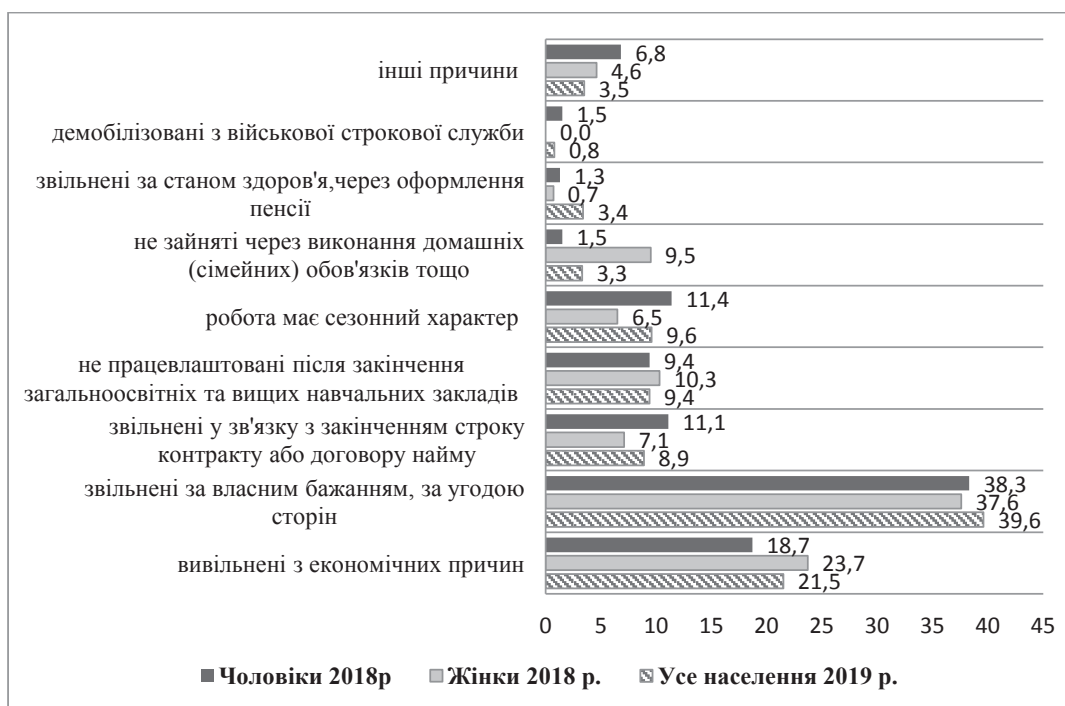

Рис. 1. Структура втрат робочої сили від безробіття в Україні за причинами незайнятості, % (2018–2019 рр.)

Джерело: побудовано автором на основі [9]

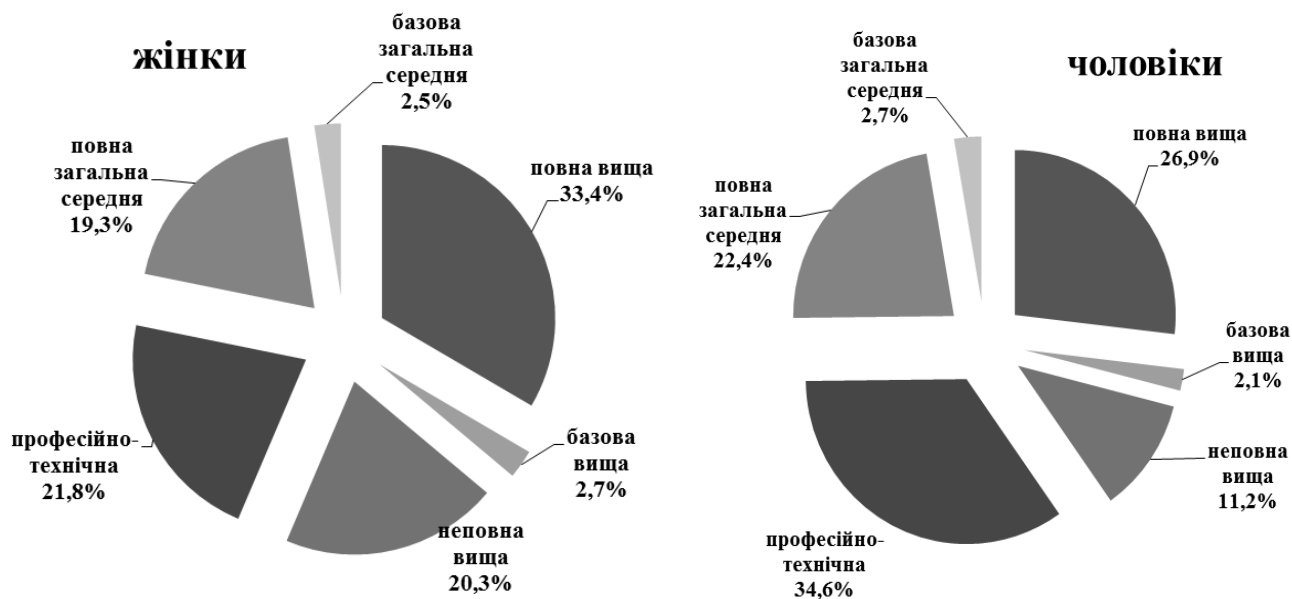

Рис. 2. Структура втрат робочої сили від безробіття в Україні за освітою, 2018 р.

Джерело: побудовано автором на основі [9]

нити становище і зникає до стану бездіяльності та переходить до складу економічно неактивного населення. Тривале перебування у стані безробіття збільшує ризик імовірного поширення девіантної поведінки та маргіналізації населення.

Щоправда, варто відзначити, що в 2018–2019 рр. відбувся злам негативних тенденцій щодо тривалості пошуку роботи на ринку праці: зменшилася частка безробітних із тривалості пошуку роботи понад шість місяців (із 42,6% у 2017 р. до 31,5%), особливо рік і більше (до 13,1%). Аналіз вікової структури довготривалого безробіття в Україні свідчить, що серед осіб, які шукають роботу тривалий час, переважає молодь.

У загальній кількості безробітних у країні, які шукають роботу понад 12 місяців, молодь у віці 15–34 років становить близько 40%. Зокрема, значні обсяги втрат від довготривалого безробіття зафіксовано у віковій групі 30–34 років. Хоча особи із цієї вікової групи зазвичай демонструють вищі за середні показники трудової активності, адже більшість із них уже має накопичений досвід роботи, професійно-кваліфікаційні навички, освіту тощо. Однак водночас це досить мобільна, амбітна і вимоглива вікова група, що й визначає її тривалий пошук роботи задля максимального задоволення своїх очікувань від майбутнього робочого місця.

Безробітне населення за тривалістю незайнятості у 2010–2019 рр.

Роки	Безробітне населення у віці 15–70 років, усього, тис осіб	3 нин особи, які раніше мали роботу		у тому числі за тривалістю незайнятості, місяців					
		всього, тис осіб	у % до всіх безробітних	до 1	від 1 до 3	від 3 до 6	від 6 до 9	від 9 до 12	12 і більше
				у % до підсумку					
2010	1713,9	1648,4	96,2	9,8	24,1	21,6	11,0	9,4	24,1
2011	1661,9	1608,4	96,8	11,8	27,7	23,2	10,4	6,6	20,3
2012	1589,8	1542,4	97,0	11,9	25,9	22,4	10,6	7,1	22,1
2013	1510,4	1473,7	97,6	11,0	26,9	23,8	10,4	6,4	21,5
2014	1847,6	1801,6	97,5	13,4	31,7	25,1	10,2	6,8	12,8
2015	1654,7	1617,4	97,7	10,5	23,3	23,9	11,0	7,3	24,0
2016	1678,2	1634,8	97,4	10,5	26,2	21,6	10,0	6,4	25,3
2017	1698,0	1662,5	97,9	12,0	26,1	19,3	9,5	6,4	26,7
2018	1578,6	1546,0	97,9	11,7	28,8	22,8	9,0	6,1	21,6
2019	1487,7	1441,7	96,9	17,4	22,2	28,9	11,2	7,2	13,1

Джерело: сформовано автором на основі [9]

За декілька останніх років в Україні на зареєстрованому ринку праці попит на робочу силу протягом 2010–2015 рр. мав тенденцію до зниження, причому швидшими темпами, ніж пропозиція. Наслідком стало збільшення навантаження на одне робоче місце з дев'яти осіб на одну вакансію на кінець 2010 р. до 19 осіб на кінець 2015 р. (рис. 3). Протягом 2016–2019 рр. уже спостерігаємо протилежну ситуацію: пропозиція зменшилася на 31,1% (з 490,8 до 338,2 тис осіб), а попит на кінець 2019 р. зріс більше як удвічі проти 2015 р. (з 25,9 тис місць до 59,0 тис). Крім того, станом на 1 січня 2020 р. у базі даних служби зайнятості містилася інформація про 31 тис. пропозицій роботи, отриманих з інших джерел.

У результаті навантаження на одне робоче місце становило шість осіб, що є найнижчим значенням протягом досліджуваного періоду. Це є позитивним індикатором, адже одночасно знижуються загальний рівень безробіття та кількість зареєстрованих безробітних. Проте в структурі дисбаланс за профе-

сійним складом між зареєстрованими безробітними та вакансіями на українському ринку праці зберігається (табл. 3).

Найбільша кількість вакансій в останні роки притаманна групі кваліфікованих робітників з інструментом (на кінець 2019 р. – 13,6 тис од.) та робітникам з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (на кінець 2019 р. – 9,5 тис од.). Найбільший дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці спостерігається для кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства (на кінець 2019 р. – 29 осіб) та для законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів, управителів (на кінець 2019 р. – 14 осіб). У даних двох професійних групах спостерігається поступове зменшення навантаження, проте, якщо порівняти з іншими групами, воно залишається високим у зв'язку з низьким попитом на дані професії на ринку праці. Однією з головних детермінант є проблема невідповідності

Рис. 3. Динаміка попиту і пропозиції робочої сили на зареєстрованому ринку праці України, 2010–2019 рр. (на кінець року)

Джерело: побудовано автором за даними [10]

Динаміка попиту і пропозиції робочої сили в Україні за професійними групами

Професійні групи	Кількість вакансій, тис од.			Кількість безробітних, тис осіб			Кількість претендентів на 1 вакансію, осіб		
	2014	2019	Темп росту, %	2014	2019	Темп росту, %	2014	2019	Темп росту, %
Усього	35,3	59,0	167,1	512,2	338,2	66,0	14	6	42,9
Законодавці, вищі державні службовці, менеджери	2,7	3,3	122,2	58,9	45,7	77,6	22	14	63,6
Професіонали	5,2	7,2	138,5	48,6	28,9	59,5	9	4	44,4
Фахівці	4,0	6,4	160,0	50,6	32,4	64,0	13	5	38,5
Технічні службовці	1,4	2,5	178,6	29,2	17,4	59,6	20	7	35,0
Працівники сфери торгівлі та послуг	5,0	8,5	170,0	73,9	46,5	62,9	15	5	33,3
Кваліфіковані робітники сільського, лісового, рибного господарств	0,4	0,6	150,0	24,4	18,4	75,4	67	29	43,3
Кваліфіковані робітники з інструментом	6,4	13,6	212,5	58,9	30,6	52,0	9	2	22,2
Робітники з обслуговування технол. устаткування	5,2	9,5	182,7	94,3	72,2	76,6	18	8	44,4
Найпростіші професії	5,0	7,2	144,0	73,4	46,0	62,7	15	6	40,0

Джерело: побудовано автором за даними [10]

професійно-кваліфікаційної структури робочої сили потребам ринку праці. Зокрема, на ринок праці виходять випускники з гуманітарною, економічною, юридичною освітою (рис. 4), а попит на ринку сформувався на користь професій, пов'язаних із технікою, технологічним устаткуванням, інструментом, а також на найпростіші професії.

Водночас чисельність студентів та випускників професійно-технічних навчальних закладів зменшується (табл. 4).

Лише протягом 2014–2019 рр. кількість професійно-технічних навчальних закладів зменшилася на 11,2%, а кількість підготовлених та випущених кваліфікованих робітників – на 31,9%. Кількість осіб, які навчалися у закладах, у розрахунку на 10 тис населення зменшилася на 19,2%.

Це підтверджують й освітня структура безробітних із високою часткою осіб із вищою освітою, що не можуть знайти роботу (рис. 2), та високий показник молодіжного безробіття.

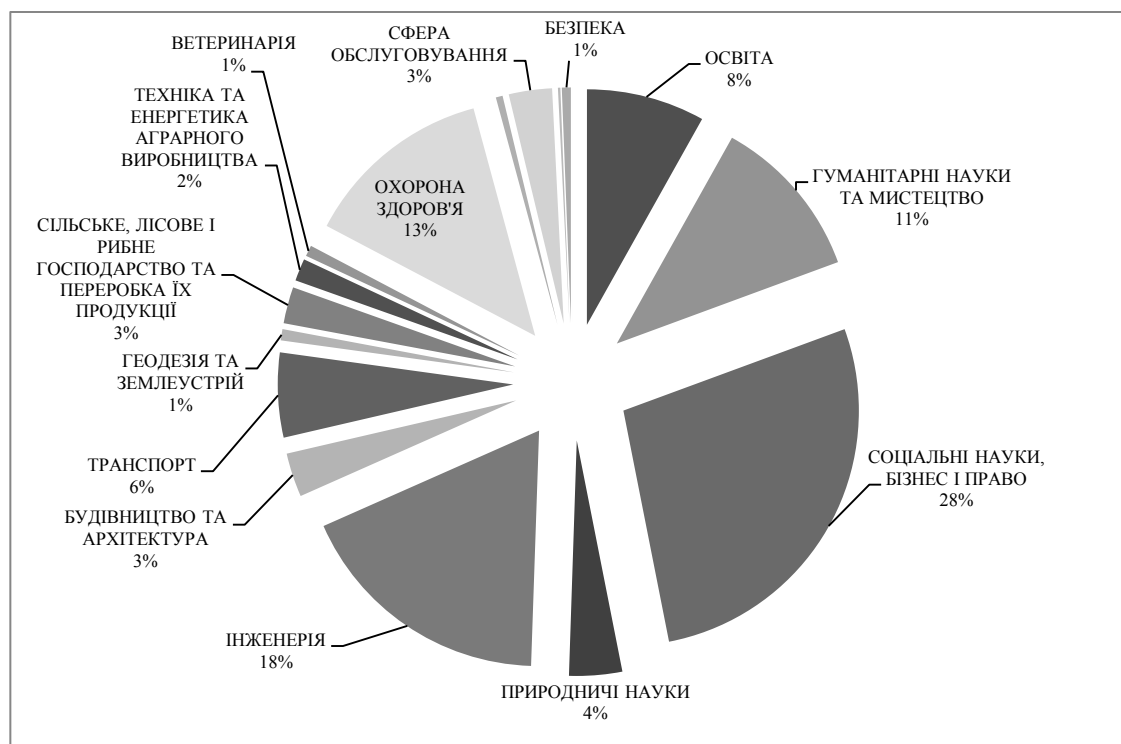

Рис. 4. Структура випускників ВНЗ за галузями знань, 2019/2020 н. р.

Джерело: сформовано автором на основі [11]

Таблиця 4

Показники професійно-технічних навчальних закладів України за період 2014–2019 рр.

Роки	Кількість закладів професійно-технічної освіти	Темп росту, %	Кількість учнів, слухачів у закладах професійно-технічної освіти			Кількість осіб, випущених із закладів професійно-технічної освіти, тис осіб	Темп росту, %
			Тис осіб	Темп росту, %	у розрахунку на 10 тис населення		
2014	814	X	315,6	X	73	182,0	X
2015	798	-2,0	304,1	-3,6	71	165,0	-9,3
2016	787	-1,4	285,8	-6,0	67	152,8	-7,4
2017	756	-3,9	269,4	-5,7	64	141,3	-7,5
2018	736	-2,6	255,0	-5,3	60	133,5	-5,5
2019	723	-1,8	245,8	-3,6	59	124,0	-7,1
2019/2014 +/-	-91	X	-69,8	X	-14	-58	X
2019/2014, %	-11,2	X	-22,1	X	-19,2	-31,9	X

Причинами цього є падіння престижу робітничих професій, низький рівень інформування населення щодо попиту на професії та низький рівень участі суб'єктів господарювання в підготовці кадрів робітничих професій, застаріла матеріально-технічна база навчальних закладів, недосконалість кваліфікаційних характеристик на професії та види робіт, державних стандартів професійно-технічної освіти тощо.

Цю тенденцію можна пояснити також низьким темпом створення робочих місць в Україні, що потребують високого рівня освіти. Тому одним із найважливіших інструментів щодо збалансування пропозиції та попиту є налагодження ефективного діалогу між представниками ринку освітніх послуг і роботодавцями. Разом із тим, якщо підприємства не будуть інвестувати у створення робочих місць, що потребують високої кваліфікації, то пропозиція освіченої праці надалі буде зростати швидшими темпами, ніж попит на неї, що поглиблюва-

тиме наявні диспропорції та, відповідно, зростатимуть утрати.

Про низьку інвестиційну активність українських підприємств свідчить стан основних засобів, які зношені в середньому на 60% (2018 р. – на 60,6%, зокрема промисловість – на 66,4%). З 2015 р. темпи зростання обсягу капітальних інвестицій у матеріальні активи в порівняльних цінах щороку зменшується: 2015 р. – 132,3%, 2016 р. – 113,3%, 2017 р. – 107,2%, 2018 р. – 107,7%, 2019 р. – 102,6%. Також в останні роки суттєво знизилися обсяги прямих інвестицій (акціонерного капіталу), зокрема у 2019 р. проти 2014 р. зменшилися на 33,3%. При цьому слід ураховувати, що для створення нових робочих місць використовується тільки частина цих інвестицій.

У системі організаційно-економічного механізму зменшення втрат робочої сили від безробіття мають заходи Державної служби зайнятості, результати діяльності якої у цілому характеризуються в останні роки позитивною динамікою (табл. 5).

Таблиця 5

Показники ефективності заходів, здійснюваних Державною службою зайнятості України за період 2017–2019 рр.

Показник	Роки			Відхилення 2019/2017	
	2017	2018	2019	Абс. +/-	Приріст, %
Кількість безробітних, які скористалися послугами Державної служби зайнятості, тис осіб	1 138,4	1 064,2	1 024,4	-114,00	-10,0
Працевлаштовано за допомогою Державної служби зайнятості, тис осіб, у тому числі:	783,0	826,1	826, 2	43,20	5,5
- шляхом одноразової виплати допомоги по безробіттю, тис осіб	1,9	1,8	2,4	0,60	33,3
- з компенсацією витрат роботодавцю ЄСВ, тис осіб	12,1	14,9	11,4	-0,70	-5,8
Рівень працевлаштування, %	68,8	77,6	80,7	11,9	X
Кількість безробітних осіб, які проходили професійне навчання, тис осіб	163,0	147,3	138, 588	-24,40	-15,0
Кількість осіб, які отримали ваучер на навчання, осіб	767,0	1 156,0	1307,0	540,00	70,4
Особи, які приймали участь у громадських та інших роботах тимчасового характеру, тис осіб	220,3	211,9	199,9	-20,40	-9,3
Кількість осіб, охоплених профорієнтаційними послугами, тис осіб	3047,7	3497,3	3502,8	455,10	14,9
Кількість роботодавців, які співпрацювали із центрами зайнятості й надали інформацію про вакансії, тис одиниць	183,3	201,3	205,6	22,30	12,2
Кількість вакансій, тис одиниць	1012,0	1114,0	1153,3	141,30	14,0

Джерело: розраховано автором на основі [10]

З 2016 р. розпочалося реформування Державної служби зайнятості України, у межах якого відбулася її реорганізація, результатом якої стало перетворення її на сучасну сервісну установу з високим рівнем довіри клієнтів, соціальних партнерів та громадськості. Запровадження нових методів роботи інституції забезпечило надання нею послуг, що відповідають запитам клієнтів, підвищило результативність її взаємодії з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та соціальними партнерами, сприяє більшій доступності послуг [10].

Як видно з даних табл. 5, за період 2017–2019 рр. збільшилася загальна кількість осіб, працевлаштованих за допомогою служби, на 43,2 тис. або на 5,5%. У 2019 р. 53% громадян були працевлаштовані оперативним до надання статусу безробітного. Рівень працевлаштування зріс із 68,8% до 80,7%. Кількість безробітних, працевлаштованих на нові робочі місця з компенсацією роботодавцю витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, становила у 2019 р. 11,4 тис. осіб (4,0 тис. осіб, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці, та 7,4 тис. осіб, які працевлаштовані суб'єктами малого підприємства у пріоритетних видах економічної діяльності). Більше як удвічі (на 70,4%) збільшилася кількість осіб, які отримали ваучер на навчання, відбулося поживлення ринку вакансій, які запропонували роботодавці, у 2019 р. більше на 14% порівняно з 2017 р. Серед негативного – зменшення на 24,4% кількості осіб, які проходили професійне навчання.

Велике значення для зменшення втрат робочої сили має фінансування створення робочих місць бюджетним коштом у рамках державних цільових програм (ДЦП) та інфраструктурних проектів (ІП) для підтримки провідних галузей економіки. Проте навіть із початком децентралізації державні цільові програми так і не стали дієвим та ефективним інструментом реалізації державної політики, що забезпечує розв'язання найважливіших проблем розвитку держави. За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, ступінь їх виконання у 2018 р. становив 33,3% (без урахування програм, які містять державну таємницю), з яких економічні виконані на 5,0% (табл. 6).

Також у рамках планування та використання коштів не дотримуються в повному обсязі принципи пріоритетності розв'язання проблеми, у зв'язку з чим фінансові ресурси спрямовуються розпорошено; прогнозні обсяги фінансових ресурсів програм не узгоджуються з реальними можливостями їх фінансування. У звіті «Стан виконання державних цільових програм у 2018 р.» [12] ми не помітили жодної цифри про кількість створених робочих місць. Це пов'язано з відсутністю інформаційного забезпечення для оперативного і тим більше стратегічного управління використанням коштів державного і місцевих бюджетів у процесі реалізації програм і проектів з урахуванням такого важливого аспекту, як обсяги і структура створюваних робочих місць [13, с. 12]. Таким чином, визначити масштаби розширення сфери зайнятості, її якісні характеристики та ефективність затрат на ці цілі неможливо.

За даними західних експертів, вплив безробіття на демографічні показники характеризується лише від'ємними параметрами. Зокрема, зростання безробіття на 1% збільшує кількість самогубств на 5%; вбивств – на 5,7%; психічних захворювань – на 6%; розлучень – на 7%; смертність – на 2%. Багато вчених саме з безробіттям пов'язують поширення інфекційних захворювань, збільшення числа наркоманів, алкоголіків, деградацію робочої сили [14, с. 66].

Кореляційний аналіз, проведений нами за 2005–2016 рр., дав змогу встановити, що безпосередньо між рівнем безробіття (як відношення кількості безробітних, визначених за МОП, у віці 15–70 років до середньорічної кількості населення відповідного віку (%)) та рівнем смертності (%) у віці 15–70 років для всього населення спостерігається помітний обернений зв'язок (коефіцієнт кореляції – -0,7), для чоловічої частини населення – обернений високий (-0,82), для жінок зв'язок обернений помірний (-0,43). Тобто, скоріше за все, зниження чисельності населення працездатного віку внаслідок передчасної смертності призводить до поступового звуження ринку праці і, як наслідок, зниження рівня безробіття. Іншими словами, якби люди працездатного віку передчасно не помирали, то ситуація на ринку праці могла би бути набагато напруженішою.

Проте втрати робочої сили від безробіття за показниками МОП не відбивають повну картину втрат робочої сили за економічним складником, адже кількість безробітних – це лише ті, хто її активно шукає і готовий приступити до роботи найближчим часом. Найбільші втрати робочої сили пов'язані з економічною пасивністю людських ресурсів, особливо працездатних.

Протягом 2005–2016 рр. ми встановили прямий помітний зв'язок між рівнем економічної неактивності та рівнем смертності у віці 15–70 років, коефіцієнт кореляції становить 0,54 (зокрема, для чоловіків кореляція сильніша – 0,80, для жінок зв'язок слабкий – 0,29). Дослідження дало змогу також на проміжку 2005–2016 рр. побудувати статистичну значну регресійну лінійну модель впливу рівня безробіття ($U_{\text{чол}}$) та рівня економічної неактивності ($NE_{\text{чол}}$) на рівень смертності чоловічого населення ($M_{\text{чол}}$) (табл. 7).

Отже, зростання рівня економічної неактивності чоловіків на 1,0 в. п. за незмінних інших факторів призводить до зростання смертності на 1,02 %. Своєю чергою, рівняння доводить, що рівень безробіття (як частка безробітних, визначених за МОП, у віці 15–70 років у чисельності населення відповідного віку) в Україні не є чинником зростання смертності чоловіків упродовж 12 років. Якщо чоловік є економічно активним, тобто не зневірився у пошуках роботи, йому дозволяє здоров'я та ін., то у нього більше шансів вижити, ніж у того, хто через різні обставини не працює та не знаходиться у пошуках роботи.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз стану економічного складника втрат робочої сили свідчить про позитивні зрушення щодо зменшення рівня втрат від безробіття завдяки діяльності Державної служби зайнятості. Проте існує низь-

Таблиця 6

Стан виконання державних цільових програм в Україні, 2015–2018 рр.

Період	Виконання планових обсягів фінансування за усіма ДЦП, %	У тому числі:			
		Соціальні	Економічні	Екологічні	Науково-технічні
2015	26,2	110,4	23,2	44,3	100,0
2016	31,4	30,5	30,5	36,4	168,8
2018	33,2	122,0	5,0	75,0	138,0

Показники кореляційно-регресійного аналізу впливу безробіття та економічної неактивності на рівень смертності чоловічого населення України у віці 15–70 років

Рівняння регресії	R	R ²	Скоригований R ²	Стандартна помилка
$M_{\text{чол}} = -13,388 + 1,02NE_{\text{чол}} - 0,955U_{\text{чол}} + \varepsilon$	0,97569	0,951977	0,941305	0,41034
	F-Фішера	Значимість F	DW	
	89,204	0,0000	2,800	
Коефіцієнти	Стандартна помилка		t-статистика	P-значення
C	-13,388	4,62450	-2,8949	0,0177
a	1,0200	0,13925	7,3251	0,0000
b	-0,9546	0,12548	-7,6079	0,0000

Джерело: побудовано автором у пакеті прикладних програм Eviews 9

кий рівень ефективності організаційно-економічних заходів за допомогою спеціалізованих державних програм, відсутні належні передумови їх попередження (невідповідність професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів потребам ринку праці, низький рівень створення високопродуктивних робочих місць тощо).

Виявлений функціональний зв'язок між рівнем економічної неактивності та рівнем смертності у віці 15–70 років для чоловіків свідчить про визначальну роль зайнятості у соціально-демографічних процесах та попередження втрат робочої сили від передчасної смертності. Тому також нарізла необхідність у спеціальних дослідженнях, де центральним об'єктом вивчення виступає економічно неактивне населення. Ця соціальна група не ізольована від ринку праці, досить немало її частину можна розглядати як потенційних працівників. Зростання зайнятості серед осіб після пенсійного віку, молоді, інвалідів, домогосподарок здатне зменшити негативні наслідки скорочення чисельності постійного населення працездатного віку.

Література:

- Офіційний вебсайт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua/> (дата звернення: 22.06.2020).
- Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення: монографія / А.М. Колот та ін.; за наук. ред. А.М. Колота. Київ: КНЕУ, 2017. 504 с.
- Ільч Л.М. Узгодження кваліфікацій з урахуванням потреб ринку праці: проблеми та шляхи розв'язання. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3(25). С. 173–184.
- Лісогор Л.С. Прогнозування розвитку ринку праці в Україні: проблеми та перспективи. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2012. № 1. С. 54–56.
- Маршавін Ю.М. Регулювання ринку праці України: теорія і практика системного підходу: монографія. Київ: Альтерпрес, 2011. 397 с.
- Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування: монографія / І.Л. Петрова та ін.; за ред. І.Л. Петрової. Київ: Ін-т економіки та прогнозування, 2009. 368 с.
- Близнюк В.В., Яценко Л.Д. Безробіття в Україні: соціально-економічні аспекти. *Україна: аспекти праці*. 2019. № 4. С. 19–26.
- Шаульська Л.В., Кримова М.О. Стан ринку праці в контексті стратегії розвитку людського капіталу регіону. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 2. С. 23–32.
- Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 22.06.2020).
- Офіційний вебсайт Державної служби зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (дата звернення: 22.06.2020).
- Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2019/2020 навчального року: статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm (дата звернення: 22.06.2020).

- Офіційний вебсайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami> (дата звернення: 22.06.2020).
- Колешня Л., Анішина Н. Створення робочих місць в умовах реалізації державних цільових програм та інфраструктурних проєктів в регіонах України. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 2. С. 11–16.
- Цвігун І.А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2013. 400 с.

References:

- Official website of the Institute for Demography and Social Research of NAS of Ukraine. Available at: <http://www.idss.org.ua/> (accessed 22 June 2020).
- Kolot, A., Daniuk, V., Herasymenko, O. et. al (2017) *Ghidna pracia: imperatyvy, ukrajinsjki realiji, mekhanizmy zabezpechennja* [Decent work: imperatives, Ukrainian realities, support mechanisms]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
- Ijijch, L. (2015) *Uzhgodzhennja kvalifikacij z urakhuvannjam potreb rynku praci: problemy ta shljakhy rozv'jazannja* [Matching qualifications to the needs of the labor market: problems and solutions]. Demography and social economy, no. 3(25), pp. 173–184.
- Lisogor, L. (2012) *Proghnozuvannja rozvytku rynku praci v Ukrajinii: problemy ta perspektivy* [Forecasting the development of the labor market in Ukraine: problems and prospects]. Labor market and employment, no. 1, pp. 54–56.
- Marshavin, J. (2011) *Reguljuvannja rynku praci Ukrajinu: teorija i praktyka systemnogho pidkhodu* [Regulation of the labor market of Ukraine: theory and practice of a systems approach]. Kyiv: Aljterpres. (in Ukrainian)
- Petrova, I., Blyznjuk, V., Petrova, T. et. al (2009) *Ukrajinsjkyj rynek praci: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnosti funkcionuvannja* [Ukrainian labor market: features of development and efficiency of functioning]. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of NASU. (in Ukrainian)
- Blyznjuk, V. and Jacenko, L. (2019) *Bezrobitnja v Ukrajinii: socialjno-ekonomichni aspekty* [Unemployment in Ukraine: socio-economic aspects]. Ukraine: aspects of work, no. 4, pp. 19–26.
- Shauljsjka, L. and Krymova, M. (2018) *Stan rynku praci v konteksti strategiji rozvytku ljudsjkogho kapitalu rehionu* [The state of the labor market in the context of the human capital development strategy of the region]. Labor market and employment, no. 2, pp. 23–32.
- Official site of the State Statistics Service. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 22 June 2020).
- Official website of State Employment Service of Ukraine. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (accessed 22 June 2020).
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) *Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2019/2020 navchalnoho roku* [The main indicators of the activity of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of the 2019/2020 academic year]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm (accessed 22 June 2020).

12. Official website of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture. Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami> (accessed 22 June 2020).
13. Kolieshnia L., Anishyna N. (2014) *Stvorennia robochykh mist v umovakh realizatsii derzhavnykh tsilovykh prohram ta infrastrukturykh proektiv v rehionakh Ukrainy* [Job creation in the conditions of realization of the state target programs and infrastructure projects in the regions of Ukraine]. Ukraine: aspects of work, no. 2, pp. 11–16.
14. Tsvihun I. (2013) *Demohrafichna bezpeka Ukrainy ta napriamy yii rehuliuвання* [Demographic security of Ukraine and directions of its regulation]. Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D.H. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье проанализировано современное состояние основных показателей рынка труда, исследованы динамика и структура безработицы в Украине, а также эффективность организационно-экономических мер ее преодоления. Выявлены положительные сдвиги по уменьшению уровня безработицы благодаря деятельности Государственной службы занятости. Однако существует низкий уровень эффективности мероприятий с помощью специализированных государственных программ, отсутствуют надлежащие предпосылки его предупреждения (несоответствие профессионально-квалификационной структуры подготовки кадров потребностям рынка труда, низкий уровень создания высокопроизводительных рабочих мест и т. д.). Для населения мужского пола установлена функциональная связь между уровнем экономической неактивности, уровнем безработицы и уровнем смертности в возрасте 15–70 лет, что свидетельствует об определяющей роли состояния занятости в социально-демографических процессах.

Ключевые слова: рабочая сила, потери рабочей силы, безработица, организационно-экономический механизм, эффективность, корреляционно-регрессионный анализ.

Summary. A key criterion that enables a positive assessment of the consequences and prospects of the country's development is the dynamic growth of the economy, which is initiated, first of all, by improving the efficiency of the use of human resources in national production. In the economy, unemployment is a reflection of the state of the labor market, which characterizes the balance of supply and demand for jobs, in the social sphere it is one of the main factors for obtaining a stable income. Loss of work leads not only to a decrease in the current material standard of living, but also to the appearance of uncertainty in the future, as well as to the emergence of feelings of inferiority. Because people who want to work but do not have a job, they are not able to contribute to the increase of production of goods and services. The number of unemployed in the country is another indicator of its economic disadvantage. Therefore, unemployment is constantly the focus of government regulation of the economy and the labor market, and the instruments of regulation and its consequences are evolving with the development of socio-economic relations. The purpose of the study is to conduct a structural and dynamic analysis of labor losses from unemployment in Ukraine and the effectiveness of organizational and economic mechanism to reduce them, as well as to identify the impact of unemployment on socio-demographic processes. As a result, positive changes were revealed in reducing the unemployment rate due to the activities of the State Employment Service. However, there is a low level of effectiveness of organizational and economic measures through specialized government programs, there are no proper prerequisites for their prevention (inconsistency of professional qualification structure of training to the needs of the labor market, low level of highly productive jobs, etc.). For the male population, a functional relationship has been established between the level of economic inactivity, the unemployment rate and the mortality rate between the ages of 15 and 70, which indicates the decisive role of employment in socio-demographic processes.

Keywords: labor force, labor losses, unemployment, organizational and economic mechanism, efficiency, correlation and regression analysis.

Аппельт Г.В.*к.псих.н., доцент,**доцент кафедри іноземних мов і країнознавства факультету туризму,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника***Appelt Halyna***Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІН У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ, ЩО СФОРМУВАЛИСЯ ПІД ВПЛИВОМ ЗАГАЛЬНОПРИЙНЯТИХ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПАНДЕМІЄЮ COVID-19

DETERMINATION OF CHANGES IN THE TOURIST INDUSTRY THAT WAS FORMED UNDER THE INFLUENCE OF COMMON SECURITY MEASURES IN CONNECTION WITH THE COVID-19 PANDEMIC

Анотація. У статті розглядаються економічні наслідки введення карантинних обмежень, які виникли після поразки світу вірусом COVID-19; проблеми безпеки, природні та епідеміологічні катастрофи й їхній вплив на таку форму міжнародних відносин, як туризм, у зв'язку з чим можливою стає побудова прогнозу щодо розвитку і змін туристичного ринку після відновлення міжнародного руху туристів. Проаналізовано заходи, інструкції та методи захисту туристів, які були визначені як необхідні міжнародними організаціями; проведено їх порівняння і доповнення місцевими, регіональними та експертними рекомендаціями, вказівками і заходами. Цей комплекс бере участь у формуванні основних змін, які чекають туристів і які впливають на зміну самого ринку туристичних послуг, починаючи зі змін туристичних тенденцій 2020 р. як в Україні, так і в усьому світі.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, епідемія, коронавірус, COVID-19, епідеміологічні заходи, заходи безпеки, ЮНВТО.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19, яка почалася в китайському місті Ухань, поширилася на всі країни світу, у тому числі на країни пострадянського простору. Вплив вірусу вже помітний на рівні соціально-економічного розвитку країн: закриття кордонів, зупинка туризму, введення жорстких обмежень на транспортне сполучення тощо [1].

При цьому в країнах відсутні чіткі уявлення щодо економічної політики, яка дала б змогу подолати наслідки пандемії. І в даному разі туризм як одна з основних галузей, що формує ВВП країни й є важливою частиною формування відносин між країнами, потребує складання чітких інструкцій та заходів для мінімізації наслідків як на регіональному і державному, так і на міжнародному рівні, заходів, що будуть сформованими на основі аналізу, рекомендацій всесвітніх організацій та прикладів діяльності різних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючись до теми впливу нового вірусу COVID-19 на світову економіку й зокрема на сферу туризму, слід зазначити, що даному питанню

проділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, а саме: С.І. Долгов, Ю.А. Савінов [2], Г.А. Сімонян, А.А. Сарян [3], А.О. Антропова [4], А.А. Сафронов [5], Е. Каракая [6] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак більшість науковців у своїх працях акцентує увагу на впливі вірусу на економіку країн світу, на інновації і зміни у сфері охорони здоров'я, а також на саму історію виникнення вірусу. Питання дослідження впливу вірусу саме на сферу туризму, яке необхідно розглядати в перспективі, з погляду змін згідно із загальноприйнятими рекомендаціями міжнародних організацій охорони здоров'я, які вже діють, є недостатньо вивченим.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення змін туристичної галузі в Україні й у світі, які є наслідком введення заходів безпеки та довготривалої стагнації через пандемію COVID-19.

Виклад основного матеріалу. За останніми даними Всесвітньої туристичної організації (далі – UNWTO), прибуття туристів у березні різко скоротилося на 57% після початку блокування в'їзду і повсюдного введення обмежень на поїздки та закриття аеропортів і національних кордонів. Це призводить до втрати близько 67 млн міжнародних туристів і близько 80 млрд дол. США (експорт від туризму).

Азіатсько-Тихоокеанський регіон найбільше страждає від введення обмежень (-33 млн туристів), досить великі за обсягами втрати туристів у Європі (-22 млн).

UNWTO сформувала три сценарії подальшого розвитку міжнародного туризму в 2020–2021 рр., які відображають зв'язок часу стримування і тривалості обмежень на поїздки і закриття кордонів із відсотком зниження числа туристів:

Для зменшення проблем, число яких зростає в прямій залежності від глибини поразки галузі наслідками пандемії, а також для збереження населення необхідні інструкції та чітке визначення заходів і заходів безпеки. І головним джерелом таких інструкцій є UNWTO, рекомендації якої є як основним комплексом дій, так і основою для формування місцевих, регіональних та/або національних додаткових комплексів дій.

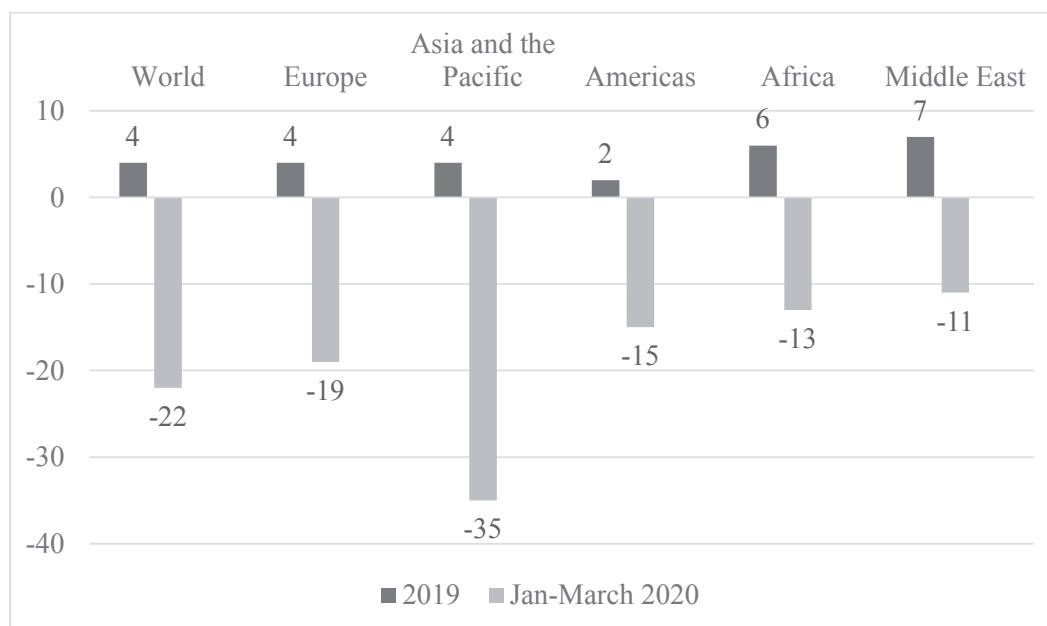

Рис. 1. Прибуття іноземних туристів у 2019 і I кв. 2020 р. (зміна у %) [7]

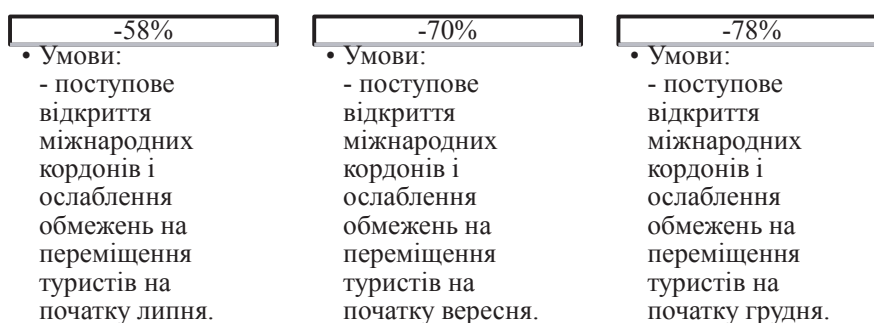

Рис. 2. Сценарії UNWTO щодо калькулювання можливих утрат туризму [7]

Ці рекомендації є першим результатом Global Tourism Crisis Committee, створеного UNWTO, і розроблені для підтримки урядів, приватного сектору та міжнародної спільноти у навігації по соціально-економічній надзвичайній ситуації, якою є пандемія COVID-19.

Ці конкретні рекомендації надають країнам контрольний список можливих заходів для допомоги туристичному сектору зберегти робочі місця та підтримати компанії, які перебувають у групі ризику в цей момент. Пом'якшення впливу на зайнятість та ліквідність, захист найбільш уразливих груп та підготовка до відновлення – ключові пріоритети трьох груп 23-х діючих рекомендацій:

Пандемія призведе до змін на ринку туристичних послуг, які будуть включати дві групи змін: ті, що виникли на базі загальних заходів безпеки, встановлених всесвітніми організаціями, та ті, що виникли на базі персональних заходів безпеки, встановлених країнами та/або туристичними об'єктами, що в сукупності із сучасними тенденціями туризму призведуть до нового, сучасного вигляду туризму.

Але і без включення проблем, що виникають у процесі введення заходів безпеки від коронавірусу, розвитку в'їзного туризму в Україні перешкоджає безліч чинників, серед яких слід виділити такі (рис. 5).

Результатами за часткового або повного вирішення зазначених проблем є підвищення рівня туристичної інфраструктури України загалом, включаючи підвищення якості туристичних послуг, підвищення обізнаності громадян щодо туристично-рекреаційних об'єктів, тим самим збільшуючи потік не тільки вітчизняних, а й іноземних туристів, збагачення ВВП України тощо.

Висновки і пропозиції. Оскільки основна мета сьогодні полягає у збереженні туристичної галузі з мінімізацією наслідків пандемії та забезпечуючи при цьому максимальну безпеку для туристів, доцільно вибрати шлях інтенсивного розвитку туризму в країні з відповідними загальноприйнятими заходами безпеки та подолати проблеми, які були притаманними галузі за відсутності наслідків пандемії.

У вигірній ситуації після пандемії може опинитися й український туристичний ринок, якщо вдасться підтримати внутрішній попит, не допускаючи при цьому різкого стиснення окремих сегментів економіки.

І хоча навіть за таких умов проблеми туризму в Україні не зможуть повноцінно протистояти навісним форс-мажорним обставинам, з якими зараз зіткнувся весь світ, загальна світова стагнація галузі може стати платформою для побудови нового, більш ефективного і гнучкого, сучасного та адаптивного виду українського туризму.

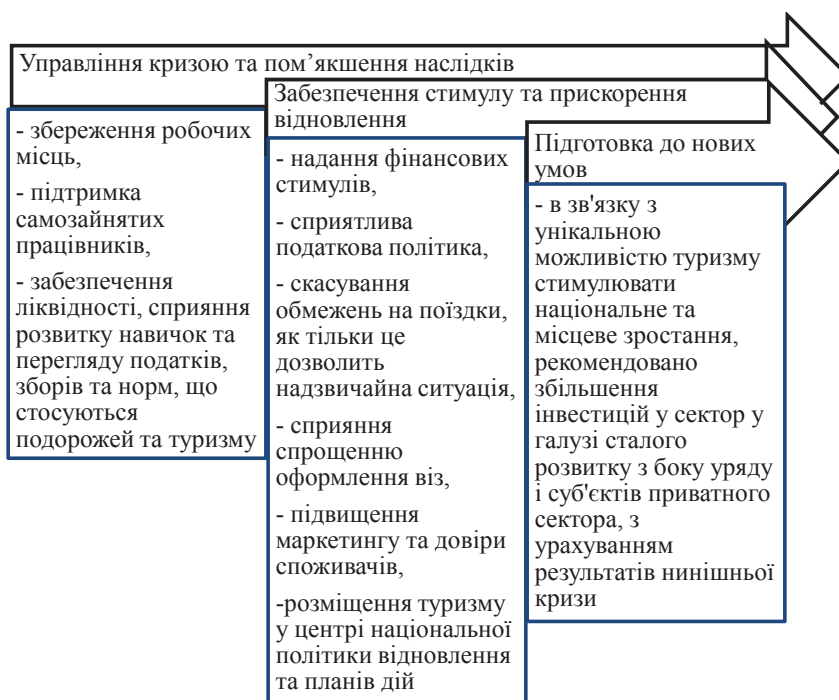

Рис. 3. Рекомендації UNWTO щодо допомоги туристичному сектору [7]

Авіапослуги • Дотримання дистанції, наявність санітаїзерів, рівномірний розподіл пасажиропотоку, онлайн-реєстрація, температурний контроль пасажирів, масковий режим, очищення салонів. • Підвищення цін у два-три рази на послуги у зв'язку зі зменшенням кількості пасажирів на борту. • У Гонконгу тестують прилад для повної дезінфекції пасажирів. • Emirates пропонують пасажирам експрес-аналіз на COVID-19, до посадки в літак. • Korean Air розробив костюми хімзахисту для всього льотного складу.
Готелі, хостели • Зворотна тенденція в проектуванні готелів: розмежування просторів, збільшення дистанції між зонами відпочинку, столиками, диванами тощо. • Посилення санітарних вимог, використання матеріалів і покриттів, які легко піддаються дезінфекції, зростання відсотку сантехніки з покриттями, що мають здатність до самоочищення, і/або модулі ультрафіолетової обробки. • Переважання самообслуговування. • Розробляються програми для віртуального спілкування з клієнтами. • Готелі відмовляються від власної повноцінної кухні, надаючи гостям можливість замовити в номер страву з ресторанів. • Спостерігається повернення до одноразового посуду у зв'язку з гігієнічними міркуваннями.
Об'єкти туристичних послуг • Заборона проведення масових заходів, дотримання дистанції, лімітування відвідувачів. • Карантин для прибулих на 14 днів. • Поява мобільних додатків для відслідковування кількості відвідувачів. • Обмеження щодо переміщення туристів у країні. • Проходження тесту на COVID-19 перед відвідуванням країни.

Рис. 4. Зміни в діяльності основних об'єктів туристичної галузі

Джерело: сформовано автором на основі [8–10]

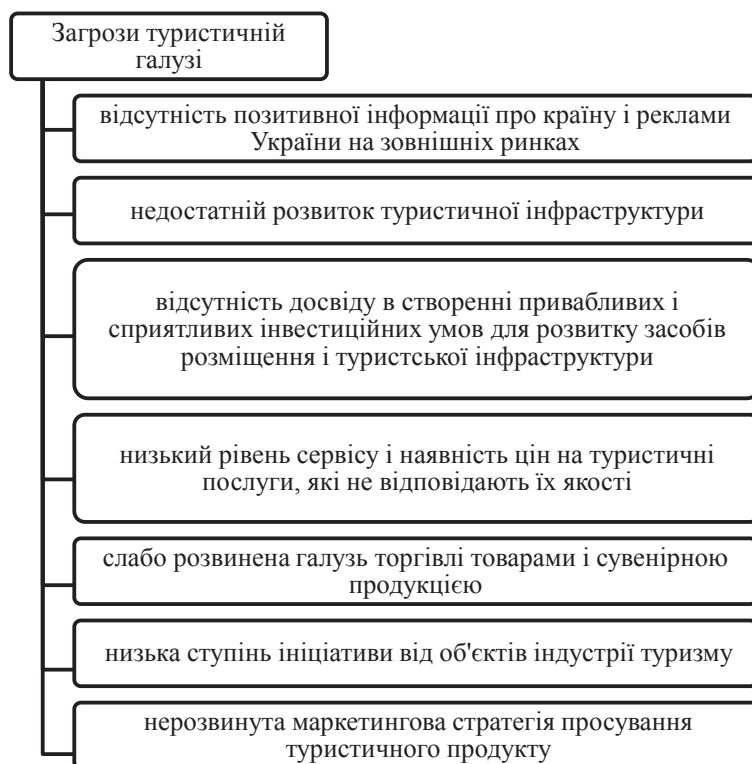

Рис. 5. Проблеми в'їзного туризму в Україні

Джерело: сформовано автором

Література:

1. Жильцов С.С. Коронавирус ударил по странам постсоветского пространства. *Проблемы постсоветского пространства*. 2020. № 7(1). С. 8–17.
2. Долгов С.И., Савинов Ю.А. Влияние вспышки нового коронавируса на международную торговлю. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2020. № 2.
3. Симонян Г.А., Сарян А.А. О влиянии пандемии коронавируса на туризм. *Современная научная мысль*. 2020. № 2. С. 158–164.
4. Антропова А.О. Влияние коронавируса (COVID-19) на международный туризм. *Вестник научных конференций*. 2020. № 2–2. С. 16–18.
5. Сафронов А.А. Государственная поддержка сферы туризма в связи с распространением новой коронавирусной инфекции. *Наука, образование, инновации: актуальные вопросы и современные аспекты*. 2020. С. 184–186.
6. Karakaya E., Ekonomist I.D. COVID-19 Krizinin Ekonomi, Enerji ve Emisyonlara Etkileri : Mevcut Durum ve Olası Post-Corona Senaryoları.
7. UNWTO launches a call for action for tourism's COVID-19 mitigation and recovery. *The World Tourism Organization (UNWTO). The United Nations agency* : вебсайт. URL: <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a-call-for-action-for-tourisms-covid-19-mitigation-and-recovery> (дата звернення: 10.05.2020).
8. Какими будут отели после коронавируса. АО «РОСБИЗНЕСКОНСАЛТИНГ», 1995–2020 : вебсайт. URL: <https://realty.rbc.ru/news/5e7afc019a7947b74e20bbb8> (дата звернення: 10.05.2020).
9. Каким будет туризм после коронавируса. Пустые отели и кабинки на пляжах. 2020 BBC : вебсайт. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-52524621> (дата звернення: 13.05.2020).
10. Страны юга Европы готовятся к туристическому сезону, несмотря на угрозу коронавируса. 1992-2020 *Интерфакс-Украина* : вебсайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/663251.html> (дата звернення: 12.05.2020).

References:

1. Zhiltsov S.S. (2020) Koronavirus udaril po stranam postsovetskogo prostranstva [Coronavirus hits former-Soviet countries]. *Post-Soviet Issues*, vol. 7, no. 1, pp. 8–17.

2. Dolgov S.I., Savinov Y.A. (2020) Vliyanie vspyski novogo koronavirusa na mezhdunarodnyuyu torgovlyu [The impact of the new coronavirus outbreak on international trade]. *Russian foreign economic journal*, vol. 2, pp. 7–18.
3. Simonyan G.A., Saryan A.A. (2020) O vliyaniy pandemii koronavirusa na turizm [On the impact of the coronavirus pandemic on tourism]. *Modern scientific thought*, vol. 2, pp. 158–164.
4. Antropova A.O. (2020) Vliyanie koronavirusa (COVID-19) na mezhdunarodnyy turizm [The effect of coronavirus (COVID-19) on international tourism]. *Herald scientific conferences. Consulting company Ucom*, vol. 2, no. 2, pp. 16–18.
5. Safronov A. A. (2020) Gosudarstvennaya podderzhka sfery turizma v svyazi s rasprostraneniem novoy koronavirusnoy infektsii [Government support to the sphere of tourism in connection with the dissemination of the new coronus viras infection]. *Proceedings of the Science, education, innovation: topical issues and modern aspects (Penza, Russia, March 23, 2020)*. Penza: Science and Enlightenment, pp. 184–186.
6. Karakaya E., Ekonomist, I. D. (2020) COVID-19 Krizinin Ekonomi, Enerji ve Emisyonlara Etkileri: Mevcut Durum ve Olası Post-Corona Senaryoları.
7. YUNWTO prizyvaet k deystviyu po snizheniyu I vosstanovleniyu turizma v usloviyakh Covid-19 (*The World Tourism Organization (UNWTO). The United Nations agency*). Available at: <https://www.unwto.org/news/unwto-launches-a-call-for-action-for-tourisms-covid-19-mitigation-and-recovery> (accessed 10 May 2020).
8. Kakimi budut oteli posle koronavirusa (*Rosbizneskonsalting*). Available at: <https://realty.rbc.ru/news/5e7afc019a7947b74e20bbb8> (accessed 10 May 2020).
9. Kakim budet turizm posle koronavirusa. Pustye oteli i kabinki na plyazhakh (BBC). Available at: <https://www.bbc.com/russian/news-52524621> (accessed 13 May 2020).
10. Strany yuga Evropy gotovyatsya k turisticheskomu sezonu, nesmotrya na ugrozu koronavirusa (*Interfaks-Ukraina*). Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/663251.html> (accessed 12 May 2020).

Аннотация. В данной статье рассматриваются экономические последствия введения карантинных ограничений, которые возникли после поражения мира вирусом COVID-19; проблемы безопасности, природные и эпидемиологические катастрофы и их влияние на такую форму международных отношений, как туризм, в связи с чем возможно построение прогноза развития и изменений туристического рынка. Анализируются мероприятия, инструкции и методы защиты туристов, которые были определены как необходимые международными организациями; проведено их сравнение и дополнение местными, региональными и экспертными рекомендациями, указаниями и мерами. Этот комплекс участвует в формировании основных изменений, которые ждут туристическую сферу и влияют на изменение туристических тенденций 2020 г. как в Украине, так и во всем мире.

Ключевые слова: туризм, туристическая отрасль, эпидемия, коронавирус, COVID-19, эпидемиологические мероприятия, меры безопасности, ЮНВТО.

Summary. The coronavirus epidemic, which began in the Chinese city of Wuhan, has spread to all countries of the world, including the countries of the former Soviet Union. And this virus affects not only the health sector. The virus also affected the level of socio-economic development of countries (closing borders, stopping transport connections, imposing strict restrictions, and so on), as well as international relations between them. To clearly establish the current situation in the tourism market, this article discusses the economic consequences after the introduction of quarantine restrictions that arose after the defeat of the world by the Covid-19 virus; security problems, natural and epidemiological disasters and their impact on such a form of international relations as tourism. In this connection, it becomes possible to build a forecast about both the development and changes in the tourism market. However, in the presence of a huge number of recommendations from both international organizations and the affected countries, there are still no clear ideas about economic policies that could help minimize the consequences of the epidemic. And in this case, tourism, as one of the main industries that shape the country's GDP is an important part of shaping relations between countries, requires clear instructions and measures to minimize the consequences at the regional and national and international levels. Measures that will be formed on the basis of analysis, recommendations of world organizations, and examples of activities of different countries. In this regard, the article analyzes the activities, instructions and methods of protecting tourists, which have been identified as necessary by international organizations; they are compared and supplemented with local, regional and expert recommendations, guidelines and measures, as well as innovative inventions. This complex is involved in the formation of the main changes that await the tourism sector and primarily affect the change in tourist trends in 2020. And this article models a possible view of the future market for tourism services both in Ukraine and the whole world, which takes into account measures to ensure security.

Keywords: tourism, tourism industry, epidemic, coronavirus, Covid-19, epidemiological measures, security measures, UNWTO.

Яременко О.Ф.

*к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Хмельницький національний університет*

Yaremenko Oksana

Khmelnytskyi National University

Матвієць О.В.

*к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Хмельницький національний університет*

Matviyets Olga

Khmelnytskyi National University

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: СУТНІСТЬ, ЗАГРОЗИ ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ

FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTEGRATION POLICY: THE ESSENCE, THREATS AND INFLUENCE FACTORS

Анотація. У статті розглянуто сутність зовнішньоекономічної безпеки держави в контексті сучасних інтеграційних процесів та запропоновано дуальний підхід до трактування цього терміна. Стійкий стан зовнішньоекономічної безпеки забезпечує захист національних інтересів, отже, сприятливі умови для розвитку національної економіки. Особливістю сучасного світу є формування трьох світових центрів інтеграції. Перебуваючи на перетині ліній інтересів світових центрів сили, Україна зазнає змін у світовій системі міжнародних відносин. З огляду на це у статті виділено основні загрози, що впливають на стан зовнішньоекономічної безпеки країни. Встановлено складові частини, показники та індикатори зовнішньоекономічної безпеки України. З огляду на викладене виділено основні пріоритетні завдання для забезпечення вітчизняної зовнішньоекономічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, зовнішньоекономічна безпека, експортна стратегія, виклики, загрози, національні інтереси.

Постановка проблеми. Усунення суперечностей, забезпечення стабільного розвитку та безпеки можливі за умови ефективного й справедливого використання країнами наявних ресурсів. Одним із можливих шляхів є інтеграція (лат. “integratio” – «поповнення», «відновлення») – поняття теорії систем, що означає стан пов’язаності окремих диференційованих частин і функцій системи, організму в ціле, а також процес, який веде до такого стану [1, с. 12]. Виникнення деякої нової спільності, цілісного утворення зі впорядкованими, органічними відносинами між елементами вважають головним змістом інтеграції.

Головною особливістю сучасного світу є формування трьох світових центрів інтеграції, а саме у Європі, Західній півкулі та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, на чому наголошує

більшість фахівців у галузі міжнародних відносин [1, с. 123]. На думку низки дослідників, структура світового економічного простору в майбутньому може бути чотирирясною, де на найнижчому рівні перебувають двосторонні торгово-економічні угоди, на вищому – малі та середні регіональні торговельні угруповання, потім – три гігантські торговельно-політичні блоки, насамкінець – глобальна система регулювання міжнародних економічних відносин, основу яких становитимуть угоди між трьома суперблоками [1, с. 124].

Через перебування на перетині ліній інтересів світових центрів сили (США, ЄС, Росії, Азії) Україна зазнає змін у світовій системі міжнародних відносин, прагнучи стати суб’єктом нової геополітики, відповідно до національних інтересів, власного вибору й основних пріоритетів розвитку української держави. Економіка держави в сучасних умовах перебуває під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. З одного боку, динамічні процеси глобалізації супроводжуються відкриттям регіональних та глобальних ринків, породжують нові можливості для економіки України, дають доступ до міжнародних капіталів, одночасно вимагаючи підвищення рівня конкурентоспроможності господарюючих суб’єктів, посилення їх ефективності, постійного вдосконалення структурних та функціональних характеристик. З іншого боку, надмірна відкритість економіки країни робить її вразливою до зовнішніх ризиків, адже коливання світових цін на енергоносії, сировину та матеріали, зменшення попиту з боку іноземних партнерів, негативні процеси на міжнародних фондових, валютних, кредитних ринках здатні суттєво погіршити економічну ситуацію в країні. Особливо відчутно це проявляється в кризовий період, оскільки загострення соціально-політичних проблем та поширення негативного впливу політичних протистоянь на економічні процеси призводять до суттєвих втрат вітчизняних підприємств [2].

У контексті світової глобалізації та зростання інтенсивності інтеграційних процесів національна економіка України

недостатньо захищена від впливу деструктивних зовнішньоекономічних факторів, адже трансформаційні процеси та вступ України до СОТ зумовили зростання відкритості національної економіки, посилення впливу міжнародної конкуренції, зміни попиту та пропозиції на світових ринках сировини та продукції, підвищення вразливості від дії кризових явищ у різних секторах глобальної економічної системи. За умов, коли відкритість національної економіки України зростає і є вищим за показники розвинутих країн, проблема зовнішньоекономічної безпеки набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на значну кількість публікацій у наукових виданнях, присвячених проблемам забезпечення економічної безпеки країни загалом та її зовнішньоекономічній складовій частині зокрема (роботи таких науковців, як О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, Р. Дацків, С. Коляда, В. Мунтіян, С. Осипчук, П. Пашко, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруков), відзначимо, що основна увага дослідників концентрується на розгляді зовнішньоекономічної безпеки як складової частини економічної безпеки держави, вивченні проблеми розвитку зовнішньоекономічних відносин, формуванні сукупності індикаторів та критеріїв для характеристики рівня зовнішньоекономічної безпеки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання гарантування зовнішньоекономічної безпеки України є актуальним та вимагає подальших досліджень, оскільки динамічність інтеграційних процесів, бажання зміцнити свої позиції на світовій арені та захистити національні інтереси в умовах глобалізації світової економіки виокремлюють динаміку особливостей забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави, макрорегіону. Теорія зовнішньоекономічної безпеки, яка б у необхідному обсязі забезпечувала науково обґрунтований підхід до комплексного вирішення всіх фундаментальних проблем, нині остаточно не сформульована. Водночас триває формування її специфічних основ, зокрема визначення принципів, методів, термінів.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення сутності зовнішньоекономічної безпеки країни за умов інтеграційних процесів, виявлення загроз та їх наслідків; встановлення чинників впливу на безпекову компоненту зовнішньоекономічної політики за умов використання системного підходу.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція економіки України до світової економічної системи та нові виклики спричинені військовим, політичним та соціальним протистоянням, загострюють питання зовнішньоекономічної безпеки як складової частини економічної безпеки держави. Багатофакторність сфери міжнародної безпеки потребує системного й комплексного вивчення.

В законодавстві України питання зовнішньої безпеки вперше було висвітлено в Декларації про державний суверенітет України. В цьому документі сфера внутрішньої та зовнішньої безпеки визначається в межах компетенції силових структур, а саме збройних сил, внутрішніх військ та органів державної безпеки [3].

В «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» зазначено, що зовнішньоекономічна безпека – це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці [4].

Відзначимо, що, на думку З. Варналія, зовнішньоекономічна безпека полягає в мінімізації збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників, створенні сприятливих умов для розвитку економіки шляхом її активної участі у світовому поділі праці, відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам [5]. Аналогічним попередньому визначенню зовнішньоекономічної безпеки є визначення, наведене в працях В. Гейця [6].

Дещо інший погляд має В. Мунтіян, який вважає, що зовнішньоекономічна безпека полягає у здатності держави забезпечувати всебічний динамічний розвиток національного господарства, нагальні потреби в критичному імпорті, сприятливі показники макроекономічних балансових агрегатів, передусім загального платіжного балансу, бюджетного балансу, а також зовнішньоторговельного балансу в довгостроковій перспективі, що є передумовою стабільності національного валютного ринку, стійкості гривні [7]. Як міжнародну безпеку запропоновано розуміти стан міжнародних відносин, у разі настання якого значно мінімізуються (а в ідеалі виключаються) ризики й загрози безпеці країн і народів [8].

З огляду на динамічність та переважно деструктивний характер зовнішнього середовища, на нашу думку, трактування сутності зовнішньоекономічної безпеки варто шляхом визначення її основних цілей, зокрема досягнення основних груп національних інтересів (стратегічні та геополітичні, які пов'язані із забезпеченням національної безпеки України та захистом її незалежності; економічні, які пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство; регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, які пов'язані із забезпеченням специфічних потреб внутрішнього розвитку України) [1, с. 38].

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що визначення зовнішньоекономічної безпеки має містити два аспекти, а саме статичний, відповідно до якого її розглядають як стан відносин, і динамічний, відповідно до якого її забезпечення досягається через діяльність суб'єктів шляхом досягнення поставлених цілей.

Для створення надійної системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави потрібен ефективний спосіб визначення загроз національним інтересам, що створюють безпосередню небезпеку економічній системі, порушуючи процес суспільного відтворення. Загрози економічній безпеці змінюються залежно від стану та рівня розвитку економічної системи загалом, а для кожної окремо взятої держави відрізняються за характером та рівнем гостроти [9]. Узагальнено класифікацію загроз зовнішньоекономічній безпеці можна провести за певними параметрами (табл. 1).

Загрози економічній безпеці загалом можуть бути диференційовані на зовнішні та внутрішні, оскільки вони визначаються системою національних інтересів держави, що реалізуються як на внутрішній території, так і за її межами. Зовнішні загрози є геополітичними та зовнішньоекономічними чинниками, а також глобальними екологічними процесами, що знижують економічний потенціал країни, на основі чого підривають національний суверенітет (відоме явище «десуверенізації» держав). Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки потребує участі країни в міжнародних економічних процесах, які б сприяли розвитку національного економічного комплексу, посиленню його конкурентоспроможності. Внутрішні загрози є нездатністю країни до самозбереження та саморозвитку, обумовленою негативним станом економіки, надмірним рівнем соціальної напруженості, неефективністю системи державного регулювання економічних процесів, іншими факторами [2].

Класифікація загроз економічній безпеці країни

Параметр	Загрози
За місцем виникнення	– Внутрішні; – зовнішні.
За ступенем безпеки	– Особливо небезпечні; – небезпечні.
За можливістю здійснення	– Реальні; – потенційні.
За тривалістю дії	– Тимчасові; – постійні.
За сферою виникнення	– Виробничі; – фінансові; – технологічні; – інші.
За ставленням до них	– Об'єктивні; – суб'єктивні.
За характером спрямування	– Прямі; – непрямі.
За масштабом здійснення	– Загальнонаціональні; – локальні; – індивідуальні.
За ступенем вірогідності	– Невірогідні; – маловірогідні; – вірогідні; – цілком вірогідні.
За стадіями розвитку	– Загрози на стадії виникнення; – загрози на стадії експансії; – загрози на стадії стабілізації; – загрози на стадії ліквідації.

Джерело: побудовано за даними [3; 12]

Зовнішньоекономічна безпека виявляється в усіх сферах впливу економічної безпеки, входячи до них і взаємодіючи з ними в явному або латентному вигляді. Сама вона накопичує в собі їхню дію, залишаючись одночасно окремою сферою економічної та національної безпеки. Слід зазначити, що зовнішні економічні загрози, які є результатом нормальної діяльності в конкурентному середовищі, безпосередньо стосуються проблеми взаємозалежності. Остання означає, що взаємопереплетення національних відтворюючих комплексів не тільки може бути корисним для країни, але й наражати її на негативний вплив чинників, започаткованих за її межами. Канали, що пов'язують окремі національні господарства одне з одним і з рештою світової економічної системи, є каналами переміщення факторів виробництва та передавання економічної інформації [9].

Зазначимо, що рівень зовнішньоекономічних загроз залежить від низки чинників, серед яких провідне місце посідає інтенсивність зовнішньоекономічних зв'язків. Кожний вид міжнародної економічної діяльності пов'язаний з ризиком і становить певну загрозу для соціально-економічної позиції території. Чим більше видів діяльності здійснюється, тим більше рівень сумарних загроз. При цьому варто приховувати обсяги комерційних операцій, кількість трансакцій та зарубіжних партнерів.

Іншим вагомим чинником зовнішньоекономічних загроз є ступінь відкритості економіки. Лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків, послаблення державного контролю збільшують рівень загроз. Це зумовлено неврегульованістю міжнародних економічних зв'язків (за винятком товарообмінних), опортуністичними діями зарубіжних контрагентів, недобросовісною конкуренцією тощо. Отже, зовнішньоекономічні загрози пов'язані з двома основними чинниками, а саме ступенем відкритості економіки та інтенсивністю зовнішньоекономічної діяльності [9].

Розвиток міжнародної спеціалізації України відповідно до національних економічних інтересів обумовлюється критичною необхідністю розширення географічної та товарної спеціалізації вітчизняних експортерів, а також якісними критеріями конкурентних переваг, заснованих на класі технологічності та ступені переробки товарів. У цьому аспекті загрозами зовнішньоекономічній безпеці є такі процеси.

1) Невідновна втрата частини експортного потенціалу національної економіки. Незалежно від перспектив припинення воєнних дій на Донбасі та повернення цього регіону під економічну юрисдикцію України національна економіка у середньостроковій перспективі не зможе відновити знищені виробничі фонди та поновити експортні поставки. Передусім йдеться про продукцію машинобудування, хімічної промисловості та металургію.

2) Поширення ефекту «подвійного просідання» зовнішньоторговельної динаміки. Розрив внутрішньодержавних виробничо-коопераційних зв'язків через подальшу ескалацію військових дій на Донбасі може спровокувати чергову хвилю «ланцюгового» спаду у суміжних експорто орієнтованих галузях економіки. Загальний економічний спад може виявитися глибшим та тривалішим за очікувані часові межі.

3) Загострення валютної кризи. Неврегульованість питань внутрішнього валютного ринку, що супроводжується різкими девальваційними просіданнями української гривні, критично позначається на зовнішньоторговельній діяльності. В умовах одночасного функціонування декількох паралельних валютних курсів та витіснення валютно-обмінних операцій в «тінь»

критичних обсягів набули квазі-імпортні операції для виводу валюти за кордон, а також масштаб неповернення експортерами валютної виручки.

4) Колапс внутрішнього ринку в умовах згортання експорту та високої імпортозалежності. Зниження експортних можливостей обумовило різку корекцію платоспроможного попиту на внутрішньому ринку, який залишається критично імпортозалежним. Експорто орієнтовані галузі не адаптовані до потреб внутрішнього ринку і не можуть здійснити імпортозаміщення у необхідних обсягах, отже, не працює механізм абсорбції «експортних шоків», що обтяжуватиме перспективи економічного відновлення.

5) Втрата експортерами цінових чинників конкурентоспроможності. Критичний рівень енергоємності виробництва в умовах зростання цін на енергоресурси унеможливило підтримання необхідного рівня конкурентоспроможності вітчизняних виробників. Випереджальне зростання собівартості товарів, обумовлене також необхідністю запровадження більш високих технічних стандартів, приведе до значної втрати ринкової частки як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках збуту.

6) Неперспективна міжнародна товарна спеціалізація. Вимушена трансформація товарної структури експорту України не відповідає національним інтересам країни. Часткова диверсифікація експортних поставок у рамках розширення доступу на ринки ЄС дала змогу наростити поставки виробників харчових товарів та сільськогосподарської сировини. Водночас це не є компенсаторним механізмом для втраченої технологічної спеціалізації на зовнішніх ринках.

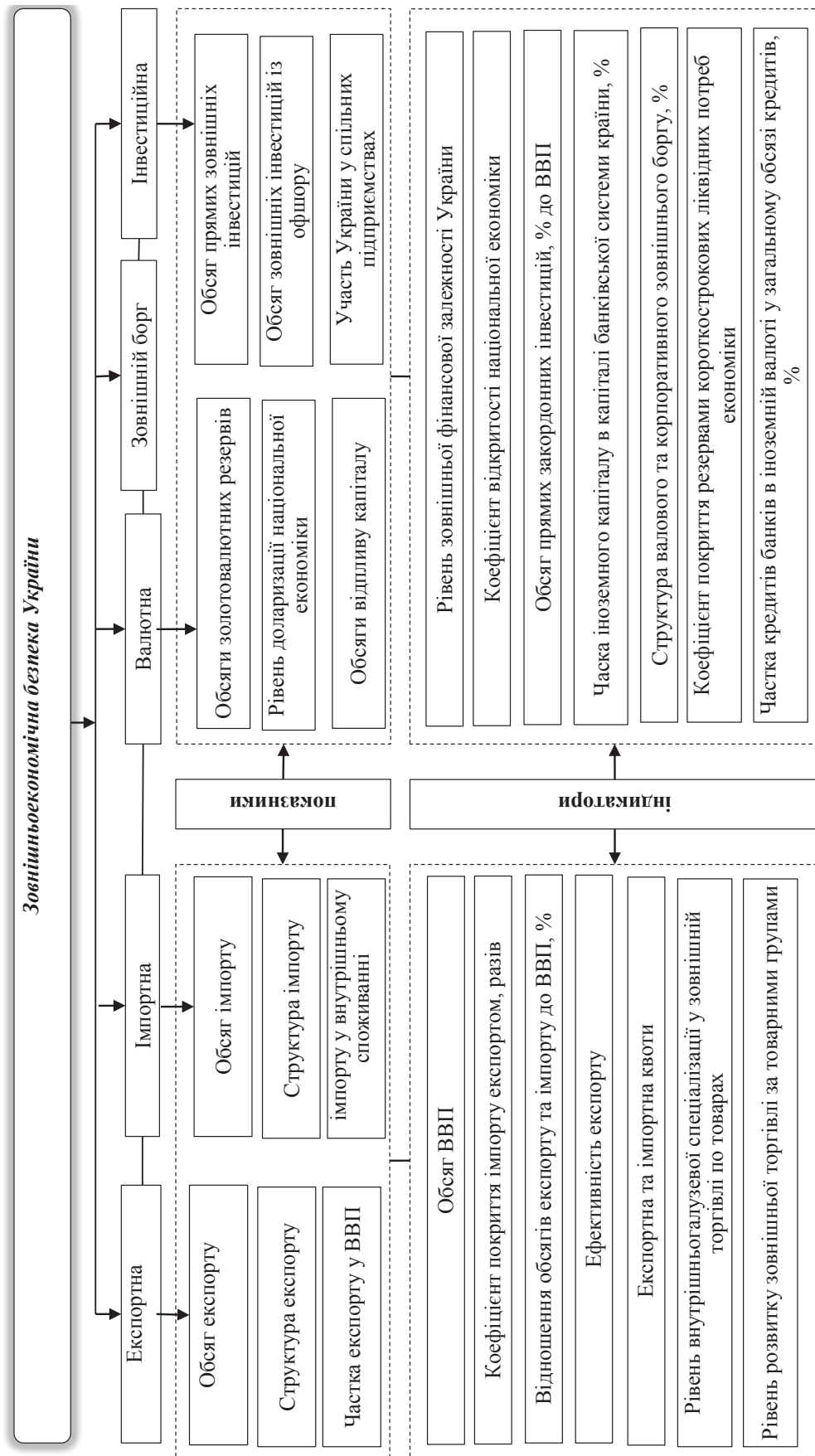

Рис. 1. Складові частини, показники та індикатори зовнішньоекономічної безпеки України

Джерело: побудовано за даними джерела [13]

7) Зрив фактичної імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Очевидно, що економіка країни не зможе перейти на нові правила навіть з урахуванням перехідного періоду, наданого Україні. Національні виробники обмежені у ресурсах, необхідних для переходу на нові принципи технічного регулювання, стандарти та порядок оцінювання відповідності. Зрив імплементації торговельної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС здатний знівелювати ключові здобутки євроінтеграційних прагнень України [10].

Відзначимо, що ескалації загроз зовнішньоекономічній безпеці України сприяє низка таких чинників:

- нерегульованість питання автоматичного та повного відшкодування ПДВ експортерам;
- слабкість держави як суб'єкта зовнішньоторговельної дипломатії у захисті вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках;
- зниження бюджетного потенціалу державної підтримки експортерів в умовах режиму жорсткої економії;
- відсутність ресурсів для використання механізмів державних експортних гарантій, страхування та кредитування;
- низький рівень інтеграції державного капіталу до приватних експортних ініціатив;
- недостатні темпи узгодження та адаптації технологічних регламентів у вітчизняну практику, зокрема через високу вартість відповідних процесів;
- надмірне регуляторне обтяження експортної діяльності [10].

Зовнішньоекономічна безпека держави, як і економічна, може бути оцінена за допомогою різних методів, які можна представити у вигляді таких груп: спостереження за основними макроекономічними показниками і порівняння їх із пороговими значеннями; метод експертної оцінки для ранжування територій за рівнем загроз; оцінювання темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками та динаміка їх зміни; використання економічних інструментів під час оцінювання наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитків; методи прикладної математики, зокрема багатовимірний статистичний аналіз; змішані методи оцінювання [11].

Наведені методи мають як переваги, так і недоліки, що унеможливає надання переваги одному з них, тому для оцінювання, діагностики та прогнозування досліджуваного процесу потрібен багатовимірний підхід, що дасть змогу дослідити різні аспекти цієї проблеми, вести постійний її моніторинг, а також сприятиме формуванню й прийняттю ефективних, науково обґрунтованих заходів на всіх рівнях для запобігання потенційним загрозам зовнішньоекономічній безпеці країни та зниження наявних загроз [11].

Для визначення рівня зовнішньоекономічної безпеки України як основа для прийняття управлінських рішень на державному рівні використовується широкий спектр індикаторів (показників). Серед них можемо виділити коефіцієнт відкритості національної економіки (відношення обсягу зовнішньої торгівлі, тобто експорту та імпорту, до ВВП); коефіцієнт покриття імпорту експортом; відношення обсягу експорту до ВВП; відношення обсягу імпорту до ВВП; відношення зовнішнього боргу до ВВП; сальдо зовнішньоторговельної діяльності; товарну структуру експорту та імпорту; географічну структуру експорту та імпорту; товарну структуру критичного імпорту; співвідношення між обсягами залученого капіталу та експортом вітчизняного капіталу; співвідношення цін на зовнішньому й внутрішньому ринках; енергомісткість та матеріаломіст-

кість експорту; співвідношення між обсягами національного виробництва та експорту до певних країн; вплив виробництва експортної продукції на екологію; питому вагу експорту наукоємної продукції в загальному обсязі експорту; питому вагу імпорту наукоємної продукції в загальному обсязі імпорту; частку експорту на душу населення; частку іноземних інвестицій у ВВП; співвідношення тарифного й нетарифного регулювання; відкритість економіки [2; 9].

Класифікація складових частин зовнішньоекономічної безпеки України, система показників та індикаторів для її аналізу наведені на рис. 1.

Вважаємо, що система показників уможливає не лише відстеження зміни рівня зовнішньоекономічної безпеки, але й передусім визначення та ідентифікацію ключових загроз. Це є основою прогнозного моделювання розвитку економічних, міжнародних процесів та визначає пріоритетні заходи щодо управління ними відповідно до національних інтересів України та забезпечення прогнозованого рівня безпеки. Функціональний зміст забезпечення зовнішньоекономічної безпеки передбачає, окрім виявлення конкретних загроз за виділеними складовими елементами, здійснення прогнозування зовнішніх та внутрішніх впливів на економічний і соціальний розвиток України, оцінювання спроможності системи забезпечення реагувати на поточні й прогнозовані виклики та загрози, моделювання небезпечних ситуацій за сферами відносин, регіонами в системі міжнародних відносин, нарешті, розроблення й вжиття конкретних заходів щодо забезпечення зовнішньоекономічної безпеки з подальшим корегуванням в ході аналізу нових потенційних і реальних загроз щодо реалізації національних інтересів країни.

Висновки і пропозиції. Аналіз науково-теоретичних підходів до розуміння сутності поняття «зовнішньоекономічна безпека» засвідчує, що не існує однозначної термінології щодо цього визначення. Враховуючи зазначене, ми запропонували дуальний підхід до трактування терміна. Зважаючи на проведені дослідження, можемо виділити певні пріоритетні завдання для забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України, а саме оптимальне поєднання державного протекціонізму з політикою вільної торгівлі; податкову підтримку вітчизняного товаровиробника; максимальне використання вигідного географічного положення України щодо транзиту через її територію іноземних вантажів та енергоносіїв; істотне поліпшення роботи митних органів задля недопущення контрабанди з боку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; припинення нелегального вивозу з України капіталу; активне залучення іноземних інвестицій; дипломатичну та політичну підтримку зовнішньоекономічної діяльності; створення економічної системи, сумісної із західноєвропейською, що сприятиме налагодженню ефективних зв'язків з розвиненими країнами; розвиток різних форм міжнародної економічної співпраці; забезпечення позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу; диверсифікацію експорту та імпорту.

Література:

1. Пунда Ю., Козинець І., Клименко В. Міжнародні відносини та зовнішня політика України : підручник. Київ : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2020. 328 с.
2. Стучинська Н. Зовнішньоекономічна безпека України в умовах глобалізаційної динаміки: проблема оптимальних співвідношень. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. С. 101–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_8_24 (дата звернення: 20.05.2020).

3. Григорова-Беренда Л. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози. *Проблеми економіки*. 2010. № 2. С. 39–46.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ME131588> (дата звернення: 29.05.2020).
5. Економічна безпека : навчальний посібник / за ред. З. Варналі. Київ : Знання, 2009. 647 с.
6. Моделювання економічної безпеки : держава, регіон, підприємство / за ред. В. Гейця. Харків : ВД «Інжек», 2006. 240 с.
7. Мунтіян В. Економічна безпека України. Київ : КВІЦ, 1999. 462 с.
8. Ситник Г. Державне управління національною безпекою України : монографія. Київ : НАДУ, 2004. 408 с.
9. Штангрет А., Караїм М. Зовнішньоекономічна безпека України: суть та ключові загрози. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. № 3. С. 98–102.
10. Венцовський Д. Зовнішньоекономічна безпека України: стан та напрями забезпечення. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3. С. 56–63.
11. Хаустова В., Григорова-Беренда Л. Оцінка та діагностика зовнішньоекономічної безпеки України : монографія. Харків : Інжек, 2013. 193 с.
12. Яковенко В., Борщинська Т. Формулювання загроз та оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки України. *Бізнес-Інформ*. 2018. № 12. С. 71–77.
13. Аранчій В., Перетятко І. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті міжнародної інтеграції. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2012. № 2. С. 150–161.
14. Матвійчук Н. Зовнішньоекономічна безпека України в умовах кризових явищ. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153580586.pdf> (дата звернення: 29.05.2020).
3. Ghryghorova-Berenda L. (2010) Zovnishnjoeconomichna bezpeka: sutnistj ta zagrozy [Foreign economic security: essence and threats]. *Problemy ekonomiky*, no. 2, pp. 39–46.
4. Pro zatverdzhennja Metodychnykh rekomendacij shhodo rozrahunku rivnja ekonomichnoji bezpeky Ukrainy vid 29.10.2013 no. 1277 [About the statement of Methodical recommendations concerning calculation of level of economic safety of Ukraine]. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/ME131588> (accessed: 20 May 2020).
5. Varnal Z. (ed.) (2009) *Ekonomichna bezpeka : navch. posib.* [Economic security : a textbook]. K.: Znannja. (in Ukrainian)
6. Ghejc V. (ed.) (2006) *Modeljuvannja ekonomichnoji bezpeky : derzhava, reghion, pidpryjemstvo* [Modeling of economic security: state, region, enterprise]. Kh.: VD “Inzhhek”. (in Ukrainian)
7. Muntijan V. (1999) *Ekonomichna bezpeka Ukrainy* [Economic security of Ukraine]. K.: KVIC. (in Ukrainian)
8. Sytnyk Gh. (2004) *Derzhavne upravlinnja nacionaljnoju bezpekoju Ukrainy: monohrafija* [State management of national security of Ukraine: monograph]. K.: NADU. (in Ukrainian)
9. Shtanghret A., Karajim M. (2016) *Zovnishnjoeconomichna bezpeka Ukrainy: sutj ta ključovi zagrozy* [Foreign security of Ukraine: the essence and key threats]. *Skhidna Jevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnja*, no. 3, pp. 98–102.
10. Venkovs'kyj D. (2015) *Zovnishnjoeconomichna bezpeka Ukrainy: stan ta naprijamy zabezpechennja* [Foreign economic security: condition and directions of providing]. *Strategichni priorytety*, no. 3, pp. 56–63.
11. Khaustova V., Ghryghorova-Berenda L. (2013) *Ocinka ta diaghnostyka zovnishnjoeconomichnoji bezpeky Ukrainy: monohrafija* [Estimation and diagnostics of foreign economic security of Ukraine: monograph]. Kharkiv: Inzhhek.
12. Jakovenko V., Borshhyns'ka T. (2018) *Formuljuvannja zagroz ta ocinjuvannja rivnja zovnishnjoeconomichnoji bezpeky Ukrainy* [Formulating the threats and estimating the level of foreign economic security of Ukraine]. *Biznes-Inform*, no. 12, pp. 71–77.
13. Aranchij V., Peretjatko I. (2012) *Zovnishnjoeconomichna bezpeka Ukrainy v konteksti mizhnarodnoji integhraciji* [Foreign economic security of Ukraine in the context of international integration]. *Visnyk Poltavskoj derzhavnoji aghrarnoji akademiji*, no. 2, pp. 150–161.
14. Matvijchuk N. *Zovnishnjoeconomichna bezpeka Ukrainy v umovakh kryzovykh javyshh* [Foreign economic security of Ukraine in the conditions of crisis phenomena]. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/153580586.pdf> (accessed: 29 May 2020).

References:

1. Punda Ju., Kozynecj I., Klymenko V. (2020) *Mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnja polityka Ukrainy : pidruchnyk* [International relations and foreign policy of Ukraine : a textbook]. K.: NUOU im. Ivana Chernjakhovskogho (in Ukrainian).
2. Stuchyns'ka N. (2016) *Zovnishnjoeconomichna bezpeka Ukrainy v umovakh ghlobalizacijnoji dynamiky: problema optymalnykh spivvidnoshenj* [External economic safety of Ukraine is in the conditions of globalization dynamics: problem of optimal correlations]. *Investycji: praktyka ta dosvid* (electronic journal), no. 8, pp. 101–105. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_8_24 (accessed: 20 May 2020).

Аннотация. В статье рассмотрена сущность внешнеэкономической безопасности государства в контексте современных интеграционных процессов и предложен дуальный подход к трактовке этого термина. Устойчивое состояние внешнеэкономической безопасности обеспечивает защиту национальных интересов, значит, благоприятные условия для развития национальной экономики. Особенностью современного мира является формирование трех мировых центров интеграции. Находясь на пересечении линий интересов мировых центров силы, Украина ощущает изменения в мировой системе международных отношений. С учетом этого в статье выделены основные угрозы, влияющие на состояние внешнеэкономической безопасности страны. Установлены составляющие, показатели и индикаторы внешнеэкономической безопасности Украины. С учетом вышеизложенного выделены основные приоритетные задания для обеспечения отечественной внешнеэкономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, внешнеэкономическая безопасность, экспортная стратегия, вызовы, угрозы, национальные интересы.

Summary. The article considers the essence of foreign economic security of the state in the context of modern integration processes and the dual approach to the interpretation of this term is suggested. In the context of globalization and the growing intensity of integration processes, Ukraine's national economy is insufficiently protected from the impact of destructive foreign economic factors. A stable state of foreign economic security provides protection of national interests and favorable conditions for the development of the national economy. A feature of the modern world is the formation of three world centers of integration. Being at the intersection of the lines of interest of the world's centers of power, Ukraine is undergoing changes in the world system of international relations. In view of this, the article highlighted the main threats affecting the state of foreign economic security of the country. It is determined that threats to economic security vary depending on the state and level of development of the economic system and they differ in nature and level of severity for each state. Threats to economic security can be differentiated into external and internal, as they are determined by the system of national interests of the state, which are inside and outside the country. It was found that the level of foreign economic threats depends on several factors: the intensity of foreign economic relations and the degree of openness of the economy. The components, figures and indicators of foreign economic security of Ukraine are established. It has been proven that the system of indicators helps to monitor changes in the level of foreign economic security and to determine and identify the key threats. Considering the above, the main priority tasks for ensuring domestic foreign economic security were identified. The main ones are: optimal combination of state protectionism with free trade policy; tax support for domestic producers; improving the work of customs authorities in order to prevent smuggling by foreign economic entities; active attraction of foreign investments; diplomatic and political support of foreign economic activity; creation of an economic system compatible with the Western European one, which will promote the establishment of effective relations with developed countries; development of various forms of international economic cooperation; diversification of exports and imports.

Keywords: economic security, foreign economic security, export strategy, challenges, threats, national interests.

Конохова З.П.

*к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики
та маркетингового менеджменту,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

Konokhova Zoja

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

ІНФОРМАЦІЙНА СУТНІСТЬ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

INFORMATIONAL ESSENCE OF OWNERSHIP RELATIONS

Анотація. У статті досліджено інформаційну сутність відносин власності та їх місце в економічній системі. Економіка розглядається як комунікаційна система, а відносини власності – як її основний структуроутворюючий фактор, що визначає види зв'язків та характер елементів системи, структуру системи та закони її розвитку. Інформаційна сутність власності розкривається у її визначенні як сукупності даних, інституційно оформлених у правові норми режиму доступу до обмежених ресурсів або благ, які сприймаються економічними суб'єктами й перетворюються на відповідну інформацію. Звертається увага на роль поділу праці у виникненні асиметрії інформації. Аналізується структура категорії «власність» щодо інформаційного характеру її складових частин. Визначається інформаційний характер специфікації прав власності.

Ключові слова: власність, інформаційна сутність власності, економічна система, зв'язки в економічній системі, транзакційні витрати, специфікація прав власності.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційної економіки вимагає перегляду поглядів на основні економічні категорії, перш за все виявлення сутності, властивостей та законів розвитку інформаційного втілення економічної системи як такої та системи змішаного типу, що є найбільш поширеною у світі.

Аналіз інформаційної сутності відносин власності має істотне значення у дослідженні економіки як комунікативної системи, ефективність функціонування якої за сучасних умов переважно визначається формами, швидкістю та адекватністю передачі інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам цієї проблеми присвячено величезну кількість наукових робіт, що висвітлюють цілу палітру поглядів, акцентів та нюансів функціонування сучасної економіки.

Так, Дж. Стіглер у своїй піонерній роботі «Економічна теорія інформації» [1] визнає той факт, що прийняття рішення в економіці визначається не тільки ціною, але й інформацією, що є у наявності.

Дж. Ходжсон у статті «Звички, правила та економічна поведінка» зазначає, що «сучасна економіка все більше зміщує акцент дослідження на «інформаційні проблеми», але при цьому,

«ці проблеми зазвичай визначаються надзвичайно вузько – виходячи з концепції неповноти інформації або знання» [2].

Нині у світі активно здійснюються дослідження у галузі інформаційної економіки [3–8], вивчаються зміни у структурі економічної системи, закономірностях її динаміки [9, с. 78–82; 10] та аналізуються інші проблеми функціонування економічної системи за умов інформаційного вибуху.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, формулюючи та вивчаючи ці проблеми, дослідники недостатньо уваги приділяють інформаційній сутності самої економічної системи, її елементів та структуроутворюючих факторів.

Економічна система – це сукупність економічних суб'єктів і зв'язків між ними, яка характеризується цілісністю та цілеспрямованістю функціонування. Будь-яка економічна система – це взаємодія людей, які використовують економічні ресурси задля виробництва матеріальних цінностей. Взаємодія економічних суб'єктів проявляється у зв'язках між ними. Зв'язок – це певне обмеження свободи дій пов'язаних суб'єктів, тому види зв'язків, які є специфічними для кожної економічної системи, повинні бути визначені основним структуроутворюючим фактором, яким є панівна форма власності.

Ступінь розвитку економіки (тип економічної системи) можна оцінити за такими двома ознаками: які ресурси використовуються та в яких обсягах; як люди взаємодіють у процесі виробництва матеріальних благ. Американський економіст К. Келлі писав, що «комунікації – це не просто сектор економіки. Комунікації – це сама економіка» [11].

В економіці дії господарюючих суб'єктів формують систему зв'язків, отже, створюють внутрішню інформацію¹. Крім того, інформація, що надходить ззовні в економічну систему, активно впливає на структуру зв'язків між елементами та, відповідно, на протікання процесів і вид функціональних залежностей. Власне, зв'язки між господарюючими суб'єктами, що формують структуру економічної системи, а також між ними та державою, яка регулює економічні процеси, мають суто інформаційний характер.

Можна стверджувати, що саме обсяг інформації, яким оперує та чи інша людська спільнота, виробляючи засоби свого існування, характеризує ступінь розвитку цієї спільноти, насамперед рівень розвитку та тип економічної системи.

¹ Дж. Стігліц і Дж. Акерлоф показали, що економічна інформація є ендегенною, тобто формується тільки в процесі спілкування суб'єктів.

Оскільки підґрунтям диференціації економічних систем є відносини власності, які визначають характер елементів системи та зв'язків між ними, а також тип управління (координації дій економічних суб'єктів), необхідним є дослідження інформаційної сутності цих відносин.

Мета статті. Головною метою роботи є аналіз інформаційних аспектів структуруючого елементу економічної системи, а саме відносин власності.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що існує два різних підходи до сутності власності у марксистській та західній економічній теорії. Відповідно до марксистського підходу відносини власності посідають основне місце у будь-якому способі виробництва, а зміна способів виробництва відбувається відповідно до зміни домінуючих форм власності.

Західна економічна теорія пов'язує поняття власності з обмеженістю економічних ресурсів порівняно з потребою в них. Це протиріччя розв'язується через виключення певних суб'єктів з доступу до обмежених ресурсів, яке забезпечує інститут власності. У роботах західних економістів також набула певного поширення економічна теорія прав власності (А. Оноре²). Сутність її полягає в тому, що власністю є не ресурси, а «пучок прав» щодо їхнього використання.

Таким чином, з цих позицій власність розглядається як право контролювати використання певних ресурсів і розподіляти витрати й вигоди, які при цьому виникають, тому об'єктом вивчення є поведінкові відносини між людьми, санкціоновані законами, розпорядженнями, традиціями та звичаями суспільства, які виникають у зв'язку з існуванням та використанням благ. Правові аспекти власності найбільш повно використані представниками інституційної та неоінституційної шкіл. Ними розроблені так звані інститути власності, тобто формалізовані правила й неформалізовані норми, що санкціонують поведінку людей по відношенню до тих чи інших економічних благ.

Однак за різноманітним поглядів на сутність власності як такої стоїть фактична єдність у питанні ролі власності в економічній системі. Домінуюча форма власності визначає економічний спосіб поєднання працівників із засобами виробництва, мету функціонування економічної системи та умови її розвитку, характер виробництва, розподілу, обміну та доступу до споживання економічних благ, соціальну структуру суспільства й положення індивіда, соціальних груп, класів суспільства. Ці характеристики визначають тип економічної системи.

Будь-яка економічна система має структуру, яка формується певними видами зв'язків між її елементами. Стан елементу системи може змінюватися як у результаті внутрішніх процесів, що відбуваються всередині цього елемента, так і під впливом тих чи інших вхідних сигналів, які надходять ззовні або від інших елементів системи. Кожен елемент системи може формувати вихідні сигнали, що залежать від стану елементу та вхідних сигналів, що сприймаються ним у цей момент часу. Ці сигнали або передаються на інші елементи системи (служачи для них вхідними сигналами), або входять як складова частина до переданих за межі системи вихідних сигналів усієї системи загалом.

Будь-яка більш-менш складна економічна система у процесі свого існування споживає й виробляє великий обсяг інформації. При цьому обсяг інформації, необхідний для нормального функ-

ціонування економічних об'єктів, і вимоги до швидкості прийняття інформації економічною системою неухильно зростають.

За інформаційного бачення економічна система в найбільш абстрактному вигляді може бути представлена структурою, на нижньому рівні якої перебувають ділянки технологічного процесу, а на більш високих – вузли управління, пов'язані з об'єктами управління й каналами зв'язку між собою.

Як зазначає І.В. Пешанська [13], для економіки, як і для будь-якої природної або соціальної системи, інформаційні процеси мають вирішальне значення щодо таких її характеристик:

- самоорганізація, внутрішня впорядкованість;
- стійкість і життєздатність;
- подальша еволюція.

Всі наведені вище властивості системи, що самоорганізується, взаємопов'язані. Безсумнівно, здатність до самоорганізації, внутрішня впорядкованість є умовами стійкості, життєздатності та подальшого розвитку системи. Еволюція виявляє й закріплює найбільш життєздатні форми структурних елементів і самої системи загалом, відповідно, найбільш організовані та стійкі з них.

Обмін інформацією є необхідною умовою як процесів організації, управління, так і самоорганізації системи. Англійський дослідник К. Хаттен зазначав, що інформація означає порядок, комунікація є творенням порядку з безладу чи принаймні збільшенням ступеня впорядкованості порівняно з тією, яка існувала до отримання сповіщення [14, с. 42].

Еволюція форм суспільного господарства, економічних систем фактично є проявом розвитку комунікаційних процесів, що відбувалися щодо матеріального виробництва, розподілу виробленого продукту, форм споживання та, відповідно, розвитку форм і методів обміну інформацією.

Так, внутрішня впорядкованість безпосередньо суспільного натурального господарства в межах громади досягалася за рахунок його малих масштабів, обмежених межами роду, племені, сім'ї. Крім того, існувала єдина суспільна власність, виробничі процеси були простими, а виробничі ресурси – неспеціалізованими. Внаслідок цього господарство було легко оглянути, інформація передавалася через особисті контакти членів громади, на основі чого прямо контролювався процес виробництва і здійснювався прямий розподіл продуктів. Таким чином, організація будувалася на основі повної інформації про потреби й виробничі можливості.

Суспільний поділ праці назавжди руйнує такі патріархальні форми господарства. Спеціалізація вимагає кооперації, отже, обміну інформацією. Втрачається необхідна інформаційна умова існування общинного натурального господарства, тобто його повна прозорість для керуючого центру.

Як відомо, для існування ринку необхідні дві умови, такі як суспільний поділ праці й приватна власність. Кожна з цих умов відіграє свою роль у створенні підґрунтя ринкового обміну.

Так, суспільний поділ праці, по-перше, створює сенс самого обміну, оскільки обмінюватися можуть тільки різні блага, по-друге, викликає підвищення продуктивності праці і, відповідно, збільшення товарної маси, що підлягає обміну.

Приватна власність, по-перше, робить обмін можливим, оскільки для нього необхідно, щоби суб'єкт міг вільно розпоря-

² Поняття «пучок прав власності» було запропоновано англійським юристом А. Оноре. Воно включає 11 елементів (прав), таких як право володіння; право користування; право управління; право на дохід; право на «капітальну цінність» речі, що припускає право на відчуження, споживання, втрату, зміну або знищення речі; право на безпеку; право на передачу речі у спадок або за заповітом; безстроковість; обов'язок утримуватися від використання речі шкідливим для інших способом; відповідальність у вигляді стягнення; залишковий характер [12, с. 11–12].

джатися своїм продуктом. По-друге, приватна власність забезпечує матеріальну зацікавленість, створює стимул, оскільки дає змогу вловлювати й закріплювати за собою вигоду від обміну.

Загальним у цих двох умовах існування ринку є те, що обидві вони роз'єднують суспільство на безліч господарюючих суб'єктів (індивідуумів та їх асоціацій), що намагаються реалізувати власні матеріальні інтереси. Для задоволення своїх потреб вони мають вступати в певні економічні відносини щодо обміну благами.

Процес купівлі-продажу товару на ринку є процесом зміни власника товару та процесом реалізації зв'язків між економічними суб'єктами. Товар – це сукупність споживчих властивостей та сукупність («пучок») прав, наявність яких інформує покупця про те, яким чином обмежений доступ до користування товаром, хто має право володіти товаром і на яких умовах, яким чином сформульоване право на управління цим товаром у його власника, хто має право на дохід від його використання, а також інші елементи «пучка прав» за А. Оноре, які передаються разом із товаром у процесі купівлі-продажу.

Однак покупець дізнається про споживчі та правові властивості товару за сигналами, посланими товаром (та сприйнятими органами почуттів покупця), а також у вигляді даних, що транслюються продавцем, рекламою, характеристиками товару, переданими покупцеві іншими людьми (знайомими, ЗМІ тощо)³. Таким же чином покупець отримує дані щодо рідкості товару, обмеженості доступу до нього тощо. Оскільки покупець сприймає зазначені дані та використовує їх, приймаючи рішення про покупку, можна говорити про отримання ним інформації про товар. Саме отримана інформація формує суб'єктивну цінність товару для конкретного покупця.

Ціна товару, яку готовий заплатити покупець, відображає не тільки його цінність, засновану на фізичних або соціальних характеристиках, але й цінність, пов'язану з набором відчужуваних і привласнюваних прав, а також цінність специфічної інформаційної сутності товару.

Таким чином, продавець продає, а покупець купує не тільки сам товар (благо), його матеріальну (нематеріальну) сутність, право власності на нього, але й право на володіння специфічною інформаційною сутністю й право контролю над тією її частиною, яка покупцеві ще не відома, на відміну від загальновідомої. Отже, формується асиметричність інформації, яка виникає за наявності істотної специфічної інформації про товар (благо), коли вона не розподілена серед інших індивідів. Загальновідома, або загальнодоступна, інформаційна сутність може бути рівномірно розподілена, що виключає явище асиметрії. Дійсно, якщо б на ринку «лимонів» Дж. Акерлофа [16] продавець неякісного автомобіля мав би лише автомобіль на праві власності (без права власності на інформацію про нього), тобто не тільки сам продавець, але й багато інших знали би про реальну якість продаваного автомобіля, то ніякої асиметричності не існувало би.

Очевидно, що процес обміну породжує певну кількість протиріч, основним з яких є протиріччя між інформаційним запитом покупця та інформаційною пропозицією продавця, яка складається з інформації про абстрактну вартість товару та інформації про його конкретні споживчі характеристики. Отже, в процесі обміну виникають зародки асиметрії інформації, які в розвинутому ринковому господарстві стануть суттєвим фактором, що

визначає поведінку економічних суб'єктів і навіть приведуть до формування досить специфічного типу інфраструктури, а саме інформаційної інфраструктури ринку. Інструментом вирішення цього протиріччя можна, на нашу думку, вважати гроші як втілення абстрактної вартості сукупної інформації про певний товар.

За умов збільшення кількості актів обміну та підвищення інтенсивності обміну інформацією актуалізується інформаційна сутність власності.

Власність у сучасному розумінні може бути визначена як система відносин між економічними суб'єктами щодо привласнення матеріальних або нематеріальних об'єктів. Однак кількість таких об'єктів в економіці обмежена. Таким чином, власність можна розглядати як сукупність даних, інституційно оформлених у правові норми щодо режиму доступу до обмежених ресурсів або благ, які сприймаються економічними суб'єктами й перетворюються на відповідну інформацію.

Дослідження категорії власності передбачає визначення суб'єкта, об'єкта та відносин власності. Інформаційний аспект такого дослідження розкривається у встановленні таких обставин.

По-перше, суб'єкт власності надсилає сигнал у систему та до інших суб'єктів про те, що саме він має право на володіння (розпорядження, користування залежно від рівня реалізації права власності) певним об'єктом та реалізує весь «пучок прав» власності щодо цього об'єкта.

По-друге, об'єкт власності, який належить до обмежених благ або ресурсів, транслює в систему сигнали про свою приналежність певному суб'єкту.

По-третє, відносини власності, як відомо, можуть розглядатись у двох аспектах, таких як відносини між суб'єктом та об'єктом, відносини між суб'єктами щодо об'єкта.

Відносини між суб'єктом та об'єктом можуть існувати у двох варіантах, таких як ставлення суб'єкта до об'єкта як до свого (привласнення) або як до чужого (відчуження). У першому випадку в систему транслюється сигнал про те, що саме цей об'єкт є власністю саме цього суб'єкта, цей суб'єкт може реалізувати весь «пучок прав» щодо цього об'єкта. У цьому разі виникає питання охорони права власності суб'єкта, тобто формується підґрунтя для виникнення особливого виду транзакційних витрат, а саме витрат недопущення заволодіння об'єктом іншими суб'єктами⁴. У ситуації відчуження транслюється сигнал протилежного змісту.

Очевидно, якщо об'єкт є власністю одного суб'єкта, то він (об'єкт) виключений зі власності всіх інших суб'єктів. Отже, формуються відносини між суб'єктами щодо об'єкта. У цій ситуації транзакційні витрати з недопущення заволодіння об'єктом іншими суб'єктами формуються повністю та перетворюються на статтю витрат державного бюджету (на мікрорівні цей вид витрат компенсується лише частково, тобто як витрати на оформлення права власності, а інфраструктура юридичного забезпечення та захисту прав власності у країні фінансується державою). Якщо спостерігаються багатосуб'єктні відносини власності, то в систему транслюються сигнали щодо взаємин суб'єктів, що сумісно володіють об'єктом.

Як зауважили А. Алчіан і Г. Демсец, про те, якою мірою та чи інша правомочність на річ належить власнику, можна судити за тим, наскільки його рішення зумовлює її дійсне використання [18, с. 17]. Отже, інституційне оформлення інформації про доступ до обмеженого ресурсу або блага визначає також

³ М. Портер пише: «Більшість продуктів завжди містять і фізичний, і інформаційний компоненти. Останнім, в широкому розумінні, є все те, що покупцеві потрібно знати для того, щоб придбати і використовувати продукт для досягнення бажаного результату. Іншими словами, продукт включає інформацію про свої характеристики і про те, як вони повинні використовуватися і підтримуватися» [15].

особу, що приймає рішення щодо долі та використання об'єкта, орієнтує інших економічних суб'єктів на необхідність взаємодії з цим суб'єктом у ринкових відносинах.

Таким чином, відносини власності в усіх своїх проявах є джерелом сигналів щодо приналежності об'єкта певним суб'єктам та ступеня повноти зазначеної приналежності.

Чим ширше набір прав, пов'язаних з цим ресурсом, тим вище його (ресурсу) корисність. Так, власна річ і річ, взята напрокат, мають різну корисність для споживача, навіть якщо фізично вони абсолютно ідентичні. Економічні агенти не можуть передати в обмін більше правомочностей, ніж вони мають, тому розширення чи звуження наявних у них прав власності буде приводити також до зміни умов і масштабів обміну (збільшення або зменшення числа угод в економіці), якщо про ці зміни будуть поінформовані учасники ринкових процесів.

Як до предмета аналізу відносин власності дослідники звертаються зазвичай до режиму приватної власності. Право приватної власності розуміється не просто як арифметична сума правочинів, а як складна структура. Її окремі компоненти взаємно обумовлюють один одного. Ступінь їх взаємозв'язку проявляється в тому, наскільки обмеження будь-якої правомочності (аж до повного її усунення) впливає на реалізацію власником інших правочинів.

Високий ступінь винятковості, притаманний приватній власності, має два поведінкових наслідки:

– винятковість права передбачає, що на власника й тільки на нього падають усі позитивні й негативні результати здійснюваної ним діяльності, тому він виявляється зацікавленим у максимально повній поінформованості щодо них та їх урахуванні під час прийняття рішень;

– винятковість права відчуження означає, що в процесі обміну річ буде передана тому економічному агенту, який запропонує за неї найвищу ціну, отже, буде досягнуто ефективний розподіл ресурсів в економіці; реалізація цього наслідку є можливою за максимально вільних та конкурентних умов переходу права власності, що забезпечується максимально вільним поширенням інформації щодо намірів власника продати об'єкт власності.

Захист системи приватної власності західними економістами базується саме на цих аргументах про ефективність. Точне визначення змісту прав власності (специфікацію прав) та їхній захист державними інституціями вони вважають найважливішою умовою ефективного функціонування економіки.

Специфікація прав власності означає точне визначення не тільки суб'єкта власності, але й її об'єкта, а також спосіб наділення нею. Інформація про результати цього визначення та покарання за спробу незаконного позбавлення власника об'єкта власності має бути доступною всім ринковим агентам.

Специфікація прав власності сприяє створенню стійкого економічного середовища, зменшуючи невизначеність і формуючи у індивідумів стабільні очікування щодо того, що вони можуть отримати в результаті своїх дій, на що вони можуть розраховувати у відносинах з іншими економічними агентами. Очевидною є інформаційна складова частина цього процесу.

Зміст і розподіл цих прав впливають і на алокації ресурсів, і на обсяг та умови обміну, і на розподіл та рівень доходу, і на процеси ціноутворення.

Висновки і пропозиції. Таким чином, дослідження інформаційної сутності відносин власності дає змогу обговорювати можливі інструменти впливу на основні макроекономічні процеси, ефективність функціонування організаційних структур в економіці, отже, на темпи та якість розвитку економічної системи.

Література:

1. Стиглер Дж. Экономическая теория информации. Теория фирмы / под ред. В.М. Гальперина. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1995.
2. Ходжсон Дж. Привычки, правила и экономическое поведение. *Вопросы экономики*. 2000. № 1. С. 39–55.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. Москва : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
4. Сапир Ж. Экономика информации: новая парадигма и её границы. *Вопросы экономики*. 2005. № 10.
5. Стиглиц Дж. Информация и изменение парадигмы в экономической науке. Москва : ЭКОВЕСТ, 2003. Т. 3. № 3.
6. Эрроу К.Дж. Информация и экономическое поведение. *Вопросы экономики*. 1995. № 5.
7. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, отношенческая контрактация. Санкт-Петербург, 1996.
8. Маслов А.В. Теория інформаційного суспільства як методологічна основа теорії інформаційної економіки. URL: http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Information_society_theory_as_a_methodological_basis_of_the_information_economy_theory_13978.pdf (дата звернення: 12.04.2020).
9. Пирогов А.И. Информация и ее роль в управлении экономическими системами в информационном обществе. *Экономические и социально-гуманитарные исследования*. 2016. № 4(12).
10. Сангит Пол Чаудари, Джеффри Паркер, Маршалл ван Альстайн. Революция платформ. Как сетевые рынки меняют экономику. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2017. 304 с.
11. Kelly K. New Rules for the New Economy. Ten Radical Strategies for a Connected World. New York, 1998. P. 5.
12. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности. Москва, 1990.
13. Пешанская И.В. Рынок как коммуникативная система и его развитие в информационном обществе : монография. URL: <http://disserwork.narod.ru/index.html> (дата звернення: 16.02.2020).
14. Мелик-Гайказан И.В. Информация и самоорганизация (методологический анализ). Томск, 1995.
15. Портер М.Е. Конкуренция. Москва, 2005. 608 с.
16. Акерлоф Дж. Ринок «лимонів»: невизначеність якості та ринковий механізм. *The Quarterly Journal of Economics*. 1970. Vol. 84. August. P. 488–500.
17. Этгертсон Т. Экономическое поведение и институты. Москва, 2001.
18. Alchian A.A., Demsetz H. The property rights paradigm. *Journal of Economic History*. 1973. Vol. 33. № 1.

References:

1. Stigler Dzh. (1995) Ekonomicheskaya teoriya informatsii [Economic theory of information]. *Teoriya firmy* [Company theory]. St. Petersburg: Economic School. (in Russian)
2. Khodzhsan Dzh. (2000) Privychki, pravila i ekonomicheskoe povedenie [Habits, Rules, and Economic Behavior]. *Economic Issues*, no. 1. (in Russian)
3. Kastel's M. (2000) *Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura* [The Information Age: Economics, Society and Culture]. Moscow: GU VShE. (in Russian)
4. Sapir Zh. (2005) Ekonomika informatsii: novaya paradigma i ee granitsy [Economy of information: A New Paradigm and Its Borders]. *Economic Issues*, no. 10.
5. Stiglits Dzh. (2003) *Informatsiya i izmenenie paradigmy v ekonomicheskoy nauke* [Information and paradigm shift in economic science]. *EKOVEST*, vol. 3, no. 3.
6. Errou K.Dzh. (1995) Informatsiya i ekonomicheskoe povedenie [Information and economic behavior]. *Economic Issues*, no. 5.
7. Uil'yamson O. (1996) *Ekonomicheskie instituty kapitalizma: firmy, rynki, otnoshencheskaya kontraktatsiya* [Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting]. St. Petersburg. (in Russian)
8. Maslov A.V. Teoriya informacijnogho suspilstva jak metodologichna osnova teorii informacijnogi ekonomiky [Theory of

- Information Society as a Methodological Basis of the Theory of Information Economy]. Available at: http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Information_society_theory_as_a_methodological_basis_of_the_information_economy_theory_13978.pdf (accessed: 12.04.2020).
9. Pirogov A.I. (2016) Informatsiya i ee rol' v upravlenii ekonomicheskimi sistemami v informatsionnom obshchestve [Information and its role in the management of economic systems in the information society]. *Economic and socio-humanitarian research*, no. 4(12).
 10. Sangit Pol Chaudari, Dzheffri Parker, Marshall van Al'stayn (2017) *Revolyutsiya platform. Kak setevye rynki menyayut ekonomiku* [The platform revolution. How network markets are changing the economy]. Moscow: Mann, Ivanov i Ferber. (in Russian)
 11. Kelly K. (1998) *New Rules for the New Economy. Ten Radical Strategies for a Connected World*. New York.
 12. Kapeljushnikov R.Y. (1990) *Ekonomicheskaya teoriya prav sobstvennosti* [Economic Theory of Property Rights]. Moscow. (in Russian)
 13. Peshchanskaya I.V. Rynok kak kommunikativnaya sistema i ego razvitie v informatsionnom obshchestve : Monografiya [Market as a communicative system and its development in the information society: Monograph]. Available at: <http://disserwork.narod.ru/index.html> (accessed: 16.02.2020).
 14. Melik-Gaykazan I.V. (1995) *Informatsiya i samoorganizatsiya (metodologicheskii analiz)* [Information and self-organization (methodological analysis)]. Tomsk. (in Russian)
 15. Porter M.E. (2005) *Konkurenciya* [Competition]. Moscow: Vil'jams. (in Russian)
 16. Akerlof G. (1970) The Market for "Lemons": Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 84, pp. 488–500.
 17. Eghghertson T. (2001) *Ekonomicheskoe povedenie i instituty* [Economic behavior and institutions]. Moscow. (in Russian)
 18. Alchian A.A., Demsetz H. (1973) The property rights paradigm. *Journal of Economic History*, vol. 33, no. 1.

Аннотация. В статье исследованы информационная сущность отношений собственности и их место в экономической системе. Экономика рассматривается как коммуникационная система, а отношения собственности – как ее основной структурообразующий фактор, определяющий виды связей и характер элементов системы, структуру системы и законы ее развития. Информационная сущность собственности раскрывается в ее определении как совокупности данных, институционально оформленных в правовые нормы режима доступа к ограниченным ресурсам или благам, которые воспринимаются экономическими субъектами и превращаются в соответствующую информацию. Обращается внимание на роль разделения труда в возникновении асимметрии информации. Анализируется структура категории «собственность» касательно информационного характера ее составляющих. Определяется информационный характер спецификации прав собственности.

Ключевые слова: собственность, информационная сущность собственности, экономическая система, связи в экономической системе, транзакционные издержки, спецификация прав собственности.

Summary. The article investigates the information essence of property relations and their place in the economic system. The economy is seen as a communication system, and property relations – as its main structural factor. It is determined that ties in the economic system are a certain restriction on the freedom of action of related parties, so the types of ties that are specific to each economic system should be determined by the main structural factor, which is the dominant form of ownership. The dominant form of ownership also determines the nature of the elements of the system (primarily, decision-makers), the type of structure of the system and the laws of its development. The informational essence of property is revealed in its definition as a set of data, institutionalized in the legal norms of the regime of access to limited resources or goods, which are perceived by economic entities and converted into relevant information. The role of property relations formation in the process of maturation of the commodity economy is noted. The process of formation of the commodity economy is considered as the development of communications between economic entities. Your attention is paid to the role of division of labor in the emergence of information asymmetry. The process of buying and selling goods is seen as a process of changing the owner not only of the material essence of the goods, but also its legal and informational essence. The article indicates the determining effect of information factors in the formation of the value of goods for the buyer and the compilation of the market price. In particular, attention is drawn to the fact that the exchange process generates a number of contradictions, the main of which is the contradiction between the information request of the buyer and the seller's information proposal, which in turn consists of information about the abstract value of goods and information about its specific consumer characteristics. Thus, in the process of exchange there are embryos of information asymmetry. The structure of the category "property" is analyzed in terms of the informational nature of its components (subject, object and relations in two aspects – between subject and object and between subjects about the object). The informational character of the specification of property rights is determined as an exact definition not only of the subject of property, but also of its object, as well as the way of endowing it. The author emphasis on the need for a clear specification of property relations as the basis for the stability of the economic environment and the condition of dynamic economic development.

Keywords: property, information essence of property, economic system, connections in economic system, transaction costs, specification of property rights.

Смесова В.Л.

*д.е.н., доцент, доцент кафедри підприємництва,
організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки,
Український державний хіміко-технологічний університет*

Smiesova Viktoriia

*Ukrainian State University of Chemical Technology
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0444-4659>*

Іщенко І.О.

*магістр,
Український державний хіміко-технологічний університет*

Ischenko Irina

Ukrainian State University of Chemical Technology

ІННОВАЦІЇ ЯК ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

INNOVATION AS THE BASIS OF INCREASING PRODUCT QUALITY AND ENSURING COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Анотація. У статті обґрунтовано вплив інновацій на підвищення якості продукції та конкурентоспроможності підприємств. Метою статті є визначення місця й ролі інновацій у процесі забезпечення якості продукції та конкурентоспроможності підприємств України, обґрунтування заходів економічної політики держави у сфері підвищення якості продукції. Доведено, що інновації у новітні технології, високий рівень кваліфікації та досвід робітників, застосування нових видів ресурсів і матеріалів, досягнень науки й техніки, прогресивних способів виробництва, форм організації та управління виробництвом, нових ринків збуту й просування товарів обумовлюють підвищення якості продукції і конкурентоспроможності підприємств. Обґрунтовано важливість переходу підприємств до міжнародних стандартів якості ISO 9000 як запоруки досягнення конкурентної позиції на світовому ринку та основи їх економічної незалежності. Запропоновано заходи у сфері підвищення конкурентоспроможності підприємств та стимулювання інновацій, посилення ролі та відповідальності виробників за рівнем якості продукції, забезпечення її технологічного контролю.

Ключові слова: інновації, інноваційні ризики, конкурентоспроможність підприємства, стандартизація, якість продукції, ISO.

Постановка проблеми. У сучасному світі інновації та якість продукції є головними елементами розвитку підприємств будь-якої галузі економіки. Сталий економічний розвиток на рівні підприємств передбачає не тільки кількісні зміни показників їх економічної діяльності у динаміці (обсягів виробництва, використовуваних ресурсів, фінансових результатів тощо), але й якісні зміни на вході та виході системи підприємства. Вдосконалення науково-технологічної бази, підвищення

ефективності використання ресурсів, основного й оборотного капіталу, застосування інноваційних розробок у сфері виробництва, новітніх методів його організації є основою формування нових якісних характеристик продукції, розвитку людських ресурсів, переходу підприємства до якісно нового стану, отже, забезпечення його сталого розвитку. Одним із найважливіших чинників останнього є інновації. На мікрорівні інновації є основою для розроблення нових джерел і створення нових видів ресурсів, продуктів і процесів, підходів до організації бізнесу, що сприяє утворенню нових ринків, появі нових можливостей для інтенсивного розвитку економіки, обумовлює сприятливі зміни в конкурентному середовищі. Отже, це формує засади для підвищення конкурентоспроможності й забезпечення економічного розвитку як окремого підприємства, так і національної економіки загалом. З іншого боку, обмеженість впровадження підприємствами інновацій, недоліки в їх освоєнні зумовлюють застосування застарілої науково-технологічної основи, стримують зміни в матеріальній базі та обмежують розвиток людського капіталу, що призводить до погіршення якісних характеристик продукції та зниження конкурентоспроможності підприємств. Отже, вирішення цієї проблеми сьогодні є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вчені-економісти багато уваги приділяли визначенню сутності конкурентоспроможності. Зокрема, результати наукового аналізу цього поняття, проведеного у роботах В. Дикань, Л. Балабанової, А. Мазаракі, А. Левицької, П. Алтухова, А. Єрмака, В. Осипова, І. Вініченко, засвідчують, що конкурентоспроможність прямо пов'язана з якістю продукції та її характеристиками [1; 2, с. 29; 3, с. 122; 4, с. 204; 5, с. 3; 6, с. 43; 7, с. 347; 8, с. 10]. Проблему підвищення якості продукції як основи зростання конкурентоспроможності підприємства та конкурентних характеристик самої продукції вивчали такі науковці, як К. Ісікава

[9], О. Пономарьова [10], Л. Малюта [11]. Так, зазначені вчені проводили аналіз доцільності вкладення коштів не в підвищення якості наявних зразків продукції, а в оновлення продукції, порівнювали приріст прибутку на інвестований капітал у виробництво високоякісної продукції та у виробництво продукції низької якості [11]; досліджували вплив якості продукції не тільки на виробництво й ефективність господарювання, як наслідок, на конкурентоспроможність підприємства, але й на імідж підприємства загалом [10].

Крім того, науковці виявляли характер зв'язку між фізичним та інтелектуальним потенціалом робітників, послідовністю й наполегливістю їх праці, системою запитів споживачів та конкурентоспроможністю [9]. З іншого боку, вплив інновацій та інноваційної діяльності на конкурентоспроможність підприємств досліджувався у працях зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема в роботах Л. Балабанової, М. Портера, М. Сторпера, Р. Фатхудинова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, на наш погляд, у науковому аналізі недостатньо обґрунтовано є проблематика впливу інноваційної діяльності підприємств на їх конкурентоспроможність та визначення ролі підвищення якості продукції у досягненні останньої. Крім того, залишається невирішеним питання політики держави у сфері інновацій, а також підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення місця й ролі інновацій у процесі забезпечення якості продукції та конкурентоспроможності підприємств України, обґрунтування заходів економічної політики держави у сфері підвищення якості продукції.

Виклад основного матеріалу. Відомий економіст Й.А. Шумпетер трактував інновації як зміни задля впровадження й використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих, транспортних засобів, ринків і форм організації виробництва [12]. Саме фундаментальні, кардинальні трансформації у науці та техніці, технологіях і засобах виробництва, поява принципово нових видів ресурсів, формування принципово інших навичок і кваліфікації робочої сили є детермінантами інтенсивного розвитку економічної системи та відтворення економічних відносин, тому сьогодні ці чинники обумовлюють «творче руйнування» (у термінології Й.А. Шумпетера) та революційний стрибок системи до якісно нового стану [13]. Вітчизняні науковці частіше за все визначають інновації як впроваджене нововведення, що забезпечує якісне зростання ефективності процесів чи продукції, затребуване ринком. Відповідно, якість продукції є основою задоволення потреб кожної людини й суспільства та важливою складовою частиною конкурентоспроможності підприємств [14].

На наш погляд, інновації сприяють підвищенню якості продукції, що має своїм наслідком підвищення конкурентоспроможності підприємства. Застосування альтернативних джерел енергії, оновлення матеріально-технічної і технологічної бази підприємств, підвищення кваліфікації робочої сили, розширення наукових досліджень, більш активне впровадження нових розробок у виробництво обумовлюють зміни у кількісних та якісних характеристиках продукції (як матеріали, з яких виготовляється продукція, якості кінцевого товару чи послуги, упаковка, ціна, термін експлуатації товару тощо), а також приводять до розширення її асортименту. Це створює засади для підвищення конкурентоспроможності підприємств та їх економічного розвитку. Останній аспект вимагає більш детального

аналізу. Інновації стимулюють впровадження нових технологій і реконструкцію виробничої бази, забезпечують перехід до нових способів виробництва, організації підприємства та управління ним, що детермінує зміни в ринковому середовищі (попиті та пропозиції, ринкових цінах) і характері конкуренції, обумовлює підвищення вимог до якості продукції та її надійності, приводить до збільшення частки підприємства на ринку продукції, сприяє розвитку людського капіталу, отриманню економічних переваг підприємством порівняно з іншими, отже, підвищенню його конкурентоспроможності. Це обумовлює економічний розвиток підприємств та суспільства.

Як відомо, економічний розвиток має своїм наслідком перехід від поточного стану економічної системи до іншого, більш прогресивного або регресійного [13]. Прогрес економічної системи виявляється не тільки у змінах якості товарів та послуг, на яких спеціалізувалися підприємства раніше, але й у виробництві нових товарів та послуг, заснованому на використанні нових ресурсів і технологій, випуску абсолютно нових продуктів, яких раніше не було на ринку. Основою для прогресивного економічного розвитку є саме розширення підприємствами інновацій, адже покращення кількісно-якісних характеристик товарів та послуг, отже, конкурентних переваг самих підприємств безпосередньо залежить від їх здатності максимальними темпами впроваджувати новітні науково-технічні рішення, ефективно здійснювати інноваційні перетворення, враховувати потенційні напрями інноваційних змін, знаходити наявні для цього можливості, а також забезпечувати розвиток наукоємних технологій. З іншого боку, виробництво нових або оновлених товарів і послуг дає можливість підприємствам виділитися, відзначитися, диференціюватися від конкурентів, отримувати порівняльні переваги й завойовувати попит у споживачів. Випуск нових продуктів та продуктів з удосконаленими характеристиками означає перехід до виробництва товарів та послуг нової якості, що дає змогу підприємствам не тільки відірватися від інших підприємств, які випускають товари-аналоги, але й забезпечити собі конкурентоспроможність у майбутньому.

У сучасній економіці лівова частка інновацій підприємств спрямовується на покращення та вдосконалення технологій виробництва, основних засобів, що приводить до зменшення трудомісткості виконуваних операцій, економії матеріалів, освоєння нових технологічних процесів і, як наслідок, до формування стійкої конкурентоспроможності продукції. Так, підприємства машинобудівного комплексу орієнтуються на технологічне переозброєння своїх потужностей, максимальну автоматизацію процесів виробництва машинобудівної продукції. Підвищення якості товарів досягається за рахунок прогресивних способів високоточної обробки деталей, автоматизації виробництва кінцевого продукту, за якого головні керуючі й контролюючі функції перекладаються з людини на прилади й автоматизоване обладнання. Саме за рахунок цього відбувається значний розвиток систем контролю та діагностики продукції, що виробляється.

Крім того, здатність підприємства впроваджувати інновації та підвищувати якість продукції дає змогу досягнути успіху в боротьбі за покупця, адже впровадження інновацій у сукупності з автоматизацією приводить до інтенсифікації виробництва і, як наслідок, до скорочення технологічних переходів між підрозділами виробництва. Це впливає на вдосконалення технологій виробництва й приводить до збільшення кількості і, головне, якості продукції.

Сьогодні підвищення якості продукту є одним з найважливіших завдань будь-якого підприємства. Однак в Україні малий

і великий бізнес цікавить тільки прибуток, а якість відходить на другий і навіть на третій план. Більшість підприємців не розуміє, навіщо вкладати кошти в нові розробки задля підвищення якості продукції, що випускається, оновлювати обладнання й технології виробництва, навчати персонал для випуску максимально якісних виробів і послуг. Прагнення підвищити якість продукції фактично не є метою діяльності українських підприємців. Однак саме якість формує стійке позитивне сприйняття країни, в якій випускається та чи інша продукція, як країни, якій можна довіряти, в якій діють стандарти якості, в якій дотримуються нормативних вимог, в якій використовуються високорозвинені способи виробництва тощо.

Недарма саме дотримання високої якості продукції зробило економічними гігантами такі країни, як США, Японія, Німеччина, Швеція, Ізраїль, Франція. За останні роки до цього списку приєднався Китай. Зокрема, останній здійснив економічний «прорив» без будь-яких порушень митних правил або ігнорування міжнародних норм торгівлі. Китайські товари цілком легально завоювали європейські та азіатські ринки, де вимоги до якості й безпеки продукції є дуже високими. Розвинені країни прагнуть збільшити експорт високотехнологічної і конкурентоспроможної продукції, а не максимізувати його обсяг загалом.

Світова економіка на практиці довела доцільність реалізації інновацій та дотримання високої якості продукції, адже саме це створює необхідні умови для підтримки лідируючих позицій на ринку товарів та послуг, а також отримання прибутку в довгому періоді. Успіх конкурентної боротьби між країнами і фірмами в найбільш широкому сенсі починає залежати не тільки від функцій виробництва та управління, але й від якості продукції. Для забезпечення контролю за якістю продукції світове співтовариство виробників заснувало ще у 1947 р. неурядову організацію ISO (International Standard Organization). Ця організація розробила у 1987 р. єдину і визнану у всьому світі систему оцінки якості. ISO є авторитетом для всіх світових виробників товарів і послуг, її цінують за чесність і професіоналізм. Десятки тисяч експертів з усіх куточків світу зайняті розробленням і впровадженням стандартів ISO серії 9000. Головні стандарти якості системи ISO 9000 включають стандарти виробництва товарів і послуг з максимальною відповідністю людським потребам; технічні умови на виробництві, які мають відповідати певним стандартам якості; виробництва товарів відповідно до законодавчих та інших прийнятих норм та вимог; забезпечення охорони навколишнього середовища під час виробництва товарів та послуг; отримання економічної вигоди у співвідношенні з ціновою політикою.

Стандарти ISO необхідні для формування єдиного, тобто визнаного у всьому світовому співтоваристві, підходу до системи оцінювання якості. Крім того, ці стандарти дають змогу регламентувати економічні відносини між покупцями й постачальниками готової продукції. Основними цілями стандартів ISO 9000 є створення засад для взаємодії економічних суб'єктів, а також для формування довіри між постачальниками і споживачами під час укладання міжнародних контрактів; визнання та уніфікації всіма учасниками міжнародного об'єднання споживачів стандартів ISO серії 9000, які видаються акредитованими для цих цілей органами із сертифікації в будь-якій країні світу; формування максимально ефективної системи якості продукції, а також забезпечення сприяння членами надання методичної допомоги організаціям ISO.

Організацію ISO було розроблено та встановлено понад 15 тис. міжнародних стандартів, які покликані забезпечувати

сумісність різних виробничих процесів на різних етапах технології виробництва. На сучасному етапі розвитку економіки стандарти ISO визнаються всією світовою спільнотою та є еталоном для оцінювання якості продукції на світовому та національних ринках товарів та послуг, а їх дотримання – доказом конкурентоспроможності підприємств, які їх дотримуються, адже у багатьох країнах світу наявність у підприємства сертифіката ISO одразу ставить його на порядок вище підприємств-конкурентів. Стандарти серії 9000 застосовуються в усіх галузях економіки: від найпростішого виробництва кухонних меблів до випуску складного космічного обладнання, від сільськогосподарства до новітніх комп'ютерних технологій.

З іншого боку, головною умовою допуску до участі у тендерах у багатьох міжнародних проєктах є саме наявність в учасника сертифіката ISO. Отже, ринок диктує необхідність отримання підприємствами сертифікату ISO серії 9000, а безпосередньо його отримання дає змогу підприємствам покращити своє економічне положення та створити засади для подальшого розвитку.

Серед зазначених стандартів найбільш відомими й визнаними у світовому співтоваристві є стандарти, представлені нами на рис. 1. Ці стандарти спираються на досвід економічних суб'єктів, а також знання спеціалістів у сфері якості продукції. Вони орієнтовані на задоволення вимог споживачів в можливості вибору конкурентоспроможної продукції. Крім цього, стандарти ISO базуються на загальноновизнаних поняттях якості, враховують сучасні методи й технології виробництва, дають рекомендації для максимально ефективного управління виробництвом. З іншого боку, стандарти ISO серії 9000 визначають якість усіх видів продукції як промислового, так і економічного секторів (рис. 1).

Розвинені країни застосовують стандарти ISO серії 9000 також під час налагодження економічних зв'язків та укладення будь-яких торгових угод. Дотримання стандартів є гарантією того, що постачальник здатний забезпечити будь-які бажання покупця й гарантувати якість продукції, прописану в контракті. Україна також прагне йти цим шляхом і поступово впроваджує вимоги світових стандартів у національну економіку. Так, було введено ДСТУ, в яких номери стандартів відповідають нумерації ISO. Наприклад, ДСТУ ISO 9001:2009 національного стандарту якості України є офіційним перекладом міжнародного стандарту ISO 9001:2008. Впроваджуючи міжнародні стандарти й дотримуючись них, українські виробники отримують можливості для виходу на міжнародні ринки, отже, можливості для випуску конкурентоспроможної високоякісної продукції.

Перехід України на міжнародну систему ISO (ДСТУ) допоможе сформувати ефективну систему якості продукції, створить засади для випуску вітчизняними підприємствами високоякісних товарів та послуг, забезпечить ефективне використання матеріальних, технологічних і людських ресурсів, організацію ефективної системи управління виробництвом і реалізацією продукції. Крім того, система ISO (ДСТУ) дасть можливість підприємствам-інноваторам не тільки налагодити випуск необхідної споживачеві продукції, але й забезпечити максимальний рівень її якості, що дасть можливість виходу цих підприємств на міжнародні ринки збуту. Сама наявність у вітчизняного підприємства сертифіката ISO (ДСТУ) підвищує довіру до нього інвестиційних та ділових партнерів і, як наслідок, дає змогу збільшити його прибуток.

Однак на практиці впровадження інновацій та підвищення якості продукції в Україні гальмуються багатьма економічними, політичними й соціальними чинниками. Перш за все

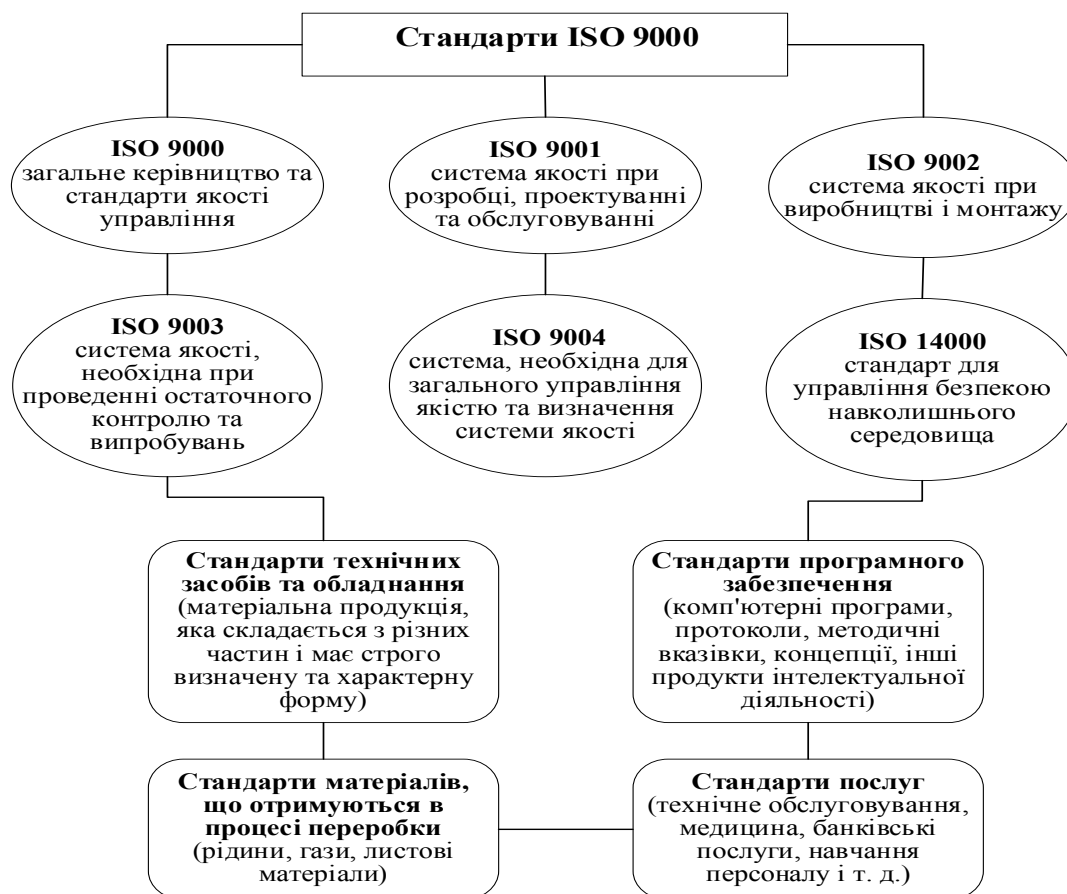

Рис. 1. Основні стандарти ISO 9000

Джерело: авторська розробка

Рис. 2. Основні види інноваційних ризиків

Джерело: авторська розробка

йдеться про фінансову, політичну й соціальну кризи, воєнні дії на території України, які призвели до зменшення фінансових потоків в інноваційну діяльність і змусили виробників шукати способи страхування ризиків. Основні інноваційні ризики, що виникають під час реалізації інновацій підприємствами, представлено на рис. 2.

Аналіз наведених даних дає змогу дійти висновку, що будь-які інвестиційні процеси на підприємствах характеризуються високим рівнем ризикованості. Це пояснюється тим, що будь-які інвестиційні проєкти вимагають значних витрат коштів і не завжди приносять підприємству очікуваний економічний ефект. Інноваційні ризики можуть виникати на будь-якому етапі виробництва нової продукції, товарів або послуг, адже ризик – це шанс несприятливого результату, небезпека, загроза втрат і пошкоджень [15]. Основні етапи управління інвестиційними ризиками представлено нами в табл. 1. Управління інвестиційними ризиками створює засади для більш активної реалізації інновацій підприємствами, отже, до підвищення якості продукції. Заходи, яких вживають підприємства задля усунення ризиків, допомагають знизити невизначеність і, як наслідок, підвищити економічний ефект від інновацій, а також істотно знизити втрати в процесі реалізації інновацій. Отже, незважаючи на те, що ризик і якість – це поняття несумісні, ефективне й грамотне управління ризиками дає змогу забезпечити якість інноваційної продукції.

У високорозвинених країнах застосовуються різні підходи до підтримки інноваційної діяльності і, як наслідок, підвищення якості продукції. Економічний сенс стимулювання інновацій полягає в тому, щоби зацікавити підприємства розвивати їх діяльність у таких економічних напрямках, які сприяють задоволенню потреб людини і суспільства, перш за все, в інноваційних товарах та послугах. Країни-лідери встановлюють податкові пільги для підприємств і фірм, створюють сприятливі умови для розвитку середнього й малого бізнесу, стимулюють винахідництво, фінансують цільові програми. Способами підтримки інновацій у розвинених країнах є такі: 50% від загальної суми, яка витрачається на створення нових технологій і продукції, отримує пряме державне фінансування (США, Франція); підприємствам-інноваторам надаються безвідсоткові позички (Швеція); для зниження ризиків під час впровадження інновації створюються страхові фонди (Швейцарія, Німеччина, Франція, Нідерланди); відбувається видача безвідплатних

позик для впровадження інноваційних продуктів на суму, яка не перевищує суми загальних витрат (Німеччина); індивідуальні винахідники, працюючи у сфері економії енергії, отримують від держави відстрочку сплати мита на винаходи (Австрія, США, Німеччина); винахідники-одиночки отримують безкоштовні послуги діловодства та патентних повірених (Німеччина, Нідерланди); наявні різноманітні дотації на інновації (США, Німеччина, Франція, Швеція).

Виходячи з досвіду країн-лідерів, Україна має активніше розвивати інновації та сприяти їх впровадженню підприємствами. Держава повинна формувати інноваційну політику, виходячи з принципу економічної вигоди впровадження інновацій підприємствами. Збільшення інвестицій держави в розвиток науки, техніки, освіти й підвищення кваліфікації забезпечує підвищення конкурентоспроможності національних товарів та послуг на світових ринках, обумовлює зміцнення обороноздатності й підтримує безпеку країни, сприяє поліпшенню екологічної ситуації, є основою для розвитку й збереження наукових шкіл, прогресу підприємств, які виробляють матеріальні блага. Відповідно, держава повинна розробляти механізми, які будуть сприяти розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності підприємств. Така політика стане основою для більш ефективного впливу державних інститутів на економіку країни загалом, оскільки впровадження у виробництво технічних і технологічних нововведень дають змогу отримати економічний і соціальний ефект на всіх рівнях економіки. Політика держави має бути заснована на підтримці інноваційної діяльності та створенні сприятливого інвестиційного клімату. Зокрема, держава зобов'язана виконувати такі функції у цій сфері: розвивати науку й сприяти в підготовці наукових кадрів; розробляти програми, які сприятимуть активізації інноваційної активності; формувати замовлення НДДКР, які забезпечують попит на інновації та поширення їх на підприємствах і фірмах; використовувати податкові інструменти стимулювання інноваційної діяльності; виступати посередником між академічною й прикладною науками та НДДКР. Реалізація цих функцій є можливою тільки на основі проведення державою економічної політики, яка має передбачати:

– прискорену підготовку висококваліфікованих спеціалістів, розробників у сфері високих технологій, розвиток внутрішнього ринку технологій та інновацій, уніфікацію вітчизняних і міжнародних норм у питаннях ціноутворення на інноваційні розробки,

Таблиця 1

Зв'язок між етапами управління ризиками проєкту та інноваціями

Етапи управління ризиками	Вплив на інновації
1. Досконале вивчення інвестиційного проєкту	Ідентифікація можливих ризиків та їх систематизація
2. Пошук достовірної інформації та її аналіз	Можливість прийняття оптимальних інноваційних рішень, визначення економічної доцільності реалізації інноваційного проєкту
3. Аналіз фінансового ризику проєкту	Дає змогу з великою ймовірністю визначити фінансові витрати
4. Вивчення відхилень очікуваного доходу	Дає змогу спрогнозувати рівень прибутковості інновацій
5. Загальна оцінка ризику проєкту	Дає змогу розрахувати зміни доходів активів підприємства від інноваційної діяльності
6. Поглиблене вивчення фінансових можливостей підприємства	Встановлення можливостей покриття потенційних витрат та рівня потенційних доходів
7. Порівнювання рівня ризику з рівнем планованого доходу	Величина прибутку повинна бути співрозмірною із сумою передбачуваних витрат
8. Моделювання технологічних процесів за ступенем важливості	Вивчення можливих ризиків на тому чи іншому етапі

Джерело: складено авторами з використанням джерела [16]

розширення системи дослідницьких грантів і конкурсів у сфері розроблення, впровадження й освоєння інновацій;

– встановлення законодавчих вимог, які зобов'язують впровадження великими підприємствами й підприємствами-монополістами енергозберігаючих технологій, спрямування частини прибутку на реалізацію інноваційних проєктів і виробництво найбільш ефективних технологічних продуктів, посилення технічних і технологічних нормативних вимог до систем постачання й транспортування ресурсів, виробництва продукції, стандартизації, сертифікації, якості продукції, посилення екологічних вимог, встановлення обмежень на використання застарілих технологій задля стимулювання суб'єктів здійснювати інновації;

– збільшення бюджетних витрат на фінансування вищої освіти й науково-дослідної діяльності, спрощення системи патентування й отримання авторських прав на розробки, спільного державно-приватного впровадження проєктів, залучення міжнародних кредитів для реалізації інноваційних проєктів;

– вдосконалення нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності й посилення державного захисту прав власності на інноваційні продукти, надання податкової знижки підприємствам, що є виробниками високотехнологічної продукції, науково-дослідним підприємствам, які впроваджують інноваційні розробки [17].

Ці заходи з підтримки державою інноваційної діяльності сприятимуть підвищенню якості продукції та зменшенню відставання економіки України від світових країн-лідерів, оскільки матимуть такі результати: істотно підвищать інноваційну активність підприємств та конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світових ринках, забезпечать оновлення виробництва на основі науково-технічних розробок; сприятимуть формуванню конкурентного середовища та захисту інтелектуальної власності, міжрегіональному трансферту технологій та розвитку інноваційної діяльності в регіонах, а також захисту інтересів підприємств-інноваторів. У сучасних умовах якість продукції є фактором успіху на світовому ринку, здатним вивести продукцію вітчизняних підприємств на світові ринки в максимально короткі терміни, що передбачає більш конкурентоспроможні характеристики товарів порівняно з аналогами-замінниками, можливість придбання якісного товару за низькою ціною, а також підвищення ефективності діяльності будь-якого підприємства.

Висновки і пропозиції. Отже, інновації мають вирішальне значення для досягнення економічного, соціального й науково-технічного прогресу підприємств та економіки загалом, а якість продукції – це ключ до успіху й прибутку. Перехід підприємств на інноваційний шлях розвитку – це важливий крок у напрямі досягнення економічного процвітання, адже активізація інноваційної діяльності є умовою досягнення підприємствами високого рівня конкурентоспроможності продукції, кількісно-якісних змін економічної системи та, як наслідок, соціально-економічного розвитку кожного економічного суб'єкта й суспільства. У зв'язку з цим подальші наукові дослідження потрібно проводити у сфері розроблення в Україні політики держави щодо інновацій, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності підприємств та якості їх продукції.

Література:

1. Дикань В. Обеспечение конкурентоспособности предприятий : монография. Харьков : Основа, 1995. 160 с.
2. Балабанова Л., Кривенко А. Управление конкурентоспособности предприятий на основе маркетинга : монография. Донецк : ДонГУЕТ, 2004. 147 с.

3. Мазаракі А., Пшеслінський Д., Смолін І. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність : монографія. Київ : КНТЕУ, 2010. 125 с.
4. Левицька А. Дослідження еволюції визначення та трактування конкурентоспроможності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 3. Т. 3. С. 200–204.
5. Алтухов П. Процессный подход к обеспечению конкурентоспособности предприятия. *Вісник економічної науки України*. 2005. № 2. С. 3–5.
6. Єрмак А. Конкурентоздатність підприємства: сутність поняття (проблематика питання). *Вісник економічної науки України*. 2005. № 1. С. 41–44.
7. Осипов В. Управление конкурентоспособностью продукции металлургической отрасли : монография / за наук. ред. Б. Буркинського. Одеса : Евен, 2005. 296 с.
8. Вінченко І. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: стан і перспективи. *Агросвіт*. 2013. № 21. С. 10–13.
9. Исикава К. Японские методы управления качеством. Москва : Экономика, 1988. 199 с.
10. Пономарьова О. Вплив якості продукції на конкурентоспроможність підприємства. *Економіка, фінанси, право*. 2009. № 5. С. 7–9.
11. Малюта Л. Забезпечення якості продукції – необхідна умова підвищення конкурентоспроможності підприємства та його продукції в сучасному ринковому просторі. *Економіка, фінанси, право*. 2008. № 9. С. 11–14.
12. Shumpeter Y.A. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. M. : Prohress, 1982. 455 p.
13. Смесова В. Економічні інтереси в системі відтворення економічних відносин суспільства : дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.01. Дніпро, 2020. 586 с.
14. Боднар О. Якість продукції як економічна категорія та об'єктивна необхідність її підвищення. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2014. Вип. 681. С. 136–140.
15. Черкасов В. Проблемы риска в управленческой деятельности : монография. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1999. 288 с.
16. Баланська Т., Постан М. Сучасні методи управління інвестиційними ризиками. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2014. Вип. 4. С. 53–66.
17. Смесова В. Поєднання інтересів людини і суспільства в заходах економічної політики держави як чинник соціалізації економіки. *Економічний та управлінський потенціал соціалізації економіки* : монографія / за заг. ред. З. Галушки. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2020. 408 с.

References:

1. Dikan' V. (1995) Obespecheniya konkurentoustoychivosti predpriyatiy [Ensuring the competitiveness of enterprises] : monografiya. Kh. : Osнова, 160 p.
2. Balabanova L., Kryvenko A. (2004) Upravlinnia konkurentosposobnostiu pidpriemstv na osnovi marketynhu [Management of enterprise competitiveness on the basis of marketing]. monohrafiia. Donetsk : DonHUET, 147 p.
3. Mazarakі A., Psheslinskiy D., Smolin I. (2010) Torhovelne pidpriyemstvo: stratehiia, polityka, konkurentosposobnost [Trading company: strategy, policy, competitiveness]. monohrafiia. K. : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 125 p.
4. Levytska A. (2011) Doslidzhennia evoliutsii vyznachennia ta traktuvannia konkurentosposobnostii pidpriemstva [Research of the evolution of definition and interpretation of enterprise competitiveness]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, no. 3. T. 3, pp. 200–204.
5. Altukhov P. (2005) Protsechnyy podkhod k obespecheniyu konkurentosposobnosti predpriyatiya [The process approach to ensuring enterprise competitiveness]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, no. 2, pp. 3–5.
6. Yermak A. (2005) Konkurentozdatnist pidpriemstva: sutnist poniatia (problematyka pytannia) [Competitiveness of the enterprise: the essence of the concept (issues of the concept)]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, no. 1, pp. 41–44.

7. Osypov V. (2005) Upravlinnia konkurentospromozhnistiu produktsii metalurhiinoi haluzi [Management of competitiveness of metallurgical products]. monohrafiia / za nauk. red. akademika B. Burkynskoho. Odesa : MPP "Even", 296 p.
8. Vinichenko I. (2013) Konkurentospromozhnist ahrarykh pidpriemstv: stan i perspektyvy [Competitiveness of agricultural enterprises: status and prospects]. Ahrosvit, no. 21, pp. 10–13.
9. Isikava K. (1988) Yaponskie metody upravleniya kachestvom [Japanese quality management practices]. M. : Ekonomika, 199 p.
10. Ponomarova O. (2009) Vplyv yakosti produktsii na konkurentospromozhnist pidpriemstva [The impact of product quality on the competitiveness of the enterprise]. Ekonomika, finansy, pravo, no. 5, pp. 7–9.
11. Maliuta L. (2008) Zabezpechennia yakosti produktsii – neobkhidna umova pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva ta yoho produktii v suchasnomu rynkovomu prostori [Ensuring product quality is a necessary condition for increasing the competitiveness of the enterprise and its products in the modern market space]. Ekonomika, finansy, pravo, no. 9, pp. 11–14.
12. Shumpeter Y. (1982) Teoriya ekonomicheskoho razvitiya [Theory of economic development]. M. : Prohress, 455 p.
13. Smiesova V. (2020) Ekonomichni interesy v systemi vidtvorennia ekonomichnykh vidnosyn suspilstva [Economic interests in the system of reproduction of economic relations of society] : dys. ... dokt. ekon. nauk : spets. 08.00.01. Dnipro, 586 p.
14. Bodnar O. (2014) Yakist produktii yak ekonomichna katehoriia ta obiektyvna neobkhidnist yii pidvyshchennia [Product quality as an economic category and the objective need to improve it]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Ekonomika, vyp. 681, pp. 136–140.
15. Cherkasov V. (1999) Problemy riska v upravlencheskoy deyatel'nosti [Management Risk Issues]. monografiya. M.: Refl-buk ; K : Vakler, 288 p.
16. Balanska T., Postan M. (2014) Suchasni metody upravlinnia investytsiynymy ryzykamy [Modern methods of investment risk management]. Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti, vyp. 4, pp. 53–66.
17. Smiesova V. (2020) Poiednannia interesiv liudyny i suspilstva v zakhodakh ekonomichnoi polityky derzhavy yak chynnyk sotsializatsii ekonomiky / Ekonomichniyi ta upravlinskyi potentsial sotsializatsii ekonomiky [Combining the interests of man and society in the measures of economic policy of the state as a factor of socialization of the economy] : monohrafiia / za zah. red. Z. Halushky. Chernivtsi : Chernivets. nats. un-t. im. Yu. Fedkovycha, 2020. 408 p.

Аннотация. В статье обосновано влияние инноваций на повышение качества продукции и конкурентоспособности предприятий. Целью статьи является определение места и роли инноваций в процессе обеспечения качества продукции и конкурентоспособности предприятий Украины, обоснование мер экономической политики государства в области повышения качества продукции. Доказано, что инновации в новейшие технологии, высокий уровень квалификации и опыт работников, применение новых видов ресурсов и материалов, достижений науки и техники, прогрессивных способов производства, форм организации и управления производством, новых рынков сбыта и продвижения товаров обуславливают повышение качества продукции и конкурентоспособности предприятий. Обоснована важность перехода предприятий к международным стандартам качества ISO 9000 как залога достижения конкурентной позиции на мировом рынке и основы их экономической независимости. Предложены меры в сфере повышения конкурентоспособности предприятий и стимулирования инноваций, усиления роли и ответственности производителей по уровню качества продукции, обеспечения ее технологического контроля.

Ключевые слова: инновации, инновационные риски, конкурентоспособность предприятия, стандартизация, качество ISO.

Summary. The article substantiates the impact of innovation on improving product quality, as well as improving the competitiveness of enterprises. The purpose of the article is to determine the place and role of innovation in the process of ensuring the quality of products and the competitiveness of Ukrainian enterprises, justification of measures of the state economic policy of improving product quality. It is proved that improving the scientific and technological base, increasing the efficiency of the use of resources, applying innovative developments in the field of production, the latest methods of its organization is the basis for the formation of new qualitative characteristics of products, the development of human resources, the transition of enterprises and the socio-economic system to a qualitatively new state. It is innovations that create the basis for ensuring the effective and continuous functioning of the enterprise, contribute to improving the quality of products and the competitiveness of the enterprise, the progress of the scientific and technological base and human capital. It has been established that the latest technology, a high level of qualification and experience of workers, the use of new types of resources and materials, the achievements of science and technology, progressive methods of production, forms of organization and management of production, new sales markets and promotion of goods determine the improvement of product quality and, as a result, – competitiveness of enterprises. The article analyses the impact of investment risks on the implementation of innovations by enterprises. The importance of the transition of domestic enterprises to international quality standards ISO 9000, which are the key to obtaining comparative advantages and achieving a competitive position in the world market, the basis of their economic independence and profitability, is substantiated. It is proposed that the state conduct measures to increase the competitiveness of enterprises and stimulate innovation, strengthen the role and responsibility of manufacturers in terms of product quality, and ensure a high level of technological control.

Keywords: innovation, innovation risks, enterprise competitiveness, standardization, ISO quality.

Коренюк П.І.

*д.е.н., професор, завідувач кафедри
менеджменту організацій і адміністрування,
Дніпровський державний технічний університет*

Korenyuk Petro

*Dnipro State Technical University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8321-3199>*

Сатир Л.М.

*д.е.н., професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі
та біржової діяльності,
Білоцерківський національний аграрний університет*

Satyr Larysa

*Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0040-6863>*

Смольський В.Л.

*старший викладач кафедри економічної та соціальної географії і туризму,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*

Smolskyi Vladislav

Odessa National University I.I. Mechnikov

АНАЛІЗ УПРАВЛІНСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ANALYSIS OF MANAGEMENT APPROACHES TO RATIONAL USE OF AGRICULTURAL LAND OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS

Анотація. Несумісність протиріччя між людиною та природою з економічним прогресом суспільства виступає рушійною силою наукових пошуків у напрямку гармонізації відносин людства з біосферою. Зважаючи на це, раціональному, тобто розумному господарюванню суперечить: понесення збитків від зневажливого використання факторів виробництва, як наслідок несвоечасного інвестування в збереження існуючого їх потенціалу. Крім того, відтворювальні процеси та збалансований розвиток аграрного природно-ресурсного потенціалу за своєю сутністю є не чим іншим як балансуванням між розширеним і простим відтворенням. Розширене відтворення родючості сільськогосподарських угідь не може бути безмежним і при умові сталого поповнення родючості ґрунту настане так звана «межа насичення». Почерговість простого і розширеного відтворення та регулювання родючості ґрунту і забезпечує збалансований або гармонічний розвиток в рамках Національної концепції сталого розвитку. У великих аграрних підприємств є більше можливостей для забезпечення раціонального використання та розширеного відтворення сільськогосподарських земель.

Ключові слова: управління, використання, раціональне, сільськогосподарське, сталий, розвиток, продуктивний, система.

Постановка проблеми. Виходячи з наукового факту, що людині притаманне свідоме й розсудливе ставлення до дійсності, а також враховуючи широке трактування слова “цар”, як повновладного господаря над ким-, чим-небудь, в суспільстві зародилася думка, що “людина – цар природи”. Однак достовірність цього вислову викликає глибокі сумніви. Адже культуру управління природними ресурсами та процесами в сучасних умовах зростання деструктивних навантажень на природне середовище не можна визнати раціональною. Виникає проблема і потреба адаптивного використання сільськогосподарських земель з урахуванням екологічних, соціальних і економічних пріоритетів. Причому, доцільно було б розподілити дані пріоритети у вищевказаній хронології. Управління раціональним використанням сільськогосподарських земель не є новою проблемою. Дане питання не сходить з порядку денного на різних рівнях уже не один десяток років. Є такий вислів і він має право на існування, що про владу потрібно судити так, як вона вирішила земельне питання. Отже, в сучасних умовах проблема раціонального адаптивного використання сільськогосподарських земель є актуальною і потребує подальших досліджень на рівні наукових статей та дисертацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему дослідження та аналізу управлінських підходів до раціонального використання сільськогосподарських угідь досліджу-

вали такі видатні вчені як В. Борисова [2], П.П. Борщевський [1], В.Г. В'юн [12], В.П. Гордієнко [3], В.В. Горлачук [12], А.С. Даниленко [4], В.М. Заремба [1], О.П. Князьков [1], О.А. Корчинська [6], Л.Я. Новаковський [7], В.В. Новикова [4], М.А. Олешенко [7], Н.І. Паляничко [8], І.М. Песчанська [12], В.В. Россоха [9], А.Я. Сохнич [12], М.Г. Ступень [11], М.О. Чернюк [1], Н. Чмуленко [5], О.А. Шуст [4], В.П. Янчук [12] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема управління та розробка нових альтернативних підходів до раціонального використання продуктивних сільськогосподарських угідь є комплексною і носить системний характер. Потрібно більш детально дослідити і дати відповідь на питання пріоритетності екологічного, соціального та економічного пріоритетів по відношенні до раціонального використання продуктивних сільськогосподарських угідь.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження і пошук нових управлінських підходів до раціонального використання продуктивних сільськогосподарських угідь на державному рівні в умовах сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Несумісність протиріччя між людиною та природою з економічним прогресом суспільства виступає рушійною силою наукових пошуків у напрямку гармонізації відносин людства з біосферою. Їх основою є система поглядів щодо необхідності ресурсно-споживчої збалансованості в процесі господарської діяльності, що у сучасній літературі інтерпретується як “нова енвайроментальна парадигма” (*New Enviromental Paradigm*). Вона базується на екологічній свідомості, “для якої гармонічний розвиток людини і природи є найвищою цінністю. Тому не викликає сумніву, що у рамках нової парадигми суспільного розвитку домінування принципу ресурсозбереження в системі продуктивних сил обумовлює тісний взаємозв'язок екології з економікою. Цей зв'язок спостерігається, передусім, у дослідженні походження вказаних термінів. Так, раціоналізм (латинословне – розумний) – напрям у теорії пізнання, що на протиставку емпіризмові, вважає єдиним джерелом і критерієм пізнання розум (теоретичне мислення). Зважаючи на це, раціональному, тобто розумному господарюванню суперечить: понесення збитків від зневажливого використання факторів виробництва, як наслідок несвоечасного інвестування в збереження існуючого їх потенціалу.

Концепція сталого розвитку була запропонована в доповіді Міжнародної комісії з питань розвитку й довкілля “Наше спільне майбутнє” (1989 р.) та набула подальшого вивчення у декларації з проблем навколишнього середовища і розвитку, схваленій на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). Основна участь при її формуванні сконцентрована на досягненні цивілізованих відносин між людиною та природою, орієнтації господарської діяльності не лише на нагромадження капіталу, створеного живою працею, а й на акумуляцію енергії в біосфері.

Однак шлях сільськогосподарських підприємств до діяльності за принципами сталого розвитку нині вбачається тернистим. Хоча в останні роки спостерігається поліпшення результативності їх господарювання, однак рівень рентабельності продукції, на даний момент не можна визнати високим. Таким чином, нестабільне фінансове положення сільгоспвиробників, обумовлене різкими річними коливаннями рентабельності реалізованої продукції, створює реальні загрози продовольчому самозабезпеченню країни.

Однак зрозуміло, що фактична наявність продовольчих продуктів на ринку не означає їх всезагальну доступність, адже

економічна доступність для населення тих чи інших благ виражається рівнем його платоспроможності. Згідно з оцінкою експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я мінімальний фізіологічний норматив харчування в розрахунку на одну особу складає 3000 Ккал на добу. За даними Державного комітету статистики України індикатор середньодобової калорійності спожитих продуктів харчування українцем за останні роки не перевищує 2946 Ккал. Крім того лише 27% добового раціону забезпечено за рахунок споживання продуктів тваринного походження при визначеному граничному – 55%. Тобто раціони харчування населення України не досягають нормативного значення. В цьому відношенні вагомою складовою природно-ресурсного потенціалу сільського господарства є земельні ресурси. Землекористування у широкому розумінні являє собою систему взаємовідносин між суспільством (землекористувачем, землевласником, державою) та земельними ресурсами (земельна ділянка, ґрунти). У вузькому розумінні – це процес спрямування корисних властивостей землі на досягнення певного результату, здатного задовольнити суспільні потреби в установленому законом порядку. Зважаючи на це, визначення змісту раціонального (оптимального) господарського користування земельними ресурсами набуває першочергового значення. Оскільки раціональне сільськогосподарське землекористування – багатогранне поняття, його трактування потребує аналізу наукових праць вчених різних спеціальностей.

Згідно із законами землеробства, застосування науково обґрунтованих прийомів використання органічних та мінеральних добрив, а також інших агротехнічних заходів забезпечує розширене відтворення ґрунтової родючості та послаблення залежності врожаю від погодних умов. Таким чином продуктивність землі тісно пов'язана з доступністю поживних речовин для рослин і ґрунту. При цьому розрізняють три види відтворення ґрунтової родючості: звужене (неповне) спостерігається зі внесенням в ґрунт необхідних поживних речовин у меншій мірі, ніж їх потребує ґрунт для формування щорічного врожаю. Таке відтворення призводить до агрохімічної деградації ґрунту, що проявляється як втрата його родючості внаслідок погіршення гумусного стану та поживного режиму; просте (охорона ґрунтів) – має місце коли дотримується рівноважка між надходженням і виносом поживних речовин, досягається початковий рівень економічної родючості, що визначається досягнутою в минулому році продуктивністю земель; розширене – здійснюється шляхом перевищення надходження поживних речовин над їх виносом урожаєм, з метою накопичення (підвищення) потенційної родючості ґрунту та одержання максимальної віддачі від капіталовкладень на вирощування сільськогосподарських культур.

Відтворення родючості ґрунтів сільськогосподарських земель здійснюється системою землеробства. Водночас наука свідчать, що роль її складових у відтворювальному процесі нерівнозначна. Вищезазначене свідчить, що відтворювальні процеси у землеробстві вимагають додаткових капіталовкладень у конкретну площу земельної ділянки. Однак не всі суб'єкти аграрного бізнесу здатні в повному обсязі здійснити заходи з охорони та відтворення родючості земель. Економічною наукою та практикою доведено, що високим економічним потенціалом наділені ті форми власності, які забезпечують виробнику відчуття господаря на землі, що стимулює його до пошуку джерел фінансування землеохоронних робіт. Як стверджує світовий досвід, виробництво перебуває у найвигідніших умовах тоді, коли продукт є власністю того, хто працює над

його виробництвом. Отже, на нашу думку, раціональне використання сільськогосподарських земель являє собою механізм господарювання на землях сільськогосподарського призначення, що забезпечується системою організаційно-економічних, екологічних, агротехнічних заходів із метою отримання максимальних обсягів виробництва необхідної для населення та народного господарства якісної сільськогосподарської продукції, а також підвищення родючості ґрунту. Ефективна система застосування добрив передбачає збалансоване надходження у ґрунт як хімічних, так і органічних сполук. Крім того, відтворювальні процеси та збалансований розвиток аграрного природно-ресурсного потенціалу за своєю сутністю є не чим іншим як балансуванням між розширенням і простим відтворенням. Розширене відтворення родючості сільськогосподарських угідь не може бути безмежним і при умові сталого поповнення родючості ґрунту настане так звана «межа насичення». Для такого практично ідеального стану ґрунту характерним є неможливість його розширеного відтворення. Далі настає етап простого відтворення, а в таких умовах тотожність завдань простого відтворення та активного збереження природних ресурсів має місце. Почерговість простого і розширеного відтворення та регулювання родючості ґрунту і забезпечує збалансований або гармонічний розвиток в рамках Національної концепції сталого розвитку.

Має бути рівновага між обсягом еколого-економічних і організаційних заходів спрямованих на відтворення ґрунтової родючості земельної ділянки та обсягами еколого-економічних благ, які можна з неї отримати (рис. 1).

Однак занепокоєння з цього приводу викликає зростання цін на органічні й мінеральні добрива, спад їх виробництва при формуванні багатокладної економіки. У центрі дискусій щодо

формування можливого ринку земель сільськогосподарського призначення, насамперед стоїть питання про вибір пріоритетної форми власності розміру земель сільськогосподарських підприємств (табл. 1).

Так, в умовах переходу сільськогосподарського виробництва на ринкову основу обсяги застосування органічних і мінеральних добрив різко зменшилися. Середньорічні втрати гумусу за останні 20-25 років порівняно з темпами витрат за попередні 80 років у Лісостепу зросли у 1,65 рази, Степу – 2,4, на Поліссі – у 8 разів [7, с. 6]. Доведено, що чим бідніший ґрунт на вміст органічних речовин, тим більше гумус впливає на урожайність сільськогосподарських культур. Зважаючи на це, для планування врожайності сільгоспвиробникам необхідно бути обізнаними з балом бонітету ґрунтів по господарству, що дає можливість визначити рівень потенційної ґрунтової родючості. Зважаючи на це, постає питання про доцільність вирішення проблеми раціонального господарювання на землях сільськогосподарського призначення через призму становлення прав на способи та результати використання сільськогосподарських угідь, як об'єкту господарювання, а не основної форми власності. У такому разі інтереси учасників ринкової операції суперечитимуть цілям земельної реформи. Наявність платоспроможних покупців земельних ділянок, як наступна складова повноцінного функціонування земельного ринку залежить від вищезгаданої. Потенційними суб'єктами попиту на цьому ринку є діючі агроструктури різних організаційно-правових форм, які скуповуватимуть землі для налагодження або розширення виробництва сільськогосподарської продукції. З цих позицій суттєвого значення для забезпечення попиту на ринку землі мають якісні характеристики ґрунтів.

Таблиця 1

Розподіл підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за розміром сільськогосподарських угідь у 2018 році

	Кількість підприємств	Площа сільськогосподарських угідь		
	од.	відсотків до загальної кількості	тис. га	відсотків до загальної площі сільськогосподарських угідь
Підприємства що мали сільськогосподарські угіддя, у тому числі площею, га	40333	82,0	20005,2	100
до 5,0	2972	6,0	9,5	0,0
5, 1-10	2496	5,1	19,5	0,1
10,1-20	3811	7,7	59,1	0,3
20,1-50	11076	22,5	417,3	2,1
50,1-100	4909	10,0	354,5	1,8
100,1-1000	7573	15,4	1851,1	9,3
1000,1-2000	2704	5,0	3513,0	17,5
2000,1-3000	1063	2,2	2594,0	12,9
3000, 1-4000	467	0,9	1612,4	8,1
4000,1-5000	250	0,5	1109,8	5,5
5000,1-7000	258	0,5	1497,0	7,5
7000,1-10000	127	0,3	1057,5	5,3
більше 10000	180	0,43	3977,6	19,9
Підприємства, що не мали сільськогосподарських угідь	8875	18,0	х	х

Джерело: Статистичний щорічник України за 2018 р.

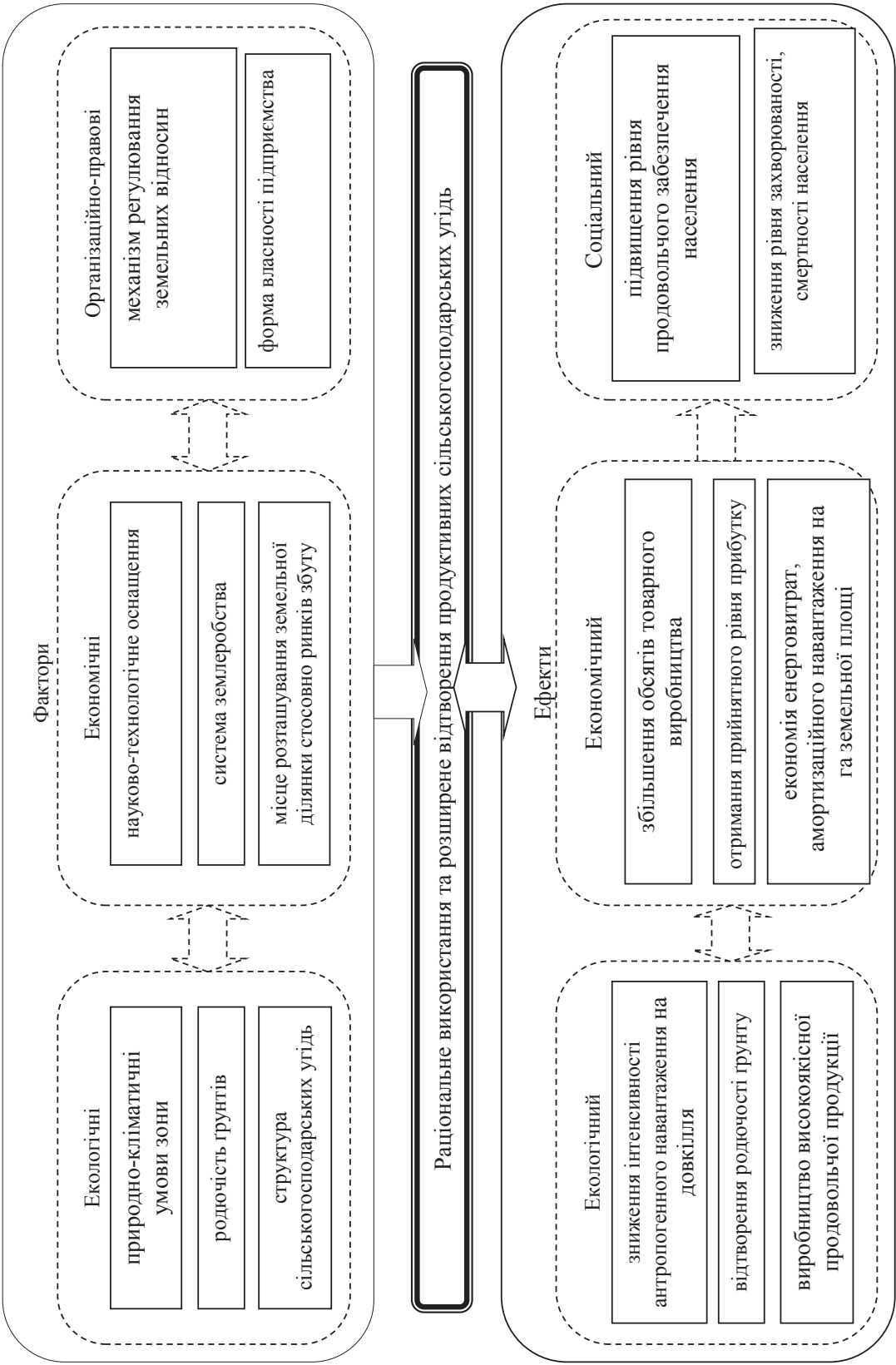

Рис. 1. Структурно-логічна схема раціонального використання продуктивних сільськогосподарських угідь

Обмежені фінансові можливості фермерів не здатні забезпечити організацію більш масивного виробництва та здійснення розширеного відтворення ґрунтової родючості в умовах функціонування ринку сільськогосподарських земель. Незважаючи на те, що на сьогодні в Україні кількість фермерських господарств з 1990 р. по 2009 р. зросла з 82 одиниць до 41 тис. 906 одиниць і нині складає 72 % від усієї кількості діючих сільськогосподарських суб'єктів, фермери господарюють всього на 11 % залучених до сільськогосподарського обігу земель, виробляючи при цьому таку ж частку (тобто 11 %) валової сільськогосподарської продукції у структурі сільськогосподарських підприємств. Оскільки рівень рентабельності сукупної діяльності в цих господарствах у 2009 році склав 23,6 %, у той час як у сільськогосподарських підприємствах він досяг лише 13,4%, можна стверджувати, що фермерство є однією з найефективніших форм господарювання на селі. Однак, беручи до участі стан технічної оснащеності їх праці (2 трактори на 3 господарства, 1 зернозбиральний комбайн на 5 господарств), а також невеликий розмір господарства (переважна більшість (34 %) мають у користування до 50 га і лише 1,5% більше 1000 га) фермери за своєю платоспроможністю не зможуть скласти конкуренцію як суб'єкти попиту на земельному ринку. Тому встановлення переважного права суб'єктів господарювання зі серйозним досвідом ведення сільгоспвиробництва, що фактично є їх основною діяльністю на купівлю землі, а також упорядкування розмірів землеволодіння сприяють розвитку регіональної аграрної структури.

Висновки і пропозиції. Отже, актуальним залишається дослідження можливих ризиків у разі впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, зумовлених вищеведеними обставинами. З метою підвищення ефективності управління потрібно встановити обмеження щодо величини земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка перебуває у власності громадян і юридичних осіб. Так, відповідно до п.13 Перехідних положень ЗКУ ця величина складає 100 га, а для порівняння, в Угорщині – 300 га на особу. Потрібно у межах реалізації Національної концепції сталого розвитку екологічні інтереси поставити на перше місце, далі будуть – соціальні і замикатимуть ланцюжок пріоритетів раціонального використання продуктивних сільськогосподарських угідь економічні пріоритети. Розширене відтворення родючості сільськогосподарських угідь не може бути безмежним і при умові сталого поповнення родючості ґрунту настане так звана «межа насичення». Для такого практично ідеального стану ґрунту характерним є неможливість його розширеного відтворення. Далі настає етап простого відтворення, а в таких умовах тотожність завдань простого відтворення та активного збереження природних ресурсів має місце. Почерговість простого і розширеного відтворення та регулювання родючості ґрунту і забезпечує збалансований або гармонічний розвиток в рамках Національної концепції сталого розвитку. У великих аграрних підприємств є більше можливостей для забезпечення раціонального використання та розширеного відтворення сільськогосподарських земель.

Література:

1. Борщевський П.П., Чернюк М.О., Заремба В.М., Коренюк П.І., Князьков О.П. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону / П.П. Борщевський, М.О. Чернюк, В.М. Заремба, П.І. Коренюк. – К.: Аграрна наука, 1998. – 240 с.
2. Борисова В. Економічні аспекти відновлення родючості сільськогосподарських земель / А.А. Борисова // Трансформація земель-

- них відносин до ринкових умов господарювання / Матеріали Других регіональних річних зборів Північно-Східного відділення Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, 5 лютого 2009 р., м. Харків. – Харків: ХНТУСГ, 2009. – С.100-105.
3. Гордієнко В.П. Еколого-економічна оцінка сільськогосподарських земель та проблеми їх використання / В.П. Гордієнко // Економіка АПК. – 2009. – №11. – С. 26–30.
 4. Danilenko A.S., Satyr L.M., Novikova V.V., Shust O.A. Several Aspects of Digital Transformation in State Administration of Rational Agricultural Land Use// International Journal of Recent Technology and Engineering. ISSN: 2277-3878, Volume 8, Issue 3c, November 2019, p. 282–288 Retrieval Number: C10471183C19/19©BEIESP DOI:10.35940/ijrte.C1047.1183C19
 5. Коренюк П.І., Чмуленко Н. Методика ефективності відтворення земель сільськогосподарських підприємств // Економіст. – 2012. – № 1. – С. 47–50.
 6. Корчинська О.А. Родючість ґрунтів: соціально-економічна та екологічна сутність: монографія / Олена Анатоліївна Корчинська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 238 с.
 7. Новаковський Л.Я. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л.Я. Новаковський, М.А. Олещенко [2-ге вид.]. – К.: Урожай, 2009. – 276 с.
 8. Паляничко Н.І. Стале землекористування як головний критерій еколого-економічної оцінки використання земель сільськогосподарського призначення / Н.І. Паляничко // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 18–22.
 9. Россоха В.В. Методичні підходи до оцінки потенціалу земельних ресурсів / В.В. Россоха // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 29–35.
 10. Сатир Л.М. Земельно-іпотечне кредитування як джерело фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників // Науково-практичний журнал «Інвестиції: практика та досвід». – 2013. – № 4. – С. 36–39.
 11. Ступень М.Г. Екологізаційні механізми підвищення конкурентоспроможності суб'єктів аграрної сфери / М.Г. Ступень // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 7(17). – С. 179–183.
 12. Управління відтворенням і збереженням родючості ґрунту у контексті сталого розвитку природокористування / Даниленко А.С., Горланчук В.В., Янчук В.П., В'юн В.Г., Песчанська І.М., Сохні А.Я.; за ред. А.С. Даниленка. – М.: Ліон, 2004. – 40 с.

References:

1. Borshchevsky P.P., Chernyuk M.O., Zarembo V.M., Korenyuk P.I., Knyazkov O.P. (1998). *Improvement of the efficiency of the establishment, establishment and protection of land resources in the region*. K.: *Ahrarna nauka (Agrarian science)*, 240. (in Ukrainian)
2. Borisova V. (2009). *Economic aspects of the renewal of the economy of the agricultural lands*. A.A. Borisova. Transformation of land changes to rind minds of the state / Materials of other regional riches of the Pivnichno-Shidnogo announcement of the All-Ukrainian Congress in the history of economics-agrarian, Kharkiv, 100-105. (in Ukrainian)
3. Gordiyonko V.P. (2009). *Ecological and economic assessment of the agricultural lands and problems of their victoriousness*. *Ekonomika APK* (Economics of the agro-industrial complex). 11, 26–30. (in Ukrainian)
4. Danilenko A.S., Satyr L.M., Novikova V.V., Shust O.A. (2019). Several Aspects of Digital Transformation in State Administration of Rational Agricultural Land Use. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8, 282–288.
5. Korenyuk P.I., Chmulenko N. (2012). *Methods of efficiency of development of lands of agricultural enterprises*. *Ekonomet* (Economist) 1, 47–50. (in Ukrainian)
6. Korchinska O.A. (2008). *Role of runts: social, economic and ecological day: monograph*. Olena Anatoliyivna Korchinska. K.: NSC IAE, 238. (in Ukrainian)
7. Novakovskiy L. (2009). *Social and economic problems of current land management*. L. Novakovskiy, M. Oleshchenko [2nd view.]. K.: Harvest, 276. (in Ukrainian)
8. Palyanichko N.I. (2011). *Steel land use yak golovny criterion of the ecological and economic assessment of the land use of the Silskohospodarsk land*. *Ekonomika APK* (Economics of the agro-industrial complex), 2, 18–22. (in Ukrainian)

9. Rossokha V. (2009). *Methodical approach to assessing the potential of land resources. Ekonomika APK* (Economics of the agro-industrial complex), 10, 29–35. (in Ukrainian)
10. Satyr L. (2013). *Land and mortgage lending as dzherelo of financial resources of agricultural goods and services* Science and practice magazine "Investments: practice and dosvid" (Investments: practice and experience), 4, 36–39. (in Ukrainian)
11. Stylen M. (2012). *Ecological mechanisms for the promotion of the competitiveness of sub-units in the agrarian sphere. Staluy rozvytok ekonomiky* (Sustainable economic development), 7(17), 179–183. (in Ukrainian)
12. Management of the development and protection of the environment in the context of the development of natural resources (2004). Danilenko A.S., Gorlachuk V.V., Yanchuk V.P., V'yun V.G., Peschanska I.M., Sokhni A.Ya.; for ed. A.S. Danilenka. M.: Ilyon, 40.

Аннотация. Несовместимость противоречия между человеком и природой с экономическим прогрессом общества выступает движущей силой научных поисков в направлении гармонизации отношений человечества с биосферой. Несмотря на это, рациональному, то есть разумном хозяйствованию противоречит: несения убытков от пренебрежительного использования факторов производства, как следствие несвоевременного инвестирования в сохранение существующего их потенциала. Кроме того, воспроизводственные процессы и сбалансированное развитие аграрного природно-ресурсного потенциала по своей сути является не чем иным как балансированием между расширенным и простым воспроизведением. Расширенное воспроизводство плодородия сельскохозяйственных угодий не может быть безграничным и при условии постоянного пополнения плодородия почвы наступит так называемая «предел насыщения». Очередность простого и расширенного воспроизводства и регулирования плодородия почвы и обеспечивает сбалансированный или гармоничное развитие в рамках Национальной концепции устойчивого развития. В крупных аграрных предприятий есть больше возможностей для обеспечения рационального использования и расширенного воспроизводства сельскохозяйственных земель.

Ключевые слова: управління, використання, раціональне, сільськогосподарське, сталій, розвиток, продуктивний, система.

Summary. The incompatibility of the contradiction between man and nature with the economic progress of society is the driving force of scientific research in the direction of harmonization of human relations with the biosphere. In view of this, rational, ie prudent management contradicts: incurring losses from the disregardful use of factors of production, as a consequence of untimely investment in maintaining their existing potential. The main participation in its formation is focused on achieving civilized relations between man and nature, the orientation of economic activity not only on the accumulation of capital created by living labor, but also on the accumulation of energy in the biosphere. Thus, in our opinion, the rational use of agricultural land is a mechanism of management of agricultural land. There should be a balance between the amount of environmental and economic and organizational measures aimed at restoring soil fertility of the land and the amount of environmental and economic benefits that can be obtained from it. In addition, reproductive processes and the balanced development of agricultural natural resource potential are essentially nothing more than a balance between extended and simple reproduction. Extended reproduction of agricultural land fertility cannot be unlimited, and under the condition of constant replenishment of soil fertility, the so-called "saturation limit" will occur. Therefore, the study of possible risks in the case of the introduction of the market of agricultural land due to the above circumstances remains relevant. Within the framework of the implementation of the National Concept of Sustainable Development, it is necessary to put environmental interests in the first place, then there will be social and economic priorities will close the chain of priorities of rational use of productive agricultural lands. Extended reproduction of the fertility of agricultural lands cannot be unlimited, and under the condition of constant replenishment of their fertility, the so-called "saturation limit" will appear. Such an almost ideal condition of land is characterized by the impossibility of its expanded reproduction. Then comes the stage of simple reproduction, and in such conditions the identity of the tasks of simple reproduction and active conservation of natural resources takes place. The sequence of simple and extended reproduction and regulation of soil fertility and ensures balanced or harmonious development within the National Concept of Sustainable Development. Large agricultural enterprises have more opportunities to ensure the rational use and expanded reproduction of agricultural land.

Keywords: management, use, rational, agricultural, sustainable, development, productive, system.

Виноградова О.В.

*д.е.н., професор, завідувач кафедри маркетингу,
Державний університет телекомунікацій*

Vynogradova Olena

State University of Telecommunications

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7250-5089>

Дрокіна Н.І.

*к.е.н., доцент кафедри маркетингу,
Державний університет телекомунікацій*

Drokina Nina

State University of Telecommunications

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8348-1203>

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВ

METHODOICAL APPROACHES TO EVALUATION OF INTEGRATED INTERNET MARKETING IN ENTERPRISES

Анотація. У статті проведено компаративний аналіз наукових поглядів щодо підходів до оцінювання інтегрованого інтернет-маркетингу, побудовано класифікацію підходів до оцінювання ефективності маркетингових заходів в Інтернеті. Доведено, що підходи до оцінювання ефективності маркетингових заходів в Інтернеті базуються на традиційних підходах до оцінювання маркетингових комунікацій, тому розглянуто різні традиційні підходи з урахуванням особливостей їх використання в мережі Інтернет. Обґрунтовано потребу використання в методиці оцінювання ефективності інтегрованого інтернет-маркетингу видів аналізу інтернет-маркетингу за об'єктом аудиту, а саме когортного аналізу, семантичного аналізу, бенчмаркінгу, юзабіліті-аудиту, технічного аудиту сайту, аудиту рекламних кампаній, контентного аналізу, SERM-аналізу. Наведено показники видів аналізу, інструменти та переваги використання. Доведено, що найбільш комплексним аналізом для підприємства є бенчмаркінг, який включає інші види аналізу за суб'єктом аудиту.

Ключові слова: інтегрований інтернет-маркетинг, підходи до оцінювання, когортний аналіз, семантичний аналіз, бенчмаркінг, юзабіліті-аудит, технічний аналіз сайту, аудит рекламних кампаній, контентний аналіз, SERM-аналіз.

Постановка проблеми. Підприємства мають у своєму арсеналі певний комплекс засобів досягнення поставлених цілей, як стратегічних, так і більш короточасних. Звичайно, що ефективне управління виконанням поставлених керівництвом підприємства завдань є можливим лише за умов розуміння, які зі вжитих заходів були більш результативними. Особливо це стосується новітнього інструментарію, який лише починає свою історію в бізнес-процесах підприємств, без належного наукового обґрунтування та методичної підтримки. Так, сьогодні успішні підприємства активно використовують

можливості інтернет-маркетингу, що робить актуальним визначення підходів до оцінювання ефективності його інструментів. Різноманіття наявних показників дає змогу з різних боків оцінити ефективність маркетингової діяльності в Інтернеті. Нині не існує єдиної системи, яка могла би виміряти абсолютно всі необхідні параметри. Основна проблема полягає в труднощах стратифікації конкретних результатів інвестицій у маркетинг. Особливо складно буває оцінити вплив маркетингових заходів на лояльність споживача, цінність бренду компанії, тому актуальним є пошук шляхів і напрямів удосконалення діючих показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на широку популярність методів просування товарів і послуг у мережі в практичній бізнес-діяльності, з наукової точки зору проблематика методичного підходу до оцінювання ефективності інтернет-маркетингу розглянута фрагментарно. А.Е. Баранов [1], Ф.Ю. Вірін [2], В. Долгов, І. Манн [3], А.П. Панкрухін [4] та інші вчені здебільшого зосереджені на практичних особливостях використання інтернет-середовища в маркетингових цілях. У роботах К. Вертайма та Ф. Котлера [5; 6] розглядаються переважно теоретичні аспекти організації інтернет-маркетингу.

Питанням вимірювання ефективності маркетингових інтернет-комунікацій приділено увагу в працях Т.В. Дейнекіної та О.В. Зозульова [7, с. 353–360], які досліджували підходи до оцінювання ефективності маркетингових інтернет-комунікацій і запропонували новий підхід до комплексного оцінювання ефективності маркетингових інтернет-комунікацій на основі контролінгу. Р. Каплан і Д. Нортон розробили систему збалансованих показників для визначення стратегії ведення бізнесу [8, с. 123–144], Д. Парментаєр виокремив чотири базові принципи впровадження ключових показників ефективності та ступінчасту модель цього процесу [9], І.Є. Равікович розглянув методику оцінювання ефективності впровадження

інструментів інтернет-маркетингу на торговому підприємстві на основі ресурсного підходу [10, с. 161–166], Б. Кліфтон обґрунтував можливість оцінювати вплив мультиканального маркетингу за допомогою звітів “Google Analytics” [11], К.А. Полторак розробила методику оцінювання маркетингової комунікаційної діяльності виробників планшетних комп’ютерів в мережі Інтернет [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що проблемі оцінювання ефективності присвячена значна кількість наукових робіт, статей та блогів, варто зазначити, що серед українських керівників помітні ігнорування, нерозуміння важливості вимірювання ефективності й пошуку необхідного інструментарію. Недостатньо досліджено питання комплексу показників для оцінювання інтернет-маркетингу. Важливо розуміти, що і як вимірювати для отримання комплексної оцінки, досягнення ефекту синергії.

Мета статті. Головною метою роботи є систематизація підходів до оцінювання ефективності маркетингових заходів в Інтернеті та обґрунтування вибору найбільш ефективного підходу до оцінювання ефективності інтегрованого інтернет-маркетингу.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу та узагальнення Є.А. Домашева та О.В. Зозульов [7, с. 353–360] визначили критерії, за якими можна здійснювати класифікацію підходів до оцінювання ефективності маркетингових інтернет-комунікацій, а спосіб отримання оцінки, суб’єкт рекламної діяльності, ключова компонента, предмет, характер орієнтації, наявність базових показників, ефективність.

До цього переліку доцільно додати ще декілька підходів, наприклад залежно від етапу процесу оцінювання, за типами критеріїв оцінювання, за використаним інструментарієм, за суб’єктом аудиту інтернет-маркетингу, за необхідністю фінансування та за видами аудиту сайту (табл. 1).

Більшість поглядів щодо оцінювання ефективності інтернет-маркетингу базується на традиційних підходах до оцінювання маркетингових комунікацій.

Відповідно до класичної теорії маркетингових комунікацій їх ефективність визначається ступенем впливу на сприйняття й поведінку споживачів, тому в процесі оцінювання ефек-

тивності маркетингових комунікацій оцінюються переважно комунікативні та поведінкові фактори. Такий підхід описаний у роботі Дж. Бернет і С. Моріарті [20]. Підхід Дж. Бернет і С. Моріарті передбачає регулярну оцінку впливу маркетингових комунікацій на споживачів до початку кампанії (попереднє тестування), в процесі кампанії (паралельне тестування) й після кампанії (постфактум-тестування). При цьому використовуються переважно методи опитування споживачів. Оцінювання комунікацій проводиться за моделлю ієрархії результатів, що передбачає таку 7-ступінчасту модель: «непоінформованість – обізнаність – знання – симпатії – переваги – переконаність – покупка», фактично, згідно з Дж. Бернет і С. Моріарті, компанія має оцінювати ефективність маркетингових комунікацій на кожній стадії. Вибір методу тестування визначається з огляду на цілі й можливості (ресурси) компанії.

Дж. Бернет і С. Моріарті підкреслюють відсутність єдиного універсального підходу до оцінювання системи інтегрованих маркетингових комунікацій та пропонують для кожного виду (каналу) комунікацій використовувати свій підхід.

Оцінювання ефективності реклами може бути виконана за допомогою попереднього й паралельного тестування, проведеного після поширення звернення [20].

Для розрахунку впливу інтернет-заходів на економічну ефективність підприємства використовуються концептуальні положення П. Дойля, який розробив метод оцінювання ефективності маркетингових комунікацій у взаємозв’язку з ринковою вартістю компанії [21]. П. Дойль диференціює такі три підходи до оцінювання ефективності маркетингових комунікацій:

- маркетинговий (ефективність комунікацій визначається такими показниками, як обізнаність, імідж марки, ринкова частка (обсяг продажу));
- бухгалтерський (маркетингові витрати виправдані тільки тоді, коли забезпечують адекватний приріст обсягу продажів, який забезпечує додатковий прибуток, більший, ніж витрати на комунікації);
- підхід з точки зору створення вартості (витрати на маркетинг і комунікації оцінюються не в термінах обсягів продажів або короткострокового прибутку, а щодо їх впливу на чисту наведену вартість майбутніх грошових потоків).

Таблиця 1

Підходи до оцінювання ефективності маркетингових заходів в Інтернеті

Ознака	Підхід	Сутність та стисла характеристика підходу
За способом отримання оцінки	Апріорний	Аналізуються вже наявні дані.
	Апостеріорний	Вимірюванню та аналізу даних передують їх отримання.
За складовою ефективності	Економічний	Враховуються загальноекономічні показники.
	Комунікаційний	Враховуються спеціалізовані метрики, які властиві інтернет-комунікаціям.
За суб’єктом рекламної діяльності	Оцінка ефективності діяльності рекламодавця	Аналізуються ступінь активності дій рекламодавця і вибір рекламного майданчику.
	Оцінка ефективності рекламного майданчику	Оцінюється ефективність сайту. Успіх реклами залежить від майданчику, який просуває.
За ключовою компонентою	Аналіз економічних показників	Враховуються такі показники, як дохід/витрати на рекламу, середній чек (показники економічного ефекту).
	Аналіз технічної складової частини	До розгляду беруться такі показники, як кількість кліків, час перебування на сайті.
За предметом	Операційний (тактичний)	Включає постійний моніторинг поточних показників.
	Стратегічний	Орієнтований на процес досягнення цілі.

Ознака	Підхід	Сутність та стисла характеристика підходу
За характером орієнтації	Клієнтоорієнтований	Акцент робиться на потребах споживачів.
	Вартісно орієнтований	Акцент робиться на комерційній складовій частині, прибутковості.
Залежно від наявності базових показників	Нормативний	Ефективність оцінюється з огляду на наявні нормативи.
	Цільовий	Залежно від поставленої мети визначаються метрики.
Залежно від ефективності	Заснований на результативності	Описує рівень досягнення цілі.
	Заснований на ефективності	Враховує не лише досяжність мети, але й рівень використання ресурсів, інструментів; спосіб досягнення цілі.
Залежно від етапу процесу оцінювання	Попереднє тестування	Методи попереднього тестування включають оцінку думок/обізнаності, проведення бесід у фокус-групах, аналіз програм, поточне тестування, методи визначення фізіологічних реакцій (відстеження руху очей, оцінка реакції зіниці очей тощо), перевірку читабельності й тестування пробного ринку тощо.
	Паралельне тестування	До методів паралельного тестування належать методи паралельних опитувань, перевірки відносин і відстеження ринку.
	Тестування постфактум	Методи тестування після поширення звернення включають аналіз читачької аудиторії (запам'ятовування), тести на пригадування, оцінку зміни ставлення, тести на стимулювання запитів і методи тестування продажів.
За типами критеріїв оцінки	Кількісний	Заснований на оцінюванні кількісних показників, таких як кількість переглядів, переходів, постів у соціальних мережах.
	Якісний	Заснований на оцінюванні якісних показників, таких як враження від сайту, юзабіліті сайту.
	Розрахунковий	Заснований на оцінюванні розрахункових показників KPI (наприклад, конверсія).
За використаним інструментарієм	Post-click	Заснований на збиранні інформації про відвідувачів, вже залучених на сайт компанії через рекламні оголошення, email-розсилку, пошукові системи, задля підвищення конверсії та більш точного таргетування.
	Post-view	Оцінювання поведінки користувачів після перегляду рекламного оголошення. Використовується, коли потрібно оцінити брендовий ефект і відкладені події (конверсії на сайті, онлайн - і оффлайн-покупки).
За об'єктом аудиту інтернет-маркетингу	Когортний аналіз	Когортний аналіз (cohort analysis) – серія досліджень, що проводяться через певні часові проміжки. Когорта – це група осіб, об'єднаних спільною ознакою і датою здійснення дії.
	Семантичний аналіз	Це збирання та аналіз ключових слів, що здатні підвищувати конверсію сайту.
	Бенчмаркінг	Це метод (процес), за допомогою якого компанії порівнюють свою ефективність з ефективністю своїх кращих конкурентів, аналізуючи всі процеси й функції вибраних компаній.
	Юзабіліті-аудит	Показує, наскільки часто користувачі здійснюють перехід на ваш сайт та цікавляться товарами або послугами.
	Технічний аудит сайту	Це діагностика сайту задля виявлення технічних помилок та узгодження програмної складової частини веб-ресурсу з вимогами пошукових систем. Технічний аудит є першим кроком комплексного SEO-аудиту сайту й проводиться для подальшого просування веб-ресурсу.
	Аудит рекламних кампаній	Допомагає виявити слабкі сторони й помилки контекстної реклами, реклами в соціальних мережах, банерної та іншої реклами веб-ресурсу.
	Контентний аналіз	Це інструмент, що дає змогу збільшити цільовий трафік на сайт за рахунок підтримки смислового змісту на сучасному й актуальному рівні. Це аналітична робота з виявлення розривів у пошуковому просуванні методами контент-маркетингу.
За необхідністю фінансування	Платний	Аудит спрямований не на пошук недоліків і «продаж», а на пошук об'єктивних резервів зростання з урахуванням реального рівня можливих ресурсів на стороні бізнесу.
	Безоплатний (умовно-безкоштовний)	Аналіз проводиться ресурсами самого підприємства.
За видами аудиту сайту	Технічний	Важливий етап робіт, спрямований на виявлення технічних і програмних помилок. Він дасть змогу виявити різні проблеми, зокрема швидкість завантаження сторінок, функціонування модулів.
	Маркетинговий	Призначений для перевірки стратегії розвитку проєкту. За допомогою маркетингового аудиту сайту можна визначити недоліки та сильні сторони сайту, позицію ресурсу по відношенню до конкурентів, а також скласти план заходів, що сприяють поліпшенню позицій сайту.

Джерело: систематизовано автором на основі [7, с. 353–360; 13; 14; 15, с. 49–55; 16; 17; 18; 19]

П. Дойль пропонує підхід до визначення економічної ефективності маркетингових комунікацій на основі вартісного підходу, оскільки метою маркетингових комунікацій декларується підвищення ринкової вартості компанії. На нашу думку, такий підхід цілком виправданий і життєздатний, його необхідно включати як обов'язкову складову частину в методологію оцінювання ефективності маркетингових комунікацій.

Комплексний підхід до оцінювання ефективності маркетингових комунікацій розглянули у своєму дослідженні В.Н. Татаренко та Н.І. Мелентьєва [22]. Дотримуючись класичної методології оцінювання ефективності маркетингових комунікацій, вони виділили такі її складові частини, як економічна, комунікативна й соціальна ефективність (табл. 2).

Слід відзначити, що, крім комунікативної та економічної ефективності маркетингових комунікацій, виділяють психологічну ефективність, визначальну психологічні ефекти комунікацій, зокрема запам'ятовуваність звернення/бренду, ставлення до бренду, емоції, викликані комунікаціями.

В.Н. Татаренко і Н.І. Мелентьєва також розглядають поняття системної ефективності маркетингових комунікацій, розуміючи під нею агреговану сукупність різних аспектів і системних компонентів ефективності [22]. Цей підхід варто адаптувати до системи оцінювання показників інтернет-маркетингу, але з урахуванням більш точного набору показників.

Загалом сьогодні найпоширенішим підходом до аналізу ефективності заходів інтернет-маркетингу є post-click-аналіз, який є складовою частиною цілісного аналізу медійної реклами.

Цілісний аналіз медійної реклами – це методика, за якої для оцінювання ефективності рекламної кампанії аналізуються чотири галузі даних, а саме медійні показники, показники переходу, показники на посадковій сторінці, post-click- та post-view-конверсії. Цілісний аналіз допомагає більш комплексно дивитися на ефективність медійної реклами, більш широко й точно оцінювати рекламну кампанію як на етапі аналізу, так і в момент планування кампанії та її динамічного розміщення [24]. Популярність post-click-аналізу обумовлена порівняно низькими трудовитратами й поширеністю безкоштовних систем веб-аналітики. За допомогою post-click-аналізу можна відстежити:

- ефективність контекстних рекламних кампаній;
- ефективність банерів, розміщених на різних майданчиках;

- переходи з викачаних документів (прайси, брошури, каталоги);
- переходи з повідомлень email-розсилки тощо [25, с. 56].

Ці технологічні особливості обмежують застосування post-click-аналізу тільки тими інструментами інтернет-маркетингу, які припускають моментальний перехід на сайт рекламодавця для здійснення там будь-яких дій. Наприклад, за його допомоги можна отримувати достовірну оцінку ефективності контекстної реклами, пошукового й поворотного ретаргетінга, що продає email-розсилки. Водночас ефективність формування іміджу й ставлення до бренду не можуть бути оцінені виключно за допомогою post-click-аналізу. Щоби потрапити під вплив реклами, не обов'язково клікати по посиланню. На практиці CTR банерних рекламних кампаній часто становить 0,08–0,2%, з яких половина кліків відбувається користувачами помилково [26, с. 98–111]. Однак це не означає, що цей інструмент неефективний.

Принципово іншим підходом до оцінювання ефективності маркетингу в Інтернеті є post-view-аналіз, який дає змогу відстежувати дії користувачів на сайті після контакту з рекламним оголошенням [27]. Інструменти інтернет-маркетингу, які повинні відслідковуватися за допомогою post-click- і post-view-аналізу, представлені в табл. 3.

На практиці існують складності комплексного використання post-view-аналізу, оскільки він вимагає установки спеціальних скриптів на сайті, де розміщується реклама. Повноцінно використовувати post-view-аналіз можна тільки для оцінювання медійної реклами на регіональних і спеціалізованих порталах, статейного просування, а також у власному блозі компанії [30].

Отримання об'єктивних даних про інтернет-просування є можливим тільки тоді, коли на сайті компанії, куди залучаються відвідувачі й відбуваються цільові дії користувачів, встановлено спеціальний код системи веб-аналітики. Основними системами аналітики для проведення post-view-аналізу є “AdRiver” і “AdFox” [31].

Для проведення оцінювання Є.А. Домашева та О.В. Зозульов [7, с. 357] виділяють такі методики збирання даних:

- традиційні (універсальні), що використовуються без адаптації як для офлайн-, так і для онлайн-комунікацій; інформація щодо обізнаності, наміру придбати, ставлення до бренду, позитивних асоціацій отримується за допомогою опитувань (зокрема, анкетування);

Таблиця 2

Основні складові частини ефективності маркетингових комунікацій

Комунікативна ефективність	Економічна ефективність
Оцінюється як ефективність взаємодії з показниками транзакційної і перцептивної компонент-ефективності. Транзакційна ефективність розглядається при цьому як міра збігу очікуваного й реального відгуків в процесі інформаційної взаємодії з точки зору ініціатора комунікації. Перцептивна ефективність розглядається як міра адекватності розуміння повідомлення реципієнтом (з точки зору ініціатора комунікації). Ефективність взаємодії оцінюється як міра взаєморозуміння партнерів у процесі бізнес-комунікацій та чисельно представляється у вигляді добутку ефективності передачі (транзакційної ефективності) на ефективність сприйняття (перцептивної ефективності).	Основними підходами до оцінювання економічної ефективності є такі. 1) Прямий підхід, заснований на принципі «витрати – результати». 2) Підхід, заснований на ймовірнісних моделях. Якщо фіксованими є витрати, то як ступінь ефективності цих витрат можна використати ймовірність досягнення певного, заздалегідь планованого результату, який може бути отриманий на базі фіксованих витрат. Якщо ж ставиться завдання досягнення цілком певного результату («націленість на результат»), то цей підхід передбачає розрахунок ймовірності досягнення цього результату залежно від рівня витрат у структурі бізнес-процесу й таку ймовірність (рівня надійності). 3) Підхід, заснований на непрямих оцінках економічної ефективності.
<i>Соціальна ефективність</i>	
Досягається тоді, коли в процесі маркетингових комунікацій мають місце реальні соціально значущі результати (соціальні наслідки), співвідносні за якісними та кількісними характеристиками з раніше наявними станами й показниками соціального плану.	

Джерело: систематизовано на основі [22; 23, с. 134–142]

Розподіл інструментів інтернет-маркетингу за видами post-click- і post-view аналізу

Post-click-аналіз	Post-view-аналіз
Контекстна реклама	Медійна реклама
Пошуковий і зворотній ретаргетинг	Ведення спільнот у соціальних мережах і в блогах
Пошукова оптимізація	Репутаційний моніторинг
Партнерська програма	Просування через статті
Продаючі email-розсилки	Інформаційні e-mail-розсилки

Джерело: сформовано автором на основі [25, с. 56; 28; 29]

– спеціалізовані методики, що враховують економіко-технологічні особливості інтернет-комунікацій; включають аналіз відвідуваності сайту, даних із систем розміщення реклами, економічну оцінку ефективності; важливим є критерій динамічності та комплексності показників; моніторинг відвідуваності сайту спрямований на вимірювання кількості відвідувань сайтів, середньої кількості переглядів, відмов, середньої тривалості перебування на сайті; варто виділити статистичні інструменти (емпіричні дані та експертні оцінки), такі як лічильник, аналізатор лог-файлів; до спеціалізованих також належить usability-тестування; аудит юзабіліті сайту буває трьох типів, таких як usability-експертиза, призначене для користувача тестування, mouse tracking (маустрекінг) [32; 33].

Під час планування та подальшого контролю інтегрованих інтернет-маркетингу необхідно враховувати наявність так званого spill-over-ефекту, що полягає в неможливості визначити ефективність окремих інструментів комунікації під час їх комплексного використання. Це одна з причин проблеми оцінювання ефективності окремих засобів комунікації за спільного використання. Крім того, необхідно пам'ятати про ефект знецінення, а саме забування споживачем за певного послаблення комунікаційних зусиль [34, с. 111].

Особливу увагу слід приділити підходам до проведення аудиту інтернет-маркетингу. Так, компанія “Matik” провела дослідження [35] щодо того, наскільки затребуваний аудит сайтів, щоби визначити, які форми аудиту є найбільш цікавими для корпоративних сайтів та інтернет-магазинів, а також з якою

метою бізнес замовляє аудит сайтів. В опитуванні взяли участь 110 компаній з різних галузей бізнесу. За результатом аналізу близько 43% опитаних назвали найбільш актуальним для себе маркетинговий аудит, 54% – технічний, а 3% не бачать необхідності в аудиті. Близько 70% опитаних сказали, що їм зрозуміла мета технічного аудиту, а тільки 58% те ж саме висловили про маркетинговий аудит. Позначаються недолік інформації та новизна послуги на ринку. Зі зростанням конкуренції й скороченням бюджетів на рекламу зростає потреба підвищення ефективності сайту як інструменту бізнесу, тому прогнозується підвищення інтересу до маркетингового аудиту (рис. 1).

Під час замовлення технічного аудиту 93% опитаних найбільше цікавлять фактори, які впливають на пошукове ранжування. На другому місці (61%) перебуває швидкість завантаження сайту та його елементів, а на третьому (59%) – робота форм та інших активних елементів сайту. Найрідше (близько 23%) компанії надають значення помилкам коду, які слабо впливають на комерційну ефективність сайту.

Під час замовлення маркетингового аудиту пріоритети розташувалися таким чином: 88% стурбовані юзабіліті, навігацією та структурою сайту, 71% цікавлять рекомендації щодо поліпшення дизайну, близько 68% – текстів. Найрідше (приблизно 13%) компанії замислюються про зручність сайту для людей з обмеженими можливостями та власників старих версій браузерів [35].

Зручність користування сайтом, швидкість знаходження потрібної інформації та відповідність сучасним тенденціям у дизайні є найбільш актуальними питаннями. Теоретично кон-

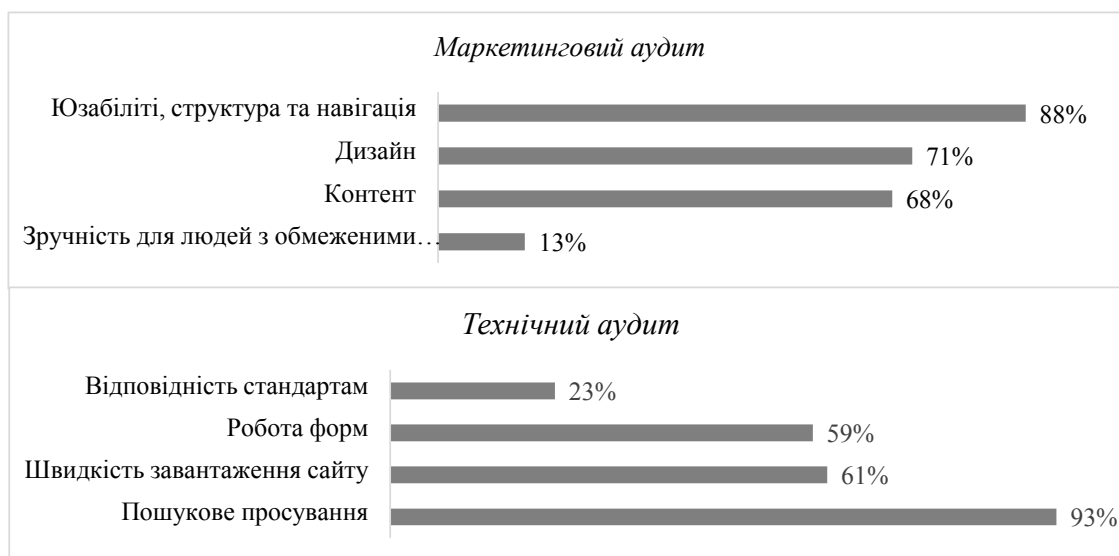

Рис. 1. Основні проблеми компаній, для вирішення яких використовується технічний та маркетинговий аудит

Джерело: побудовано автором на основі [35]

тент (тексти, аудіо та відео) також важливі для кожного сайту, проте досі багато сайтів мають візитки й вітрини, а нечисленні тексти створюються майже виключно задля пошукової оптимізації. Зниження значимості традиційного SEO у зв'язку з ускладненням алгоритмів "Google", а також необхідність комплексного підходу до оптимізації сайту змінить ставлення до контенту.

Отже, маркетинговий аудит інтернет-маркетингу як різновид контролю передбачає систематичне, комплексне й незалежне оцінювання, аналіз основних чинників зовнішнього середовища підприємства, проведення ситуаційного (маркетингового) аналізу його внутрішнього стану [36, с. 7]. За цими

результатами розробляються обґрунтовані заходи щодо підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємства в Інтернеті загалом та її інструментів зокрема. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення методичних аспектів організації та проведення як технічного, так і маркетингового аудиту.

Для цього надано характеристику видів аналізу інтернет-маркетингу за об'єктом аудиту (табл. 4).

Проведене дослідження видів аналізу інтернет-маркетингу за об'єктом аудиту дає змогу зробити висновок, що найбільш комплексним для підприємства є бенчмаркінг, який включає інші види аналізу за суб'єктом аудиту, такі як семантичний аналіз,

Таблиця 4

Характеристика видів аналізу інтернет-маркетингу за об'єктом аудиту

Вид аналізу	Характеристика	Показники для аналізу	Інструменти	Переваги
Когортний аналіз	Це тривала або короткострокова серія досліджень дій, активності, витрат користувачів, об'єднаних однією поведінковою ознакою. Проводиться через проміжки часу, визначені цілями бізнесу. Формування когорти дає змогу отримати можливість у подальшому відслідковувати поведінку людей, що входять в неї.	Загальними є такі показники, як перегляд тривалості всіх сеансів, здійснених представниками вибраної когорти; виведення в таблицю всіх досягнутих цілей за зазначений період; сумарний дохід; сумарна кількість користувачів, її зміна по днях; відображення кількості переглянутих сторінок; формування звіту за кількістю сеансів, динамікою їх змін; формування звіту за сумою, зміна обсягу транзакцій. Персональними (на 1 клієнта) є такі показники, як тривалість сеансу, цілі, дохід; кількість переглянутих сторінок, сеансів, транзакцій; коефіцієнт утримання (Retention Rate).	"Google Analytics"; електронні таблиці "Google Docs"; класичний "Microsoft Excel"; "Google Sheets"; "Numbers" від "Apple"; "AppMetrica" («Яндекс. Метрика» для мобільних додатків); "Adjust"; "OWOX BI Smart Data".	Отримання достовірних показників за вибраний період; оцінювання системи повторних продажів, асортименту; можливість доцільно витратити кошти, виділені на розвиток онлайн-магазину; підвищення рентабельності вкладень у маркетинг; визначення поведінкового фактору клієнтів, які прийшли на сайт завдяки різній рекламі; попередження відтоку постійних клієнтів, відсутності нових покупців.
Семантичний аналіз	Це збирання та аналіз ключових слів, які здатні підвищувати конверсію сайту. Аналізується семантичне ядро, тобто повний перелік пошукових запитів, їх форм і словосполучень, які описують вид діяльності, товари, послуги, а також повністю охоплюють тематику сайту.	Кількість ключових фраз у доменів. Перетин ключових запитів. Аналіз сторінок-лідерів за кількістю ключових фраз (за якими сторінки ранжуються в "Google ТОП-100"). Аналіз індексації сторінок у пошукових системах «Яндекс» і "Google".	«Яндекс.Вордстат»; плагін "Wordstat Helper" (розширення для "Mozilla Firefox" і "Google Chrome"); "Google AdWords"; "Serpstat", "SEMRush", "Searchmetrics"; "Key Collector"; "SpyWords"; "Rush-Analytics", "Just-Magic".	Дає змогу скласти список базових ключових слів, які стануть основою груп запитів; проаналізувати зібрані ключі й видалити фрази, які не підходять за змістом; провести детальне угруповання запитів і створити структуру сайту; регулярно розширювати семантичне ядро за допомогою альтернативних джерел.
Бенчмаркінг	Це метод (процес), за допомогою якого компанії порівнюють свою ефективність з ефективністю своїх кращих конкурентів, аналізуючи всі процеси й функції вибраних компаній.	Вік домену, "Ahrefs Rank", "Moz Rank", семантичне ядро на сторінці і по сайту, трафік на сайт і кожну окрему сторінку, видимість сайту в пошуковій системі, походження IP-адреси, вхідні зворотні посилання, індексовані сторінки, оптимізація на сторінці (наприклад, мета-теги), чистий код.	"Semrush", "SE Ranking", "Serpstat", "Ahrefs", "SimilarWeb", "Google Ads", "AdBeat", "Alexa", "Cypri", "FeedSpy".	Дає змогу визначити процеси, які краще працюють, порівняно з конкурентами, використати перевірені методи та їх адаптацію або розглянути власну стратегію, визначити вигірне співвідношення витрат і прибутків відповідно до зразкових компаній.

Вид аналізу	Характеристика	Показники для аналізу	Інструменти	Переваги
Юзабіліті-аудит	Юзабіліті-аудит дає змогу виявити проблеми архітектури, функціоналу, інтерфейсу та контенту сайту, які призводять до зниження конверсії. Іншими словами, це пошук проблем на сайті, які заважають відвідувачам стати клієнтами.	Час завантаження сторінок, наявність помилок (верстка, кросс-браузерність, «биті» посилання); робота стандартних елементів інтерфейсу за звичними користувачеві сценаріями; зручність здійснення наступного кроку на шляху до конверсії; зручність і «стабільність» структури сайту; загальна якість дизайну й «можливості читати» його елементи; наявність відволікаючих елементів, що відводять від конверсії, зручність пошуку на сайті.	“Google Analytics”; “Google Search Console”; карта кліків “Plerdy” (набір інструментів для визначення поведінки юзерів на сайті); інструменти теплових карт, такі як «Яндекс Метрика», “Heat-map”, “Crazyegg”, “SumoMe”, “Mouseflow”, “HotJar”, “Zarget”, “Monkeytracker”, “Ptengine”.	За його результатами можна підвищити показник конверсії; знизити ціну за залучення нового клієнта; збільшити розмір середнього чека замовлення; скоротити витрати на клієнтську підтримку; збільшити частоту замовлень клієнтів. Надає список рекомендацій щодо поліпшення інтерфейсу сайту.
Технічний аналіз сайту	Це комплекс робіт, спрямований на виявлення технічних помилок сайту й помилок у його програмному коді.	Час відповіді сервера; швидкість віддачі інформації сервером; кешування даних; Java-скрипти; CSS-файли; http-заголовки “Last-Modified” та “If-Modified-Since” для контенту; валідність коду, верстки.	“FireBug”, “Google PageSpeed”, “InsightsGTmetrix.com”, “Pingdom Tools”, “WhichLoadFaster”, “Web Page Performance Test”, “Load Impact”, “Monitis Tools”.	Технічний аналіз дає можливість визначити різні недопрацювання у внутрішній оптимізації сайту, зокрема швидкість завантаження; дублювання сторінок і контенту; функціонування як окремих модулів, так і сайту загалом.
Аудит рекламних кампаній	Аудит рекламної кампанії націлений на виявлення слабких сторін і помилок контекстної реклами, реклами в соціальних мережах, банерної та іншої реклами веб-ресурсу.	Рівень CTR; релевантність «ключів», текстів оголошень та посадочних сторінок; якість проведеного семантичного аналізу; показники конверсійних дій тощо.	“Google Adwords”, “Google Analytics”, “Openstat”, “AdFox”, “GfK Daphne”, “GfK ATS”, “AdSimulation”, “Brand Spector”, “Needscope”, “AdRiver”, “DoubleClick”.	Результати аналізу рекламних кампаній допоможуть оптимізувати маркетингові процеси, дадуть розуміння того, яка стратегія рекламної кампанії буде працювати, допоможуть скоротити витрати на рекламу й отримати нових клієнтів.
Контентний аналіз	Це стратегічний маркетинговий підхід, що передбачає створення та поширення цінного, релевантного та місткого контенту.	Кількість переглядів, входи, регіональне охоплення аудиторії, кількість передплатників на розсилку і RSS-канал, частка користувачів, які повернулися, середня кількість переглянутих сторінок за сеанс, середня тривалість сеансу.	Сайти компаній та груп соціальних мереж, “Google Analytics”, «Генератор заголовків», “Hemingway”, “Onpage Optimization Tool”, “Hootsuite”, “Followerwonk”, “Liveinternet”.	Націлений на збільшення продажів, заощадження витрат, збільшення лояльності споживачів, залучення й утримання певної аудиторії, а також стимулювання клієнтів до прибуткових дій.
SERM-аналіз	“Search Engines Reputation Management”, тобто управління репутацією в пошукових системах.	Відгуки на продукт, торгову марку чи підприємство, рейтинги в мережі, відгуки на форумах та у соціальних мережах.	“Google Maps”, “Google alerts”, “BR-analytics”, “youscan.io”, “Google My Business”	Націлений на отримання списку майданчиків, на яких конкуренти спілкуються з користувачами, де можна проводити додаткову оптимізацію сторінок і додавати нові відгуки про компанію.

Джерело: розроблено авторами

юзабіліті-аудит, технічний аналіз сайту, аналіз управління репутацією, когортний, контентний та аналіз рекламної компанії.

Висновки і пропозиції. У рамках комплексного дослідження наукових поглядів щодо оцінювання інтегрованого інтернет-маркетингу автором побудовано класифікацію підходів до оцінювання ефективності маркетингових заходів в Інтернеті за способом отримання оцінки, суб'єктом рекламної діяльності, ключовою компонентою, предметом, характером орієнтації, наявністю базових показників, ефективністю, а також залежно від етапу процесу оцінювання, типу критеріїв оцінки, використаного інструментарію, суб'єкта аудиту інтернет-маркетингу, необхідності фінансування, виду аудиту сайту. Доведено, що підходи до оцінювання ефективності маркетингових заходів в Інтернеті базуються на традиційних підходах до оцінювання маркетингових комунікацій, тому авторами розглянуто різні традиційні підходи з урахуванням особливостей їх використання в мережі Інтернет.

Обґрунтовано затребуваність використання в методиці оцінювання ефективності інтегрованого інтернет-маркетингу видів аналізу інтернет-маркетингу за об'єктом аудиту, таких як когортний аналіз, семантичний аналіз, бенчмаркінг, юзабіліті-аудит, технічний аудит сайту, аудит рекламних кампаній, контентний аналіз, SERM-аналіз. Наведено характеристику видів аналізу, показників, інструментів та переваг використання. Доведено, що найбільш комплексним аналізом для підприємства є бенчмаркінг, який включає інші види аналізу за суб'єктом аудиту.

Література:

- Баранов А.Е. Три правила успеха интернет-маркетинга. Москва : РИОР, 2011. 232 с.
- Вирин Ф.Ю. Интернет-маркетинг. Полный сборник практических инструментов. Москва : Эксмо, 2010. 222 с.
- Андросов Н.В. Интернет-маркетинг на 100% / под ред. С.С. Сухова. Санкт-Петербург : Питер, 2013. 240 с.
- Панкрухин А.П. Маркетинг : учебник для студентов, обучающихся по специальности 061500 «Маркетинг» ; Гильдия маркетологов. 4-е изд., стер. Москва : Омега-Л, 2006. 636 с.
- Вертайм К., Фенвик Я. Цифровой маркетинг. Как увеличить продажи с помощью социальных сетей, блогов, вики-ресурсов, мобильных телефонов и других современных технологий. Москва : Юрайт ; Альпина Паблишер, 2010. 374 с.
- Котлер Ф., Картаджай Х., Сетиаван А. Маркетинг 3.0 от продуктов к потребителям и далее – к человеческой душе / пер. с англ. А.Ю. Заякина. Москва : Эксмо, 2011. 234 с.
- Домашева Є.А., Зозульов О.В. Підходи до оцінювання ефективності маркетингових інтернет-комунікацій. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2016. № 13. С. 353–360.
- Каплан Р.С., Нортон Д.П. Сбалансированная система показателей, измеряющих эффективность. Серия «Классика Harvard Business Review». Измерение результативности компании. Москва : Альпина бизнес букс, 2007. 283 с. URL: <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/norton1.pdf> (дата звернення: 23.05.2020).
- Парменер Д. Ключевые показатели эффективности. Разработка, внедрение и применение решающих показателей : монография / пер. с англ. А.В. Платонова. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2008. 288 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1590643> (дата звернення: 23.05.2020).
- Равикович І.Є. Оцінка ефективності впровадження інструментів інтернет-маркетингу в діяльності торгового підприємства. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 5. С. 161–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekonrch_2015_5_28 (дата звернення: 23.05.2020).
- Клифтон Б. Google Analytics для профессионалов. 3-е изд. Москва : Вильямс, 2013. 621 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1353656> (дата звернення: 23.05.2020).
- Полторак К.А. Маркетинговая коммуникационная деятельность производителей планшетных компьютеров в сети Интернет : автореф. дис. ... дис. канд. экон. наук : спец. 08.00.04. Київ, 2016. 26 с.
- Все о постклик-анализе. *LPgenerator*. URL: <https://lpgenerator.ru/blog/2015/05/22/vse-o-postklik-analize> (дата звернення: 23.05.2020).
- Оцениваем эффективность маркетинговых коммуникаций. *Экономика и жизнь*. URL: <https://www.eg-online.ru/article/150255> (дата звернення: 23.05.2020).
- Пономарева А.М., Пономарев А.И. Оценка эффективности продвижения как функция менеджмента: современные подходы. *Государственное и муниципальное управление: ученые записки СКАГС*. 2014. № 1. С. 49–55. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-prodvizheniya-kak-funktsiya-menedzhmenta-sovremennye-podhody/viewer> (дата звернення: 23.05.2020).
- Когортный анализ. *OneRetarge*. URL: <https://oneretarget.com/ru/wiki/когортный-анализ> (дата звернення: 23.05.2020).
- Интернет-маркетинг для начинающих: как та навищо. *Na chasi*. URL: <https://nachasi.com/2018/11/01/internet-marketyng-z-chogopochaty> (дата звернення: 23.05.2020).
- Бесплатный аудит сайта и рекламных кампаний. *SREDA Digital*. URL: <https://sreda.digital/audit> (дата звернення: 23.05.2020).
- Технічний аудит. *Indigo Internet Development Group*. URL: <https://idg.net.ua/seo/ua/tehnicheskij-audit> (дата звернення: 23.05.2020).
- Бернет Дж., Мориарти С. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 864 с.
- Доиль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 480 с.
- Татаренко В.Н., Мелентьева Н.И. Маркетинг влияния – теоретико-методологические основы: управление информацией и межсубъектные коммуникации. Санкт-Петербург : Борей Арт, 2008. 450 с.
- Окольнишникова И.Ю. Анализ подходов к оценке эффективности маркетинговых коммуникаций. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент*. 2011. Вып. 19. С. 134–142.
- Целостный анализ медийной рекламы. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Целостный_анализ_медийной_рекламы (дата звернення: 23.05.2020).
- Капустина Л.М., Мосунов И.Д. Интернет-маркетинг. Теория и практика продвижения бренда в Сети : монография. Екатеринбург : изд-во Уральского государственного экономического университета, 2015. 102 с.
- Холлис Н., Пинкотт Г. Цифровой маркетинг: обращаться с осторожностью. *Маркетинг в России и за рубежом*. 2013. № 6. С. 98–111.
- AdRiver – система управления интернет-рекламой. *AdRiver*. URL: <http://www.adriver.ru> (дата звернення: 23.05.2020).
- Как Post-view анализ помогает эффективно оценить медийную рекламу. *MMR*. URL: https://mmr.ua/show/kak_tselostnyy_analiz_pozvolyaet_otsenity_sra_v_mediynoy_reklame (дата звернення: 23.05.2020).
- Что такое post-view и post-click и как они влияют на реальные покупки. *Gruzdevv*. URL: <https://gruzdevv.ru/stati/chto-takoe-post-view-i-post-click> (дата звернення: 23.05.2020).
- Measuring the effectiveness of online advertising. *Report of PwC and iAB France*. URL: https://www.pwc.com/en_GX/gx/entertainmentmedia/pdf/IAB_SRI_Online_Advertising_Effectiveness_v3.pdf (дата звернення: 23.05.2020).
- Интернет-маркетолог: от новичка до профи. *Нетология*. URL: <http://netology.ru/obuchenie-professii/distance-course-internetmarketing> (дата звернення: 23.05.2020).
- Методы оценки эффективности инструментов. *Cossa*. URL: <http://www.cossa.ru/155/35288> (дата звернення: 23.05.2020).
- Юзабилити тестирование и анализ эффективности сайта. *Web-студия «Интернет-клиент»*. URL: <http://internet-client.ru/usability-yuzabiliti-testirovanie-i-analiz-effektivnostisayta.html> (дата звернення: 23.05.2020).
- Гайворонская С.А., Шурчкова Ю.В. Методические подходы к оценке эффективности маркетинговых коммуникаций в сети Интернет. *Современная экономика: проблемы и решения*. 2015. № 12(72). С. 109–123. DOI: 10.17308/meps.2015.12/1355

35. Овечкин А.В. Аудит сайта – новое направление в маркетинге. URL: https://www.marketing.spb.ru/lib-comm/internet/site_audit.htm (дата звернення: 23.05.2020).
36. Онопрієнко І.М. Маркетинговий аудит : навчальний посібник для студентів 3 курсу денної та заочної форм навчання спеціальності 075 «Маркетинг» ОКР «Бакалавр». Суми, 2019. 123 с.

References:

1. Baranov A.E. (2011). *Tri pravila uspeha internet-marketinga* [Three rules of internet marketing success]. Moscow : RIOR. (in Russian)
2. Virin F.Yu. (2010). *Internet-marketing. Polnyi sbornik prakticheskikh instrumentov* [Internet Marketing. Complete collection of practical tools]. Moscow : Eksmo. (in Russian)
3. Androsov N.V. (2013). *Internet-marketing na 100%* [100% Internet Marketing]. Sankt-Peterburg : Piter. (in Russian)
4. Pankruhin A.P. (2006). *Marketing: ucheb. dlya studentov, obuchayuschihsya po spetsialnosti 061500 "Marketing"* [Marketing: textbook. for students enrolled in the specialty 061500 "Marketing"]. Gildiya marketologov. 4-e izd. Moscow : Omega-L. (in Russian)
5. Vertaym K., & Fenvik Ya. (2010). *Tsifrovoy marketing. Kak uvelichit prodazhi s pomoschyu sotsialnykh setey, blogov, viki-resurov, mobilnykh telefonov i drugih sovremennykh tekhnologiy* [Digital marketing. How to increase sales using social networks, blogs, wikis, mobile phones and other modern technologies]. Moscow : Yurayt ; Alpina. (in Russian)
6. Kotler F., Kartadzhayya H., Setiawan A. (2011). *Marketing 3.0 ot produktov k potrebitelyam i dalee – k chelovecheskoy dushe* [Marketing 3.0 from products to consumers and beyond to the human soul]. Moscow : Eksmo. (in Russian)
7. Domasheva Ye.A., & Zozulov O.V. (2016). Pidkhoty do ocinjuvannja efektyvnosti marketyngovykh internet-komunikacij [Approaches to evaluating the effectiveness of Internet marketing communications]. *Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, no. 13, pp. 353–360.
8. Kaplan R.S., & Norton D.P. (2007). *Sbalansirovannaya sistema pokazateley, izmeryayuschiy effektivnost. Seriya "Klassika Harvard Business Review"*. *Izmerenie rezultativnosti kompanii* [A balanced scorecard measuring performance. Harvard Business Review Classic Series. Company Performance Measurement]. Moscow: Alpina biznes buks. Available at: <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/norton1.pdf> (accessed 23 May 2020). (in Russian)
9. Parmenter D. (2008). *Klyuchevyye pokazateli effektivnosti. Razrabotka, vnedrenie i primeneniye reshayuschiy pokazateley* [Key performance indicators. Development, implementation and application of critical indicators]. Monografiya. Moscow: ZAO "Olimp-Biznes". Available at: <https://www.twirpx.com/file/1590643> (accessed 23 May 2020).
10. Ravikovych I.Ye. (2015). Ocinka efektyvnosti vprovadzheniya instrumentiv internet-marketyngu v dijalnosti torghovogo pidpryemstva [Evaluation of the effectiveness of the introduction of Internet marketing tools in the activities of a commercial enterprise]. *Economy: the realities of time*, no. 5, pp. 161–166. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2015_5_28 (accessed 23 May 2020).
11. Klifton B. (2013). *Google Analytics dlya professionalov*. (3-e izdanie) [Google Analytics for professionals]. (3rd edition). Moscow : Williams. Available at: <https://www.twirpx.com/file/1353656> (accessed 23 May 2020). (in Russian)
12. Poltorak K.A. (2016). *Marketyngova komunikaciya dijalnisty vyrobnykiv planshetnykh komp'yuteriv v merezhi Internet* [Marketing communication activities of tablet computer manufacturers on the Internet]. (PhD Thesis). Kyiv.
13. Vse o postklik-analize [All about post-click analysis]. *LPgenerator*. Available at: <https://lpgenerator.ru/blog/2015/05/22/vse-o-postklik-analize> (accessed 23 May 2020).
14. Otsenivayem effektivnost marketingovykh komunikatsiy [Assessing the effectiveness of marketing communications]. *Economics and life*. Available at: <https://www.eg-online.ru/article/150255> (accessed 23 May 2020).
15. Ponomareva A.M., & Ponomarev A.I. (2014). Otsenka effektivnosti prodvizheniya kak funktsiya menedzhmenta: sovremennyye podhody [Evaluation of the effectiveness of promotion as a management function: modern approaches]. *State and Municipal Administration: SCAGS Scientific Notes*, no. 1, pp. 49–55. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-prodvizheniya-kak-funktsiya-menedzhmenta-sovremennyye-podhody/viewer> (accessed 23 May 2020).
16. Kogortnyy analiz [Cohort analysis]. *One Retarget*. Available at: <https://oneretarget.com/ru/wiki/когортный-анализ> (accessed 23 May 2020).
17. Internet-marketyng dlya pochatktiv: jak ta navishho [Internet marketing for beginners: how and why]. *Na chasi*. Available at: <https://nachasi.com/2018/11/01/internet-marketyng-z-chogo-pochaty> (accessed 23 May 2020).
18. Besplatnyy audit sayta i reklamnykh kampaniy [Free site audit and advertising campaigns]. *SREDA Digital*. Available at: <https://sreda.digital/audit> (accessed 23 May 2020).
19. Tekhnichnyy audyt [Technical audit]. *Indigo Internet Development Group*. Available at: <https://idg.net.ua/seo/ua/tehnicheskij-audit> (accessed 23 May 2020).
20. Bernet Dzh., & Moriarti S. (2001). *Marketingovyie kommunikatsii: integrirovannyi podhod* [Marketing Communications: An Integrated Approach]. Sankt-Peterburg : Piter. (in Russian)
21. Doyl P. (2001). *Marketing, orientirovannyi na stoimost* [Cost Oriented Marketing]. Sankt-Peterburg : Piter. (in Russian)
22. Tatarenko V.N., & Melenteva N.I. (2008). *Marketing vliyaniya – teoretiko-metodologicheskie osnovy: upravlenie informatsiei i mezhsob'ektnyye kommunikatsii* [Influence marketing – theoretical and methodological foundations: information management and inter-subject communications]. Sankt-Peterburg : Borey Art. (in Russian)
23. Okolnishnikova I.Yu. (2011). Analiz podhodov k otsenke effektivnosti marketingovykh komunikatsiy [Analysis of approaches to assessing the effectiveness of marketing communications]. *Bulletin of the South Ural State University*, no. 19, pp. 134–142.
24. Tselostnyy analiz mediynoy reklamoy [Holistic analysis of display advertising]. *Wikipedia: free encyclopedia*. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Целостный_анализ_медийной_рекламы (accessed 23 May 2020).
25. Kapustina L.M., & Mosunov I.D. (2015). Internet-marketing. Teoriya i praktika prodvizheniya brenda v Seti [Internet Marketing. Theory and practice of brand promotion on the web] : *monograph*. Yekaterinburg : Publishing House Ural. state econ. University. (in Russian)
26. Hollis N., & Pinkott G. (2013). Tsifrovoy marketing: obraschatsya s ostorozhnostyu [Digital marketing: handle with care]. *Marketing in Russia and abroad*, no. 6, pp. 98–111. (in Russian)
27. AdRiver – sistema upravleniya internet-reklamoy [AdRiver – online advertising management system]. *AdRiver*. Available at: <http://www.adriver.ru> (accessed 23 May 2020).
28. Kak Post-view analiz pomogaet effektivno otsenit mediynuyu reklamu [How Post-view Analysis Helps Evaluate Display Advertising Effectively]. *MMR*. Available at: <https://mmr.ua/show/kak-tselostnyy-analiz-pozvolyaet-otsenit-sra-v-mediynoy-reklame> (accessed 23 May 2020).
29. Chto takoe post-view i post-click i kak oni vliyayut na realnyie pokupki [What is post-view and post-click and how do they affect real purchases]. *Gruzdevv*. Available at: <https://gruzdevv.ru/stati/chto-takoe-post-view-i-post-click> (accessed 23 May 2020).
30. Measuring the effectiveness of online advertising. *Report of PwC and iAB France*. Available at: https://www.pwc.com/en_GX/gx/entertainmentmedia/pdf/IAB_SRI_Online_Advertising_Effectiveness_v3.pdf (accessed 23 May 2020).
31. Internet-marketing: ot novichka do profi [Internet marketer: from beginner to pro]. *Netology*. Available at: <http://netology.ru/obuchenie-professii/distance-course-internetmarketing> (accessed 23 May 2020).
32. Metody otsenki effektivnosti instrumentov [Methods for evaluating the effectiveness of tools]. *Cossa*. Available at: <http://www.cossa.ru/155/35288> (accessed 23 May 2020).
33. Yuzabiliti testirovaniye i analiz effektivnosti sayta [Usability testing and site performance analysis]. *Web-studio "Internet-client"*. Available at: <http://internet-client.ru/usability-yuzabiliti-testirovaniye-i-analiz-effektivnostisayta.html> (accessed 23 May 2020).

34. Gayvoronskaya S.A., & Shurchkova Yu.V. (2015). Metodicheskie podhody k otsenke effektivnosti marketingovykh kommunikatsiy v seti Internet [Methodological approaches to assessing the effectiveness of marketing communications on the Internet]. *Modern Economics: Problems and Solutions*, no. 12(72), pp. 109–123. DOI: 10.17308/meps.2015.12/1355
35. Ovechkin A.V. (2010). Audit sayta – novoe napravlenie v marketinge [Site audit – a new direction in marketing]. Available at: https://www.marketing.spb.ru/lib-comm/internet/site_audit.htm (accessed 23 May 2020).
36. Onoprijenko I.M. (2019). *Marketyngovyj audyt* [Marketing audit]. Sumy. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье проведен компаративный анализ научных взглядов касательно подходов к оцениванию интегрированного интернет-маркетинга, построена классификацию подходов к оцениванию эффективности маркетинговых мероприятий в Интернете. Доказано, что подходы к оцениванию эффективности маркетинговых мероприятий в Интернете базируются на традиционных подходах к оцениванию маркетинговых коммуникаций, поэтому рассмотрены различные традиционные подходы с учетом особенностей их использования в сети Интернет. Обоснована востребованность использования в методике оценивания эффективности интегрированного интернет-маркетинга видов анализа интернет-маркетинга по объекту аудита, а именно когортного анализа, семантического анализа, бенчмаркинга, юзабилити-аудита, технического аудит сайта, аудита рекламных кампаний, контентного анализа, SERM-анализа. Приведены показатели видов анализа, инструменты и преимущества использования. Доказано, что наиболее комплексным анализом для предприятия является бенчмаркинг, который включает другие виды анализа по субъекту аудита.

Ключевые слова: интегрированный интернет-маркетинг, подходы к оцениванию, когортный анализ, семантический анализ, бенчмаркинг, юзабилити-аудит, технический анализ сайта, аудит рекламных кампаний, контентный анализ, SERM-анализ.

Summary. As part of a comprehensive study of scientific views on the Integrated Internet Marketing evaluation, the classification of approaches to evaluating the effectiveness of marketing activities on the Internet by the method of evaluation, by the subject of advertising, by key component, by subject, by nature of orientation, depending on availability basic indicators, depending on the effectiveness, as well as depending on the stage of the evaluation process, by types of evaluation criteria, by the tools used, by the subject of Internet marketing audit, by the need for funding, by types of a site audit is built. The approaches to assessing the effectiveness of marketing activities on the Internet are based on traditional approaches to the marketing communications assessment are proved, so the various traditional approaches, taking into account the peculiarities of their use on the Internet are considered. The article considers the approaches to conducting an Internet marketing audit. It was found that when ordering a technical audit, 93% of respondents surveyed by Matik are most interested in the factors that affect search rankings. When ordering a marketing audit: 88% are concerned about usability, navigation, and site structure, 71% are interested in recommendations for improving the design, about 68% – texts. With increasing competition and reduced budgets for advertising, there is a growing need to increase the efficiency of the site as a business tool, which will increase interest in a marketing audit. The need to study the methodological aspects of the organization and conduct of both technical and marketing audits is substantiated. The methodology of evaluating the effectiveness of integrated Internet marketing types of Internet marketing analysis by the object of audit, namely cohort analysis, semantic analysis, benchmarking, usability audit, technical audit of the site, an audit of advertising campaigns, content analysis, SERM-analysis is approved for use, the characteristics of the types of analysis, indicators, tools and benefits of use are given. It has been proven that the most comprehensive analysis for an enterprise is benchmarking, which includes other types of analysis by the auditee.

Keywords: integrated Internet marketing, assessment approaches, cohort analysis, semantic analysis, benchmarking, usability audit, website technical analysis, an audit of advertising campaigns, content analysis, SERM-analysis.

Будько О.В.

д.е.н., доцент,

професор кафедри фінансів та обліку,

Дніпровський державний технічний університет

Budko Oksana

Dniprovsky State Technical University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3354-6515>

Галатов Б.М.

аспірант,

Дніпровський державний технічний університет

Halatov Bohdan

Dniprovsky State Technical University

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

FEATURES OF NORMATIVE-LEGAL REGULATION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF ENTERPRISES

Анотація. У статті розкрито сутність корпоративної соціальної відповідальності компаній та напрями, які регулюють нормативно-правове забезпечення соціальної відповідальності бізнесу. Визначено рівні нормативно-правового забезпечення корпоративної соціальної відповідальності компаній. Охарактеризовано стандарти та норми міжнародного рівня за таким групуванням: керівні принципи та кодекси, нормативні стандарти та кодекси, рейтингові індекси, документи, що регулюють питання підготовки звітності. Висвітлено нормативно-правове забезпечення корпоративної соціальної відповідальності на національному та регіональному (галузевому) рівнях. Проаналізовано стан нормативно-правового забезпечення соціальної відповідальності бізнесу на корпоративному рівні. Запропоновано шляхи вдосконалення нормативно-правового забезпечення соціальної відповідальності вітчизняних компаній.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, корпоративна соціальна відповідальність, стандарти, рейтингові індекси, корпорація.

Постановка проблеми. Процеси інтеграції України до європейського та світового співтовариства обумовлюють розвиток нових підходів до управління корпораціями. Одними з необхідних умов успішної діяльності підприємства є впровадження та реалізація принципів корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), що передбачають досягнення балансу інтересів між корпоративними, державними та громадськими інститутами. Світовий досвід корпоративної соціальної відповідальності визначає її як інструмент перспективного напрямку розвитку компанії, який сприяє покращенню ділової репутації, отриманню конкурентних переваг, підвищенню інвестиційної привабливості, встановленню ефективної взаємодії з усіма зацікавленими сторонами, а саме державою, акціонерами, персоналом, споживачами, місце-

вими громадами. Ці відносини мають регулюватися принципами та правилами, які забезпечать єдине розуміння сутності корпоративної соціальної відповідальності та її оцінювання задля визначення соціальної активності компанії. Діяльність компанії має відповідати визначеним стандартам та нормам як на міжнародному, так і на національному рівнях. Правильне їх застосування є запорукою об'єктивного визначення стану корпоративної соціальної відповідальності компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням механізму формування корпоративної соціальної відповідальності та підходів до її оцінювання присвячені наукові розробки таких вітчизняних учених, як Б.М. Андрушків, О.А. Грішнова, Л.А. Грицина, М.М. Ігнатенко, А.М. Колот, О.І. Павликівська, Н.А. Супрун, Н.М. Шмиголь, й таких зарубіжних науковців, як Г. Боуен, Р. Каплан, А. Керолл, Е. Карнегі, Ф. Котлер, Е. Лептон, Д. Нортон, М. Портер, М. Фрідман.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас залишаються питання, пов'язані з необхідністю вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює корпоративну соціальну відповідальність підприємства.

Мета статті. Головною метою роботи є узагальнення практики нормативно-правового регулювання корпоративної соціальної відповідальності для визначення підходів до її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Корпоративна соціальна відповідальність – це довгострокове зобов'язання компаній поводитися етично та сприяти економічному розвитку, одночасно підвищуючи якість життя працівників та їхніх родин, громади й суспільства загалом [1].

Нормативно-правове забезпечення КСВ включає низку вимог до здійснення соціально-відповідальної діяльності, які втілені в документах (стандартах, нормах, рекомендаціях, настановах тощо) різного рівня. З огляду на величезну кількість документів їх доцільно згрупувати за такими рівнями:

1) міжнародний рівень, представлений міжнародними документами (стандартами), які регулюють корпоративну соціальну відповідальність;

2) національний рівень, представлений документами, розробленими на рівні держави, що базуються на міжнародних стандартах і не суперечать їм;

3) регіональний (галузевий) рівень, представлений документами, які враховують особливості діяльності певного регіону або галузі;

4) внутрішньо корпоративний рівень, представлений документами, які регламентують корпоративну соціальну відповідальність у конкретній організації.

Міжнародний рівень представлений багатьма стандартами, що регулюють як корпоративну соціальну відповідальність компаній загалом, так і її аспекти зокрема. Серед документів цього рівня слід виділити декілька груп.

1) Керівні принципи та кодекси (встановлюють загальні підходи до корпоративної соціальної відповідальності компаній):

– Глобальний договір (United Nations Global Compact), що визначає головною метою сприяння формуванню загальних цінностей у сфері захисту прав людини, стандартів праці, охорони навколишнього середовища й боротьби з корупцією [2];

– ISO 26000 «Керівництво із соціальної відповідальності», що визначає основні ключові компоненти корпоративної соціальної відповідальності, а саме принципи й підходи до корпоративного управління, питання дотримання прав людини, політику щодо персоналу, політику у сфері охорони довкілля, корпоративну етику, відносини зі споживачами, корпоративну соціальну політику стосовно суспільства [3];

– Глобальні принципи Саллівана (The Global Sullivan Principles) – це загальні рекомендації і принципи у сфері соціальної відповідальності, головною метою яких є підтримка економічної, соціальної та політичної справедливості бізнес-компаній, а також повага до прав людини та рівні можливості для всіх народів;

– Хартія гідної корпоративної поведінки Кейданрен (The Keidanren Charter for Good Corporate Behavior); створена у 1946 році у Японії Федерація економічних організацій об'єднує великі компанії країни, галузеві асоціації, економічні групи та вивчає широкий спектр зовнішніх та внутрішніх економічних проблем, готує відповідні рекомендації уряду та підтримує контакти з підприємцями інших країн; Хартія визначає, що, крім прибутку, на який спрямована діяльність корпорацій, вони мають приносити користь суспільству.

2) Нормативні стандарти та кодекси, що регулюють корпоративну соціальну відповідальність з акцентом на її ключові моменти:

– Декларація Міжнародної організації праці (МОП) про основні принципи та права у сфері праці, прийнята у 1998 році, що визначає зобов'язання урядів країни та організацій підтримувати базові людські цінності, на яких ґрунтується соціальне та економічне життя суспільства; описує базові принципи в галузі трудових відносин, такі як заборона всіх форм дискримінації, свобода зібрань, незалежність профспілок, право на відстоювання своїх інтересів; основна перевага використання принципів полягає в тому, що їх дотримання дасть змогу уникнути багатьох конфліктів і проблем у сфері безпеки працівників та охорони праці;

– ISO 9000 – серія стандартів, які застосовуються під час створення та вдосконалення систем менеджменту якості організацій;

– ISO 14000 – міжнародний стандарт, який містить вимоги до системи екологічного управління (environmental management system), за якими здійснюється сертифікація;

– стандарт екологічного менеджменту і аудиту (EMAS);

– стандарт SA 8000 «Соціальна відповідальність» – стандарт, який сприяє постійному поліпшенню умов наймання й здійснення трудової діяльності, виконання етичних норм цивілізованого суспільства;

– міжнародний стандарт системи менеджменту гігієни і безпеки праці 18 001 (OHSAS);

– Кіотський протокол – міжнародна угода про обмеження викидів в атмосферу парникових газів; метою є стабілізація рівня концентрації парникових газів в атмосфері, що не допускає загрози кліматичній системі планети.

3) Рейтингові індекси в системі оцінювання KCB:

– фондові індекси, зокрема Domini Social Index (DSI 400) (оцінює соціальні, екологічні й управлінські показники найбільших за капіталізацією компаній); індекс Доу-Джонса зі сталого розвитку (Dow Jones Sustainability Indexes (DJSI)), індекси FTSE4 Good (оцінює фінансові, соціальні й екологічні показники підприємств, що не належать до «заборонених галузей»), Large Cap Social Index (LCSI) (оцінює соціальні й екологічні критерії діяльності підприємств);

– нефондові індекси, зокрема Corporate Philanthropy Index (CPI) (базується на оцінці діяльності компанії різними групами заінтересованих осіб, оцінює переважно з позицій доброчесності); Social Index by Danish Ministry of Social Affairs (SI) (визначає для внутрішніх та зовнішніх осіб рейтингові компанії з пріоритетом кадрової політики, рівня здійснення соціальних програм та подолання дискримінації на робочому місці); Accountability Rating (враховує вимоги стандартів підготовки соціальних звітів AA1000 та GRI, особливістю є можливість оцінювання нефінансової діяльності підприємств).

4) Документи, що регулюють питання підготовки звітності:

– звітність у сфері сталого розвитку (стандарт GRI (Global Reporting Initiative)); в основі цього стандарту лежить ідеологія того, що економічні, екологічні й соціальні результати діяльності компанії безпосередньо пов'язані з її довготривалим розвитком; Глобальна Рада зі стандартів у сфері сталого розвитку випустила 4 покоління стандартів (у 2001 році – G1, у 2013 році – G4); у 2016 році вийшли в світ модульні стандарти складання нефінансової звітності (GRI Standards) [4]; офіційно стандарти вступили в силу 1 липня 2018 року, а з другої половини 2018 року стандарт GRI G4 остаточно втрачає свою актуальність; водночас різких змін від G4 до модульних стандартів не було, адже нововведення сприяють підлаштуванню під конкретну галузь, у якій працює компанія, отже, враховують особливості її діяльності;

– стандарт перевірки звітності AA 1000 “Account Ability’s”, що призначений для вимірювання результатів діяльності компаній з етичних позицій та надає компаніям процедуру й набір критеріїв, за допомогою яких може бути здійснений соціальний та етичний аудит їх діяльності [5];

– міжнародний стандарт інтегрованої звітності (IIRF) – інтегрований звіт, що ставить за мету стисле відображення того, як стратегія, управління, результати й перспективи організації в контексті зовнішнього середовища приведуть до створення вартості в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі [6];

– стандарти «Саншайн», що визначають необхідність подання у корпоративних звітах інформації про продукцію та

послуги, гарантії зайнятості, охорону здоров'я, структуру власності, вплив на навколишнє середовище, кількість створених робочих місць, штрафи, фінансові показники;

– комплексна система принципів та стандартів оцінювання й відображення дій соціально відповідальних компаній (Bench Marks), що описує основні принципи ведення бізнесу, корпоративну етику, умови праці, права людини, використання жіночої та дитячої праці, відносини зі споживачами, акціонерами.

Зміст документів національного рівня, які регламентують корпоративну соціальну відповідальність, визначається особливостями економічного, політичного й культурного розвитку держави. Перш за все головним документом цього рівня слід визначити Конституцію України. Цей документ окреслює вимоги щодо прав людини, трудових відносин, охорони здоров'я, навколишнього середовища, боротьби з корупцією. Важливим документом стане Концепція національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні. Завданнями цього документа слід визначити сприяння розвитку корпоративної соціальної відповідальності з боку держави й суспільства як чинника модернізації економіки, підвищення її конкурентоспроможності; впровадження єдиних підходів до розуміння КСВ; розвиток державно-приватного партнерства для розвитку громад та територій; розвиток програм ресурсозбереження та енергоефективності; забезпечення прав людини, морального виховання та освіти; розвиток процесів ділової досконалості підприємств, установ та організацій; сприяння розвитку системи нефінансової звітності тощо [7]. Прийняття Концепції національної стратегії корпоративної відповідальності дасть змогу визначити загальну стратегію та механізм державної політики щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу, а також пріоритетні напрями корпоративної соціальної відповідальності у відносинах зі стейкхолдерами.

До цієї групи слід віднести кодекси та закони, які визначають принципи та норми окремої сфери соціально відповідальної діяльності компаній (табл. 1). Задля впорядкування питань, пов'язаних із соціальним життям суспільства, слід також розробити Соціальний кодекс, метою якого стане узагальнення діючих та впровадження нових норм, які відповідають потребам

соціально незахищених категорій громадян. Підзаконні акти, які розроблені на рівні держави (укази, розпорядження, постанови, положення, інструкції тощо), є дієвим керівництвом для компаній у розробленні напрямів соціально відповідальної діяльності.

Вагомим кроком для оцінювання соціальної відповідальності є запровадження визначення національного індексу прозорості та корпоративної соціальної відповідальності, який з 2011 року Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» складає серед 100 найбільших українських компаній, базуючись на аналізі їхніх корпоративних сайтів. Цей індекс є єдиним інструментом моніторингу корпоративної соціальної відповідальності в Україні. Моніторинг допомагає визначити сильні та слабкі сторони розвитку КСВ в Україні та надавати рекомендації щодо вдосконалення процесів, пов'язаних з корпоративною соціальною відповідальністю. Сутність методики визначення індексу полягає в оцінюванні інформації, яка розміщена на корпоративному сайті компанії, за чотирма критеріями, такими як звітність, зміст, навігація та доступність. Сукупний бал визначає місце компанії в рейтингу.

Важливими для визначення корпоративної соціальної відповідальності компанії на національному рівні стали також зміни до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», згідно з якими середні та великі підприємства зобов'язані від результатів 2018 року складати Звіт про управління. Цей звіт має описувати як фінансову, так і нефінансову інформацію (стосується навколишнього середовища, персоналу, благодійності), а також характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики й невизначеності його діяльності [9].

Виділення третього (регіонального, галузевого) рівня документів дає змогу згрупувати їх за регіональними або галузевими особливостями. Це означає, що підприємства окремих галузей або регіонів мають враховувати під час розроблення своєї корпоративної політики особливості, які притаманні тільки їм. Такими документами є, наприклад, Концепція загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року, Концепція державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року.

Таблиця 1

Нормативно-правове забезпечення корпоративної соціальної відповідальності компаній на національному рівні

Компонент КСВ	Нормативно-правові акти
Принципи й підходи до корпоративного управління	Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України.
Питання дотримання прав людини	Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про захист персональних даних», Закон України «Про освіту», Закон України «Про відпустки».
Політика щодо персоналу	Кодекс законів про працю України, Закон України «Про оплату праці», Закон України «Про професійний розвиток працівників».
Політика у сфері охорони довкілля	Повітряний кодекс України, Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс про надра, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про відходи», Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», Закон України «Про впорядкування питань, пов'язаних з радіоактивними відходами».
Корпоративна етика	Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», Закон України «Про здійснення державних закупівель».
Відносини зі споживачами	Закон України «Про захист прав споживачів», Закон України «Про рекламу», Закон України «Про захист суспільної моралі».
Корпоративна соціальна політика стосовно суспільства	Закон України «Про благодійність і благодійні організації», Закон України «Про гуманітарну допомогу».

Джерело: систематизовано авторами на основі [8]

Внутрішньо корпоративний рівень нормативно-правового забезпечення КСВ потребує врахування вимог документів (стандартів, норм) усіх попередніх рівнів. Обов'язковими документами, які повинна мати кожна компанія, є її статут та колективний договір. Документами цього рівня є «Стратегія корпоративної соціальної відповідальності компанії» та «Кодекс корпоративної соціальної відповідальності компанії». Стратегію КСВ компанії слід визначити як корпоративну заяву щодо місії компанії, цінностей і норм, якими вона керується у своїй діяльності з урахуванням інтересів зацікавлених осіб. За даними Центру корпоративної соціальної відповідальності лише 52% компаній мають затверджені стратегії КСВ [10]. Розвиток стратегії КСВ має базуватись на принципах добровільності, інтегрованості у довгострокову стратегію розвитку підприємства, відповідальності за результати діяльності підприємства, відповідності правовим (зокрема, міжнародним) та етичним нормам, які прийняті у суспільстві, врахування потреб та очікувань зацікавлених осіб, прозорості діяльності підприємства, підзвітності, узгодженості з цілями сталого розвитку суспільства [3]. Принципи ж КСВ, які обумовлюють розроблення заходів щодо її реалізації, слід відобразити в Кодексі корпоративної соціальної відповідальності компанії як важливому документі на рівні компанії. Аналіз досліджень, пов'язаних з необхідністю розроблення Кодексу корпоративної соціальної відповідальності, дав змогу виявити, що Кодекс як один із головних документів корпоративного управління виконує такі функції, як управлінська (регламентування роботи керівництва та персоналу, визначення пріоритетів у взаємодії з клієнтами, акціонерами, партнерами, конкурентами, зовнішнім середовищем; визначення порядку прийняття рішень та неприйнятних форм поведінки); розвиток корпоративної культури (визначення корпоративних цінностей, орієнтування працівників на єдині корпоративні цілі); репутаційна (формування довіри до організації з боку зовнішнього середовища, підвищення її інвестиційної привабливості) [11].

Під час розроблення кодексу КСВ доцільно орієнтуватися на зміст, який має включати ідеологічну та нормативну складові частини. В ідеологічній складовій частині відображаються кредо й місія компанії, цінності та морально-етичні ідеали, стратегічні заяви керівництва, опис стилю керівництва, етичні принципи відносин зі стейкхолдерами. У нормативній складовій частині слід прописати положення, які висвітлюватимуть принципи й правила ділової поведінки, відносини зі стейкхолдерами, а саме персоналом, акціонерами, клієнтами, інвесторами, конкурентами, питання, пов'язані з охороною довкілля.

Структура Кодексу КСВ може включати такі розділи:

- 1) місія, мета, принципи, цілі;
- 2) структура управління КСВ;
- 3) взаємодія зі стейкхолдерами (клієнтами, акціонерами, персоналом, постачальниками, місцевою громадою, громадськими організаціями тощо);

- 4) відповідальна ділова практика;
- 5) КСВ у сфері охорони довкілля;
- 6) благодійна діяльність;
- 7) моніторинг та оцінювання реалізації КСВ.

Структуру кодексу кожна компанія розробляє з урахуванням особливостей своєї діяльності.

Висновки і пропозиції. Визначене групування нормативно-правового забезпечення корпоративної соціальної відповідальності дає змогу впорядковувати документи, які регулюють соціально відповідальну діяльність задля якомога повнішого застосування їх положень і принципів організаціями всіх сфер для розроблення та реалізації стратегії корпоративної соціальної відповідальності.

Необхідність удосконалення та розвитку нормативно-правового забезпечення на національному, регіональному (галузевому) та внутрішньо корпоративному рівнях обумовлена вибором компаніями нових пріоритетів діяльності, спрямованих на врахування принципів соціальної відповідальності бізнесу. Впорядкована та дієва нормативно-правова база корпоративної соціальної відповідальності сприятиме виробленню нових векторів розвитку компанії, підвищенню її економічної ефективності та соціальної результативності.

Література:

1. Всесвітня бізнесова рада із сталого розвитку (WBCSD – World Business Council for Sustainable Development). URL: <http://www.wbcsd.org> (дата звернення 25.04.2020).
2. Глобальний договір. UN Global Compact. URL: <https://www.unglobalcompact.org> (дата звернення: 10.05.2020).
3. ISO 26000 «Керівництво із соціальної відповідальності». URL: <http://www.iso.org/iso-26000-social-responsibility.html> (дата звернення: 10.05.2020).
4. Модульні стандарти GRI Standards. URL: <https://www.globalreporting.org/standards> (дата звернення: 10.05.2020).
5. Стандарт перевірки звітності AA 1000 “Account Ability’s”. URL: <https://www.accountability.org/standards> (дата звернення: 25.04.2020).
6. Міжнародний стандарт інтегрованої звітності. URL: http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK.docx_en-US_ru-RU.pdf (дата звернення: 25.04.2020).
7. Курінко Р.В. Національна стратегія КСВ в Україні: стан та перспективи. URL: <http://kurinko.com/uk> (дата звернення: 12.05.2020).
8. Законодавство України. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 30.04.2020).
9. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 30.04.2020).
10. Сайт Центру корпоративної соціальної відповідальності. URL: <http://csr-ukraine.org> (дата звернення: 30.04.2020).
11. Кубко В. П. Процес створення корпоративних кодексів. Труды Одесского политехнического университета. 2008. Вип. 1(29). С. 314-317.

References:

1. Vsesvitnia biznesova rada iz staloho rozvytku (WBCSD – World Business Council for Sustainable Development). Available at: <http://www.wbcsd.org> (accessed 25 April 2020).
2. Hlobalnyi dohovir. UN Global Compact. Available at: <https://www.unglobalcompact.org> (accessed 10 May 2020).
3. ISO 26000 “Kerivnytstvo iz sotsialnoi vidpovidalnosti”. Available at: <http://www.iso.org/iso-26000-social-responsibility.html> (accessed: 10 May 2020).
4. GRI Standards. Available at: <https://www.globalreporting.org/standards> (accessed 10 May 2020).
5. Standart perevirky zvitnosti AA 1000 “Account Ability’s”. Available at: <https://www.accountability.org/standards> (accessed: 25 April 2020).
6. Mizhnarodnyi standart intehrovanoi zvitnosti [International standard for integrated reporting]. Available at: http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK.docx_en-US_ru-RU.pdf (accessed 25 April 2020).
7. Kurinko R. V. Natsionalna stratehiia KSV v Ukraini: stan ta perspektyvy [National strategy of CSR in Ukraine: status and prospects]. Available at: <http://kurinko.com/uk> (accessed 12 May 2020).
8. Zakonodavstvo Ukrainy. Ofitsiyniy vebсайт Verkhovnoi Rady Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (accessed 30 April 2020).
9. Zakon Ukrainy «Pro bukhgalterskyi oblik i finansovu zvitnist v Ukraini» vid 06.07.1999 p. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed 30 April 2020).
10. Sait Tsentru korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti. Available at: <http://csr-ukraine.org> (accessed 30 April 2020).
11. Kubko V. P. (2008) Protsees stvorennia korporativnykh kodeksiv [The process of creating corporate codes]. Trudy Odesskogo politehnicheskogo universiteta, no. 1(29). pp. 314–317.

Аннотация. В статье раскрыты сущность корпоративной социальной ответственности компаний и направления, которые регулируют нормативно-правовое обеспечение социальной ответственности бизнеса. Определены уровни нормативно-правового обеспечения корпоративной социальной ответственности компаний. Охарактеризованы стандарты и нормы международного уровня по такому группированию: руководящие принципы и кодексы, нормативные стандарты и кодексы, рейтинговые индексы, документы, регулирующие вопросы подготовки отчетности. Освещено нормативно-правовое обеспечение корпоративной социальной ответственности на национальном и региональном (отраслевом) уровнях. Проанализировано состояние нормативно-правового обеспечения социальной ответственности бизнеса на корпоративном уровне. Предложены пути совершенствования нормативно-правового обеспечения социальной ответственности отечественных компаний.

Ключевые слова: нормативно-правовое обеспечение, корпоративная социальная ответственность, стандарты, рейтинговые индексы, корпорация.

Summary. The purpose of the article is to generalize the practice of legal regulation of corporate social responsibility in order to determine approaches to its improvement. The essence of corporate social responsibility of companies and directions that regulate the legal support of corporate social responsibility are revealed. The levels of normative-legal provision of corporate social responsibility of companies are determined: international, national, regional (branch) and intra-corporate. The standards and norms of the international level by grouping are characterized: guiding principles and codes, normative standards and codes, rating indices, documents regulating the issues of reporting preparation. It is stated that the guidelines and codes define the issues that govern the corporate social responsibility of the company as a whole; regulatory standards and codes focus on key aspects of corporate social responsibility; rating indices that characterize the level of corporate social responsibility; documents governing the preparation of non-financial statements. The normative-legal provision of corporate social responsibility at the national and regional (sectoral) levels is covered. The need for approval of the Concept of the national strategy of corporate social responsibility and development of the social code is determined. The national index of transparency and corporate social responsibility is described and the need to compile a Report on the Board is indicated. The state of normative-legal provision of social responsibility of business at the corporate level is analyzed. The necessity and principles of formation of the Corporate Social Responsibility Strategy of the company and the content and functions of the Code of Corporate Social Responsibility are determined. The functions include management; corporate culture development function; reputation. The need to take into account the peculiarities of the company's activities when developing a code of corporate social responsibility is indicated. Ways to improve the regulatory and legal support of social responsibility of domestic companies are proposed.

Keywords: normative-legal provision, corporate social responsibility, standards, rating indices, corporation.

Квілінський О.С.

габілітований доктор економічних наук,

Інститут розвитку міжнародної співпраці (м. Познань, Польща)

Kwiliński Aleksy

Institute for International Cooperation Development (Poznań, Poland)

aleksy.kwilinski@institute-icd.org

<https://orcid.org/0000-0001-6318-4001>

Researcher ID: B-7526-2017

Scopus Author ID: 57204068618

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО АВТОМАТИЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

SOME APPROACHES TO AUTOMATION MANAGEMENT FOR INDUSTRIAL ENTERPRISES

Анотація. У статті проаналізовано підходи до автоматизації управління промисловим підприємством, визначено особливості впровадження адаптивної автоматизованої системи управління підприємством. Доведено, що впровадження в практику промислових підприємств запропонованих методичних підходів з автоматизації управління сприятиме підвищенню ефективності господарської діяльності. Для успішного процесу необхідно, щоби виконавці мали досвід і необхідну кваліфікацію, володіли необхідними знаннями та методами розв'язання задач на визначених етапах процесу впровадження. Під час впровадження інформаційних технологій, а саме адаптивних АСУП, ризики стають більш передбачуваними, прозорими й керованими, що дає змогу успішно здійснювати управління підприємством. Отже, впровадження в практику промислових підприємств запропонованих методичних підходів з автоматизації управління сприятиме підвищенню ефективності господарської діяльності.

Ключові слова: автоматизація, управління, промислове підприємство, адаптивність, інформаційні технології, управлінські рішення.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки в нашій країні, в період становлення й бурхливого розвитку ринкових відносин, загострення конкурентної боротьби, різко зростає ціна прийнятих управлінських рішень. Ефективність управління загалом є вирішальним фактором стабільної роботи підприємства, а найчастіше й умовою його існування. Цей факт зараз усвідомлюється багатьма керівниками підприємств.

Водночас у зв'язку зі збільшеною складністю самого процесу управління керівники підприємств починають усвідомлювати, що сьогодні керувати традиційними «командними» методами з використанням переважно інтуїції та досвіду об'єктивно неможливо.

Ситуацію ускладнюють сьогодні такі тенденції в управлінні сучасними підприємствами:

- необхідність постійного підвищення конкурентоспроможності продукції, що випускається за рахунок підвищення її якості та одночасного зниження собівартості;

- скорочення термінів створення й освоєння нових виробів за одночасного збільшення їх номенклатури;

- різке збільшення кількості як постачальників матеріалів і комплектуючих, так і споживачів продукції, що випускається;

- загострення конкуренції внаслідок насичення ринку й падіння попиту, що призводить до зниження норми прибутку підприємств і роботи з мінімальною рентабельністю.

Ці тенденції можуть стати серйозними проблемами аж до виникнення кризових ситуацій в управлінні підприємствами через неможливість управляти ефективно старими традиційними методами.

Отже, використання сучасних інформаційних технологій на всіх рівнях управління – це єдино можливий шлях вирішення цієї проблеми. Сучасний етап їх застосування характеризується використанням комплексних автоматизованих систем управління й прийняття рішень, які здатні надавати достовірну інформацію, аналізувати та пропонувати шляхи вирішення актуальних проблем, що стоять перед підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему інформаційного забезпечення процесів управління на промислових підприємствах досліджували багато вітчизняних учених, зокрема М.В. Верескун, В.М. Глушков, В.М. Гужва, М.М. Лепа, В.С. Пономаренко, В.Ф. Ситник, О.І. Черняк. Упровадження нових ІТ на підприємствах різних галузей необхідно для автоматизації управління процесами виробництва й підвищення рівня обґрунтування управлінських рішень [2]. Необхідність упровадження сучасних ІТ обґрунтовано в науковій праці [3]. Дослідження впливу вдосконалення програмного та апаратного забезпечення ІТ-систем на методологію управління підприємствами виконано у статті [4].

Крайністю є механічний опис застосування певних програм з окремих галузевих питань. С.В. Іваненко послідовно висвітлює теоретичні засади впровадження комп'ютерних інформаційних систем підприємства [1] та деякі прикладні аспекти з цього напрямку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас необхідність подальших досліджень визначається пошуком напрямів застосування сучасних технологій управління виробничою діяльністю підприємства. Існує необ-

хідність формалізації та оптимізації процесів управління, проектування й створення інформаційних систем управління промисловими підприємствами, розроблення математичного та програмного забезпечення, моделювання процесів підготовки й прийняття управлінських рішень.

Мета статті. Головною метою роботи є впровадження в практику промислових підприємств запропонованих методичних підходів з автоматизації управління, що сприятиме підвищенню ефективності господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Світовими лідерами за кількістю впроваджень на великих підприємствах є компанії "SAP AG" (Німеччина) та "Oracle Corporation" (США). Вони мають досить сильні позиції у галузях, де стандарти бізнес-процесів аналогічні в усьому світі (хімічна, гірничо й металургійна промисловість, телекомунікації, банки), що зменшує витрати на впровадження й обслуговування системи.

Проте необхідно зазначити, що реінжиніринг бізнес-процесів практично неможливий без застосування корпоративних інформаційних систем, які забезпечують підтримку управління діловими процесами на всіх рівнях. На відміну від канонічного підходу до автоматизації окремих функцій управління у вигляді локальних автоматизованих робочих місць (АРМ), що не змінюють наявну технологію управління, використання корпоративних інформаційних систем припускає трансформацію системи на основі концепції автоматизації управління наскрізними бізнес-процесами [5].

Автоматизація управління реалізується за такими основними напрямками:

- 1) дослідження та оптимізація систем управління промисловими підприємствами;
- 2) розроблення та реалізація економіко-математичних та інформаційних моделей систем управління промисловими підприємствами;
- 3) формалізація бізнес-процесів підприємства до рівня функціональних моделей і моделей потоків даних;
- 4) проектування баз знань і баз даних інформаційних систем підприємств;
- 5) розроблення, впровадження, дослідна експлуатація та супровід інформаційних систем управління підприємствами класу MRP II і ERP;
- 6) розроблення та впровадження спеціалізованих IT-рішень, максимально орієнтованих на специфічні бізнес-процеси різних галузей (виробництво, видобуток, зв'язок, освіта, бюджетна сфера, державне управління).

Автоматизована система управління (АСУ) за своєю структурою й комплексом розв'язуваних задач повинна вписуватися у вимоги відомого світового стандарту MRP II (Manufacturing Resource Planning, тобто планування ресурсів виробництва) та його подальшого розвитку ERP (Enterprise Resource Planning, тобто планування ресурсів підприємства) [6; 7; 8–12].

Автоматизована система управління має бути заснованою на використанні єдиної інформаційної бази, побудованої на єдиній ідеології, яка охоплює організаційні, програмні, технологічні, методичні та інші аспекти системи управління за такими напрямками, як технічна підготовка виробництва; керування виробництвом; управління матеріально-технічним забезпеченням; управління витратами; збут і маркетинг; бухгалтерський і податковий облік; управління персоналом; планування та облік заробітної плати; аналіз господарської діяльності. Вона інтегрує всю управлінську інформацію, здатна видавати її у вигляді, зручному для аналізу та ухвалення рішень.

Таким чином, маючи всю необхідну інформацію про реальний поточний стан підприємства, структуровану таким чином, що виявляються всі «вузькі місця», керівник контролює всю виробничо-господарську діяльність. Це є головним фактором, основною умовою того, що підприємство отримує віддачу від інвестицій, спрямованих на розвиток інформаційних технологій на підприємстві.

Автоматизована система управління підприємством повинна охоплювати всі основні сторони виробничої, фінансової та господарської діяльності підприємства й складається з цілої низки процедур і модулів, що автоматизують певні функції управління й завдання розрахунків та аналізу даних про підприємство.

Промисловому підприємству необхідна адаптивна автоматизація управління шляхом впровадження системи «під ключ». У цьому полягає принципова відмінність від використання як інформаційної системи підприємства «коробкових» версій, коли фірма-розробник не бере участь у впровадженні системи, а працює, як правило, через дилерів, які здійснюють тільки первинне налаштування та установку, абсолютно ігноруючи специфіку конкретного підприємства.

За такого підходу процес впровадження доводиться до кінцевого результату з точки зору підприємства, оскільки під час індивідуального розроблення та налагодження системи враховуються всі особливості до найменших нюансів. Причому під час впровадження відбувається не тільки налаштування системи, але й консалтинг, що дасть змогу використовувати весь попередній досвід і сучасні концепції автоматизації управління підприємством. При цьому адаптація системи під конкретні підприємства відбувається з максимальною орієнтацією на сформовані структури й методи управління.

Впровадження та подальша експлуатація ефективної АСУ, як показує практика, передбачає досягнення таких техніко-економічних показників.

- 1) У матеріально-технічному постачанні й складському обліку:
 - зниження рівня запасів матеріальних цінностей на виробництві на 10–40%;
 - усунення неврахованих залишків і нестач через втрату документів на 3–5%;
 - контроль цін закупівель матеріалів за рахунок порівняння цін одних і тих же матеріалів за певний період, що дасть змогу виявити різницю за деякими позиціями у 2–3 рази.
- 2) У виробництві:
 - скорочення часу проходження замовлення у виробництві та зниження втрат від простоїв обладнання на 10–30%;
 - зниження обсягу незавершеного виробництва в цехах за рахунок оперативного-виробничого планування та обліку виробництва на 5–10%;
 - зниження частки понаднормових робіт і ліквідація авралів за рахунок календарного планування трудових і матеріальних ресурсів на 10–15%.
- 3) В управлінні збутом продукції:
 - скорочення запасів готової продукції на складах за рахунок позамовного планування та обліку виробництва;
 - наскрізні планування, облік і диспетчеризація замовлень покупців за рахунок жорсткої формалізації такого ланцюжка процедур: прийом, оформлення, оплата, виробництво й відвантаження продукції покупцеві, що дають змогу значно скоротити час від прийому замовлення до його відвантаження;
 - контроль цін відвантаження, аналіз структури й динаміки відвантаження, що дасть змогу виключити заниження цін під час відвантаження продукції та прогнозувати ринкові тенденції.

Нині, внаслідок бурхливого розвитку обчислювальної техніки та інформаційних технологій, впровадження засобів автоматизації в процес управління підприємствами відбувається здебільшого безсистемно і достатньою мірою волюнтаристськи. Склалося кілька підходів до вирішення цих питань.

1) Купівля «коробкових» продуктів.

Основні недоліки:

- програми не призначені для комплексної автоматизації, а орієнтовані на окремі функції (переважно бухгалтерії); інформаційні нестиковки доводиться заповнювати «ручними» технологіями, що породжує масу проблем достовірності та своєчасності інформації, що впливає на якість управлінських рішень;

- фірми-розробники не беруть участь у впровадженні програмних продуктів, а працюють через дилерів, які здійснюють тільки установку й первинне налаштування, абсолютно ігноруючи специфіку конкретного підприємства;

- оскільки налаштування на специфічні вимоги замовника відсутня, то автоматизацією охоплена тільки частина функцій, як правило, не найважливіших.

2) Розроблення й впровадження комплексних систем власними силами.

Свого часу багато промислових підприємств, особливо досить великих, що мають у своїй структурі відділи АСУ, йшли саме таким шляхом. Однак сьогодні такий підхід, на наш погляд, є недоцільним з таких причин:

- складність сучасних програмних засобів настільки велика, що програмісти й розробники заводських відділів АСУ не в змозі забезпечити необхідний рівень розробок; сил вистачає тільки на вирішення поточних проблем, тому більшість «доморощених» систем страждає відсутністю системного підходу, еkleктичності використовуваних технологій і наявністю великої кількості нестиковок на всіх рівнях по всіх підсистемах;

- розроблення сучасної комплексної автоматизованої системи вимагає такої кількості коштів і часу, що цього не може собі дозволити жодне, навіть велике, підприємство.

3) Придбання іноземних систем.

На сучасному вітчизняному ринку представлено цілу низку зарубіжних систем, різних за класом, вартістю, охопленням вирішуваних завдань.

Аналіз результатів впровадження таких систем на вітчизняних підприємствах показує, що, по-перше, їх кількість можна буквально перерахувати по пальцях, а по-друге, навіть якщо впровадження й сталося, то може йтися в кращому разі про впровадження окремих модулів, а не всього комплексу загалом.

Причини такого становища криються в складнощах адаптації іноземних систем до умов вітчизняного виробництва. У нас прийнято стандарти ЕСКД і ЕСТД, що відрізняються від іноземних, у нас є інші методи й схеми оперативного управління виробництвом, пов'язані з наявністю цехової структури (на відміну від безцехової, прийнятої на Заході), технологічна спеціалізація виробництва тощо. Все це створює значні, а часто й непереборні труднощі під час впровадження закордонних систем, тому успішна експлуатація подібних систем на Заході аж ніяк не гарантує успішність проекту на Україні. Крім того, ціна таких систем на порядок вище, ніж аналогічних вітчизняних розробок.

Необхідно відзначити, що впровадження системи має бути комплексним. Використання тільки частини функцій і підсистем веде до розриву функціональних зв'язків і різкого зниження ефективності всієї системи. До незаперечних переваг системи адаптивної АСУ, що визначає її конкурентні переваги, належать:

- комплексність системи, яка розглядає всі функції управління як єдиний організм;

- орієнтація та врахування специфіки саме вітчизняних підприємств;

- приведення й налаштування модулів системи до конкретного підприємства;

- відкрита архітектура систем, що забезпечує користувачеві можливість успішного супроводу.

Таким чином, у результаті впровадження адаптивної АСУ на підприємстві можуть бути реалізовані такі цілі:

- за рахунок впровадження принципів, заснованих на MRP-стандартах управління виробництвом, відбуваються скорочення витрат виробництва й підвищення ефективності управління ресурсами;

- за рахунок надання керівництву підприємства своєчасної та достовірної інформації про стан виробничого процесу та аналізу економічної ситуації забезпечується підвищення якості продукції, що випускається, а також її конкурентоспроможності;

- здійснюється оперативний контроль фінансового стану підприємства буквально в реальному часі, що створює умови для зростання доходів через цілеспрямоване управління собівартістю продукції;

- за рахунок формалізації всіх бізнес-процесів підвищується координація діяльності служб підприємства, що підвищує оперативність і загальну якість їх роботи.

Західний підхід має передбачувані рамки впровадження ERP системи.

Управління виробничими процесами здійснюватиметься за допомогою автоматизованих систем управління технологічними процесами (АСУТП) і системи автоматизації управління виробничими операціями. Передбачається такий поділ завдань між цими системами.

Завданнями ERP-системи є:

- 1) облік виробництва, тобто розрахунок планової і фактичної собівартості вироблених продуктів (на підставі агрегованих даних про рух матеріалів та використання енергоресурсів, отриманих з MES-системи);

- 2) управління закупівлями, тобто спосіб і консолідація заявок від цехів на отримання допоміжних матеріалів; планування потреби в матеріалах (на підставі замовлень цехів, а також агрегованих даних про рух матеріалів, отриманих з MES-системи); управління замовленнями закупівель;

- 3) управління кредиторською заборгованістю та платежами постачальників;

- 4) управління замовленнями продажу й дебіторською заборгованістю;

- 5) фінансовий облік;

- 6) податковий облік;

- 7) управління персоналом;

- 8) розрахунок заробітної плати;

- 9) технічне обслуговування та ремонт обладнання (ТОПО).

Інтервалами часу, що застосовуються в ERP-системі, є рік, місяць, день.

Завданням, що не передбачається вирішувати за допомогою ERP-системи, є управління виробничими операціями (Manufacturing Operations Management):

- 1) розподіл і контроль ресурсів, безпосередньо залучених до процесу виробництва (машини, інструменти, матеріали, персонал тощо) (Resource allocation and control);

- 2) диспетчеризація виробництва (Dispatching production);

- 3) збирання технологічних даних (Data collection and acquisition);
- 4) контроль якості виробничих операцій (Quality operations management);
- 5) моніторинг технологічного процесу (частково перетинається з АСУПТ) (Process management);
- 6) відстеження виробничого процесу (Production tracking);
- 7) аналіз продуктивності (Performance analysis);
- 8) детальне планування (Operations and detailed scheduling);
- 9) формування необхідних документів (Document control);
- 10) оперативне управління виробничим персоналом (Labor management);
- 11) облік руху та залишків матеріалів (Movement, storage and tracking of materials).

Висновки і пропозиції. Аналізуючи вищевикладене, можемо зробити такі висновки.

Запровадження на промисловому підприємстві інформаційних технологій з урахуванням ризиків господарської діяльності потребує інтеграції системи ризик-менеджменту в інформаційну систему або адаптивну АСУП. Для успішного перебігу такого процесу необхідно, щоби виконавці мали досвід і необхідну кваліфікацію, володіли необхідними знаннями та методами розв'язання задач на визначених етапах процесу впровадження. Під час впровадження інформаційних технологій, а саме адаптивних АСУП, ризики стають більш передбачуваними, прозорими й керованими, що дає змогу успішно здійснювати управління підприємством. Отже, впровадження в практику промислових підприємств запропонованих методичних підходів з автоматизації управління сприятиме підвищенню ефективності господарської діяльності.

Література:

1. Івахненко С.В. Сучасні інформаційні технології управління підприємством та бухгалтерія: проблеми і виклики. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 4. С. 52–58.
2. Пономаренко В.С., Золотарьова І.О., Бутова Р.К. та ін. Інформаційні системи в економіці : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ, 2011. 176 с.
3. Клепкова О.А. Сучасний стан і роль інформаційних технологій в управлінні підприємством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2013. Вип. 5. С. 74–78.
4. Верескун М.В., Гусева О.Ю., Ляшко Д.В. Розвиток інформаційних технологій як фактор трансформації методології управління підприємствами. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 10.06.2020).
5. Макарова М.В. Інформаційні системи у сучасній системі менеджменту промислових підприємств. *Моделювання регіональної економіки*. 2012. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456B2.pdf> (дата звернення: 10.06.2020).
6. Інформаційні системи в економіці : монографія / за заг. ред. С.В. Устенка. Київ : КНЕУ, 2012. 425 с.
7. Хаммер М., Чампи Дж. Реінжиніринг корпорації: маніфест революції в бізнесі / пер. с англ. Ю.Е. Корнилович. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2006. 287 с.
8. Anthony R. Govindarajan V. Management Control Systems. Chicago : Mc-Graw-Hill IRWIN, 2007. 784 p.
9. Kwilinski A. Mechanism of modernization of industrial sphere of industrial enterprise in accordance with requirements of the information economy. *Marketing and Management of Innovations*. 2018. № 4. P. 116–128. URL: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-11>
10. Formation of the entrepreneurship model of e-business in the context of the introduction of information and communication technologies / A. Kwilinski, N. Dalevska, S. Kravchenko, I. Hroznyi, I. Kovalenko. *Journal of Entrepreneurship Education*. 2019. № 22 (Special Issue 1 :

Entrepreneurship: Investment and Innovation). 1528-2651-22-S1-337: 1-7.

11. Model of managing of the procedure of mutual financial investing in information technologies and smart city systems / V. Lakhno, V. Malyukov, T. Bochulia, Z. Hipters, A. Kwilinski, O. Tomashevskaya. *International Journal of Civil Engineering and Technology*. 2018. № 9(8). P. 1802–1812. URL: http://www.iaeme.com/MasterAdmin/UploadFolder/IJCIET_09_08_181/IJCIET_09_08_181.pdf (дата звернення: 10.06.2020).
12. Assessment of information technologies influence on financial security of economy. V. Tkachenko, A. Kwilinski, O. Korystin, N. Svyrydiuk, I. Tkachenko. *Journal of Security and Sustainability*. 2019. № 8(3). P. 375–385. URL: [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3\(7\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3(7))

References:

1. Ivakhnenkov, S.V. (2006). Suchasni informacijni tehnologii upravlinnja pidpryemstvom ta buhgalterija: problemy i vyklyky [Modern information technologies of enterprise management and accounting: problems and challenges]. *Accounting and Auditing*, № 4, 52–58.
2. Ponomarenko, V.S., Zolotareva, I.O., Butova, R.K. (2011). Informacijni systemy v ekonomici: navchal'nyj posibnyk. [Information systems in economics: a textbook]. H.: KhNEU, 176.
3. Klepkova, O.A. (2013). Suchasnyj stan i rol' informacijnyh tehnologij v upravlinni pidpryemstvom [The current state and role of information technology in enterprise management]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University: Coll. Science. wash. Series: Economics and Management*. Vol. 5, 74–78.
4. Vereskun, M.V., Guseva, O.Y., Lyashko, D.V. (2015). Rozvytok informacijnyh tehnologij jak faktor transformacii metodologii upravlinnja pidpryemstvamy [Development of information technologies as a factor of transformation of enterprise management methodology]. *Effective Economy*, № 12. Access mode: <http://www.economy.nauka.com.ua> (accessed 10 June 2020).
5. Makarova, M.V. (2012). Informacijni systemy u suchasnij systemi menedzhmentu promyslovyh pidpryemstv [Information systems in the modern management system of industrial enterprises]. *Modeling of the regional economy. Information resource*. Access mode: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456B2.pdf> (accessed 10 June 2020).
6. Informacijni systemy v ekonomici : monografija [Information systems in the economy : a monograph] / for general. ed. S.V. Ustenko; State. higher textbook lock. K.: KNEU, 2012. 425 p.
7. Michael Hammer, James Champy (2006). Reynzhynryng korporacyi: Manyfest revoljucyi v byznese [Corporate Reengineering: A Manifesto of the Business Revolution]; lane. with English Yu. E. Kornilovich. M.: Mann, Ivanov and Ferber, 287.
8. Anthony, R., Govindarajan, V. (2007). Management Control Systems. Chicago: Mc-Graw-Hill IRWIN, 784.
9. Kwilinski, A. (2018). Mechanism of modernization of industrial sphere of industrial enterprise in accordance with requirements of the information economy. *Marketing and Management of Innovations*, № 4, 116–128. <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-11>.
10. Kwilinski, N. Dalevska, S. Kravchenko, I. Hroznyi, I. Kovalenko. (2019). Formation of the entrepreneurship model of e-business in the context of the introduction of information and communication technologies. *Journal of Entrepreneurship Education*, № 22 (Special Issue 1 : Entrepreneurship: Investment and Innovation). 1528-2651-22-S1-337: 1-7.
11. V. Lakhno, V. Malyukov, T. Bochulia, Z. Hipters, A. Kwilinski, O. Tomashevskaya (2018). Model of managing of the procedure of mutual financial investing in information technologies and smart city systems. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, № 9(8), 1802–1812. http://www.iaeme.com/MasterAdmin/UploadFolder/IJCIET_09_08_181/IJCIET_09_08_181.pdf (accessed 10 June 2020).
12. V. Tkachenko, A. Kwilinski, O. Korystin, N. Svyrydiuk, I. Tkachenko (2019). Assessment of information technologies influence on financial security of economy. *Journal of Security and Sustainability*, № 8(3), 375–385. [https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3\(7\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2019.8.3(7))

Аннотация. В статье проанализированы подходы к автоматизации управления промышленным предприятием, определены особенности внедрения адаптивной автоматизированной системы управления предприятием. Доказано, что внедрение в практику промышленных предприятий предложенных методических подходов по автоматизации управления будет способствовать повышению эффективности хозяйственной деятельности. Для успешного процесса необходимо, чтобы исполнители имели опыт и необходимую квалификацию, обладали необходимыми знаниями и методами решения задач на определенных этапах процесса внедрения. При внедрении информационных технологий, а именно адаптивных АСУП, риски становятся более предсказуемыми, прозрачными и управляемыми, что позволяет успешно осуществлять управление предприятием. Итак, внедрение в практику промышленных предприятий предложенных методических подходов по автоматизации управления будет способствовать повышению эффективности хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: автоматизация, управление, промышленное предприятие, адаптивность, информационные технологии, управленческие решения.

Summary. In modern conditions of economic development in our country, in the period of formation and rapid development of market relations, the intensification of competition, the price of management decisions increases sharply. The effectiveness of management in general is a decisive factor in the stable operation of the enterprise, and often the condition of its existence. This fact is now realized by many business leaders. At the same time, due to the increased complexity of the management process, business leaders are beginning to realize that today to manage traditional “team” methods, based mainly on intuition and experience, is objectively impossible. The paper analyzes the approaches to the automation of the management of an industrial enterprise, specifies the peculiarities of introducing an adaptive automated enterprise management system. It is proved that introduction in the industrial enterprise of information technologies taking into account risks of economic activity requires integration of the risk management system into an information system or adaptive ASME. To succeed this process requires that the executives have the experience and the necessary qualifications, possess the necessary knowledge and methods of solving tasks at certain stages of the implementation process. It has been determined that during the introduction of information technologies, namely, adaptive ASME, risks become more predictable, transparent and manageable, which makes it possible to successfully manage enterprise. For a successful process, it is necessary that the performers have the experience and the necessary qualifications, have the necessary knowledge and methods of solving problems at certain stages of the implementation process. With the introduction of information technology, namely adaptive AMS, the risks become more predictable, transparent and manageable, which allows you to successfully manage the enterprise. Thus, the introduction into the practice of industrial enterprises of the proposed methodological approaches to management automation will help increase the efficiency of economic activity.

Keywords: automation, management, industrial enterprise, adaptability, information technologies, managerial decisions.

Каличева Н.Є.

*д.е.н., доцент кафедри економіки
та управління виробничим і комерційним бізнесом,
Український державний університет залізничного транспорту*

Kalicheva Natalia

*Ukrainian State University of Railway Transport
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3523-1071>*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

CONCEPTUAL PROVISIONS OF THE MANAGEMENT ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES

Анотація. У статті розроблено концептуальні положення щодо еколого-економічного управління підприємствами залізничного транспорту. Визначено основні види екологічних небезпек, які підприємства залізничного транспортуносять навколишньому середовищу. Виокремлено етапи, які необхідно використовувати під час аналізування екологічних ризиків. Виконано систематизацію цілей та завдань еколого-економічного управління підприємствами залізничного транспорту. Обґрунтовано концептуальні засади ефективного управління екологічними ризиками для забезпечення сталого розвитку підприємств залізничного транспорту. Зазначено, що еколого-економічне управління має ґрунтуватися на екологічній політиці. Запропоновано комплекс заходів щодо ефективного еколого-економічного управління підприємствами залізничного транспорту.

Ключові слова: екологічна політика, навколишнє середовище, управління, розвиток, підприємства залізничного транспорту, екологічні ризики, ефективність, енергозбереження.

Постановка проблеми. Негативний вплив екологічного навантаження на довкілля, дослідження питань екологічної безпеки та безпеки життєдіяльності привели до необхідності перегляду роботи підприємств транспортної сфери задля оцінювання негативних наслідків забруднення, скорочення рівня шкідливих витрат, розробленням механізмів компенсації тощо. Всі ці фактори мають враховуватися у ланцюгу економічних та екологічних взаємин для забезпечення екологічно безпечних умов функціонування суспільства та людини, збереження навколишнього середовища, тобто під час управління еколого-економічним розвитком.

Розроблення та вжиття заходів забезпечення безпеки та енергозбереження на підприємствах транспорту, зокрема залізничного, мають бути спрямовані на визначення їхнього несприятливого впливу на стан навколишнього середовища та здоров'я населення шляхом врахування екологічної та соціальної складових частин, здійснення стратегічного екологічного аналізу, мінімізації екологічних ризиків та управління ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу проблем екологічного розвитку підприємств присвячено значну кількість наукових праць. Зокрема, в роботах В.Л. Диканя, І.В. Токмакової, В.Л. Іванова, В.П. Матейчика, О.П. Левківського, В.І. Зюсюна, В.О. Хрутьби, В.М. Шмандія, М.О. Клименка, Я.І. Процька [1–8] розкрито підходи до аналізу та оцінювання екологічних ризиків, а також управління еколого-економічним розвитком на підприємствах транспорту, зокрема залізничного.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Значне розмаїття наукової літератури з теорії та практики еколого-економічного розвитку визначає наявність різних шляхів вирішення проблем ефективного управління економічними ризиками, але наявні методології, методи, методики та алгоритми потребують пристосування до особливостей функціонування підприємств транспорту, зокрема залізничного, в сучасних умовах господарювання задля забезпечення економічної ефективності народного господарства шляхом збереження довкілля та забезпечення безпеки життєдіяльності людини.

Мета статті. Головною метою роботи є розроблення концептуальних положень управління еколого-економічним розвитком підприємств залізничного транспорту в умовах постійної трансформації зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Процес еколого-економічного управління ґрунтується на визначенні виду екологічного ризику та оцінюванні можливості настання ризикової ситуації, виявленні його рівня та величини, визначенні нанесеної шкоди, виборі стратегічного рішення щодо зниження ризику, здійснення цілеспрямованого впливу на ризик для його усунення або мінімізації наслідків. Зазначимо, що всі види людської діяльності пов'язані з нанесенням шкоди довкіллю, тому неможливо організувати роботу виробничого об'єкта так, щоби повністю виключити можливість небезпеки або аварії. За таких умов сучасні дослідники сформулювали концепцію передбачення та попередження екологічного ризику [9], в основу якої покладено принцип прийнятного ризику, що полягає у передбаченні можливих небезпек та вжитті заходів щодо усунення наслідків від них.

Під час аналізування екологічних ризиків, що необхідно здійснювати для їхнього оцінювання, потрібно враховувати такі етапи:

- вивчення реакції на різні види небезпек та їхній вплив на навколишнє середовище й здоров'я людини;
- визначення кількісного оцінювання ризику;
- управління ризиком.

Техногенний вплив підприємств транспорту, зокрема залізничного, на стан довкілля та здоров'я людей проявляється через екологічні ризики, які зумовили потребу перегляду механізмів щодо їх усунення та запобігання виникненню [10]. Нині для підприємств транспорту основними екологічними ризиками є [11]:

- ризики забруднення навколишнього середовища внаслідок аварії та планової виробничої діяльності;
- ризик погіршення здоров'я населення через забруднення навколишнього середовища;
- ризик, пов'язаний з наслідками антропогенних змін довкілля та природних чинників;
- ризик природних катастроф на глобальному, регіональному або місцевому рівнях, що може призвести до порушень у роботі транспортної системи.

Необхідно зазначити, що формування стратегічних планів розвитку транспорту, зокрема залізничного, має враховувати напрями забезпечення належного рівня екологічної безпеки за рахунок (рис. 1):

- запровадження світових нормативів і стандартів, зокрема під час проєктування та будівництва нових інфраструктурних об'єктів;
- більш широкого використання енергоефективного рухомого складу;
- введення сертифікації на всі види ресурсів;
- посилення контролю за якістю виконання транспортної роботи;

- посилення уваги до питань забезпечення охорони навколишнього середовища та здоров'я населення.

Як видно з рис. 1, систематизація цілей та завдань під час забезпечення еколого-економічного управління має ґрунтуватися на екологічній політиці, в основу формування якої покладено сукупність принципів, зобов'язань та намірів щодо діяльності підприємств залізничного транспорту у сфері охорони довкілля та збереження здоров'я людини [12].

Нині формування екологічних принципів забезпечення еколого-економічного розвитку підприємств залізничного транспорту знайшло відображення в Національній транспортній стратегії на період до 2030 року [13], де серед основних першочергових завдань щодо покращення рівня екологічної безпеки на транспорті визначено:

- забезпечення пріоритету потреб щодо екологічної безпеки через неухильне дотримання екологічних нормативів, стандартів та лімітів на користування природними ресурсами під час здійснення господарської, управлінської та інших видів діяльності;
- вжиття профілактичних заходів щодо охорони довкілля у сфері транспорту та розроблення відповідного механізму компенсації під час нанесення шкоди навколишньому природному середовищу;
- забезпечення надання стратегічної екологічної оцінки під час розроблення планів та програм розвитку сфери транспорту;
- запровадження механізму економічного стимулювання переходу всіх видів перевезень на використання більш екологічно чистого рухомого складу;
- вжиття заходів щодо збільшення кількості лісових насаджень у смугах відводу наземних шляхів сполучення;

Рис. 1. Систематизація цілей та завдань під час еколого-економічного управління підприємствами залізничного транспорту

- запровадження механізму економічного стимулювання перевізників щодо зниження рівня викидів забруднюючих речовин та парникових газів, зменшення рівня шумів від рухомого складу;
- запровадження дієвої системи реагування на забруднення водних ресурсів;
- стимуляцію застосування альтернативної енергетики, екологічно безпечних видів транспорту та спеціальної техніки;
- запровадження дієвих стимулів щодо застосування більш екологічно чистих матеріалів;
- реалізацію комплексу регуляторних і фінансових заходів для стимулювання використання рухомого складу з вищим рівнем екологічної безпеки;
- запровадження сучасних технологій перевірки транспортних засобів щодо відповідності екологічним параметрам;
- запровадження національного плану реагування на факти забруднення водних ресурсів;
- забезпечення співробітництва на міжнародному рівні під час вирішення проблем охорони довкілля;
- забезпечення заходів запобігання аварійним ситуаціям у сфері транспорту;
- збільшення рівня відповідальності власників рухомого складу за виникнення аварійних ситуацій, вчасне оповіщення та усунення їхніх наслідків.

Під час формування концептуальних положень управління еколого-економічним розвитком підприємств залізничного транспорту необхідно здійснювати об'єктивне оцінювання впливу їхньої діяльності на стан навколишнього середовища, що доцільно виконати з огляду на визначення загального рівня нанесення шкоди навколишньому середовищу, зіставлення показників впливу впродовж певного періоду часу, виявлення рівня відповідності нанесеної шкоди показникам екологічної безпеки, перевірку відповідності наявного стану запланованим показникам тощо.

Для підприємств залізничного транспорту, діяльність яких має вплив на всі складові частини навколишнього середовища, ефективне управління екологічними ризиками має реалізовуватися на виконанні таких завдань:

- 1) для атмосфери:
 - зменшення рівня шкідливих видів зі стаціонарних джерел забруднення та від рухомого складу;
- 2) для гідросфери:
 - скорочення потреби у водних ресурсах;
 - усунення видів брудних вод у навколишнє середовище;
 - підвищення рівня очищення використаних водних ресурсів;
- 3) для літосфери:
 - зниження рівня шкідливих викидів на поверхню ґрунту;
 - використання екологічно чистих матеріалів під час побудови штучних споруд, залізничного полотна та інших інфраструктурних об'єктів;
 - недопущення витрат витоку олій та мастил на поверхню землі;
 - усунення утворення пилу під час перевезення навалних вантажів;
 - використання біотуалетів;
 - зменшення рівня твердих побутових відходів;
 - використання еколого безпечних технологій під час ліквідації та утилізації відходів;
 - запровадження технологій повторного використання сировини та матеріалів;
- 4) для біосфери:
 - дотримання рівня шуму та вібрації під час руху;
 - зменшення рівня шкоди довкіллю під час будівництва нових колій та реконструкції діючих тощо.

Висновки і пропозиції. Сучасне розуміння управління еколого-економічним розвитком має тісний зв'язок з екологічною політикою, особливо для підприємств залізничного транспорту, котрі чинять значну техногенну шкоду навколишньому середовищу.

Підприємствам галузі в сучасних умовах господарювання необхідно враховувати вплив екологічних ризиків на результати діяльності, адже своєчасність реагування на будь-які виклики є необхідною умовою їхнього ефективного функціонування. Знання про можливу появу екологічного ризику сприяє можливості швидкого та ефективного реагування на нього без нанесення шкоди навколишньому середовищу. Зокрема, під час корпоративного управління діяльністю щодо охорони навколишнього середовища підприємства залізничного транспорту зобов'язані дотримуватися положень щодо забезпечення екологічної безпеки, які окреслені в Національній транспортній стратегії до 2030 року, а саме:

- запроваджувати екологічні принципи та норми під час здійснення транспортної роботи з урахуванням світових норм та стандартів;
- враховувати екологічні чинники під час прийняття управлінських рішень;
- розробляти заходи щодо виникнення аварійних та надзвичайних ситуацій та вживати їх;
- підвищувати рівень оперативного реагування на виникнення аварійних та надзвичайних ситуацій;
- постійно підвищувати екологічні вимоги до рухомого складу, інфраструктури, паливних матеріалів та інших видів ресурсів, які використовуються на залізницях;
- постійно вживати заходів із забезпечення економічної ефективності природоохоронної діяльності.

Література:

1. Дикань В.Л., Токмакова І.В. Розвиток еколого-економічного управління на підприємствах України в умовах євроінтеграції : монографія. Харків : УкрДАТ, 2008. 150 с.
2. Іванов В.Л. Методи зниження економічного ризику. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 4(40). С. 119–124.
3. Матейчик В.П. Методи оцінювання та способи підвищення екологічної безпеки дорожніх транспортних засобів : монографія. Київ : Національний транспортний університет, 2006. 216 с.
4. Левківський О.П., Зюзюк В.І., Плошай Ф.В. Розробка методики управління ризиками в програмах і проєктах екологічно безпечної транспортної діяльності (на прикладі Київської міської програми «Екологія транспорту»). *Управління проектами: системний аналіз і логістика*. 2012. Вип. 10. С. 119–125.
5. Токмакова І.В., Зубенко В.О. Інтеграція екологічних показників в систему економічного аналізу підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2008. № 24. С. 137–139.
6. Хрутьба В.О., Зюзюк В.І. Вибір методики управління ризиками в програмах розвитку транспортних систем. *XII міжнародна конференція «Управління проектами у розвитку суспільства»*. Київ : КНУБА, 2015. С. 266–267.
7. Екологічна безпека : підручник / В.М. Шмандій, М.О. Клименко, Ю.С. Голік, А.М. Прищеп, В.С. Бахарев, О.В. Харламова. Херсон : Олді-плюс, 2013. 366 с.
8. Процько Я.І. Проблема впливу залізничного транспорту на екологію. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2009. № 3. С. 168–170.
9. Васильєва Т.А., Леонов С.В., Кривич Я.М. та ін. Економічний ризик: методи оцінки та управління : навчальний посібник. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 208 с.
10. Каличева Н.С. Принципи еколого-економічної оцінки виробничого процесу на підприємстві *Науковий огляд*. 2013. Вип. 1. С. 25–28.
11. Транспортна екологія : навчальний посібник / О.І. Запорожець, С.В. Бойченко, О.Л. Матвєєва, С.Й. Шаманський, Т.І. Дмитруха, С.М. Маджд. Київ : НАУ, 2017. 507 с.

12. Сухорукова Т.Г., Янченко Н.В., Жижкевич Н. Перспективы развития зеленой экономики в Украине. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 67. С. 115–123.
13. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 30 травня 2018 року № 430-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-na-period-do-2030-roku> (дата звернення: 07.04.2020).

References:

1. Dykan V.L., Tokmakova I.V. (2008) *Rozvytok ekologo-economichnogo upravlinnya na pidpruemstvach Ukrainy v umovach evro-integratsii* [Development of ecological and economic management at Ukrainian enterprises in the context of European integration]. Harcov : USU of RT. (in Ukrainian)
2. Ivanov V.L. (2011) *Metody' zny'zhennya ekonomichnogo ry'zy'ku*. [Methods of reducing economic risk]. *Project management and production development*, no. 4(40), pp. 119–124.
3. Matejchyk V.P. (2006) *Metody' ocynuvannya ta sposoby' pidvy'shchennya ekologichnoyi bezpeky' dorozhnik transportny'x zasobiv* : monografiya [Assessment methods and methods for improving the environmental safety of road vehicles : monograph]. K. : National University of Transport. (in Ukrainian)
4. Levkiv's'kyj O.P., Zyuzyun V.I., Ploshaj F.V. (2012) *Rozrobka metody'ky' upravlinnya ry'zy'kamy' v programax i proektax ekologichno bezpechnoyi transportnoyi diyal'nosti (na pry'kladi Ky'yivs'koyi mis'koyi programy' "Ekologiya transportu")*. [Development of methodology of risk management in programs and projects of environmentally safe transport activities (for example, the Kyiv city program "Ecology of transport")]. *Project management system analysis and logistics*, vol. 10, pp. 119–125.
5. Tokmakova I.V., Zubenko V.O. (2008) *Integratsiya ekologichnykh pokaznikiv v sistemu ekonomichnogo analizu pidpruemstva* [Integration of environmental indicators into the system of economic analysis of the enterprise]. The bulletin of Transport and Industry Economics, no. 24, pp. 137–139.
6. Xrut'ba V.O., Zyuzyun V.I. (2015) *Vy'bir metody'ky' upravlinnya ry'zy'kamy' v programax rozvy'tku transportny'x sy'stem*. [Choice of risk management methodology in transport systems development programs]. *XII International Conference on Project Management in Society Development*. K. : KNUBA, pp. 266–267.
7. Shmandij V.M., Kly'menko M.O., Golik Yu.S., Pry'shepa A.M., Baxaryev V.S., Xarlamova O.V. (2013) *Ekologichna bezpeka : pidruchny'k*. [Environmental safety : a textbook]. Kherson: Oldi Plus. (in Ukrainian)
8. Procz'ko Ya.I. (2009) *Problema vply'vu zalizny'chnogo transportu na ekologiyu* [Problem of influence of railway transport on ecology]. *Bulletin of Poltava State Agrarian Academy*, no. 3, pp. 168–170.
9. Vasy'l'yeva T.A., Lyeonov S.V., Kry'vy'ch Ya.M. ta in. (2015) *Ekonomiczny'j ry'zy'k: metody' ocinky' ta upravlinnya : navch. posibny'k* [Economic risk: methods of assessment and management : training. manual]. Symu: UABS NBU NBU. (in Ukrainian)
10. Kaly'cheva N.Ye. (2013) *Pry'ncy'py' ekologo-ekonomichnoyi ocinky' vy'robn'y'chogo procesu na pidpr'yemstvi* [Principles of ecological and economic evaluation of the production process at the enterprise]. *Scientific review*, vol. 1, pp. 25–28.
11. Zaporozhecz' O.I., Bojchenko S.V., Matvyeyeva O.L., Shaman's'kyj S.J., Dmy'truha T.I., Madzhd S.M. (2017) *Transportna ekologiya : navchal'ny'j posibny'k* [Transport ecology : a textbook]. K. : NAU. (in Ukrainian)
12. Suxorukova T.G., Yanchenko N.V., Zhy'zhkevych N. (2019). *Perspekty'vy razvy'ty'ya zelenoy ekonomiy'ky' v Ukray'ne* [Prospects of development of green economy in Ukraine]. *Bulletin of Economics of Transport and Industry*, no. 67, pp. 115–123.
13. On approval of the Transport Strategy of Ukraine for the period up to 2030 (2018) *Pro sxvalennya Transportnoyi strategiyi Ukrainy' na period do 2030 roku*. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-nacionalnoyi-transportnoyi-strategiyi-ukrayini-na-period-do-2030-roku> (accessed: 07 April 2020).

Аннотация. В статье разработаны концептуальные положения касательно эколого-экономического управления предприятиями железнодорожного транспорта. Определены основные виды экологических опасностей, которые предприятия железнодорожного транспорта наносят окружающей среде. Выделены этапы, которые необходимо использовать при анализе экологических рисков. Выполнена систематизация целей и заданий эколого-экономического управления предприятиями железнодорожного транспорта. Обоснованы концептуальные основы эффективного управления экологическими рисками для обеспечения устойчивого развития предприятий железнодорожного транспорта. Указано, что эколого-экономическое управление должно основываться на экологической политике. Предложен комплекс мер касательно эффективного эколого-экономического управления предприятиями железнодорожного транспорта.

Ключевые слова: экологическая политика, окружающая среда, управление, развитие, предприятия железнодорожного транспорта, экологические риски, эффективность, энергосбережение.

Summary. The negative impact of environmental stress on the environment, research into environmental and life safety issues have led to the need to review the work of transport companies in order to assess the negative effects of pollution, reduce the level of harmful costs, and develop compensation mechanisms and more. All these factors must be taken into account in the chain of economic and environmental relations to ensure environmentally safe conditions for the functioning of society and man, preservation of the environment, that is, when managing environmental risks. The ethnology impact of transport enterprises, including railways, on the environment and human health is manifested through environmental risks, which necessitated a review of mechanisms to eliminate and prevent them from occurring, as well as the implementation of remedial and rehabilitation measures in case of negative consequences of activity. The systematization of the goals and objectives of environmental risk management should be based on environmental policy, which is based on a set of principles, commitments and intentions for the activities of railway undertakings in the field of environmental protection and human health. Currently, the main environmental risks for transport companies are: risks of environmental pollution due to accidents and planned production activities; risk of deterioration of public health due to environmental pollution; the risk is associated with the consequences of anthropogenic changes in the environment and natural factors; the risk of natural disasters at the global, regional or local levels, which can lead to disruptions in the transport system. When formulating conceptual provisions for managing environmental risks of railway undertakings, it is necessary to carry out an objective assessment of the impact of their activities on the environment, which should be performed based on the determination of the overall level of environmental damage, comparison of impact indicators over a certain period of time, identify the level of compliance damage to environmental safety indicators, verification of compliance of existing status with planned indicators, etc. The risk management process is based on identifying the type of risk and assessing the possibility of a risk situation, identifying its level and magnitude, identifying the harm done, choosing a strategic risk mitigation solution, making a deliberate impact on the risk to eliminate or minimize the consequences.

Keywords: environmental policy, environment, management, development, railway enterprises, environmental risks, efficiency, energy saving.

Доценко В.Ф.

*д.т.н., професор,
завідувач кафедри готельно-ресторанної справи,
Національний університет харчових технологій*

Dotsenko Viktor

*National University of Food Technology
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1788-1599>*

Косова Т.Д.

*д.е.н., професор, провідний науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України*

Kosova Tetiana

*Institute of Industrial Economics of
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1859-0542>*

Ярошевська О.В.

*д.е.н., доцент, професор кафедри економіки,
Класичний приватний університет*

Yaroshevska Oksana

*Classic Private University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3569-8763>*

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ

HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS AS AN ENVIRONMENT FOR THE DEVELOPMENT OF PRIVATE ENTREPRENEURIAL INITIATIVE

Анотація. У статті виявлено фактори зовнішнього й внутрішнього середовища, що впливають на розвиток приватної підприємницької ініціативи у готельно-ресторанній справі. Визначено внесок галузі у формування підприємницької активності у національній економіці. Обчислено показники середньої кількості й темпи росту чисельності фізичних осіб-підприємців середнього й малого розміру у 2010–2018 рр. за підгалузями тимчасового розміщення, забезпечення стравами та напоями. Оцінено структуру чисельності фізичних осіб-підприємців за розмірами й видами діяльності. З позицій статистики та структурної динаміки виявлено зростання концентрації і обсягів підприємницької активності фізичних осіб у сфері готелів і ресторанів за рахунок суміжних видів діяльності, а також високу конкурентоспроможність мікропідприємства. За кількісними індикаторами встановлено більшу привабливість ресторанної справи порівняно з готельною як середовища розвитку підприємницької активності фізичних осіб. Розроблено рекомендації з її посилення на основі аутсорсингу і державно-приватного партнерства.

Ключові слова: готельно-ресторанна справа, середовище розвитку, підприємницька ініціатива, фізичні особи, суб'єкт підприємництва, середнє, мале, мікропідприємство.

Постановка проблеми. Ринкова економіка має багато ознак, найголовнішими серед яких є багатоукладність економіки, плюралізм форм власності і видів підприємницької діяльності. Практично в усіх галузях національної економіки співіснують і доповнюють один одного суб'єкти господарювання, представлені юридичними та фізичними особами. Мотивація до прояву підприємницької ініціативи у тій чи іншій формі визначається станом внутрішнього та зовнішнього середовища ведення бізнес-діяльності у галузі, особистими якостями підприємця, його соціально-психологічним портретом тощо [1]. За основними структурними показниками вітчизняний сектор готельно-ресторанного бізнесу відповідає середньоевропейським та світовим критеріям [2, с. 140], адже в ньому превалюють малі та мікропідприємства, а частка фізичних осіб-підприємців перевищує загальноекономічний рівень. Водночас динамічність політичного та соціально-економічного середовища функціонування готелів і ресторанів, низький рівень доходів і брак заощаджень у більшості населення, складність регуляторного середовища й доступу до джерел фінансування гальмують розвиток приватного підприємництва у сфері туризму та гостинності. Це потребує виявлення найбільш привабливих сегментів готельно-ресторанного бізнесу для інвестування фізичних осіб, розроблення нових форм і методів ведення ними підприємницької діяльності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Готельно-ресторанній справі та харчовій промисловості як середовищу розвитку приватної підприємницької ініціативи надаються оцінки різними вченими, іноді вони мають суперечливий характер. Н.Т. Шадура-Никипорець доходить висновку про неефективність залучення малого підприємництва до сфери виробництва продуктів харчування [3], а зрушення ситуації на краще, на її думку, потребує докорінного техніко-технологічного оновлення та переорієнтації зусиль на злиття із середнім бізнесом. Протилежною можна вважати думку С.В. Сімак, В.Г. Горник [4, с. 22], Т.О. Тимошенко [5, с. 94], які наголошують на великих перспективах малих форм підприємництва у готельно-ресторанному господарстві за умови їх адаптації до сучасних умов, зокрема на основі державно-приватного партнерства. О.А. Ніколайчук зазначає, що під час вибору організаційно-правової форми підприємництва у сфері туризму та гостинності України необхідно враховувати вплив таких зовнішніх чинників, як соціально-економічне становище населення, ефективність державного управління, політичні чинники, розвиток транспортної інфраструктури, інвестиційно-фінансове забезпечення розвитку галузі, інфляційні процеси, ступінь інтеграції країни у світове господарство [6, с. 109]. Негативними внутрішніми факторами, на яких акцентує увагу А.В. Устінський, є надання фізичними особами готельно-ресторанних послуг без державної реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності [7, с. 88]. У працях І.М. Асмолової, Н.М. Богдан, О.В. Василенко, С.М. Литвиненко, Д.С. Свиридова, І.В. Сегеди досліджуються організаційні структури управління, пріоритетні форми організації підприємницької діяльності в окремих сегментах готельно-ресторанного бізнесу, шляхи розвитку ресурсного потенціалу приватних підприємницьких структур.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий доробок цитованих вище авторів, маємо визнати брак кількісних і якісних оцінок стану й перспектив розвитку приватної підприємницької ініціативи у сфері готельно-ресторанної справи.

Мета статті. Головною метою роботи є виявлення закономірностей діяльності фізичних осіб-підприємців, що функціонують у галузях тимчасового розміщення, забезпечення стравами та напоями, з позицій статистики й структурної динаміки, а також розроблення на цій основі рекомендацій з їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2010–2018 рр. кількість фізичних осіб-підприємців, які здійснюють діяльність у сфері тимчасового розміщення й організації харчування, зросла із 40 256 осіб до 54 226 осіб, або у 1,35 разів. Проте в національній економіці кількість приватних підприємств скоротилася з 1 805 118 осіб до 1 483 716 осіб, або на 18% (за рахунок суб'єктів малого й мікропідприємства). Чисельність фізичних осіб-суб'єктів середнього підприємства в економіці загалом зросла з 360 ос. до 419 ос., або на 16%, тоді як у готельно-ресторанній сфері – із 16 до 32 осіб (вдвічі). Таким чином, у двох порівнюваних сукупностях середовища малого підприємства спостерігаються протилежні тренди, а саме зростання у тимчасовому розміщенні й організації харчування на фоні скорочення в національній економіці. Зазначена ситуація обумовила досить суттєві структурні зрушення протягом 2010–2018 рр., адже питома вага фізичних осіб-підприємців готельно-ресторанного бізнесу у їх загальній чисельності зросла з 2,23% до 3,65% (зокрема, у мікропідприємстві – із 2,18% до 3,56%, у середньому – із 4,44% до 7,64%).

Внутрішня структура приватного підприємництва в національній економіці й готельно-ресторанному бізнесі майже збігається, адже на середнє припадає 0,4% і 0,3% відповідно, а на мале – 99,6% і 99,7%. Частка мікропідприємств у національній економіці (99,35%) незначно перевищує відповідний сегмент у тимчасовому розміщенні й організації харчування (97,46%).

Основна частка фізичних осіб протягом 2010–2018 рр. (майже 86%, або 38 677 осіб) реалізувала свої підприємницькі здібності в діяльності із забезпечення стравами та напоями (код класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) 56), причому їх кількість зросла в 1,5 рази (а в сегменті середнього підприємства – у 2,58 разів). Середня кількість індивідуальних підприємств, зайнятих у тимчасовому розміщенні (код КВЕД 55), склала лише 6 420 (незначно більше, а саме 14%), причому вона скоротилася на 23%, а щодо сегменту середнього підприємства – скоротилася в чотири рази (табл. 1, 2).

Основною підгалуззю готельно-ресторанного бізнесу за кількістю фізичних осіб-підприємців є діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування (код 56.10). У середньому за 2010–2018 рр. її здійснювали 29 324 особи (65,03% від загальної кількості по галузі), причому темпи зростання чисельності рестораторів є найвищими, а саме 1,56 разів, зокрема по середньому підприємству – 3,5 разів. Другою за рівнем, але значно меншою за кількістю фізичних осіб-підприємців є підгалузь із обслуговування напоями (код КВЕД 56.30), а саме 4 962 ос. (11,00% від загальної кількості по галузі), з досить високими темпами зростання (у 1,45 разів), за винятком сегменту середнього підприємства, де спостерігалось скорочення на 33%. У підгалузі постачання інших готових страв (код 56.29) підприємницьку активність здійснювали 3 769 осіб (8,36%) із значно меншим приростом (16%) за незмінності чисельності підприємств у середньому за розміром сегменту. Єдиною підгалуззю діяльності із забезпечення стравами та напоями, де відсутнє середнє підприємство, є постачання готових страв для подій (код 56.21), в ньому були зайняті 622 особи (1,38%), а приріст чисельності склав 23%.

Середня кількість фізичних осіб-підприємців, зайнятих у тимчасовому розміщенні, приблизно порівну розподілилася між діяльністю готелів і подібних засобів тимчасового розміщення (код КВЕД 55.10) та діяльністю засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання (код КВЕД 55.20): 3 011 осіб (6,68%) і 2 862 особи (6,35%) відповідно. Проте перша підгалузь 55.10 демонструє зростання діючих приватних підприємств на 17%, за винятком середнього сегменту, де має місце скорочення у 4 рази. Чисельність зайнятих у підгалузі з кодом 55.20 скоротилася вдвічі. У ній, як і в інших підгалузях із тимчасового розміщення (55.30 – надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів, 55.90 – діяльність інших засобів тимчасового розміщення), середній сегмент відсутній, а скорочення кількості фізичних осіб-підприємців по 55.30 склало 54%, по 55.90 – 46%.

Структура кількості фізичних осіб-суб'єктів підприємства за розмірами за всіма кодами КВЕД майже не відрізняється від галузевої, що середнього максимальна становить 0,07% за готельним бізнесом, мінімальна – 0% (коди 55.20 і 55.30). Щодо мікропідприємств максимальна питома вага (98,65%) спостерігалася за кодом 55.20, мінімальна (96,76%) – за кодом 55.10.

Таким чином, можна зробити висновок, що діяльність фізичних осіб-підприємців, що функціонують у сфері тимчасового розміщення, забезпечення стравами та напоями, консолідується в рамках двох підгалузей за кодами КВЕД, а саме 55 і

Таблиця 1

Середня кількість і темпи росту чисельності фізичних осіб-підприємців за розмірами діяльності за 2010–2018 рр.

Код КВЕД	Кількість суб'єктів за розмірами підприємництва, осіб				Темп росту кількості суб'єктів за розмірами підприємництва, разів			
	середнього	малого	з них мікропідприємства	разом	середнього	малого	з них мікропідприємства	разом
<i>Тимчасове розміщування</i>								
55	2	6 418	6 273	6 420	0,25	0,77	0,77	0,77
55.10	2	3 009	2 914	3 011	0,25	1,17	1,17	1,17
55.20	0	2 862	2 824	2 862	–	0,50	0,51	0,50
55.30	0	43	42	43	–	0,46	0,47	0,46
55.90	0	504	494	504	–	0,54	0,55	0,54
<i>Діяльність із забезпечення стравами та напоями</i>								
56	15	38 662	37 744	38 677	2,58	1,50	1,49	1,50
56.10	12	29 313	28 567	29 324	3,50	1,56	1,55	1,56
56.2	1	4 389	4 283	4 390	1,00	1,17	1,17	1,17
56.21	0	622	610	622	–	1,23	1,22	1,23
56.29	1	3 767	3 673	3 769	1,00	1,16	1,16	1,16
56.30	2	4 960	4 894	4 962	0,67	1,45	1,45	1,45
<i>Готельно-ресторанне господарство загалом</i>								
Секція I	17	45 080	44 017	45 097	2,00	1,35	1,34	1,35

Джерело: побудовано за даними джерела [8]

Таблиця 2

Структура чисельності фізичних осіб-підприємців за розмірами і видами діяльності за середніми даними 2010–2018 рр.

Код КВЕД	Структура суб'єктів за видами діяльності, %				Структура суб'єктів за розмірами підприємництва, %			
	середнього	малого	з них мікропідприємства	разом	середнього	малого	з них мікропідприємства	разом
<i>Тимчасове розміщування</i>								
55	12,26	14,24	14,25	14,24	0,03	99,97	97,71	100,00
55.10	11,61	6,68	6,62	6,68	0,07	99,93	96,76	100,00
55.20	0,00	6,35	6,42	6,35	0,00	100,00	98,65	100,00
55.30	0,00	0,09	0,09	0,09	0,00	100,00	98,17	100,00
55.90	0,65	1,12	1,12	1,12	0,02	99,98	98,04	100,00
<i>Діяльність із забезпечення стравами та напоями</i>								
56	87,74	85,76	85,75	85,76	0,04	99,96	97,59	100,00
56.10	67,74	65,02	64,90	65,03	0,04	99,96	97,42	100,00
56.2	7,10	9,74	9,73	9,74	0,03	99,97	97,56	100,00
56.21	0,65	1,38	1,39	1,38	0,02	99,98	98,07	100,00
56.29	6,45	8,36	8,35	8,36	0,03	99,97	97,48	100,00
56.30	12,90	11,00	11,12	11,00	0,04	99,96	98,62	100,00
<i>Готельно-ресторанне господарство загалом</i>								
Секція I	100,0	100,0	100,0	100,0	0,04	99,96	97,46	100,0

Джерело: побудовано за даними джерела [8]

56. Це діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщування (код КВЕД 55.10), діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування (код 56.10) з випередженням останньої як за масштабами, так і темпами зростання.

Оцінюючи перспективні форми й методи здійснення підприємницької діяльності у готельно-ресторанному бізнесі, маємо виходити з особливостей організаційної структури її дрібних форм. Фізична особа-підприємець уособлює багато функцій власника, що здійснює найм персоналу, розпоря-

дження майном, фінансовими ресурсами тощо. Управління бізнесом переважно відбувається без традиційних служб, відділів, операційних підрозділів, тому для забезпечення відповідності ліцензійним умовам, надання послуг високої якості та задоволення споживачів перспективним інструментом управління готельно-ресторанним бізнесом приватного підприємця є аутсорсинг (англ. “outsourcing” (“outer-source-using”) – «використання зовнішнього джерела та/або ресурсу»). Основними видами аутсорсингових послуг є зовнішнє управління малими

готелями та ресторанами; комплексний готельно-ресторанний консалтинг; розроблення та впровадження готельних і ресторанних проєктів; навчання персоналу; послуга «Таємний гість»; різні форми економіко-технічної та технологічної діагностики готелів і ресторанів; ведення бухгалтерського й управлінського обліку, складання фінансової та статистичної звітності, її аналіз; фінансово-господарський контроль і внутрішній аудит; тимчасовий персонал для готелів та ресторанів. Перевагами використання інструментів аутсорсингу для фізичних осіб-підприємців у готельно-ресторанному бізнесі є скорочення постійних витрат; модернізація бізнес-процесів; підвищення якості пропонованих послуг гостинності; ефективне використання ресурсів; мінімізація ризиків; адаптація до мінливих умов зовнішнього середовища; підвищення конкурентоспроможності та збільшення економічної ефективності [9, с. 281]. Оскільки попит породжує пропозицію, то очікуваними є створення нових фірм-аутсорсерів, розвиток регіональних аутсорсингових кампаній в межах Асоціацій індустрії гостинності, зокрема готельних об'єднань та готелів міст України, готелів та ресторанів України [10, с. 25]. Це дасть змогу покращити кадрове забезпечення готелів та ресторанів, оптимізувати використання не тільки трудових, але й матеріальних, фінансових ресурсів приватних підприємств.

Значні конкурентні переваги мають малі приватні готелі (хостели, домашні готелі, готелі економ- і бізнес-класу, апарт-готелі), здатні створити атмосферу затишку й комфорту для споживача, оптимізувати обсяг послуг, що надаються, оперативно контролювати їх якість та кількість, а також вибирати найбільш ефективне співвідношення числа співробітників і відвідувачів; адаптивно використовувати номерний фонд; розмежовувати готельні послуги й послуги короткострокової оренди [11, с. 32].

Зміцненню конкурентоспроможності фізичних осіб, що реалізують свою підприємницьку активність у готельно-ресторанній справі, сприятиме створення кластерних об'єднань з органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання реального сектору економіки, підприємствами харчової промисловості щодо реконструкції і модернізації наявних споруд і будівель для тимчасового розміщення, забезпечення стравами та напоями; переобладнання відомчих будинків і гуртожитків у приватні заклади готельно-ресторанного господарства [12]. Впровадження механізмів державно-приватного партнерства на місцевому рівні у сфері готельно-ресторанної справи сприятиме: ефективному використанню коштів місцевих бюджетів; спрямуванню підприємницької активності фізичних осіб на задоволення соціальних потреб робітників підприємств реального сектору економіки; розвитку регіональної інфраструктури туризму; підвищенню якості послуг гостинності в регіоні.

Висновки і пропозиції. Основний результат статті полягає у виявленні закономірностей діяльності фізичних осіб-підприємців, що займаються готельно-ресторанною справою, з позицій статистики та структурної динаміки протягом 2010–2018 рр.

1) Встановлено зростання кількості фізичних осіб-підприємців, зайнятих у тимчасовому розміщенні й організації харчування на фоні скорочення їх чисельності в національній економіці, що обумовило збільшення внеску галузі у формування підприємницької активності у національній економіці.

2) Засвідчено, що основним видом діяльності фізичних осіб у галузі за розміром є мале підприємництво. Частка середнього підприємництва є мізерною, воно відсутнє у всіх підгалузях із тимчасового розміщення, окрім діяльності готелів, де

кількість його суб'єктів скоротилася вчетверо, а також у діяльності з постачання готових страв для подій. Проте в діяльності ресторанів і надання послуг мобільного харчування темп зростання кількості середніх підприємств значно перевищує відповідний показник за групою малих. Найбільшу конкурентоспроможність демонструє мікропідприємництво.

3) Статистично показано, що основна частка фізичних осіб (більше 80%) реалізувала свої підприємницькі здібності у діяльності із забезпечення стравами та напоями, причому їх кількість зросла у півтора рази на фоні скорочення зайнятих у тимчасовому розміщенні. Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування, яку забезпечує близько 2/3 зайнятих у галузі фізичних осіб-підприємців, є найбільшою за масштабами й темпами зростання.

4) Середня кількість фізичних осіб-підприємців, зайнятих у тимчасовому розміщенні, приблизно порівну розподілилася між двома підгалузями з різними трендами, а саме діяльністю готелів і подібних засобів тимчасового розміщення (зростання) й діяльністю засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання (скорочення).

5) Виявлено процеси внутрішньогалузевої концентрації діяльності з тимчасового розміщення навколо готелів, забезпечення стравами та напоями навколо ресторанів та закладів надання послуг мобільного харчування.

6) Розроблено рекомендації з підвищення привабливості готельно-ресторанної справи як середовища розвитку підприємницької активності фізичних осіб на основі аутсорсингу й державно-приватного партнерства, запропоновано їх перспективні форми, визначено переваги й можливості.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування пропозицій із удосконалення корпоративного управління у готельно-ресторанному господарстві.

Література:

1. Забуранна Л.В. Дослідження мотивації підприємців у сфері сільського аграрного туризму. *Економіка. Управління. Інновації*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_2_16 (дата звернення: 31.05.2020).
2. Ніколайчук О.А. Підприємництво в сфері туризму та гостинності: порівняльна динаміка та ефективність. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 6(1). С. 135–141.
3. Шадура-Никипорець Н.Т. Оцінка раціональності залучення малого підприємництва до сфери виробництва продуктів харчування. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_56 (дата звернення: 31.05.2020).
4. Сімак С.В., Горник В.Г. Удосконалення основних напрямів реалізації проєктів державно-приватного партнерства у сфері готельно-ресторанного господарства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Т. 30(69). № 1. С. 19–24.
5. Тимошенко Т.О. Міжнародний досвід розвитку державно-приватного партнерства в індустрії гостинності в рамках концепції сталого розвитку та можливості його використання в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 15. С. 91–96.
6. Ніколайчук О.А. Оцінка впливу зовнішніх чинників на розвиток підприємництва в сфері туризму та гостинності України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 2. С. 100–112.
7. Устінський А.В. Фізичні особи, які надають готельні послуги без державної реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності: проблеми захисту прав споживачів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2018. Вип. 47. С. 82–90.

8. Державна служба статистики України. Кількість суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва за видами економічної діяльності (2010–2018). Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/pssg/pssg_u/ksg_vsmm_ek_2010_2018_u.xlsx (дата звернення: 31.05.2020).
9. Василенко О.В., Литвиненко С.М. Особливості застосування аутсорсингу в готельно-ресторанному бізнесі. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*. 2019. Т. 2. № 2. С. 272–283.
10. Сегеда І.В., Богдан Н.М. Формування організаційної структури управління на підприємствах готельного бізнесу. *Комунальне господарство. міст. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 4. С. 19–29.
11. Асмолова І.М. Аналіз і виявлення шляхів удосконалення ресурсного потенціалу приватних готелів. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 27–34.
12. Свиридов Д.С. Аналіз і виявлення шляхів удосконалення ресурсного потенціалу приватних готелів. *Технології та дизайн*. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/td_2015_3_18 (дата звернення: 31.05.2020).
5. Tymoshenko T.O. (2018) Mizhnarodnyi dosvid rozvytku derzhavno-privatnoho partnerstva v industrii hostynnosti v ramkakh kontseptsii staloho rozvytku ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [International experience in the development of public-private partnership in the hospitality industry in the framework of the concept of sustainable development and the possibility of its use in Ukraine]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, no. 15, pp. 91–96.
6. Nikolaichuk O.A. (2019) Otsinka vplyvu zovnishnikh chynnykiv na rozvytok pidpriemnytstva v sferi turyzmu ta hostynnosti Ukrainy [Assessment of the impact of external factors on the development of entrepreneurship in the field of tourism and hospitality in Ukraine]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, no. 2, pp. 100–112.
7. Ustynskyi A.V. (2018) Fizychni osoby, yaki nadaiut hotelni posluhy bez derzhavnoi reiestratsii yikh yak subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti: problemy zakhystu prav spozhyvachiv [Individuals who provide hotel services without state registration as business entities: problems of consumer protection]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*, no. 47, pp. 82–90.
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Kilkist subiektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2010-2018) [The number of large, medium, small and micro enterprises by type of economic activity (2010–2018)]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/pssg/pssg_u/ksg_vsmm_ek_2010_2018_u.xlsx (accessed 31.05.2020).
9. Vasylenko O.V., Lytvynets S.M. (2019) Osoblyvosti zastosuvannia autsorsynhu v hotelno-restorannomu biznesi [Features of outsourcing in the hotel and restaurant business]. *Restoranni i hotelnyi konsalting. Innovatsii*, vol. 2, no. 2, pp. 272–283.
10. Sehed I.V., Bohdan N.M. (2019) Formuvannia orhanizatsiinoi struktury upravlinnia na pidpriemstvakh hotelnoho biznesu [Formation of organizational management structure at hotel business enterprises]. *Komunalne hospodarstvo mist. Seria: Ekonomichni nauky*, no. 4, pp. 19–29.
11. Asmolova I.M. (2011) Analiz i vyvavlennia shliakhiv udoskonalennia resursnoho potentsialu pryvatnykh hoteliv [Analysis and identification of ways to improve the resource potential of private hotels]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, no. 1, pp. 27–34.
12. Svyrydov D.Ye. (2015) Analiz i vyvavlennia shliakhiv udoskonalennia resursnoho potentsialu pryvatnykh hoteliv [Analysis and identification of ways to improve the resource potential of private hotels]. *Tekhnologii ta dizain*, no. 3. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/td_2015_3_18 (accessed 31.05.2020).

References:

1. Zaburanna L.V. (2012) Doslidzhennia motyvatsii pidpriemstiv u sferi silskoho ahrarynoho turyzmu [Research of motivation of entrepreneurs in the field of rural agrarian tourism]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_2_16 (accessed 31.05.2020).
2. Nikolaichuk O.A. (2018) Pidpriemnytstvo v sferi turyzmu ta hostynnosti: porivnialna dynamika ta efektyvnist [Entrepreneurship in tourism and hospitality: comparative dynamics and efficiency]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 6(1), pp. 135–141.
3. Shadura-Nykyporets N.T. (2015) Otsinka ratsionalnosti zaluchennia maloho pidpriemnytstva do sfery vyrobnytstva produktiv kharchuvannia [Assessment of the rationality of attracting small businesses in the field of food production]. *Efektivna ekonomika*, no. 11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_11_56 (accessed 31.05.2020).
4. Simak S.V., Hornyk V.H. (2019) Udoshkonalennia osnovnykh napriamiv realizatsii proektiv derzhavno-privatnoho partnerstva u sferi hotelno-restorannoho hospodarstva [Improving the main areas of public-private partnership projects in the field of hotel and restaurant industry]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seria: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 30(69), no. 1, pp. 19–24.

Аннотация. В статье выявлены факторы внешней и внутренней среды, влияющие на развитие частной предпринимательской инициативы в гостинично-ресторанном деле. Определен вклад отрасли в формирование предпринимательской активности в национальной экономике. Вычислены показатели среднего количества и темпы роста численности физических лиц-предпринимателей среднего и малого размера в 2010–2018 гг. по подотраслям временного размещения, обеспечения блюдами и напитками. Оценена структура численности физических лиц-предпринимателей по размерам и видам деятельности. С позиций статистики и структурной динамики выявлен рост концентрации и объемов предпринимательской активности физических лиц в сфере отелей и ресторанов за счет смежных видов деятельности, а также высокая конкурентоспособность микропредпринимательства. По количественным индикаторам установлена большая привлекательность ресторанный дела по сравнению с гостиничным как среды развития предпринимательской активности физических лиц. Разработаны рекомендации по ее усилению на основе аутсорсинга и государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: гостинично-ресторанное дело, среда развития, предпринимательская инициатива, физические лица, субъект предпринимательства, среднее, малое, микропредпринимательство.

Summary. The main result of the article is to identify patterns of activity of individuals – entrepreneurs engaged in hotel and restaurant business, from the standpoint of statics and structural dynamics during 2010–2018. Their number in the national economy, which led to an increase in the industry's contribution to the formation of entrepreneurial activity in the national economy. It is shown that the main activity of individuals in the industry by size is small business. The share of medium-sized businesses is negligible, it is absent in all subsectors of temporary accommodation, except for hotels, where the number of its subjects has quadrupled, as well as in the supply of ready meals for events. However, in the activities of restaurants and the provision of mobile food services, the growth rate of the number of medium-sized entrepreneurs significantly exceeds the corresponding figure for the small group. Micro-entrepreneurship demonstrates the greatest competitiveness. It is statistically shown that the main share of individuals (more than 80%) realized their entrepreneurial skills in the provision of food and beverages, and their number increased by one and a half times against the background of reduction of employment in temporary accommodation. The activity of restaurants, the provision of mobile food services is the largest in terms of scale and growth rate. The average number of natural persons-entrepreneurs engaged in temporary accommodation is approximately equally distributed between two sub-sectors with different trends: the activities of hotels and similar temporary accommodation (growth) and the activities of accommodation for holidays and other temporary accommodation (reduction). The processes of intra-industry concentration of activities on temporary accommodation around hotels, provision of food and beverages – around restaurants and mobile food service establishments are revealed. Recommendations for increasing the attractiveness of the hotel and restaurant business as an environment for the development of entrepreneurial activity of individuals on the basis of outsourcing and public-private partnership, their promising forms are proposed, the advantages and opportunities are identified.

Keywords: hotel and restaurant business, development environment, entrepreneurial initiative, individuals, business entity, medium, small, micro-entrepreneurship.

Бугайчук В.В.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки і підприємництва,

Житомирський національний агроекологічний університет

Bugaychuk Vita

Zhytomyr National Agroecological University

Опалов О.А.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри менеджменту організацій

і адміністрування імені М.П. Поліщука,

Житомирський національний агроекологічний університет

Opalov Oleksandr

Zhytomyr National Agroecological University

Грабчук І.Ф.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки і підприємництва,

Житомирський національний агроекологічний університет

Grabchuk Inna

Zhytomyr National Agroecological University

БІОЕКОНОМІЧНИЙ НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

BIOECONOMIC APPROACH TO IMPROVING THE QUALITY OF ENTERPRISE'S PRODUCTS

Анотація. У статті досліджено напрями діяльності підприємства, в яких можливе використання біотехнологій. Запропоновано біоекономічні напрями розвитку підприємства на різних рівнях виробництва продукції. Проаналізовано проблеми підвищення якості продукції. Визначено та згруповано за ознаками чинники підвищення якості молочної продукції. Проаналізовано проблеми, пов'язані з утворенням виробничих відходів, а також запропоновано шляхи боротьби з їх утворенням та накопиченням. З'ясовано, що освоєні працівниками підприємства біоекономічні методи виробництва якісної молочної продукції дають змогу планомірно працювати над виявленням слабких місць у її виробництві, проводити коригувальні та запобіжні дії, що ведуть до підвищення якості в найширшому сенсі. Розраховано економічні можливості застосування біотехнологій досліджуваного підприємства на перспективу. Встановлено, що досліджуване підприємство є біоорієнтованим і вдало реалізує біоекономічний напрям підвищення якості продукції.

Ключові слова: біоекономічний напрям, біотехнології, біоорієнтований розвиток, відходи, утилізація.

Постановка проблеми. Ефективність розвитку біоекономіки в суспільному виробництві з кожним роком зростає. Зокрема, це зумовлено постійним пошуком енергоефективних, ресурсозберігаючих, екологічних та економічно вигідних способів організації виробництва. Причиною такого пошуку є роз-

виток і швидке збільшення населення у світі та ненаповнення споживчого кошика якісною продукцією. В Україні відсутня єдина державна політика біоекономічного розвитку вітчизняних підприємств, тому актуальність даного дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності пошуку біоекономічних напрямів розвитку підприємств та застосування біотехнологій для підвищення якості продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку біоекономіки, використання біотехнологій у виробництві продукції та таких, які підвищують якість продукції, займалися такі українські вчені: В.В. Байдала, І.В. Дульська, А.М. Клименко, О.А. Літвак, О.Г. Макаруч, І.В. Мартусенко, А.М. Прощаликіна, М.П. Талавири та ін. Проте існує низка не вирішених питань щодо реалізації біоекономічного напрямку підвищення якості продукції на вітчизняних підприємствах, що й зумовило проведення даного дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є пошук практичних інструментів реалізації біоекономічних напрямів підвищення якості продукції АТ «Житомирський маслозавод».

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі біоекономічні глобалізаційні процеси набувають усе більшого поширення та характеризуються якісно новими напрямками проникнення в економіку будь-якої країни. Біоекономічна глобалізація безпосередньо стосується міжнародного співробітництва різних країн, тому вона знаходиться у центрі уваги економістів, політиків та екологів.

Міжнародна класифікація біотехнологій

Класифікація за кольорами	Галузь застосування
Зелений	Сільськогосподарські та екологічні біотехнології, у тому числі виробництво біопалива і біодобрих
Червоний	Біофармацевтика, біодіагностика
Жовтий	Харчові біотехнології
Білий	Промислові біотехнології
Синій	Морські біотехнології, аквакультура
Золотий	Біоінформатика, нанобіотехнології
Коричневий	Біотехнології пустель та посушливих територій
Сірий	Біопроцеси і ферментація
Чорний	Біотероризм, біологічна зброя

Джерело: сформовано на основі [2; 5; 8]

До біоекономіки безпосередньо належать виробництво органічної продукції, біоенергетика, біотехнології різних типів, штучний фотосинтез, біоніка [3; 7]. Біоекономіка є багатofункціональним сектором, оскільки через використання біотехнологій поєднуються різні галузі економіки: сільське господарство, переробна, фармацевтична, харчова та ін. Світовий досвід демонструє, що в процесі вирішення питань економіки необхідно паралельно вирішувати екологічні проблеми використовуючи біоекономічний напрям розвитку, шляхом вивільнення коштів і спрямування їх в екологічне русло як на рівні підприємств, так і на рівні держави [1; 6].

Біотехнології практикують у найрізноманітніших галузях [2; 6]. Усі їх види перебувають у складній і постійній взаємодії. За міжнародною класифікацією біотехнології розрізняють за кольорами (табл. 1).

Дана кольорова класифікація є психологічним мотивом боротьби з проблемами, які можна вирішити з використанням новітніх розроблених біотехнологій. Застосування біотехнологій створює базис для формування біоекономіки як системи, що використовує біологічні ресурси для виробництва високотехнологічних та якісних продуктів.

АТ «Житомирський маслозавод» у цілому виконує всі вимоги щодо підвищення якості продукції та захисту навколишнього середовища. Підприємство є екологічно безпечним та щорічно зменшує обсяги утворення та накопичення відходів. Екологічну безпеку діяльності АТ «Житомирський маслозавод» забезпечує і контролює спеціальна лабораторія. Освоєні працівниками підприємства біоекономічні методи виробництва продукції, що покладені в основу системи якості продукції, дають змогу плановірно працювати над виявленням слабких

місць у виробництві, проводити коригувальні та запобіжні дії, що призводить до підвищення якості продукції в найширшому сенсі – від споживчих властивостей до економічних результатів діяльності підприємства. Основні біоекономічні напрями підвищення якості продукції АТ «Житомирський маслозавод» наведено на рис. 1.

Утілення в життя та функціонування ISO 14001 дало змогу впровадити на АТ «Житомирський маслозавод» природоохоронні і енергозберігаючі технології, що робить виробництво економічно вигідним, екологічно безпечним і соціально необхідним, сприяючи тим самим підвищенню якості продукції. Сертифікат якості продукції підтверджує спроможність компанії забез-

Рис. 1. Біоекономічні напрями підвищення якості продукції АТ «Житомирський маслозавод»

Джерело: власні дослідження

Утворення та утилізація виробничих відходів АТ «Житомирський маслозавод» у середньому за 2016–2018 рр.

Найменування відходів	Код відходів за класифікатором (ДК 005-96)	Код категорії відходів за матеріалом	Клас небезпеки відходів	Обсяг утворення відходів, т	Передано для утилізації відходів на сторону	Підприємство-утилізатор
Сироватка	1551.2.9.02	09.11	4	1816,85	1816.85	Випишуються на господарства
Відтйоки (вафлі та листи вафельні некондиційні)	1582.3.1.04	09	4	200.127	20.127	ТОВ «Укрресурси-2011» м. Житомир.
Продукція молочна некондиційна	1552.3.1.02	09.11	4	4.084	4.084	ТзОВ «ДСЛ-201020»

Джерело: розраховано автором за даними підприємства

печити ефективне управління процесами в галузі виробництва молочної продукції та підвищення задоволення споживачів.

У процесі господарської діяльності кожне підприємство зустрічається з проблемою відходів, які виникають під час та після виробництва продукції. Так, в АТ «Житомирський маслозавод» утворенню відходів та їх утилізації приділяється значна увага.

Система виробництва молочної продукції на АТ «Житомирський маслозавод» побудована так, що кількість відходів у виробничому процесі не перевищує 15% від обсягу виробництва. Проте існують ще відходи у вигляді протермінованої продукції. Такі відходи підлягають утилізації. АТ «Житомирський маслозавод» утилізує відходи поза межами підприємства, укладаючи договори про утилізацію зі спеціалізованими підприємствами (табл. 2).

Розглянувши дані щодо утворення відходів та їх утилізації, можна дійти висновку, що діяльність підприємства спрямована не лише на отримання прибутку, задоволення потреб споживачів за будь-яких умов, а й на розв'язання екологічних проблем. Усі відходи, які виникають під час господарської діяльності, підприємство не накопичує, а своєчасно утилізує, чим зменшує екологічне навантаження на навколишнє середовище. Отже, АТ «Житомирський маслозавод» є біоорієнтованим підприємством.

Стратегічний аналіз є основою для впровадження на підприємстві концепції стратегічного управління. Б. Карлофф виділяє здатність змоделювати ситуацію до стратегічного управління як один з елементів розвитку підприємства [4].

В умовах міжнародної торгівлі і споріднених їй видів діяльності успіх АТ «Житомирський маслозавод» на зовнішньому і внутрішньому ринках повністю залежить від того, наскільки продукція або послуги підприємства відповідають стандартам якості. Від її вирішення значною мірою залежить успіх і ефективність діяльності суб'єкта господарювання. Для досягнення необхідного рівня якості та конкурентоспроможності реалізованої на відповідних ринках продукції підприємство має використовувати різні способи, скоординовані в часі й просторі. За змістом і спрямуванням способи підвищення якості та конкурентоспроможності продукції можна об'єднати в чотири взаємозв'язані групи: техніко-технологічні, планово-економічні, організаційні та соціальні (рис. 2).

АТ «Житомирський маслозавод» має спрямовувати діяльність на мінімізацію слабких сторін на основі використання зовнішніх можливостей. Для забезпечення конкурентоспроможності молочної продукції за якістю АТ «Житомирський маслозавод» необхідно, насамперед, визначити чіткі цілі щодо неї і розробити технічні умови, а також ужити інших заходів, що забезпечують якість молочної продукції згідно з визначеними цілями. Лише в тому разі підприємство може розраховувати на

успіх, коли в нього виробничий процес орієнтований на постійне забезпечення якості, її підтримку. Але при цьому основну увагу слід звертати на функціональний аспект якості, що вказує, наскільки молочна продукція підприємства задовольняє потреби споживачів. Адже якість молочної продукції може відповідати внутрішнім технічним умовам підприємства, встановленим стандартам, але якщо їх конструкція відстала від вимог споживачів, така молочна продукція не користуватиметься попитом.

Формування перспективної стратегії біоекономічних напрямів підвищення якості продукції підприємства на сучасному етапі потребує чіткого опису причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей.

Загальною аналітичною моделлю опису ролі чинника управління якістю молочної продукції у діяльності підприємства акцентовано на визначальній ролі таких двох основних системних елементів, як біологічний та технологічний рівні якості:

$$DP_y = BP_y + TP_y,$$

де DP_y – досягнутий рівень якості;

BP_y – біологічний рівень якості;

TP_y – технологічний рівень якості.

Біологічний рівень якості досягається у виробництві молочної продукції за рахунок природних, ґрунтово-кліматичних умов та за мінімального використання технологічних витрат у процесі виробництва та переробки молочної сировини.

Доцільним є визначення залежності між рівнем рентабельності виробництва молочної продукції і прибутковості функціонування підприємства та динамікою показників його якості. У даному контексті використовували індекс якості молочної продукції.

Для виміру кількісного зв'язку якісних параметрів виробництва молочної продукції та результируючих показників застосована багатофакторна регресійна модель за чотирма підприємствами Житомирської області: АТ «Житомирський маслозавод», ТОВ «Галіївський маслозавод», ТОВ «Наш молочник», ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» (табл. 3).

Досліджувані підприємства доцільно вкладати додаткові ресурси в біотехнології підвищення якості молочної продукції як безпосереднього чинника підвищення ефективності її виробництва та прибутковості функціонування підприємств, оскільки прибуток на 1 грн реалізованої продукції зростатиме від 18% до 46%, а рівень рентабельності функціонування підприємства від 6% до 16%.

АТ «Житомирський маслозавод» для підвищення якості молочної продукції стратегічним орієнтиром визначило впровадження у виробництво біотехнологій. Так, прийнято рішення з 2017 р. відмовитися від закупівлі молока в домогосподарствах

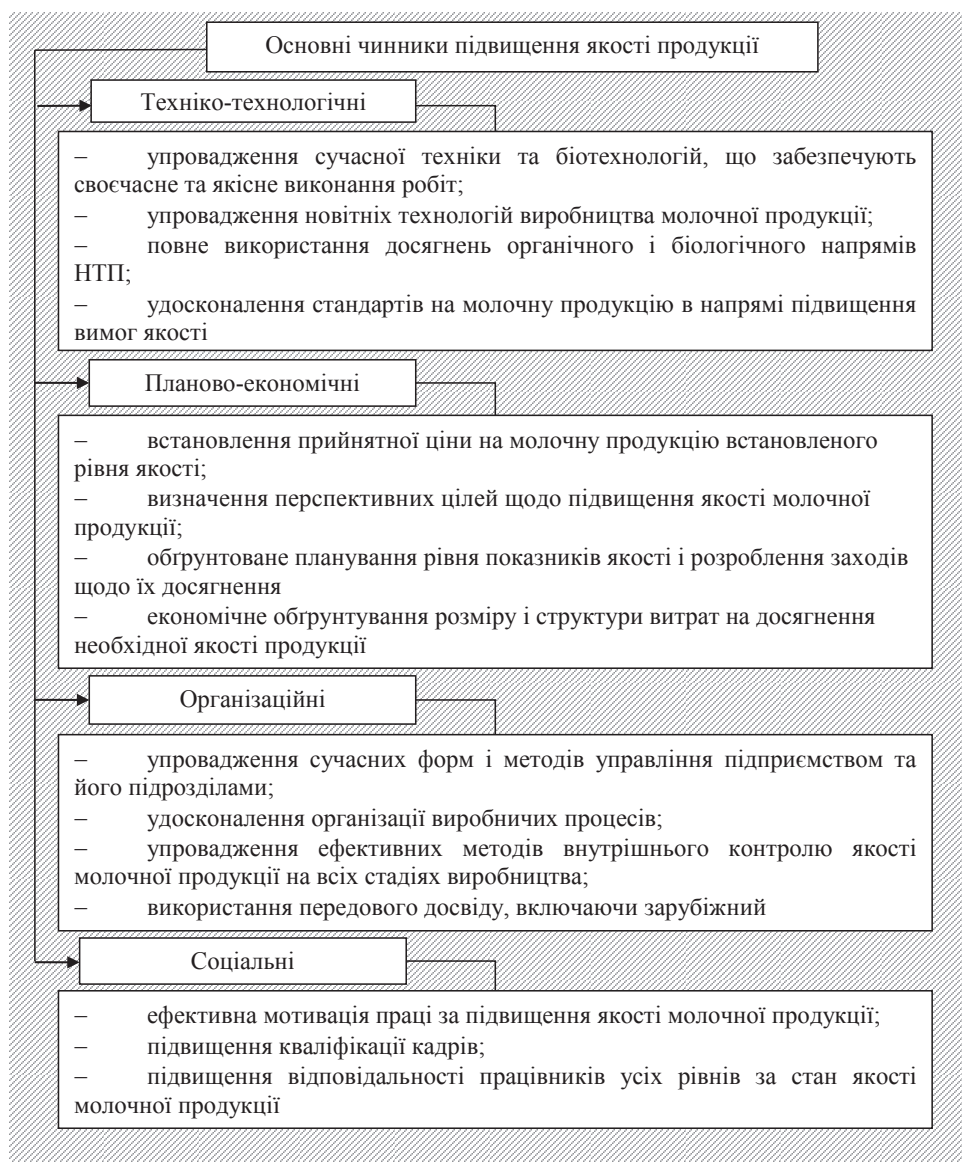

Рис. 2. Основні чинники підвищення якості молочної продукції АТ «Житомирський маслозавод»

Джерело: власні дослідження

Таблиця 3

Розрахунок прогнозних значень для підприємств – об'єктів дослідження

Показники		АТ «Житомирський маслозавод»	ТОВ «Галіївський маслозавод»	ТОВ «Наш молочник»	ТОВ «Андрушівський маслосирзавод»
Індекс якості молочної продукції	Фактичний індекс (2018 р.)	0,72	0,61	0,55	0,58
	Прогноз на 2020 р.	0,80	0,70	0,61	0,67
Прибуток на 1 грн реалізованої продукції, грн	Фактичний прибуток (2018 р.)	2195,0	1118,0	1431,0	1684,0
	Прогноз на 2020 р.	2894,0	1589,0	1812,0	2002,0
Рівень рентабельності виробництва молочної продукції, %	Фактичний рівень рентабельності (2018 р.)	45,0	31,0	55,0	41,0
	Прогноз на 2020 р.	72,0	45,0	69,0	53,0
Рівень рентабельності функціонування підприємства, %	Фактичний рівень рентабельності (2018 р.)	41,0	32,0	36,0	35,0
	Прогноз на 2020 р.	55,0	48,0	40,0	46,0

Джерело: розраховано за даними фінансової звітності АТ «Житомирський маслозавод», ТОВ «Галіївський маслозавод», ТОВ «Наш молочник», ТОВ «Андрушівський маслосирзавод»

населення та підписати угоди з окремими підприємствами Житомирської області.

Такі підприємства використовують сучасні технології доїння, охолодження молока, продуктивні породи тварин та повністю забезпечують АТ «Житомирський маслозавод» якісною сировиною. У перспективному плані підприємства до 2025 р. зазначено переоснащення матеріально-технічної бази енергоощадними біотехнологічними установками.

Висновки і пропозиції. Отже, у дослідженні з'ясовано вплив техніко-технологічних, планово-економічних, організаційних та соціальних чинників щодо досягнення необхідного рівня якості продукції та підвищення її конкурентоспроможності. Досліджено, що біоекономічний напрям підвищення якості продукції є перспективним, оскільки має в основі не лише наповнення споживчого кошика якісною продукцією, а й передбачає екологічно безпечне ведення підприємницької діяльності та охорону навколишнього середовища.

Біоекономічний напрям підвищення якості продукції АТ «Житомирський маслозавод» ґрунтується на забезпеченні оптимального поєднання впроваджених в господарську діяльність біотехнологій та науково-технічних розробок зі збереженням довкілля. Саме тому одним із практичних напрямів запровадження заходів зі збереження природних ресурсів є розвиток альтернативної енергетики, поширення тенденції до біоекономічного способу ведення підприємницької діяльності.

Література:

1. Бугайчук В.В., Разумна К.А. Стратегічні напрями розвитку біоекономіки. *Формування та розвиток сучасної моделі біоекономічної системи на сільських територіях* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 18 травня 2017 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. С. 41–47.
2. Бугайчук В.В., Грабчук І.Ф. Біоекономіка та її роль у розвитку сучасного суспільства. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 110–116.
3. Прошчалікіна А.М. Передумови становлення та розвитку біоекономіки. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5314> (дата звернення: 10.05.2020).
4. Карлофф Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы. Москва : Экономика, 1991. 235 с.
5. Талавира М.П., Клименко А.М., Жебка В.В. Развитие біоекономіки та управління природокористуванням в умовах глобалізації : монографія. Київ : Лисенко М.М., 2012. 339 с.

Аннотация. В статье исследованы направления хозяйственной деятельности предприятия, в которых возможно использование биотехнологий. Предложены биоэкономические направления развития предприятия на различных уровнях производства продукции. Проанализированы проблемы, связанные с образованием производственных отходов, объемы, а также предложены пути борьбы с их образованием и накоплением. Определены и сгруппированы по признакам факторы повышения качества молочной продукции. Выяснено, что освоенные работниками предприятия современные методы производства продукции, которые положены в основу системы качества, позволяют планомерно работать над выявлением слабых мест производства, проводить корректирующие и предупреждающие действия, что ведет к повышению качества в широком смысле. Рассчитаны экономические возможности на перспективу исследуемого предприятия по сравнению с конкурентами. Установлено, что исследуемое предприятие является биоориентированным и удачно реализует биоэкономическое направление развития.

Ключевые слова: биоэкономическое направление, биотехнологии, биоориентированный, развитие, отходы, утилизация.

6. Efficiency of the Innovative Use of Waste from Fruit and Vegetable Production / V. Bugaychuk et al. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development: Research Papers*. 2019. Vol. 45. № 2. P. 119–128.
7. DaSilva E.J. The Colours of Biotechnology: Science, Development and Humankind. *Electronic Journal of Biotechnology*. URL: <http://www.ejbiotechnology.info/index.php/ejbiotechnology/article/view/1114/1496> (дата звернення: 10.05.2020).
8. Gore A. Earth in balance. Ecology and the human spirit. Technical Publishing. Bucharest, 1994.

References:

1. Bughajchuk V. V., Razumna K. A. (2017) Strategichni napryamy rozvytku bioekonomiky [Strategic directions of bioeconomy development]. *Formuvannya ta rozvytok suchasnoji modeli bioekonomichnoji systemy na siljskykh terytoryjakh* : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Ukraina, Zhytomyr, May 18, 2017). Zhytomyr: ZhNAEU, pp. 41–47.
2. Bughajchuk V. V., Ghrabchuk I. F. (2018) Bioekonomika ta jiji rolj u rozvytku suchasnogo suspiljstva [Bioeconomy and its role in the development of modern society]. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 110–116.
3. Proshhalykina A.M. (2016) Peredumovy stanovlennja ta rozvytku bioekonomiky [Prerequisites for the formation and development of the bioeconomy]. *Efektivna ekonomika*, no. 12. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5314> (accessed 10 May 2020).
4. Karloff B. (1991) Delovaya strategiya: kontseptsiya, soderzhanie, simvoly [Business strategy: concept, content, symbols]. Moscow: Ekonomika, pp. 235.
5. Talavyria M.P. (2015) Rozvytok bioorientovanoi ekonomiky na naukovi osnovi [Development of bioeconomics and environmental management in the conditions of globalization : monograph]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser. Ekonomika*, 1, pp. 225–229.
6. Bugaychuk V., Grabchuk I., Tymchak V., Orlykovskiy M. (2019) Efficiency of the Innovative Use of Waste from Fruit and Vegetable Production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development: Research Papers*, Vol. 45, no. 2, pp. 119–128.
7. DaSilva E. J. (2004) The Colours of Biotechnology: Science, Development and Humankind. *Electronic Journal of Biotechnology*. Available at: <http://www.ejbiotechnology.info/index.php/ejbiotechnology/article/view/1114/1496> (accessed 10 May 2020).
8. Gore, A. (1994) Earth in balance. Ecology and the human spirit. Technical Publishing. Bucharest.

Summary. The article examines the areas of economic activity of an enterprise, where the use of biotechnology is possible. Bioeconomic directions of enterprise development at different levels of production are proposed. There is the analysis of the problems related to the generation of industrial waste and its volumes. In addition, ways to combat its generation and accumulation are suggested. The purpose of the enterprise under study is to ensure efficient use and recovery of natural resources, protection of the environment from pollution and other harmful effects, organization of production processes based on no-waste technologies. Factors that contribute to improving the quality of dairy products are identified and grouped according to characteristics. In order to achieve the required level of quality and competitiveness of products sold in the relevant markets, the enterprise should use different methods, coordinated in time and space. According to the content and direction, the ways to improve the quality and competitiveness of products can be grouped into four interrelated groups: technical and technological, planning and economic, organizational, and social. Only if the production process at the enterprise is focused on continuous quality assurance and maintenance, can the enterprise reckon on success. The formation of a long-term strategy of enterprises at the present stage requires a clear description of the causal relationships and patterns between the determinants that affect the quality of dairy products. It has been found that the modern methods of production mastered by the employees of the enterprise, which are the basis of the quality system, make it possible to systematically identify weaknesses in production, to take remedial and preventive measures, which leads to quality improvement in the broadest sense. The economic opportunities for the future of the enterprise under study as compared to competitors are calculated. It has been established that the enterprise under study is bio-oriented and successfully implements the bioeconomic direction of development.

Keywords: bioeconomic line, biotechnologies, bio-oriented, development, waste, disposal.

Гордієнко Н.І.*к.е.н., професор,**професор кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту,**Харківський національний університет міського господарства**імені О.М. Бекетова***Gordiyenko Nataliya***O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВАРТОСТІ БІЗНЕСУ

BUSINESS VALUATION THEORY

Анотація. Сучасні підходи до оцінювання ринкової вартості підприємства використовуються залежно від того, як розглядається підприємство: як діюче або як таке, що має намір ліквідуватися й розпродавати своє майно. При цьому майже немає випадків, коли вартість діючого підприємства визначається задля надання власникам достовірної інформації про результативність використання вкладених коштів на відповідному етапі антикризового управління діяльністю підприємства для забезпечення його економічної безпеки. У статті узагальнено теоретичні підходи та методи оцінювання ринкової вартості підприємства. Встановлено, що національні технології оцінювання вартості бізнесу характеризуються недосконалістю методів оцінювання, яка полягає у малочисельності та спрощеності практичних методик, які можуть застосовуватися у сучасних умовах. Крім того, відсутність розвинутого фондового ринку (закритість, непрозорість, високий рівень ризику), відсутність об'єктів-аналогів, трудомісткість процесу й складність розрахунків ускладнюють їх застосування у практиці оцінювання та призводять до заниження вартості. Запропоновано ринкову вартість підприємства визначати шляхом використання показника економічної доданої вартості (EVA) за допомогою приблизного способу розрахунку.

Ключові слова: вартість бізнесу, оцінка, результативність, антикризове управління, підприємство, вартісно-орієнтоване управління.

Постановка проблеми. В обставинах світової фінансової кризи особливої актуальності набула проблема антикризового управління діяльністю підприємства. З огляду на це значущість та актуальність питань, які вимагають вирішення та відповідають рівню господарського розвитку підприємств, обумовлює необхідність вдосконалення процесу вартісно-орієнтованого управління діяльністю підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Управлінню вартістю присвячено численні наукові праці відомих вчених, але досі залишається багато питань щодо неоднозначності критеріїв оцінювання вартості бізнесу, браку моделей управління вартістю підприємств, адаптованих до реалій України.

Категорія вартості є однією з базових в економічній теорії та сучасній економічній науці. Її еволюція простежується в наукових працях від періоду зародження капіталізму до сучасних концепцій. На сучасному етапі розвитку простежується наяв-

ність великого кола теорій та концепцій вартості, а неоднозначну трактовку цієї категорії підтверджують її важливість і складність, а також роблять тему дослідження актуальною.

Постановка завдання. Головною метою роботи є узагальнення теоретичних підходів та методів оцінювання вартості підприємства в процесі антикризового управління діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Аналіз тлумачень економічних категорій вартості як у ретроспективі, так і в сучасній економічній літературі свідчить про їх складність і багатогранність, залежить від спрямованості досліджень та об'єктивних обставин.

Базуючись на аналізі еволюції категорії вартості, погоджуємося з висновком багатьох дослідників, що до 80-х років XIX століття існувало два підходи до визначення вартості підприємств. Перший характеризував її як суб'єктивну корисність об'єкта оцінювання, а другий – як суму об'єктивно необхідних витрат на його створення [1; 2].

Під оцінкою вартості підприємства найчастіше розуміють «определение в денежном выражении стоимости предприятия, учитывающей его полезность и затраты, связанные с получением этой полезности» [3, с. 15].

Задля оцінювання під вартістю бізнесу в зарубіжній практиці розуміють ринкову вартість вкладеного капіталу MVIC (“market value of invested capital”).

Вибір підходу до оцінювання ринкової вартості підприємства (бізнесу) залежить від мети оцінювання, а саме під час продажу, реорганізації, оренді, приватизації, емісії акцій; під час оцінювання ефективності управління підприємством; під час вирішення заставних і податкових питань, а також обумовлює вибір видів вартості об'єктів оцінки (ринкова вартість, вартість заміщення, вартість відтворення, інвестиційна вартість, ліквідаційна вартість, вартість у використанні).

В національній практиці бухгалтерського обліку об'єктивною ринковою оцінкою є оцінка за «справедливою вартістю» [4].

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна та майнових прав»» ринковою вартістю підприємства вважається вартість, за яку є можливим відчуження об'єкта оцінювання на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна зі сторін діяла зі знанням справи, розсудливо та без примусу [5].

На практиці під час оцінювання майна підприємства використовуються методика, затверджена Кабінетом Міністрів

України від 10 грудня 2003 року № 1891, згідно з якою вартість майна може визначатися на основі витратного, дохідного та порівняльного підходів [6].

Для оцінювання ринкової вартості традиційно виділяють такі підходи, як дохідний, що базується на визначенні спроможності підприємства приносити дохід у майбутньому; витратний, що базується на вартості, яка формується з витрат відтворення усіх активів у ринкових цінах; ринковий (порівняльний), що базується на принципі альтернативних вкладень капіталу шляхом порівняння вартості підприємства з відповідним підприємством-аналогом; опціонний, за якого вартість підприємства розглядається як вартість контрольного пакета акцій, що складається із суми вартостей облігацій та опціонів.

Під час оцінювання вартості майна задля продажу, об'єднання, приєднання, оренди й приватизації у вітчизняній практиці найчастіше застосовується витратний підхід, що заснований на принципі заміщення, тобто вартість активів підприємства дорівнює витратам на їх створення. Оцінювання, як правило, проводиться або за методом чистих активів шляхом корегування балансової вартості активів підприємства, або на підставі розрахунку ліквідаційної вартості чистих активів. Наведені методи є трудомісткими, тому що спираються на дані інвентаризації, а задля управління вартістю, що потребують регулярного оцінювання за певні періоди часу, їх використання є недоцільним.

Ринковий підхід також може бути використаний під час оцінювання вартості майна підприємства або об'єкта за умови наявності у сегменті ринку об'єктів-аналогів шляхом корегування його вартості (включення додаткових активів) задля подальшого порівняння.

Поширені у зарубіжних країнах ринкові методи оцінювання (метод ринку капіталу, за яким зіставляються ціни на одну акцію з тими, що склалися на фондовій біржі; метод угод, за яким на підставі аналізу мультиплікаторів порівнюються дані з продажу підприємств; метод галузевих коефіцієнтів, за яким порівнюються показники, що розраховані на підставі інформації про продаж підприємств відповідної галузі та враховують відповідну специфіку) не можуть бути повністю застосовані у вітчизняній практиці, тому що фондовий ринок України перебуває на початковому етапі формування й не може генерувати ціни на акції, що необхідні для розрахунків і співставлень.

Опціонні підходи можна використовувати для оцінювання вартості пакета акцій акціонерного товариства, що складається з вартості облігацій та опціонів, які можуть в подальшому конвертуватися в акції. Поширеними в практиці вважається біноміальний метод і метод Блека-Школьца [7]. Сутність цих підходів полягає у відокремленому визначенні минулої вартості (балансової вартості необоротних і оборотних активів та боргових зобов'язань) та майбутньої вартості (вартість опціону та гудвілу) підприємства. Застосування цього підходу в практиці оцінювання вартості також спирається на необхідність існування розвинутого фондового ринку, а на підставі відповідної ринкової інформації він може бути використаний під час визначення інвестиційної привабливості вкладення інвестицій. Складність полягає у визначенні дійсної вартості опціону та рівня відсоткових ставок.

В економічній літературі визначення вартості бізнесу найчастіше розглядається у двох аспектах, а саме як оцінка вартості майна і як оцінка доходів, які отримуються завдяки технологічним, конкурентним та іншим перевагам.

Визначення вартості підприємства у вітчизняній практиці в умовах нерозвинутого фондового ринку України переважно

обмежується її оцінкою під час продажу підприємства (зокрема, збанкрутілого), додаткової емісії акцій, оренди, реорганізації, викупу акцій у акціонерів, вирішення юридичних і податкових спорів. При цьому майже немає випадків, коли вартість діючого підприємства визначається задля надання власникам достовірної інформації про результативність використання вкладених коштів на відповідному етапі антикризового управління діяльністю підприємства.

Сучасні підходи до оцінювання ринкової вартості підприємства використовуються залежно від того, як розглядається підприємство: як діюче або як таке, що має намір ліквідуватися й розпродавати своє майно.

Методикою оцінювання державних корпоративних прав введений термін «вартість бізнесу», що трактує її як вартість діючого підприємства або вартість 100% інтересу в бізнесі (діловому підприємстві), а балансова вартість власного капіталу – це вартість активів господарського товариства, відображена в його бухгалтерському балансі за вирахуванням зобов'язань [8].

Кожний підхід потребує застосування відповідних методів оцінювання.

Таким чином, сучасні національні технології оцінювання вартості бізнесу характеризуються недосконалістю методів оцінювання, яка полягає у малочисельності та спрощеності практичних методик, які можуть застосовуватися у сучасних умовах. Крім того, відсутність розвинутого фондового ринку (закритість, непрозорість, високий рівень ризику), відсутність об'єктів-аналогів, трудомісткість процесу і складність розрахунків ускладнюють їх застосування в практиці оцінювання та призводять до заниження вартості підприємств.

У рамках дослідження, спрямованого на антикризове управління діяльністю підприємства та сферу використання оцінювання, під вартістю підприємства (бізнесу) будемо розуміти оцінювання результативності діяльності, що досягається шляхом отримання доходу з позиції майбутнього економічного результату для власників на базі дохідного підходу й виражається у зростанні вартості капіталу як ринкової вартості підприємства.

В рамках концепції управління, спрямованого на створення вартості (VBM, Value-Based Management), зарубіжними авторами була запропонована низка показників, таких як EVA, MVA, SVA, CVA, CFROI, а на базі EVA сформовані системи управління EVA та EVA-based management, які базуються на методі дисконтованих грошових потоків.

Поширеними методологічними підходами до визначення вартості підприємства на основі оцінювання дисконтованих грошових потоків вважаються середньозважена вартість капіталу (WACC, weighted average cost capital); метод скоригованої приведеної вартості (APV, adjusted present value), який дає змогу оцінювати вартість підприємства; метод приросту акціонерного капіталу (FTE, flow to equity), який дає можливість оцінити вартість акціонерного капіталу; метод розрахунку WACC Модильяні-Міллера; метод розрахунку WACC Майзла-Еццеля. Спільним для цих методів є те, що вони спираються на статистичну інформацію та прогноз ризиків, які пов'язані з акціонерним капіталом. Теорія арбітражного ціноутворення (APT, Arbitrage Pricing Theory) й трифакторна модель ФАМА-ФРЕНЧА також побудовані на принципах CAPM [9, с. 78–79].

Однією з поширеніших моделей вартісно-орієнтованого менеджменту не тільки у Сполучених Штатах Америки, але й у таких країнах, як Австралія, Великобританія, Канада, Бразилія, Німеччина, Туреччина, Франція, та серед інтернаціональних компаній, яка базується на принципі визначення мети

господарської діяльності підприємства, такої як досягнення максимального багатства акціонерів та концепції економічного прибутку, а також пов'язує фінансовий стан інвесторів з прибутками компанії, є економічна додана вартість EVA (Economic Value Added). Розроблена у 1982 році засновниками компанії "Stern Stewart & Co" Г. Беннетом Стюартом і Дж. Стерном EVA й сьогодні вважається багатьма дослідниками вимірником результатів діяльності підприємств [10; 11].

Дослідження, проведені багатьма зарубіжними авторами, довели правомірність застосування приблизного способу розрахунку EVA, що базується на проведенні корегувань еквівалентів власного капіталу та чистого операційного прибутку у таких аспектах, як витрати на дослідження й розробки, резерви LIFO, корегування на використання лізингу, резерви по сумнівних боргах, відкладені податки, амортизація гудвілу [12; 13; 14; 15].

Висновки і пропозиції. Сучасні підходи до оцінювання ринкової вартості підприємства використовуються залежно від того, як розглядається підприємство: як діюче або як таке, що має намір ліквідуватися й розпродавати своє майно.

У рамках дослідження вартістю підприємства (бізнесу) вважається економічний результат, який виражається у зростанні ринкової вартості підприємства та визначається за допомогою приблизного способу розрахунку EVA шляхом корегування власного капіталу та чистого операційного прибутку.

Від'ємне значення EVA або його зниження слугуватиме негативним сигналом, що свідчить про тенденції зменшення вартості підприємства (крім випадків крупних капіталовкладень) і викликає необхідність пошуку причин для такого зниження, розроблення заходів для їх усунення та прогнозування росту вартості на основі дисконтованих грошових потоків.

Література:

1. Федотова М.А. Оценка бизнеса : учебник / под. ред. А.Г. Грязновой. Москва, 2002. 512 с.
2. Островська Г.В. Категорія «вартість підприємства»: методологічні підходи. *Галицький економічний вісник*. 2008. № 3. С. 3–12.
3. Щербак В. Оценка стоимости предприятия (бизнеса). 2-е изд. испр. Москва, 2007. 288 с.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 7 «Основні засоби». Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0288-00>.
5. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. № 1440. *Офіційний вісник України*. 2003. № 37. Ст. 64.
6. Про затвердження методики оцінки майна: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1891. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-%D0%BF>.
7. Вайн С. Опционы. Полный курс для профессионалов. Москва, 2003. 416 с.
8. Про затвердження методики оцінки державних корпоративних прав: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 1999 р. № 1406. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1406-99-%D0%BF>.
9. Ориер Т., Рагман Дж., Спайсер Л. Настоящая стоимость капитала : практическое пособие / пер. с англ. О.Б. Ватченко. Дніпропетровськ, 2007. 288 с.
10. Biddle G.C., Economic Value Added: Some Empirical EVA dence. *Managerial Finance*. 1998. No. 24. P. 60–70.

11. Worthington A., West T. Economic Value-Added: a Review of the Theoretical and Empirical Literature. *Asian Review of Accounting*. 2001. Vol. 9. No. 1. P. 67–86.
12. Yook K. Estimating EVA using Compustat PC Plus. *Financial Practice and Education Fall*. 1999. Winter. P. 33–37.
13. Girotra A., Yadav S.S. Economic Value Added (EVA): a New Flexible Tool for Measuring Corporate Performance. *Global Journal of Flexible Systems Management*. 2001. Vol. 2. No. 1. P. 7–18.
14. Biddle G.C., Bowen Does R.M., Wallace I.S. EVA at beat earnings? Evidence in associations with stock returns and firm values. *Journal of Accounting and Economics*. 1997. No. 24. P. 301–336.
15. Stewart G.B., Bonnell G. EVA: Fact and Fantasy. *Journal of Applied Corporate Finance*. 1994. Vol. 7. No. 2. P. 71–87.

References:

1. Fedotova M.A. Otsenka byznesa [Business evaluation]: a textbook under; ed. A.G. Gryaznova. Moscow, 2002. 512 p.
2. Ostrovska H.V. (2008) Kategoria "vartist pidpriemstva": metodologichni pidkhody [Category "value of the enterprise": methodological approaches: methodological approaches]. *Galician Economic Bulletin*, no. 3. P. 3–12.
3. Shcherbakov V.A. Otsenka stoymosti predpriyatiya (byznesa) [Valuation of the enterprise (business)]. 2nd ed. ispr. Moscow, 2007. 288 p.
4. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku № 7 "Osnovni zasoby" [Provisions (standard) of accounting № 7 "Fixed assets"]. Kyiv, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0288-00>
5. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu № 1 "Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav" [On approval of the National Standard № 1 "General principles of property and property rights assessment"]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 10, 2003, № 1440 // *Official Gazette of Ukraine*. 2003. № 37. Art. 64.
6. Pro zatverdzhennia metodyky otsinky maina [On approval of the property valuation methodology]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 10, 2003, № 1891. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-%D0%BF>
7. Vain S. Optsyony. Polnyi kurs dlia professionalov [Options. Full course for professionals]. Moscow, 2003. 416 p.
8. Pro zatverdzhennia metodyky otsinky derzhavnykh korporatyvnykh prav [On approval of the methodology for assessing state corporate rights]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 02 August. 1999, № 1406. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1406-99-%D0%BF>
9. Oriier T., Rahman Dzh., Spaiser L. Nastoiashchaia stoymost kapit-tala [The real value of capital: a practical guide]: a practical guide. lane. from English O.B. Vatchenko. Dnipropetrovsk, 2007. 288 p.
10. Biddle G.C. (1998) Economic Value Added: Some Empirical EVA dence. *Managerial Finance*, no. 24. P. 60–70.
11. Worthington A., West T. (2001) Economic Value-Added: a Review of the Theoretical and Empirical Literature. *Asian Review of Accounting*. Vol. 9, no. 1, p. 67–86.
12. Yook K. (1999) Estimating EVA using Compustat PC Plus. *Financial Practice and Education Fall*. Winter. P. 33–37.
13. Girotra A., Yadav S.S. (2001) Economic Value Added (EVA): a New Flexible Tool for Measuring Corporate Performance. *Global Journal of Flexible Systems Management*. Vol. 2, no. 1, p. 7–18.
14. Biddle G.C. Does, Bowen R.M., Wallace I.S. (1997) EVA at beat earnings? Evidence in associations with stock returns and firm values. *Journal of Accounting and Economics*, no. 24, p. 301–336.
15. Stewart G.B., Bonnell G. (1994) EVA: Fact and Fantasy. *Journal of Applied Corporate Finance*. Vol. 7, no. 2, p. 71–87.

Аннотация. Современные подходы к оцениванию рыночной стоимости предприятия используются в зависимости от того, как рассматривается предприятие: как действующее или как такое, которое имеет намерение ликвидироваться и распродавать свое имущество. При этом почти нет случаев, когда стоимость действующего предприятия определяется с целью предоставления владельцам достоверной информации о результативности использования вложенных средств на соответствующем этапе антикризисного управления деятельностью предприятия для обеспечения его экономической безопасности. В статье обобщенные теоретические подходы и методы оценивания рыночной стоимости предприятия. Установлено, что национальные технологии оценивания стоимости бизнеса характеризуются несовершенством методов оценивания, которое заключается в малочисленности и упрощенности практических методик, которые могут применяться в современных условиях. Кроме того, отсутствие развитого фондового рынка (закрытость, непрозрачность, высокий уровень риска), отсутствие объектов-аналогов, трудоемкость процесса и сложность расчетов затрудняют их применение в практике оценивания и приводят к занижению стоимости. Предложено рыночную стоимость предприятия определять путем использования показателя экономической добавленной стоимости (EVA) с помощью приблизительного способа расчета.

Ключевые слова: стоимость бизнеса, оценка, результативность, антикризисное управление, предприятие, стоимостью-ориентированное управление.

Summary. The article summarizes theoretical approaches and methods of assessing the market value of a business. It is established that national technologies of business value estimation are characterized by the imperfection of methods of estimation, which consists of smallness and simplification of practical methods, applied in modern conditions. Besides, the absence of a developed stock market (due to the market being closed, non-transparent and bearing high level of risk), absence of object-analogs, labor intensiveness of the process and complexity of calculations, complicates their application in valuation practice and leads to undervaluation of the value. Modern approaches to the estimation of the enterprise market value vary depending on whether the enterprise is considered as currently operating or as such, that is in the process of liquidation and currently selling out its property. At the same time, there are almost no cases of the acting enterprise value being determined with the purpose of granting owners reliable information on the efficiency of the use of the invested means during the corresponding stage of the anticrisis management of the enterprise activity. Determination of the value of the enterprise in domestic practice in the conditions of the undeveloped Ukrainian stock market is mostly limited to its assessment in the following: the sale of the company (including due to bankruptcy); issuance of additional shares; rent reorganization repurchase of shares from shareholders solving legal and tax disputes. The proposed way to estimate market value of an entity using economical value-added index (EVA) is by approximate calculation, which is based on the adjustment of equity equivalents and net operating income in the following areas: research and development costs; LIFO reserves; lease adjustment; allowance for doubtful debts; deferred taxes; depreciation of goodwill other possible areas. The negative value of EVA or a reduction in the criterion for assessing economic security will serve as a negative signal, indicating a tendency to reduce the value of the enterprise (except for cases of large investments). What causes the need to find the reasons for such a decrease and to develop measures to eliminate them, predicting the growth of value based on discounted cash flows.

Keywords: business value, valuation, performance, crisis management, preemptive, value-based management.

Дегтярьова О.О.*к.е.н., доцент,**доцент кафедри економіки підприємства
та організації підприємницької діяльності,
Одеський національний економічний університет***Degtiareva Olga***Odessa National Economic University**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1276-334X>*

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОНТРОЛІНГУ

CONCEPT AND FUNCTIONS OF ENERGY CONTROLLING

Анотація. У статті досліджено новітній понятійно-категоріальний феномен, який нещодавно з'явився як відповідь на сучасні світові виклики в енергетиці та являє собою ще один напрям розвитку концепції контролінгу. Концептуальні засади контролінгу, специфічна концептуальна спрямованість енергетичного контролінгу, технології управління та енергетичні процеси знайшли своє місце в авторському визначенні енергетичного контролінгу. Запропоновано функціональний пентагон енергетичного контролінгу, який ілюструє його функції: енергетичне планування, координування, функція контролю з обов'язковим аналітичним складником, інформаційна та консультативна функції. Означені функції показано в оперативній та стратегічній площинах. Таке функціональне забезпечення сприяє основному призначенню енергетичного контролінгу – обґрунтуванню енергоефективних управлінських рішень, що вкрай потрібні промисловим підприємствам.

Ключові слова: енергетичний контролінг, функції контролінгу, енергетичне господарство, енергоефективність, промислові підприємства.

Постановка проблеми. В умовах постійного зростання цін на енергоносії та нестабільної ситуації на енергоринках промислові підприємства потребують обґрунтованих та енергоефективних управлінських рішень. У загальному плані система контролінгу надає функціональне та інструментальне забезпечення для підвищення ефективності, прозорості, обґрунтованості управлінських рішень тощо. Тому розширення концептуальних положень контролінгу в енергетичну сферу, з одного боку, призвело до появи його нового напрямку – енергетичного контролінгу, а з іншого – сприятиме обґрунтуванню енергоефективних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Енергетичний контролінг на відміну від інших концептуальних різновидів контролінгу (як, наприклад, фінансовий контролінг) є досить новим напрямом дослідження не тільки в Україні, а й у світі. Деякі вітчизняні та європейські вчені намагалися дати авторське визначення новітньому феномену. Так, за визначеннями Р. Гляйха, М. Шульце [1, с. 72] та Г.О. Пудичевої [2, с. 40], енергетичний контролінг є невід'ємною частиною енергетичного менеджменту, який, використовуючи класичні функції контролінгу, сприяє більш ефективним управлінським рішенням з енер-

гетичних питань на виробництві. Визначення Ф.Й. Матцена та Й.-К. Стофазіуса [3, с. 515] дає лише загальну уяву про енергетичний контролінг, не визначаючи його специфічних ознак.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широкий науково-практичний інтерес і низку ґрунтовних досліджень, присвячених вирішенню проблеми ефективного використання енергоресурсів на промислових підприємствах, енергетичний контролінг усе ще залишається terra incognita у вітчизняній науці, а у світі робляться тільки перші спроби дослідити цей новітній напрям розвитку концепції контролінгу. З наукового погляду недостатньо обґрунтованими є концептуальні засади енергетичного контролінгу, а його функціонал потребує подальших досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження концептуальних та функціональних положень енергетичного контролінгу. Для її досягнення було виконано такі завдання: надано концептуально обґрунтоване визначення енергетичного контролінгу, обґрунтовано його функціональне забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Еволюція концептуальних положень, існування широкого кола наукових шкіл (насамперед у Німеччині), національні особливості контролінгу в практиці господарюючих суб'єктів різних країн, попередній професійний досвід дослідників – усе це створює понятійно-термінологічне різноманіття контролінгу. До того ж його наукові положення та практичний інструментарій постійно оновлюються за вимогами часу або соціально-економічними потребами господарюючих суб'єктів. Останнім часом контролінг набуває модерних інституціональних ознак, поширюючи свою філософію та інструментарій на раніше не притаманні йому сфери діяльності. Енергетична сфера є однією з них. Потреба в енергетичному контролінгу постала у зв'язку зі збільшенням частки енергетичних витрат у структурі витрат підприємства, зростанням уваги до енергетичної ефективності та енергетичної безпеки підприємства і пов'язаним із ними пошуком альтернативних джерел енергії, необхідністю переходу до міжнародного стандарту енергетичного менеджменту ISO 50001:2011 тощо.

У науковому плані концептуальні засади енергетичного контролінгу є еволюцією наукових положень класичної концепції контролінгу. Незважаючи на вкрай актуальну проблематику і практичну значущість, енергетичний контролінг на відміну від інших концептуальних різновидів контролінгу є

досить новим напрямом дослідження не тільки в Україні, а й у світі. Енергетичний контролінг не відрізняється за концептуальними засадами (або принципами) від традиційного розуміння контролінгу, але має свої особливості в концептуальній спрямованості, місці технологій управління та в процесах, до яких він залучається (табл. 1).

Згідно з філософією контролінгу, енергетичний контролінг для досягнення своєї найбільшої ефективності має виходити за межі окремого структурного підрозділу й пронизувати всю систему прийняття управлінських рішень щодо енергетичної сфери виробництва, формуючи тим самим власний системний контур [4, с. 43]. Тобто в оперативній площині ЕК має охоплювати поточну діяльність підприємства й економічними шляхами забезпечувати досягнення запланованих рівнів енергоефективності та обсягів енергозбереження. Щодо стратегічної площини, то насамперед тут може йтися про ефективність інвестицій, наприклад в енергозбереження [3, с. 433], або про визначення потенціальних напрямів для оптимізації процесів споживання й використання енергетичних ресурсів [5, с. 137].

Функціональне наповнення контролінгу визначається поставленими перед організацією цілями і включає у себе ті види діяльності, які забезпечують досягнення цих цілей. Однією з основних причин виникнення й розвитку концепції контролінгу стала необхідність у системній інтеграції різноманітних аспектів фінансово-господарської діяльності. Контролінг забезпечує методичну й інструментальну базу для підтримки основних функцій управління: планування, контролю,

організації, мотивації, а також оцінку ситуації для прийняття управлінських рішень. Але контролінг також являє собою сучасну концепцію управління підприємством, котра полягає у поєднанні його функцій. На зміну традиційному квадрату контролінгу, в якому окреслювалися його основні функції – планування, інформаційне забезпечення, аналіз із контролем і координування-регулювання [6, с. 2 та ін.] – приходить пентагон, доповнений функцією консультування.

На рис. 1 показано функціональний пентагон енергетичного контролінгу, який включає у себе не тільки функції контролінгу, а й два рівні управління (стратегічний та оперативний). Він має доволі високу гнучкість та динамічні компоненти для подальшого розвитку. Така функціональна структура енергетичного контролінгу дає змогу охопити всі економічні аспекти управління енергетичною сферою на підприємстві, а також завдяки інструментам координування і здатності розвиватися і дуже добре інтегруватися всередині підприємства.

Функція планування перетворюється на енергетичне планування і підтримує формулювання енергетичної стратегії підприємства та розроблення на її основі деталізованих планів і програм. Вихідним пунктом енергетичного планування є, з одного боку, довгострокові цілі, що було встановлено в рамках енергетичної політики та надалі більш деталізовано у процесі стратегічного планування, а з іншого – енергетичний аналіз поточного стану підприємства.

Функція координування в контролінгу зводить воедино планування, реалізацію та контроль виконання управлінських

Таблиця 1

Обґрунтування авторського тлумачення визначення та змісту енергетичного контролінгу

Наявність інституціонального ефекту		
Концептуальна спрямованість	Концептуальні засади (принципи ЕК)	Місце технологій управління
– Координація управлінської та енергетичної систем для досягнення енергетичних цілей; – забезпечення довгострокового функціонування компанії шляхом управління енергетичними ресурсами	– <i>прозорість</i> процесів і результатів в енергетичній сфері; – <i>достовірність</i> та об'єктивність релевантної інформації; – <i>своєчасність</i> надання інформації; – <i>оптимальність</i> використання енергетичних ресурсів компанією; – <i>узгодженість</i> енергетичних цілей і завдань на всіх рівнях управління, орієнтація на досягнення поставлених цілей; – <i>системність</i> та комплексність у вирішенні енергетичних проблем, що виникають на підприємстві	– цілі і завдання ЕК спрямовані на підвищення рівня енерго-ефективності, енергозбереження, енергобезпеки тощо; – результативність ЕК залежить від того, як: а) стратегічно взаємодіють суб'єкти управління; б) їхні дії інтегровані в організаційно-технічний контур управління; – відповідальними за результативність ЕК є відповідні суб'єкти управління; – особливий концепт ЕК розробляється залежно від розміру, роду діяльності, організації управління на підприємстві тощо
Ідентифікація процесів		
Оперативний енергетичний контролінг		Стратегічний енергетичний контролінг
– планування потреби в ПЕР (за видами і обсягами); – регулювання розподілу ПЕР усередині підприємства; – моніторинг використання ПЕР; – аналіз; – координування процесів з енергоефективності й енергозбереження на підприємстві		– техніко-економічне обґрунтування інвестиційних проєктів, спрямованих на енергозбереження і енергоефективність; – інформаційно-аналітичне обґрунтування шляхів отримання ПЕР на підприємстві (вибір ресурсів, постачальників, власного виробництва тощо); – забезпечення енергетичної безпеки підприємства; – оцінка та управління технічними, економічними, політичними та іншими ризиками, пов'язаними з постачанням та використанням ПЕР на підприємстві; – забезпечення сталого рівня енергоефективності
Енергетичний контролінг – це інтегрована система інформаційно-аналітичної підтримки управлінських рішень в енергетичній сфері, які в сукупності забезпечують підвищення рівня енергоефективності, енергозбереження, енергобезпеки та зорієнтовані на забезпечення довгострокового функціонування компанії шляхом раціонального управління енергетичними ресурсами		

Джерело: авторська розробка

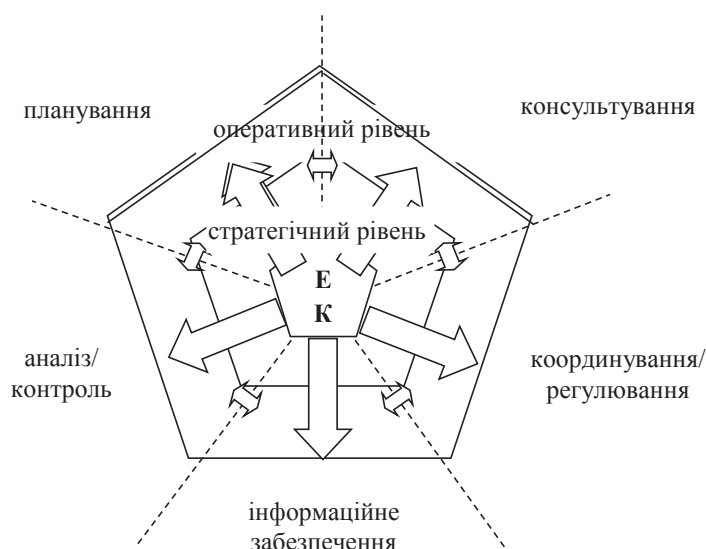

Рис. 1. Функціональний пентагон енергетичного контролінгу

Джерело: авторська розробка

рішень. Енергетичний контролінг не є винятком, отже, те саме стосується й заходів з енергоефективності, енергозбереження тощо. У рамках здійснення функції координування він безперервно ініціює та супроводжує внутрішньовиробничі погоджувальні процеси, гарантує необхідне інформаційне забезпечення залучених менеджерів або відділів щодо прийняття означених управлінських рішень, а також, за можливості, усуває завади. До того ж функція координування має на увазі супроводження окремих заходів або програм з енергоефективності у вигляді постійної фіксації їхнього просування згідно з проектом, а також моніторингу дотримання строків досягнення проміжних результатів.

Інформаційна функція енергетичного контролінгу охоплює створення та подальшу підтримку енергетичної інформаційної системи на підприємстві. Сюди також відносять забезпечення системного доступу до первинної інформації, наприклад проведення енергетичного обліку, розрахунку енергетичних витрат, а також складання енергетичної звітності [1, с. 72].

В умовах інформаційного суспільства та стрімкого розвитку інформаційних технологій ця функція контролінгу набуватиме все більшого значення. Сьогодні вона має не обмежуватися лише моніторингом і подачею інформації, а й відігравати роль своєрідного моста, що поєднує підприємство з інформаційними інноваціями. Тобто включати в себе впровадження комп'ютеризованих інформаційно-аналітичних процесів, застосування новітніх програмних продуктів в управлінській діяльності для апаратно-програмного перетворення даних в оброблену та систематизовану інформацію, а потім – у знання для прийняття рішень у бізнесі.

Функція контролю, з якою зазвичай асоціюють контролінг, пов'язана передусім із регулярним проведенням аналізу відхилень між плановими та фактичними значеннями, тобто «між енергетичним статус-кво і накресленими стратегічними та оперативними енергетичними цілями» [1, с. 73]. У сучасних умовах функція контролю має розвиватися в напрямі контролю не тільки над кінцевими або проміжними результатами, а й над самими процесами. В енергетичному контролінгу ця функція має особливості, бо пов'язана не лише з контролем/аналізом відхилень, а й із елементами контролю над роботою енергетичного обладнання шляхом упровадження системи показників, яка включала

б у себе технічні індикатори, розроблення чек-листів для робітників, що працюють на енергетичному обладнанні або ним користуються. Таким чином, в енергетичній сфері контроль є необхідним, з одного боку, для забезпечення безперебійної роботи обладнання, а з іншого – для досягнення енергетичних цілей, пов'язаних з енергоефективністю, енергозбереженням, енергоощадженням тощо.

Функція консультування перетворила традиційний квадрат сфер діяльності контролінгу у функціональний пентагон, як це показано на рис. 1. Науковці вже давно наполягали на включенні консультування до сфери діяльності контролінгу [7, с. 257]. Перші ж західні дослідження з енергетичного контролінгу показали ще більш очевиднішу необхідність консультування в енергетичній сфері, тільки одні відносять його до функцій енергетичного контролінгу [1, с. 73], а інші – до його завдань [3, с. 452]. У межах цієї функції виконується підтримка управлінських рішень усередині підприємства по всіх енергетичних питаннях. Німецькі дослідники Р. Гляйх та М. Шульце під час упровадження функції енергетичного консультування насамперед звертають увагу на співпрацю у процесі розроблення стратегії енергопостачання, а також під час проведення фінансових розрахунків із поставальниками; на розгляд та фінансову оцінку пропозицій щодо раціоналізації виробничих енергосистем, а також на проведення аналізу їх економічності та вузьких місць [1, с. 73]. Окремий пласт внутрішніх консультативних послуг – це обґрунтування інвестицій в енергетичну сферу підприємства.

Висновки і пропозиції. Необхідність використання сучасних підходів до вирішення проблем енергетичної ефективності, безпеки тощо шляхом якісного управління енергетичними ресурсами як на рівні господарюючих суб'єктів, так і на національному й регіональному рівнях, призвела до ще одного витка еволюції концептуальних положень контролінгу й виникнення його нового напрямку – енергетичного контролінгу. Ґрунтуючись на базових принципах контролінгу – прозорості, достовірності, своєчасності, оптимальності, узгодженості і системності, – енергетичний контролінг покликаний побудувати систему, яка забезпечить ефективне управління енергетичними ресурсами в організаціях. Функціональне наповнення енергетичного контролінгу має залучати п'ять основних функцій, що застосовуються як на оперативному, так і на стратегічному рівні обґрунтування енергоефективних управлінських рішень. Слід відзначити, що існують вагомі передумови для впровадження енергетичного контролінгу в господарчій діяльності промислових підприємств, а подальші дослідження слід спрямувати на формування теоретико-методологічних засад упровадження енергетичного контролінгу на промислових підприємствах.

Література:

1. Gleich R., Schulze M. Energiecontrolling: Konzeption und Umsetzung in der Praxis. *Controller Magazin*. 2014. № 39(4). S. 71–75.
2. Пудычева Г.А. Разработка концептуальных положений энергетического контроллинга. *Технологический аудит и резервы производства*. 2014. № 5/2 (19). С. 39–43.
3. Matzen F.J., Tesch R. Industrielle Energiestrategie: Praxishandbuch für Entscheider des produzierenden Gewerbes. Wiesbaden : Springer Fachmedien Wiesbaden : Imprint: Springer Gabler. 2017. 823 s.
4. Kovalev A., Degtiareva O. Formation of system frameworks of energy controlling. *Technology Audit and Production Reserves*. 2018. № 1/4 (39). P. 40–44.

5. Zumpe S. Energiecontrolling als Bestandteil des Energiemanagements. *Energiecontrolling: Energiekosten systematisch steuern und senken*. Hrsg. Ronald Gleich. München: Heufer-Lexware GmbH & Co.KG. 2014. P. 127–138.
6. Schröder E.F. Modernes Unternehmens-Controlling: Handbuch für die Unternehmenspraxis. 7. Aufl. Ludwigshafen (Rhein): Kiel, 2000. 699 s.
7. Хорват П. Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование. Horváth&Partners / пер. с нем. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 269 с.
3. Matzen F. J., Tesch R. (2017) Industrielle Energiestrategie: Praxishandbuch für Entscheider des produzierenden Gewerbes. Wiesbaden : Springer Fachmedien Wiesbaden ; Imprint: Springer Gabler.
4. Kovalev A., Degtiareva O. (2018) Formation of system frameworks of energy controlling. *Technology Audit and Production Reserves*, No. 1/4 (39), pp. 40–44.
5. Zumpe S. Energiecontrolling als Bestandteil des Energiemanagements. *Energiecontrolling: Energiekosten systematisch steuern und senken*. Hrsg. Ronald Gleich. München: Heufer-Lexware GmbH & Co.KG, pp. 127–138.
6. Schröder E. F. (2000) *Modernes Unternehmens-Controlling: Handbuch für die Unternehmenspraxis*. 7. Aufl. Ludwigshafen (Rhein): Kiel, 699 p.
7. Horváth P. (2005) *Koncepcija kontrolińga: Upravlenskiy uchet. Sistema otchetnosti. Budzhetirovanie* [Controlling concept: Managerial accounting. Reporting. Budgeting]. Moscow: Alpina Business Books. (in Russian)
1. Gleich R., Schulze, M. (2014) Energiecontrolling: Konzeption und Umsetzung in der Praxis. *Controller Magazin*, 2014, no. 39(4), pp. 71–75.
2. Pudychewa G.A. (2014) Razrabotka konceptualnyh polozheniy energeticheskogo kontrolińga [Conceptual development of energy controlling]. *Technology audit and production reserves*, no. 5/2 (19), pp. 39–43.

References:

Аннотация. В статье исследован новый понятийно-категориальный феномен, который недавно появился в качестве ответа на современные вызовы в энергетике и который представляет собой еще одно направление развития концепции контроллинга. Концептуальные основы контроллинга, специфическая концептуальная направленность энергетического контроллинга, технологии управления и энергетические процессы нашли свое место в авторском определении энергетического контроллинга. В статье предложен функциональный пентагон энергетического контроллинга, который иллюстрирует его функции: энергетическое планирование, координирование, функцию контроля с обязательной аналитической составляющей, информационная и консультативная функции. Названные функции показаны в оперативном и стратегическом разрезах. Такая функциональная поддержка обеспечивает выполнение основного назначения энергетического контроллинга – обоснование энергоэффективных управленческих решений, что очень необходимо промышленным предприятиям в современных условиях хозяйствования.

Ключевые слова: энергетический контроллинг, функции контроллинга, энергетическое хозяйство, энергоэффективность, промышленные предприятия.

Summary. The paper is dedicated to the new appearance in controlling concept namely energy controlling. Energy controlling is a response to modern energy challenges that manufacturing enterprises face nowadays. It brings all the benefits of controlling concept in energy sector: efficiency, transparency, validity of managerial decisions etc. Obviously these can be useful not only in Ukrainian energy sector, but wherever in the world. The author definition was given in the article. It covers conceptual basis of controlling, specific conceptual focus of energy controlling, control technologies and energy processes. Such, energy controlling is an integrated system of informational and analytical support for managerial decisions in energy sector of enterprise. These decisions affect better energy efficiency, energy saving, energy safety and focus on ensuring long-term operation of the company through the rational management of energy resources. Evolution of controlling concept found its reflection in controlling functions. It's not a square anymore, but a pentagon with following functions: energy planning, coordination, information, control with mandatory analytics, and consulting. The function of energy planning supports development of energy strategy, investments in the energy sector, long-term and short-term planning of energy consumption, production, transformation etc. The function of coordination is a symbiosis of planning, realization and control of managerial decisions. The information function covers formation and further support of the energy information system which is part of general information system on enterprise. The function of control covers technical, economical, and financial sides of activity in energy sector of enterprise - this kind of control serves the objective of enhancement of energy performance on different energy points. The function of consulting supports managerial decisions on advanced and long-term energy issues. Thus, there are important prerequisites for implementation of energy controlling in the economic activity of manufacturing enterprises, and further research should be directed to its methodological issues.

Keywords: energy controlling, functions of controlling, energy efficiency, energy department, manufacturing enterprise.

Капінус Л.В.

*к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Національний університет харчових технологій*

Kapinus Larysa

*National University of Food Technologies
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6135-7885>*

Семененко К.Ю.

*асистент кафедри маркетингу,
Національний університет харчових технологій*

Semenenko Kateryna

*National University of Food Technologies
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6773-9489>*

Молін Н.О.

*студентка кафедри маркетингу,
Національний університет харчових технологій*

Molin Natalia

National University of Food Technology

ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА ПІД ВПЛИВОМ КВІЗ-МАРКЕТИНГУ

BEHAVIORAL STRATEGIES OF THE ENTERPRISE UNDER THE INFLUENCE OF QUIZ-MARKETING

Анотація. Статтю присвячено розгляду та узагальненню способів упровадження сучасного методу маркетингового просування – квіз-маркетингу, а також вивченню його впливу на поведінку підприємства. Зазначено типи виробництв, для яких цей елемент просування є оптимальним, а для яких не приносить користі. Проаналізовано схильність споживачів до такого виду діяльності, як проходження тестів. Окреслено загальні положення щодо оформлення квізів у структурі сайту. Розглянуто позитивні сторони впровадження квіз-маркетингу в поведінкову контент-стратегію підприємства. Узагальнено проблеми, які можуть насторожити споживача, та запропоновано методи їх вирішення. Встановлено підходи до сегментації споживачів та можливості квіз-лендингу для лідогенерації. Запропоновано маркетингові контент-стратегії (стратегія емоційного запалювання цільової аудиторії; стратегія раціонального заклику до купівлі продуктів; стратегія оновлення контенту), які можна впроваджувати через квіз-маркетинг, що дасть можливість коригувати маркетингову поведінку підприємства на ринку.

Ключові слова: квіз-маркетинг, воронка продажів, лідогенерація, цільова аудиторія, сегментація, конверсія, контент-стратегія, система управління відносинами з клієнтами (CRM).

Постановка проблеми. Поява сучасних маркетингових елементів просування, які змінюють комунікаційну поведінку підприємства на споживчому ринку, зумовлена нинішніми тенденціями ведення бізнесу. Для оптимального функціонування

у конкурентному середовищі виробники намагаються посилити свій вплив на цільову аудиторію. У зв'язку з глобальними проблемами та розвитком діджиталізації сучасні споживачі все більше надають перевагу онлайн-покупкам, ніж традиційному походу до магазину. Тому оптимізація інтернет-ресурсів підприємства та збільшення за їх допомогою кількості покупців є одним із ключових елементів поведінкової стратегії підприємства.

Нині перед маркетологами стоїть завдання щодо впровадження новітніх технологій онлайн-маркетингу з метою розширення можливостей сайту підприємства, а також збільшення конверсії шляхом використання партнерських сайтів. Сучасних методів просування досить багато, але їх одночасне використання не завжди приносить очікуваний результат. Тому підприємствам слід концентруватися на окремих елементах, що будуть оптимальними для ефективної діяльності сайту. Квіз-маркетинг може бути одним із таких елементів. Його застосування дає певні переваги, що пов'язані з дослідженням вподобань споживачів, їхньою готовністю здійснити покупку та налагодженням довготривалої комунікації з покупцем.

Вважаємо, що є доцільним проведення аналізу вибраного елементу маркетингового просування та його значення для бізнесу в умовах сучасної ринкової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів сучасних методів онлайн-просування в інтернет-просторі та висвітленню методів їх упровадження у маркетингову діяльність підприємств присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як А. Балін, В. Володькін, А. Дикан, А. Казаріна, А. Кошик, Дж. Пемпіер,

Б. Тодд, В.А. Смоліна, Д. Томашевський, Д. Халілов, Е. Райс, К. Сміт, М. Стелзнер, С. Круг, С. Спенсер та інші. Значна увага науковців до аналізу маркетингових комунікацій на онлайн-ринку не припинила доцільності подальших досліджень у заданому напрямі. Чимало питань ефективного використання комунікаційного інструментарію на онлайн-ринку потребує теоретичного та практичного вивчення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на невпинно зростаючу кількість досліджень у сфері сучасних методів маркетингового просування, деякі типи бізнесу все ще не в змозі функціонувати на онлайн-платформах. Спостерігається глобальне незнання менеджерів вітчизняних підприємств, у тому числі підприємств харчової промисловості, у питанні впровадження новітніх елементів у систему комунікацій та просування. Також залишається відкритим питання щодо кількості якісних вітчизняних сервісів із конструювання квізів та інших елементів інтернет-просування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення технології квіз-маркетингу та його впровадження в діяльність підприємств із метою досягнення цілей підприємства.

Виклад основного матеріалу. Квіз (англ. quiz) у перекладі з англійської – “опитування, вікторина”. Квіз-маркетинг – це інтерактивний маркетинговий інструмент, що складається із невеликої кількості питань та використовується для залучення цільової аудиторії.

Цей елемент маркетингу почав активно розвиватися у 2014 році, коли онлайн-портал Food52 за допомогою тесту «Який ви торт?» отримав близько 20 000 нових підписників. Згодом цей вид публікацій увійшов до десятки найпопулярніших серед користувачів соціальних мереж. 82% споживачів проходили квіз, якщо бачили його в стрічці новин. Вже з наступного року підприємства почали впроваджувати квіз-маркетинг у контент-стратегію власних сайтів [5].

Цей вид маркетингового просування є оптимальним для абсолютної більшості типів товарів та послуг, які спрямовані на широку аудиторію споживачів. Особливою популярністю квіз-маркетинг користується серед послуг у сфері туризму, дизайну, навчальних курсах, будівництві тощо [8]. Але слід зазначити, що цей елемент контент-стратегії є недовим у певних ситуаціях. По-перше, коли послуги, які пропонує фірма, мають для споживача терміновий характер і наявність квізу є недоцільною, наприклад послуги слюсаря чи механіка. По-друге, коли клієнт вже вибрав конкретний товар і бажає порівняти його з аналогічними товарами конкурентів, він не відреагує на опитування, що розміщене на сайті. По-третє, тест втрачає свою актуальність, коли пропозиція компанії суттєво обмежена, наприклад фірма пропонує лише два види послуг. У такому разі створення квізу жодним чином не вплине на попит [7].

Популярність та ефективність такого методу просування, як квіз-маркетинг, заснована на принципах психології. Люди з самого дитинства схильні до проходження тестів. Адже вони, як вважають психотерапевти, відповідають низці людських потреб та створюють ілюзію їх задоволення. Зацікавленість у проходженні опитувань наявна у людей різного віку, незалежно від їхнього соціального статусу [9]. У розрізі маркетингового середовища квіз виступає чудовим методом збільшення охоплення аудиторії. Адже з самого початку у клієнта є бажання дізнатися, який саме тест йому пропонують, а найголовніше – яким буде його результат. Саме очікуваний результат змушує споживачів завершити тест. У зворотному разі виникне так

званий незавершений гештальт. На думку німецького психотерапевта Ф. Перлза, «головне джерело, що живить роздратування, – це незавершений (незакритий) гештальт» [10, с. 124]. Таким чином, люди на підсвідомому рівні намагаються довести почате до кінця.

Основною частиною впровадження квіз-маркетингу є його структурні елементи, які мають бути логічними у своїй послідовності, зрозумілими та мати привабливий вигляд. Кнопка, яка символізує заклик до проходження тесту, має виділятися на сторінці серед решти компонентів, розташованих на ній. Перед проходженням опитування слід надати споживачу деталі, які б інформували його про те, яку саме інформацію та користь він отримає під час проходження тесту. Наприклад, розрахована вартість ремонту із урахуванням матеріалів чи розмір прибутку через певний період часу після купівлі франшизи тощо. Оптимальним рішенням буде зазначити реальний час, який знадобиться для проходження квізу [3]. Сукупність наведених елементів створює ефект турботи виробників про своїх споживачів, що значно підвищує лояльність останніх.

Для того, щоб клієнт мав високу зацікавленість в отриманні результату, а бізнес все-таки отримав додатковий лід, особливу увагу варто приділяти питанням тесту. Їх варто формулювати просто, без використання специфічних словосполучень, якими здебільшого оперують професіонали певних галузей. Адже вони часто незрозумілі для більшості відвідувачів інтернет-магазину. Для забезпечення результатів, які максимально наближені до істини, варто розробляти такі варіанти відповідей, які відповідають реальному стану речей та зрозумілі середньостатистичному представнику цільової аудиторії. Грамотно склавши питання і відповіді, можна допомогти користувачеві переконати самого себе у необхідності вибрати саме цей варіант. Так у процесі виконання клієнт все більше буде переконуватися, що зараз він підбере те, що потрібно саме йому. Питань не має бути занадто багато. Для більшої зручності інколи використовують інтерактивні елементи, які інформують про кількість пройдених питань або відображають кількість питань, на які ще потрібно відповісти [4]. Після завершення тесту слід запросити у клієнта номер телефону чи електронну адресу, на яку він отримає результати. Лід-форму можна розмістити як до початку тесту, так і після його завершення.

Однією із позитивних сторін квіз-маркетингу є те, що вигоду отримують не лише споживачі, а й власники бізнесу. Адже інформацію, яка надходить до виробника після проходження тесту, можна ефективно використовувати для особистої комунікації із споживачем, навіть у разі, якщо він не здійснив покупку товару чи послуги по факту проходження квізу.

Дані, які залишає споживач для отримання результатів тесту, доцільно використовувати для особистої комунікації. Перед поширенням інформації необхідно мати згоду клієнтів на оброблення персональних даних, що є обов'язковим етапом в цій маркетинговій технології. Інформування споживачів стосовно майбутніх намірів виробника має бути обов'язковим. Після проходження квізу в системі управління відносинами з клієнтами з'являється новий лід, який потрібно опрацювати. На початку формується картка клієнта, базою якої є відповіді споживача на питання тесту. Потім лід відносять до певного сегменту, що базується на типі проблеми, товарах, якими цікавиться, тощо. Далі клієнт включається до ланцюгу релевантної розсилки електронною поштою, на яку йому надходять товари, відео чи кейси вирішення певної проблеми. Комунікацію також можна підтримувати, інформуючи споживача про знижки, нові

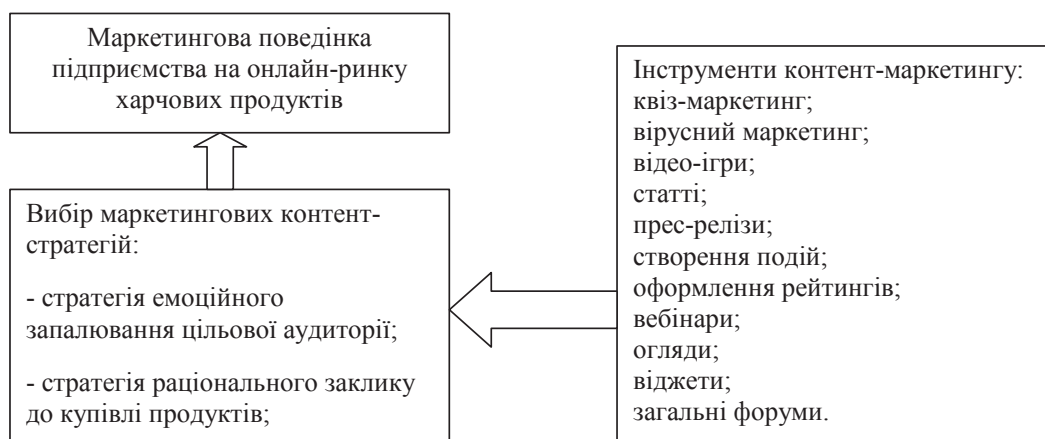

Рис. 1. Вплив контент-стратегії на маркетингову поведінку підприємства на онлайн-ринку харчових продуктів

Джерело: розроблено авторами

пропозиції, а також отримувати зворотні відгуки: наприклад, запропонувати йому оцінити рівень обслуговування, якість наданої інформації, інтерфейс сайту тощо. Це дозволяє відстежувати загальну думку відвідувачів сайту про інтернет-магазин та оперативно виправляти недоліки [3].

Загалом можна виділити такі позитивні моменти впровадження квіз-маркетингу, як: збільшення конверсії, ефективний лід-магніт, привернення уваги цільової аудиторії, можливість подальшого сегментування, ефективна комунікація із споживачами тощо.

Розміщення тестів здійснюється на офіційному сайті, через який ве-деться економічна діяльність. Також на сторінках різноманітних інтернет-видань та на сайтах партнерів, що мають подібну тематику. Розміщення на майданчиках із великим трафіком значно збільшує конверсію сайту, створює можливість підрахувати охоплення цільової аудиторії, але унеможливає сегментацію учасників та отримання їхньої електронної пошти. Квіз-лендінг також є непоганим варіантом для лідогенерації. Це коротка версія сайту, що містить одну сторінку, на якій розміщений квіз та коротка супутня інформація [4].

Доступність функції розповсюдження отриманих результатів клієнтами поширить інформацію про бренд у соціальних мережах, що забезпечить так званий вірусний ефект. Адже схильність споживачів ділитися з друзями будь-якою інформацією може бути використана як додатковий безкоштовний метод просування.

Під час упровадженні квіз-маркетингу варто враховувати певні побоювання відвідувачів сайту. Адже не всі клієнти з легкістю повідомляють виробникові електронну пошту чи номер телефону. Оскільки в інтернет-просторі є велика кількість шахраїв, що використовують особисті дані у своїх матеріальних інтересах, споживачі з обережністю ставляться до подібних пропозицій. Тому підприємствам потрібно завоювати довіру та лояльність споживачів для дієвого використання квіз-маркетингу. Оптимального результату можна досягти шляхом висвітлення повної та правдивої інформації про товар, наявності на сайті відгуків інших споживачів, якісного оформлення сайту тощо.

Використання технології квіз-маркетингу як одного з інструментів контент-маркетингу впливає на маркетингову поведінку підприємств в онлайн-середовищі (рис. 1).

Підприємства з виробництва харчових продуктів, які працюють на онлайн-ринку, все активніше впроваджують технології з конструюванням квізів та їх оформленням на сайті.

Кількість зростає пропорційно до того, як поширюється популярність квіз-маркетингу у світі та Україні.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, можна стверджувати, що квіз-маркетинг є корисним доповненням до тих стимулюючих чинників привернення уваги цільової аудиторії, які впливають на маркетингову поведінку підприємств у сучасних умовах. Наявність цього елемента просування дає змогу виробникові не лише зацікавити онлайн-користувачів, але й сегментувати їх. Це дає можливість оптимізувати управління відносинами з клієнтами та надавати їм інформацію, що є для них актуальною. Інформативність отриманих відповідей клієнтів залежить від доцільності та важливості поставлених питань. Саме на їх основі відбувається подальше оброблення інформації про споживача та майбутня взаємодія.

Використання квіз-маркетингу допомагає якісно просувати товари онлайн та збільшувати результативність взаємозв'язку покупця та продавця. Виникає необхідність в збалансованому наборі інструментів онлайн-комунікацій для підвищення ефективності діяльності підприємства. Визначення напрямів розвитку маркетингової політики онлайн-комунікацій та розроблення заходів, які б відповідали цілям підприємства, – саме на вирішення цих питань будуть спрямовані подальші наукові дослідження.

Література:

1. Shannon Cummins, James W. Peltier, John A. Schibrowsky, Alexander Nill (2014) Consumer behavior in the online context. Journal of Research in Interactive Marketing. Vol. 8. Issue 3. Pp. 169–202. <https://doi.org/10.1108/JRIM-04-2013-0019>
2. Hurme P. (2001) Online PR: emerging organisational practice, Corporate Communications: An International Journal. Vol. 6. Issue 2. Pp. 71–75. <https://doi.org/10.1108/13563280110391016/>
3. Анисимов В. Квиз-маркетинг: как использовать в воронке продаж. URL: <https://cutt.ly/at2VU3U> (дата звернення: 15.04.2020).
4. Балин А. Что такое квиз? URL: <https://cutt.ly/pt2V7PD> (дата звернення: 15.04.2020).
5. Вихарев Д. Квизы для бизнеса. URL: <https://cutt.ly/tt2CY8B> (дата звернення: 15.04.2020).
6. Володькин В. Квиз-маркетинг. Основы. URL: <https://cutt.ly/Ft2V08j> (дата звернення: 14.04.2020).
7. Казарина А. Кому квиз-лендинги не подойдут. URL: <https://cutt.ly/bt2VuN7> (дата звернення: 15.04.2020).
8. Креативное агентство «Дезавиум». Кому подходит квиз-маркетинг. URL: <https://cutt.ly/2t2C8HH> (дата звернення: 15.04.2020).
9. Курманасева А., Мовчан О. Навіщо люди проходять тести в соціальних мережах. URL: <https://cutt.ly/pt2VQff> (дата звернення: 14.04.2020).

10. Перлз Ф., Гудмен П., Хефферлин Р. Практика гештальт-терапії / пер. з нім. М.П. Папуша. М. : Інститут загальногуманітарних досліджень, 2001. 224 с.

References:

1. Shannon Cummins, James W. Peltier, John A. Schibrowsky, Alexander Nill (2014) Consumer behavior in the online context. *Journal of Research in Interactive Marketing*, vol. 8, issue 3, pp. 169–202. <https://doi.org/10.1108/JRIM-04-2013-0019>.
2. Hurme P. (2001) Online PR: emerging organisational practice, *Corporate Communications: An International Journal*, vol. 6, issue 2, pp. 71–75. <https://doi.org/10.1108/13563280110391016/>
3. Anisimov V. Kviz-marketing: kak ispolzovat v voronke prodazh [Quiz-marketing: how to use in the sales funnel]. URL: <https://cutt.ly/at2VU3U> (accessed 04 April 2020).
4. Balin A. Chto takoe kviz? [What is a quiz]. URL: <https://cutt.ly/pt2V7PD> (accessed 04 April 2020).
5. Viharev D. Kvizy dlya biznesa [Quizzes for business]. URL: <https://cutt.ly/tt2CY8B> (accessed 04 April 2020).
6. Volodkin V. Kviz-marketing. Osnovy [Quiz-marketing. The basics]. URL: <https://cutt.ly/Ft2V08j> (accessed 14 April 2020).
7. Kazarina A. Komu kviz-lendingi ne podojdut [Who will not be eligible for quiz-landings]. URL: <https://cutt.ly/bt2VuN7> (accessed 04 April 2020).
8. Kreativnoe agenstvo «Dezavium». Komu podhodit kviz-marketing [Creative agency «Dezavium». Who is suitable for quiz-marketing]. URL: <https://cutt.ly/2t2C8HH> (accessed 04 April 2020).
9. Kurmanayeva A., Movchan O. Navischo lyudy prohodyat testy v socialnyh mrezhah [Why do people take tests in social networks]. URL: <https://cutt.ly/pt2VQff> (accessed 14 April 2020).
10. Perls F., Goodman P., Hefferlin R. (2001) *Praktyka geshtalt-terapiyi* [The practice of Gestalt-therapy] / trans. With Ger. M. P. Papush. M.: Institute for Humanitarian Studies, 224 p.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению и обобщению способов внедрения современного метода маркетингового продвижения – квиз-маркетинга, а также изучению его влияния на поведение предприятия. Указаны типы производств, для которых данный элемент продвижения является оптимальным, а для которых – не представляет выгоды. Выявлены склонности потребителей к такому виду деятельности, как прохождение тестов. Определены общие положения по оформлению квиза в структуре сайта. Рассмотрены положительные стороны внедрения квиз-маркетинга в поведенческую контент-стратегию предприятия. Рассмотрены проблемы, которые могут насторожить потребителя, и предложены методы их решения. Установлены подходы к сегментации потребителей и возможности квиз-лендинга для лидогенерации. Предложены маркетинговые контент-стратегии (стратегия эмоционального зажигания целевой аудитории; стратегия рационального призыва к покупке продуктов; стратегия обновления контента), которые можно внедрять через квиз-маркетинг, что даст возможность корректировать маркетинговое поведение предприятия на рынке.

Ключевые слова: квиз-маркетинг, воронка продаж, лидогенерация, целевая аудитория, сегментация, конверсия, контент-стратегия, система управления взаимоотношениями с клиентами.

Summary. New marketing elements are emerging in response to changing market conditions. Businesses are using more and more elements of promotion in the fight for consumer attention. In modern realities, consumers prefer shopping on the Internet. Therefore, from the point of view of the manufacturer, optimization of their own Internet resources can significantly increase the financial performance of commercial activities. Manufacturers complement classic marketing strategies with modern and interesting elements. The article deals with the introduction of modern marketing elements of promotion into business. In the context of this issue, such an element of promotion as quiz-marketing has been analyzed. The types of productions for which this element of promotion is optimal and for which it is of no benefit were indicated. Consumers' propensity to engage in activities such as passing tests were also analyzed. General terms for designing tests in the site structure are outlined. The main tips for designing surveys were: existence brief information about what the consumer receives after passing the survey; simple questions based on which a customer can be assigned to a specific segment; clear answer options; to ask questions so that the consumer is sure that needs the goods; existence interactive elements that show at what stage of the survey the consumer is etc. The positive aspects of the introduction of quiz-marketing into content enterprise strategy are considered. The problems that can alert the consumer have been identified and solutions have been suggested. Consumer segmentation methods and ways to distribute relevant advertising to the target audience of the enterprise are established. The platforms where tests can be placed were also considered. Ways to increase site conversion by attracting the right audience were analyzed. In general, this element of marketing is very effective in the enterprise. And customer-targeted advertising campaigns significantly increase brand loyalty. The use of quiz-marketing in combination with other modern elements of promotion guarantee the enterprise a competitive place among other manufacturers.

Keywords: quiz-marketing, sales funnel, lead generation, target audience, segmentation, conversion, content strategy, CRM.

Ліганенко І.В.

*к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту,
Придунайська філія*

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія Управління Персоналом»

Liganenko Irina

Prydunay Branch of PJSC

Higher Education Interregional Academy of Personnel Management

Колісниченко А.С.

*магістрант кафедри економіки та менеджменту,
Придунайська філія*

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія Управління Персоналом»

Kolisnichenko Anastasia

Prydunay Branch of PJSC

Higher Education "Interregional Academy of Personnel Management"

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У РОЗРОБЦІ ТА ПРОСУВАННІ БРЕНДУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

METHODS OF USING THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE DEVELOPMENT AND PROMOTION OF THE BRAND OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність використання моделей зі створення бренду у вищих навчальних закладах. На підставі європейського та британського досвіду в роботі описано моделі освітнього брендингу, зокрема розглянуто етапи моделі брендингу вищого навчального закладу, модель функціонування брендингу, методика розроблення бренду під назвою «Колесо бренду». Узагальнено та зіставлено інформацію моделей освітніх установ вищої професійної освіти у деяких країнах, зокрема Великобританії, Франції, Німеччини, США, Японії, що дало змогу визначити їх практичну значущість. Завдяки аналітичному огляду моделей зарубіжних країн у статті розглянуто застосування європейської моделі чотирьох вимірів Томаса Геда для українських вищих шкіл, яка включає такі виміри, як функціональний, соціальний, ментальний, духовний.

Ключові слова: бренд, брендинг, імідж, модель, вищий навчальний заклад.

Постановка проблеми. Висококонкурентний ринок зобов'язує освітні установи вищої освіти уважніше підходити до прийняття стратегічних рішень стосовно зовнішнього середовища вищих навчальних закладів, які, зрештою, повинні забезпечити досягнення стійкого становища на ринку й постійний приплив споживачів освітніх послуг, а також лояльність до ВНЗ. Подібні результати є можливими лише за наявності позитивного іміджу та сильного бренду, що базується на високому рівні організаційної культури та якості освітніх послуг, зокрема грамотному співвідношенні всіх елементів комплексу маркетингу університету.

Стійких українських освітніх брендів існує невелика кількість. Все це обумовлює актуальність аналізу практичного досвіду ВНЗ і розроблення послідовності дій з розвитку бренду вищого навчального закладу в регіоні та управління ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення сучасних концепцій брендингу зроблено зарубіжними та українськими вченими. Найбільш відомими вченими – дослідниками брендингу є О. Зозульов, А. Буланов, Ф. Котлер, В. Перція, Л. Мамлеєва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість літератури з формування освітніх брендів, зберігається потреба систематизації наявних моделей з урахуванням специфіки українських навчальних закладів для застосування їх на практиці.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження використання досвіду зарубіжних країн у розробленні та просуванні бренду вищих навчальних закладів України.

Виклад основного матеріалу. Формування бренду освітнього закладу, особливо вищої професійної освіти, є досить складним і трудомістким, а також тривалим процесом. Нині, як показує огляд наукових робіт, не розроблена єдина модель формування бренду освітнього закладу. Багато дослідників, практиків та експертів в галузі маркетингу й брендингу створили авторські моделі побудови брендів, розробили структурні елементи освітнього бренду, а також позначили найбільш важливі з них [3, с. 44].

На основі сучасної структури компетенцій ВНЗ створена багаторівнева модель формування навчального бренду, представлена на рис. 1.

Формування бренду освітнього закладу відбувається шляхом послідовної реалізації компетенцій навчального закладу.

Рис. 1. Багаторівнева модель брендингу ВНЗ

Так, на першому етапі значення набуває базова компетенція, а саме основна вигода від навчання, тобто отримання освіти. На другому етапі реалізуються необхідні ключові компетенції, а саме розширена вигода, яку також називають раціональною. Третій етап – це реалізація підкріплюючих основну вигоду компетенцій, до яких можна віднести модернізацію освітнього процесу, впровадження інноваційного технічного супроводу в навчання тощо. Додаткові компетенції можуть бути як матеріальними, так і нематеріальними. На четвертому етапі бренду важливість мають характеристики бренду, пов'язані зі сприйняттям закладу цільовими аудиторіями. Таким чином, складовими частинами бренду ВНЗ у багаторівневій моделі є конкретні раціональні й символічні цінності, які пов'язані із застосуванням інформаційних технологій у навчанні.

Британські університети використовують модель формування бренду навчального закладу, засновану на концепціях таких авторів, як Скотт Девіс та Дуглас Холт, що є професорами маркетингу в Оксфордському університеті. Модель формування й функціонування бренду ВНЗ представлена на рис. 2.

Основною ідеєю є те, що бренд створюється лише у свідомості споживачів в процесі реалізації освітньої послуги. Так, створюється не тільки зовнішній, але й внутрішній імідж, тобто серед співробітників самого університету, громадських організацій, ринкових фахівців.

Іншим ключовим моментом моделі також є введення терміна «автори»: це люди, які формують бренд. Серед них слід назвати сам навчальний заклад через усі прояви його діяльності; групи впливу (експерти, засоби масової інформації (ЗМІ), державні установи, конкуренти); популярну культуру та клієнтів. Загальноприйнятий образ продукту, або бренд, формується шляхом сплетення множинних окремих історій, думок, асоціацій різних авторів.

Така модель бренду відображає процес та основні точки взаємодії бренду закладу з його середовищем, тобто авторами. Головним фактором є сам ВНЗ, тобто весь колектив співробітників, які в моделі відомі як автори бренду. Крім того, не менш важливим за значимістю колективним співавтором бренду вищої школи є ланцюжок авторів основного продукту, а саме

Рис. 2. Британська модель функціонування бренду

студенти, випускники, аспіранти, магістранти, викладачі, адже саме їх історії, успіхи й досягнення створюють силу бренду.

Загалом сутність моделі зводиться до ідеї, що вища школа як головний автор може організувати процес управління брендом, щоби контролювати дії співавторів.

Методика розроблення бренду під назвою «Колесо бренду» розроблена співробітниками британського рекламного агентства «Bates», але цю методику можна застосувати до освітньої діяльності.

Сутність її зводиться до визначення відносин і відчуттів споживачів по відношенню до бренду закладу. Так, «Колесо освітнього бренду» містить п'ять рівнів, таких як атрибути, вигоди (переваги), цінності, індивідуальність (особистість) і сутність, або ядро, бренду ВНЗ. Складовими частинами «колеса бренду» для вищого навчального закладу будуть конкретні елементи. Їх схема відображена на рис. 3.

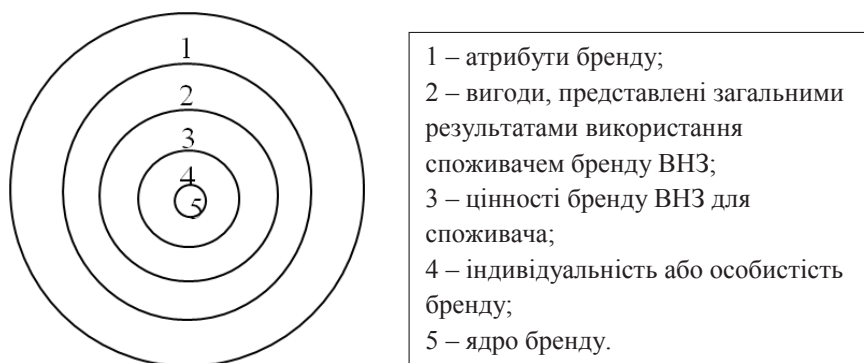

Рис. 3. «Колесо освітнього бренду»

Джерело: розробка британського рекламного агентства "Bates"

Першим шаром представлені атрибути бренду, які в контексті освітнього закладу включають основні та додаткові освітні програми, магістратуру, аспірантуру, дослідницьку й наукову діяльність. Другим шаром у рамках ВНЗ вважаються вигоди, представлені загальними результатами використання споживачем бренду. Серед них слід назвати отримання диплому, підготовку кадрів вищої кваліфікації, залучення фахівців у науково-дослідні проекти. Третій шар визначає пріоритети бренду вищої школи для споживача, які виражені емоціями від контакту з брендом. Четвертий шар характеризує індивідуальність або особистість бренду, зосереджену у професорсько-викладацькому складі ВНЗ, а також у випускниках-фахів-

цях. П'ятим, останнім, шаром у «колесі бренду» є ядро бренду, тобто найважливіша частина, що відображає сутність бренду ВНЗ і базується на основі його місії та стратегії. Таким чином, представлена модель описує функціональні характеристики в сукупності з емоційними цінностями споживача. Фактично ця модель спирається на якість освітніх послуг, за допомогою яких формується позитивний імідж навчального закладу.

За європейською моделлю бренду Л. Де Чернатоні і Ф. Даль'Ольмо Райлі у бренд освітнього закладу включений набір складових частин, який представлений на рис. 4.

Представлена на рис. 4 модель є базовою. На її основі вітчизняні практики маркетингу будують розвинені моделі.

Більш структурованою моделлю брендингу освітнього закладу є британська модель бренду авторства Р. Алі-Чудхарі, Р. Беннетта і С. Савани. Ця модель освітнього бренду представлена на рис. 5.

Оригінальність моделі на рис. 5 виражається в трансляції елементів освітнього бренду за допомогою різних каналів комунікацій, при цьому самі комунікації також є окремою структурною складовою частиною бренду навчального закладу [4, с. 38].

Європейський маркетинголог Томас Гед у своїй книзі «4D брендинг: зламуючи корпоративний код мережевої економіки» ділиться своїми ідеями про те, як можна компаніям через побудову свого бренду отримати лояльних споживачів.

Ним запропонована чотиривимірна модель «4D брендинг» (від «D» – «dimension», тобто «вимір»), яка дає змогу як вибудувати свій бренд, так і проаналізувати ефективність уже наявного бренду (рис. 6).

Хоча Томас Гед говорив більше про бренди компаній, його модель цілком може бути застосовна до брендингу у сфері освіти.

Ці моделі можуть бути взяті за основу й доповнені іншими моделями для вирішення завдань навчального закладу. Так чи інакше, всі представлені моделі використовують у своїй

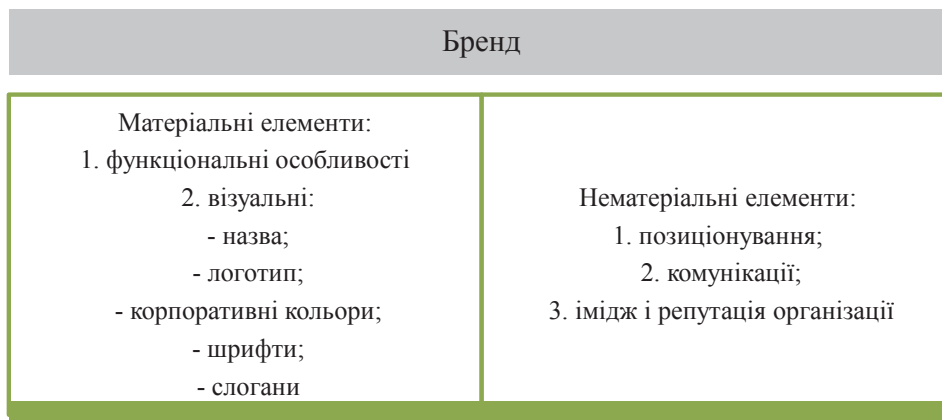

Рис. 4. Європейська модель бренду

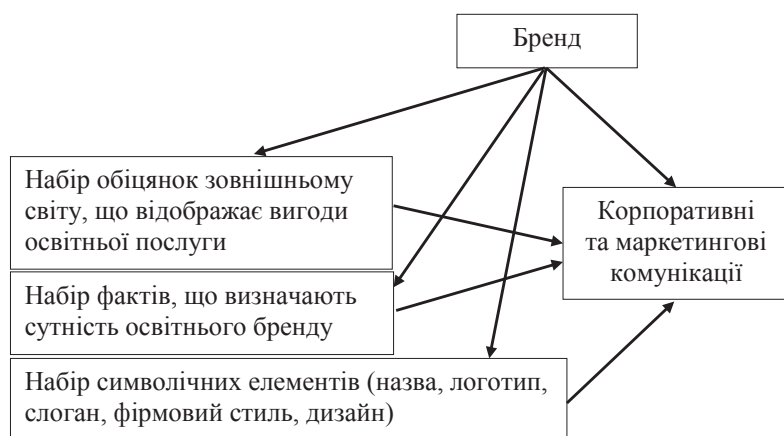

Рис. 5. Британська модель освітнього бренду

основі дві складові частини, такі як забезпечення якості освітньої послуги й трансляцію її унікальності за допомогою бренд-комунікацій. Однак також важливо ввести систему менеджменту якості, що дасть змогу придбати конкурентну перевагу, що сприяє зміцненню бренду ВНЗ за допомогою грамотного позиціонування [3, с. 45].

В процесі позиціонування ВНЗ доводить до цільових ринків головну ідею, а саме свою унікальність. Як показує світова практика, так само здійснюють своє позиціонування провідні світові заклади, зокрема Оксфорд, Кембридж, Гарвард. Ці ВНЗ акцентують увагу на традиціях, відомих випускниках, високій кваліфікації викладачів, свободі та демократичних цінностях у процесі навчання, а також проведенні наукових досліджень.

Узагальнюючи західний досвід, фахівці відзначають, що головною ідеєю позиціонування університетів у Німеччині, Швейцарії та Австрії є дуальна освіта, яка базується на гармонійному поєднанні підготовки майбутніх фахівців як у стінах ВНЗ, так і на підприємстві. У позиціонуванні брендів університетів цих країн найчастіше робиться акцент на відсутності розриву між теоретичною й практичною підготовкою студента. Бренди цих університетів асоціюються у абітурієнтів та їх батьків з гарантією працевлаштування, затребуваністю випускників [7, с. 261].

Ідея позиціонування університету покликана вбирати в себе цінності академічної та корпоративної культури конкретного університету, які, як правило, синтезовані в його місії. Місія є коротким формулюванням, що характеризує унікальність університету через його стратегічну мету або перспективне бачення.

У табл. 1 надано характеристику моделей освітніх установ вищої професійної освіти в деяких країнах. Практика показує, що моделі освіти в кожній країні визначаються здебільшого

Рис. 6. Європейська модель створення бренду

національною структурою, зокрема політичним ладом, менталітетом, сукупністю цінностей народів, їх історією, традиціями й сформованим соціально-економічним ладом [4, с. 39].

Проведене зіставлення наявних моделей бренду дало змогу зробити висновок, що моделі не суперечать одна одній, а сприяють удосконаленню концептуальних підходів, підвищенню їх практичної значущості. З огляду на специфіку брендингу в системі вищої професійної освіти (ВПО) оптимальним для українських університетів буде застосування європейської моделі чотирьох вимірів Томаса Геда.

Таблиця 1

Особливості національних моделей вищих навчальних закладів

Країна	Характеристика моделі освітніх установ
Великобританія	– Концепція ліберальної освіти; – висока увага формуванню особистості, тобто того, хто навчається, його індивідуальним особливостям; – перевага випускників з інтелектуальними здібностями та особистісними якостями; – прагнення до високої якості дослідницької та професійної підготовки.
Франція	– Професійна, навчальна модель освіти; – суворе ієрархічне дотримання підпорядкованості державі; – активізація роботи ВНЗ у напрямі професіоналізації на основі результатів прагматично орієнтованої науки.
Німеччина	– Значний акцент на наукові дослідження; – висока згуртованість і кооперація студентів, викладачів для науки й досліджень, взаємодія їх праці; – велика швидкість оброблення результатів наукових досліджень і перетворення їх на матеріал для навчальних програм та інших навчальних цілей.
США	– Послідовна реалізація трьох моделей європейської освіти; – запозичення моделі англійської системи у здобутті вищої освіти у вигляді коледжів з чотирирічної підготовкою; – використання досвіду французької освіти, вираженого у вигляді університетів із шестирічною підготовкою; – активне застосування досвіду німецької вищої школи у вигляді спрямованості на дослідження; – приділення великої уваги магістратурі.
Японія	– Орієнтованість на довготривалі усталені зв'язки з певними суспільними верствами (елітарність); – орієнтир на пріоритети та очікування споживачів освітніх послуг; – високий ступінь орієнтації на вимоги до внутрішньої фірмової атмосфери, традиції до персоналу.

Перший вимір бренду університету – це функціональний вимір. Це здатність бренду виконувати своє основне призначення, тобто надавати якісну освіту й бути механізмом соціалізації. Гарантом високого рівня якості освіти в університеті є професорсько-викладацький склад. Також до цього виміру належать структура навчального року, методика викладання, плани підготовки, адаптовані під різні спеціальності.

Соціальний вимір – це здатність бренду репрезентувати соціальну групу, до якої належить (або хоче належати) споживач в очах оточення, й зміцнювати її престиж. Перш за все треба відповісти на таке питання: «Що саме відрізняє студентів університету від студентів аналогічних спеціальностей інших ВНЗ міста?». Наприклад, це може бути творчий підхід у навчанні, адже нині особливу цінність мають креативність мислення працівника й творчий підхід до діяльності, які необхідно розвивати в роки студентства. Соціальний вимір бренду, подібно функціональному, має досить сильні позиції. Говорячи про соціальний вимір, не можна не відзначити міждержавні вузівські відносини. До них належать такі заходи, як освіта за обміном, конференції та інші види співробітництва.

Ментальний вимір має велике значення для сфери освітніх послуг, але часто залишається поза увагою. Важливою проблемою ментального виміру є «інформаційні шуми». Найчастіше студенти не беруть активної участі в житті університету внаслідок непоінформованості про проведені заходи. Отже, необхідно грамотно вибудувати внутрішню організаційну систему PR.

Духовний вимір відображає глобальну або локальну відповідальність, яку організація бере на себе перед суспільством. Підготовка висококваліфікованих фахівців – це головне, за що вища школа відповідає перед суспільством. Для посилення духовного виміру необхідно вести статистику працевлаштування та подальшого просування випускників, перш за все для того, щоби твердження керівництва ВНЗ про те, що випускники університету займають високі пости в органах влади та бізнесі, не були голослівними, а підкріплювалися статистичними даними.

Висновки і пропозиції. Порівняння умов формування моделей освіти та освітніх брендів показує, що не можна повністю орієнтуватися на досвід зарубіжних закладів, оскільки в кожній країні формується своя специфічна культура, тому для формування бренду вищого навчального закладу важливо врівноважити групу перерахованих параметрів культивуванням своєрідного національного положення, спрямованістю на вирішення проблем у регіоні та в усій країні.

Анотація. В статті обоснована необхідність використання моделей по створенню бренду в вищих навчальних закладах. На основі європейського і британського досвіду в роботі описані моделі освітнього брендингу, в частині розглянуті етапи моделі брендингу вищого навчального закладу, модель функціонування брендингу, методика розробки бренду під назвою «Колесо бренду». Узагальнено і порівняно інформація про моделі освітніх закладів вищого професійного навчання в деяких країнах, в частині Великобританії, Франції, Німеччини, США, Японії, що дозволило визначити їх практичну цінність. Завдяки аналітичному огляду моделей зарубіжних країн в статті розглянуто застосування європейської моделі чотирьох вимірів Томаса Геда для українських вищих шкіл, яка включає такі виміри, як функціональний, соціальний, ментальний, духовний.

Ключеві слова: бренд, брендинг, імідж, модель, вище навчальне закладу.

У статті були досліджені різні моделі створення освітнього бренду. Для українських ВНЗ пропонується використання європейської моделі чотирьох вимірів Томаса Геда.

За чотирма “D” брендингу фактично ховається тільки одна “D”, а саме “destination”, що означає «вимір», але в чотирьох формах. Революційна чотиривимірною моделлю спрямована на виявлення сильних і слабких сторін бренду. Її можна використовувати як для створення нового бренду, так і для аналізу вже наявних.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.06.2020).
2. Буланов А. Бренд 2.0. От философии к практике. 2013. 496 с.
3. Зозульов О., Нестерова Ю. Модели брендингу: класифікація та стисла характеристика. *Маркетинг в Україні*. 2006. № 5(39). С. 44–49.
4. Кайгородова Д. Бренд вуза: сущность, конкурентные преимущества и концептуальная модель его формирования. *Социогуманитарный вестник*. 2012. № 8. С. 37–41.
5. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я. 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер. Москва, 2012. 216 с.
6. Персия В., Мамлеева Л. Анатомия бренда. Москва, 2007. 288 с.
7. Пустотин В. Брендинг в Украине: пройденные этапы и перспективы. *Маркетинг и реклама*. 2008. № 10. С. 19–21.

References:

1. Pro osvitu : Zakon Ukrainy (05.09.2017) [On Education Law of Ukraine] № 2145-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed 10 June 2020).
2. Bulanov A. (2013). Brand 2.0. Ot fylosofyy k praktyke [Brand 2.0. From philosophy to practice]. 496 p.
3. Zozulov O., Nesterova Yu. (2006). Modeli brendyngu: klasyfikacija ta stysla harakterystyka [Branding models: classification and brief description]. *Marketing in Ukraine*, vol. 5(39), p. 44–49.
4. Kaigorodova D. (2012). Brend vuza: sushhnost', konkurentnye preimushchestva i konceptual'naja model' ego formirovaniya [University brand: essence, competitive advantages and a conceptual model of its formation]. *Social Humanitarian Bulletin*, vol. 8, p. 37–41.
5. Kotler F. (2012). Marketing ot A do Ja. 80 koncepcij, kotorye dolzhen znat' kazhdyj menedzher [Marketing from A to Z. 80 concepts that every manager should know]. Moscow, 216 p.
6. Pertsia V., Mamleeva L. (2007). Anatomya brenda [Brand anatomy]. Moscow, 288 p.
7. Pustotin V. (2008). Brendyng v Ukraine: projdennye etapyy u perspektivy [Branding in Ukraine: past stages and prospects]. *Marketing and advertising*, vol. 10, p. 19–21.

Summary. The article substantiates the need to use models for creating a brand in higher education. Based on the European and British experience, the models of educational branding are described in the work, in particular, the stages of the branding model of a higher education institution are considered. Stages such as the implementation of the basic concept of the university, the implementation of the necessary key concepts of the university, the implementation of supporting key concepts of the university, the brand of the university are given. The British model of branding functioning is considered, which includes university participants and its communication, educational culture of universities, students and other consumers, and the European brand model, the set of components of which consists of material elements (functional features and visuals) and intangible (positioning, communication, image and reputation). There is also a more structured model of the brand by R. Ali-Chudhari, R. Bennett and S. Savannah, the originality of which is expressed in the translation of elements of the educational brand through various communication channels, while communications themselves are also a separate structural component of the brand. The article also explores the method of brand development called “Brand Wheel”, which includes attributes, benefits, values, individuality and core of the brand. The article summarizes and compares the information of models of educational institutions of higher professional education in some countries, in particular Great Britain, France, Germany, USA, Japan, which allowed determining their practical significance. Thanks to the analytical review of foreign models, the article considers the application of the European model of four dimensions of Thomas Ged for Ukrainian universities, which includes the following dimensions: functional (brand’s ability to fulfill its main purpose – to provide quality education and be a mechanism of socialization), social (brand’s ability to represent social group to which the consumer belongs (or wants to belong), in the eyes of others and strengthen its prestige), mental (the need to competently build an internal PR system), spiritual (reflects the global or local responsibility that the organization assumes to society).

Keywords: brand, branding, image, model, university.

Савіцький А.В.*к.е.н., доцент,**здобувач кафедри міжнародних економічних відносин,**Хмельницький національний університет***Savitskyi Andrii***Khmelnitsky National University*

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ АВС-АНАЛІЗУ У ЗДІЙСНЕННІ МОНІТОРИНГУ ПОКАЗНИКІВ ПРИБУТКОВОСТІ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА

APPLICATION OF ABC-ANALYSIS METHODS IN MAKING MONITORING OF PROFITABILITY INDICATORS OF EXPORT-ORIENTED ENTERPRISE

Анотація. У статті досліджено застосування методики АВС-аналізу у здійсненні моніторингу показників прибутковості промислового підприємства, яке є суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності та функціонує як на внутрішньому, так і закордонному ринку. Виділено актуальність оцінки й аналізу показників прибутковості за сучасних умов розвитку ринкової економіки, лібералізації зовнішньоторговельних бар'єрів та посилення інтеграційних процесів. Обґрунтовано сутність, практичне значення та виділено переваги технології АВС-аналізу у здійсненні моніторингу показників прибутковості експортоорієнтованого виробника. Представлено прикладні аспекти інструментарію АВС-аналізу показників прибутковості на прикладі машинобудівного підприємства та побудовано кумулятивну криву отриманих результатів.

Ключові слова: моніторинг, показники прибутковості, інтеграційні процеси, експортоорієнтованість, АВС-аналіз.

Постановка проблеми. Сьогодні проблеми деталізованого дослідження ринку стають дедалі актуальнішими у процесі планування і формування кращих фінансових результатів промислового виробника, а особливо тоді, коли йдеться про умови посиленої конкуренції в рамках правил поглибленої Зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Чим більше підприємства зможуть бути інтегрованими до європейських структур, тим більше матимуть можливостей до підвищення прибутковості, а правильний підхід до моніторингу її поточного стану дасть змогу оцінити позитивні сторони, переваги та ризики для майбутніх періодів. Через те зазначена тематика дослідження є досить актуальною та своєчасною, оскільки керівники підприємств повинні розуміти свій потенціал прибутковості для розроблення належних управлінських рішень щодо організації подальшої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам аналізу та оцінки поточного і прогнозного станів економічної діяльності підприємства, його показників прибутковості, а також функціонування в рамках посилення інтеграційних процесів присвячено значну кількість наукових праць таких учених,

економістів та дослідників, як: О.С. Бородіна та Т.С. Шабатура [1; 2], які обґрунтували значення і принцип комплементарного підходу під час здійснення економічних досліджень; Б.В. Погріщук та О.І. Марченко, які дослідили сучасні аспекти планування прибутку, сукупного доходу і рентабельності [3]; С.В. Корягіна та М.В. Корягін, котрі конкретизували значення АВС-аналізу під час здійснення економічних розрахунків [4]; І.В. Руденко, Т.В. Польова та К.О. Твердохліб, які охарактеризували підхід до здійснення аналізу раціональності формування матеріальних оборотних активів підприємства [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим невирішеними проблемами залишаються ті, які стосуються загального моніторингу наявної структури показників прибутковості та обґрунтування їхнього впливу на подальшу діяльність підприємства за умов розвитку євроінтеграційних процесів та його виходу на закордонний ринок.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виділення значення та представлення практичного застосування методики АВС-аналізу у здійсненні моніторингу показників прибутковості експортоорієнтованого підприємства.

Виклад основного матеріалу. За сучасних умов динамічності ринкових змін і конкуренції промисловий виробник повинен приділити значну увагу аналізу можливостей та виявленню резервів підвищення його прибутковості. Для експортоорієнтованих підприємств такі процеси не є досить простими, оскільки за умов функціонування в рамках ЗВТ+ необхідно врахувати досить велику кількість економічних чинників, що зумовлюють величину їхнього прибутку. Коливання курсів валют, ускладнення прозорості процедур переміщення продукції через митний кордон та поява нових виробників на цільовому сегменті ринку спонукають вітчизняних виробників до постійного пошуку нових методів і підходів до аналізу їхніх фінансових результатів. На нашу думку, важливим інструментарієм таких процесів мають стати:

– моніторинг показників окремих складників структури управління прибутковістю та визначення взаємозв'язку з найбільш витратними статтями кошторису;

– обґрунтування можливих резервів підвищення прибутковості на основі порівняння темпів зростання виділених показників;

– формування системи індексів експортного потенціалу, що сигналізують про внутрішні можливості підприємства отримати більший прибуток.

Як засвідчує практика, сьогодні вчені та дослідники по-різному бачать процес здійснення моніторингу показників, оскільки кожен суб'єкт господарювання самостійно вибирає той чи інший підхід до відслідковування та аналізу конкретних даних. На нашу думку, це зумовлено потребою адаптації діяльності підприємства до вимог зовнішнього середовища і ринку. У разі експортоорієнтованих підприємств машинобудівної галузі вдалий інструментарій моніторингу їхньої прибутковості дасть змогу не тільки зрозуміти, які проблеми виникають на етапі формування кінцевих фінансових результатів, а й визначити стан окремих процесів, що характеризують межі зовнішньоторговельних операцій.

Виходячи з того, що моніторинг прибутковості напряму стосується аналізу стану окремих показників фінансової звітності, сутність його методів і підходів слід розуміти через поняття фінансового контролю, який передбачає здійснення безперервного науково обґрунтованого діагностично-прогностичного відслідковування даних, а також аналізу і прогнозування змін фінансової діяльності підприємства [6]. Фінансовий контроль як складник фінансового моніторингу забезпечує інформацією про можливості досягнення виробником фінансової стійкості, яка, своєю чергою, є одним із ключових елементів досягнення прибуткового стану підприємства, його утримання і підвищення.

Керуючись тим, що моніторинг показників прибутковості дає можливість отримати і сформувати окремі масиви фінансової інформації, які необхідно врахувати під час розроблення подальших управлінських рішень щодо функціонування підприємства на внутрішньому ринку, а також активізації його експортних операцій на зовнішньому, на авторське бачення, доцільно звернути увагу на методику ABC-аналізу як широко розповсюдженого методу оцінювання даних організації. Здебільшого такий метод використовується у діяльності торговельних підприємств, де йдеться про управління продажами, проте безліч дослідників та економістів адаптують його підходи і до практики інших галузей, самостійних процесів, кошторисів витрат тощо.

Передусім це пов'язано з тим, що зазначений метод є досить зручним у використанні та дає змогу проаналізувати дані будь-якої структури господарської діяльності організації без урахування окремих нормативних значень. На нашу думку, це є важливою перевагою за умови виникнення потреби у здійсненні моніторингу фактичних показників, що мають розсіяний характер, є різнобічними та взаємодоповнюючими.

Окрім того, такий підхід до моніторингу прибутковості слугуватиме інструментом виділення окремих показників, які на основі фактичних даних більшою мірою можуть проявити тенденцію до додатного впливу в майбутньому періоді. Такі показники відображатимуть властивості підприємства формувати потенціал підвищення прибутковості, а отже, будуть доцільними до врахування під час розроблення і прийняття управлінських рішень у майбутніх періодах функціонування. Для експортоорієнтованих підприємств здебільшого необхідно звертати увагу на ті показники прибутковості, які напряму залежать від додатного ефекту їхніх зовнішньоекономічних операцій.

З огляду на те, що експортна діяльність досить тісно пов'язана з пошуком кращих ресурсів, які за своєю якістю відповідають вимогам виробництва за міжнародними стандартами,

ABC-аналіз дасть змогу визначити прояв їхньої активності та забезпечити процес управління ними. Важливим є й те, що різні показники прибутковості можуть по-різному проявляти свою активність у формуванні загального рівня прибутковості та їхнього внеску в експортну діяльність підприємства.

Якщо такі показники звести в єдину структуру, їх загальною рисою буде комплементарність [1; 2], яка, відповідно до постулатів мікроекономічного аналізу, свідчить про взаємодоповнюваність. У разі моніторингу прибутковості на основі методики ABC-аналізу досліджувані показники є взаємозумовленими у формуванні їхніх вхідних значень та у фінансовій звітності підприємств розраховуються згідно з частками один одного.

Перед тим як охарактеризувати алгоритм моніторингу показників прибутковості з використанням методики ABC-аналізу, обґрунтуємо таке:

1. ABC-аналіз є універсальною методикою категоризації, в основі якої лежить принцип Парето.

2. Здійснюючи ABC-аналіз, кожен економіст та аналітик підприємства повинен розуміти, що його підходи є інструментом для прийняття управлінських рішень щодо зосередження уваги на найбільш інтенсивних зонах прибутковості, які визначаються ступенем частки досліджуваних показників у їх загальній структурі.

3. ABC-аналіз є статистично-аналітичним методом, який адаптується відповідно до можливостей підприємства надавати дані про окремий виробничий процес чи економічне явище, а також потреби у проведенні їх фінансового контролю.

4. ABC-аналіз показників прибутковості слід проводити у разі перегляду стратегії виробництва, освоєння нових сегментів збуту, підписання зовнішньоторговельних контрактів та пристосування до умов ринкових змін. Також аналіз буде доречним під час формування середньотермінового (річного) плану виробництва і прогнозування його прибутків.

5. Для показників прибутковості сутність методики буде полягати у можливості їх поділу на декілька груп, а саме:

– група А відображає найбільш інтенсивну позицію прояву показників у загальному рівні прибутковості (відповідає 80% частки у загальній структурі та становить високий потенціал);

– група В відображає позицію середньої значимості (відповідає 15% частки у загальній структурі та становить опосередкований потенціал);

– група С відображає низьку значимість (відповідає 5% частки у загальній структурі та становить низький потенціал) [3; 4; 5, с. 199–205; 7–10].

На нашу думку, переваги застосування методики ABC-аналізу для моніторингу підвищення прибутковості експортоорієнтованого підприємства полягають у такому:

1. Визначення пріоритетних напрямів у підвищенні прибутковості та експортній орієнтації.

2. Забезпечення загального розуміння фактичного стану продуктивності праці в окремих підрозділах та виявлення потреби в її стимулюванні.

3. Визначення пріоритетних зон для інвестування, перерозподілу коштів, збалансування витрат та ресурсів.

4. Підвищення економічного контролю та економічної безпеки підприємства.

5. Підвищення ефективності виробництва та досягнення економії часу.

6. Визначення меж роботи окремих функціональних підрозділів.

АВС-аналіз показників прибутковості машинобудівного досліджуваного підприємства, 2018 р.

№	Показник	Тис грн	Частка в загальній структурі, %	Частка в загальній структурі зростаючими темпами, %	Група АВС
1	2	3	4	5	6
ПАТ «Укрелектроапарат»					
1	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	613645	52,55	52,55	A
2	Валовий прибуток	165758	14,19	66,74	A
3	Прибуток до оподаткування	109673	9,39	76,13	A
4	Чистий прибуток	87334	7,48	83,61	B
5	Чистий рух коштів від операційної діяльності	63892	5,47	89,08	B
6	Чистий рух коштів від фінансової діяльності	63892	5,47	94,55	B
7	Надходження від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	63492	5,44	99,99	C
8	Інші фінансові доходи	102	0,01	100,00	C
	Загальна сума показників прибутковості	1167788	100,00		

Джерело: складено автором на основі фінансової звітності підприємства [11]

7. Використання результатів аналізу у формуванні та зміні експортної стратегії розвитку, а також системи управління прибутковістю підприємства.

Виходячи із цього, алгоритм АВС-аналізу показників прибутковості слід навести на прикладі емпіричного методу та у послідовності таких етапів, як:

1. Вибір показників прибутковості для аналізу.
2. Виключення показників, які відображають від'ємне значення та безбитковість.
3. Обрахунок суми загальної структури показників, визначення їхньої відсоткової частки та ранжування у порядку більшої величини.
4. Визначення частки показників зростаючим темпом.
5. Присвоєння показникам категорії АВС відповідно до ступеня їх інтенсивної позиції у загальній структурі прибутковості, яка відображається величиною частки зростаючим темпом за співвідношенням 80% / 15% / 5% [3; 4; 5, с. 199–205; 7–10].

За базу прикладної частини дослідження було вибрано ПАТ «Укрелектроапарат», яке є промисловим виробником машинобудівної галузі Хмельницької області, активно працює над відтворенням, обслуговуванням та вдосконаленням пропонованої продукції як на внутрішній, так і закордонний ринки збуту.

Підприємство виробляє силові та комплектні трансформаторні підстанції для промислової сонячної енергетики.

У табл. 1 наведено результати АВС-аналізу показників прибутковості досліджуваного підприємства відповідно до їх можливої вибірки за додатними значеннями та обрахованої загальної структури наявної прибутковості.

Згідно з табл. 1, у діяльності досліджуваного підприємства 80% усієї структури прибутковості припадає на такі показники, як: чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), валовий прибуток, прибуток до оподаткування та надходження від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). На нашу думку, наведена вибірка тісно переплітається з поняттям того, що підприємство є експортоорієнтованим та у підвищенні своїх фінансових результатів повною мірою опирається на отримання вищого доходу від реалізації продукції на зовнішніх ринках, а отже, зазнає впливу від зміни вартості імпортованої сировини, внутрішнього і митного оподаткування та збільшення величини ймовірного виторгу на різних сегментах збуту.

Виходячи зі змісту методики визначення показників, які були виділені за результатами АВС-аналізу, слід уважати, що з метою досягнення належного рівня прибутковості виробник використовує виважену витратну політику, яка дає змогу знижувати собівартість продукції, втримувати вигідні цінові пози-

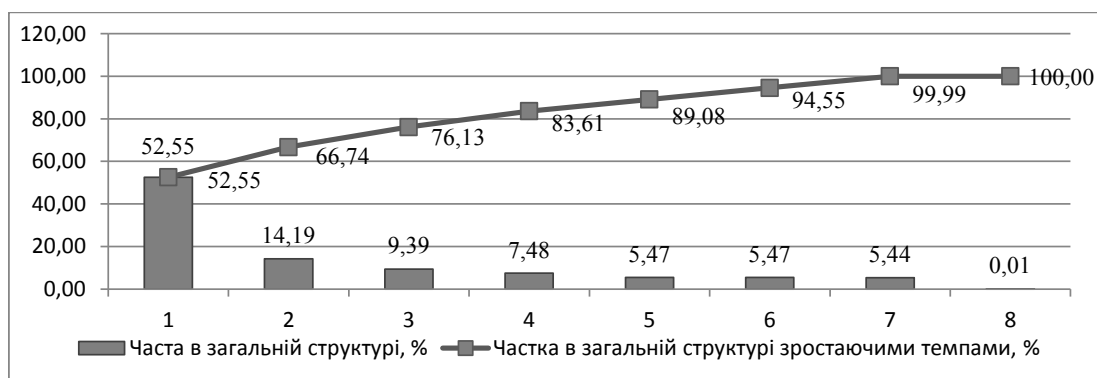

Рис. 1. Кумулятивна крива результатів АВС-аналізу показників прибутковості ПАТ «Укрелектроапарат», 2018 р., %

Джерело: побудовано автором на основі розрахунків табл. 1 (показники 1–8)

ції під час підписання зовнішньоторговельних контрактів та не зазнавати збиткового впливу з боку підвищення податків, що вираховуються після реалізації.

Із використанням баз Microsoft Excel за принципом Парето було побудовано кумулятивну криву результатів АВС-аналізу показників прибутковості досліджуваного підприємства (рис. 1).

Як видно з рис. 1, найбільшу частку у поточному стані загальної структури прибутковості ПАТ «Укрелектроапарат» становить чистий дохід від реалізації продукції, який дорівнює 52,55%. Поряд із цим вагомим показником є валовий прибуток, що фіксує 14,19% питомої ваги. Найнижчий внесок у поточний стан структури прибутковості підприємства відображає величина інших фінансових доходів – 0,01%.

Висновки і пропозиції. Отже, як показують вищенаведені дослідження, моніторинг показників прибутковості у діяльності промислового підприємства дасть змогу не тільки оцінити поточний стан його можливостей щодо отримання більшої величини прибутку, а й сконцентрувати увагу на пріоритетних характеристиках його підвищення. Використання підходів технології АВС-аналізу дало змогу виділити те, що найбільш прийнятним орієнтиром для підприємства, яке спрямоване на зовнішньоторговельну співпрацю із закордонним ринком, є показник чистого доходу від реалізації продукції. Це обґрунтовується тим, що за умов впливу інтеграційних процесів, трансформації економіки та інфляції зазначений показник є більш динамічним порівняно з частками руху коштів від операційної і фінансової діяльності. Якщо вітчизняний виробник має на меті досягнути вищого рівня прибутковості, управлінські рішення його менеджменту мають бути спрямовані на використання можливостей зовнішнього середовища, збалансування витрат, урахування макроекономічних змін та посилення співробітництва з країнами – партнерами ЗВТ+.

Література:

1. Бородіна О.С. Принцип компліментарності в міждисциплінарних дослідженнях економіки. *Економіка і прогнозування*. 2013. № 2. С. 47–58.
2. Шабатура Т.С. Формування економічного потенціалу підприємств у контексті комплементарного підходу. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 29. С. 317–323.
3. Погрішук Б.В., Марченко О.І. Планування прибутку, сукупного доходу і рентабельності. URL: https://pidruchniki.com/92390/finansii/planuvannya_pributku_sukupnogo_dohodu_rentabelnosti (дата звернення: 10.02.2020).
4. Корягіна С.В., Корягін М.В. АВС-XYZ-аналіз. URL: https://pidruchniki.com/1967060363074/marketing/abc-xy_analiz (дата звернення: 12.02.2020).

Аннотация. В статье исследовано применение методики АВС-анализа в осуществлении мониторинга показателей прибыльности промышленного предприятия, которое является субъектом внешнеэкономической деятельности и функционирует как на внутреннем, так и на зарубежном рынке. Выделена актуальность оценки и анализа показателей прибыльности в современных условиях развития рыночной экономики, либерализации внешнеторговых барьеров и усиления интеграционных процессов. Обоснованы сущность, практическое значение и выделены преимущества технологии АВС-анализа в осуществлении мониторинга показателей прибыльности экспортоориентированного производителя. Представлены прикладные аспекты инструментария АВС-анализа показателей прибыльности на примере машиностроительного предприятия и построена кумулятивная кривая полученных результатов.

Ключевые слова: мониторинг, показатели прибыльности, интеграционные процессы, экспортоориентированность, АВС-анализ.

5. Руденко І.В., Польова Т.В., Твердохліб К.О. Аналіз раціональності формування матеріальних оборотних активів підприємства. *Бізнес Інформ*. 2015. № 12. С. 198–205.
6. Фінансовий моніторинг. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансовий_моніторинг (дата звернення: 10.02.2020).
7. АВС-аналіз: як провести аналіз ефективності клієнтської бази. URL: http://www.bbe.kiev.ua/db_method/abc_how_to.html (дата звернення: 12.02.2020).
8. АВС и XYZ: составление и анализ итоговой матрицы. URL: <http://www.rombcons.ru/stati/abc-i-xyz-sostavlenie-i-analiz-itogovoj-matritsy.html> (дата звернення: 12.02.2020).
9. АВС-аналіз. URL: <https://allfi.biz/financialmanagement/WorkingCapitalManagement/abc-analiz.php> (дата звернення: 12.02.2020).
10. Многомерный АВС анализ. URL: https://www.cfin.ru/management/controlling/fsa/multivariate_analysis.shtml (дата звернення: 12.02.2020).
11. Офіційний сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України (АРІФРУ). URL: <https://smida.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2020).

References:

1. Borodina, O.S. (2013). The principle of complementarity in interdisciplinary studies of economics. *Ekonomika i prognozuvannya (Economy and Forecasting)*, 2, 47–58. (in Ukrainian)
2. Shabatura, T.S. (2019). Formation of enterprises' economic potential in the context of a complementary approach. *Infrastruktura rynku (Market Infrastructure)*, 29, 317–323. (in Ukrainian)
3. Pogrishuk, B.V. & Marchenko, O.I. *Planning for profit, cumulative revenue and profitability*. Retrieved from: https://pidruchniki.com/92390/finansii/planuvannya_pributku_sukupnogo_dohodu_rentabelnosti (in Ukrainian)
4. Koryagina, S.V. & Koryagin, M.V. *ABC-XYZ analysis*. Retrieved from: https://pidruchniki.com/1967060363074/marketing/abc-xy_analiz (in Ukrainian)
5. Rudenko, I.V., Polova, T.V., Tverdohlib, K.O. (2015). Analysis of rational formation of enterprise's tangible current assets. *Biznes-Inform (Business-Information)*, 12, 198–205. (in Ukrainian)
6. Financial monitoring. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Finansovij_monitoring (in Ukrainian)
7. ABC analysis: how to analyze the effectiveness of the customer base. Retrieved from: http://www.bbe.kiev.ua/db_method/abc_how_to.html (in Russian)
8. ABC and XYZ: compilation and analysis of the final matrix. Retrieved from: <http://www.rombcons.ru/stati/abc-i-xyz-sostavlenie-i-analiz-itogovoj-matritsy.html> (in Russian)
9. ABC-analysis. Retrieved from: <https://allfi.biz/financialmanagement/WorkingCapitalManagement/abc-analiz.php> (in Russian)
10. Multivariate ABC analysis. Retrieved from: https://www.cfin.ru/management/controlling/fsa/multivariate_analysis.shtml (in Russian)
11. Ofitsijnyj sayt Agentstva z rozvytku infrastruktury fondovogo rynku Ukrainy (ARIFRU). Retrieved from: <https://smida.gov.ua> (in Ukrainian)

Summary. The paper considers a methodical approach to monitoring the profitability indicators of industrial enterprise that operates both in the national and foreign markets. There was viewed the urgency of profitability indicators analysis making in the current conditions of market economy and integration processes development. There underlined the meaning of profitability management structure state monitoring, defining relation to the costs units, possible reserves finding, export potential indexes systems formation and level of internal opportunities to get more profit. There interpreted the essence of ABS-analysis technology usage in the process of profitability indicators monitoring. It empathized that ABS-analysis approaches in the meaning of profitability management connected to the function of financial control, facing the market changes, as well as diagnostic and foreseeing tracking of data. In order to explain practical importance of ABS-analysis approaches it characterized few advantages of its application that allow defining enterprise's profitable position through the structure of A, B and C group indicators shares. There presented the author's vision of ABS-analysis algorithm stages based on logic choice and positive rate of profitability indicators by the way of its structuring. There made practical application of profitability indicators ABS-analysis on the example of a machine-building enterprise that concerns evaluation of shares in the general structure of indicators, its growing rate and allocation by the 80/15/5 correlation. In order to detail further analysis, it was built a cumulative curve of the obtained results based on principle of Pareto. In the final stage of study it was made important conclusions for the successive activity of industrial enterprises and its potential to increase the profitability by the way of systemizing mutual consistency in export-orientation, financial results growth, internal and external market profit, raw material import costs, expenditure planning, cost of production, products prices, exchange rate and foreign trade agreements advantages.

Keywords: monitoring, profitability indicators, integration processes, export orientation, ABC analysis.

Смірная С.М.*к.е.н., доцент,**доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту,**Харківський національний університет міського господарства**імені О.М. Бекетова***Smirnaia Svitlana***O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ЗАВДАННЯ УПРАВЛІННЯ ТА НАПРЯМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE: TASKS OF MANAGEMENT AND DIRECTIONS OF THEIR IMPLEMENTATION

Анотація. У статті з'ясовано сутність фінансово-економічної безпеки підприємства як різновиду економічної безпеки та об'єкта управління. Автором акцентовано увагу на необхідності визнання цілей сталого розвитку України як пріоритету управління безпекою вітчизняних підприємств на сучасному етапі переходу до моделі соціально орієнтованої ринкової економіки. Зазначено доречність конкретизації завдань управління фінансово-економічною безпекою суб'єкта господарювання з огляду на включення до них інноваційного імперативу під час реалізації фінансово-економічних інтересів підприємства. Виявлено роль запровадження інновацій у господарську діяльність вітчизняних підприємств та їх інвестиційної підтримки у зміцненні фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання, що сприятиме створенню передумов економічного зростання й забезпеченню сталого та безпечного розвитку.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека підприємства, цілі сталого розвитку, завдання управління безпекою, фінансово-економічні інтереси, інновації.

Постановка проблеми. На етапі ринкових перетворень економіки України та переходу на модель соціально орієнтованої ринкової економіки нагальною є проблема забезпечення економічного зростання та соціального прогресу за умов збереження довкілля. Це триєдине завдання, визнане світовою спільнотою безумовним пріоритетом подальшого розвитку людства, набуло всебічного обговорення в широких колах суспільства на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році. Передумовою для обговорень стратегічного бачення подальшого й безпечного розвитку послугувала сформована у світі наприкінці XX століття концепція сталого розвитку, яка передбачає такий розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління, не перешкоджаючи можливостям прийдешніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

З огляду на невідкладність створення міцних основ для подальшого планування розвитку нашої країни та визначення його напрямів на довгострокову перспективу, відповідно до загального бачення орієнтирів розвитку світового співтовариства, затверджених на Саміті ООН у рамках 70-ї сесії Генераль-

ної асамблеї ООН, Україна на засіданні Уряду в кінці 2017 року представила Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» [1], де було визначено основні положення й чіткі вектори стратегічного руху країни для досягнення сталого розвитку. В доповіді наведено результати адаптації 17 глобальних цілей сталого розвитку з урахуванням особливостей національного розвитку та розроблено на цій основі національну систему, що включає 86 завдань національного розвитку та 172 показники для їх моніторингу. У 2019 році Президент України підписав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [2], в якому задля забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства й держави проголошується дотримання цілей сталого розвитку України на перспективний період, серед яких наголошується на сприянні поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, а також на створенні стійкої інфраструктури, сприянні всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям.

З урахуванням специфіки національного розвитку слід зазначити, що в сучасних умовах економічних перетворень, які відбуваються в нашій країні на макроекономічному рівні та охоплюють рівень мікроекономіки, доречним є акцентування уваги на створенні підстав для сталого розвитку вітчизняних підприємств. З огляду на набуття все більшого значення безпечового аспекту їх існування в умовах невизначеності ринкового середовища та необхідності забезпечення стабільності господарської діяльності суб'єктів підприємництва актуалізується проблема ефективного управління економічною безпекою підприємства загалом та її різновидів зокрема, наприклад фінансово-економічною безпекою як однією з базових складових частин безпекової системи суб'єкта господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень у царині безпекології свідчить про те, що питанням забезпечення економічної безпеки підприємств та окремих її різновидів присвячено значну низку наукових праць. Зокрема, вагомий внесок у зазначену сферу теорії безпекології зробили такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як В.М. Антоненко, Т.Г. Васильців, Юй Дзянбо, В.Я. Карковська, Т.В. Кравченко, О.М. Марченко, О.П. Микитюк, І.П. Мойсєненко, Н.О. Москаленко, І.П. Отенко, К.В. Петренко, Н.Ю. Подольчак, Ю.О. Русіна,

Н.Г. Сейсебаєва, Ю.Л. Якубенко, Т.М. Янковець [3–15]. Наукові доробки у безпековій сфері на сучасному етапі розвитку науки підтверджують виділення економічної безпекології як окремої галузі знань. Вчені зазначають, що останнім часом у науковому обігу активно застосовується категорія «фінансово-економічна безпека підприємства», котра розглядається як об'єкт управління, що дало змогу виокремити певні елементи системи управління безпекою підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте подальшої конкретизації потребують ключові елементи управління в безпековій сфері суб'єкта господарювання з огляду на вимоги часу, зокрема питання узгодження завдань управління фінансово-економічною безпекою підприємства з цілями сталого розвитку.

Мета статті. Головною метою роботи є проведення оглядового аналізу підходів до визначення завдань управління фінансово-економічною безпекою підприємства на сучасному етапі економічного розвитку та їх конкретизація з виявленням можливих напрямів реалізації в контексті переходу на модель сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Вдосконалення теоретико-методологічних підходів до трактування ключових категорій сучасної безпекології приводить до виділення й застосування в науковому обігу різноманітних видів економічної безпеки з огляду на акцентування уваги на окремих аспектах зазначеного поняття та дослідження певних складових частин безпекової системи підприємства, які в теорії безпекології набувають самостійного значення. Так, останніми роками все частіше в науковій та спеціальній навчальній літературі під час з'ясування сутності понять «економічна безпека підприємства» та «система економічної безпеки підприємства» застосовується категорія «фінансово-економічна безпека підприємства», котра з позицій менеджменту розглядається як об'єкт управління. Формування фінансово-економічної безпеки й виділення її як окремої категорії економічної безпекології пояснюється тим, що рівень фінансової складової частини економічної безпеки підприємства визначає його можливості забезпечувати функціонування інших складових частин його економічної безпеки. Незважаючи на те, що саме фінансова складова частина посідає центральне місце в системі економічної безпеки, оскільки як виражає мету діяльності підприємства, так і узагальнює результати його господарської діяльності, проте, як зазначає Н.Ю. Подольчак [3, с. 3], економісти досі не дійшли згоди щодо найточнішого та найповнішого формулювання поняття фінансово-економічної безпеки підприємства.

Під час визначення сутності фінансово-економічної безпеки організації дослідники І.П. Отенко та Н.О. Москаленко [4, с. 14, 18] підкреслюють зростаючу актуальність застосування цього терміна та зазначають, що ключова роль фінансово-економічної безпеки полягає у захисті сталого функціонування, тому її визначають як:

- стан найбільш ефективного використання ресурсів, який проявляється в показниках прибутковості та рентабельності, а також у якості управління основними й оборотними засобами;
- сукупність робіт із забезпечення максимально високого рівня платоспроможності та ліквідності оборотних коштів;
- процес запобігання збиткам від негативних внутрішніх і зовнішніх впливів на економічну безпеку.

Надійність системи фінансово-економічної безпеки підприємства та достатність фінансових ресурсів як підтримують стабільність його поточної діяльності відповідно до визначеної

мети, так і гарантують належний рівень безпеки в довготривалій перспективі, що створює певні передумови для забезпечення сталого розвитку підприємства.

Докладний аналіз наукових поглядів учених щодо з'ясування внутрішньої сутності поняття «фінансово-економічна безпека підприємства» через різні акценти у його змістовому навантаженні наводить В.М. Антоненко [5, с. 2]. Сучасні наукові доробки щодо розуміння сутності зазначеної категорії економічної безпекології доводять, що здебільшого превалюють підходи, котрі визначають її як певний стан підприємства, який характеризується захищеністю життєво важливих інтересів суб'єкта від негативної дії зовнішніх і внутрішніх загроз. У межах дослідження, на нашу думку, серед сучасних підходів до трактування цих дефініцій з огляду на пріоритет досягнення цілей сталого розвитку більш точне й повне визначення наводять дослідники І.П. Мойсеєнко та О.М. Марченко [6, с. 26], коли фінансово-економічна безпека підприємства розуміється як такий фінансово-економічний стан підприємства, який забезпечує захищеність його фінансово-економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах. Такий принциповий підхід цілком узгоджується з постулатами концепції сталого й безпечного розвитку, відповідаючи цілям сталого розвитку, й створює можливості щодо формування підстав для стабільної господарської діяльності підприємства та забезпечення зростання економічного потенціалу суб'єкта підприємництва. У наведеному формулюванні відображаються ті ключові ознаки фінансово-економічної безпеки, за якими її ідентифікують:

– безпека трактується як певний стан підприємства, пов'язаний із визначальною властивістю безпекової системи, а саме захищеністю від можливих загроз внутрішнього й зовнішнього середовища;

– з боку безпекової системи захисту підлягають розгляду важливі інтереси суб'єкта господарської діяльності, пов'язані з місією організації та метою існування підприємства, тобто безпека розуміється як гарантія життєздатності підприємства та реалізації його фінансово-економічних інтересів;

– безпека розглядається як здатність до саморозвитку й прогресу завдяки створенню необхідних фінансово-економічних передумов для сталого (стійкого) розвитку суб'єкта господарської діяльності через модернізацію виробництва, залучення інвестицій та впровадження інновацій, що, зрештою, позитивно позначається на забезпеченні стійкості й саморозвитку національної економіки.

З позицій менеджменту фінансово-економічна безпека підприємства підлягає керуванню, ефективність якого залежить від узгодженої системи управління безпекою, котра орієнтована на досягнення необхідного рівня фінансово-економічної безпеки та протидію дестабілізуючим факторам, як справедливо зазначає дослідниця у сфері управління безпекою Ю.О. Русіна [7, с. 141]. Особливості управління фінансово-економічною безпекою підприємства обумовлюються всією системою управління суб'єктами господарювання та можливістю досягнення головних цілей їх діяльності, отже, особливу увагу слід звертати на ув'язування цілей і завдань управління фінансово-економічною безпекою зі стратегічними планами підприємства [4, с. 57].

Одним з головних чинників організації фінансово-економічної безпеки підприємства є організація її управління. Під управлінням фінансовою складовою частиною економічної безпеки підприємства розуміється свідомий цілеспрямований вплив із

боку суб'єктів управління підприємством і системою його безпеки на суб'єкти безпеки, який здійснюється задля спрямування їх дій на зниження рівня загроз і ризиків, а також попередження небажаних результатів фінансової діяльності [8, с. 96].

Управління фінансово-економічною безпекою є невід'ємною складовою частиною механізму управління організацією, тому має бути підпорядковане виконанню стратегічних цілей та місії організації, втілювати її цінності [4, с. 55]. Серед базових елементів механізму управління безпекою підприємства виокремлюють головну мету, цільові настанови та завдання управління як основоположні складові частини, що відображають пріоритетні вектори управлінського впливу з огляду на гарантування безпеки в загальній системі менеджменту підприємства. Головною метою управління фінансово-економічною безпекою підприємства є забезпечення його стійкого й максимально ефективного функціонування, створення високого потенціалу розвитку й зростання в майбутньому. Цільовими настановами управління фінансово-економічною безпекою підприємства є захист фінансово-економічних інтересів від різних загроз і небезпек та забезпечення високого рівня фінансово-економічної безпеки. В процесі реалізації своєї головної мети, якою є управління фінансово-економічною безпекою відповідно до цільових настанов, підприємство скеровує свої дії на вирішення найбільш загальних завдань, які можна узагальнити за такими трьома напрямками [8, с. 97]: встановлення системи пріоритетних фінансових інтересів, що потребують захисту в процесі фінансового розвитку підприємства; ідентифікація й прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз реалізації фінансових інтересів підприємства; забезпечення ефективної нейтралізації загроз фінансовим інтересам підприємства. Напрямами реалізації окреслених завдань управління безпекою підприємства у сфері його фінансово-економічної діяльності є такі:

- перший напрям завдань реалізується шляхом пошуку дієвих способів максимізації ринкової вартості підприємства та їх ранжирування за критерієм ефективності;
- реалізація другого напрямку завдань передбачає ідентифікацію та виявлення реальних і потенційних загроз фінансово-економічним інтересам підприємства в розрізі аналізу окремих чинників впливу деструктивного характеру;
- за третім напрямом завдань їх реалізація здійснюється шляхом відбору найбільш ефективних механізмів попередження негативного впливу зовнішніх і внутрішніх чинників та мінімізації фінансових ризиків.

Щодо базових елементів, що формують систему управління фінансово-економічною безпекою підприємства, науковець у роботі [7, с. 141] серед завдань управління безпекою узагальнює такі: захищеність фінансово-економічних інтересів; попередження кризових явищ; обґрунтування системи заходів щодо усунення та мінімізації ймовірних ризиків; формування дієвого механізму забезпечення управління фінансово-економічною безпекою.

Подібною спрямованістю завдань управління фінансово-економічною безпекою підприємства дотримується також автор роботи [9, с. 132]. На його думку, основними завданнями управління безпекою слід вважати встановлення системи пріоритетних інтересів, які необхідно захистити в процесі розвитку суб'єктів господарювання; виявлення й прогнозування дії внутрішніх і зовнішніх загроз фінансово-економічній безпеці підприємств; прогнозування й попередження кризових явищ; забезпечення ефективного механізму протистояння загрозам

фінансово-економічній безпеці підприємств і розроблення заходів щодо їх ліквідації та методів оцінювання ефективності цих заходів. Водночас реалізацію зазначених завдань пропонується здійснювати в процесі управління фінансово-економічною безпекою підприємств за такими етапами: виявлення пріоритетних фінансових інтересів та розроблення стратегії розвитку підприємства; аналіз наявних загроз фінансово-економічній безпеці; оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки підприємства; розроблення заходів із забезпечення фінансово-економічної безпеки, відповідних рекомендацій та планування бюджету вжиття комплексу заходів; контроль за ходом вжиття заходів безпеки; коригування системи фінансово-економічної безпеки, що гарантуватиме її належний рівень.

Об'єктивні потреби підприємства, що спрямовані на формування та досягнення головних цілей фінансово-економічної діяльності й розвитку, формують систему фінансово-економічних інтересів підприємства [10, с. 220]. До системи фінансово-економічних інтересів підприємства, які потребують захисту від можливих негативних впливів в процесі господарської діяльності, відносять головний та пріоритетні інтереси [11, с. 196; 6, с. 28]: максимізація ринкової вартості; зростання рівня доходності власного капіталу; достатність фінансових ресурсів для розвитку підприємства; фінансова стабільність підприємства на всіх етапах його розвитку; мінімізація фінансових ризиків; ефективність інвестиційно-інноваційної діяльності.

У рамках дослідження особливо слід підкреслити своєчасність акцентування уваги на ролі інвестицій в інновації на сучасному етапі ринкових перетворень як вагомого чинника підвищення конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання та забезпечення належного рівня їхньої безпеки. З огляду на це доречним є включення до системи завдань управління фінансово-економічною безпекою підприємств інноваційного імперативу підприємницької діяльності, що має бути відображеним у системі фінансово-економічних інтересів підприємства, які підлягають захисту з боку системи безпеки. Такий підхід цілком узгоджується з парадигмою Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (щодо сприяння реалізації (п. п. 8, 9) [2]).

На важливість стимулювання інноваційної активності вітчизняних підприємств як суттєвого чинника посилення інноваційної компоненти економічної безпеки підприємництва вказує дослідник економічної безпекології Т.Г. Васильців [12, с. 283–284], підкреслюючи, що на сучасному етапі ринкових перетворень інноваційна діяльність підприємств є запорукою підвищення національної конкурентоспроможності.

У сучасних умовах посилення конкуренції підприємства вимушені постійно шукати шляхи підвищення прибутковості своєї діяльності та забезпечувати подальший розвиток. Як зазначає дослідник інноваційних стратегій промислових підприємств Т.М. Янковець [13, с. 33], одним з ефективних та водночас складних завдань у цьому напрямі є впровадження інновацій, вирішенню якого сприяє застосування стратегічного управління, що дає змогу спрогнозувати попит, забезпечити конкурентоспроможність продукції, досягти конкурентних переваг та ефективно розвиватися у довгостроковій перспективі. Проблема використання інновацій у забезпеченні фінансово-економічної безпеки підприємства залежить від фінансування та інвестування в інноваційний розвиток господарюючого суб'єкта. Для її вирішення потрібно розробити ефективний механізм інноваційного розвитку підприємства в системі управління його безпекою [14, с. 3], отже, відповідне

завдання щодо всебічного підвищення ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства має бути включене до системи завдань управління фінансово-економічною безпекою суб'єкта господарської діяльності.

Слід зазначити, що під час реалізації фінансово-економічних інтересів сучасного підприємства щодо забезпечення ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності необхідно враховувати наявні загрози, пов'язані з інвестиційно-інноваційним складником системи економічної безпеки [15, с. 82], а саме досить низький рівень фінансування науково-технічних робіт; слабкий розвиток інфраструктури трансферу технологій; зниження експорту та зростання імпорту наукоємних товарів; слабкий рівень інформатизації інноваційної сфери; недосконалості стимулюючу та податкову політику держави; повільний розвиток ефективних форм інноваційної діяльності. Зусилля всіх зацікавлених суб'єктів у сфері зміцнення інноваційної компоненти економічної безпеки підприємництва мають бути спрямовані на подолання зазначених загроз безпековому стану як учасників ринкових відносин на мікроекономічному рівні, так і суб'єктів на макроекономічному рівні.

Отже, чітке формулювання завдань у системі управління фінансово-економічною безпекою підприємства, їх осучаснення з огляду на цілі сталого й безпечного розвитку відповідно до викликів сьогодення, підпорядкування загальній меті й цільовим настановам управління безпекою, а також узгодження зі стратегічною метою ефективного функціонування суб'єкта господарювання є значущими елементами, які впливають на формування й реалізацію безпекової стратегії суб'єкта підприємництва як за окремими функціональними складовими частинами економічної безпеки, так і загалом на стан економічної безпеки підприємства та забезпечення економічного зростання.

Висновки і пропозиції. Управління фінансово-економічною безпекою входить до загальної системи управління безпекою, при цьому вона забезпечує реалізацію управлінських рішень переважно у сфері фінансово-економічної діяльності суб'єкта господарської діяльності. З огляду на вимоги часу щодо реалізації Цілей сталого розвитку України та його стратегічного планування важливим є врахування безпекового аспекту в системі управління вітчизняними підприємствами.

З огляду на це доцільними вважаються адаптація завдань управління фінансово-економічною безпекою підприємств до сучасних вимог широкого запровадження інновацій у діяльність суб'єктів господарювання та включення до комплексу завдань управління безпекою інноваційного компонента під час реалізації фінансово-економічних інтересів підприємства. Конкретизація завдань управління фінансово-економічною безпекою підприємств на сучасному етапі переходу до моделі соціально орієнтованої ринкової економіки має відбуватися через узгодження завдань управління безпекою суб'єктів господарської діяльності з цілями сталого розвитку, які в економічній сфері передбачають всебічну підтримку запровадження інновацій та забезпечення стійкого економічного зростання, що загалом сприятиме досягненню прогресу та створенню умов для сталого й безпечного розвитку.

Література:

1. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. *Sustainable development Goals /* Міністерство економічного розвитку і торгівлі. 2017. 176 с. URL: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 02.05.2020).
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 вересня 2019 року

- № 722/2019 / Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (дата звернення: 02.05.2020).
3. Подольчак Н.Ю., Карковська В.Я. Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки : навчальний посібник. Львів : Львівська політехніка, 2014. 268 с.
4. Отенко І.П., Москаленко Н.О. Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 224 с.
5. Антоненко В.М., Певтієва С.С. Система забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4387> (дата звернення: 05.05.2020).
6. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навчальний посібник. Львів, 2011. 380 с.
7. Русіна Ю.О., Уланова К.О. Удосконалення управління фінансово-економічною безпекою підприємства. *Інтернаука*. 2017. № 14(36). С. 140–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_14_30 (дата звернення: 09.05.2020).
8. Сейсебаєва Н.Г. Завдання управління фінансовою складовою економічної безпеки підприємства та шляхи їх реалізації в українських умовах господарювання. *Сучасні механізми забезпечення соціально-економічної безпеки на макро- та мікрорівнях* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 19 травня 2017 року. Дніпро, 2017. С. 96–97. URL: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2536/1/Тези_конференції%2019.05.17.pdf (дата звернення: 30.05.2020).
9. Дзянбо Юй. Особливості управління фінансово-економічною безпекою будівельних корпоративних підприємств у сучасних умовах господарювання. *Економічний аналіз*. 2014. № 2. Т. 17. С. 128–135.
10. Якубенко Ю.Л., Стрижак Я.І. Сутність фінансово-економічної безпеки малих підприємств. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 5(05). С. 219–223. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/YAkubenko-YU.L.-Strizhak-YA.I..pdf> (дата звернення: 12.05.2020).
11. Смірная С.М. Формування стратегії фінансово-економічної безпеки підприємства. *Modern Economics*. 2018. Вип. 8. С. 190–198. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/formation-of-the-financial-and-economic-security-strategy-of-the-enterprise> (дата звернення: 20.05.2020).
12. Васильців Т.Г. та ін. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2012. 386 с.
13. Янковець Т.М. Реалізація інноваційних стратегій для досягнення конкурентних переваг. *Проблеми науки*. 2012. № 12. С. 33–40. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51127/07-Yankovets.pdf?sequence=1> (дата звернення: 25.05.2020).
14. Бондаренко А.С., Янковець Т.М. Інвестиції в інновації – шлях до зміцнення фінансово-економічної безпеки підприємства. *Інвестиційно-інноваційна складова фінансово-економічної безпеки на національному, регіональному та мікрорівні в контексті сталого розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Київ, 20 березня 2015 року. Київ, 2015. URL: <https://knutd.edu.ua/our-publication/533/683> (дата звернення: 25.05.2020).
15. Петренко К.В., Микитюк О.П., Кравченко Т.В. Системоутворюючі чинники економічної безпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 27. С. 80–83. URL: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-1-2017/20.pdf> (дата звернення: 10.05.2020).

References:

1. Ministry of Economic Development and Trade (2017) *Cili stalogho rozvytku: Ukrajina. Nacionalna dopovidj 2017* [Sustainable development Goals: Ukraine. National Report 2017], Kyiv. Available at: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (accessed 2 May 2020).
2. President of Ukraine (2019) *Pro Cili stalogho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku* [About the Sustainable Development Goals

- of Ukraine for the period up to 2030]. Decree of the President of Ukraine 30.09.2019, no. 722/2019. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (accessed 2 May 2020).
3. Podoljchak N.J., Karkovs'ka V.J. (2014) Orghanizacija ta upravlinnja systemoju finansovo-ekonomichnoji bezpeky [Organization and management of the financial and economic security system]. Lviv : Lviv Politechnic. (in Ukrainian)
 4. Otenko I.P., Moskalenko N.O. (2016) Orghanizacija ta upravlinnja systemoju finansovo-ekonomichnoji bezpeky [Organization and management of the financial and economic security system]. Kharkiv : KhNEU named after S. Kuznets. (in Ukrainian)
 5. Antonenko V.M., Pjevtijeva S.S. (2015) Systema zabezpechennja finansovo-ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstv [The system of financial and economic security of enterprises]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] (electronic journal), no. 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4387> (accessed 5 May 2020).
 6. Moiseienko I.P., Marchenko O.M. (2011) *Upravlinnja finansovo-ekonomichnoji bezpekoju pidpryjemstva* [The financial and economic security management of enterprise]. Lviv. (in Ukrainian)
 7. Rusina J.O., Ulanova K.O. (2017) Udoshkonalennja upravlinnja finansovo-ekonomichnoji bezpekoju pidpryjemstva [Improving the management of financial and economic security of the enterprise]. *Internauka* [Internauka] (electronic journal), no. 14(36), pp. 140–143. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_14_30 (accessed 9 May 2020).
 8. Sejsebajeva N.G. (2017) Zavdannja upravlinnja finansovoju skladovoju ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva ta shljakhy jikh realizaciji v ukrajins'kykh umovakh ghospodarjuvannja [Tasks of management of a financial component of economic safety of the enterprise and ways of their realization in the Ukrainian conditions of managing]. Proceeding of the *Suchasni mekhanizmy zabezpechennja socialjno-ekonomichnoji bezpeky na makro- ta mikrorivnjakh : I Mizhnarodna nauk.-prakt. konf. (Ukraine, Dnipro, May 19, 2017)*. Dnipro, pp. 96–97. Available at: http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/2536/1/Тези_конференц%2019.05.17.pdf (accessed 30 May 2020).
 9. Džjanbo Juj (2014) Osoblyvosti upravlinnja finansovo-ekonomichnoji bezpekoju budiveljnykh korporatyvnykh pidpryjemstv u suchasnykh umovakh ghospodarjuvannja [Features of financial and economic management of construction corporate enterprises in modern business conditions]. *Economic analysis*, no. 2(17), pp. 128–135.
 10. Jakubenko J.L., Stryzhak J.I. (2016) Sutnistj finansovo-ekonomichnoji bezpeky malykh pidpryjemstv [The essence of financial and economic security of small enterprises]. *Skhidna Jevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnja* [Eastern Europe: Economy, Business and Management] (electronic journal), vol. 5(05), pp. 219–223. Available at: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/YAkubenko-YU.L.-Strizhak-YA.I.pdf> (accessed 12 May 2020).
 11. Smirnaia S.M. (2018) Formuvannja strateghiji finansovo-ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva [Formation of the strategy of financial and economic security of the enterprise]. *Modern Economics* [Modern Economics] (electronic journal), vol. 8 (2018), pp. 190–198. Available at: <https://modecon.mnau.edu.ua/formation-of-the-financial-and-economic-security-strategy-of-the-enterprise> (accessed 20 May 2020).
 12. Vasylytsiv T.H. (2012) *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpryjemstv Ukrainy: stratehija ta mekhanizmy zabezpechennja* [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and support mechanism]. Lviv : Liha-Pres. (in Ukrainian)
 13. Jankovec T.M. (2012) Realizacija innovacijnykh strategij dlja dosjaghnennja konkurentnykh perevagh [Implementation of innovative strategies to achieve competitive advantages]. *Problemy nauky* [Problems of science] (electronic journal), no. 12, pp. 33–40. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/51127/07-Yankovets.pdf?sequence=1> (accessed 25 May 2020).
 14. Bondarenko A.S., Jankovec T.M. (2015) Investyciji v innovaciji – shljakh do zmicnennja finansovo-ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva [Investing in innovation is a way to strengthen the financial and economic security of the enterprise]. Proceeding of the *Investycijno-innovacijna skladova finansovo-ekonomichnoji bezpeky na nacionaljnomu, rehionaljnomu ta mikrorivni v konteksti stalogo rozvytku Investycijno-innovacijna skladova finansovo-ekonomichnoji bezpeky na nacionaljnomu, rehionaljnomu ta mikrorivni v konteksti stalogo rozvytku: Mizhnarodna nauk.-prakt. internet-konf. (Ukraine, Kyiv, March 20, 2015)*. Kyiv, pp. 96–97. Available at: <https://kntd.edu.ua/our-publication/533/683> (accessed 25 May 2020).
 15. Petrenko K.V., Mykytjuk O.P., Kravchenko T.V. (2017) Systemotvorjujuchi chynnyky ekonomichnoji bezpeky [System-forming factors of economic security]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu* [Scientific Bulletin of the International Humanities University] (electronic journal), no. 27, pp. 80–83. Available at: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-1-2017/20.pdf> (accessed 10 May 2020).

Аннотация. В статье выяснена сущность финансово-экономической безопасности предприятия как разновидности экономической безопасности и объекта управления. Автором акцентировано внимание на необходимости признания целей устойчивого развития Украины в качестве приоритета управления безопасностью отечественных предприятий на современном этапе перехода к модели социально ориентированной рыночной экономики. Указана уместность конкретизации заданий управления финансово-экономической безопасностью субъекта хозяйствования с учетом включения в них инновационного императива при реализации финансово-экономических интересов предприятия. Выявлена роль внедрения инноваций в хозяйственную деятельность отечественных предприятий и их инвестиционной поддержки в укреплении финансово-экономической безопасности субъектов хозяйствования, что будет содействовать созданию предпосылок экономического роста и обеспечению устойчивого и безопасного развития.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность предприятия, цели устойчивого развития, задания управления безопасностью, финансово-экономические интересы, инновации.

Summary. The current stage of development of the national economy is characterized by the transition to a model of socially oriented market economy. This highlights the problem of creating the preconditions for sustainable development. It is urgent to solve the problems of further development of society, the prospect of which the world community has recognized the postulates of the concept of sustainable and secure development. Under modern conditions there is an urgent need to solve the threefold task of ensuring economic growth and social progress while preserving the environment. In this context security aspects of all spheres of life are becoming increasingly important. Developments on strategic planning of economic activity of business entities and management of its security component are especially relevant. In recent years operating in the categories of economic security has become common in the scientific community. Today safety is distinguished in security theory as a special field of knowledge. Regarding the use of tools and mechanisms to ensure the economic security of enterprises to ensure sustainable and secure development it is appropriate to specify the tasks of managing the financial and economic security of the entity. The tasks of managing the economic security of enterprises should include an innovation imperative in the realization of financial and economic interests of the enterprises. The basis for this statement should be considered a document adopted by the country's leadership which sets out the goals of sustainable development of Ukraine. According to this document in the field of economic activity the key to sustainable development of our state is the promotion of progressive and comprehensive sustainable economic growth. The goal of sustainable development is also to create a sustainable infrastructure and promote inclusive and sustainable industrialization and innovation. At the present stage of market transformations stimulating the innovative activity of domestic enterprises is the key to increasing national competitiveness. The role of introducing innovations in the economic activity of domestic enterprises and their investment support is to strengthen the financial and economic security of economic entities. This approach helps to create the preconditions for economic growth and ensure sustainable development. Among the basic elements of the security management mechanism of the enterprise are the main purpose and target guidelines and management tasks as the basic components. These components reflect the priority vectors of managerial influence in terms of ensuring security in the overall management system of the enterprise. Given the requirements of the time emphasis should be placed on the needs to subordinate the tasks of management in the field of business security to the strategic goals and guideline of the paradigm of sustainable development of Ukraine. It is also important to unconditionally recognize them as a priority of financial and economic security management of domestic enterprises at the current stage of market transformation and the transition to a model of sustainable and secure development.

Keywords: financial and economic security of the enterprise, sustainable development goals, security management tasks, financial and economic interests, innovation.

Овдій О.В.

*старший викладач кафедри обліку і аудиту,
Національний університет харчових технологій*

Ovdii Olena

National University of Food Technologies

Гарастовська А.В.

*магістр,
Національний університет харчових технологій*

Harastovska Alona

National University of Food Technologies

Федорук В.В.

*магістр,
Національний університет харчових технологій*

Fedoruk Viktoriia

National University of Food Technologies

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА (НА ПРИКЛАДІ ТОВ «АНДРУШІВСЬКИЙ МАСЛОСИРЗАВОД»)

FORMATION OF ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY (ON THE EXAMPLE OF “ANDRUSHIVSKIY DAIRY PLANT” LLC)

Анотація. Стаття присвячена розкриттю теоретичних аспектів щодо формування, вдосконалення та водночас трансформування стратегії розвитку вітчизняних підприємств за умов загострення конкурентної боротьби між ними на ринку. Розглянуто різноманітні дефініції поняття «стратегія». Визначено, що всі трактування терміна «стратегія» доповнюють один одного. Досліджено етапи формування стратегії розвитку підприємств, їх особливості та фактори впливу на її ефективність. Розглянуто види стратегії розвитку та їх трансформування. Проведено конструктивний аналіз конкурентних переваг, показників у комплексі, які характеризують розвиток підприємства, та здійснено загальне оцінювання конкурентних сил. Розроблено відповідну модель формування стратегії розвитку підприємства з урахуванням альтернативних варіантів.

Ключові слова: стратегія, підприємство, формування стратегії, етапи стратегії, стратегія розвитку, управління.

Постановка проблеми. Для закріплення ринкових позицій за наявної та водночас загостреної конкурентної боротьби між вітчизняними підприємствами постає необхідність формування стратегії їх розвитку, яка має враховувати не тільки власний потенціал підприємства, але й зміни навколишнього середовища, внутрішню координацію, фактори впливу та, відповідно, адаптацію до них, впровадження й застосування інновацій, сучасних технологій, тобто ефективна діяльність будь-якого підприємства забезпечується саме стратегічним управлінням, головною метою якого є створення конкретної стратегічної позиції та забезпечення її успішності під впливом глобальних економічних змін і, відповідно, з урахуванням прогнозних наслідків.

Формування стратегії розвитку є досить унікальним процесом, оскільки до всіх підприємств не може застосовуватися лише один-єдиний еталон, адже існує велика кількість різноманітних форм, методик, при цьому важливу роль відіграють фактори. Вибір стратегії потребує обґрунтованого аналізу всіх аспектів та сторін діяльності підприємства на перспективу, а її реалізація перш за все пов'язана з технологічним оновленням, тому від вибору та формування стратегії прямо залежить конкурентоспроможність підприємства на ринку, а саме в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань формування, вибору, застосування стратегії розвитку підприємств знаходить своє відображення в багатьох працях науковців-економістів, таких як Ф. Колер, М. Портер, І. Ансофф, Ф.Ф. Бутинець, А.Т. Зуб, Д.О. Горелов, С.Ф. Большенко, Л.Г. Мельник, М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, В.Л. Дикань. Потрібно зазначити, що дослідження зазначених питань так і не отримало єдиного вирішення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи економічну ситуацію в країні та її тенденції розвитку, спостерігаємо посилення конкурентної боротьби водночас із так званими структурними зрушеннями, які набувають певної комплексності, що зумовлює потребу пошуку новітніх методів управління, головним інструментом яких є саме стратегія розвитку підприємств.

Мета статті. Головною метою роботи є визначення сутності поняття «стратегія розвитку», дослідження підходів до її формування з огляду на фактори впливу на її реалізацію та нестабільну економічну ситуацію в країні; аналіз напрямів прийняття управлінських рішень, завдяки яким забезпечується оптимальне та водночас ефективне функціонування, розвиток

Трактування терміна «стратегія»

№	Науковці-економісти	Визначення
1	І. Ансофф	Стратегія – це системна концепція, що пов'язує та спрямовує зростання складної організації [1, с. 167].
2	Ф.Ф. Бутинець	Стратегія – це широка загальна концепція діяльності підприємства, яка є загальною програмою дій, що включає розподіл ресурсів для досягнення кінцевих цілей, вибір основних задач і курсу дій [2, с. 124].
3	А.Т. Зуб	Стратегія – це узагальнююча модель дій, необхідних для досягнення поставлених довгострокових цілей, шляхом координації та розподілу ресурсів компанії [5, с. 259].
4	Д.О. Горелов, С.Ф. Большенко	Стратегія розуміється як постійна зміна підприємства або регулярна його адаптація до можливих змін у середовищі на шляху до досягнення мети [3, с. 9].
5	Л.Г. Мельник	Стратегія підприємства – це довгострокові, найбільш принципові, важливі настанови, плани, наміри керівництва підприємств щодо виробництва, доходів і витрат, капіталовкладень, цін, соціального захисту компанії [6, с. 125].
6	М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі	Стратегія – це детальний всебічний комплексний план, призначений для того, щоби забезпечити здійснення місії організації та досягнення її цілей [7, с. 181].

підприємств, а саме залежно від вибору стратегії, яка включає не тільки відповідні цілі самого підприємства, але й необхідне стратегічне бачення.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття теоретичних аспектів формування стратегії розвитку підприємства насамперед потрібно визначити термін «стратегія», адже він досить багатогранний і містить різноманітні трактування, які розглянуто та вміщено в табл. 1.

Незважаючи на велику кількість підходів до трактування поняття «стратегія», не існує єдиного визначення, але всі розглянуті в табл. 1 доповнюють одне одного, тому нині вченими, науковцями-економістами розроблено велику кількість підходів до формування стратегії та її розвитку, але не всі мають успіх під час застосування.

Поняття «стратегія розвитку» забезпечує формування тандему, який включає відповідні цілі самого підприємства та водночас наявні проблеми. Саме тому стрімкий розвиток сучасних технологій, інновацій, їх удосконалення, зростання й трансформація обсягів інформації, складна економічна ситуація в країні, глобалізація світової економіки актуалізують питання формування найкращого вибору стратегії для розвитку вітчизняного підприємства.

Відповідно, вибрана стратегія має забезпечувати ефективну діяльність будь-якого підприємства та водночас бути насамперед так званим підґрунтям для стійкої конкурентної позиції на досить нестабільному ринку, але на меті мати не тільки утри-

мання позиції, але й підвищення її, а також обов'язково вдосконалення структури управління із залученням ресурсів, що враховують всі вимоги не тільки внутрішнього середовища, але й зовнішнього.

У диверсифікованих підприємствах розробляються стратегії на чотирьох рівнях [3, с. 13].

Кожний вид стратегії має свою унікальність, гнучкість, тактичні переваги, здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища та ситуаційності. Відповідно, ділова стратегія на меті має досягнення довгострокової конкурентної позиції. Функціональна стратегія відповідає за конкретний напрям відповідної сфери діяльності (наприклад, сфери виробництва, маркетингу, дослідних робіт). Всередині напряму розробляється операційна стратегія, яка необхідна для структурних одиниць (заводи, відділи, підрозділи тощо). Корпоративна стратегія є узагальненою, оскільки визначає загальний напрям діяльності суб'єкта господарювання.

Також виділяють чотири основні стратегії розвитку, але здебільшого жодна з них не застосовується на практиці в чистому вигляді, оскільки для більш успішної діяльності необхідно застосовувати їх комплексно. Стратегія інтегрованого розвитку передбачає збільшення масштабів діяльності завдяки доповненню продукції новими видами. Стратегія концентрованого розвитку передбачає безпосередню зміну продукту, що включає або поліпшення, або розроблення нового виду. Диверсифікація діяльності використовується тоді, коли підприємство не має

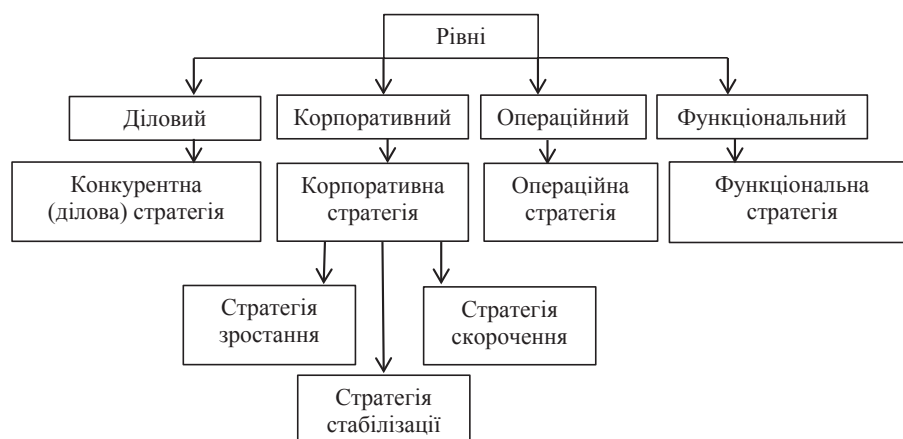

Рис. 1. Види стратегії

можливості розвиватися на діючому ринку. Перегрупування сил задля підвищення ефективності ґрунтується на оновленні асортименту з урахуванням зміни попиту на ринку.

На практиці під час розроблення стратегії виділяють низку послідовних етапів, які підлягають виконанню, а саме визначення відповідної стратегічної мети, цілі та місії для розвитку підприємства, аналіз не тільки його власного потенціалу, але й зовнішнього середовища, включаючи фактори впливу, вибір конкретних стратегічних зон на основі альтернатив та розроблення успішних планів на довгострокову перспективу, тобто вибір стратегії, далі відбувається її реалізація, яка включає моніторинг, коригування. Кожен із зазначених етапів може піддаватися трансформації, доповненню та коригуванню залежно від суб'єкта господарювання, оскільки розроблення стратегії є трудомістким процесом, але водночас досить значущим завдяки перевищенню її витрат на реалізацію цієї процедури.

Відповідно, зазначені етапи можна поділити на два блоки, де перший включає розроблення, формування стратегії, а другий – її реалізацію (рис. 2).

Ключові етапи містяться в першому блоці, адже стратегія, яка буде ретельно вибрана, включатиме необхідний аналіз, обґрунтування, тоді це значно покращить процес реалізації та частково спростить його, тобто не потребуватиме коригування.

Для вибору відповідної стратегії розвитку підприємства необхідно створити інформаційно-аналітичну базу, яка міститиме розрахунок фінансово-економічних коефіцієнтів, показників, тобто кількісних факторів, поєднання яких з якісними дає можливість на основі єдиного інтегрального показника (фінансової стійкості, рентабельності, продукції, техніко-економічні тощо) здійснити остаточний вибір стратегії.

Відповідно, формування стратегії розвитку буде продемонстровано на прикладі ТОВ «Андрушівський маслосирзавод», предметом діяльності якого є виробництво, заготівля, збереження й переробка молока, а також оптова, роздрібна та фірмова торгівля молочною продукцією. Підприємство було створено у 1971 р., а протягом усієї своєї діяльності завжди перебувало серед лідерів регіону. Основними видами продукції, що виробляє підприємство, є масло, спреди, сири, сухі молочні продукти [9].

Аналізуючи конкурентні переваги ТОВ «Андрушівський маслосирзавод», можемо виділити такі:

1) організаційні переваги (підприємство працює на ринку з 1971 р.; за потужністю посідає друге місце в регіоні; наявна налагоджена служба управління);

2) взаємодія із зовнішнім середовищем та її переваги (підприємство має налагоджені відносини з постачальниками, які перевірені роками; налагоджена робота з посередниками; незважаючи на зазначені переваги, потрібно робити акцент саме на розширенні каналів збуту та бази споживачів).

Проведено аналіз та оцінювання конкурентних сил, які діють на ТОВ «Андрушівський маслосирзавод», за моделлю М. Портера з використанням 5-бальної шкали з тенденцією впливу (-/+), тобто 5 – високий рівень, 4 – достатній, 3 – середній, 2 – слабкий, 1 – низький, відповідно, сформовано табл. 2.

Загальна оцінка конкурентних сил, які діють на ТОВ «Андрушівський маслосирзавод», становить 0,93, що показує за шкалою помірний характер, хоча присутній вплив і негативних, і позитивних факторів. Слід вжити низку заходів для запобігання негативних факторів конкуренції, а саме використовувати стратегію розвитку, яка включатиме зменшення витрат, модернізацію обладнання, впровадження нових ліній виробництва продукції, застосування сучасних технологій.

На основі форм звітності ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» для визначення оптимальної стратегії розвитку проаналізовано необхідний перелік показників, які характеризують розвиток цього підприємства, та створено загальну табл. 3.

З розрахованих відносних показників фінансової стійкості та ліквідності підприємства спостерігається негативна тенденція, виявлені проблеми з управлінням заборгованістю, що викликає загрозу неплатоспроможності. Помітне скорочення показників рентабельності у 2018 р. порівняно з 2017 р. Позитивна динаміка прослідковується у показників соціальної стійкості. Незначними є зміни техніко-технологічних показників.

Для оцінювання стану банкрутства ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» використано модель Терещенка. Цю модель вибрано, оскільки вона розроблена на основі даних вітчизняних підприємств і найбільш адаптована до українських компаній, а також враховує галузеві особливості.

Для формування складових частин моделі Терещенка були використані дані з форми № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий

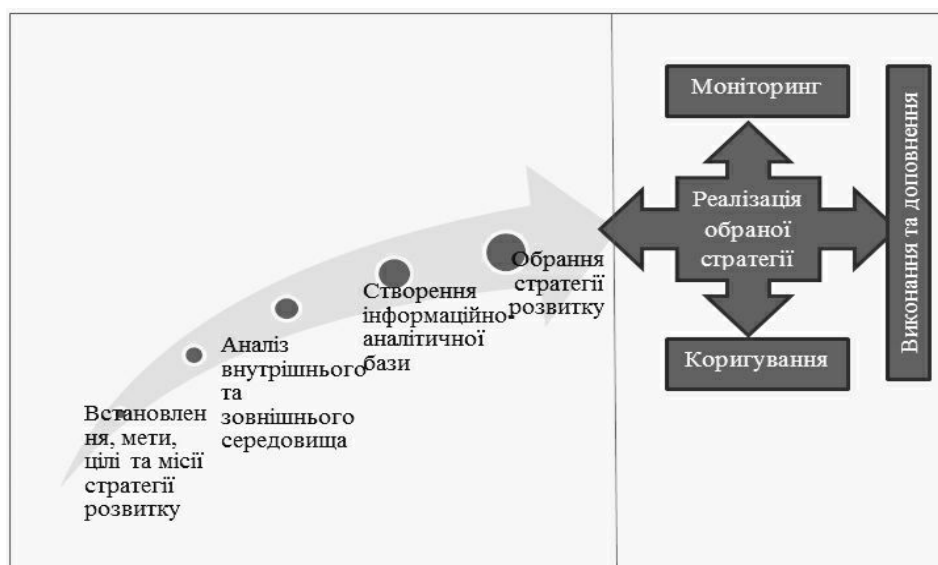

Рис. 2. Етапи формування стратегії розвитку підприємства

Аналізі конкурентних сил, які діють на ТОВ «Андрушівський маслосирзавод»

№	Характеристика сили конкуренції	Рівень впливу (5–1, +/-)	Загальна оцінка
1.	Споживачі		
1.1.	Категорія споживачі відіграє головну роль для підприємства; обсяги закупівель, які вони здійснюють	2 (+)	0,19
1.2.	Якість продукції та її тенденція	3 (+)	
1.3.	Попит на продукцію	4 (+)	
1.4.	Ціна товару з урахуванням витрат споживачів	2 (-)	
1.5.	Прихильність до торгової марки	1 (-)	
2.	Виробники		
2.1.	Наявність лідерів	2 (+)	0,03
2.2.	Конкуренція на ринку за його частку	2 (+)	
2.3.	Адаптація конкурентів до змін	3 (-)	
2.4.	Зменшення обсягів ринку	1 (-)	
2.5.	Диференціація продукції досягає високого рівня	3 (+)	
2.6.	Велика кількість конкурентів	2 (-)	
3.	Постачальники		
3.1.	Постачальники та їх кількість	4 (+)	0,26
3.2.	Рівень залежності від ресурсів постачальника	3 (-)	
3.3.	Цінова еластичність ресурсів	3 (+)	
3.4.	Рівень дохідності постачальників	4 (+)	
3.5.	Гарантійність відносин за заключним договором між підприємством та постачальниками	4 (+)	
3.6.	Ступінь пошуку нових клієнтів постачальниками	1 (+)	
3.7.	Ресурси, які є заміниками, можливість їх використання	4 (-)	
4.	Товари-замінники		
4.1.	Товар-замінник та його якість	3 (+)	-0,12
4.2.	Ціна на товар-замінник	3 (-)	
4.3.	Перехід споживача на товар-замінник	4 (-)	
4.4.	Затрати стосовно переходу	4 (-)	
4.5.	Попит на товар-замінник та його рівень стабільності	2 (+)	
5.	Нові учасники молочного ринку		
5.1.	Вхідні бар'єри	5 (+)	0,85
5.2.	Активність дій компаній, підприємств у відстоюванні своїх наявних позицій	5 (+)	
6.	Інші зацікавлені особи		
6.1.	Нестабільна ситуація в країні	5 (-)	-0,28
6.2.	Відсутність чіткого контролю за якістю виробленої продукції	4 (-)	
6.3.	Рівень інвестицій	3 (-)	
6.4.	Темпи розвитку галузі	2 (+)	
6.5.	Нові ринки збуту, зокрема закордонні	3 (+)	
Сумарний показник			0,93

стан)» та форми № 2 «Звіт про фінансові результати» за 2018 р. Порядок їх розрахунку зазначений у табл. 4.

$$Z = 1,2 \cdot 0,9001 + 0,08 \cdot 1,4032 + 10 \cdot 0,0016 + 5 \cdot 0,0007 + 0,3 \cdot 0,0157 + 0,1 \cdot 2,4068 = 1,4573.$$

За моделлю Терещенка визначено, що підприємству не загрожує банкрутство за умови переходу на антикризове управління, оскільки показник перебуває в межах $1 < Z < 2$, хоча у підприємства порушено фінансову рівновагу (фінансову стійкість).

Для вирішення наявних проблем з показниками на підприємстві необхідно використати збалансовану систему

показників, яка має характер поетапного доведення стратегії розвитку до персоналу, включаючи необхідний контроль, тобто завдяки застосуванню якої вдасться збільшити рівень інвестицій, розширити бізнес-систему та вжити низку заходів, які покращать діяльність у майбутньому. Також для вибору успішної стратегії розвитку підприємства в майбутньому та нормалізації показників ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» необхідно проводити формування прогнозного балансу.

На основі проведеного аналізу створено модель формування, застосування стратегії на ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» (рис. 3).

Показники, які характеризують розвиток ТОВ «Андрушівський маслосирзавод»

№	Показник	2017 р.	2018 р.	Нормативне значення	Значення показника
<i>Показники фінансової стійкості</i>					
1.	Коефіцієнт автономії	0,11	0,11	$\geq 0,5$	Коефіцієнт автономії не досягає нормативного значення, абсолютне відхилення становить -0,39.
2.	Коефіцієнт фінансової стійкості	0,12	0,13	1	Фінансова стійкість значно нижче нормативного значення, а саме на -0,87.
3.	Коефіцієнт маневреності	-0,09	-0,08	0,2; 0,3	Коефіцієнт не відповідає нормативу, містить від'ємне значення.
<i>Показники ліквідності</i>					
4.	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,005	0,001	0,25	Абсолютне відхилення від нормативу досить значне й становить -0,249.
5.	Коефіцієнт поточної ліквідності	0,08	0,06	1	Характеризує платоспроможність підприємства в разі надзвичайних обставин, не відповідає нормативному значенню, відхилення становить -0,94.
<i>Показники виробничої стійкості</i>					
6.	Частка оборотних активів у майні підприємства	0,79	0,76	$\geq 0,6$	Показник відповідає нормативу, абсолютне відхилення становить 0,16. Характеризує грошові кошти та їх еквіваленти, інші активи, що не обмежені у використанні.
7.	Частка запасів в оборотних активах	0,17	0,21	до 0,5, зменшення	Характеризує відношення суми запасів до обсягу оборотних активів. Помітне незначне зростання у 2018 р. порівняно з 2017 р.
8.	Матеріаловіддача	1,10	1,09	Зменшення	Прослідковується незначне зменшення на 0,01 у 2018 р. порівняно з 2017 р.
9.	Віддача основних засобів	13,45	10,38	Збільшення	Показник, який показує випуск продукції на 1 грн. основних фондів підприємства. Помітне наявне зменшення.
<i>Показники рентабельності</i>					
10.	Рентабельність операційної діяльності, %	4,03	3,10	Збільшення	Наявне зменшення показника у 2018 р. порівняно з 2017 р.
11.	Рентабельність власного капіталу, %	28,32	6,89	Збільшення	Відображає ефективність вкладення коштів у підприємство. Прослідковується негативна тенденція до зменшення.
12.	Рентабельність загальна (активів), %	3,13	0,87	Збільшення	Показник відображає ефективність використання активів підприємства. Помітне значне зменшення показника.
<i>Показники соціальної стійкості</i>					
13.	Плинність кадрів	8,64	7,32	Зменшення	Показник характеризує рух кадрів на підприємстві. Спостерігається тенденція до зменшення, що має позитивний характер.
14.	Продуктивність праці	1,35	1,43	Збільшення	Відображає обсяг продукції, виробленої за одиницю часу. Помітне незначне збільшення на 0,08.
15.	Коефіцієнт підвищення кваліфікації	0,23	0,26	Збільшення	Спостерігається зростання показника на 0,03.
<i>Техніко-технологічні показники</i>					
16.	Коефіцієнт оновлення основних засобів	0,67	0,66	Збільшення	Наявне зменшення показника на -0,01.
17.	Коефіцієнт змінності	1,23	1,28	Збільшення	Збільшення показника на 0,05, що має позитивний характер.

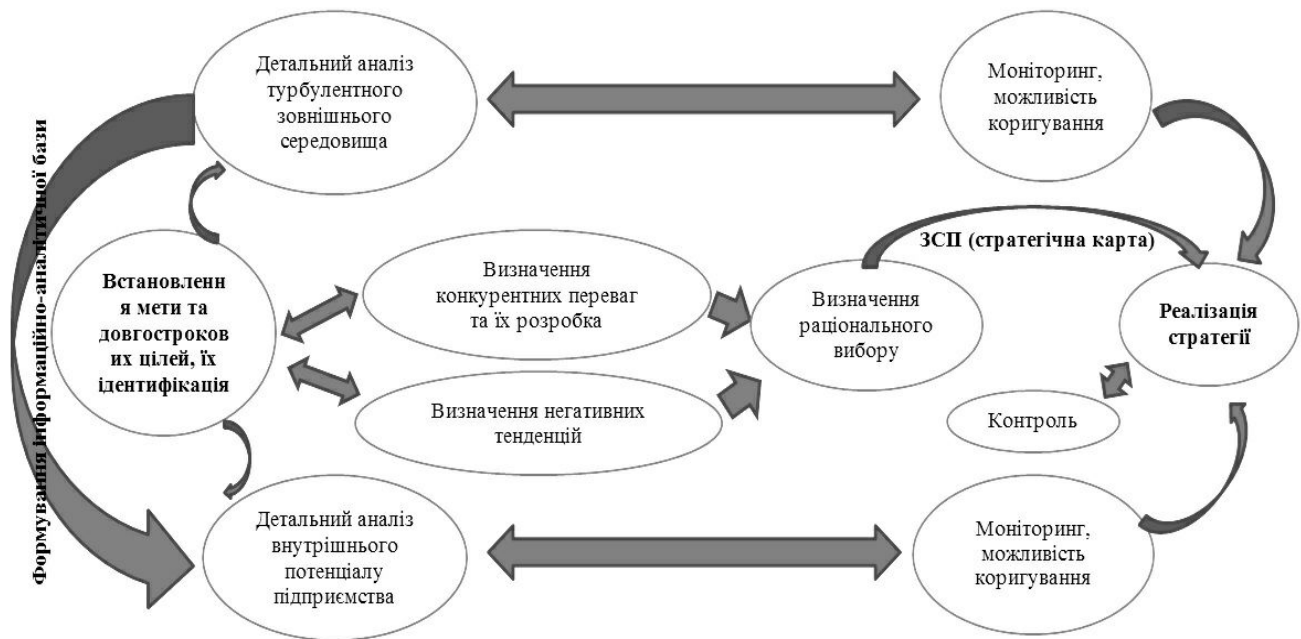

Рис. 3. Модель формування стратегії розвитку на ТОВ «Андрушівський маслосирзавод»

Таблиця 4

Порядок розрахунку показників для моделі Терещенка

Показник	Формула	Формула з даними з фінансової звітності
X_1	Грошові надходження / Зобов'язання	(ф. 1, р. 1195 – р. 1695) / ф. 1, р. 1300
X_2	Валюта балансу / Зобов'язання	ф. 2, р. 2350 (2355) / ф. 1, р. 1300
X_3	Чистий прибуток / Середньорічна вартість активів	ф. 2, р. 2290 (2295) / ф. 1, р. 1300
X_4	Прибуток / Чистий дохід	ф. 1, р. 1495 / (ф. 1, р. 1595 + р. 1695)
X_5	Чистий дохід / Основний капітал	ф. 2, р. 2000 / ф. 1, р. 1300

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах господарювання з огляду на нестабільну економічну ситуацію в країні підприємству для ефективного та успішного функціонування на ринку необхідно застосовувати стратегію розвитку, яка визначає оптимальний напрям діяльності з ефективним використанням ресурсів, враховуючи фактори впливу.

На базі ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» для вибору оптимальної стратегії розвитку проведено аналіз конкурентних переваг, показників, які характеризують розвиток цього підприємства та конкурентних сил.

Для вчасного виявлення проблем та їх уникнення запропоновано впровадити антикризове управління, включаючи аналіз зовнішнього, внутрішнього середовища підприємства та відповідних ризиків, а також формування прогностичного балансу. Рекомендовано запровадити збалансовану систему показників зі створенням стратегічної карти, в якій прослідковуватимуться причинно-наслідкові зв'язки показників, цілей та перспектив у майбутньому, що дасть змогу керівництву успішно сформувати та поєднати стратегію розвитку підприємства з розробленим індивідуальним комплексом показників для всіх рівнів системи управління.

Для більш ефективного результату діяльності ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» потрібно застосовувати разом такі основні стратегії розвитку, як стратегії концентрованого росту, інтегрованого розвитку та перегруповування сил.

Література:

1. Ансофф І. Новая корпоративная стратегия / пер.с англ. С.В. Жильцова. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 416 с.
2. Бутинець Ф.Ф., Шигун М.М. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті : навчальний посібник. Житомир : ЖДТУ, 2004. 352 с.
3. Горелов Д.О., Большенко С.Ф. Стратегія підприємства : навчально-методичний посібник. Харків : ХНАДУ, 2011. 133 с.
4. Дикань В.Л. Стратегічне управління : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 272 с.
5. Зуб А.Т. Стратегический менеджмент: теория и практика : учебное пособие для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2002. 415 с.
6. Мельник Л.Г. Экономика развития : монография. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. 662 с.
7. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва : Дело, 1994. 680 с.
8. Портер Е.М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / пер. с англ. И.В. Минервина. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.
9. Товариство з обмеженою відповідальністю. «Андрушівський маслосирзавод». URL: <http://amsz.ua> (дата звернення: 08.05.2020).

References:

1. Ansoff, I. (1999) *Novaya korporativnaya strategiya* [The new corporate strategy]. St. Petersburg : Piter Kom. (in Russian)
2. Butynets F.F., Shyhun M.M. (2004) *Modeli i metody pryiniattia rishen v analizi ta audyti* [Models and methods of decision making in analysis and audit]. Zhytomyr : ZhDTU. (in Ukrainian)
3. Horielov D.O., Bolshenko S.F. (2011) *Stratehiia pidpriemstva* [Enterprise strategy]. Kharkiv : KhNADU. (in Ukrainian)

4. Dykan V.L. (2013) *Stratehichne upravlinnia* [Strategic management]. Kyiv : Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
5. Zub A.T. (2002) *Strategicheskii menedzhment: teoriya i praktika* [Strategic management: theory and practice]. Moscow : Aspect Press. (in Russian)
6. Melnik L.G. (2006) *Ekonomika razvitiya* [Development Economics] (Monography). Sumy : ITD-University Book.
7. Meskon M.Kh., Albert M., Khedouri F. (1994) *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of management]. Moscow : Case. (in Russian)
8. Porter E.M. (2005) *Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otrasley i konkurentov* [Competitive strategy: methodology for analysis of industries and competitors]. Moscow : Alpina Business Books. (in Russian)
9. Ofitsiyni sait Tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu "Andrushivskiy maslosyrzavod" [The official site of Andrushivskiy Dairy Plant Limited Liability Company]. Available at: <http://amsz.ua> (accessed 8 May 2020).

Аннотация. Статья посвящена раскрытию теоретических аспектов по формированию, совершенствованию и одновременно трансформации стратегии развития отечественных предприятий в условиях обострения конкурентной борьбы между ними на рынке. Рассмотрены различные дефиниции понятия «стратегия». Определено, что все трактовки термина «стратегия» дополняют друг друга. Исследованы этапы формирования стратегии развития предприятий, их особенности и факторы влияния на эффективность. Рассмотрены виды стратегии развития и их трансформации. Проведен конструктивный анализ конкурентных преимуществ, показателей в комплексе, которые характеризуют развитие предприятия, и осуществлено общее оценивание конкурентных сил. Разработана соответствующая модель формирования стратегии развития предприятия с учетом альтернативных вариантов.

Ключевые слова: стратегия, предприятие, формирование стратегии, этапы стратегии, стратегия развития, управление.

Summary. The article is devoted to the disclosure of theoretical aspects of the formation, improvement and simultaneously transformation of the development strategy of domestic enterprises in the conditions of increased competition between them in the market. The relevance of the research topic is believed to be that even taking into account the expanded range of theoretical rather than practical developments in the field of strategic management, a large number of issues related to the formation of an enterprise development strategy are quite debatable. The variety of points of view on methods, regarding the process of forming a development strategy and its implementation, makes strategic management relevant at any time. Various definitions of the concept of "strategy" and their essence are considered. It is determined that all interpretations of the term "strategy" complement each other. The stages of formation of the enterprise development strategy, their features and factors influencing its effectiveness are studied. It is indicated that the final moment of choosing a strategy is to analyze and evaluate alternative options for focusing on such a strategy. The types of development strategies and their transformation are considered. It is established that strategic management is a process of making and implementing strategic decisions based on comparing the enterprise's own resource potential with the opportunities and threats of the external business environment. The analysis of the impact of strategies on the efficiency of the enterprise is carried out. A constructive analysis of competitive advantages, indicators in the complex that characterize the development of the enterprise and a general assessment of competitive forces. The problems of developing a strategy for the development of a domestic enterprise in theory and in practice are studied. The corresponding model of forming the enterprise development strategy has been developed, taking into account alternative options. That is why it is established that the formation of an enterprise development strategy allows you to determine how the enterprise will function in the market and develop scenarios taking into account the conditions of the external and internal environment and evaluate strategic competitive advantages.

Keywords: strategy, enterprise, strategy formation, strategy stages, development strategy, management.

Іващенко М.В.*аспірант кафедри підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності,
Львівський національний аграрний університет***Ivashchenko Mykhailo***Lviv National Agrarian University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1579-5275>*

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

FORMATION OF AGRARIAN ENTERPRISES' COMPETITIVENESS IN LVIV REGION

Анотація. У статті розглянуто формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Львівської області. Конкурентоспроможність підприємства розглядається як результат ефективності їхньої діяльності в умовах конкурентного ринкового середовища. Зазначено особливості сільського господарства, які впливають на формування рівня конкурентоспроможності агровиробників. Установлено зміни в стані та діяльності сільськогосподарських підприємств області, які можна розглядати як результат набуття ними певних конкурентних переваг. Указано негативні обставини, що ускладнюють процес формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовано заходи, реалізація яких необхідна для формування стійких конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств області.

Ключові слова: аграрні підприємства, конкурентоспроможність, конкуренція, ефективність діяльності, сільськогосподарське виробництво, державна підтримка.

Постановка проблеми. Сільське господарство України за рахунок потужного потенціалу і природних ресурсів може забезпечити високу конкурентоздатність аграрних підприємств як на національному, так і на міжнародному рівні. Проте в умовах сьогодення сільськогосподарські товаровиробники стикнулися з низкою проблем, пов'язаних із фінансово-економічною кризою в державі. Багатьом аграрним підприємствам, щоб утримати позиції на ринку, доводиться вдосконалюватися в усіх сферах своєї діяльності. Їм необхідно ретельно планувати ефективний розвиток і накопичувати необхідну інформацію про власні можливості та перспективи. Особливе значення для аграрних підприємств має їхня конкурентна позиція на ринку, яка виступає найважливішим чинником стимулювання господарської активності, сприяє збільшенню асортименту й поліпшенню якості продукції, зниженню витрат і стабілізації економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми конкурентоспроможності мають широкий діапазон – від теоретичних положень до обґрунтування конкретних практичних дій. Аналіз рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, установлення тенденцій і закономірностей у

формуванні їхніх конкурентних переваг є предметом уваги багатьох учених. Серед доробку українських економістів варто виділити опубліковані в останні роки ґрунтовні праці О. Гудзинського [2], О. Єрмакова [4], Ю. Данька [3], О. Николук [5], П. Саблука [6], І. Яціва [9] та інших авторів. Ними опрацьовано підходи до визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, сформульовано пропозиції щодо зміцнення їхніх конкурентних переваг тощо.

Однак у діяльності сільськогосподарських підприємств відбуваються динамічні зміни, які по-різному проявляються в окремих областях України. Це вимагає продовження дослідження рівня конкурентоспроможності цих підприємств з урахуванням регіональних особливостей.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для забезпечення ефективної діяльності підприємства необхідно цілеспрямовано і професійно аналізувати конкурентне середовище, враховуючи слабкі й сильні сторони окремого підприємства, галузі та економіки загалом. Тому визначення тенденцій розвитку аграрних підприємств і механізму конкурентної стратегії набуває в сучасних умовах надзвичайно великого значення. Зокрема, мають бути вирішені проблеми низької конкурентоспроможності окремих груп аграрних підприємств, виявлені й задіяні на практиці можливості її підвищення та розроблений організаційно-економічний механізм реалізації конкурентної стратегії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасних тенденцій розвитку аграрних підприємств Львівської області і вивчення чинників впливу на підвищення конкурентоспроможності їхньої діяльності у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Поняття конкурентоспроможності сільського господарства трактується як конкурентні переваги аграрних підприємств за ринкових умов. Для її забезпечення необхідні розроблення і реалізація відповідних стратегій. Класичні підходи до визначення конкурентних переваг розроблено М. Портером. Він уважав, що конкурентоспроможність підприємства – це порівняльна перевага по відношенню до інших фірм, здатність суб'єкта ринкових відносин бути на ринку на одному рівні з наявними там аналогічними конкуруючими суб'єктами [1, с. 76].

Р. Фатхутдінов трактує конкурентоспроможність підприємства як його здатність виробляти конкурентоспроможну продукцію [8, с. 96]. І. Яців вважає, що сільськогосподарським підприємствам, виходячи з особливостей середовища їх функціонування, доцільно орієнтуватися на отримання конкурентних переваг, пов'язаних із нижчими витратами. Така конкурентна стратегія передбачає оптимізацію витрат на рівні, необхідному для повного забезпечення виробничих потреб, та постійний контроль над видатками [9, с. 284].

У рамках нашого дослідження конкурентоспроможність підприємства розглядаємо як результат ефективної господарської діяльності підприємства в умовах конкурентного ринкового середовища. Сільське господарство має низку специфічних ознак, від яких і залежить рівень його конкурентоспроможності. Серед них: значна конкуренція за використання земельних ресурсів; економічне змагання між великою кількістю підприємств галузі, яке набуває ознак монополістичної конкуренції; сільськогосподарська продукція може використовуватися як кінцевий продукт споживання та сировина для подальшої переробки тощо. Ці особливості галузі впливають на обґрунтування механізмів формування стійких конкурентних переваг окремих аграрних товаровиробників.

Перебіг конкуренції в тій чи іншій галузі певною мірою залежить від регіональних особливостей. У Львівській області сільське господарство створює близько 10% валової доданої вартості та займає третє місце після промисловості й торгівлі. Загалом природно-кліматичні умови для ведення аграрного виробництва вважаються складнішими за середні по Україні: значна частка території області припадає на гірську й передгірську зони, де природна родючість ґрунтів відносно низька. Незважаючи на це, сільськогосподарські підприємства області демонструють високі темпи розвитку (табл. 1), що позитивно характеризує рівень їхньої конкурентоспроможності.

У 2019 р. в області функціонувало 1 342 сільськогосподарських підприємств. Тенденція до зменшення їх кількості відображає наявність конкуренції в системі аграрного виробництва, внаслідок чого найслабші суб'єкти господарювання припиняють діяльність. Та рівень внутрігалузевої конкуренції в сільському господарстві загалом вважається відносно низьким, що пов'язано з великою кількістю присутніх на ринку суб'єктів – продавців сільськогосподарської продукції. Зростання кількості аграрних підприємств, яке спостерігаємо на кінець досліджуваного періоду, вказує на те, що ця конкуренція не стає непереборною перешкодою для появи нових господарств, зокрема тих, що відносяться до категорії малих.

Слід відзначити помітне збільшення площі використовуваних аграрними підприємствами угідь, що відображає їхні успіхи в конкуренції за право використання (оренди) земель сільськогосподарського призначення. До підприємств переходять угіддя, які перед тим перебували в користуванні господарств населення. Такий процес є позитивним, оскільки рівень технологічної ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах за ключовими показниками значно вищий, ніж у господарствах населення.

Середньооблікова кількість штатних працівників сільськогосподарських підприємств Львівщини в останні роки становила близько 1,2% від загальної кількості найманих працівників підприємств, установ та організацій області. З 2013 р. простежується тенденція до зростання їх чисельності, яка узгоджується з процесом розвитку товарного виробництва в галузі. Сільськогосподарські підприємства в області вважаються вигідним місцем праці, адже середньомісячна заробітна плата штатного працівника у 2019 р. перевищувала середній по області показник на 12,5%. Слід зазначити, що рівень оплати праці в аграрних підприємствах області є вищим за середній по сільському господарству країни. Отже, зростання оплати праці формує один із важливих компонентів конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств, що забезпечує їм певні успіхи у змаганні за залучення кваліфікованих та відповідальних працівників.

Обсяг виробництва підприємствами Львівської області продукції сільського господарства впродовж останнього десятиліття зростав доволі високими темпами. У 2019 р. відносно 2010 р. її вартість (у постійних цінах 2016 р.) збільшилася у 2,2 рази і становила 11 063,3 млн грн. Для порівняння: загалом по сільськогосподарських підприємствах України цей показник упродовж зазначеного періоду зріс в 1,7 рази. Вищі темпи зростання обсягів виробництва вказують на наявність певних конкурентних переваг у агровиробників області.

Упродовж досліджуваного періоду операційна діяльність сільськогосподарських підприємств Львівської області була рентабельною. Рівень їх рентабельності та частка прибуткових підприємств в останні роки перевищувала середні дані по економіці області загалом. Це сформувало високий рівень конкурентоспроможності агровиробників у міжгалузевій конкуренції за інвестиції. Обсяг коштів, що надходять у сільське господарство, не дає змоги вирішити всі існуючі проблеми, однак забезпечив низку позитивних змін. Водночас тенденції в окремих галузях сільськогосподарського виробництва неоднакові, про що свідчать дані, наведені в табл. 2.

Таблиця 1

Динаміка розвитку сільськогосподарських підприємств Львівської області

Показник	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.	2019 р.	2019 р. до 2010 р., %
Кількість підприємств, од.	1490	1442	1428	1186	1342	90,1
Площа сільськогосподарських угідь, усього, тис га	221	301	318	366	379	171,5
Середньооблікова кількість штатних працівників, тис осіб	7,1	6,2	6,3	6,3	6,5	91,5
Середньомісячна заробітна плата штатного працівника, грн	1551	2353	3394	7109	10429	у 6,72 раза
у відсотках до середньої по області	79,9	84,4	107,9	111,2	112,5	+ 32,6 в. п.
Продукція сільського господарства (у постійних цінах 2016 р.), млн грн	5095,6	7844,4	8269,2	10200,5	11063,3	217,1
Чистий прибуток (збиток), млн грн	378,3	1095,8	-371,8	1057,9	1147,3	303,3
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	20,1	29,1	12,8	16,2	18,6	- 1,5 в. п.

Джерело: розраховано на основі [7]

**Динаміка виробництва основних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами
Львівської області, тис. т**

Продукція	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.	2019 р.	2019 р. до 2010 р., %, разів
Зерно	324,1	784,0	910,8	958,4	1204,0	у 3,7 раза
Ріпак і кольза	97,2	153,7	141,2	175,9	184,5	189,8
Соняшник	0,2	18,5	27,8	73,7	72,6	у 363 раза
Соя	4,4	27,4	76,1	132,9	159,7	у 36,3 раза
Цукрові буряки	496,9	630,7	573,3	800,9	619,0	124,6
Картопля	48,9	45,9	46,3	47,1	50,0	102,2
Овочі	19,2	23,2	35,3	30,3	29,8	155,2
Плоди та ягоди	0,8	3,2	10,1	18,2	21,7	у 27,1 раза
М'ясо (у забійній масі)	51,9	70,3	60,6	70,7	72,8	140,3
Молоко	22,9	26,4	25,6	28,2	29,6	129,3
Яйця, млн шт.	136,0	67,0	59,3	59,7	54,1	39,8

Джерело: розраховано на основі [7]

Відмінності у темпах зростання обсягів виробництва окремих видів продукції є результатом видової конкуренції в сільському господарстві. Аграрні підприємства віддають перевагу виробництву орієнтованого на експорт продукції рослинництва: зерна, насіння олійних культур (ріпаку, соняшнику, сої). Привертає увагу стрімке зростання виробництва підприємствами області плодів та ягід. Натомість у тваринницьких галузях темпи зростання обсягів виробництва продукції значно нижчі. Як низьку можна охарактеризувати конкурентоспроможність яєчних птахофабрик області.

Частка підприємств у загальному обсязі виробництва продукції сільського господарства у Львівській області зростає. У 2019 р. вона сягнула 41,4%, збільшившись порівняно з 2010 роком на 16 %. Господарства населення в області ще залишаються основною категорією агровиробників, однак їхні ресурсні можливості значно слабші, ніж підприємств.

Водночас аграрні підприємства і господарства населення можна розглядати як конкурентів, інтереси яких у низці аспектів пересікаються. Жорстке протистояння не спостерігається, оскільки основна діяльність цих категорій сільгоспвиробників відбувається у різних продуктових підкомплексах. Зокрема, у господарствах населення зосереджено виробництво картоплі, продукції вирощування овочевих, плодів та ягідних культур, тоді як у підприємствах – вирощування зернових і технічних

культур. Також населення утримує переважну частину сільськогосподарських тварин: великої рогатої худоби (у тому числі корів), овець та кіз, птиці, виробляє основну частку молока та яєць, а підприємства більше вирощують свиней та виробляють м'ясо птиці.

Оскільки конкурентні відносини проявляються переважно у сфері комерційної діяльності, розглянемо обсяги реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами (табл. 2). Зростання обсягів її продажу можна розглядати як результат успішної конкуренції за ринки збуту. Зазначимо, що на окремих сегментах цих ринків сільськогосподарські підприємства області конкурують із господарствами населення, агровиробниками з інших регіонів України, а також відчувають тиск із боку імпортерів продовольства.

Упродовж 2010–2019 рр. стрімкими темпами зростали обсяги реалізації сільськогосподарськими підприємствами Львівської області картоплі (у 21 раз) і продукції вирощування плодів та ягідних культур (у 10,6 рази). Це свідчить про прагнення окремих підприємств укріпити позиції у тих ринкових нішах, де спостерігається незадоволений попит на відповідну продукцію. Негативні тенденції спостерігаємо за обсягами реалізації молока, тобто у молочному скотарстві конкурентні позиції аграрних підприємств області можна оцінити як доволі слабкі. Варто уточнити, що у 2010 р. підприємства

**Динаміка реалізації основних видів продукції сільськогосподарськими підприємствами
Львівської області, тис. т**

Продукція	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.	2019 р.	2019 р. до 2010 р., %, разів
Зерно	123,0	244,4	959,1	589,9	959,1	у 7,8 раза
Цукрові буряки	138,6	402,6	613,9	580,7	707,7	у 5,1 раза
Картопля	1,7	34,1	40,8	29,0	35,7	у 21,0 раза
Культури овочеві	4,3	13,1	31,4	11,9	5,6	130,2
Культури плодів та ягідні	0,8	0,6	24,6	11,7	8,5	у 10,6 раза
М'ясо (у забійній масі)	18,7	68,6	80,9	87,4	103,3	у 5,5 рази
Молоко	44,2	18,9	21,9	20,9	22,3	50,5
Яйця, млн шт.	50,3	133,3	58,5	39,7	45,3	90,1

Джерело: розраховано на основі [7]

реалізовували значні обсяги молока, закупленого у населення. Частка продукції рослинництва в загальному обсязі реалізації продукції сільськогосподарства підприємствами становила у 2019 р. 68,6%, тваринництва – 31,4%.

Частина продукції, виробленої сільськогосподарськими підприємствами Львівської області, продається за кордоном. Зокрема, сільське господарство забезпечує значну частку в експорті за рахунок продукції зернових та олійних культур: у 2019 р. частка продукції вирощування цих культур становила 13,9% у загальному обсязі експорту всіма підприємствами області. Безпосередньо сільськогосподарські підприємства нечасто виступають у ролі експортерів, переважно просування їхньої продукції на зарубіжні ринки здійснюється через посередників. Та все ж вітчизняних агровиробників можна вважати опосередкованими учасниками конкуренції на зарубіжних ринках збуту, адже споживачі оцінюють якість їхньої продукції, а рівень виробничих витрат сільськогосподарських підприємств впливає на можливість застосування інструментів цінової конкуренції.

Незважаючи на певні позитивні тенденції, у діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області залишається чимало проблем, що впливають на рівень їхньої конкурентоспроможності. Їх проявом можна вважати зменшення кількості технічних засобів у користуванні цих підприємств, що, своєю чергою, пов'язано з недостатнім забезпеченням фінансовими ресурсами.

У зв'язку з проблемами в інших галузях економіки спостерігається подорожчання пального, мінеральних добрив, засобів захисту рослин і багатьох інших ресурсів, що негативно впливає на фінансовий стан сільськогосподарських підприємств. Так, індекс цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження, які використовуються в сільському господарстві, становив у 2019 р. порівняно з попереднім роком 104,7%. Водночас через несприятливу ринкову кон'юнктуру, пов'язану зі збільшенням пропозиції продукції, середні ціни реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами Львівської області знизилися у 2019 р. порівняно з попереднім роком на 9,2%, насіння олійних культур – на 12,1%, м'яса у живій вазі – на 1,3%, яєць – на 18,0% [7]. Ці дані свідчать про протистояння між учасниками ринків сільськогосподарської продукції, інтереси яких не збігаються.

На формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств впливає й рівень їх державної підтримки. Така практика застосовується майже в усіх розвинених країнах світу, до неї вдається й уряд України. Однак рівень цієї підтримки в нашій країні помітно коливається за напрямками її надання, що вказує на відсутність системного підходу до її формування. Так, у держбюджеті на 2018 р. така підтримка була передбачена в обсязі 5,9 млрд грн, у 2019 р. – 6,9 млрд грн, а на 2020 р. – лише 4,4 млрд грн. Відповідні показники з розрахунку на одиницю площі угідь та поголів'я тварин значно поступаються обсягам державної підтримки фермерів в економічно розвинених країнах. Та з позицій захисту економічної конкуренції, функція якої покладається на державу, принциповішим є не стільки обсяг бюджетної підтримки аграріїв, скільки забезпечення прозорих і справедливих умов її розподілу між суб'єктами господарювання.

За результатами конкуренції формуються пропорції між обсягами виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, які не повною мірою відповідають суспільним інтересам. Надмірна увага до виробництва продукції, більшість якої буде продана на зовнішніх ринках, веде до недостатнього рівня забезпе-

чення внутрішніх потреб окремими видами продовольства. З урахуванням цього мають бути встановлені оптимальні параметри збалансованого розвитку рослинництва й тваринництва на рівні окремих областей та територій у їх складі з урахуванням спеціалізації агровиробництва та економічно обґрунтованої наявності основних і додаткових галузей, створено умови для раціонального використання земельних угідь і трудових ресурсів, упровадження зональних систем землеробства, інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур тощо.

Аграрні підприємства самостійно за короткий період можуть отримати певні конкурентні переваги, реалізуючи комплекс заходів, що ґрунтується на аналізі ринкової кон'юнктури, врахуванні наявного попиту, впливу ринкових чинників на всіх стадіях виробничого процесу, просування товарів каналами товароруку, які передбачають вихід на перспективні ринкові ніші.

Для підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств в Україні загалом і на регіональному рівні зокрема необхідні: формування стійкого платоспроможного попиту на вітчизняну сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку за рахунок зростання доходів населення та підвищення якості цієї продукції, здешевлення її виробництва; реалізація зовнішньоекономічних зв'язків щодо імпортно-експортних операцій сільськогосподарської продукції; зростання рівня мотивації персоналу аграрних підприємств як запорука підвищення ефективності та результативності праці; оновлення матеріально-технічної бази агровиробників; застосування ефективної підприємницької стратегії для оптимізації виробництва; підвищення рівня ефективності державної підтримки та державного регулювання виробництва продукції сільського господарства тощо.

Зазначені заходи є запорукою підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, що дасть змогу збільшити виробництво високоякісної продукції, знизити її собівартість загалом і енерго- та трудомісткість зокрема. Разом із тим подолання сучасних проблем і розвиток конкурентоспроможності аграрних підприємств на перспективу можливі за умов формування ефективної системи управління підприємством, спрямованої на стратегічний розвиток та отримання довгострокових результатів. Ефективна політика для АПК повинна враховувати специфіку агросфери, фінансовий стан підприємств і гарантувати економічну безпеку виробників сільського господарства.

Висновки і пропозиції. У діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області впродовж останнього десятиліття спостерігаються позитивні зміни, які слід розглядати як зростання рівня їхньої конкурентоспроможності. Свідченням конкурентних переваг цих підприємств є зростання площі землекористування та рівня заробітної плати (результат конкуренції за ресурси), збільшення обсягу виробництва й реалізації продукції (закріплення ринкових позицій), відносно високі показники рентабельності операційної діяльності (формують інвестиційну привабливість галузі). З іншого боку, неоднакові темпи розвитку окремих галузей сільськогосподарського виробництва є результатом негативного впливу конкурентних відносин на систему аграрного виробництва. Їх усунення можливе за допомогою державних регуляторних заходів.

Формування стійких конкурентних переваг потребує певного часу. Зусилля аграрних підприємств, які не забезпечили позитивного економічного ефекту в поточному році, можуть бути елементом конкурентної стратегії, що виявиться ефективною в перспективі. Це вимагає продовження дослідження особливостей формування конкурентних переваг аграрних підприємств.

Література:

- Porter M.E. Competitive Advantage of Nations. New York : Free Press, 1990. 426 p.
- Гудзинський О.Д., Драгомирецька К.П. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств в умовах їх інноваційного розвитку. Київ : Компірт, 2015. 256 с.
- Данько Ю.І. Формування систем забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств : монографія. Суми : Університетська книга, 2016. 301 с.
- Єрмаков О.Ю., Есаулов В.А. Техніко-технологічне забезпечення конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 325–329.
- Николіук О.М. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства: теоретико-методологічні основи. Житомир : ЖНАЕУ, 2016. 316 с.
- Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 10–17.
- Сільське господарство: статистична інформація / Головне управління статистики у Львівській області. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?vid=1&code=04&show=1&show1=1 (дата звернення: 26.06.2020).
- Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. Москва : ИНФРА-М, 2000. 312 с.
- Яців І.Б., Яців С.Ф. Особливості формування конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 1. С. 278–285.
- Hudzynskiy O. D., Drahomyretska K. P. (2015). Upravlinnia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv v umovakh yikh innovatsiinoho rozvytku [Management of competitiveness of agricultural enterprises in the conditions of their innovative development]. Kyiv: Kompyrnt. (In Ukrainian)
- Danko, Yu. I. (2016). *Formation of systems for the competitiveness of agrarian enterprises*. Sumy: Universytetska knyha. (in Ukrainian)
- Yermakov, O.Y., & Esaulov, V.A. (2015). Tekhniko-tekhnologichne zabezpechennya konkurentospromozhnosti produktsiyi sil'skohospodars'kykh pidpriemstv [Technical and technological support of competitiveness of agricultural products]. *Global and national economic problems*, (6), 325–329.
- Nykoliuk, O. M. (2016). *Management of the competitiveness of agricultural enterprises: theoretical and methodological foundations*. Zhytomyr : Vyd-vo ZhNAEU. (in Ukrainian)
- Sabluk, P.T. (2015). Stan i napryamy rozvytku ahraryoi reformy. [Status and directions of agrarian reform development]. *Economics of AIC*, (2), 10–17. (in Ukrainian)
- Agriculture: statistical information / Main Statistical Office in Lviv region [website]. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?vid=1&code=04&show=1&show1=1 (accessed 26 June 2020).
- Fatkutdinov R.A. (2000). Konkurentosposobnost': ekonomika, strategiia, upravleniye [Competitiveness: economics, strategy, management]. Moscow: INFRA-M. (in Russian)
- Yatsiv, I. B., Yatsiv S. F. (2018). Osoblyvosti formuvannya konkurentnykh perevah silskohospodarskykh pidpriemstv. Peculiarities of the formation of competitive advantages of agricultural enterprises. *Ekonomichnyy analiz*. T. 28. (1), 278–285.

References:

- Porter, M.E. (1990). Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press.

Аннотация. В статье рассмотрено формирование конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий Львовской области. Конкурентоспособность предприятия рассматривается как результат эффективности их деятельности в условиях конкурентной рыночной среды. Указаны особенности сельского хозяйства, влияющие на формирование уровня конкурентоспособности агропроизводителей. Установлены изменения в состоянии и деятельности сельскохозяйственных предприятий области, которые можно рассматривать как результат приобретения определенных конкурентных преимуществ. Указаны негативные обстоятельства, усложняющие процесс формирования конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий. Обоснованы мероприятия, реализация которых необходима для формирования устойчивых конкурентных преимуществ сельскохозяйственных предприятий области.

Ключевые слова: аграрные предприятия, конкурентоспособность, конкуренция, эффективность деятельности, сельскохозяйственное производство, государственная поддержка.

Summary. Market conditions in agriculture have caused a number of negative phenomena. There is a characteristic decrease in the competitiveness and efficiency of agricultural enterprises due to political instability, reduced demand for agricultural products due to low solvency, weak material and technical base of enterprises, low level of investment attractiveness and innovation, etc. In addition, due to the deepening of integration relations with European countries, there is a problem of production, which must meet the requirements of the European agricultural market. All this leads to increased attention of agricultural producers to ways to increase the efficiency and competitiveness of agricultural production and protect their interests in foreign markets. The activity of agricultural enterprises of Lviv region is similarly undergoing dynamic changes, which requires further research on the level of competitiveness of these enterprises, taking into account regional characteristics. The article systematizes the factors influencing the competitiveness of agricultural products in the region both in domestic and foreign markets. At the same time, it is determined that the formation of the competitiveness of agricultural enterprises should be carried out at all stages of production, taking into account key aspects of their production and economic activities and developed competitive strategy, best adapted to resource potential and external conditions. This requires optimal parameters of balanced development of crop and livestock production, taking into account their specialization and economically justified availability of basic and additional industries, created conditions for rational use of land and labor resources, introduction of innovative technologies that will increase the competitiveness of agricultural enterprises in the future. And effective state policy must take into account the specifics of the agricultural sector, the financial condition of enterprises and guarantee the economic security of agricultural producers. Specific regulatory programs must comply with the principles of consistency of the provisions of various regulations and the completeness of the solution of tasks.

Keywords: agrarian enterprises, competitiveness, competition, efficiency of activity, agricultural production, state support.

Фреюк О.В.

*аспірант кафедри торговельного підприємництва та логістики,
Київський національний торговельно-економічний університет*

Freiuk Olha

*Kyiv National University of Trade and Economics**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6927>*

ЕЛЕКТРОННА ТОРГІВЛЯ НА РИНКУ ПОБУТОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ЕЛЕКТРОНІКИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ

ELECTRONIC COMMERCE IN THE MARKET OF HOUSEHOLD APPLIANCES AND ELECTRONICS DURING THE PANDEMIC

Анотація. У 2020 р. Україна та світ стикнулися з новим викликом, а саме з вірусом COVID-19, який вплинув не тільки на медичну, а й на економічну сферу суспільства. Так, наприклад, підприємства електронної торгівлі вимушені функціонувати та приймати швидкі рішення в умовах непрогнозованості для задоволення своїх споживачів. У статті запропоновано класифікацію підприємств електронної комерції в системі B2C. Визначено динаміку продажів підприємств електронної торгівлі, що спеціалізуються на продажу побутової техніки та електроніки під час карантинних обмежень. Проведено ABC-XYZ-аналіз асортименту побутової техніки та електроніки. Установлено динаміку продажів побутової техніки та електроніки протягом 2019 та 2020 рр. Проаналізовано ринок електронної торгівлі в Україні в системі B2C під час пандемії. Сформовано рекомендації для Інтернет-магазинів, що реалізують побутову техніку та електроніку.

Ключові слова: електронна торгівля, побутова техніка та електроніка, самоізоляція, карантинні обмеження, пандемія.

Постановка проблеми. Світова епідеміологічна ситуація вплинула на всі сфери економіки. Збитків зазнали підприємства, діяльність яких пов'язана з функціонуванням готелів та ресторанів, пасажирськими перевезеннями, туристичними послугами, офлайн-торгівлею. В електронній торгівлі ситуація не така однозначна: по-перше, карантинні обмеження призвели до розширення цільової аудиторії сектору B2C (бізнес-до-споживача) та змін споживачьких уподобань, по-друге, відбулася швидка експансія офлайн-магазинів в Інтернет-простір. Останнє, своєю чергою, викликало збільшення кількості підприємств, які в короткі терміни освоїли нові канали продажу, сфокусувавшись на онлайн-продажу, що викликало посилення конкурентної боротьби у сфері електронної торгівлі. Проте зниження попиту споживачів спостерігається майже на всі категорії товарів окрім продуктів харчування, засобів гігієнічної безпеки та хобі. Зокрема, під час пандемії спостерігалася негативна тенденція в продажах, здавалося б, найбільш стабільному ринку – побутової техніки та електроніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динамічність розвитку електронної торгівлі та комерції у цілому спонукає науковців до дослідження основних понять, пов'язаних із продажем товарів дистанційним способом, аналізу чинного зако-

нодавства та світових правових практик, тенденцій розвитку ринку електронної торгівлі. Науковці В.М. Полях [1], Н.М. Кривошеєва [1], В.М. Клочко [1], О.М. Шарапова [1], Н.В. Чуйко [1] досліджують теоретико-правові засади електронної комерції. Д.С. Пілевич [2] розглядає застосування системного підходу до сутності поняття «електронна комерція». Перспективи функціонування сфери електронної торгівлі та комерції є предметом наукових праць С.І. Маловичко [3], О.О. Синявської [4], Л.К. Гліненко [5] та Ю.А. Дайновського [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових публікацій свідчить, що дослідження висвітлюють загальні тенденції на ринку електронної торгівлі, не зупиняючись на специфіці асортиментних категорій в умовах невизначеності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз діяльності підприємств електронної торгівлі, що реалізують побутову техніку та електроніку в умовах пандемії в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення та враховуючи попит на товари, все більше підприємств убачають розвиток своєї діяльності в сегменті Інтернет-торгівлі шляхом створення нових каналів продажу та розширення вже існуючих. Пошук нових можливостей для задоволення потреб споживачів змушує ринок рухатися вперед, стимулює появу нових рішень та пропозицій для онлайн-бізнесу.

Нині можна виділити п'ять найбільш загальних моделей організації діяльності підприємств електронної торгівлі в секторі B2C (бізнес-до-споживача, роздрібна торгівля) (рис. 1).

Нижченаведена класифікація згрупована за способом представлення продавців в Інтернет-продажах. Тренди в електронній торгівлі диктують перспективи в розвитку комбінованих маркетплейсів, тобто в найближчому майбутньому Інтернет-магазини надаватимуть доступ іншим підприємствам для використання їхньої платформи для онлайн-продажів.

На початку 2020 р. близько 63% населення України щоденно відвідували надра Інтернет-мережі для власних цілей. Даний відсоток порівняно з 2019 р. стабілізувався, проте із 63% усе ж збільшується кількість користувачів, що хоча б один раз наважилися здійснити покупку онлайн [6].

Виходячи з проведеного нами дослідження асортименту товарів, що реалізуються через мережу Інтернет, та використавши дані компанії GfK, виявили, що у ТОП-3 категорій за 2019 р. увійшли непродовольчі товари (рис. 2).

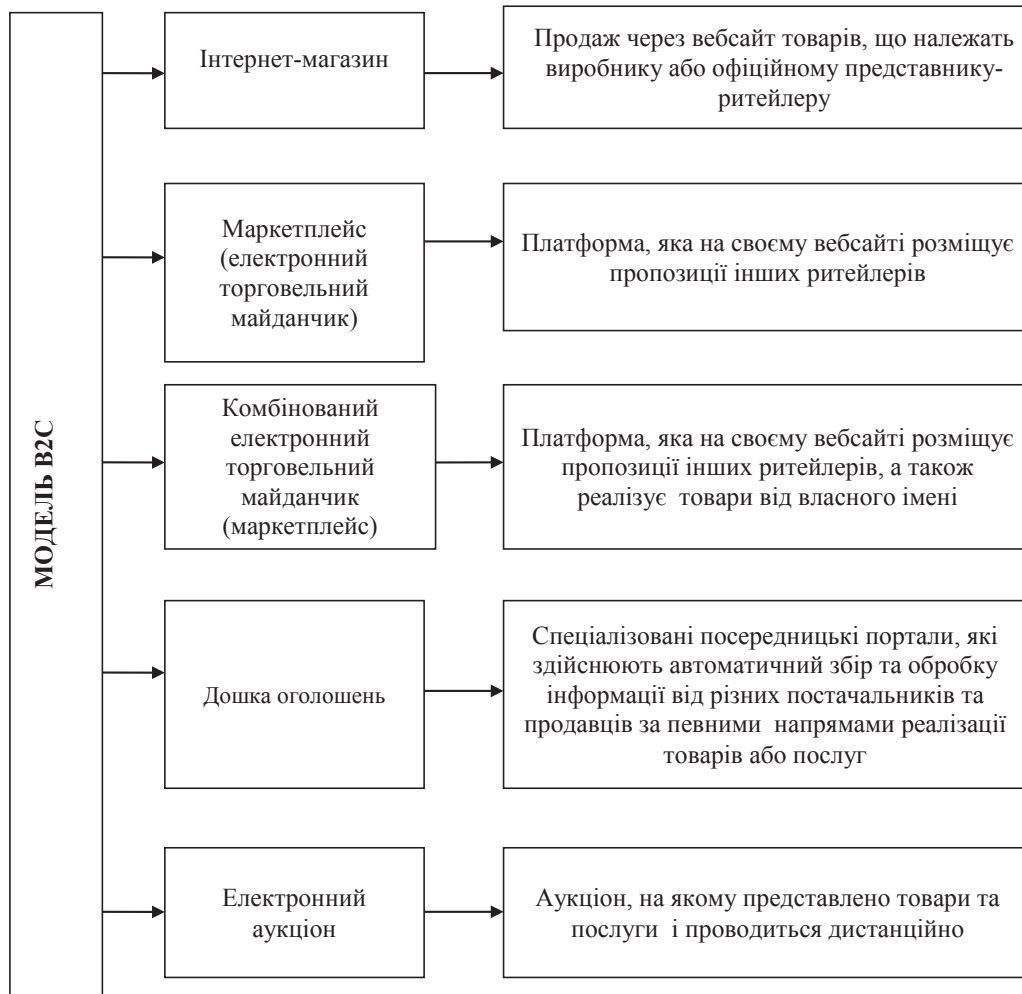

Рис. 1. Класифікація підприємств електронної торгівлі в секторі B2C

Джерело: сформовано автором за [1-5]

Таким чином, лідером із продажу непродовольчих товарів онлайн-торгівлі є побутова техніка та електроніка – 45%, на другому місці – одяг (43%) та косметичні товари та парфумерія.

Успіх будь-якого підприємства електронної торгівлі залежить у тому числі й від охоплення своєї цільової аудиторії. Під

охопленням аудиторії вбачаємо кількість зацікавлених, потенційних покупців, які відвідали вебсторінку Інтернет-магазину.

Проаналізуємо вітчизняний ринок сайтів Інтернет-магазинів через які здійснюється реалізація наведених вище категорій товарів (рис. 3).

Найпопулярнішим засобом продажу цих груп товарів через Інтернет-магазини залишаються універсальні портали (маркетплейси), де можна купити все – від зубочисток до геймерських комп'ютерів, навіть автомобілі класу люкс.

Продаж портативної електроніки та гаджетів помітно втратив позиції в охопленні аудиторії у 2019 р. порівняно з 2018 р., зменшення становить 2,07%.

Ситуація неоднозначна, тому що обсяг українського ринку електронної торгівлі стає дедалі більшим, відповідно, частка онлайн-продажу постійно зростає, тоді як магазини, що реалізують електроніку, з кожним роком усе більше представлені на маркетплейсах, тому й охоплення підприємств електронної торгівлі, що спеціалізуються на одному сегменті, буде менше.

Проаналізуємо динаміку товарообороту побутової техніки та електроніки, враховуючи I квартал 2020 р. (табл. 1).

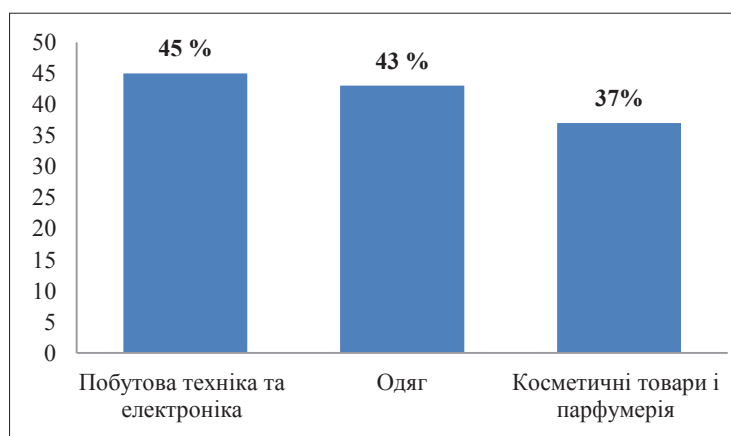

Рис. 2. Розподіл непродовольчих товарів, які купували споживачі через мережу Інтернет за 2019 р., %

Джерело: складено за [7]

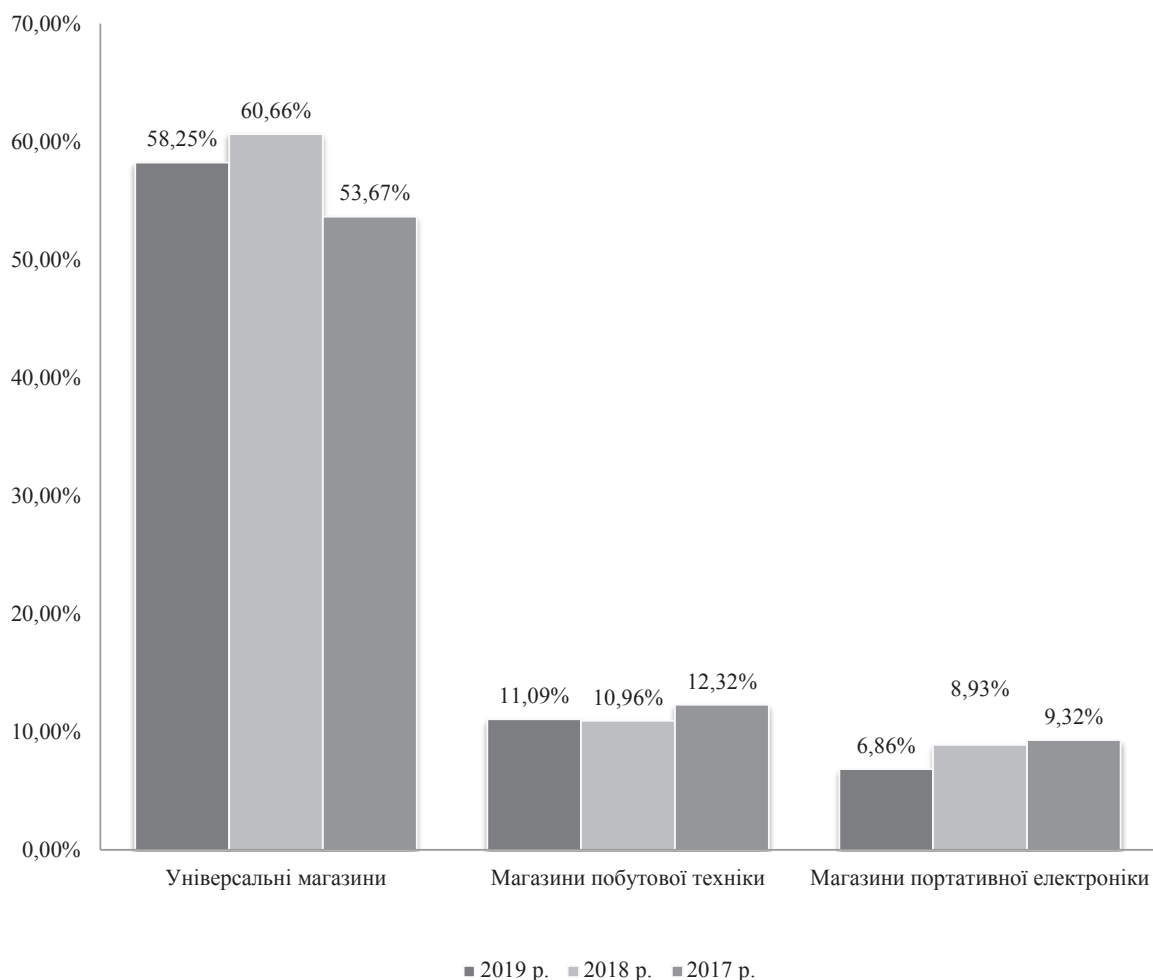

Рис. 3. Розподіл співвідношення охоплення аудиторії в сегментах онлайн-ринку за категоріями непродовольчих товарів за 2017–2019 рр., %

Джерело: складено за [8]

Аналізуючи загальний обсяг товарообороту на українському ринку побутової техніки та електроніки за даними дослідження GFK TEMAX Україна, варто відзначити, що у четвертому кварталі 2019 р. спостерігалось зростання на 5% порівняно з аналогічним періодом 2018 р., що становило 33 млрд грн. У 2019 р. товарооборот також має тенденцію до зростання – +6% порівняно з попереднім роком, або 101 млрд грн, що на 6,3% більше,

ніж у 2018 р. У 2018 р. темпи зростання ринку побутової техніки та електроніки в Україні були значно вищими: обсяги продажу техніки в країні зросли на 25%, до 95,8 млрд грн.

По категорії товарів «Побутова електроніка» відбулося зростання роздрібного товарообороту на 13,8%. Товарооборот товарів категорій «Інформаційні технології» та «Офісна техніка» зменшився на -2,3% та -7,8% відповідно, ринок

Таблиця 1

Динаміка роздрібного товарообороту побутової техніки та електроніки за 2018–2020 рр.

Види товарів	IV кв. 2019 р. / IV кв. 2018 р., %	I кв. – IV кв. 2019 р. / I кв. – IV кв. 2018 р., %	I кв. 2019 р. / I кв. 2020 р., %
Побутова електроніка (СЕ)	13,8%	11,3%	24,3%
Фото (РН)	8,5%	11,0%	-6,0%
Велика побутова техніка (MDA)	5,7%	8,2%	4,3%
Мала побутова техніка (SDA)	8,5%	12,5%	8,9%
Інформаційні технології (ІТ)	-2,3%	-0,7%	-0,9%
Телекомунікаційне обладнання (ТС)	4,2%	6,0%	7,9%
Офісна техніка та витратні матеріали (ОЕ)	-7,8%	4,8%	-18,2%
Всього	5,0%	6,3%	7,0%

Джерело: складено за [9; 10]

Таблиця 2

ABC-аналіз роздрібного товарообороту товарів побутової техніки та електроніки за 2019 р.

Види товарів	Товарооборот за 2019 р., млн грн	Частка, %	Кумулятивна частка, %	Група
Офісна техніка та витратні матеріали (ОЕ)	1232,00	66,61	66,61	А
Фото (РН)	518,00	28,01	94,62	В
Телекомунікаційне обладнання (ТС)	36,11	1,95	96,57	С
Велика побутова техніка (MDA)	20,73	1,12	97,69	С
Інформаційні технології (ІТ)	19,71	1,07	98,75	С
Побутова електроніка (СЕ)	12,48	0,67	99,43	С
Мала побутова техніка (SDA)	10,64	0,58	100,00	С
Всього	1849,66			

Джерело: складено за [9; 10]

Таблиця 3

XYZ-аналіз роздрібного товарообороту товарів побутової техніки та електроніки за 2019 р.

Види товарів	Квартали 2019 р., млн грн				Коеф. варіації	Група
	I	II	III	IV		
Побутова електроніка (СЕ)	2,614	2,057	2,531	5,274	46,73%	Z
Фото (РН)	118	127	142	131	7,68%	X
Велика побутова техніка (MDA)	3,987	4,778	5,601	6,36	19,79%	Y
Мала побутова техніка (SDA)	2,547	2,116	2,474	3,501	22,25%	Y
Інформаційні технології (ІТ)	4,703	3,983	5,02	5,999	16,98%	Y
Телекомунікаційне обладнання (ТС)	8,153	7,73	9,176	11,055	16,40%	Y
Офісна техніка та витратні матеріали (ОЕ)	314	252	309	357	13,99%	Y

Джерело: складено за [9; 10]

побутової техніки та електроніки в перший тиждень карантину (15–21 березня 2020 р.) скоротився на 37%. При цьому офлайн-продажі впали на 54%, тоді як онлайн – зросли на 20%. Попередньо вказані цифри пояснюються тим, що споживачі найбільше придбавали в Інтернет-магазинах харчові та господарські товари.

Для забезпечення дотримання самоізоляції своїх споживачів роздрібні торговельні мережі швидко перейшли в онлайн-простір, використавши або власний Інтернет-магазин, або Інтернет-платформи.

Проаналізуємо, які саме асортиментні позиції були найбільш прибутковими та стабільними в прогнозуванні попиту в 2019 р.

Проведемо ABC-аналіз роздрібного товарообороту товарів побутової техніки та електроніки за 2019 р. (табл. 2).

Відповідно до даних табл. 3, найбільший товарооборот товарів, що реалізовані через мережу Інтернет, приносить категорія «Офісна техніка та витратні матеріали» – 66,61%. На другому місці знаходяться товари «Фото», що належать до категорії товарів групи В та становлять 28% ринку. Це можна пояснити підвищеним попитом на якісне відео та фото, оскільки сьогодні

якісні фотографії є одним із важливих чинників зростання продажу товарів через мережу Інтернет. Решта товарів, представлені в таблиці, належать до категорії С, це товари масового попиту, які приносять прибуток, але ринок достатньо конкурентний, тому ціни майже в усіх Інтернет-магазинах однакові. Проведемо XYZ-аналіз роздрібного товарообороту товарів побутової техніки та електроніки за 2019 р. (табл. 3)

Згідно з XYZ-аналізом, до групи «Х» належить категорія товарів «Фото», попит на які є досить рівномірним і роздрібний товарооборот цієї групи товарів є добре передбачуваним. Зовсім непередбачуваним є попит на товари категорії «Побутова електроніка», це можна пояснити динамічним оновленням асортименту, високою конкуренцією та одноманітністю товарів.

На основі вищенаведених розрахунків побудуємо матрицю ABC-XYZ-аналізу (рис. 5).

Таким чином, потрапляючи до кластеру ВХ, товари групи «Фото (РН)» мають високий рівень участі в доходах підприємств у поєднанні з нестабільністю споживання і складністю його прогнозу. Своєю чергою, стабільність споживання та середній рівень дохідності демонструє «Офісна техніка та витратні матеріали (ОЕ)». Товари, які належать до груп

	А	В	С
Х		Фото (РН)	
Y	Офісна техніка та витратні матеріали (ОЕ)		Телекомунікаційне обладнання (ТС) Інформаційні технології (ІТ) Мала побутова техніка (SDA) Велика побутова техніка (MDA)
Z			Побутова електроніка (СЕ)

Рис. 5. Матриця ABC-XYZ-аналізу побутової техніки та електроніки

«Велика побутова техніка (MDA)», «Телекомунікаційне обладнання (TC)», «Інформаційні технології (IT)», «Мала побутова техніка (SDA)», відносяться до категорії СУ, що характеризується середнім рівнем доходності та випадковим споживанням. «Побутова електроніка (СЕ)», з одного боку, характеризується низьким рівнем доходу та випадковим споживанням, з іншого – найчастішим оновленням асортименту, що також притаманне цій чарунці в матриці.

Проаналізуємо дані I та II кварталів 2020 р. Перші 11 тижнів 2020 р. (з 1 січня по 17 травня) ключові ринки побутової техніки та електроніки в Україні демонстрували зростання на 13% у гривневому вимірі порівняно з аналогічним періодом 2019 р. Найбільше зросли продажі телевізорів (+24%), пилососів (+28%) та посудомийних машин (+30%) [12].

Карантинні обмеження на території України розпочалися з 12 березня 2020 р., і відразу це відобразилося на ринку побутової техніки та електроніки скороченням обсягів продажу на 26% саме в період з 16 березня до 19 квітня 2020 р. (12–16-й тижні) порівняно з аналогічним періодом 2019 р., ці дані також підтверджує й Європейська бізнес-асоціація [11; 12]. Через обмеження, пов'язані з пандемією COVID-19, та панічні настрої серед споживачів фокус змістився на товари першочергової необхідності. Найбільше постраждав ринок смартфонів та мобільних телефонів із падінням на рівні 43% порівняно з 12–16-м тижнями 2019 р. [12].

Різкого падіння також зазнали ключові категорії великої побутової техніки: мікрохвильові печі (-31%), холодильники (-35%), плити та духовки (-35%). Єдиною групою товарів, що продемонстрували підвищення продажу в найбільш кризовий період 12–16-го тижнів, були ноутбуки з показником зростання у 22%.

Адаптивний період для покупців фахівці відзначають 7–20-й тижні 2020 р. (20 квітня – 17 травня), коли більшість населення країни перейшла на дистанційну форму роботи та навчання. Саме у цей період спостерігалось зростання продажу приладів для готування їжі, телевізорів, пилососів. Також покупці здійснювали відкладені покупки, що позитивно вплинуло на продажі смартфонів та великої побутової техніки. Ринок побутової техніки та електроніки з 17-го до 20-го тижня відновлюється, показник зростання – 8% порівняно з аналогічним періодом 2019 р. Лідером ринку за темпами зростання продажів є категорія ноутбуків (+63%). Водночас зростання демонструють пилососи (+49%), електробритви (+33%) та телевізори (+39%) [12].

Висновки і пропозиції. Отже, непрогнозована глобальна пандемія призвела до зниження попиту і товарообороту більшості підприємств торгівлі та зруйнувала всі прогнози продажу. Інтернет-магазини відчули різку появу нових конкурентів та розпочали боротьбу за споживача.

Погоджуємось з дослідниками та фахівцями, які відзначають ключові трансформації, що відбуваються на ринку побутової техніки та електроніки внаслідок обмежень, пов'язаних із заходами протидії пандемії COVID-19, а саме зміну споживачьких пріоритетів. Як наслідок, порушення сезонності товарів, зниження доходів населення призвели до змін споживачького кошику, підвищилася лояльність до Інтернет-покупок нецільової аудиторії цього сегменту. Сфера послуг також зазнала змін, особливо це стосується категорії доставки товарів. Однак у зв'язку зі зниженням платоспроможності споживачів є пропозиція щодо розроблення інструментів для відтермінування виплати всієї суми за придбаний товар та полегшення оформлення такого виду оплати. Відтермінування платежу підтримає

лояльність покупця до компанії, а також поліпшить якість та безконтактність доставки товару, адже у зв'язку з карантинними заходами безпека як працівників, так і клієнтів має бути на першому місці.

Література:

1. Полях В.М., Кривошеєва Н.М., Ключко В.М. Електронна комерція: теоретико-правові засади та сучасний стан в Україні. *ScienceRise*. 2017. С. 11–17.
2. Пілевич Д. Роль електронної комерції в розвитку інформаційної економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1. С. 88–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2019_1_12 (дата звернення: 19.06.2020).
3. Маловичко С.В. Ринок електронної комерції України: основні тенденції. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 4. С. 123–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2014_4_19 (дата звернення: 25.06.2020).
4. Синявська О.О. Електронна торгівля в Україні: тенденції та перспективи розвитку. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2019. С. 126–132.
5. Гліненко Л., Дайновський Ю. Стан і перспективи розвитку електронної торгівлі України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. С. 83–102.
6. Федоричак В. Що найчастіше українці купують в Інтернеті у 2020 році. URL: <https://lemarbet.com/ua/biznes-v-ukraine/chto-chashhe-vsego-ukraintsy-pokupayut-v-internete-v-2015-godu/> (дата звернення: 20.05.2020).
7. 17% українських онлайн-покупців здійснюють більше 20 покупок на рік: інсайти e-commerce ринку 2019. URL: <https://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/news/online-shopping-2019/> (дата звернення: 25.06.2020).
8. Зайцев І. Спецпроект E-commerce UA: Як за рік змінилися показники ключових Інтернет-магазинів України. 2019. URL: <https://rau.ua/novyni/spetsproekt-e-commerce-ua/2/> (дата звернення: 22.06.2020).
9. Результати GfK TEMAX® Україна за I квартал 2020 року. URL: <https://temax.gfk.com/uk-ua/UAH/reports/> (дата звернення: 27.05.2020).
10. Вперше з 2016-го: продажі техніки та електроніки в Україні в III кварталі скоротилися – GfK. 2019. URL: <https://rau.ua/novyni/prodazhi-tehniki-elektroniky-gfk/> (дата звернення: 24.06.2020).
11. Вінокуров Я. Під час карантину попит на смартфони та побутову техніку впав на 30% – бізнес-асоціація. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/pid-chas-karantinu-popit-na-smartfoni-ta-pobutovu-tehniku-vpav-na-30-biznes-asociaciya> (дата звернення: 25.06.2020).
12. GfK: ринок побутової техніки та електроніки виріс на 13% у гривні за п'ять місяців 2020 року. URL: <https://retailers.ua/uk/news/management/10560--gfk-ryinok-byitovoy-tehniki-i-elektroniki-vyiros-na-13-v-grivne-za-pyat-mesyatsev-2020-goda> (дата звернення: 22.06.2020).

References:

1. Poljakh V.M. Kryvoshejeva N.M., Klochko V.M. (2017) Elektronna komercija: teoretyko-pravovi zasady ta suchasnyj stan v Ukraini. Scientific Journal «ScienceRise», pp. 11–17.
2. Pilevych D. (2019) Rolj elektronnoji komerciji v rozvytku informacijnoji ekonomiky. Problemy i perspektivy ekonomiky ta upravlinnja, no. 1, pp. 88–95. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2019_1_12 (accessed 19 June 2020).
3. Malovychko S.V. (2014) Rynok elektronnoji komerciji Ukrainy: osnovni tendenciji. Visnyk Chernighivskogo derzhavnogo tekhnologichnogho universytetu. Serija: Ekonomichni nauky, no. 4, pp. 123–127. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcndtue_2014_4_19 (accessed 25 June 2020).
4. Synjavska O.O. (2019) Elektronna torghivlja v Ukraini: tendenciji ta perspektivy rozvytku [Serija «Mizhnarodni vidnosyny»

- Ekonomika. Krajinoznavstvo. Turyzm”]. Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina, pp. 126–132.
5. Ghlinenko L., Dajnovskyj Ju. (2018) Stan i perspektyvy rozvytku elektronnoji torehivli Ukrainy. Marketyngh i menedzhment innovacij, pp. 83–102.
6. Fedorychak V. (2020) Shho najchastishe ukrajinci kupujutj v Interneti u 2020 roci. Available at: <https://lemarbet.com/ua/biznes-v-ukraine/chto-chashhe-vsego-ukraintsy-pokupayut-v-internete-v-2015-godu/> (accessed 20 May 2020).
7. 17% ukrajinsjkykh onlajn-pokupciv zdijsnjutj biljshe 20 pok-upok na rik: insajty e-commerce rynku 2019 (2019) Available at: <https://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/news/online-shopping-2019/> (accessed 25 June 2020).
8. Zajcev I. (2019) Specproekt «E-commerce UA»: Jak za rik zminy-ljsja pokaznyky ključovykh internet-magazyniv Ukrainy. 2019. Available at: <https://rau.ua/novyni/spetsproekt-e-commerce-ua/2/> (accessed 22 June 2020).
9. Rezuljaty «GfK TEMAX® Ukrainja» za I kvartal 2020 roku. (2020) Available at: <https://temax.gfk.com/uk-ua/UAH/reports/> (accessed 27 May 2020).
10. Vpershe z 2016-gho: prodazhi tehniky ta elektroniky v Ukraini v III kvartali skorotylysja – GfK (2019) Available at: <https://rau.ua/novyni/prodazhi-tehniky-elektroniky-gfk/> (accessed 24 June 2020).
11. Vinokurov Ja. (2020) Pid chas karantynu popyt na smartfony ta pobutovu tehniku vpav na 30% – biznes asociacija. Available at: <https://hromadske.ua/posts/pid-chas-karantynu-popit-na-smartfoni-ta-pobutovu-tehniku-vpav-na-30-biznes-asociacija> (accessed 25 June 2020).
12. GfK: rynek pobutovoji tehniky ta elektroniky vyrys na 13% u ghryvni za p'jatj misjacyv 2020 roku (2020) Available at: <https://retailers.ua/uk/news/menedjment/10560--gfk-ryinok-byito-voy-tehniky-i-elektroniky-vyiros-na-13-v-grivne-za-pyat-mesjat-sev-2020-goda> (accessed 22 June 2020).

Аннотация. В 2020 г. Украина и мир столкнулись с новым вызовом, а именно с вирусом COVID-19, который повлиял не только на медицинскую, но и на экономическую сферу общества. Так, например, предприятия электронной торговли вынуждены работать и принимать быстрые решения в условиях непрогнозируемости для удовлетворения своих потребителей. В статье предложена классификация предприятий электронной коммерции в системе B2C. Отмечена динамика продаж предприятий электронной торговли, специализирующихся на продаже бытовой техники и электроники во время карантина. Проведен ABC-XYZ-анализ ассортимента бытовой техники и электроники. Установлена динамика продаж бытовой техники и электроники в течение 2019 и 2020 гг. Проанализирован рынок электронной торговли в Украине в системе B2C во время пандемии. Сформированы рекомендации для Интернет-магазинов, реализующих бытовую технику и электронику.

Ключевые слова: электронная торговля, бытовая техника и электроника, самоизоляция, карантин, пандемия.

Summary. In 2020, Ukraine and the world faced a new challenge, namely the COVID-19 virus, which affected not only the medical but also the economic sphere of society. The losses were suffered by enterprises whose activities are related to the operation of hotels and restaurants, passenger transportation, travel services, offline trade. In e-commerce, the situation is not so clear: first, quarantine restrictions have led to the expansion of the target audience of the B2C sector (business-to-consumer) and changes in consumer preferences, and secondly, there has been a rapid expansion of offline stores into the Internet. In today's conditions and given the demand for goods, more and more companies see the development of their activities in the segment of e-commerce, by creating new sales channels and expanding existing ones. The search for new opportunities to meet the needs of consumers forces the market to move forward, stimulates the emergence of new solutions and proposals for online business. For example, e-commerce companies are forced to operate and make quick decisions in conditions of unpredictability to satisfy their customers. The unpredictable global epidemic has reduced the demand and turnover of most trade enterprises and destroyed all sales forecasts. Online stores felt the sharp emergence of new competitors and began to fight for the consumer. The article proposes the classification of e-commerce enterprises in the B2C system. The dynamics of sales of e-commerce enterprises specializing in the sale of household appliances and electronics during quarantine restrictions is determined. ABC-XYZ analysis of the range of home appliances and electronics was conducted. The dynamics of sales of home appliances and electronics during 2019 and 2020 was established. The e-commerce market in Ukraine in the B2C system during the pandemic was analyzed. Recommendations for online stores that sell home appliances and electronics have been formed. After analyzing the opinion of experts, let us agree with them really in the market of home appliances and electronics there are key changes associated with measures to combat the pandemic COVID-19: violation of traditional seasonality of sales, changes in trends due to falling consumer incomes, greater flexibility in choosing "normal" or online store, the gradual blurring of the boundaries between traditional and online retail, the development of digital services: e-commerce, payment systems and ordering and delivery services.

Keywords: e-commerce, home appliances and electronics, self-isolation, quarantine restrictions, pandemic.

Бондаревська О.М.*к.е.н., старший викладач кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування,**Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»***Bondarevska Olha***National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»*

ЗАЛУЧЕННЯ СТЕЙКХОЛДЕРІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

ATTRACTING STAKEHOLDERS TO THE IMPLEMENTATION OF THE PROGRAM FOR THE REGION'S SOCIO-ECONOMIC SECURITY

Анотація. У статті визначено сутність поняття «стейкхолдери програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону». Розкрито переваги та ризики від залучення стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Доведено, що залучення стейкхолдерів у межах реформи територіальних громад в Україні дасть змогу поширити вдалий досвід реалізації заходів щодо зміцнення соціально-економічної безпеки регіону і створить позитивний ефект для сусідніх регіонів, якщо такий досвід матиме реальний та відчутний ефект. Обґрунтовано, що реалізація ризиків від залучення стейкхолдерів матиме негативний вплив на виконання завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Проаналізовано наслідки реалізації ризиків залучення стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Запропоновано шляхи подолання ризиків залучення стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

Ключові слова: стейкхолдери, регіон, безпека, програма, соціально-економічна безпека регіону, переваги, ризики, регіональна програма, регіональний розвиток.

Постановка проблеми. Реалізація програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону потребує спільних зусиль різноманітних суб'єктів безпекозабезпечувальної діяльності в регіоні. Регіон є складною соціально-економічною системою, і соціально-економічну безпеку регіону не можна забезпечити виключно за рахунок адміністративного впливу. Значно більших результатів у забезпеченні соціально-економічної безпеки регіону можна досягти на основі поєднання зусиль стейкхолдерів та узгодження їхніх інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть інтерес менеджерів до питання взаємовідносин із зацікавленими сторонами постійно підсилюється, оскільки важко знайти ефективний механізм узгодження інтересів стейкхолдерів. Концепція зацікавлених сторін є однією з найбільш поширених із науково-практичного погляду, вона покладена в основу «стейкхолдерської теорії фірми» як самостійний напрям загального та стратегічного менеджменту. Фактично поява такого підходу стала великим проривом у розвитку КСВ бізнесу перед суспільством. У монографії Е. Фрімана «Стра-

тегічне управління: роль зацікавлених сторін» (1984 р.), яка стала початком розвитку цієї концепції, автор уводить новий термін – stakeholder (зацікавлена особа). Теорія та практика стейкхолдерського підходу розвивається в працях А. Керолла, який запропонував використовувати для персоніфікації ролі стейкхолдерів матрицю, яка побудована з урахуванням рівнів соціальної відповідальності за принципом піраміди КСВ, яка наочно демонструє багаторівневу відповідальність кожної заінтересованої сторони, поєднуючи її з очікуваннями від співпраці, а також дає змогу ранжувати за важливістю склад стейкхолдерів і виявляти протиріччя в їхніх інтересах.

Проблемі розвитку стейкхолдерського підходу присвячено наукові праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Серед них слід назвати таких, як О. Алексєєва, В. Апопій, М. Березіна, О. Даниленко, В. Євтушенко, А. Керол, Р. Каплан, Н. Козлова, А. Колот, Н. Краснокутська, Н. Міценко, І. Мішук, Т. Мостенська, О. Охріменко, Л. Петрашко, М. Саприкіна, А. Череп. Дослідження взаємовигідних очікувань стейкхолдерів у разі реалізації соціального партнерства розглядають у своїх працях Л. Коновалова, М. Корсаков та В. Якімець.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість робіт, в яких висвітлюється окреслена проблематика, тематика залучення стейкхолдерів до реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону достатньою мірою не вивчена та потребує подальшого поглиблення наукового дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження переваг та ризиків залучення стейкхолдерів до реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу. Стейкхолдери програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону – це окремі посадові особи, власники та керівники підприємств, організацій та установ, яких безпосередньо стосується зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, або ті з них, які можуть вплинути на зміцнення її рівня, вплинути на нього, використовуючи наявні можливості.

Залучення стейкхолдерів на регіональному рівні до зміцнення соціально-економічної безпеки регіону втілює у безпекозабезпечувальну діяльність регіону ідею необхідності залучення різноманітних суб'єктів до розроблення та реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Це дає змогу під час розроблення програми зміцнення соці-

ально-економічної безпеки регіону врахувати різні точки зору, місцевій владі «почути» точку зору представників громад, соціального сектору, медіасектору, які стикаються з певними проблемами, а відповідним представникам різних груп висловити свою точку зору та бути «почутими» владою. У реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону залучення стейкхолдерів передбачає не лише висловлення ними власної позиції, а й конкретні дії з їхнього боку.

Залучення різних груп стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону потребує більше часу для координації дій та значно більше зусиль. Реалізація програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону винятково на адміністративних зусиллях органів місцевої влади без залучення суспільства, бізнесу та інших зацікавлених сторін призведе до суттєвого зменшення результативності програми й навіть, можливо, до формального характеру її виконання, якщо виконання окремих її складових частин буде мати декларативний характер без реальних зрушень у соціальному та економічному складниках соціально-економічної системи регіону як комплексного утворення. Переваги від залучення регіональних стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону надано в табл. 1.

Першою з переваг слід уважати відповідність тренду створення та розвитку соціально-економічної системи регіону, територіальних громад, який сьогодні яскраво виражений в Україні. За останні декілька років у країні проводиться реформа щодо укрупнення адміністративних одиниць та створення територіальних громад. Така реформа передбачає надання громадам певної самостійності. І в такій ситуації забезпечення соціально-економічної безпеки регіону на основі залучення різних стейкхолдерів у межах однієї територіальної громади є шляхом до укріплення зв'язків в межах однієї територіальної громади між представниками різних структур та груп населення. На перспективу це матиме суттєвий позитивний вплив на функціонування територіальних громад загалом, узгодження інтересів різних суб'єктів регіональної економіки та регіонального управління.

Перевагою залучення стейкхолдерів до реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону слід уважати можливість комплексного вирішення питань зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, коли кожен зі стейкхолдерів братиме участь у виконанні програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону на основі тих можливостей, які він має. Наприклад:

представники медіа структур можуть інформувати громадськість про виконані завдання програми, забезпечувати зворотний зв'язок;

представники наукових освітніх структур можуть сформулювати наукове підґрунтя вирішуваних завдань програми та вести роз'яснювальну роботу серед молоді;

представники бізнесу зможуть знайти ресурси різних видів для вирішення завдань програми.

Комбінування різних ресурсів (не тільки матеріальних), які є у розпорядженні різних регіональних стейкхолдерів, дасть змогу максимально комплексно підійти до виконання завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

Регіональні стейкхолдери мають різні ресурси: матеріальні, фінансові, адміністративні, інформаційні, людські. І для успішного виконання розробленої програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону необхідне залучення всіх видів ресурсів та їх комбінування. На окрему увагу заслуговує інформаційна та комунікаційна підтримка, яку можуть забезпечити ЗМІ, медіаресурси та освітні заклади. Слід ще раз підкреслити, що зміцнення соціально-економічної безпеки регіону – це завдання не лише для регіональних органів влади, це питання важливе для всіх стейкхолдерів, тому саме медійна підтримка та висвітлення заходів щодо зміцнення соціально-економічної безпеки регіону з метою ознайомлення громадськості важливі, у тому числі для підтримки реалізації програми.

Нарешті, широке залучення стейкхолдерів у межах реформи територіальних громад в Україні дасть змогу поширити вдалий досвід реалізації заходів щодо зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, що дасть можливість не тільки забезпечити зміцнення соціально-економічної безпеки регіону в окремо взятому регіоні, а й створить позитивний ефект для

Таблиця 1

Переваги від залучення стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону

Перевага	Зміст переваги
Розвиток територіальних громад	Залучення різних стейкхолдерів у межах однієї територіальної громади дасть змогу укріпити соціальні зв'язки в ній, показати єдність інтересів та сприятиме формуванню громади як цілісного соціально-економічного-територіального утворення
Усебічне охоплення питань соціально-економічної безпеки регіону	Залучення різних стейкхолдерів дасть змогу комплексно підійти до вирішення різних питань забезпечення соціально-економічної безпеки (економічних, соціальних, кримінальних, адміністративних тощо), у тому числі за рахунок легального використання різних ресурсів, які належать різним стейкхолдерам
Ресурсна підтримка	Залучення різних стейкхолдерів дасть змогу поєднати різні види ресурсів, які є у розпорядженні різних стейкхолдерів (матеріальні, фінансові, адміністративні, інформаційні, людські тощо) для вирішення спільних завдань
Інформаційна та комунікаційна підтримка	Залучення окремих стейкхолдерів дасть змогу максимально розповсюдити інформацію про здійснювані заходи й залучити достатні верстви населення регіону та як мінімум повно їх проінформувати для забезпечення широкої підтримки здійснюваним заходам
Розповсюдження вдалого досвіду (досвід громад в Україні)	Залучення різних стейкхолдерів дасть змогу накопичувати та у разі необхідності поширювати позитивний досвід щодо здійснення заходів зміцнення соціально-економічної безпеки регіону
Медійна підтримка	Залучення в числі стейкхолдерів представників ЗМІ та медіаструктур дасть змогу широко висвітлити питання забезпечення соціально-економічної безпеки регіону та отримати необхідну підтримку від різних верств населення, інформувати громадськість про здійснювані заходи

сусідніх регіонів, якщо такий досвід буде мати реальний та відчутний ефект.

Залучення стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону має не лише переваги, а й несе певні ризики, які необхідно виявляти, попереджувати та своєчасно реагувати на їх виникнення за їх актуалізації. Ризики залучення стейкхолдерів до виконання завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону представлено у табл. 2.

Цілком можливе виникнення антагоністичних відносин між окремими стейкхолдерами, що можуть бути викликані як технічними (робочими), так і особистісними причинами, конфліктом бізнес-інтересів, небажанням стейкхолдерів надавати ресурси через їх обмеженість тощо. Звичайно, якщо такі стейкхолдери спільно беруть участь у реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, то це не може не вплинути на порядок її виконання. Проявом таких антагоністичних відносин є невіршуваний конфлікт інтересів між окремими стейкхолдерами в регіоні. Звичайно, що якщо такий конфлікт є, то спільне залучення таких стейкхолдерів до проєктів або заходів для зміцнення соціально-економічної безпеки регіону уявляється сумнівним. Це не виключає можливості участі таких стейкхолдерів у межах різних проєктів та заходів однієї програми, але перетинання їхніх зусиль та інтересів у тому самому проєкті – це шлях до загострення конфлікту, а не для досягнення цілей програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

Певний ризик становить і відсутність реального інтересу стейкхолдера до вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону: зміцнення соціально-е-

кономічної безпеки регіону передбачає не тільки активну та координаційну роль органів державної влади на регіональному рівні, а й широке залучення на добровільних засадах різних суб'єктів, які тією чи іншою мірою впливають на перебіг соціально-економічних процесів у регіоні.

Відсутність реального інтересу стейкхолдера до вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону автоматично призведе до зменшення дієвості програми та її комплексного характеру. Через відсутність інтересу стейкхолдеру до реальної участі у програмі його внесок буде значно меншим, так само як і досягнутий ефект від реалізації програми.

Зовсім інший характер має ризик тривалих витрат часу щодо реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Тривалі витрати часу зумовлені кількома причинами, серед яких:

повільний характер діяльності органів державної влади загалом;

необхідність координації зусиль різних стейкхолдерів під час реалізації програми;

вирішення конфліктів та непорозумінь між стейкхолдерами;

комплексний характер регіону як об'єкта управлінського впливу.

Реалізація зазначених ризиків матиме негативний вплив на виконання завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, наслідки якого представлено у табл. 3.

Зміцнення соціально-економічної безпеки регіону обов'язково має корелювати з наявною нормативною базою, адже будь-які обмеження, заборони або просто відсутність дозволів на рівні загальнодержавних нормативних актів може виступити

Таблиця 2

Ризики залучення стейкхолдерів для виконання завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону

Ризик	Зміст ризику
Антагоністичні відносини між окремими стейкхолдерами	Конфліктні міжособистісні відносини між представниками окремих стейкхолдерів через конфлікт інтересів або міжособистісні відносини
Невіршуваний принциповий конфлікт інтересів	Наявність принципового конфлікту інтересів між окремими стейкхолдерами, який не може бути вирішений (конфлікт описується позиційною грою «виграв – програв») і тому унеможливорює можливість їхньої співпраці навіть для вирішення спільного завдання зміцнення соціально-економічної безпеки регіону
Відсутність принципового інтересу стейкхолдера до вирішення завдань соціально-економічної безпеки регіону	Стейкхолдер не має зацікавленості у вирішенні завдань забезпечення соціально-економічної безпеки регіону, не зацікавлений у розвитку регіону, керується виключно власними інтересами, які з інтересами регіону не пов'язані
Тривалі затрати часу	Залучення стейкхолдерів до виконання програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону та узгодження їхніх дій потребує настільки значних витрат часу, що стає невиправданим або безрезультативним із погляду зміцнення соціально-економічної безпеки регіону за умов наявної мінливості зовнішнього середовища
Нормативні обмеження на рівні загальнодержавних нормативних актів	Проведення окремих запланованих заходів зі зміцнення соціально-економічної безпеки регіону прямо заборонено загальнодержавними нормативними актами або потребує додаткових дозвільних процедур
Обмеженість можливостей або компетенції стейкхолдера	Компетенція окремого стейкхолдера щодо проведення окремих запланованих заходів зі зміцнення соціально-економічної безпеки регіону є обмеженою й недостатньою для здійснення таких заходів
Розголошення конфіденційної інформації щодо стану соціально-економічної безпеки регіону	Витік конфіденційної інформації щодо стану соціально-економічної безпеки регіону й формування негативної реакції громадськості щодо здійснюваних дій
Намагання окремих стейкхолдерів використовувати участь у підвищенні соціально-економічної безпеки регіону для вирішення власних цілей. Опортуністична поведінка	Свідомі дії окремих стейкхолдерів щодо дотримання та захисту своїх інтересів у супереч інтересам інших регіональних стейкхолдерів та всупереч завданню забезпечення соціально-економічної безпеки регіону, які стають можливими внаслідок наявності у стейкхолдерів інформації про здійснювані заходи з метою забезпечення соціально-економічної безпеки регіону та певних ресурсів

**Наслідки реалізації ризиків залучення стейкхолдерів
для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону**

Ризик	Наслідки ризику
Антагоністичні відносини між окремими стейкхолдерами	Неможливість співпраці між стейкхолдерами в межах виконання розробленої програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Ускладнення та уповільнення в реалізації програми. Намагання окремих стейкхолдерів отримати вигравну позицію чи додаткові ресурси за рахунок інших стейкхолдерів під час реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону
Невирішуваний принциповий конфлікт інтересів	Відсутність зацікавленості окремих стейкхолдерів у реалізації розробленої програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, що веде до вихолощування змісту такої програми, її декларативного формального характеру, відсутності конкретних дій окремих стейкхолдерів та їхнього бажання використовувати власні ресурси
Відсутність принципового інтересу стейкхолдера до вирішення завдань соціально-економічної безпеки регіону	Декларативний характер заходів. Неактуальність запланованих заходів щодо зміцнення соціально-економічної безпеки регіону через їх запізнення. Невідповідність змісту заходів мінливому стану соціально-економічної безпеки регіону
Тривалі затрати часу	Неможливість здійснення окремих заходів або реалізації окремих проєктів у межах зміцнення соціально-економічної безпеки регіону через відсутність нормативного державного регулювання
Нормативні обмеження на рівні загальнодержавних нормативних актів	Неможливість стейкхолдера здійснити певні заходи або проєкти в межах розробленої програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону
Обмеженість можливостей або компетенції стейкхолдера	Несанкціонований доступ окремих осіб до конфіденційної інформації. Шкода діловій репутації окремих суб'єктів господарювання. Погіршення інвестиційного та бізнес-клімату регіону. Намагання представників бізнесу вивести виробничі потужності та фінансові ресурси за межі регіону. Зростання соціальної напруженості. Виникнення актів громадського спротиву
Розголошення конфіденційної інформації щодо стану соціально-економічної безпеки регіону	Спрямованість фактичного змісту програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону на досягання інтересів окремих стейкхолдерів і відсутність достатньої уваги до інтересів громадськості та суспільства у регіоні. Нераціональне витрачання ресурсів стейкхолдерів у межах розробленої програми
Намагання окремих стейкхолдерів використовувати участь у підвищенні соціально-економічної безпеки регіону для вирішення власних цілей. Опортуністична поведінка	

вагомим стримуючим важелем щодо виконання заходів для зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Особливо це стосується взаємодії органів регіональної влади з підприємствами недержавної та некомунальної власності, надання певних переваг тощо.

Залучення стейкхолдерів до реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону може зіткнутися з таким ризиком, як обмеженість можливостей або компетенцій стейкхолдера. Кожен зі стейкхолдерів має свої ресурси, можливості та компетенції щодо вирішення певних завдань програми, і відсутність таких ресурсів у край негативно впливатиме на можливість стейкхолдера результативно взяти участь у виконанні програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Навіть у разі бажання стейкхолдера взяти участь у виконанні програми саме нестача ресурсів та/або компетенцій і можливостей може стати серйозною перешкодою.

Існує певний ризик розголошення конфіденційної інформації у разі залучення стейкхолдерів до виконання програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону: участь представників стейкхолдера в координаційних заходах, залучення до виконання певних заходів неодмінно призведуть до ознайомлення представників стейкхолдера з конфіденційною інформацією, щодо якої в такому разі існує ризик її розголошення. Такий ризик прямо пов'язаний із таким ризиком, намагання окремих стейкхолдерів використовувати участь у виконанні програми зміцнення соціально-економічної безпеки підприємства для досягнення власних цілей, прагнення опортуністичної поведінки навіть на шкоду інтересам такої програми.

Опортуністична поведінка є одним із важливих понять у концептах інституціоналізму та неінституціоналізму й традиційно розглядається як слідування власним інтересам, які не обмежуються судженнями моралі [1, с. 43]. Опортунізм може проявлятися не тільки у прагненні до задоволення власних інтересів, а й у введенні в оману, викривленні або прихованні істини [2, с. 98]. Саме опортуністична поведінка спричиняє виникнення додаткових загроз та ризиків для учасників економічних відносин, і тому опортуністична поведінка стейкхолдера, який володіє конфіденційною інформацією, може зашкодити виконанню програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

Визначені ризики залучення стейкхолдерів до виконання програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону та наслідки реалізації ризиків потребують уваги до превентивної нейтралізації ризиків, їхнього усунення. Розроблені принципи шляхи подолання ризиків залучення стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону представлені у табл. 4.

Принципові шляхи подолання ризиків залучення стейкхолдерів для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону не є гарантією уникнення можливих наслідків ризиків. Проте використання наданих шляхів дає змогу уникнути окремих ризиків ще до моменту їх виникнення, випереджає та попереджає виникнення таких ризиків, що посилює ймовірність результативного виконання програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

**Принципові шляхи подолання ризиків залучення стейкхолдерів
для вирішення завдань програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону**

Ризик	Принципові шляхи подолання ризику
Антагоністичні відносини між окремими стейкхолдерами	Залучення до складу виконавців програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону тільки тих стейкхолдерів, між якими заздалегідь відсутні конфлікти та антагоністичні відносини
Невирішуваний принциповий конфлікт інтересів	Пошук мотивів та стимулів (матеріальних, адміністративних, соціальних, особистісних тощо) залучення стейкхолдера до вирішення завдань соціально-економічної безпеки регіону. Чітке розуміння таких мотивів для визначеного кола стейкхолдерів
Відсутність принципового інтересу стейкхолдера до вирішення завдань соціально-економічної безпеки регіону	Використання методів та прийомів управління проєктами, які дають змогу мінімізувати витрати часу за умови досягнення поставлених цілей. Попереднє максимальне узгодження інтересів усіх виконавців задля запобігання негативному впливу конфлікту інтересів
Тривалі затрати часу	Попередній аналіз наявного нормативного поля щодо його достатності та існуючих обмежень щодо реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону
Нормативні обмеження на рівні загальнодержавних нормативних актів	Укладання попередніх угод щодо чіткої конкретизації намірів стейкхолдера та його дій, а також відповідальності за невиконання таких дій
Обмеженість можливостей або компетенції стейкхолдера	Підписання стейкхолдерами угод про нерозголошення конфіденційної інформації з чіткою конкретизацією відповідальності за порушення таких угод
Розголошення конфіденційної інформації щодо стану соціально-економічної безпеки регіону	Суспільний моніторинг із залученням широкого кола осіб, у тому числі представників органів влади, громадських організацій, медіа щодо недопущення фактів опортуністичної поведінки з боку стейкхолдерів та розкриття таких фактів. Підписання угод про спеціальний порядок дій стейкхолдерів у разі виникнення конфлікту інтересів, попередження інших виконавців програми про виникнення такого конфлікту та шляхи його розв'язання. Окреслення умов виведення юридичних та фізичних осіб
Намагання окремих стейкхолдерів використовувати участь у підвищенні соціально-економічної безпеки регіону для вирішення власних цілей. Опортуністична поведінка	

Висновки і пропозиції. Залучення стейкхолдерів до зміцнення соціально-економічної безпеки регіону дає змогу врахувати різні точки зору як місцевої влади, соціального сектору, медіасектору, так і відповідних представників різних груп. У реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону залучення стейкхолдерів передбачає не лише висловлення ними власної позиції, а й конкретні дії з їхнього боку.

Основною перевагою залучення стейкхолдерів до реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону слід уважати можливість комплексного вирішення питань зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, коли кожен зі стейкхолдерів братиме участь у виконанні програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону на основі тих можливостей, які він має.

Стратегії регіонального розвитку повинні стати дієвими планами розвитку, а для цього необхідно залучити якомога ширше коло стейкхолдерів: громадські організації, агенції регіонального розвитку, підприємців та інших зацікавлених суб'єктів. Чим більше людей буде залучено до написання стратегії, тим більше будуть відчувати відповідальність за неї і тим ефективніше вона буде реалізована.

Література:

- Аммарі А.О. Класифікація стейкхолдерів на основі взаємних очікувань. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8(134). С. 150–155.
- Живицький Д. Регіони повинні залучити якомога більше стейкхолдерів до підготовки стратегій розвитку. *Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news> (дата звернення: 21.05.2020).
- Лагута Я.М. Стейкхолдерський підхід у корпоративній соціальній відповідальності компанії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 25–1. С. 130–133.

- Варцаба В.І. Управління регіональним розвитком: теорія і практика гармонізації цілей та інтересів влади, науки, бізнесу: монографія. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2015. 486 с.
- Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму. Фірми, маркетинг, укладання контрактів / пер. з англ. Київ: АртЕк, 2001. 457 с.
- Lankoski L., Stmith N., Van Wassenhove L. Stakeholder Judgments of Value: Advancing Stakeholder. *Theory through Prospect Theory, INSEAD*. 2011. URL: <http://www.hbs.edu/faculty/conferences> (дата звернення: 03.05.2020).

References:

- Ammari A.O. (2012) Klasifikatsiya steykholderiv na osnovi vzaimnih ochikuvan [Classification of stakeholders based on mutual expectations]. *Actual problems of economy*, № 8(134), pp. 150–155.
- Zhyvitsky D. Regioni povinni zaluchiti yakomoga bilshe steykholderiv do pidgotovki strategiy rozvitku [Regions should involve as many stakeholders as possible in the preparation of development strategies]. *Official website of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine*. <https://www.kmu.gov.ua/news>. Date of application: 21.05.2020.
- Laguta Ya.M. (2017) Steykholderskiy pidhid v korporativnyy sotsialniy vidpovidalnosti kompaniyi [Stakeholder approach in corporate social responsibility of the company]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University*, № 25-1, s. 130–133.
- Vartsaba V.I. (2015) Upravlinnya regionalnim rozvitkom: teoriya i praktika garmonizatsiyi tsiley ta interesiv vladi, nauki, biznesu [Management of regional development: theory and practice of harmonization of goals and interests of government, science, business]: a monograph. *Ivano-Frankiv. Nat. Tech. University of Oil and Gas, Uzhgorod. nat. un-t*. Ivano-Frankivsk: IFNTUNG, 486 p.
- Williamson O. (2001) Ekonomichni institutsiyi kapitalizmu. Firmi, marketing, ukladannya kontraktiv [Economic institutions of capitalism. Firms, marketing, contracting] / trans. from English. K.: Artek, 457 p.
- Stakeholder (2011) Judgments of Value: Advancing Stakeholder / [L. Lankoski, N. Stmith, L. Van Wassenhove]. *Theory through Prospect Theory, INSEAD*. URL: <http://www.hbs.edu/faculty/conferences> Date of application: 03.05.2020.

Аннотация. В статье определена сущность понятия «стейкхолдеры программы укрепления социально-экономической безопасности региона». Раскрыты преимущества и риски от привлечения стейкхолдеров для решения задач программы укрепления социально-экономической безопасности региона. Доказано, что привлечение стейкхолдеров в пределах реформы территориальных общин в Украине позволит распространить удачный опыт реализации мероприятий по укреплению социально-экономической безопасности региона и создаст положительный эффект для соседних регионов, если такой опыт будет иметь реальный и ощутимый эффект. Обосновано, что реализация указанных рисков будет иметь негативное влияние на выполнение задач программы укрепления социально-экономической безопасности региона. Приведены последствия реализации рисков привлечения стейкхолдеров для решения задач программы укрепления социально-экономической безопасности региона. Предложены пути преодоления рисков привлечения стейкхолдеров для решения задач программы укрепления социально-экономической безопасности региона.

Ключевые слова: стейкхолдеры, регион, безопасность, программа, социально-экономическая безопасность региона, преимущества, риски, региональная программа развития.

Summary. The article defines the essence of the concept of “stakeholders in the program of strengthening the socio-economic security of the region”. The benefits and risks of attracting stakeholders to meet the objectives of the program to strengthen the regional socio-economic security were identified. The main advantages of involving stakeholders in the implementation of the program to strengthen the socio-economic security of the region were highlighted, namely: development of local communities, comprehensive coverage of socio-economic security of the region, resource support, information and communication support, dissemination of successful community experience, media support. The involvement of stakeholders in the reform of territorial communities in Ukraine will allow to spread successful experience in implementing measures to strengthen socio-economic security of the region, which will not only strengthen the socio-economic security of the region in a particular region, but also create a positive effect for neighbors. regions, if such an experience will have a real and tangible effect was proved. The main risks of involving stakeholders to fulfill the tasks of the program to strengthen the socio-economic security of the region were considered, namely: antagonistic relations between individual stakeholders, unresolved fundamental conflict of interest, lack of fundamental interest of the stakeholder to solve time problems. levels of national regulations, limited capabilities or competence of the stakeholder. The implementation of these risks has a negative impact on the program objectives fulfillment to strengthen the regional socio-economic security was justified. Consequences of implementing the risks of attracting stakeholders to solve problems under the program to strengthen the regional socio-economic security were explained. The principal ways to overcome the risks of attracting stakeholders to solve the problems of the program for strengthening the regional socio-economic security were suggested. The use of ways to overcome the risks of attracting stakeholders to solve the problems of the program to strengthen the socio-economic security of the region allows to avoid certain risks even before their occurrence, anticipates and prevents the occurrence of such risks, which increases the likelihood of effective implementation of the program to strengthen the socio-economic security of the region was proved.

Keywords: stakeholders, region, security, program, socio-economic security of the region, benefits, risks, regional development program.

Шашина М.В.*к.е.н., доцент,**доцент кафедри економіки і підприємництва,**Національний технічний університет України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***Shashyna Maryna***Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute*

КЛУБИ КОНВЕРГЕНЦІЇ У ЗДІЙСНЕННІ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНІВ

CONVERGENCE CLUBS IN THE IMPLEMENTATION OF REGIONS STRUCTURAL MODERNIZATION

Анотація. У статті окреслено сучасний стан розвитку економіки країни в регіональному розрізі. Ураховуючи низку чинників, а саме географічне розташування, інфраструктурний розвиток, інвестиційний клімат та ресурсне забезпечення, кожний регіон має різний стан соціально-економічного розвитку. Доведено, що у сфері регіонального розвитку проблемним питанням залишається збалансування регіональних відставань певних територій за рахунок будівництва інфраструктурних об'єктів, модернізації виробничих потужностей підприємств і залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій. Проаналізовано розподіл ВРП. Здійснено розподіл регіонів за аграрним конвергенційним клубом та промисловим із метою модернізації виробничих потужностей, підвищення конкурентоспроможності продукції та здійснення структурної модернізації регіонів.

Ключові слова: регіональний розвиток, економіка, клуби конвергенції, інфраструктура, промисловість, сільське господарство.

Постановка проблеми. Характерною тенденцією останніх десятиліть є збільшення дисбалансу між розвитком певних країн та регіонів. Ураховуючи сучасні глобальні виклики та специфіку регіональних особливостей, дані процеси є характерними для багатьох країн. Водночас одним із головних прогнозів неокласичної теорії економічного зростання є те, що в перспективі всі країни та регіони з подібними технологічними характеристиками перейдуть до збалансованої рівноваги на шляху зростання. Отже, економіки з однаковою продуктивністю будуть рости з однаковими темпами і сходиться до тієї ж рівноваги. Це так звана гіпотеза зростання конвергенції, яка була одним із головних центрів літератури емпіричного економічного зростання [9].

По суті, конвергенція до єдиного стабільного стану означає, що бідна країна чи регіон неминує в довгостроковій перспективі переходитиме до рівноваги, яку поділяють усі [1]. Дискусія щодо конвергенції зростання, яка розвивалася протягом останніх трьох десятиліть, була однією з найактивніших в економіці та відіграла центральну роль в емпіричній літературі про зростання. Дана проблематика актуальна й для України та її регіонів, які мають різні рівні соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема структурної модернізації регіонів є досить актуальною. Ураховуючи низку чинників, а саме географічне розташування, інфраструктурний розвиток, інвестиційний клімат та ресурсне забезпечення, кожний регіон має різний стан соціально-економічного розвитку. Нині важливим є пошук механізмів для забезпечення запланованого розвитку країни та кожного її регіону. У значній кількості наукових праць акцентується увага на необхідності структурної модернізації економіки, у тому числі з використання клубів конвергенції. Конвергенційний клуб являє собою об'єднання регіонів чи територій (які спеціалізуються на виробництві певних видів продукції), для яких характерний стрімкий розвиток певних галузей економіки чи загальний соціально-економічний розвиток у цілому.

Аналізуючи літературні джерела, слід відзначити певні публікації, у яких розкрито питання структурної модернізації регіонів. Так, О.Ю. Снігова у своїх наукових публікаціях досліджувала специфіку розкриття потенціалу смарт-спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні [1]. О.І. Амоша досліджувала передумови смарт-спеціалізації Донецько-Придніпровського макрорегіону на основі розвитку хімічного виробництва [2]. Є.М. Данкевич досліджував проблеми і механізми раціонального використання та охорони регіональних природних ресурсів в умовах міжгалузевої інтеграції [3; 5]. Значна кількість статистичної інформації у регіональному розрізі міститься на офіційному сайті «Регіональна статистика» Державної служби статистики України [4], сайті Державної служби статистики України [11]. О.М. Галенко та Л.А. Різва проводили стратегічний аналіз регіонального розвитку як ключовий елемент стратегічного управління [6]. О.В. Замазій досліджував стратегічний аналіз: системне уявлення про стратегічне управління [7]. Міжнародні інституції та фонди також досліджують специфіку регіонального розвитку та здійснюють пошук інвестиційно привабливих регіонів. Особливо це актуально у сфері сільського господарства. Є значна кількість аналітичних матеріалів, де відображено інформацію про клуби конвергенції у здійсненні структурної модернізації регіонів: Global Opportunity Report 2019 [8]; Global Risks 2020 [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість вітчизняних інформаційних ресурсів також відображає дані про специфіку регіонального розвитку

та необхідність формування клубів конвергенції для здійснення структурної модернізації регіонів : Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України по регіонах [12]; Індекс інвестиційної привабливості України [13]; Інвестиційний клімат України [14]. Водночас, ураховуючи глобальні виклики внутрішнього та зовнішнього середовища, дана тематика потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану регіонального розвитку та специфіки формування клубів конвергенції для здійснення структурної модернізації регіонів. Згідно з визначеною метою, пропонується вирішити такі завдання:

- оцінити рівень регіонального розвитку національної економіки;
- виявити потенціал регіонів щодо формування підгруп клубної конвергенції;
- сформулювати акценти регіональних напрямів реалізації структурної модернізації на засадах визначених клубів конвергенції.

Виклад основного матеріалу. Гіпотеза конвергенції, яка розробляється в умовах економіки зростання, стверджує, що різниця в доходах між регіонами є тимчасовою, і регіони, що розвиваються, з часом досягнуть рівня доходів розвинених [9]. Дане питання актуальне також у контексті регіонального розвитку України.

Україна є найбільшою країною континентальної Європи. Країна має вихід до Чорного моря переважно через порти в Одесі, Южному та Миколаєві. Вона має порівняльну перевагу в сільському господарстві, зокрема у виробництві зерна. Приблизно 320 тис км² родючих орних земель еквівалентні третині ріллі країн ЄС. В Україні також є багаті мінеральні ресурси: вона має другу за величиною кількість покладів ртуті та значні запаси вугілля і залізних руд.

Щодо регіонального розвитку, то проблемним питанням залишається збалансування регіональних відставань певних територій за рахунок будівництва інфраструктурних об'єктів, модернізації виробничих потужностей підприємств та залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій. Для оцінки регіонального розвитку проаналізуємо розподіл валового регіонального продукту у фактичних цінах (табл. 1).

За останні десятиліття Україна зіткнулася з великими проблемами. Світова фінансова криза сильно вплинула на країну, коли валовий внутрішній продукт упав на 15%. Подальше відновлення було слабким і короткочасним і поступилося місцем великій економічній, фінансовій та політичній кризі, що загострилися внаслідок анексії Криму та конфлікту у Донецькій та Луганській областях. У подальшому суттєвими викликами для економіки були зміни клімату та аномальні погодні умови, що суттєво вплинули на аграрний сектор економіки. Також Україна

Таблиця 1

Розподіл валового регіонального продукту у фактичних цінах, млн грн

Регіон	Валовий регіональний продукт				
	(у фактичних цінах, млн грн)				
	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	1586916	1988545	2385364	2983885	3560599
Вінницька	43991	59871	74411	92427	111498
Волинська	24192	31683	35744	51974	60448
Дніпропетровська	176540	215206	244478	313835	369468
Донецька	119983	115012	137500	166406	192256
Житомирська	29815	38425	47919	61476	77110
Закарпатська	24120	28955	32394	43045	52445
Запорізька	65968	89061	104323	130377	147076
Івано-Франківська	37646	45855	51404	63850	78443
Київська	79561	104030	128638	157045	198160
Кіровоградська	28756	38447	46021	53031	64435
Луганська	31397	23849	31355	30285	35206
Львівська	72923	94695	114842	147404	177243
Миколаївська	35408	48195	57815	69371	79916
Одеська	74934	99761	119800	149530	173241
Полтавська	69835	95867	116272	150904	174147
Рівненська	28724	35255	39469	48835	56842
Сумська	30397	41567	46287	56530	68489
Тернопільська	21676	26656	31075	40745	49135
Харківська	96596	124843	154871	187454	233321
Херсонська	23250	32215	38743	47868	55161
Хмельницька	32162	41088	48855	63882	75645
Черкаська	38466	50845	59412	73176	93315
Чернівецька	15049	18506	21239	28591	33903
Чернігівська	28156	36965	43362	56672	70625
м. Київ	357375	451700	559140	699185	833069

Джерело: складено на основі даних [11]

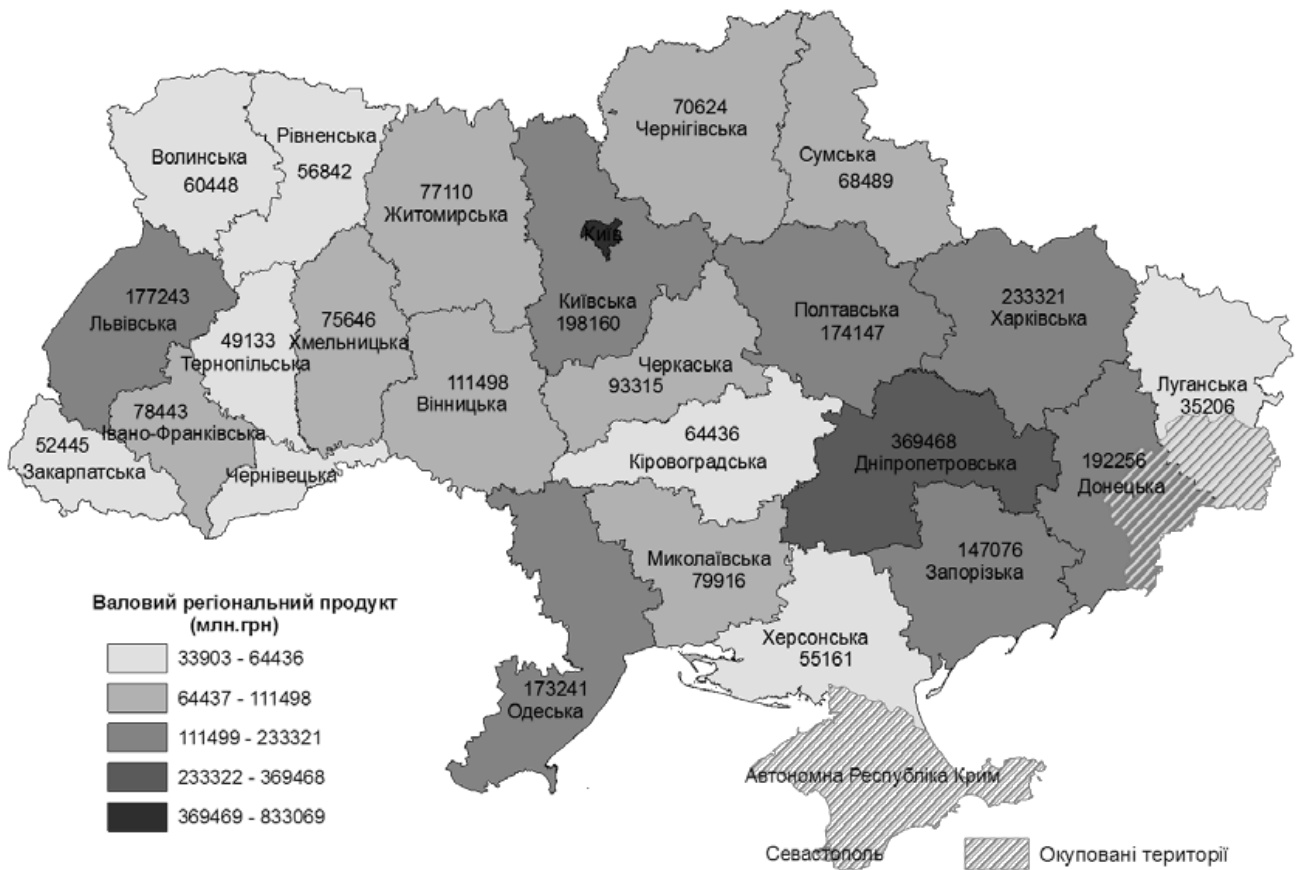

Рис. 1. Регіональний розподіл валового регіонального продукту, млн грн

Джерело: побудовано на основі даних [4; 11]

зазнала значних економічних утрат у результаті запровадження карантинних заходів у зв'язку з пандемією коронавірусу. Усе вищезазначене мало суттєвий вплив на соціально-економічний розвиток країни та її регіонів.

Проведений аналіз регіонального розвитку дає змогу стверджувати, що найбільший розмір валового внутрішнього продукту зафіксовано в місті Києві. Далі йдуть Дніпропетровська, Харківська, Львівська та Полтавська області (рис. 1).

Слід відзначити, що за останні роки стрімких темпів розвитку набрала Вінницька область. За офіційними статистичними даними, вона посіла перше місце серед регіонів України у щорічному рейтингу ділового клімату. Вінницька область стала єдиною, де підприємці позитивно оцінили поточний стан ділового середовища.

В умовах втрати контролю над частиною східних регіонів, де була сконцентрована значна кількість промислових підприємств, основним локомотивом вітчизняної економіки став аграрний сектор (рис. 2). Щодо регіонального розподілу, то провідними областями з розвитку сільського господарства є такі: Вінницька (8,5% – питома вага у валовій аграрній продукції), Полтавська (6,9%), Київська (6,2%), Харківська (6,2%), Дніпропетровська (6,1%).

Аналізуючи вітчизняне сільськогосподарське виробництво, слід відзначити, що значна кількість підприємств спеціалізується на виробництві сировини, яка експортується до інших країн. Перспективним напрямом наразі є налагодження переробки сільськогосподарської сировини на сільських територіях. Відповідно, дані регіони можуть бути об'єднані в аграрний конвергенційний клуб.

Щодо промислового виробництва, то у статті проаналізовано валову додану вартість добувної промисловості та розроблення кар'єрів (рис. 3). Провідні позиції за показниками валової доданої вартості добувної промисловості займають такі області, як Дніпропетровська, Харківська, Полтавська та Донецька, де сконцентровано значну кількість промислових підприємств. Водночас проблемним питанням для багатьох із них є необхідність модернізації виробничих потужностей для налагодження випуску конкурентоспроможної продукції на зовнішньому та внутрішньому ринках. Відповідно, дані регіони можуть бути об'єднані у промисловий конвергенційний клуб.

Слід відзначити, що від соціально-економічного розвитку регіонів суттєво залежать і обсяги доходу населення та індекси споживчих цін (рис. 4). У сучасних умовах господарювання, враховуючи виклики внутрішнього та зовнішнього середовища, варто відзначити просторову асиметрію за рівнем економічного зростання через показник внеску кожного регіону в динаміку економічного розвитку країни.

З огляду на події на Сході України, варто відзначити зменшення внеску Донецької та Луганської областей у валовий внутрішній продукт країни. Водночас спостерігається збільшення внеску міста Києва, Вінницької, Полтавської, Львівської, Харківської та Одеської областей, де відбувається нарощення показників економічного потенціалу.

Відповідно, оцінюючи сільськогосподарський та промисловий потенціал певних регіонів, можна сформувати підгрупи, які відрізняються від інших, що відзначає процеси клубної конвергенції. У міру того, як індивідуальні технології розпо-

Рис. 2. Валова додана вартість сільського господарства, лісового та рибного господарства, млн грн

Джерело: побудовано на основі даних [4; 11]

Рис. 3. Валова додана вартість добувної промисловості та розроблення кар'єрів, млн грн

Джерело: побудовано на основі даних [4; 11]

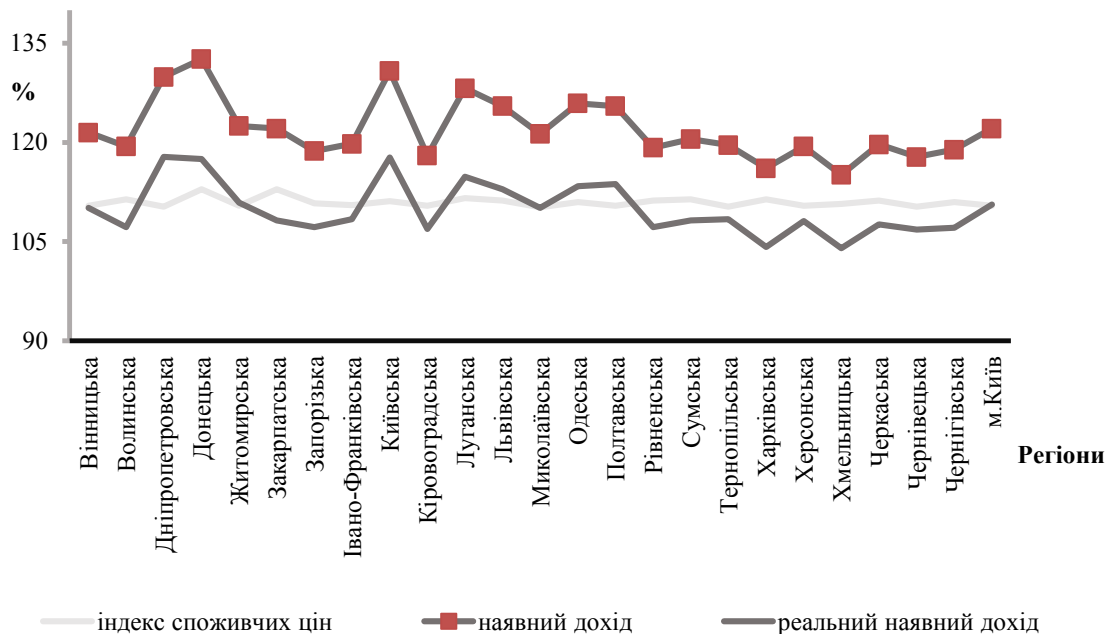

Рис. 4. Зміна обсягів наявного доходу та реального наявного доходу, індексів споживчих цін, 2018 р. (% до попереднього року)

Джерело: побудовано на основі даних [11]

діляються у межах окремої підгрупи областей, вони змінюють процеси функціонування регіональної економіки.

Гіпотеза клубної конвергенції передбачає, що група регіонів чи областей, які знаходяться у близьких стартових умовах та мають низькі економічні показники розвитку, у сучасних умовах глобальної економіки можуть продемонструвати взаємну конвергенцію. Аграрні регіони за рахунок залучення інноваційних технологій та швидкого їх поширення можуть у короткий проміжок часу поліпшувати свій соціально-економічний стан та налагодити виробництво продукції з доданою вартістю.

Висновки і пропозиції. Конвергенція в економіці обґрунтовує твердження, що економічно слабкі регіони в сучасних умовах глобальної економіки можуть мати більш високі темпи економічного зростання, ніж інші. Відбутися це може за рахунок того, що менш розвинені території можуть скопіювати методи виробництва, технології та інститути, характерні для розвинених територій. Особливо це актуально для сільсько-господарського виробництва та промисловості.

Аналіз регіонального розвитку в Україні дає змогу стверджувати, що в умовах втрати контролю над частиною східних регіонів, де була сконцентрована значна кількість промислових підприємств, основним локомотивом вітчизняної економіки став аграрний сектор. Провідними областями з розвитку сільськогосподарства є Вінницька, Полтавська, Київська, Харківська та Дніпропетровська. Перспективою розвитку даних областей є налагодження виробництва сільськогосподарської продукції з доданою вартістю. Відповідно, дані регіони можуть бути об'єднані в аграрний конвергенційний клуб.

Провідні позиції за показниками валової доданої вартості добувної промисловості займають Дніпропетровська, Харківська, Полтавська та Донецька області. Там сконцентровано значну кількість промислових підприємств. Водночас проблемним питанням для багатьох із них є необхідність модернізації виробничих потужностей із метою налагодження випуску конкурентоспроможної продукції на зовнішньому та внутріш-

ньому ринках. Дані регіони можуть бути об'єднані у промисловий конвергенційний клуб.

Виходячи з аналізу базових статистичних даних, можна стверджувати, що здійснення структурної модернізації регіональної економіки на засадах гіпотези конвергентних клубів є також актуальною для України і може бути використана у подальших програмах розвитку регіонів з урахуванням їхніх стартових позицій та напрямів розподілу ресурсного потенціалу у межах сформованих клубів.

Література:

1. Снігова О.Ю. Розкриття потенціалу смарт-спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні. *Економіка України*. 2018. № 8(681). С. 75–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_8_7 (дата звернення: 27.06.2020).
2. Амоша О.І., Шевцова Г.З., Швець Н.В. Передумови смарт-спеціалізації Донецько-Придніпровського макрорегіону на основі розвитку хімічного виробництва. *Економіка промисловості*. 2019. № 3(87). С. 5–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekonpr_2019_3_3 (дата звернення: 27.06.2020).
3. Данкевич Є.М. Проблеми і механізми раціонального використання та охорони природних ресурсів в умовах міжгалузевої інтеграції. *Вісник національного університету водного господарства та природокористування*. 2013. Вип. 3. С. 160–168.
4. Регіональна статистика / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sestr.htm (дата звернення: 27.06.2020).
5. Данкевич Є.М. Тенденції формування інфраструктури аграрного ринку інтегрованими підприємствами. *Економічний простір*. 2013. № 75. С. 72–80.
6. Галенко О.М., Різва Л.А. Стратегічний аналіз як ключовий елемент стратегічного управління. *Ефективна економіка*. 2017. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5681> (дата звернення: 27.06.2020).
7. Замазій О.В. Стратегічний аналіз: системне уявлення про стратегічне управління. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 2(2). С. 108–111.
8. Global Opportunity Report 2019. URL: https://goexplorer.org/wp-content/uploads/GOE_2019_Insights.pdf (дата звернення: 27.06.2020).

9. Global Risks 2020, 15th Edition is published by the World Economic Forum / World Economic Forum. Geneva, 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf (дата звернення: 27.06.2020).
10. A methodology for analysis and assessment of business processes of Ukrainian enterprises / A. Cherkhata et al. *Management Science Letters*. 2020. № 10(3). P. 631–640.
11. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.06.2020).
12. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України по регіонах. *Державна служба статистики України*. 2019. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2018/zd/inv_zd/pi_ak_ks_reg_kv/pi_ak_ks_reg_kv_u/arh_pi_ak_ksvr_u.html (дата звернення: 27.06.2020).
13. Індекс інвестиційної привабливості України. *EBA*. 2019. URL: https://eba.com.ua/wpcontent/uploads/2019/07/Invest_UKR_1_half_2019.pdf (дата звернення: 27.06.2020).
14. Інвестиційний клімат України. *Міністерство юстиції*. 2019. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_11352 (дата звернення: 27.06.2020).
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny (2020) Rehional'na statystyka [Regional statistics]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sestr.htm (accessed 27 June 2020).
5. Dankevych, Ye. M. "Tendentsii formuvannya infrastruktury ahrarnoho rynku intehrovanyimi pidpriemstvamy" [Tendencies of Formation of Agrarian Market Infrastructure by Integrated Enterprises]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 75 (2013): 72–80.
6. Halenko O.M., Rizva L.A. (2017) Stratehichniy analiz yak kliuchoviy element stratehichnoho upravlinnia [Strategic analysis as a key element of strategic management]. *An efficient economy (electronic journal)*, no. 7. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5681> (accessed 27 June 2020).
7. Zamazii O.V. (2017) Stratehichniy analiz: systemne uiavlennia pro stratehichne upravlinnia [Strategic analysis: a systematic view of strategic management]. *Bulletin of Khmeltsky National University. Economic sciences*, no. 2(2), pp. 108–111.
8. Global Opportunity Report 2019 (2019) United National. Available at: https://goexplorer.org/wp-content/uploads/GOE_2019_Insights.pdf (accessed 27 June 2020).
9. Global Risks 2020, 15th Edition is published by the World Economic Forum (2020) World Economic Forum. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf (accessed 27 June 2020).
10. Cherkhata, A., Popovychenko, I., Andrusiv, U., Simkiv, L., Kliukha, O. & Horai, O. (2020). A methodology for analysis and assessment of business processes of Ukrainian enterprises. *Management Science Letters*, 10(3), 631–640. DOI: 10.5267/j.msl.2019.9.016
11. State statistics service of Ukraine (2018) Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 27 June 2020).
12. Priami investytsii (aktsionernyi kapital) v ekonomitsi Ukrainy po rehionakh. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. 2019. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2018/zd/inv_zd/pi_ak_ks_reg_kv/pi_ak_ks_reg_kv_u/arh_pi_ak_ksvr_u.html (accessed 27 June 2020).
13. Indeks investytsiinoi pryvabylosti. *EBA*. 2019. URL: https://eba.com.ua/wpcontent/uploads/2019/07/Invest_UKR_1_half_2019.pdf (accessed 27 June 2020).
14. Investytsiinyi klimat Ukrainy. *Ministerstvo yustytii*. 2019. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_11352 (accessed 27 June 2020).

References:

1. Snihova, O. Yu. (2018). Rozkryttya potentsialu smart-spetsializatsiyi dlya podolannya rehional'noyi strukturnoyi inertnosti v Ukraini [Smart Specialization Potential Revealing for the Overcoming of Regional Structural Inertness in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 8(681), 75–87. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_8_7 (accessed 27 June 2020).
2. Amosha, O. I. (2019). Peredumovy smart-spetsializatsiyi Donets'ko-Prydniprov's'koho makrorehionu na osnovi rozvytku khimichnoho vyrobnytstva [Prerequisites for smart specialization of Donetsk-Prydniprovsky macro-region based on chemical production development]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of Industry*, 3(87), 5–33. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_8_7 (accessed 27 June 2020).
3. Dankevych, Ye. M. "Problemy i mekhanizmy ratsionalnoho vykorystannia ta okhorony pryrodnykh resursiv v umovakh mizhhaluzevoi intehratsii" [Problems and Mechanisms of Rational use and Protection of Natural Resources in the Context of Cross-sectoral Integration]. *Visnyk natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*, no. 3 (2013): 160–168.

Аннотация. В статье обозначено современное состояние экономики страны в региональном разрезе. Учитывая ряд факторов, а именно географическое положение, инфраструктурное развитие, инвестиционный климат и ресурсное обеспечение, каждый регион имеет разное состояние социально-экономического развития. Доказано, что в сфере регионального развития проблемным вопросом остается сбалансирование региональных отставаний определенных территорий за счет строительства инфраструктурных объектов, модернизации производственных мощностей предприятий и привлечения внутренних и внешних инвестиций. Проанализировано распределение ВРП. Осуществлено распределение регионов по аграрным конвергенционным клубам и промышленным с целью модернизации производственных мощностей, повышения конкурентоспособности продукции и осуществления структурной модернизации регионов.

Ключевые слова: региональное развитие, экономика, клубы конвергенции, инфраструктура, промышленность, сельское хозяйство.

Summary. The article outlines the current state of development of the country's economy in the regional context. We have substantiated that the problems of structural modernization of the regions are quite relevant. Taking into account a number of factors, namely geographical location, infrastructural development, investment climate and resource provision, each region has a different state of socio-economic development. It is proved that in the field of regional development the balancing of regional lags of certain territories through the construction of infrastructure facilities, modernization of production capacities of enterprises and attraction of domestic and foreign investments remains a problematic issue. In order to analyze regional development, the distribution of gross regional product in actual prices is analyzed. It is proved that the convergence in the economy substantiates the statement that economically weak regions, in the current conditions of the global economy, may have higher rates of economic growth than economically powerful regions. The analysis of regional development in Ukraine allowed us to state that in the conditions of losing control over a part of the eastern regions, where a significant number of industrial enterprises were concentrated, the main locomotive of the domestic economy became the agricultural sector. According to the regional distribution, the leading regions for agricultural development are the following: Vinnytsia, Poltava, Kyiv, Kharkiv and Dnipropetrovsk. Accordingly, these regions can be combined into an agrarian convergence club. It is proved that the leading positions in terms of gross value added of the extractive industry are occupied by such regions as: Dnipropetrovsk, Kharkiv, Poltava, Donetsk and Lviv. Accordingly, a significant number of industrial enterprises are concentrated there. We have proven that these regions can be combined into an industrial convergence club in order to modernize production facilities, increase product competitiveness and carry out structural modernization of regions, also socio-economic position.

Keywords: regional development, economy, convergence clubs, infrastructure, industry, agriculture.

Мархонос С.М.

*к.геогр.н., доцент кафедри країнознавства і туризму,
Національний авіаційний університет*

Markhonos Svitlana

National Aviation University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6615-5262>

Турло Н.П.

*к.е.н, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту,
Академія праці, соціальних відносин і туризму*

Turlo Natalija

Academy of Labour, Social Relations and Tourism

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0007-7521>

ВІННИЦЯ НА ТУРИСТИЧНІЙ МАПІ УКРАЇНИ

VINNYTSIA CITY ON THE TOURIST MAP OF UKRAINE

Анотація. Туризм є однією з найбільш динамічних індустрій ХХІ століття, яка набуває все більшого розвитку й генерує все більше доходів. Тенденції до зростання туристичних потоків спостерігаються в Україні, зокрема в м. Вінниці. У статті з використанням показників офіційної статистики доведено, що чисельність туристів, які прибувають до Вінниці, з року в рік зростає. Зазначено, що в місті задля максимального задоволення туристичних потреб його мешканців та гостей створюються умови для ефективного розвитку індустрії гостинності, реалізації на території Вінниці державної політики у сфері туризму та курортів, підвищення якості туристичних послуг та туристичної інфраструктури. За підсумками проведеного дослідження зроблено висновок, що для подальшого розвитку туристичної сфери міста необхідно приділити значну увагу маркетинговій стратегії розвитку туризму. Для її реалізації потрібно зрозуміти, який туристичний продукт місто продає, кому продає та які має канали його збуту. Для розв'язання цієї задачі запропоновано розподілити усіх зацікавлених стейкхолдерів на окремі цільові групи (інвестори, туристи, мешканці), що дасть змогу розробити туристичні продукти відповідно до потреб, запитів, очікувань кожної аудиторії, а також та сформулювати туристичну пропозицію.

Ключові слова: туристичні потоки, туристичний збір, стратегія розвитку туристичної сфери міста, туристичний потенціал, діагностика туристичного потенціалу.

Постановка проблеми. Туризм є однією з найбільш динамічних індустрій ХХІ століття, яка набуває все більшого розвитку та генерує все більше доходів.

Україна володіє значним туристичним потенціалом і має всі передумови для розвитку внутрішнього, в'їзного та виїзного туризму, але без урахування природних, історичних, геополітичних, економічних особливостей регіонів розраховувати на успіх у розвитку туристичної сфери важко.

Вінниця – це нова точка на туристичній мапі України. Місто має свої туристичні родзинки й бажає надалі розвивати туризм. Однак потенціал туристичної сфери Вінниці сьогодні повністю не розкрито, варто приділяти увагу проектам і заходам з розвитку організаційно-управлінського та трудового ресурсів, активізувати інформаційний і природно-рекреаційний потенціал. За цих умов, а також завдяки ефективному використанню туристично-рекреаційних ресурсів місто може стати одним з провідних туристичних напрямків країни.

Аналіз сучасного стану та оцінювання наявного потенціалу туристичної сфери дадуть можливість визначити комплекс заходів, спрямованих на забезпечення системного підходу до розвитку туризму, підвищення туристичної привабливості та покращення туристичної інфраструктури міста, створення якісної мережі сервісу як для розважального, так і для ділового туризму, підвищення туристичної конкурентоспроможності м. Вінниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексному теоретично-практичному дослідженню питань розвитку туризму присвячені праці таких зарубіжних учених, як Г. Харріс, Дж. Боуен, Дж. Рітчі, Н. Реймерс, Ф. Котлер.

В більшості праць вітчизняних дослідників розглядаються питання формування ринкового механізму управління туризмом і суб'єктами туристичного бізнесу, моделями економічного зростання та сталого розвитку в умовах конкурентного середовища (Т. Ткаченко). Питанням теорії та практики функціонування туристичного підприємства в умовах конкурентного ринкового середовища, а також конкурентоспроможності як складової частини цього процесу присвячено праці Л. Шульгіної. Питання потреби регулювання, підтримки та контролю з боку держави туристичної сфери, ідентифікації основних принципів побудови державної політики розвитку туризму в Україні розглядає Р. Кожухівська. Значний внесок у розвиток сфери туризму в Україні також зробили такі науковці, як О. Бейдик, П. Гудзь, В. Євдокименко, В. Кияк, О. Любіцева, М. Мальська.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на існування великої кількості теоретичних і методологічних розробок щодо розвитку туризму, актуальними залишаються питання дослідження розвитку туристичної сфери на регіональному рівні.

Мета статті. Головною метою роботи є діагностика сучасного стану та оцінювання туристичного потенціалу м. Вінниці, визначення шляхів подальшого розвитку її туристичної сфери.

Виклад основного матеріалу. Туризм є одним з основних напрямів розвитку світової економіки. Про його пріоритетність свідчать досить значні доходи від туризму, що складають 9% світового ВВП і 30% міжнародної торгівлі послугами. Щорічно світові туристичні потоки зростають на 4–5% [1].

Показники розвитку туризму в Україні відбивають загальну економічну ситуацію в державі, адже, незважаючи на «дивний» стан економіки, українці дедалі частіше виїжджають на відпочинок за кордон та мандрують територією країни.

За підсумками 2018 року в Україні побували 14,2 млн. іноземних туристів. Держава заробила на них \$1,261 млрд. Сукупні надходження туристичного збору та податкових платежів з туристичної сфери зросли на 20,7%, а саме до 4,2 млрд. грн., надходження туристичного збору зросли на 29,2%, склавши 90,7 млн. грн. [2].

Прикордонні країни традиційно є лідерами за відвідуванням України, а саме Молдова, Білорусь, Росія, Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина.

Крім того, Держприкордонслужба зафіксувала у 2018 році зростання чисельності туристів з неприкордонних країн, зокрема Європи, а саме Іспанії (на 68%), Великобританії (47,3%), Литви (23,4%), Італії (15,4%), Німеччини (13,3%), Франції (9,2%), а також Індії (на 57,4%), Китаю (на 38,8%), Японії (на 38,3%), Ізраїлю (на 21,7%) та США (на 19%) [2].

До найбільш популярних для відвідування іноземцями областей входить Закарпатська, Одеська та Харківська (набуває ролі центру ділового туризму) області. Українці найбільше відвідують Київську, Львівську, а також Полтавську, Черкаську та Дніпропетровську області.

Такі зміни в структурі туристичного потоку стали результатом активізації просування України на міжнародному туристичному ринку, двостороннього співробітництва, візової лібералізації, збільшення пропозицій прямого та бюджетного авіасполучення.

На замовлення Вінницької міської ради в липні 2019 року соціологічною агенцією «Fama» було вперше проведено дослідження туристичної привабливості міста Вінниці. У межах дослідження здійснювалося опитування відвідувачів міста методом «face to face». Опитано 400 респондентів віком від 18 років. Допустима похибка вибірки не перевищує 4,9%. У дослідженні також використані дані всеукраїнського опитування (2019 рік) агенції «Fama» щодо характеристики Вінниці респондентами.

Так, профіль відвідувачів міста за віком туристів має такий вигляд: до 20 років – 11,2%; 21–25 років – 15,2%; 26–30 років – 15,2%; 31–35 років – 10,5%; 36–40 років – 17,0%; 41–45 років – 11,2%; 46–50 років – 10,2%; 51 рік і старше – 9,5% [1].

Першочерговими цілями подорожі є відпочинок та розваги (61,6%); відвідати друзів і родичів (22,7%); бізнес, робоча подорож (8,7%); участь у змаганнях, конкурсах (3,0%); інші особисті справи (вступ до ВНЗ, лікування тощо) (4,0%) [1].

Отже, найбільшу частку серед туристів, що відвідують Вінницю, становлять подорожуючі віком 21–30 років (30,4%)

та 31–40 років (27,5%) із середньомісячним доходом до 6 тисяч гривень на особу (41,2%). В середньому за добу кожен із них залишає в місті близько 1 000 гривень. Серед гостей міста більшість складають мешканці сусідніх областей України, які приїжджають до Вінниці для відпочинку та розваг (61,6%), беручи із собою одного компаньйона (Вінницька область (25,7%), м. Київ (19,2%), Хмельницька область (12,2%), Житомирська область (7,7%), Дніпропетровська область (3%), Київська область (3%), Одеська область (3%)) [1].

Щодо закордонних гостей, то місто користується популярністю у громадян Білорусі, Грузії, Республіки Польща, РФ та США.

Дослідження тривалості перебування подорожуючих у місті показало, що Вінниця впевнено долає стереотип «міста на один день», адже 67,8% опитаних проводять у Вінниці понад 24 годин [1].

Для задоволення потреб туристів у проживанні в місті працюють один п'ятизірковий, два чотиризіркових, 38 тризіркових, 8 готелів економ-класу та 49 хостелів [1].

Зростання туристичного потоку до м. Вінниці привело до збільшення надходжень від туристичного збору до бюджету міста за 2016–2018 роки на 128,9% (зі 120,339 тис. грн. у 2016 році до 275,481 тис. грн. у 2018 році).

Збільшення протягом 2011–2018 років чисельності туристів та екскурсантів на 26,2%, зростання частки підприємств, задіяних у туристичній сфері, на 10,1% та збільшення чисельності працівників, які займаються обслуговуванням туристів та екскурсантів, на 102,5% визначають соціальну важливість розвитку туризму для міста [2].

Основні напрями подальшого розвитку туристичної сфери міста Вінниці визначені Рішенням Вінницької обласної ради «Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2020 року» від 24 червня 2015 року та Рішенням Вінницької міської ради «Про затвердження Стратегії розвитку «Вінниця – 2020»» від 30 серпня 2013 року № 1405.

Конкретизація завдань і пріоритетів «Стратегії розвитку «Вінниця – 2020»» відображається у Програмі розвитку туризму в м. Вінниці на 2016–2020 роки, основні завдання якої спрямовані на реалізацію державної політики щодо розвитку туризму в місті та передбачають впровадження сучасних європейських підходів до вдосконалення організаційного та ресурсного забезпечення для:

- розвитку наявної туристичної інфраструктури;
- підвищення туристичної привабливості та конкурентоспроможності міста;
- підвищення спроможності суб'єктів малого підприємництва в туристичній сфері надавати якісні туристичні послуги.

У житті заходів Програми можна виділити такі зацікавлені сторони (цільові групи):

- 1) суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність у туристичній сфері міста;
- 2) представники громадських організацій, діяльність яких спрямована на розвиток туризму, вивчення історичної спадщини міста, підвищення якості туристичних послуг;
- 3) представники органів міської влади та територіальних органів державної влади, які зацікавлені у встановленні партнерських відносин із суб'єктами малого підприємництва для виконання основних завдань Програми.

Також заходи Програми спрямовуються на залучення до розвитку сфери туризму в місті незахищених соціальних гендерних груп (зокрема, молоді, осіб з обмеженими можливостями).

Таблиця 1

Оцінка функціональних блоків квадрату потенціалу туристичної сфери м. Вінниці

Функціональні блоки для оцінювання потенціалу туристичної сфери	R16	R17	R18
Фінанси	0,527611	0,85752	1
Виробництво та збут продукції (робіт, послуг)	0,734065	0,867365	0,862694
Маркетинг	0,63378	0,75583	0,74572
Організаційна структура та менеджмент	0,59605	0,82085	0,936

Джерело: розраховано авторами на основі джерел [1; 2]

Фінансування Програми розвитку туризму у 2019 році склало 1 560,277 тис. грн. Порівняно з 2018 роком відбувся ріст у 5 разів.

Для реалізації Програми розвитку туризму місто повинно мати відповідний туристичний потенціал, який можна розглядати як систему інноваційно-інвестиційних ресурсів, факторів та умов, що створюють можливість для здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності підприємствами туристичної сфери, акумуляції та освоєння інвестиційних коштів задля забезпечення їх інноваційного розвитку й розширеного відтворення та досягнення конкурентних переваг.

На основі запропонованої у працях О. Федоніна, І. Рєпіної [4] та вдосконаленої О. Кальченко [3] графоаналітичної моделі, застосувавши вказівки О. Прокопенко стосовно діагностики управління потенціалом підприємства [5], з використанням системи показників, що характеризують складові частини потенціалу сфери туризму, ми провели діагностику потенціалу туристичної сфери м. Вінниці.

Квадрат потенціалу має чотири зони відповідно до функціональних блоків (к) та чотири вектори, що його створюють. На основі цього алгоритму та відповідної системи показників, провівши відповідні розрахунки, ми отримали дані для побудови квадрату потенціалу сфери туризму м. Вінниці (табл. 1).

Наведені в табл. 1 оцінки функціональних блоків трансформуються у довжину векторів, що утворюють квадрати потенціалу туристичної сфери м. Вінниці протягом 2016–2018 років (рис. 1).

Аналіз рис. 1 вказує на те, що форма квадрата є неоптимальною, адже вектори в різні періоди розвинені по-різному. Причому

найбільшого розвитку дістали функціональні блоки «Фінанси» та «Виробництво і збут продукції» у 2018 та 2017 роках, після яких відбувалась активізація маркетингової діяльності та менеджменту установ туристичної інфраструктури міста.

Таким чином, на основі графоаналітичної моделі «Квадрат потенціалу» встановлено, що потенціал туристичної сфери Вінниці є незбалансованим. Вивчення стану складових частин функціональних блоків дає змогу зробити висновок про те, що найбільш розвиненими елементами є фінансові й матеріально-технічні ресурси. Для збалансованої моделі туристичного потенціалу міста варто приділяти увагу проектам і заходам з розвитку організаційно-управлінського та трудового ресурсів, активізувати інформаційний і природно-рекреаційний потенціал.

Висновки і пропозиції. Задля формування позитивного іміджу міста Вінниці, створення сприятливого клімату для зовнішніх інвесторів і місцевого бізнесу, впровадження інновацій, підвищення конкурентоспроможності місцевих підприємств, зростання якості життя мешканців міста відповідно до пріоритетів Стратегії розвитку «Вінниця – 2020» визначено концепцію туристичного вектору розвитку міста «Вінниця – гостинне місто унікальної історії, архітектури та культури».

Схвалення цього документа міською радою формує своєрідну політику зі вжиття комплексу заходів, чітких цілей та конкретних завдань щодо розвитку туристичної сфери, оскільки вона передбачає міжгалузеву співпрацю структурних підрозділів, установ, організацій та підприємств міста. Такий підхід формує свідому спільну відповідальність за майбутнє міста та зростання його туристичного потенціалу, підвищення

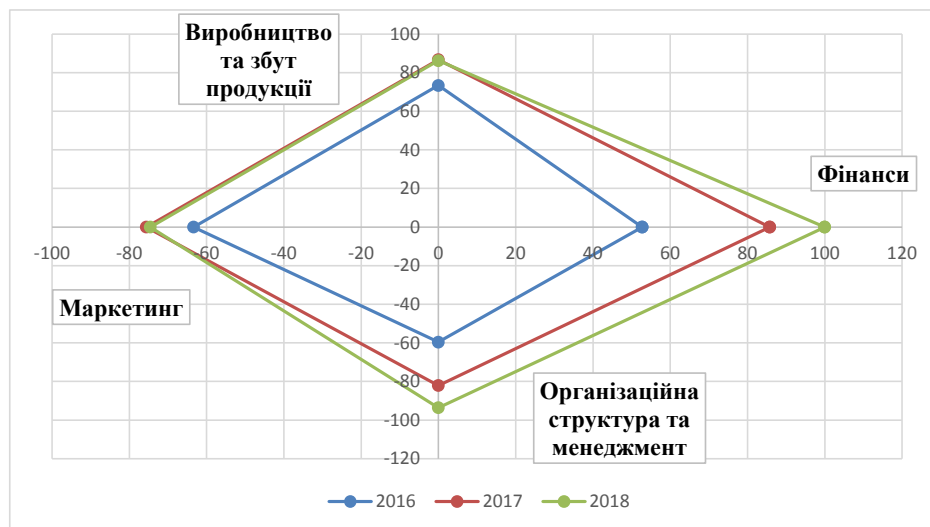

Рис. 1. Квадрат потенціалу підприємств сфери туризму м. Вінниці за 2016–2018 роки

Джерело: побудовано авторами на основі показників табл. 1

туристичної конкурентоздатності Вінниці порівняно з іншими містами України.

Задля успішної реалізації вищезазначеної концепції необхідно приділити значну увагу маркетинговій стратегії розвитку туризму. Для її реалізації необхідно зрозуміти, який туристичний продукт місто продає, кому продає та які має канали його збуту. Для цього доцільним є розподіл усіх зацікавлених стейкхолдерів на окремі цільові групи (інвестори, туристи, мешканці), що дасть змогу розробити туристичні продукти відповідно до потреб, запитів, очікувань кожної аудиторії та сформувати туристичну пропозицію.

Результатом впровадження маркетингової стратегії міста має стати сформований позитивний інвестиційний та туристичний імідж міста, що дасть йому значні конкурентні переваги на міжрегіональному та міжнародному рівнях, дасть змогу залучати й нарощувати власні ресурси.

Література:

1. Вінницька міська рада. URL: <http://vmr.gov.ua/default.aspx> (дата звернення: 22.05.2020).
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.05.2020).
3. Кальченко О.М. Оцінка інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств туристичної галузі. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2012. № 1(56). С. 157–162.

Аннотация. Туризм является одной из самых динамичных индустрий XXI века, которая приобретает все большее развитие и генерирует все больше доходов. Тенденции к росту туристических потоков наблюдаются в Украине, в частности в г. Виннице. В статье с использованием показателей официальной статистики доказано, что численность туристов, прибывающих в Винницу, из года в год растет. Указано, что в городе с целью максимального удовлетворения туристических потребностей его жителей и гостей создаются условия для эффективного развития индустрии гостеприимства, реализации на территории Винницы государственной политики в сфере туризма и курортов, повышения качества туристических услуг и туристической инфраструктуры. По итогам проведенного исследования сделан вывод, что для дальнейшего развития туристической сферы города необходимо уделить значительное внимание маркетинговой стратегии развития туризма. Для ее реализации нужно понять, какой туристический продукт город продает, кому продает и какие имеет каналы его сбыта. Для решения этой задачи предложено распределить всех заинтересованных стейкхолдеров на целевые группы (инвесторы, туристы, жители), что позволит разработать туристические продукты в соответствии с потребностями, запросами, ожиданиями каждой аудитории, а также сформировать туристическое предложение.

Ключевые слова: туристические потоки, туристический сбор, стратегия развития туристической сферы города, туристический потенциал, диагностика туристического потенциала.

Summary. Tourism is one of the most dynamic industries of the 21st century and is gaining more development and generating more and more income. Ukraine has significant tourism potential and has all the prerequisites for the development of domestic, inbound and outbound tourism, namely: unique natural resources, favorable climate, and unique complex of historical, cultural and architectural monuments, recreational facilities. Over the past two years, the country has raised 10 places in the travel and tourism Competitiveness Index and is on the 78th there. Now the country faces the task of increasing the share of tourism in GDP to 10%, which will correspond to the level of developed countries. This should be facilitated by measures of deregulating business, facilitate the issuance of tourist visas for citizens of different countries, and increase the number of tourist routes in Ukraine. Without taking into account the natural, historical, geopolitical, economic characteristics of the regions, it is difficult to count on success in the development of tourism. Using the official statistics, the article shows that the number of tourists arriving in Vinnytsia is growing from year to year. It is noted that in the city in order to maximize the satisfaction of its residents and guests tourist needs, conditions are created for the effective development of the hospitality industry, the implementation of state policy in the field of tourism and resorts in Vinnytsia, and the improvement of the quality of tourism services and tourism infrastructure. Based on the results of the study, it was concluded that for the further development of the tourism sector of the city, considerable attention should be paid to the marketing strategy for the development of tourism. In order to accomplish this, it is necessary to understand what kind of tourism product the city sells, who is the customer and what the distribution channels are. To solve this problem, it is proposed to divide all interested stakeholders into target groups (investors, tourists, residents), which will allow developing tourism products in accordance with the needs, requirements, expectations of each category and forming a tourist offer.

Keywords: tourist flows, tourist tax, strategy of development of tourist sphere of the city, tourist potential, diagnostics of tourist potential.

References:

4. Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2006. 316 с.
5. Прокопенко О.В., Шипуліна Ю.С. Методичні вказівки до виконання курсової роботи з курсу «Управління потенціалом підприємства» для студентів економічних спеціальностей заочної форми навчання. Суми: СумДУ, 2004. 46 с.
1. Vinnytska misjka rada. *Turyzm* [Tourism]. Available at: <http://https://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Tourism/Default.aspx> (accessed 22 May 2020).
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2011–2018) *Turyzm* [Tourism]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo.
3. Kalchenko O.M. (2012) Ocinka innovacijno-investytsijnogho rozvytku pidpryjemstv turystychnoji ghaluzi [Assessment of innovation and investment development of tourism enterprises]. *Visnyk of Chernihiv State Technological University*, vol. 56, no. 1, pp. 157–162.
4. Fedonin O.S., Repin I.M., Oleksiuk O.I. (2006) *Potencial pidpryjemstva: formuvannya ta ocinka: navchalnyj posibnyk* [Potential of the enterprise: formation and evaluation: [textbook]. manual.]. K.: KNEU. (in Ukrainian)
5. Prokopenko O.V., Shipulin Y.S. (2004) *Metodychni vkazivky do vykonannya kursovoi roboty z kursu "Upravlinnja potencjalom pidpryjemstva" dlja studentiv ekonomichnykh special'nostej zaochnoji formy navchannja* [Methodical instructions for the completion of course work on the course "Management of enterprise potential" for students of economic specialties of correspondence form of study]. Sumy: SumDU. (in Ukrainian)

Самусевич Я.В.

*к.е.н., старший викладач кафедри
бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет*

Samusevych Yaryna

Sumy State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7048-8388>

Височина А.В.

*к.е.н., старший викладач кафедри
бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет*

Vysochyna Alina

Sumy State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9490-1026>

ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ МУЛЬТИПЛЕКСИВНОГО ВПЛИВУ СТРУКТУРИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПОДАТКІВ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ¹

ASSESSMENT OF THE POTENTIAL OF THE STRUCTURE OF ENVIRONMENTAL TAXES MULTIPLEXIVE IMPACT ON NATIONAL SECURITY

Анотація. У статті проведено дослідження впливу показників структури екологічних податків на параметри екологічної, енергетичної та економічної безпеки. Інформаційну базу дослідження становили статистичні дані структури та динаміки енергетичних податків, транспортних податків та податків на викиди і ресурси у 30 країнах Європи за період 2009–2018 рр. Моделювання передбачає побудову сукупності множинних панельних регресійних залежностей за допомогою узагальненого методу найменших квадратів із випадковими ефектами. Результати оцінювання засвідчили, що найбільший регуляторний потенціал для одночасного забезпечення трьох досліджуваних компонентів національної безпеки мають саме енергетичні податки. Виявлені закономірності формують основу для розбудови системи екологічного оподаткування в Україні з погляду забезпечення її максимальної мультиплексивної ефективності.

Ключові слова: екологічне оподаткування, екологічна безпека, енергетична безпека, економічна безпека, модель із випадковими ефектами.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції до концентрації національної стратегії країн на концепції сталого розвитку зумовлюють необхідність формування в країнах такої системи екологічного оподаткування, яка має максимальний регуляторний потенціал у забезпеченні досягнення завдань державної політики. Складниками національної безпеки, які найбільшою мірою можуть бути забезпечені за рахунок управління еколо-

гічними податками, є екологічна, економічна та енергетична безпека. При цьому великого значення набуває оцінювання як поелементної зміни різних параметрів національної безпеки під впливом екологічних податків, так і визначення потенціалу їх одночасного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення різних напрямів національної безпеки залишаються у світі уваги науковців протягом тривалого часу. При цьому актуальності набуває саме контекст сталого розвитку [5; 6]. Водночас науковими дослідженнями доведено значний регуляторний потенціал екологічних податків у досягненні стратегічних завдань національної політики в розрізі різних напрямів національної безпеки [2; 3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Існуючі наукові дослідження, як правило, присвячені визначенню загальних ефектів впливу системи екологічного оподаткування на показники національного розвитку. Водночас привертають увагу такі аспекти, як пошук оптимального співвідношення різних видів екологічних податків, а також оцінювання їх узагальненого впливу на різноспрямовані параметри національної безпеки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінювання впливу показників динаміки та структури різних груп екологічних податків на параметри екологічної, енергетичної та економічної безпеки в контексті пошуку оптимальної структури екологічних податків, яка забезпечує максимальний одночасний вплив на всі три напрями національної безпеки.

¹ Дослідження виконане в межах науково-дослідної роботи «Структурно-функціональна мультиплексивна модель розбудови системи екологічних податків в Україні» (номер державної реєстрації 0119U100759).

Виклад основного матеріалу. Аналіз досвіду європейських країн свідчить, що, незважаючи на загальні тенденції до гармонізації податкового законодавства, існують досить суттєві національні відмінності стосовно складу та структури екологічних податків. Водночас, за даними міжнародної статистики, екологічні податки в країнах Європи узагальнюють у три групи: енергетичні податки, транспортні податки, а також податки на викиди і ресурси. Рис. 1 ілюструє частку, яку займають податкові надходження від різних видів екологічних податків у загальних податкових надходженнях вибірки країн Європи станом на 2018 р.

Аналізуючи структуру екологічних податків у країнах ЄС, слід відзначити наявність певних спільних закономірностей, притаманних усім дослідженим країнам. Так, найбільшу частку займають енергетичні податки, на другому місці у структурі загальних податкових надходжень знаходяться транспортні податки, тоді як податки на ресурси та забруднення найчастіше забезпечують незначну частку податкових надходжень у загальному обсязі. Водночас можна відзначити також окремі групи країн, для яких характерні різні співвідношення транспортних та ресурсних екологічних податків. При цьому значний науковий інтерес представляє відповідь на питання, які саме серед досліджених видів екологічних податків мають найбільший рівень регуляторного потенціалу.

Із цією метою доцільно визначити вплив окремих видів екологічних податків на зміну параметрів екологічної, енерге-

тичної та економічної безпеки, підтримання котрої є стратегічною метою держави, на досягнення якої має бути спрямована система екологічного оподаткування. Наявні статистичні дані дають змогу побудувати багатофакторні панельні регресійні залежності, які дають можливість оцінити усереднений ефект, досягнутий у досліджених країнах. Виходячи із цього, було сформовано перелік факторних ознак, що характеризують структуру та динаміку екологічних податків:

ЕП% – частка енергетичних податків у загальному обсязі податкових надходжень, %;

ТП% – частка транспортних податків у загальному обсязі податкових надходжень, %;

ПВР% – частка ресурсних податків та податків на викиди у загальному обсязі податкових надходжень, %;

ЕПпр – приріст енергетичних податків відносно показника попереднього року, %;

ТПпр – приріст транспортних податків відносно показника попереднього року, %;

ПВРпр – приріст ресурсних податків та податків на викиди відносно показника попереднього року, %;

Систему параметрів екологічної, енергетичної та економічної безпеки, вибраних як результативні ознаки дослідження, представимо у вигляді табл. 1.

Водночас побудова регресійних рівнянь передбачає також формування переліку контрольних змінних – факторів, що

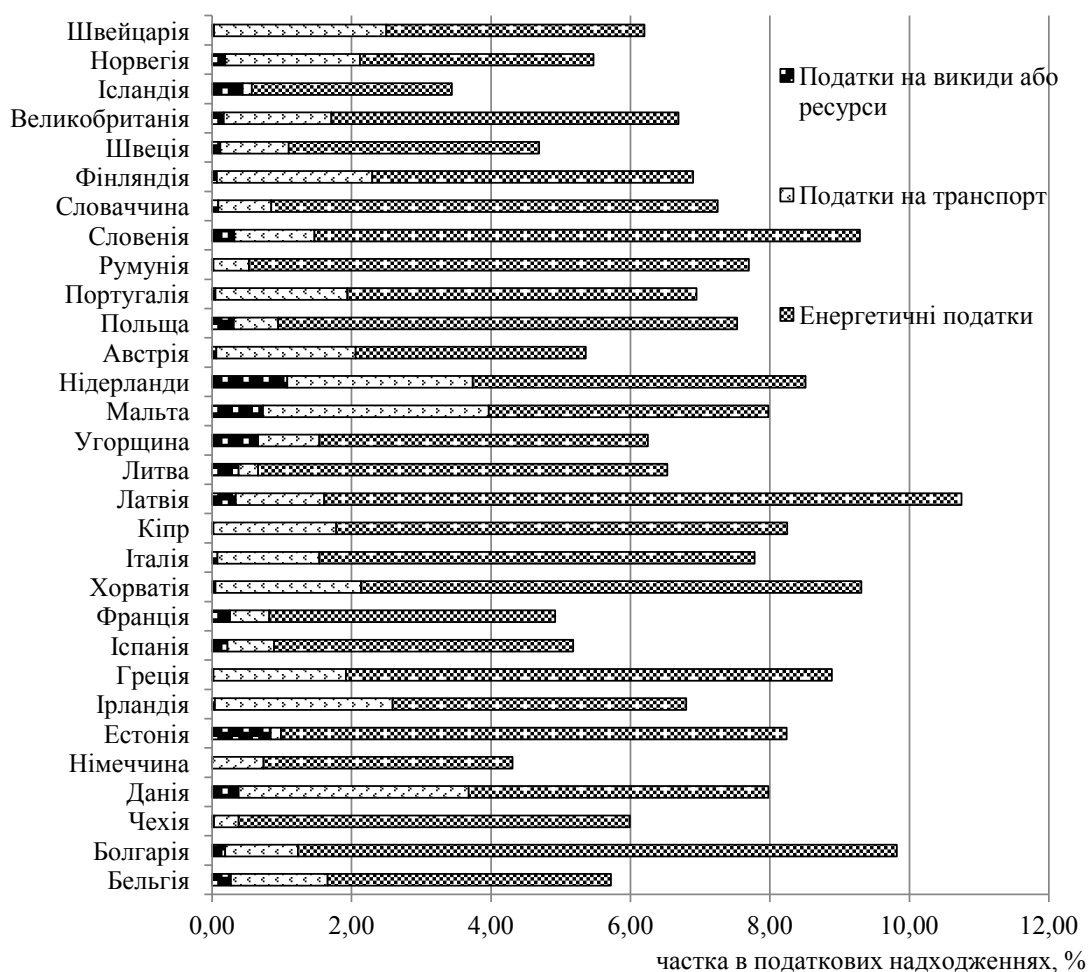

Рис. 1. Структура екологічних податків у країнах Європи станом на 2018 р., % у загальних податкових надходженнях

Джерело: побудовано за даними [1]

мають вплив на результативну ознаку. Включення таких змінних до моделі дає змогу диференціювати вплив, що здійснюється на результативну змінну за рахунок динаміки факторної ознаки, та вплив, обґрунтований дією низки інших об'єктивних параметрів. Ураховуючи специфіку дослідження, такими змінними вибрано:

- індекс споживчих цін відносно рівня 2010 р.;
- відкритість економіки (різниця між експортом та імпортом), % ВВП;
- розвиток бізнесу, кількість реєстрацій нових підприємств у розрахунку на 1 тис населення;
- контроль корупції (змінна ефективності управління);
- ефективність уряду (змінна ефективності управління);
- якість регулювання (змінна ефективності управління).

Таким чином, для проведення дослідження було побудовано сукупність багатофакторних регресійних моделей за панельними даними для 30 країн Європи за період 2009–2018 рр. Перевірка даних за допомогою тесту Хаусмана дала змогу визначити, що найвищу адекватність мають моделі з випадковими ефектами (GLS-random effects regression). Результати оцінювання впливу параметрів екологічних податків на показники екологічної безпеки, представлені коефіцієнтами впливу за відповідної змінної регресійного рівняння, демонструє табл. 2.

Із даних таблиці можна відзначити низку характерних закономірностей щодо диференційованого впливу різних видів екологічних податків на показники екологічної безпеки. Так, зміна структури використання земель у державі (частка сільськогосподарських угідь та лісових земель) найбільшою мірою залежить від енергетичних податків (як від їхньої частки у структурі податкових надходжень, так і від динаміки), тоді як інші види податків не чинять такого системного впливу. Зростання частки енергетичних податків у податкових надходженнях також має стримуючий ефект відносно параметра рівня витрат добрив, що застосовуються у сільському госпо-

дарстві. При цьому слід звернути увагу також на той факт, що лише зростання частки енергетичних податків зумовлює скорочення викидів діоксиду вуглецю в їх абсолютному вимірі, тоді як розрахунковий показник на душу населення характеризується незначним зростанням за умови приросту абсолютного обсягу енергетичних податків порівняно з показником попереднього року.

Водночас виявлені закономірності не спостерігаються для інших видів викидів в атмосферу. Так, викиди метану та парникових газів демонструють залежність лише від частки транспортних податків, причому ця залежність є прямою, що не відображає достатнього регуляторного ефекту таких податків. З іншого боку, приріст транспортних податків є стримуючим чинником для розвитку галузі рибництва у європейських країнах.

Проведене на наступному етапі оцінювання впливу структури екологічних податків на параметри енергетичної безпеки, результати якого демонструє табл. 3, засвідчило, що найбільший стримуючий ефект мають саме енергетичні податки, що є цілком закономірним. Так, річний приріст податкових надходжень від енергетичних податків на 1% зумовлює скорочення частки викидів діоксиду вуглецю від виробництва електроенергії і тепла та частки виробництва електроенергії з нафти, газу та вугілля на 0,06% та 0,13% відповідно. Окрім того, зростання частки енергетичних податків у структурі податкових надходжень є стримуючим чинником для показника ренти від виробництва нафти.

З іншого боку, досить значний вплив на показники енергетичної безпеки має частка транспортних податків у загальній структурі податкових надходжень: її зростання на 1% детермінує приріст нафтової ренти на 0,33% та зростання відходів та палива під час виробництва енергії, однак при цьому зумовлює скорочення енергомосткості ВВП у середньому на 5%.

На протипагу попереднім параметрам податки на викиди та ресурси не мають статистично значимого впливу на рівень енергетичної безпеки.

Таблиця 1

Характеристика та умовні позначення результативних показників дослідження

Параметри екологічної безпеки		Параметри енергетичної безпеки		Параметри економічної безпеки	
Познач.	Опис показника	Познач.	Опис показника	Познач.	Опис показника
Agr	Частка сільсько-господарських угідь у структурі земель, %	CO2h	Викиди діоксиду вуглецю від виробництва електроенергії та тепла, % від загальних викидів	Debt	Державний борг, % від ВВП
CO2	Обсяг викидів діоксиду вуглецю, кт	CO2e	Інтенсивність викидів діоксиду вуглецю, кг/кг еквівалента енергії	GDPg	Приріст ВВП, %
Forest	Частка лісів у структурі земель, %	CoalE	Частка виробництва електроенергії з нафти, газу та вугілля, %	GDPpc	ВВП на душу населення, дол. США
CO2pc	Викиди діоксиду вуглецю на душу населення, т/люд	ImpE	Імпорт енергії, % від загального споживання	GFCF	Валове нагромадження капіталу, % ВВП
Meth	Викиди метану, зміна відносно рівня 1990 року, %	Oil	Рента виробництва нафти, % ВВП	Low20	Частка доходу найбідніших 20% населення, %
Nitr	Викиди оксидів нітрогену, зміна відносно рівня 1990 року, %	AltE	Частка виробництва альтернативної та ядерної енергії, %	InVA	Додана вартість промисловості, % ВВП
Fert	Витрати добрив, кг/га	WastE	Відходи та паливо при виробництві енергії, %	R&D	Витрати на дослідження і розробки, % ВВП
Fish	Обсяг продукції рибництва, т	EGDP	Енергомосткість ВВП, кг/тис дол. США	Unemp	Частка безробітних, %
GHGE	Викиди парникових газів, зміна відносно рівня 1990 року, %	FosE	Частка споживання теплової енергії, %	BoP	Показник платіжного балансу, % ВВП

Таблиця 2

Результати оцінювання впливу структури екологічних податків на параметри екологічної безпеки

Результативна ознака	ЕП%	ТП%	ПВР%	ЕПпр	ТПпр	ПВРпр
Agr	0,74*** (3,05)	-0,67 (-1,06)	3,39** (1,91)	0,04** (2,59)	-0,00 (-0,56)	0,00 (0,37)
CO2	-3947,28* (-1,71)	-6157,33 (-1,17)	-7446,43 (-0,48)	21,72 (0,17)	30,83 (0,39)	-28,32 (-0,86)
Forest	0,12** (2,54)	0,19* (1,69)	-0,13 (-0,38)	-0,00* (-1,76)	0,00 (0,50)	-0,00 (-0,89)
CO2pc	0,00 (0,03)	0,23 (0,92)	0,52 (0,71)	0,01* (1,65)	0,00 (0,54)	0,00 (0,02)
Meth	-2,45 (-1,54)	7,69*** (3,05)	0,67 (0,08)	-0,02 (-0,24)	-0,11 (-1,42)	-0,02 (-0,88)
Nitr	-0,13 (-0,12)	0,84 (0,43)	-5,12 (-0,78)	0,05 (1,25)	-0,01 (-0,16)	0,01 (1,39)
Fert	-20,40** (-2,20)	16,86 (1,00)	-8,92 (-0,17)	-0,31 (-0,37)	-0,15 (-0,62)	0,21 (1,37)
Fish	2163,60 (0,25)	14470,64 (0,66)	32052,61 (0,52)	-437,73 (-0,76)	-291,08* (-1,69)	-214,33 (-1,36)
GHGE	0,66 (0,55)	8,46*** (2,80)	-9,43 (-1,28)	0,04 (0,64)	0,02 (0,42)	0,01 (0,53)

Джерело авторські розрахунки за даними [1; 4]

Таблиця 3

Результати оцінювання впливу структури екологічних податків на параметри енергетичної безпеки

Результативна ознака	ЕП%	ТП%	ПВР%	ЕПпр	ТПпр	ПВРпр
CO2h	-0,11 (-0,24)	-0,87 (-0,85)	-2,99 (-1,00)	-0,06** (-2,43)	-0,02 (-1,41)	-0,00 (-0,02)
CO2e	0,01 (0,37)	0,00 (0,04)	-0,06 (-0,52)	0,00 (0,79)	0,00 (0,07)	-0,00 (-0,70)
CoalE	0,02 (0,02)	0,07 (0,03)	-5,18 (-0,72)	-0,13** (-2,32)	-0,05 (-1,54)	-0,02 (-1,20)
ImpE	-0,99 (-0,46)	1,99 (0,42)	-2,91 (-0,20)	0,13 (1,05)	0,06 (0,81)	0,01 (0,28)
Oil	-0,14*** (-2,95)	0,33*** (2,88)	-0,41 (-1,24)	-0,00 (-0,05)	0,00 (1,37)	0,00 (0,18)
AltE	-0,05 (-0,09)	-1,17 (-1,00)	0,94 (0,26)	-0,00 (-0,17)	0,00 (0,32)	-0,00 (-0,02)
WastE	-0,16 (-0,89)	0,85** (2,15)	0,41 (0,34)	0,00 (0,21)	-0,00 (-0,79)	-0,00 (-0,07)
EGDP	1,32 (1,05)	-5,00* (-1,80)	4,21 (0,51)	-0,08 (-1,39)	-0,4 (-1,03)	-0,01 (-0,61)
FosE	-0,18 (0,35)	-0,64 (-0,55)	-3,54 (-1,04)	0,01 (0,38)	0,01 (0,37)	-0,00 (-0,20)

Джерело авторські розрахунки за даними [1; 4]

Привертає увагу також той факт, що найбільшою мірою параметри екологічного оподаткування чинять вплив на показники економічної безпеки (табл. 4). Зокрема, слід звернути увагу на той факт, що приріст енергетичних та транспортних податків стимулює приріст ВВП, тоді як зростання частки податків на викиди та ресурси є фактором, що стримує зростання ВВП, а зростання частки енергетичних податків зумовлює скорочення ВВП у вимірі на душу населення. Слід відзначити, що частка енергетичних податків має стимулюючий вплив на валове нагромадження капіталу, а частка податків

на ресурси та викиди – дестимулюючий. З іншого боку, обидві зазначені групи податків є стримуючими чинниками для розвитку промисловості, а зростання частки транспортних податків є стимулятором зростання доданої вартості, створеної в промисловості. Крім того, приріст транспортних податків має позитивний ефект на стан платіжного балансу.

Аналізуючи вплив екологічних податків на соціально-економічні показники, відзначимо, що саме транспортні податки мають найбільший регуляторний потенціал: їх зростання зумовлює підвищення рівномірності розподілу доходів населення, а

Результати оцінювання впливу структури екологічних податків на параметри економічної безпеки

Результативна ознака	ЕП%	ТП%	ПВР%	ЕПпр	ТПпр	ПВРпр
Debt	35,74*** (6,06)	0,76 (0,07)	-27,14 (-0,69)	-0,18 (-0,31)	-0,25** (-2,44)	0,01 (0,07)
GDPg	-0,01 (-0,05)	0,19 (0,88)	-1,33** (-1,93)	0,04* (1,78)	0,02*** (2,68)	0,00 (0,19)
GDPpc	-1811,56*** (-5,35)	963,91 (1,14)	-205,74 (-0,09)	-10,77 (-0,44)	0,25 (0,03)	-2,52 (-0,36)
GFCF	-0,95*** (-4,28)	0,32 (0,69)	2,47* (1,83)	0,00 (0,28)	0,00 (0,63)	0,00 (0,94)
Low20	0,02 (0,36)	0,025*** (2,59)	-0,11 (-0,41)	0,00 (0,60)	0,00 (1,03)	-0,00 (-0,18)
InVA	-1,08*** (-4,75)	1,35*** (2,54)	-3,71** (-2,49)	0,00 (0,04)	-0,00 (-0,15)	0,00 (0,70)
R&D	-0,05** (-1,94)	-0,06 (-1,04)	-0,18 (-1,01)	-0,00 (-0,96)	0,00 (1,33)	0,00** (1,97)
Unemp	0,78*** (2,85)	-1,36** (-2,36)	-2,99** (-1,80)	-0,03 (-1,35)	0,00 (0,53)	0,00 (0,37)
BoP	-0,29 (-1,39)	0,42 (0,99)	-0,88 (-0,71)	-0,01 (-0,43)	0,03*** (5,26)	-0,00 (-0,75)

Джерело авторські розрахунки за даними [1; 4]

також скорочення безробіття. Водночас не зовсім очікуваною виявилася відсутність стимулюючого впливу екологічних податків на показник фінансування досліджень та розробок.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження моделювання впливу структури екологічних податків на параметри екологічної, енергетичної та економічної безпеки засвідчило, що найбільший потенціал регуляторного впливу мають саме енергетичні податки: зміна екологічної та енергетичної безпеки найбільшою мірою зумовлена саме змінами в їх динаміці чи структурі. З іншого боку, рівень економічної безпеки характеризується наявністю майже рівномірного за значимістю впливу різних груп екологічних податків, який має відмінності за напрямом такого впливу. Відзначимо, що вітчизняний досвід екологічного оподаткування передбачає застосування лише податків на забруднення, які, як свідчить дослідження, мають досить незначний потенціал із погляду одночасного забезпечення екологічної, енергетичної та економічної безпеки. У контексті підвищення мультиплексивної ефективності вітчизняної системи екологічного оподаткування має значення запровадження енергетичних податків.

Література:

1. Environmental tax statistics. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat.php> (дата звернення: 15.05.2020).
2. Vysochyna A.V., Samusevych I.V., Tykhenko V.S. The effect of tax tools in environmental management on region's financial potential. *Actual Problems of Economics*. 2015. Vol. 171. № 9. P. 263–269.

3. Williams III R.C. Environmental Taxation. Resource for the future discussion paper. Washington DC, June. 2016. 30 p.
4. World Development Indicators. *The World Bank*. URL: <https://databank.worldbank.org/home.aspx> (дата звернення: 18.05.2020).
5. Yıldız D. New International Security Paradigm related to Water and Environmental Security. *World Scientific News*. 2015. № 19. P. 133–147.
6. Zurlini G., Müller F. Environmental Security. *Systems Ecology*. 2008. Vol. 2 of Encyclopedia of Ecology, 5 vols. Oxford: Elsevier. P. 1350–1356.

References:

1. Environmental tax statistics. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat.php> (accessed 15.05.2020).
2. Vysochyna A. V., Samusevych I. V., Tykhenko V. S. (2015). The effect of tax tools in environmental management on region's financial potential. *Actual Problems of Economics*, vol. 171, no. 9, pp. 263–269.
3. Williams III R. C. (2016). Environmental Taxation. Resource for the future discussion paper. Washington DC, June. 30 p.
4. World Development Indicators. The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/home.aspx> (accessed 18.05.2020).
5. Yıldız D. (2015). New International Security Paradigm related to Water and Environmental Security. *World Scientific News*, № 19, pp. 133–147.
6. Zurlini G., Müller F. (2008). Environmental Security. *Systems Ecology*, Vol. 2 of Encyclopedia of Ecology, 5 vols. Oxford: Elsevier, pp. 1350–1356.

Аннотация. В статье исследовано влияние показателей структуры экологических налогов на параметры экологической, энергетической и экономической безопасности. Информационную базу исследования составили статистические данные структуры и динамики энергетических, транспортных налогов и налогов на выбросы и ресурсы в 30 странах Европы за период 2009–2018 гг. Моделирование предполагает построение совокупности множественных панельных регрессионных зависимостей с помощью обобщенного метода наименьших квадратов со случайными эффектами. Результаты оценивания показали, что наибольший регуляторный потенциал для одновременного обеспечения трех исследуемых компонентов национальной безопасности имеют именно энергетические налоги. Выявленные закономерности формируют основу для развития системы экологического налогообложения в Украине с точки зрения обеспечения её максимальной мультиплексивной эффективности.

Ключевые слова: экологическое налогообложение, экологическая безопасность, энергетическая безопасность, экономическая безопасность, модель со случайными эффектами.

Summary. Modern tendencies of concentration the national strategy of countries on the concept of sustainable development necessitate the formation of such a system of environmental taxation in countries that has the maximum regulatory potential in ensuring the achievement of public policy objectives. The components of national security that can best be achieved through the management of environmental taxes are environmental, economic and energy security. At the same time, it is important to assess both the element-by-element change of various parameters of national security under the influence of environmental taxes, and to determine the potential for their simultaneous impact. The article examines the impact of indicators of the structure of environmental taxes on the parameters of environmental, energy and economic security. The information base of the study includes energy taxes, transport taxes and pollution/resource taxes in 30 European countries for the period 2009-2018. The modeling involves constructing a set of multiple panel regression dependences using the generalized least squares method with random effects. The estimation results showed that energy taxes have the greatest regulatory potential for the simultaneous ensuring of the three studied components of national security. On the other hand, the level of economic security is characterized by the existence of almost equal statistically significant impact of different groups of environmental taxes, which has some differences in the direction of such impact. At the same time, it should be noted that the domestic experience of environmental taxation provides the application of only pollution taxes, which, as the European experience showed, have very little potential in terms of simultaneous environmental, energy and economic security stimulating. Therefore, the identified relationships prove that in the context of increasing the multiplex efficiency of the domestic environmental taxation system, attention should be paid to the potential for energy taxes.

Keywords: environmental taxation, environmental security, energy security, economic security, random effects model.

Волошина С.В.

к.е.н., доцент,
завідувач кафедри підприємництва і торгівлі,
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Voloshyna Svitlana

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7148-6923>

Проволоцька О.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки та підприємництва,
Криворізький економічний інститут
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Provolotska Olena

Kryvyi Rih Economic Institute of Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3472-7649>

ДЕМОЕКОНОМІЧНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ: УКРАЇНА ТА ПОЛЬЩА

DEMOECONOMIC VECTORS OF DEVELOPMENT: UKRAINE AND POLAND

Анотація. Метою статті є визначення загальних демоекономічних тенденцій в Україні, їх оцінювання в контексті створення об'єктивних передумов для соціально-економічного розвитку країни за стандартами ЄС (на прикладі перебігу демоекономічних процесів у Польщі). Запропоновано вибір бази міжкрайнового порівняння з урахуванням європейського вектору розвитку України, подібності соціально-економічних процесів з країнами-членами ЄС, тісноти зв'язків у розвитку національних ринків праці. Визначено, що досягнення Україною рівнів показників країни-базис порівняння за таких умов слід розглядати як критерій вирішення першочергових завдань розвитку. Динамічний аналіз вибірки демоекономічних показників України та вибраної для порівняння країни-члена ЄС (Польщі) показав відсутність в країні необхідних для соціально-економічного розвитку за стандартами ЄС демоекономічних змін.

Ключові слова: демографічні фактори, демоекономіка, міжкрайнове порівняння, Україна, Польща, демоекономічні показники.

Постановка проблеми. Сталий розвиток кожної країни визначається сукупною дією різноманітних факторів, зокрема демографічних. Останні відображають відтворення населення через оцінювання перебігу процесів народжуваності, смертності, захворюваності, міграції тощо.

Демографічна складова частина, яка формує людський капітал країни, обумовлює рівень її економічного розвитку

й конкурентоспроможності, місткість національного ринку праці, пріоритети соціальної політики держави.

Поширеною є думка про те, що «в чистому вигляді демографічних відносин не існує у зв'язку з тим, що зазначені відносини схильні до впливу стану економічної системи <...> відповідно до законів ринку» [1]. Вирішення спільних для демографії та економіки завдань покладено на демоекономіку, яка вивчає взаємодію економічних і демографічних підсистем у безперервному циклі «населення – трудова діяльність – економічний розвиток – населення».

Важливість і значущість вирішення демографічних проблем у забезпеченні високого соціально-економічного розвитку визнані всіма державами, оскільки населення є природною основою для формування ключового фактору суспільного виробництва, а саме людського капіталу, який є економічною базою людського розвитку.

Сучасні демографічні процеси в Україні характеризуються значними проблемами, серед яких слід назвати низьку народжуваність, високу смертність населення у працездатному віці, порівняно невисоку тривалість життя, значну інтенсивність зовнішньої міграції, високі рівні смертності й травматизму, старіння населення. Подібні проблеми частково характерні також для країн ЄС. Однак витоки цих проблем, їх глибина й наслідки є занадто різними, що позначається на якості життя, а в нашому випадку може загрожувати неминучою демографічною катастрофою [2, с. 251].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємозв'язку демографічних та економічних факторів розвитку країни тривалий час є об'єктом дослідження економічної науки. В історичному аспекті базовими вважаються наукові

праці Т. Мальгуса, А. Сміта, М.В. Птухи, М.І. Долішнього, П. Дугласа, К. Кобба, А. Коула, С. Кузнеця, Г. Лейбенштейна, В. Леонтьєва, В. Ростю, Е. Сабаті та інших науковців. Вченими створено теоретико-методологічне підґрунтя демоєкономіки, сформовано підходи до моделювання демографічних процесів та досягнення демографічного оптимуму.

Сучасні наукові напрацювання у цій предметній галузі пов'язані з іменами демографів та економістів різних країн. Вагомий внесок у дослідження актуальних проблем демоєкономіки здійснили Е.М. Лібанова, І.О. Курило, Б.О. Крімер, Н.М. Левчук, Л.С. Лісого, О.А. Грішнова, В.В. Кіріпчов, Н.А. Рингач, А.М. Колот, А.М. Марченко, В.М. Новікова, В.В. Онікієнко, С.І. Пирожков, Ю.С. Попков, Є.О. Прип'ік, В.С. Шешенко, Н.А. Фойгт, К.І. Якуба та інші вчені. Слід відзначити значне коло теоретичних, методологічних і практичних питань, на яких сфокусована увага науковців у дослідженнях сучасної доби. Ними активно вивчаються питання закономірностей перебігу демографічних процесів у країні та світі, їх впливу на розвиток ринку праці, визначаються втрати населення в період демографічних катастроф, демоєкономічні особливості розвитку регіонів країни, оцінюється дія ключових економічних і демографічних факторів тощо [2–8].

Так, Ю.С. Попковим у роботі [2] систематизовано сучасні теоретичні й методологічні проблеми демоєкономіки, закономірності її розвитку, сформовано макросистемну концепцію, визначено основні інструменти дослідження.

Аналізу перебігу комплексу взаємопов'язаних демографічних процесів присвячені дослідження Л.А. Чепелевської, Ю.Б. Ященко, Н.Ю. Кондратюк, О.А. Семенюк [3, с. 251–256], наукового колективу Інституту демографії та соціальних досліджень імені Н.В. Птухи НАН України [4] та інших науковців. Ними визначено основні закономірності демографічних змін в Україні, їх зв'язок із технологічними укладами, завдання демографії у становленні економіки інноваційного типу тощо.

Узагальнення останніх наукових доробок показало на переважне фокусування уваги на дослідженні часткових демографічних процесів. Зокрема, Е.М. Лібанова у роботі [5, с. 11–26] надає результати оцінювання структури, масштабів, причин і наслідків міграції населення України, використовуючи для цього прийом міжкраїнового порівняння з країнами-членами ЄС. Проблема народжуваності присвячена праця Б.О. Крімер [6, с. 67–81], в якій об'єктом дослідження є народжуваність населення України, перебіг якої порівнюється з відповідними процесами у розвинутих країнах світу. Наукове дослідження Н.М. Левчук у роботі [7, с. 54–65] присвячено проблемам здоров'я й тривалості життя населення, вирішення яких безпосередньо пов'язане з формуванням інноваційної зайнятості населення й балансуванням на ринку праці. Проблематика смертності населення є об'єктом дослідження у роботі Н.А. Рингач [8, с. 39–49], у якій висунуто пропозиції вдосконалення економічного оцінювання наслідків скорочення трудового життя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість напрацювань науковцями різних країн, демоєкономічні питання продовжують потребувати підвищеної уваги. Це пов'язане з тим, що економіка й демографія перебувають у постійному, переважно стрімкому русі. Крім того, завжди викликають науковий інтерес з точки зору причин виникнення, особливостей здійснення, впливових чинників, соціально-економічних наслідків тощо одні й ті ж самі процеси, але за умови їх перебігу в різних системах, які мають багато спільних рис (історичних, географічних, економічних в певні часові періоди тощо).

Мета статті. Головною метою роботи є визначення загальних демоєкономічних тенденцій в Україні, їх оцінювання в контексті створення об'єктивних передумов для соціально-економічного розвитку країни за стандартами ЄС (на прикладі перебігу демоєкономічних процесів у Польщі).

Виклад основного матеріалу. Попри узгодженість наукових поглядів щодо доцільності застосування у дослідженні демоєкономічних процесів прийому міжкраїнового порівняння, має місце наукова прогалина стосовно визначення бази такого співставлення. Як остання в різних дослідженнях приймаються загальносвітові рівні показників, які оцінюються; загальноєвропейські рівні тих же показників; рівні показників у країнах-членах ЄС; рівні показників у пострадянських країнах; рівні показників в окремих розвинутих країнах тощо.

На нашу думку, подібна невизначеність призводить до помилкового встановлення завдань розвитку країни та черговості їх досягнення. Зокрема, орієнтація на рівні показників розвинутих країн світу буде завищувати планку завдань демографічного розвитку країни, які базуватимуться на завищених для України рівнях економічних показників. Рівні ж показників у пострадянських країнах тісно пов'язані з умовами й стратегічними завданнями розвитку цих країн.

Саме тому слід вважати, що європейський шлях розвитку України, декларований як набуття членства в Європейському Союзі, обумовлює необхідність порівняння рівнів її демоєкономічного розвитку з аналогічними показниками, що відображають стандарти ЄС у галузі демографії та економіки. Причому у коротко- й середньостроковому періодах таке порівняння має здійснюватися не лише із середніми показниками щодо співтовариства, але й, що більш значуще, з показниками розвитку тих країн-членів ЄС, які мають схожі з Україною початкові умови соціально-економічного розвитку та тісно пов'язані між собою частковими демографічними процесами, які мають найбільший прояв у стані національного ринку праці. Досягнення Україною рівнів показників країни-базис порівняння за таких умов слід розглядати як критерій вирішення першочергових завдань.

Серед країн ЄС Польща є однією з небагатьох країн, яка на початку свого руху до ЄС мала значну кількість схожих з Україною вихідних позицій. Перш за все йдеться про подібність політичних, демографічних та економічних процесів, які відбувалися в країнах майже одночасно, зокрема про зміну державного устрою, роздержавлення й приватизацію, розвиток приватної власності та підприємництва. Крім того, Україну з Польщею тісно пов'язує спільність багатьох історичних подій та географічних кордонів. Останніми роками Україна є основним донором польського ринку праці, поставляючи як підготовлену робочу силу, так і молодь, яка мігрує в Польщу для отримання вищої освіти.

Розглянемо, як відбувався розвиток демоєкономічних процесів в обох країнах. Під час здійснення аналітичного огляду в дослідженні щодо показників, які не мають розбіжностей в методиках обліку та розрахунку, будуть використані офіційні дані державних органів статистики відповідних країн; щодо показників, які мають розбіжності в методиках обліку, розрахунку або взагалі не розраховуються державними статистичними органами, будуть використані дані міжнародних організацій, зокрема МОП, ООН.

На рис. 1 відображено динаміку чисельності наявного населення України та Польщі у 2000–2017 рр.

Як засвідчує інформація, наведена на рис. 1, населення України за своєю чисельністю суттєво перевищувало населення Польщі у 2000 р. (+29,2%). За період дослідження, а

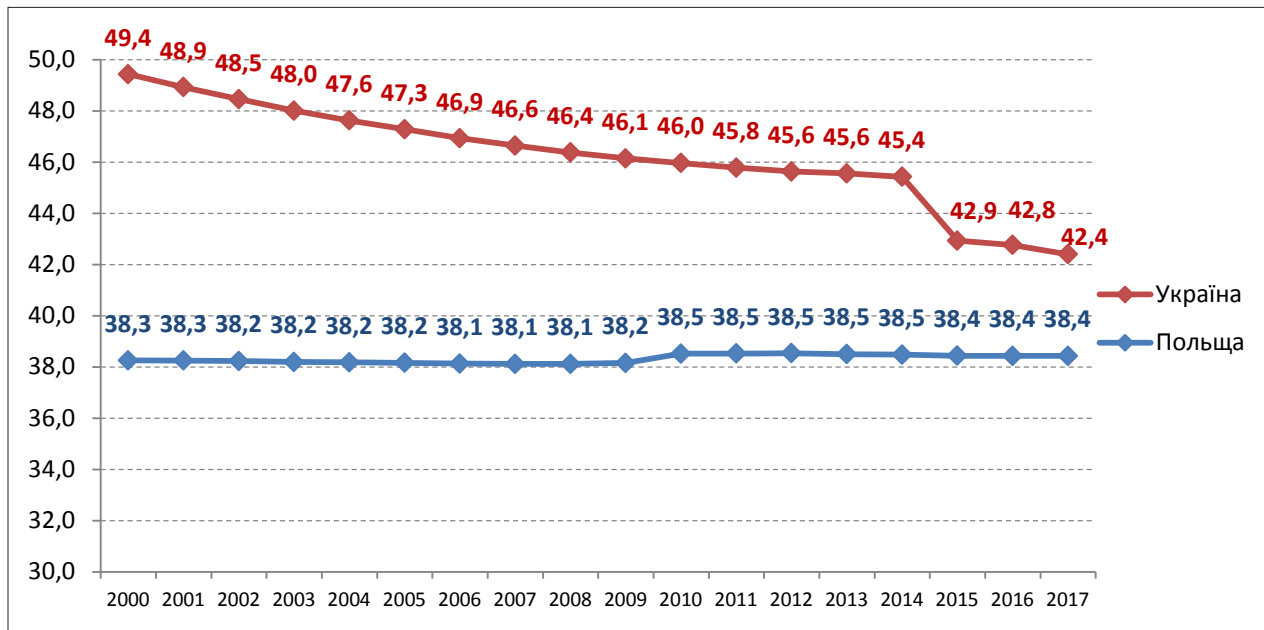

Рис. 1. Динаміка чисельності наявного населення України та Польщі у 2000–2017 рр., млн. осіб

Джерело: побудовано авторами на основі джерел [9; 10]

саме за 17 років, ситуація суттєво змінилась, адже різниця між чисельністю наявного населення України та Польщі скоротилася більш ніж втричі, склавши 10,4%. З рис. 1 також видно, що зазначені зміни відбулися саме за рахунок скорочення населення України з 49 429 тис. осіб у 2000 р. до 42 386,4 тис. осіб у 2017 р., або на 14,25%. Чисельність населення Польщі у цей час залишалася стабільною за незначного зростання загалом впродовж 17 років з 38 256 тис. осіб до 38 433,6 тис. осіб (+0,4%).

Отже, зменшення чисельності наявного населення України мало систематичний характер, а щорічні темпи скорочення населення перебували в межах 0,18–1,02% (без урахування 2015 р., коли відбулося виключення з розрахунків чисельності населення України мешканців анексованих територій Криму, Луганської та Донецької областей).

У Польщі, на відміну від України, річні темпи зміни населення були як від'ємними, так і додатними, а також не мали таких суттєвих кількісних коливань. Найбільш суттєвим було зростання чисельності наявного населення у 2009 р. (+0,95%), що пояснюється прийняттям в Польщі рішення про збільшення виплат на дитину на 47%. Варто зазначити, що у 2008 р., за оцінками фахівців ООН [11], Польщі пророкували скорочення населення до 37,6 млн. осіб у 2015 р., але завдяки відповідним програмам розвитку їй, як і іншим країнам ЄС, вдалося якщо не повністю подолати негативні тенденції зміни чисельності населення, то суттєво вплинути на несприятливі прогнози. Для України прогнози справдилися більше ніж на 100%.

Зменшення чисельності наявного населення відбулося за рахунок перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених впродовж 2000–2017 рр. При цьому смертність в Україні перевищує відповідний показник в Польщі більш ніж на 50%.

Зауважимо, що з 2008 р. смертність в Україні почала зменшуватись, а у 2011 р. досягла свого мінімуму, а саме 14,5 осіб на 1 000 осіб наявного населення. В цей же період спостерігалось підвищення народжуваності. Такі позитивні тенденції втрималися недовго, а вже у 2013 р. показники народжуваності й смертності в Україні почали погіршуватись.

Водночас народжуваність в Україні з 2008 р. перевищує аналогічний показник у Польщі. Однак за рахунок високої смертності в Україні, яка не зазнає суттєвих позитивних змін, природний приріст населення не відбувався впродовж усього періоду дослідження, на відміну від західного сусіда. Як видно з рис. 2, в Польщі у 2000–2017 рр. спостерігається хвилюподібна зміна природного приросту населення з позитивними значеннями у 2000–2001 рр. та 2006–2012 рр., а також незначними від'ємними значеннями в інші періоди.

Чисельність наявного населення країни залежить, зокрема, від міграційних процесів, в яких активну участь беруть як українці, так і поляки. Українці виїжджають на заробітки до Канади, Америки, Польщі, інших країн Європи. До України ж в пошуках кращого життя мігрують громадяни переважно азійських країн. Поляки останнім часом також шукають більшого заробітку за кордоном, оскільки ринок праці Польщі наповнює дешева робоча сила з країн Східної Європи, зокрема з України. Варіант збільшення наявного населення за рахунок біженців з Близького Сходу та Північної Африки польська влада нині вважає неприйнятним.

В дослідженні не враховані міграційні аспекти демографічної проблеми у зв'язку з відсутністю достовірної інформації щодо міграційних потоків в Україну та з України.

Якість життя українців обумовлює, окрім високої смертності, значно меншу середню очікувану тривалість життя при народженні порівняно з поляками (рис. 3).

Хоча потрібно зазначити, що як у Польщі, так і в Україні спостерігаються стабільні позитивні зміни за цим демографічним критерієм.

Щодо структури населення обох країн, то вона не має суттєвих відмінностей. Так, частка жінок у населенні України коливалася від 53,3% у 2000 р. до 53,7% у 2007–2011 рр. Частка жінок у населенні Польщі є дещо меншою, а коливання в структурі також є меншими: від 51,5% у 2000–2001 рр. до 51,7% у 2006–2009 рр. [9; 10].

Аналіз вищенаведених демографічних показників дає змогу зробити висновки, що впродовж 2000–2017 рр. демографічна

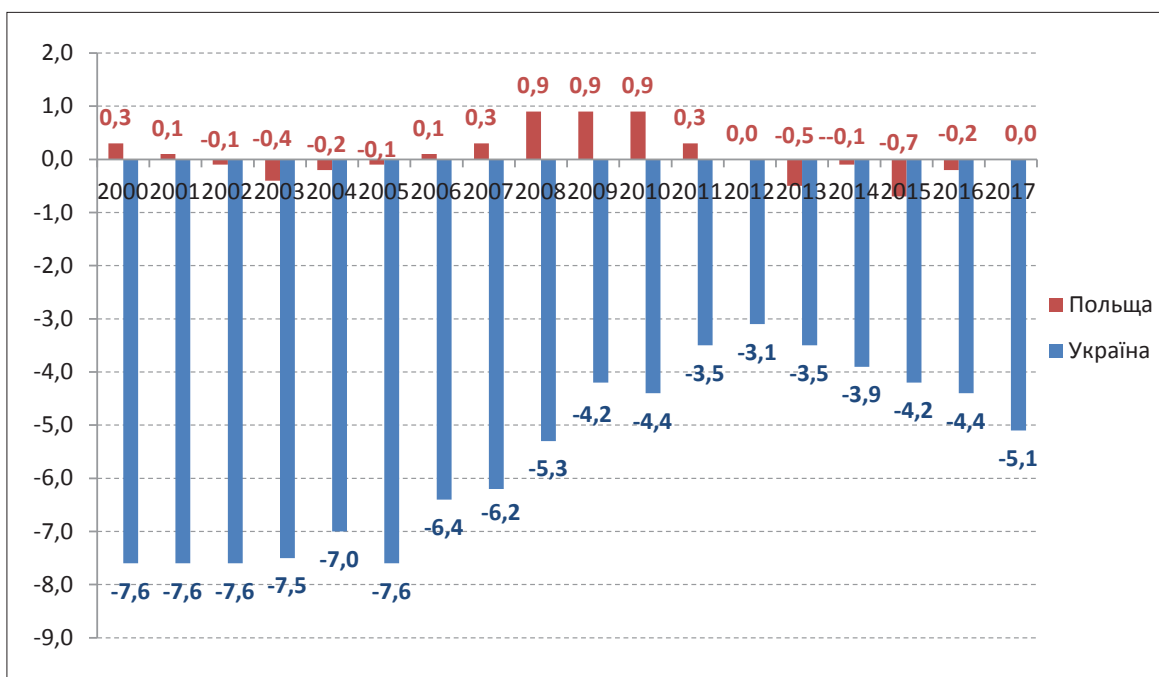

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів природного приросту (+), скорочення (-) населення України та Польщі у 2000–2017 рр., 0/00

Джерело: побудовано авторами на основі джерел [9; 10]

ситуація в Україні щодо кількісного складу населення систематично погіршувалася, а передумов для її покращення не спостерігається. На відміну від України, аналогічним демографічним показникам Польщі притаманний хвилюватий характер змін, за якого роки погіршення змінювалися роками покращення, отже, загалом демографічна ситуація залишається задовільною.

Аналіз вікової структури населення Польщі та України (табл. 1) свідчить про однакову динаміку частки осіб працездатного віку в обох країнах: до 2010 р. включно спостерігається її зростання, а з 2011 по 2017 рр. – скорочення. При

цьому потрібно зауважити, що в Польщі частка осіб працездатного віку в усі роки дослідження перевищувала аналогічний показник в Україні, а максимального свого значення у 71,31% досягла у 2010 р. У 2017 р. частка осіб працездатного віку в Польщі складала 68,42%, а в Україні – 68,05%.

За часткою осіб до 14 років тенденції в країнах є різними. В Україні частка осіб зазначеної категорії скорочувалась лише до 2008 р., а в подальші роки спостерігаємо незначне, але постійне її зростання до рівня 15,49% у 2017 р. У Польщі за роки дослідження частка осіб до 14 років в результаті постій-

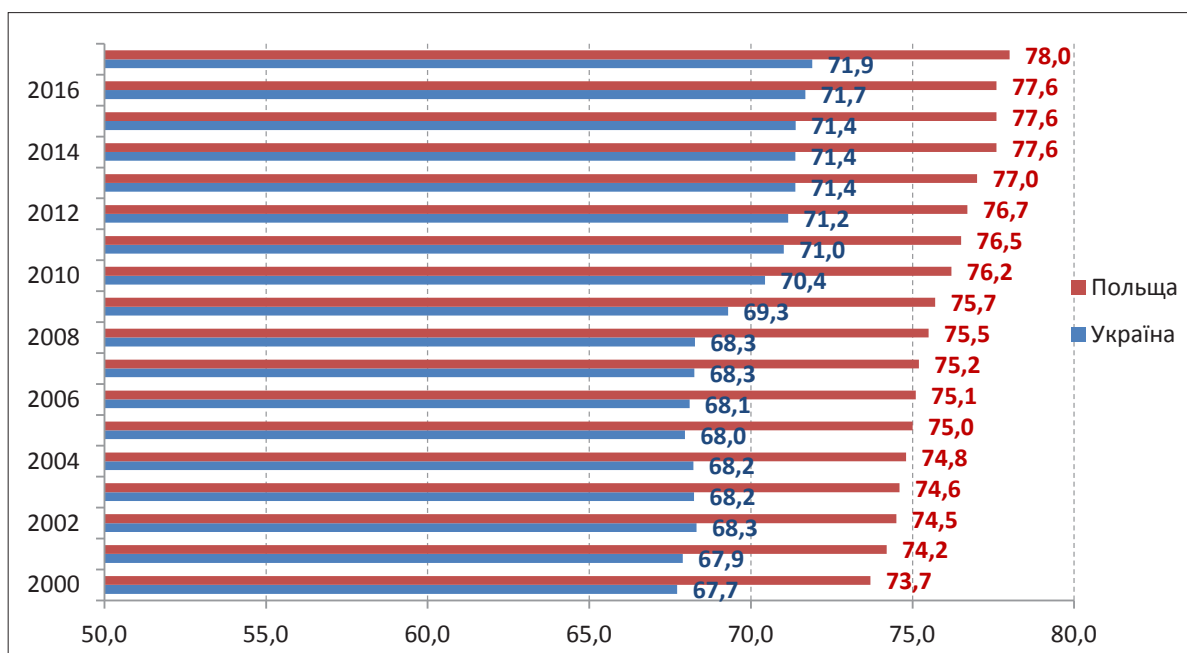

Рис. 3. Середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні та Польщі у 2000–2017 рр., років

Джерело: побудовано авторами на основі джерел [9; 10]

Динаміка окремих демографічних показників України та Польщі у 2005–2017 рр.

Рік	Населення віком 0–14 років, %		Населення віком 15–64 років, %		Економічний коефіцієнт навантаження	
	Польща	Україна	Польща	Україна	Польща	Україна
2005	16,61	14,62	70,31	69,48	0,422	0,439
2006	16,19	14,33	70,63	69,62	0,416	0,436
2007	15,86	14,60	70,93	69,81	0,410	0,432
2008	15,61	14,10	71,17	69,99	0,405	0,429
2009	15,40	14,11	71,30	70,11	0,403	0,426
2010	15,22	14,13	71,31	70,16	0,402	0,425
2011	15,18	14,32	71,07	69,98	0,407	0,429
2012	15,08	14,47	70,78	69,83	0,413	0,432
2013	14,96	14,61	70,44	69,66	0,420	0,436
2014	14,89	14,80	70,01	69,41	0,428	0,441
2015	14,88	15,06	69,51	69,05	0,439	0,448
2016	14,80	15,23	69,01	68,61	0,449	0,458
2017	14,82	15,49	68,42	68,05	0,461	0,469

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [12]

ного скорочення зменшилась майже на 2%, а саме з 16,61% у 2005 р. до 14,82% у 2017 р. Одночасно в Україні відбувається постійне зростання кількості осіб непрацездатного віку в розрахунку на одну особу працездатного віку (економічний коефіцієнт навантаження). Аналогічна ситуація спостерігається в Польщі. Ця тенденція обумовлена зростанням частки населення віком понад 65 років в обох країнах. У 2017 р. економічний коефіцієнт навантаження склав 0,461 у Польщі та 0,469 в Україні.

Динаміка показника «частка участі робочої сили (15+)» в Україні та Польщі за 2005–2017 рр. (рис. 4) свідчить про те, що населення України є більш активним, оскільки частка людей, які працюють та мають бажання працювати, в Україні впродовж досліджуваного періоду значно перевищує частку аналогічної категорії населення в Польщі.

Максимального значення по Україні цей показник досяг у 2013 р., склавши 65%, тоді як у Польщі частка участі робочої сили (15+) мала найвище значення в 56,4% у 2017 р. За даними діаграми чітко простежується тенденція постійного скорочення розриву в частці участі робочої сили (15+) в Україні та Польщі із 7,3% у 2005 р. до 5,6% у 2017 р.

Різницями для Польщі та України є тенденції зміни зайнятості населення. Так, відсоток зайнятого працездатного населення України зростав з 2005 р. по 2013 р. (за винятком 2009 р.) з 57,8% до 60,2%. З 2014 р. спостерігаємо зменшення зайнятості до 56,1% у 2017 р. В Польщі зайнятість населення за 2005–2017 рр. зросла із 45,2% до 53,7% [14].

Зміни зайнятості працездатного населення Польщі та України відбулися одночасно зі змінами рівня його безробіття (рис. 5). Так, безробіття в Україні впродовж 2005–2013 рр. мало

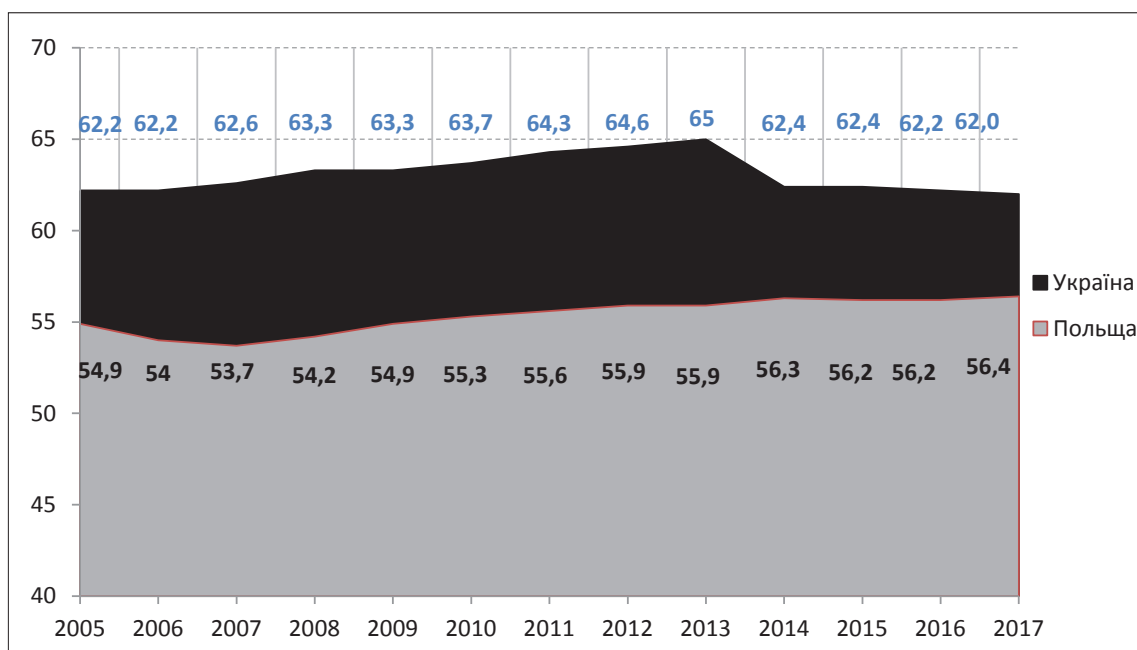

Рис. 4. Динаміка показника «частка участі робочої сили (15+)» в Україні та Польщі у 2005–2017 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [13]

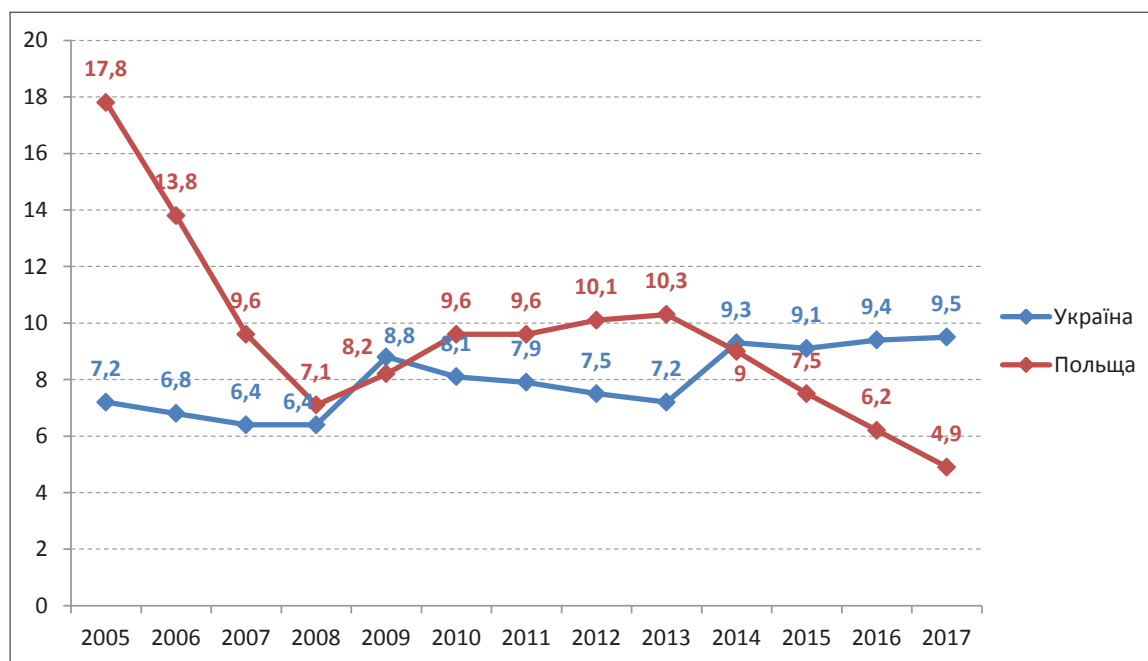

Рис. 5. Динаміка рівнів безробіття населення (15+) України та Польщі у 2005–2017 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [15]

стійку тенденцію до скорочення (за винятком кризового 2009 р.), але з 2014 р. показник тільки зростав, досягши у 2017 р. позначки в 9,5%, що є найбільшим значенням за досліджуваній період. Щодо Польщі, то варто зазначити, що впродовж 2005–2017 рр. країна досягла скорочення рівня безробіття майже в 3 рази, а саме із 17,8% до 4,9%.

Динаміка ВВП (рис. 6) характеризує невтішну для України економічну ситуацію: за однакових тенденцій зміни в часі (збільшення – зменшення) рівень ВВП на душу населення в Польщі є в рази вищим, ніж в Україні.

Якщо у 2000 р. різниця між рівнями ВВП складала близько 4 тис. дол. США, то у 2017 р. – вже понад 10 тис. дол. США, тобто розбіжності за економічними показниками розвитку між Україною та країною ЄС з кожним роком зростають.

Висновки і пропозиції. Аналіз довгострокової динаміки основних демоєкономічних показників України та Польщі дає змогу зробити такі висновки:

- тенденції демографічних та економічних показників в Україні, на відміну від Польщі (країни-члену ЄС), переважно є негативними з наростанням проблем у сфері відтворення населення та сфері економічного розвитку країни як бази для подолання перших (зменшуються доходи на душу населення);
- виявлені тренди демонструють відсутність в Україні необхідних для соціально-економічного розвитку за стандартами ЄС демоєкономічних змін.

Подальші перспективи цього напрямку досліджень автори вбачають у детальному аналізі демографічних програм розвитку Польщі, реалізація яких забезпечила країні позитивні

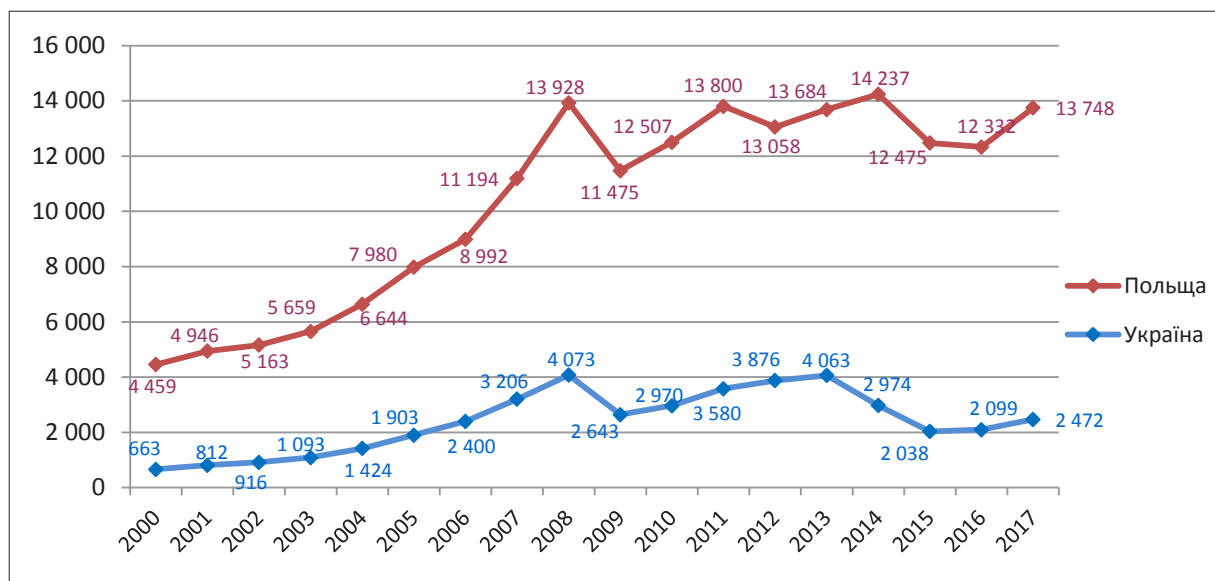

Рис. 6. Динаміка ВВП на душу населення України та Польщі у 2000–2017 рр., дол. США

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [16]

тенденції демоекономічного розвитку й щорічне посилення позицій серед інших країн-членів ЄС. Врахування такого досвіду є корисним щодо розроблення й коригування стратегії розвитку України стосовно демографічної складової частини.

Література:

1. Кирпичов В.В. Моделирование демоэкономических связей в системе «население – экономика». *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 4. URL: <http://teoria-practica.ru/vipusk-4-2012> (дата звернення: 21.03.2020).
2. Попков Ю.С. Математическая демоэкономика. Макросистемный подход. Москва: Ленанд, 2013. 560 с.
3. Чепелевська Л.А., Ященко Ю.Б., Кондратиук Н.Ю., Семенюк О.А. Стан демографічної ситуації в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Україна. Здоров'я нації*. 2012. № 3. С. 251–256.
4. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку: монографія / за ред. Е.М. Лібанової. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2016. 328 с.
5. Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11–26.
6. Крімер Б.О. Трансформація народжуваності в Україні на ранніх етапах демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 67–81.
7. Левчук Н.М. *Здоров'я і тривалість життя в Україні у контексті формування передумов інноваційної зайнятості. Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 1. С. 54–65.
8. Рынгач Н.А. Экономический эквивалент потерь вследствие преждевременной смертности в Украине. *Демография и социальная экономика*. 2016. № 2. С. 39–49.
9. Демографічна та соціальна статистика. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.03.2020).
10. State service of statistics of Poland. URL: <http://stat.gov.pl/en/basic-data> (дата звернення: 16.03.2020).
11. Human Development Report 2007/2008. Fighting solidarity in a divided world. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/268/hdr_20072008_en_complete.pdf (дата звернення: 15.03.2020).
12. Population ages 15–64 (% of total). The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.1564.TO.ZS?locations=PL-UA&view=chart> (дата звернення: 02.04.2020).
13. Labour force participation rate (%). ILO. URL: https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page21.jspx?_afzLoop=1540267917460929&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=raotu538z_201#%40%40%3F_afzWindowId%3Draotu538z_201%26_afzLoop%3D1540267917460929%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Draotu538z_273 (дата звернення: 08.04.2020).
14. Employment to population ratio (%) / ILO. URL: https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/age21.jspx?_afzLoop=1540267917460929&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=raotu538z_201#%40%40%3F_afzWindowId%3Draotu538z_201%26_afzLoop%3D1540267917460929%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Draotu538z_273 (дата звернення: 11.04.2020).
15. Unemployment rate (%) / ILO. URL: https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page21.jspx?_afzLoop=1540267917460929&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=raotu538z_201#%40%40%3F_afzWindowId%3Draotu538z_201%26_afzLoop%3D1540267917460929%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Draotu538z_273 (дата звернення: 11.04.2020).
16. Gross domestic product: Total and per capita, current and constant prices, annua. UNCTAD. URL: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (дата звернення: 15.04.2020).
17. Economic relations in the system “population – economy”. *Teoriya i praktika obschestvennogo razvitiya*, no 4. Available at: <http://teoria-practica.ru/vipusk-4-2012> (accessed: 21 March 2020).
18. Popkov Yu.S. (2013). *Matematicheskaya demoekonomika. Makrosistemnyi podhod* [Mathematical demoeconomy. Macro-system approach]. Moskva: Lenand, 560 p. (in Russian)
19. Chepelevska L.A., Yashchenko Yu.B., Kondratiuk N.Iu., Semeniuk O.A. (2012). Stan demografichnoi sytuatsii v Ukraini: problem ta shliakhy yikh vyrishennia [The state of the demographic situation in Ukraine: the problems and ways of their solution]. *Ukraina. Zdorovia natsii*, no. 3, pp. 251–256. (in Ukrainian)
20. Libanova E.M. ed. (2016). *Liudskiy rozvytok v Ukraini. Innovatsiini vydy zainiatosti ta perspektivy yikh rozvytku* [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development]. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, 328 p. (in Ukrainian)
21. Libanova E.M. (2018). Zovnishni trudovi mihratsii ukraintsiiv: masshtaby, prychny, naslidky [External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences]. *Demohrafia ta sotsialna ekonomika*, no. 2, pp. 11–26. (in Ukrainian)
22. Krimer B.O. (2018). Transformatsiia narodzhuvanosti v Ukraini na rannikh etapakh demohrafichnoho perekhodu [Transformation of birthrate in Ukraine in the early stages of demographic transition]. *Demohrafia ta sotsialna ekonomika*, no. 2, pp. 67–81. (in Ukrainian)
23. Levchuk N.M. (2017). Zdorovia i tryvalistzhittia v Ukraini u konteksti formuvannia peredumov innovatsiinoi zainiatosti [Health and life expectancy in Ukraine in the context of the formation of prerequisites for innovative employment]. *Demohrafia ta sotsialna ekonomika*, no. 1, pp. 54–65. (in Ukrainian)
24. Ryingach N.A. (2016). Ekonomicheskyy ekvivalent poter vsledstvie prezhdevremennoy smertnosti v Ukraine [The economic equivalent of losses due to premature mortality in Ukraine]. *Demohrafia ta sotsialna ekonomika*, no. 2, pp. 39–49. (in Russian)
25. *Demohrafichna ta sotsialna statystyka* [Demographic and social statistics]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 14 March 2020).
26. State service of statistics of Poland. URL: <http://stat.gov.pl/en/basic-data> (accessed: 16 March 2020).
27. Human Development Report 2007/2008. Fighting solidarity in a divided world. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/268/hdr_20072008_en_complete.pdf (accessed: 15 March 2020).
28. Population ages 15–64 (% of total). The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.1564.TO.ZS?locations=PL-UA&view=chart> (accessed: 2 April 2020).
29. Labour force participation rate (%). ILO. URL: https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page21.jspx?_afzLoop=1540267917460929&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=raotu538z_201#%40%40%3F_afzWindowId%3Draotu538z_201%26_afzLoop%3D1540267917460929%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Draotu538z_273 (accessed: 8 April 2020).
30. Employment-to-population ratio (%) / ILO. URL: https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/age21.jspx?_afzLoop=1540267917460929&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=raotu538z_201#%40%40%3F_afzWindowId%3Draotu538z_201%26_afzLoop%3D1540267917460929%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Draotu538z_273 (accessed: 11 April 2020).
31. Unemployment rate (%) / ILO. URL: https://www.ilo.org/ilostat/faces/oracle/webcenter/portalapp/pagehierarchy/Page21.jspx?_afzLoop=1540267917460929&_afzWindowMode=0&_afzWindowId=raotu538z_201#%40%40%3F_afzWindowId%3Draotu538z_201%26_afzLoop%3D1540267917460929%26_afzWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Draotu538z_273 (accessed: 11 April 2020).
32. Gross domestic product: Total and per capita, current and constant prices, annua. UNCTAD. URL: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (accessed: 15 April 2020).

References:

1. Kirpichov V.V. (2012). Modelirovanie demoeconomicheskikh svyazey v sisteme “naselenie – ekonomika” [Modeling of demoeconomic relations in the system “population – economy”].

Аннотация. Целью статьи является определение общих демоэкономических тенденций в Украине, их оценивание в контексте создания объективных предпосылок для социально-экономического развития страны по стандартам ЕС (на примере протекания демоэкономических процессов в Польше). Предложен выбор базы межстранового сравнения с учетом европейского вектора развития Украины, сходства социально-экономических процессов со странами-членами ЕС, тесноты связей в развитии национальных рынков труда. Определено, что достижение Украиной уровней показателей страны-базы сравнения при таких условиях следует рассматривать как критерий решения первоочередных заданий развития. Динамический анализ выборки демоэкономических показателей Украины и выбранной для сравнения страны-члена ЕС (Польши) показал отсутствие в стране необходимых для социально-экономического развития по стандартам ЕС демоэкономических изменений.

Ключевые слова: демографические факторы, демоэкономика, межстрановое сравнение, Украина, Польша, демоэкономические показатели.

Summary. The purpose of the article is to identify the general demoeconomic trends in Ukraine, to evaluate them in the context of creating objective prerequisites for the country to achieve the European vector of development (by the example of demoeconomic processes running in Poland). The interrelation between demographic and economic factors of the country's development is described. There are determined the importance of making more active research UN the field of demoeconomy for overcoming the threats and dangers of the business environment and achievement of national security of the country. The existence of a scientific gap in the application of inter-country comparison in the study of demoeconomic processes has been established. The choice of the basis for such a comparison is proposed based on the consideration of the European vector of Ukraine's development, the similarity of the conditions of its socio-economic development with the EU member states, the tightness of ties in the development of national labor markets. It is stressed that achievement of Ukraine by the levels of indicators of the country-base of comparison under such condition should be considered as criteria for solving the priority tasks of development. Dynamic analysis of a sample of key demoeconomic indicators of Ukraine and Poland, what selected for comparison like the EU-country, for 2000–2017 showed the predominantly negative trends in the interaction of demographic and economic subsystems in Ukraine, and their stable positive development in Poland. The revealed trends demonstrate the absence of demoeconomic changes in Ukraine needed for social and economic development according to EU standards. It was stated that in Poland, unlike Ukraine, conditions for the development of human potential at the national level were formed for many years, which enabled to ensure a significant increase in the productivity of the economic system and create a solid foundation for its further development. So, for developing and adjusting the strategic directions of Ukraine's development as part of the demographic component, it is expedient to use the experience of Poland in implementing its demographic programs.

Keywords: demographic factors, demoeconomic, inter-country comparison, Ukraine, Poland, demoeconomic indicators.

Шандар А.М.*аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»***Shandar Anna***SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7363-9038>*

ОБҐРУНТУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

SUBSTANTIATION OF QUALITY OF LIFE ASSESSMENT INDICATORS OF RURAL POPULATION IN ACCORDANCE WITH THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Анотація. Статтю присвячено проблемі оцінювання якості життя сільського населення. Мета статті полягає в обґрунтуванні такої системи показників якості життя сільського населення, яка одночасно відповідає концепції сталого розвитку, а також при цьому є відображенням особливостей еволюційного етапу розвитку суспільства. У статті проаналізовано теоретичні основи формування системи показників індексів, що характеризують якість життя населення. Окреслено ключові принципи, яких необхідно дотримувати під час добору показників. Обґрунтовано систему показників оцінювання якості життя сільського населення України, яку структуровано відповідно до сфер концепції сталого розвитку (навколишнє середовище, суспільство, економіка), при цьому показники зіставлено з Глобальними цілями сталого розвитку.

Ключові слова: інтегральний індекс якості життя сільського населення, сільські території, принципи, сталий розвиток, система показників, потреби, Глобальні цілі сталого розвитку.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасної людини є зміщення акценту задоволення від матеріальних благ до прагнення реалізувати потреби вищого рівня (згідно з А. Маслоу). Подібна трансформація свідчить про зміну свідомості та світогляду людини, а тому вимагає пошуків нових підходів, які би пояснювали та відображали рівень задоволення потреб, віддзеркалюючи процеси та явища її життєдіяльності. Кожен історичний етап розвитку суспільства має свій головний інтерес у соціально-економічній царині. Теоретико-методологічний пошук комплексного розвитку суспільства показав: якість життя населення є однією із конститутивних характеристик, які засвідчують успішність та ефективність розвитку.

Питання оцінювання якості життя населення упродовж тривалого часу привокуює увагу вчених всього світу, при цьому наукові доробки стосуються не лише економіки, але й інших суспільних наук, зокрема філософії, психології, соціології, географії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість відзначеного кола питань зумовлює науковий інтерес провід-

них дослідників. Проблема оцінювання якості життя є об'єктом досліджень учених, серед яких варто виділити титанічні наукові здобутки фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, які є авторами методики обчислення індексу регіонального людського розвитку на макrorівні [1]. Зазначимо, що якості життя сільського населення присвятили свої публікації такі вчені, як: А.В. Антонов [2], В.А. Ткачук [3], Х.М. Притула [4], Н.Г. Туркіна [5], О.Д. Дедков [6], О.О. Дмитренко, О.Є. Голова [7] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Численні дослідження дають підстави стверджувати, що немає єдиної позиції науковців щодо переліку показників, які можуть бути використані для розрахунку індексу якості життя сільського населення, тому з'являється потенціал для їх удосконалення, що і підтверджує актуальність вибраної теми дослідження.

Мета статті. Ключова мета дослідження полягає в обґрунтуванні системи показників вимірювання якості життя сільського населення України, які відповідають концепції сталого розвитку і є релевантними сучасному постіндустріальному етапу розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість підбору показників для оцінювання будь-чого важко переоцінити, оскільки вони є відправною точкою всіх подальших розрахунків, до того ж, безпосередньо від них залежить кінцевий результат дослідження.

Слід відзначити, що оцінювання якості життя сільського населення України на національному рівні не здійснюється, при тому, що у світі є подібна практика: прикладом є Литва та Монголія [8, с. 16]. Спираючись на аналіз публікацій учених, констатуємо: показники оцінювання якості життя сільського населення, які використовуються у дослідженнях, об'єднуються у певні блоки, описують широке коло процесів і явищ (табл. 1).

А.В. Антонов запропонував виокремити спершу критерії оцінки і вже на їх основі розраховувати 41 показник [2, с. 93–94]. Зазначимо, що науковець звертає увагу на всі сфери життєдіяльності людини: показники характеризують соціально-економічну ситуацію, а також відображають рівень екологічної безпеки.

Наукові підходи до визначення системи показників якості життя сільського населення

Назви блоків	Складові блоків показників
Критерії оцінки	Рівень матеріального забезпечення, рівень житлово-комунального та культурного обслуговування, рівень соціальної забезпеченості, рівень освіти, рівень особистої безпеки, рівень екологічної безпеки [2, с. 93–94]
Підсистеми інтегральних характеристик	Якість сільського населення, добробут сільського населення, якість соціальної сфери села, якість екології сільської місцевості, природно-кліматичні умови села [3, с. 95]
Сфера діяльності	Екологічна, демографічна, екологічна, освітянська [4, с. 411]
Критерії оцінки	Медико-демографічні, соціальні, інфраструктурні, економічні та екологічні [5, с. 104]
Блоки показників	Економічні, соціально-побутові, трудові, суспільні [6]
Блоки показників	Рівень матеріального благополуччя, рівень економічного розвитку регіону, демографічні показники, трудовий потенціал, стан соціальної політики, стан охорони здоров'я, освіта, соціально-культурні показники, показники житлових умов та соціальної інфраструктури, екологічна безпека [7]

Джерело: узагальнено автором

В.А. Ткачук [3, с. 95], оцінюючи якість життя сільського населення, намагається максимально врахувати специфіку життєдіяльності сільського населення. Методологічною основою дослідження є розрахунок 5 підсистем інтегральних характеристик, які дають уявлення про якість населення, добробут, соціальну інфраструктуру, стан навколишнього середовища, а також природні умови.

Базуючись на сферах діяльності (табл. 1), Х.М. Притула пропонує виокремлювати лише 4 показники для оцінювання якості життя сільського населення, серед яких: обсяг сукупних ресурсів сільських домогосподарств із розрахунку на одного зайнятого, середній розмір сільського домогосподарства, очікувана тривалість життя при народженні та середній бал ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання) [4, с. 411–412]. Припускаємо, що запропонований підхід є дуже обмеженим і, на жаль, не відображає весь спектр і глибину життєдіяльності населення.

Ми цілком підтримуємо думку Н.Г. Туркіної щодо наявності тісного взаємозв'язку між соціальними, економічними та екологічними аспектами. Однак відзначимо, що у запропонованому науковцем підході два із блоків показників мають назви “медико-демографічні” та “соціальні” [5, с. 104], які, на нашу думку, розмежовувати недоречно, оскільки за своєю суттю перший із них є логічною складовою частиною останнього.

На основі проведення дисертаційного дослідження О.Д. Дедков зробив висновки, що необхідно вимірювати якість життя сільського населення через призму 4 блоків показників (табл. 1), у яких зроблено акцент на соціально-економічній складовій частині. При цьому авторське бачення інтегрального індексу якості життя передбачає розрахунок 3 індексів, таких як: доходи, житлове забезпечення, безпека людини та її майна [6, с. 9].

Дуже змістовним є дослідження О.О. Дмитренко та О.Є. Голови, котрі обґрунтовують 10 логічних блоків показників (табл. 1), які, на переконання авторів, дають змогу ретельно оцінити якість життя як загалом, так і в окремих напрямках. Не викликає заперечень зауваження науковців, що ці показники є ефективним інструментом управління сталим розвитком сільських територій [7].

Науковий колектив авторів [9] побудував дослідження на основі соціологічного опитування Ставропольського краю, за результатами якого показники оцінювання якості життя сільського населення були об'єднані в такі 3 групи: оцінки свого матеріального становища як хорошого і задовільного, можливості етнічних конфліктів найближчим часом, планування переїзду найближчим часом на інше місце проживання.

Переконані, що під час добору показників необхідно керуватися певними правилами. Тому можна виокремити низку принципів, які покладено в основу добору показників інтегрального індексу якості життя сільського населення:

- релевантності (вибрані показники повинні враховувати особливості та специфіку життєдіяльності населення сільських територій України);
- доступності даних (інформаційною базою показників є відкриті доступні дані офіційних джерел статистичної інформації);
- відповідності сучасності (показники враховують особливості постіндустріального етапу розвитку суспільства);
- сталості розвитку (показники підібрано відповідно до сфер концепції сталого розвитку);
- включеності/інклюзії (з-поміж показників є такі, котрі враховують потреби й особливості життя максимально можливої кількості людей);
- достовірності (вибірка є статистично достовірною);
- однозначності (для відібраних показників характерні зрозумілість, чіткість та інформативність);
- неповторюваності (у показниках відсутнє логічне дублювання).

Спираючись на перелік принципів, ми пропонуємо розраховувати 29 показників відповідно до сфер концепції сталого розвитку, у тому числі: 6 показників «Навколишнє середовище», 17 показників «Суспільство», 6 показників «Економіка» (табл. 2). Підкреслюємо, що поділ згідно з тріадою концепції є умовним, оскільки не викликає сумніву, що всі сфери перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності одна з одною. Також важливо зазначити, що відібрані показники, на жаль, обмежені офіційною статистичною інформацією, зокрема даними щодо сільської місцевості України.

Ми намагалися добирати показники таким чином, щоб вони знайшли відображення у Глобальних цілях сталого розвитку ООН (ЦСР). Вважаємо, що ціль № 17 «Партнерство заради сталого розвитку» є всеохоплюючою синергічною ціллю, яка повинна бути безпосередньо або ж опосередковано присутньою у всіх показниках.

Перший блок показників характеризує стан навколишнього середовища: враховано показники стану повітря, водного та земного покриву, а також антропогенний вплив.

У блоці «Суспільство» знайшли відображення показники, що характеризують демографічну ситуацію, стан здоров'я сільського населення, рівень та якість надання освітніх послуг, забезпечення інфраструктурою (зокрема соціальною).

Показники, які ввійшли до останнього, але не менш важливого блоку «Економіка», характеризують ефективність діяль-

**Відповідність системи показників вимірювання якості життя сільського населення
Глобальним цілям сталого розвитку**

Показник, одиниця вимірювання		ЦСР
1. Навколишнє середовище	Викиди парникових газів (метан, діоксид вуглецю) в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, тис. т/км ²	13
	Частка сільських домогосподарств, що використовують засоби захисту рослин, %	13
	Економія забору води за рахунок оборотного та повторно-последовного водопостачання, млн м ³	12
	Частка території під сміттєзвалищами, %	15
	Частка території під заповідниками та національними природними парками, %	11
	Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища, млн грн.	15
2. Суспільство	Загальний коефіцієнт приросту (скорочення) чисельності населення, проміле	3
	Кількість уперше визнаних осіб з інвалідністю, на 1000 осіб постійного населення, проміле	10
	Частка дошкільних навчальних закладів (ДНЗ), де кількість дітей перевищує кількість місць, %	4
	Частка ДНЗ, які мають інклюзивні групи, %	4
	Кількість електронно-обчислювальних машин з Інтернетом, од./100 учнів	4
	Частка учнів, для яких організовано підвезення до школи, %	4
	Частка закладів, де є групи подовженого дня, %	4
	Частка учнів, які користуються гарячим харчуванням, %	4
	Частка учнів, які після 9 класу продовжили навчання, %	4
	Середній бал учнів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання, бал	4
	Різниця між часткою голів домогосподарств чоловіків та жінок, що мають вищу освіту, процентні пункти	5
	Чисельність абонентів Інтернету, проміле	9
	Щільність автомобільних доріг загального користування із твердим покриттям, км/1 тис. км ²	9
	Питома вага обладнаної загальної площі житлових приміщень водопроводом у житлових будинках, гуртожитках та нежитлових будівлях, %	6
	Питома вага обладнаної загальної площі житлових приміщень газом (природним і скрапленим) у житлових будинках, гуртожитках та нежитлових будівлях, %	9
	Коефіцієнт злочинності, проміле	16
	Частка споживчих витрат на алкоголь та тютюн, %	3
3. Економіка	Частка сільських домогосподарств, що залучають найману працю для сезонних робіт, %	1
	Індекс рентабельності продукції рослинництва у фермерських господарствах	8
	Індекс рентабельності продукції тваринництва у фермерських господарствах	8
	Частка домогосподарств із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць нижче фактичного прожиткового мінімуму, %	1
	Співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення, разів	1
	Питома вага витрат на харчування, %	2

Джерело: розроблено автором

ності сільського господарства, соціально-трудові відносини, які пов'язані із сезонністю виконання сільськогосподарських робіт, рівень життя сільського населення.

Висновки і пропозиції. У статті здійснено критичний аналіз наукових підходів, пов'язаних з оцінюванням якості життя сільського населення. У процесі дослідження було запропоновано 8 принципів, яких варто дотримуватися під час відбору показників для інтегрального індексу оцінювання якості життя сільського населення. На основі підходів до визначення показників, а також власних досліджень розроблено систему показників.

Результати обчислення та оцінювання інтегрального індексу дають уявлення про стан і динаміку якості життя сільського населення, що слугує відправною точкою для глибокого розуміння цього явища, а також побудови відповідної регіональної та соціальної політики країни, на чому і будуть сконцентровані майбутні дослідження.

Література:

1. Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь, Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. К., 2013. 50 с.
2. Антонов А.В. Державна політика сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як умова зростання якості життя сільського населення: теоретико-методологічні засади та практичні аспекти: монографія / А. В. Антонов. Донецьк: Юго-Восток, 2012. 379 с.
3. Ткачук В.А. Обґрунтування використання індикаторів якості життя сільського населення як детермінант його розвитку. *Вісник КНУДТ*. 2016. № 5(103). С. 91–103.
4. Питула Х.М. Якість життя населення як основна детермінанта розвитку сільських територій. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*. 2014. Вип. 3(107). С. 408–417.
5. Туркина Н.Г. Качество и уровень жизни сельского населения Иркутской области. URL: <http://www.izdatgeo.ru/pdf/gipr/2007-4/103> (дата звернення: 18.06.2020).

6. Дедков А.Д. Повышение качества жизни сельского населения как фактор устойчивого функционирования сельского хозяйства. автореф. дис. к. эк. наук: 08.00.05. Оренб., 2004. 21 с. URL: <http://economy-lib.com/dissert/119737/a?#?page=20> (дата звернення: 19.06.2020).
7. Дмитренко Е.А., Голова Е.Е. Показатели качества жизни сельского населения. *Московский экономический журнал*. 2018. № 5(1). DOI: 10.24411/2413-046X-2018-15030 (дата звернення: 19.06.2020).
8. Герасименко Г.В. Особливості міжнародного досвіду вимірювання людського розвитку на субнаціональному рівні. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 1(29). С. 11–23.
9. Щитова Н.А., Белозеров В.С., Тикунов В.С. Социально-экономический компонент оценки качества жизни сельского населения Ставропольского края. *Вестник Московского университета*. Серия 5. География. 2019; (2): 69–77.
4. Prytula Kh. M. (2014). Jakistj zhyttja naselennja jak osnovna determinanta rozvytku siljsjkykh terytorij [Quality of life as a major determinant of rural development]. *Soc.-ek. problemy suchas. periodu Ukrainy* [Social and economic problems of the modern period of Ukraine]. Vyp. 3(107), pp. 408–417. (in Ukrainian)
5. Turkina N.G. (2007). Kachestvo i uroven zhizni selskogo naseleniya Irkutskoy oblasti. [Quality and standard of living of the rural population of the Irkutsk region]. URL: <http://www.izdatgeo.ru/pdf/gipr/2007-4/103.pdf> (accessed 18 June 2020). (in Russian)
6. Dedkov A.D. (2004). Povyshenie kachestva zhizni selskogo naseleniya kak faktor ustoychivogo funktsionirovaniya selskogo hozyaystva. [Improving the quality of life of the rural population as a factor in the sustainable functioning of agriculture]: autoref. dis. PhD in Economics: 08.00.05. Orel, 21 p. URL: <http://economy-lib.com/dissert/119737/a?#?page=20> (accessed 19 June 2020). (in Russian)
7. Dmitrenko E.A., Golova E.E. (2018). Pokazateli kachestva zhizni selskogo naseleniya [Indicators of the quality of life of the rural population]. *Moskovskiy ekonomicheskij zhurnal* [Moscow Economic Journal], № 5(1), pp. DOI: 10.24411/2413-046X-2018-15030 (accessed 19 June 2020). (in Russian)
8. Gherasymenko Gh.V. (2017). Osoblyvosti mizhnarodnogho dosvidu vymirjuvannja ljuds'kogho rozvytku na subnacionalnomu rivni [Review of international experience of measuring human development at subnational level]. *Demografija ta socialna ekonomika* [Demography and Social Economy], № 1(29), pp. 11–23. (in Ukrainian)
9. Shhitova N.A., Belozarov V.S., Tikunov V.S. (2019). Sotsialno-ekonomicheskij komponent otsynki kachestva zhizni selskogo naseleniya Stavropolskogo kraja [The socio-economic component of the assessment of the quality of life of rural population of the Stavropol krai]. *Vestnik Moskovskogo universiteta* [Bulletin of Moscow University]. Seriya 5, Geografiya, (2): 69–77. (in Russian)

References:

1. Vy'miryuvannya yakosti zhy'ttja v Ukraini [Measuring the quality of life in Ukraine]. Analytical report, Libanova E.M., Gladun O.M., Lisogor L.S. etc. K., 2013. 50 p. (in Ukrainian)
2. Antonov A.V. (2012). Derzhavna polityka stalogoho socialjno-ekonomichnogho rozvytku siljsjkykh terytorij jak umova zrostannja yakosti zhyttja siljskogho naselennja: teoretyko-metodologichni zasady ta praktychni aspekty [State policy of sustainable socio-economic development of rural areas as a condition for increasing the quality of life of the rural population: theoretical and methodological principles and practical aspects]: monohrafiya. Donec'k: Jugho-Vostok, 379 p. (in Ukrainian)
3. Tkachuk V.A. (2016). Obruntuvannja vykorystannja indyktoriv yakosti zhyttja siljskogho naselennja jak determinant jogho rozvytku [Ground of the use of indicators of quality of life of the rural population as determinant of its development]. *Visnyk KNUTD*, № 5(103), pp. 91–103. (in Ukrainian)

Аннотация. Статья посвящена проблеме оценки качества жизни сельского населения. Цель статьи состоит в обосновании такой системы показателей качества жизни сельского населения, которая одновременно отвечает концепции устойчивого развития, а также при этом является отражением особенностей эволюционного этапа развития общества. В публикации проанализированы теоретические основы формирования системы показателей индексов, характеризующих качество жизни населения. Определены ключевые принципы, которые необходимо соблюдать при подборе показателей. Обоснована система показателей качества жизни сельского населения Украины, которая структурирована в соответствии со сферами концепции устойчивого развития (окружающая среда, общество, экономика), при этом показатели сопоставлены с Глобальными целями устойчивого развития.

Ключевые слова: интегральный индекс качества жизни сельского населения, сельские территории, принципы, устойчивое развитие, система показателей, потребности, Глобальные цели устойчивого развития.

Summary. The issue of assessing the quality of life of the population has long time attracted the attention of scientists around the world, while scientific research concerns not only the field of view of economics, but also other social sciences, including psychology, sociology, geography and more. Numerous studies suggest that there is no single position of scientists on the list of indicators that can be used to calculate the quality of life index of the rural population, obviously, there is potential for improvement, which actually confirms the relevance of this research. The article is mainly devoted to the problem of assessing the quality of life of rural population, in particular indicators. The purpose of the article is to substantiate such a system of indicators of quality of life of the rural population, which simultaneously corresponds to the concept of sustainable development, and also reflects the peculiarities of the evolutionary stage of society. The following methods of scientific research were used in the article: monograph, comparative analysis, theoretical generalization. This publication analyzes the theoretical foundations of the system indicators formation of quality of life index. It should be noted, scientists use both objective and subjective approaches in their researches. The key principles that must be followed selecting indicators are outlined in this article (relevance, availability of data, conformity of the present, sustainability of development, inclusion, reliability, unambiguity, uniqueness). The indicators system for assessing the quality of life of the rural population of Ukraine was justified. As a result, indicators were structured in accordance with the areas of the sustainable development concept (“Environment” – 6 indicators, “Society” – 17 indicators, “Economy” – 6 indicators). The indicators were compared with the Global sustainable development goals. Undoubtedly, indicators are the methodological basis for determining the integrated quality of life index. Hence, the calculated index is the starting point for substantiating regional and social policy, which will be the subject of future research.

Keywords: integrated index of quality of life of the rural population, rural areas, principles, sustainable development, system of indicators, needs, Global sustainable development goals.

Сисоєнко І.А.

*к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Херсонський національний технічний університет*

Sysoenko Iryna

*Kherson National Technical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6588-034X>*

Карлюка Д.О.

*к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки,
підприємництва та економічної безпеки,
Херсонський національний технічний університет*

Karlyuka Dmitry

*Kherson National Technical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0285-1717>*

АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

ANALYSIS OF IMPLEMENTATION OF THE INCOME OF LOCAL BUDGETS

Анотація. Статтю присвячено аналізу виконання дохідної частини місцевих бюджетів. Аналіз виконання дохідної частини місцевого бюджету здійснено на прикладі Херсонської області. Проаналізовано структуру основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до Державного бюджету України. Розглянуто динаміку основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області в Державний бюджет України. Здійснено аналіз виконання дохідної частини Державного бюджету України Херсонської області. Досліджено структуру основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до місцевих бюджетів. Проаналізовано динаміку основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до місцевих бюджетів. Досліджено динаміку виконання дохідної частини місцевих бюджетів Херсонської області.

Ключові слова: аналіз, податки, доходи, бюджет, місцеві бюджети.

Постановка проблеми. Доходи бюджету забезпечують соціально-економічний розвиток держави як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, а також надає фінансову підтримку населенню [1, с. 117]. Важливою умовою виконання бюджетом цієї ролі є збалансування її доходів з видатками, адже значне перевищення видатків над доходами призводить до економічної кризи, зростання державного боргу, дефіцитів бюджетів усіх рівнів тощо. Багатогранність економічних відносин, що відбуваються у процесі бюджетного забезпечення соціально-економічного розвитку, вимагає ґрунтовного вивчення характеру та напрямів таких відносин [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій фаховій літературі активно вивчаються й дискутуються проблеми, пов'язані з характеристикою доходів бюджету і як економічної категорії, і як інструменту забезпечення економічної стабільності

держави [3, с. 224]. Передовий погляд на роль і значимість доходів бюджету в системі державних фінансів є предметом наукових досліджень таких вітчизняних науковців, як В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, Ю.В. Пасічник, С.І. Юрій, В.М. Федосов, І.Р. Чуй, А.О. Єпіфанов, І.І. Дьяконова, І.В. Сало, О.Г. Біла, К.М. Владимірова, Л.О. Абсава, Л.В. Владиміров, Т.К. Мінза, В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик, Л.І. Карлін, О.Р. Романенко, С.Я. Огородник, М.С. Зязюн, А.А. Славкова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах розбудови ринкової економіки якість виконання державою своїх конституційних функцій та її фінансові можливості залежать від надходжень бюджету. Задля мобілізації необхідних бюджетних ресурсів органи місцевого самоврядування мають організовувати розподільчі процеси таким чином, щоби забезпечити надходження до місцевих бюджетів у терміни та обсяги, потрібні для повноцінної реалізації відповідних повноважень, тому на кожному етапі розвитку держави актуальними були, є та будуть питання наповнення дохідної частини бюджету, пошуку додаткових резервів їх зростання та оптимізації джерел формування [4, с. 189].

Мета статті. Головною метою роботи є здійснення аналізу виконання дохідної частини місцевих бюджетів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз виконання дохідної частини бюджету здійснено на прикладі Херсонської області. Проаналізуємо структуру основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до Державного бюджету України за 2017–2019 роки (табл. 1).

Аналізуючи табл. 1, можемо зробити такі висновки. Найбільшу частку у структурі основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до Державного бюджету України за 2017–2019 роки, має податок на додану вартість: у 2017 році вона становить 50,8%, у 2018 році – 46,6%, у 2019 році – 47,3%. Це зрозуміло, оскільки надходження податку на додану вартість 100% спрямовуються до Державного

**Структура основних бюджетоутворюючих податків,
мобілізованих у Херсонській області до Державного бюджету України за 2017–2019 роки**

Найменування	Роки		
	2017	2018	2019
Податок на доходи фізичних осіб, млн. грн.	754,6	914,6	1 068,2
Частка у доходах Державного бюджету, %	26,4	29,1	27,3
Військовий збір, млн. грн.	226,0	276,2	307,3
Частка у доходах Державного бюджету, %	7,9	8,8	7,9
Податок на прибуток підприємств, млн. грн.	269,5	368,9	597,6
Частка у доходах Державного бюджету, %	9,4	11,7	15,3
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, млн. грн.	34,0	46,6	37,3
Частка у доходах Державного бюджету, %	1,2	1,5	1,0
Податок на додану вартість, млн. грн.	1 449,7	1 465,5	1 849,0
Частка у доходах Державного бюджету, %	50,8	46,6	47,3
Акцизний податок, млн. грн.	1,8	1,0	2,5
Частка у доходах Державного бюджету, %	0,1	0,03	0,1
Екологічний податок, млн. грн.	3,0	7,2	9,1
Частка у доходах Державного бюджету, %	0,1	0,2	0,2
Інші надходження, млн. грн.	113,9	65,1	40,6
Частка у доходах Державного бюджету, %	4,0	2,1	1,0
Всього доходів Державного бюджету, млн. грн.	2 852,5	3 145,1	3 911,6

Джерело: складено авторами за даними джерела [5]

бюджету України [6]. Щодо податку на доходи фізичних осіб, то до Державного бюджету України надходять 25% цього податку [6], тому частка податку у структурі основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до Державного бюджету України, є відповідною: у 2017 році вона становить 26,4%, у 2018 році – 29,1%, а у 2019 році – 27,3%. Стосовно податку на прибуток підприємств, то надходження, які спрямовуються до Державного бюджету України, становлять 90% [6]. Відповідно, його частка за аналізовані роки є такою: у 2017 році вона становить 9,4%, у 2018 році – 11,7%, у 2019 році – 15,3%.

Проаналізуємо динаміку основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до Державного бюджету України за 2017–2019 роки (табл. 2).

Аналізуючи табл. 2, ми можемо спостерігати збільшення надходжень за всіма податками, окрім рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів, акцизного податку та інших податків.

Проаналізуємо динаміку виконання дохідної частини Державного бюджету України Херсонської області за 2017–2019 роки (табл. 3).

Аналізуючи табл. 3, можемо зробити такі висновки: виконання плану щодо податку на доходи фізичних осіб у 2017 році становило на 98,8%, у 2018 році – 99,3%, а у 2019 році – 100,9%. У 2017 відбулось перевиконання плану щодо військового збору, а саме 104,1%, у 2018 році – 99,4%, у 2019 році – 99,8%. Виконання плану щодо податку на прибуток підприємств у 2017 році складає 125,1%, у 2018 році – 111,4%, а у 2019 році – 119,0%. Виконання плану рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у 2017 році дорівнює 103,7%, у 2018 році – 80,8%, а у 2019 році – 93,3%. Виконання плану по податку на додану вартість у 2017 році дорівнює 100,8%, у 2018 році – 99,0%, а у 2019 році – 97,1%. Виконання плану акцизного податку у 2017 році дорівнює 163,6%, у 2018 році – 125,0%, а у 2019 році – 113,6%. Виконання плану щодо інших надходжень у 2017 році

**Динаміка основних бюджетоутворюючих податків,
мобілізованих у Херсонській області до Державного бюджету України за 2017–2019 роки**

Показник	Абсолютне відхилення, млн. грн.		Темп приросту, %	
	2018/2017 роки	2019/2018 роки	2018/2017 роки	2019/2018 роки
Податок на доходи фізичних осіб	+160	+153,6	+21,2	+16,8
Військовий збір	+50,2	+31,1	+22,2	+11,3
Податок на прибуток підприємств	+99,4	+228,7	+36,9	+62,0
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	+12,6	-9,3	+37,1	-20,0
Податок на додану вартість	+15,8	+383,5	+1,1	+26,2
Акцизний податок	-0,8	+1,5	-44,4	+150,0
Екологічний податок	+4,2	+1,9	+140,0	+26,4
Інші надходження	-48,8	-24,5	-42,8	-37,6

Джерело: складено авторами за даними джерела [5]

Таблиця 3

Динаміка виконання дохідної частини Державного бюджету України Херсонської області за 2017–2019 роки

Дохід	Роки					
	2017		2018		2019	
	план	факт	план	факт	план	факт
Податок на доходи фізичних осіб, млн. грн.	763,1	754,6	921,0	914,6	1 058,0	1 068,2
Виконання плану, %	98,8		99,3		100,9	
Військовий збір, млн. грн.	217,1	226,0	277,9	276,2	308,0	307,3
Виконання плану, %	104,1		99,4		99,8	
Податок на прибуток підприємств, млн. грн.	215,4	269,5	331,1	368,9	502,0	597,6
Виконання плану, %	125,1		111,4		119,0	
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, млн. грн.	32,8	34,0	57,7	46,6	40,0	37,3
Виконання плану, %	103,7		80,8		93,3	
Податок на додану вартість, млн. грн.	1 438,3	1 449,7	1 481,0	1 465,5	1 903,8	1 849,0
Виконання плану, %	100,8		99,0		97,1	
Акцизний податок, млн. грн.	1,1	1,8	0,8	1,0	2,2	2,5
Виконання плану, %	163,6		125,0		113,6	
Екологічний податок, млн. грн.	2,9	3,0	6,6	7,2	23,6	9,1
Виконання плану, %	103,4		109,1		38,6	
Інші надходження, млн. грн.	93,9	113,9	51,5	65,1	52,4	40,6
Виконання плану, %	121,3		126,4		77,5	

Джерело: складено авторами за даними джерела [5]

дорівнює 121,3%, у 2018 році – 126,4%, а у 2019 році – 77,5%.

Проаналізуємо структуру основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до місцевих бюджетів за 2017–2019 роки (табл. 4).

Аналізуючи табл. 4, можемо зробити такі висновки. Найбільшу частку у структурі основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до місцевих бюджетів за 2017–2019 роки, має податок на доходи фізичних

Таблиця 4

Структура основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до місцевих бюджетів за 2017–2019 роки

Найменування	Роки		
	2017	2018	2019
Податок на доходи фізичних осіб, млн. грн.	2 183,5	2 657,8	3 134,5
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	61,1	62,6	64,2
Податок на прибуток підприємств, млн. грн.	34,8	44,6	72,9
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	1,0	1,1	15
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, млн. грн.	27,0	35,7	26,4
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	0,8	0,8	0,5
Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів, млн. грн.	150,7	151,8	147,8
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	4,2	3,6	3,0
Плата за землю, млн. грн.	496,5	529,8	627,5
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	13,9	12,5	12,8
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, млн. грн.	42,7	57,5	68,6
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	1,2	1,4	1,4
Транспортний податок, млн. грн.	3,9	5,5	4,5
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	0,1	0,1	0,1
Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, млн. грн.	589,8	718,8	752,8
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	16,5	16,9	15,4
Екологічний податок, млн. грн.	12,1	8,7	8,6
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	0,3	0,2	0,2
Інші надходження, млн. грн.	35,2	37,1	41,0
Частка у доходах місцевих бюджетів, %	1,0	0,9	0,8
Всього доходів місцевих бюджетів, млн. грн.	3 576,2	4 247,3	4 884,6

Джерело: складено авторами за даними [5]

осіб, адже у 2017 році він дорівнює 61,1%, у 2018 році – 62,6%, у 2019 році – 64,2%. Це пояснюється тим, що 75% [6] цього податку залишаються у місцевих бюджетах. Друге місце у структурі основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до місцевих бюджетів за 2017–2019 роки, посідає податок на майно. Як відомо, податок на майно складається з плати за землю, податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та транспортного податку [6], тому їх частки мають такі показники: частка плати за землю у 2017 році дорівнює 13,9%, у 2018 році – 12,5%, у 2019 році – 12,8%; частка податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, у 2017 році дорівнює 1,2%, у 2018 році – 1,4%, у

2019 році – 1,4%; частка транспортного податку у 2017 році дорівнює 0,1%, у 2018 році – 0,1%, у 2019 році – 0,1%. Третє місце посідає єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва. Його частка у 2017 році дорівнює 16,5%, у 2018 році – 16,9%, у 2019 році – 15,4%.

Проаналізуємо динаміку основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до місцевих бюджетів за 2017–2019 роки (табл. 5).

Аналізуючи табл. 5, ми можемо побачити, що за аналізований період за всіма податками та зборами відбулося збільшення.

Проаналізуємо динаміку виконання дохідної частини місцевих бюджетів Херсонської області за 2017–2019 роки (табл. 6).

Таблиця 5

Динаміка основних бюджетоутворюючих податків, мобілізованих у Херсонській області до місцевих бюджетів за 2017–2019 роки

Показник	Абсолютне відхилення, млн. грн.		Темп приросту, %	
	2018/2017 роки	2019/2018 роки	2018/2017 роки	2019/2018 роки
Податок на доходи фізичних осіб	+474,3	+476,7	+21,7	+17,9
Податок на прибуток підприємств	+9,8	+28,3	+28,2	+63,5
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	+8,7	-9,3	+32,2	-26,1
Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю піддакцизних товарів	+1,1	-4,0	+0,7	-2,6
Плата за землю	+33,3	+97,7	+6,7	+18,4
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	+14,8	+11,1	+34,7	+19,3
Транспортний податок	+1,6	-1,0	+41,0	-18,2
Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва	+129,0	+34,0	+21,9	+4,7
Екологічний податок	-3,4	-0,1	-28,1	-1,1
Інші надходження	+1,9	+3,9	+5,4	+10,5

Джерело: складено авторами за даними [5]

Таблиця 6

Динаміка виконання дохідної частини місцевих бюджетів Херсонської області за 2017–2019 роки

Дохід	Роки					
	2017		2018		2019	
	план	факт	план	факт	план	факт
Податок на доходи фізичних осіб, млн. грн.	2 213,0	2 183,5	2 681,0	2 657,8	3 100,4	3 134,4
Виконання плану, %	98,7		99,1		101,1	
Податок на прибуток підприємств, млн. грн.	15,5	34,8	31,6	44,6	50,2	72,9
Виконання плану, %	224,5		141,1		145,2	
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, млн. грн.	24,5	27,0	39,5	35,7	30,6	26,4
Виконання плану, %	110,2		90,4		86,3	
Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю піддакцизних товарів, млн. грн.	139,1	150,7	147,4	151,8	145,4	147,8
Виконання плану, %	108,3		103,0		101,7	
Плата за землю, млн. грн.	421,9	496,5	501,0	529,8	549,6	627,5
Виконання плану, %	117,7		105,7		114,2	
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, млн. грн.	27,6	42,7	54,5	57,5	63,3	68,6
Виконання плану, %	154,7		105,5		108,3	
Транспортний податок, млн. грн.	3,9	3,9	4,8	5,5	4,3	4,5
Виконання плану, %	100,0		114,6		104,7	
Єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, млн. грн.	522,9	589,8	631,3	718,8	727,6	752,8
Виконання плану, %	112,8		113,9		103,5	
Екологічний податок, млн. грн.	11,5	12,1	8,0	8,7	6,5	8,6
Виконання плану, %	105,2		108,8		132,3	
Інші надходження, млн. грн.	28,2	35,2	66,9	37,1	25,5	41,0
Виконання плану, %	124,8		55,4		160,8	

Джерело: складено авторами за даними джерела [5]

Аналізуючи табл. 6, можемо зробити такі висновки: план щодо податку на доходи фізичних осіб у 2017 році виконано на 98,7%, у 2018 році – на 99,1%, а у 2019 році – 101,1%; план щодо податку на прибуток підприємств у 2017 році виконано на 224,5%, у 2018 році – на 141,1%, а у 2019 році відбулося перевиконання плану на 145,2%; план щодо рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у 2017 році складає 110,2%, у 2018 році – 90,4%, а у 2019 році – 86,7%; план щодо акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів у 2017 році дорівнює 108,3%, у 2018 році – 103,0%, а у 2019 році – 101,7%; план щодо плати за землю у 2017 році дорівнює 117,7%, у 2018 році – 105,7%, а у 2019 році – 114,2%; план щодо податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, у 2017 році дорівнює 154,7%, у 2018 році – 105,5%, а у 2019 році – 108,3%; план щодо транспортного податку у 2017 році дорівнює 100%, у 2018 році – 114,6%, а у 2019 році – 104,7%; план по єдиному податку для суб'єктів малого підприємництва у 2017 році дорівнює 112,8%, у 2018 році – 113,9%, а у 2019 році – 103,5%; план щодо екологічного податку у 2017 році дорівнює 105,2%, у 2018 році – 108,8%, а у 2019 році – 132,3%; план щодо інших надходжень у 2017 році дорівнює 124,8%, у 2018 році – 55,4%, а у 2019 році – 160,8%.

Висновки і пропозиції. Отже, доходи бюджету активно використовуються у формуванні бюджетних ресурсів як держави, так і місцевих бюджетів як ефективний інструмент фінансової політики, що дає змогу державі вирішувати проблеми фінансового забезпечення виконання покладених на неї функцій.

Література:

1. Бюджетна система : підручник / за ред. С.І. Юрія. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 624 с.

Аннотация. Стаття посвящена аналізу виконання доходної частини місцевих бюджетів. Аналіз виконання доходної частини місцевого бюджету здійснено на прикладі Херсонської області. Проаналізована структура основних бюджетообразующих податків, мобілізованих в Херсонській області в Государственный бюджет України. Розглянуто динаміку основних бюджетообразующих податків, мобілізованих в Херсонській області в Государственный бюджет України. Осуществлено аналіз виконання доходної частини Государственного бюджета України Херсонської області. Исследована структура основних бюджетообразующих налогов, мобілізованих в Херсонській області в местные бюджеты. Проаналізована динаміка основних бюджетообразующих налогов, мобілізованих в Херсонській області в местные бюджеты. Исследована динаміка виконання доходної частини місцевих бюджетів Херсонської області.

Ключевые слова: аналіз, податки, доходи, бюджет, місцеві бюджети.

Summary. The article is devoted to the analysis of the implementation of the revenue side of local budgets. The analysis of the execution of the revenue part of the local budget is carried out on the example of Kherson region. The analysis of the execution of the revenue part of the local budget was carried out using the reports of the Main Department of the State Tax Service in Kherson region, the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol. The article analyzes the structure of the main budget-generating taxes mobilized in the Kherson region to the State Budget of Ukraine for the last three years. The article analyzes the dynamics of the main budget-generating taxes mobilized in the Kherson region to the State Budget of Ukraine for the last three years. The article analyzes the implementation of the revenue part of the State Budget of Ukraine of the Kherson region for the last three years. In the article the author analyzed the structure of the main budget-generating taxes mobilized in the Kherson region to local budgets for the last three years. In the article the author analyzes the dynamics of the main budget-generating taxes mobilized in the Kherson region to local budgets over the past three years. The article analyzes the dynamics of the revenue side of local budgets of Kherson region for the last three years. The article provides a comparative analysis of actual and planned performance indicators of the revenue side of the State Budget of Ukraine of Kherson region for the last three years. The article also provides a comparative analysis of actual and planned performance indicators of the revenue side of local budgets of Kherson region of Kherson region for the last three years. The article draws conclusions on the filling of the revenue side of local budgets, namely the Kherson region. The article draws conclusions on the implementation of the revenue side of the Kherson region. The article provides a detailed analysis of the structure and dynamics of budget-generating taxes sent to the State Budget of Ukraine. The article provides a detailed analysis of the structure and dynamics of budget-generating taxes that remain in the local budget of Kherson region.

Keywords: analysis, taxes, revenues, budget, local budgets.

2. Бачо Р.Й., Іллар Е.Й., Бачо С.Й. Стан формування доходної частини бюджету України в сучасних кризових умовах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 1(42). С. 140–145. URL: http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/42/42_28.pdf (дата звернення: 24.06.2020).
3. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2006. 607 с.
4. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету: теорія та практика : монографія. Київ : Київський національний торговий університет, 2003. 580 с.
5. Офіційний сайт Головного управління ДПС у Херсонській області, Автономній Республіці Крим та м. Севастополі. URL: <https://kherson.tax.gov.ua/dfs-u-regioni/golov-upr> (дата звернення: 18.05.2020).
6. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. Дата оновлення: 6 лютого 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 18.05.2020).

References:

1. Oparin S.I. (2013) *Bjuzhetna systema*. Ternopilj : TNEU. (in Ukrainian)
2. Bacho R.J., Yllar E.J., Bacho Je.J. (2014) Stan formuvannja dokhodnoji chastyny bjuzhetu Ukrainy v suchasnykh kryzovykh umovakh. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu. Serija: Ekonomika*, vol. 1(42), pp. 140–145. Available at: http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/42/42_28.pdf (accessed 24 June 2020).
3. Pasichnyk Ju.V. (2006) *Bjuzhetna systema Ukrainy*. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Oghonj C.Gh. (2003) *Dokhody bjuzhetu: teorija ta praktyka*. Kyiv. (in Ukrainian)
5. Oficijnyj sajт Gholovnogho upravlinnja DPS u Khersonskij oblasti, Avtonomnij Respublici Krym ta m. Sevastopoli. Available at: <https://kherson.tax.gov.ua/dfs-u-regioni/golov-upr> (accessed 18 May 2020).
6. Bjuzhetnyj kodeks Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (accessed 18 May 2020).

Домбровська Н.Р.*к.е.н., доцент,**доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін,
Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету***Dombrowska Natalia***Chortkiv Institute of Entrepreneurship and Business of**Ternopil National Economic University**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1573-7833>*

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ВІДХИЛЕНЬ ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

THE FEATURES OF THE ESTIMATING TECHNIQUE OF PRODUCTION COSTS DEVIATIONS IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Анотація. У статті висвітлено особливості методики оцінки відхилень витрат виробництва, які орієнтовані на вдосконалення бухгалтерського обліку, що враховує специфіку діяльності підприємств із заготівлі та переробки зерна. Вказано на перевагу використання системного підходу під час управління витратами підприємства, який забезпечує оптимальне використання ресурсів і підвищує ефективність виробництва. Розглянуто послідовність оцінки відхилень фактичних витрат виробництва від нормативів на основі оперативного аналізу, що дає можливість більш ретельно контролювати їх формування і вживати активних заходів щодо уникнення негативних відхилень та зниження собівартості продукції. Обґрунтовано необхідність впровадження процесу бюджетування для поліпшення фінансових результатів на основі управління витратами.

Ключові слова: управлінський облік, витрати, відхилення, оперативний аналіз, бюджетування.

Постановка проблеми. В умовах ринкових перетворень головною метою діяльності будь-якого суб'єкта ведення бізнесу є максимізація прибутку та підвищення ефективності виробництва, а без ефективного управління витратами досягнення високих результатів роботи підприємства є неможливим. Моніторинг сучасних методів управління витратами показав, що для вирішення проблеми оптимізації витрат та ефективності господарювання суб'єктів господарювання необхідний індивідуальний підхід до вибору існуючих систем управління витратами, а в низці випадків – до формування власної системи управління з урахуванням галузевих особливостей. Важливим елементом ефективного управління витратами є методика оцінки відхилень витрат виробництва в системі управління підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління витратами та методи їх розрахунку є предметом дослідження таких відомих вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, як С.Ф. Голов, Л.З. Голубовський, В.С. Лень, І.І. Каракоз, П.Я. Попович, П.І. Савичев, Т. Скоун, М.Г. Чумаченко та ін. Однак, не применшуючи значимості наукових

досягнень, вивчення економічної літератури з досліджуваної тематики показало, що серед наявних наукових видань є недостатньо напрацьованих, у яких ураховано організаційно-технологічні особливості зернопереробних підприємств, що суттєво впливають на побудову обліку й оцінку витрат.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом процеси управління витратами зернопереробних виробництв поки що залишаються недосконалими. Досі існують проблемні питання, які потребують подальших наукових досліджень та практичного вдосконалення. Так, незважаючи на широкий розгляд питань аналізу виробничих витрат і собівартості продукції, у науковій та практичній літературі аспекти методики оцінки відхилень витрат виробництва в системі управління підприємствами із заготівлі та переробки зерна залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження методики оцінки відхилень витрат виробництва в системі управління підприємствами із заготівлі та переробки зерна.

Виклад основного матеріалу. Сформована в управлінському обліку інформація може бути корисною за умови її всебічної та виваженої оцінки менеджерами відповідного рівня. Оскільки особливістю економічної інформації є її масовість, періодична повторюваність інколи навіть за однаковими параметрами, то оцінка всієї без винятку інформації неможлива. В управлінському обліку менеджери центрів відповідальності з метою уникнення витрат свого робочого часу на рутинну роботу повинні, на нашу думку, оцінювати лише суттєву інформацію, до того ж таку, на яку вони можуть мати активний вплив, тому методика оцінки інформації управлінського обліку повинна передбачати відсіювання несуттєвої, зайвої, а також такої, на яку вплинути менеджери відповідного центру відповідальності не мають можливості. Це має враховуватися під час формування обсягу інформації за рівнем ієрархії управління на підприємстві, оскільки невідконтрольні витрати на одному рівні повністю можуть бути підконтрольними на іншому.

До прикладу, на вітчизняних підприємствах із заготівлі та переробки зерна найважливішими чинниками зменшення змін-

них витрат є впровадження енергозберігаючих і ресурсозберігаючих технологій, зниження втрат під час зберігання як сировини, так і готової продукції. Зокрема, практика роботи ДП «Чортківський комбінат хлібопродуктів» переконує, що енергомісткість виробництва на таких підприємствах можна знизити впровадженням більш сучасного обладнання на 30–35%. Хоча це й потребує значних капітальних витрат, однак супроводжується підвищенням якості продукції, що позитивно позначається на маржі виробника, стимулює попит на його продукцію і в кінцевому підсумку забезпечує зростання прибутковості виробництва.

Водночас такі витрати є дискреційними, вони змінюються рік від року і відзначаються щорічно в процесі планування адміністрацією підприємства [1, с. 103], тобто вони не підконтрольні менеджерам нижчого рівня.

Разом із тим відсіювання інформації лише за ознаками суттєвості чи підконтрольності хоча й звужує її обсяг, однак не такою мірою, щоб оцінка решти була значно полегшена, тому необхідний принципово відмінний підхід до оцінки інформації у системі управлінського обліку від традиційного стереотипу. Зокрема, оцінювати треба лише відхилення від нормативів витрат виробництва, оскільки їх відсутність за окремими елементами свідчить про те, що тут утручання менеджерів відповідного центру відповідальності не потрібне. Тобто реакція менеджерів щодо оцінки витрат виробництва може бути порівняно пасивною за елементами, де відхилень немає, й активною за кожним відхиленням від нормативу. Тільки такий підхід дає змогу зменшити обсяг інформації управлінського обліку, яку повинні оперативно оцінювати менеджери.

Оцінку інформації про відхилення витрат виробництва від нормативів слід проводити за зміну, день, декаду виходячи з потреб управління тими чи іншими показниками діяльності центру відповідальності. Це дає змогу оперативно реагувати на причини таких відхилень і активно їх усувати.

Проведений аналіз сучасних методів управління витратами показав, що для вирішення проблеми оптимізації витрат та ефективності господарювання компаній необхідний індивідуальний підхід до вибору існуючих систем управління витратами, а в низці випадків – до формування власної системи управління з урахуванням галузевих особливостей, організаційної структури і масштабності корпорації [2, с. 187].

Управління витратами повинно враховувати такі аспекти:

- відстеження та корегування величини витрат на закупівлю необхідної сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, оплату праці;

- аналіз та корегування діяльності, яка спричиняє виникнення витрат: пошук шляхів зменшення матеріало- та трудомісткості без загрози втрат якості продукції [3, с. 705].

Зазначимо, що оцінка відхилень фактичних витрат виробництва від їхніх нормативів можлива на основі методики оперативного економічного аналізу, який висвітлено на досить глибокому рівні. Оперативний аналіз має не менше, а може, навіть більше значення, ніж підсумковий, оскільки він дає змогу своєчасно виявляти і попереджати недоліки, прорахунки, помилки [4, с. 75].

Однак на підприємствах із заготівлі та переробки зерна організацію і методику оперативного аналізу витрат виробництва не можна вважати такими, які відповідають умовам роботи у ринковому середовищі.

На одних підприємствах, як показують дослідження, оперативний аналіз проводиться у складі загальної системи роботи планово-економічного відділу і бухгалтерії, на інших ним

займаються спеціально створені бюро, групи економічного аналізу або диспетчерські служби. Зустрічається й одночасний аналіз стану одного і того самого об'єкта керівником виробничого підрозділу – центру відповідальності та головними спеціалістами і працівниками облікових і планових служб. Унаслідок цього одні показники дублюються, інші аналізуються частково або зовсім не аналізуються.

З огляду на такий стан, слушним є висновок В.С. Леся про те, що одним зі шляхів подолання негативних наслідків зростання потоків оперативної інформації є перехід до централізованої системи управління, що дає змогу розподілити повноваження стосовно планування та контролю доходів і витрат [5, с. 143]. У такому разі доцільно передбачати обов'язки проведення оперативного економічного аналізу в положеннях про центри відповідальності підприємства і в посадових інструкціях їхніх працівників. Варто при цьому нагадати, що серед учених та економістів-практиків здавна немає єдиної думки щодо питання про централізацію оперативного аналізу витрат виробництва. Одні наголошують на необхідності децентралізації оперативного аналізу, інші є прихильниками його централізованого ведення.

Представники, які наголошують на децентралізації, стверджують, що лише в таких умовах, коли в проведенні оперативного аналізу беруть участь керівники підрозділів і безпосередні виконавці, може бути забезпечене отримання необхідної інформації та швидке впровадження результатів виробництва. Зокрема, І.І. Каракоз зазначає, що участь широкого кола працівників у здійсненні систематичного, регулярного аналізу, виявлення ними при цьому причин відхилень від плану і викриття невикористаних резервів є важливим положенням організації та ведення оперативного аналізу [6, с. 25].

Друга група економістів виступає проти децентралізації аналізу. На їхню думку, у разі розпилювання аналітичної роботи управлінська система не може виявити дійсні можливості кожного підрозділу. Досліджуючи тенденції децентралізації, М.Г. Чумаченко зазначає, що вона є наслідком низького операційно-технічного рівня забезпечення облікових і аналітичних робіт [7, с. 138]. На нашу думку, оперативний аналіз узагальнюючих показників треба проводити централізовано, а показників, які прямо залежать від діяльності внутрішньогосподарських підрозділів – центрів відповідальності, має проводитися безпосередньо на місцях менеджерами і спеціалістами цих підрозділів, тобто здійснюватися децентралізовано. Отже, організація оперативного аналізу потребує оптимального поєднання елементів централізації та децентралізації, при цьому перевага віддається останній.

Основні обов'язки з проведення оперативного аналізу доцільно покласти на менеджерів центрів відповідальності та безпосередніх виконавців робіт, що дасть змогу максимально наблизити аналіз до низових ланок управління і підвищити його оперативність та гнучкість відповідно до мінливих умов виробництва. Необхідне також широке залучення до проведення робіт з оперативного аналізу спеціалістів економічних служб, постачання і збуту, технологів, спеціалістів інженерно-технічних служб.

Оцінка відхилень фактичних витрат виробництва від нормативних на основі оперативного аналізу можлива за умови створення автоматизованих систем управління. Її складовою частиною має бути підсистема управлінського обліку, в якій оцінка відхилень фактичних витрат виробництва від нормативних може здійснюватися за такою блок-схемою (рис. 1).

На вході блок-схеми оцінки відхилень витрат на основі оперативного аналізу є такий параметр, як якість сировини, визначений через зіставлення фактичних даних із базовими нормативами.

За даними нормативної бази даних розраховують допустимі втрати сировини під час зберігання. Відхилення фактичних утрат від нормативних визначають під час подавання сировини на переробку, її зважування після доочистки й сортування. Після цього за результатами нормативної довідкової бази даних розраховують можливі втрати під час технологічного циклу. Поряд із цим за результатами відхилень від норм утрат сировини під час зберігання коригують загальні норми витрат продукції. Водночас визначають нормативні витрати на виробництво продукції та порівнюють із фактичними. Як підсумок установлюють відхилення фактичних витрат на виробництво продукції від нормативних.

У міру зростання рівня автоматизації облікових і аналітичних процедур число показників, які необхідно буде оперативно аналізувати, зростатиме, що, своєю чергою, забезпечить поглиблення та підвищення ефективності оперативного аналізу, оскільки сьогодні невирішеною залишається проблема визначення показників для оперативного аналізу виробничих витрат. На нашу думку, ці показники повинні характеризуватися такими чинниками: потребами управління; особливостями організації та технології виробництва; вибором ефективного методу обліку витрат на виробництво; політикою управління бізнесом тощо.

Оцінку відхилень фактичних витрат виробництва від нормативів на основі оперативного аналізу пропонуємо проводити у такій послідовності, як показано на рис. 2.

Оцінку відхилень фактичних витрат на виробництво від нормативів матеріальних витрат на основі оперативного аналізу здійснюють за встановленими показниками, основним з яких є обсяг витрат сировини на виробництво продукції за видами і гатунками як у натуральному, так і вартісному вираженні.

На витрати виробництва на підприємствах із заготівлі та переробки зерна впливають різні чинники: закупівельна ціна на сировину, вихід продукції, її структура за видами, категоріями, сортами, заміна сировини й використання добавок на виробництво. Як зазначає Т. Скоун, існує кілька способів зменшення змінних витрат:

- використання дешевих матеріалів або їх заміників;
- більш ефективне використання трудових ресурсів;
- збільшення обсягу виробництва й отримання оптових знижок на ресурси, що закуповуються;
- прискорення строку оплати матеріалів і отримання знижок за швидкість оплати [8, с. 66].

Порівнюючи фактичні матеріальні та трудові витрати, а також витрати сировини на виробництво продукції за зміну з нормативними, визначають відхилення за кожним з елементів. Так, оцінка відхилень за витратами сировини на виробництво дає можливість більш ретельно контролювати їх формування й уживати активних заходів щодо уникнення негативних відхилень та зниження собівартості продукції.

Поряд з оцінкою відхилень матеріальних витрат не менш важливою є оцінка відхилень від норм витрат на оплату праці. Зокрема, необхідно проводити оцінку: витрат на оплату праці з виконання робіт на виробництво напівфабрикатів; витрат на

Рис. 1. Блок-схема оцінки відхилень витрат на основі їх оперативного аналізу

Джерело: сформовано автором на основі [4; 6; 7]

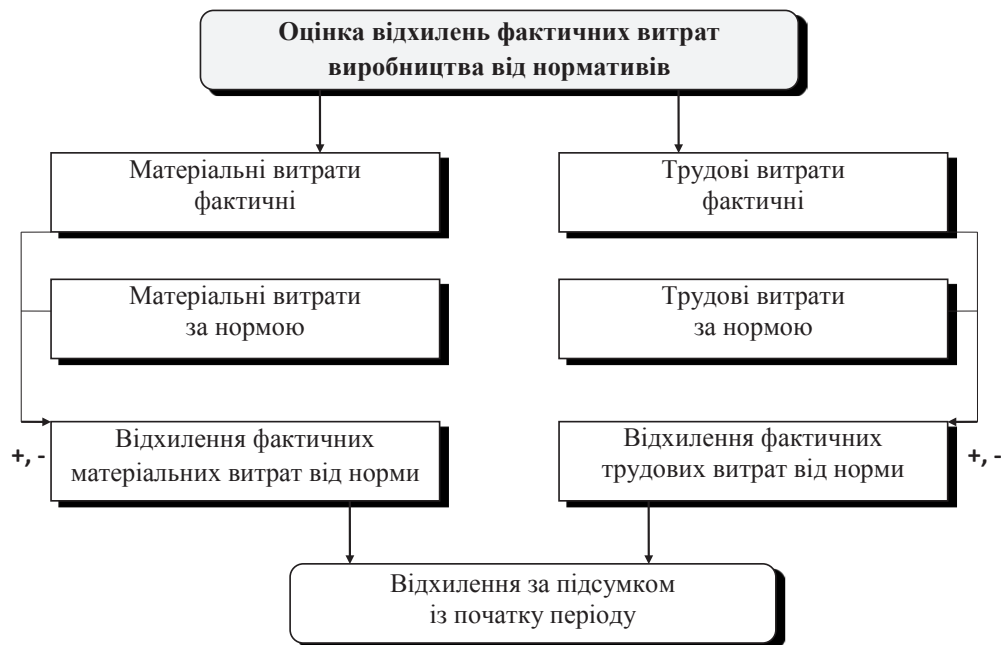

Рис. 2. Схема оцінки відхилень фактичних витрат виробництва від нормативів на основі оперативного аналізу

Джерело: сформовано автором на основі [4–6]

оплату праці з виконання робіт на виробництво готової продукції; трудових витрат на виправлення браку; додаткової оплати праці за наднормовий час, простої тощо; витрат оплати праці на одиницю продукції; витрат на оплату праці робітників за зміну. При цьому оцінка відхилень використання робочого часу здійснюється у трудових вимірниках (кількість витраченого часу на виробництво, виправлення браку, простої), а витрат на оплату праці – у вартісному вираженні.

Оцінки відхилень у кожному центрі відповідальності треба проводити незалежно від того, позитивні вони чи негативні, оскільки така інформація є дуже важливою для менеджерів. Адже позитивні відхилення можуть бути зумовлені не тільки якісною роботою виконавців, а й недостатньою обґрунтованістю норм і нормативів або зниженням якісних параметрів продукції. Отже, завдяки належній оцінці таких відхилень можна ставити питання про перегляд раніше розроблених нормативів витрат.

Негативні відхилення оцінюють на предмет додержання технологічного режиму виробництва продукції, забезпечення стандартів сировини, яка використовувалася, відповідності організації управління, а також об'єктивності норм і нормативів, які можуть бути заниженими.

В узагальненому вигляді у центрах відповідальності має проводитися оцінка таких відхилень (рис. 3).

Оцінка відхилень витрат у управлінському обліку має становити цілісну систему, яка охоплює всі місця виникнення витрат та центри відповідальності. При цьому важливою є оцінка відхилень, що виникають у процесі формування витрат не після закінчення виробничого циклу чи конкретного періоду, а безпосередньо в момент виробництва. Тільки тоді дані управлінського обліку можуть бути використані для ухвалення своєчасних та обґрунтованих рішень менеджерів.

Ефективний контроль частки витрат доцільно вести на основі первинної облікової інформації. Такий контроль може здійснюватися в натуральному і грошовому вимірниках методом співставлення або так званім методом бюджетування.

Основа першого способу становить метод підсумовування відхилень від установлених норм і виробничих завдань по місцях виникнення витрат. Другий спосіб контролю передбачає співставлення витрат зі спланованим з урахуванням змін кошторисом затрат і результатів.

У другому випадку бюджетування як спосіб управління витратами передбачає складання бюджетів кошторисів за різними напрямками діяльності й у цілому по розділах. Виробничі затрати при цьому порівнюються з передбаченими витратами за планом. Плановий метод контролю широко використовується по місцях і центрах витрат, по яких важко або неможливо встановити конкретний результативний показник діяльності. Це відділи управління, підготовки виробництва.

Процес бюджетування на підприємстві можна розділити на три головні етапи:

1. Складання планового бюджету.
2. Облік фактичного виконання бюджету.
3. Контроль та аналіз результатів виконання бюджету [10, с. 203].

Бюджет – це кількісне вираження плану, інструмент координації його виконання. При цьому бюджети можуть бути складені як для підприємств у цілому, так і для його окремих підрозділів. Основний бюджет охоплює виробництво, реалізацію, розподіл і фінансування. У системі управлінського обліку підготовляється інформація, на базі

Бюджет продажу пропонує прогнозування обсягу продажу. Прогнозний обсяг формується шляхом установлення очікуваної кількості продажу продукції. При цьому вказуються потенційні покупці, найменування продукції, строки постачання, строки оплати, види платіжних засобів.

Бюджет виробництва формується на основі даних бюджету продажів, які виражені в натуральних одиницях. Головне його призначення – узгодження очікуваного з реально досягнутим (з урахуванням можливостей ринку, виробничих потужностей, кваліфікації персоналу, фінансових можливостей підприємства).

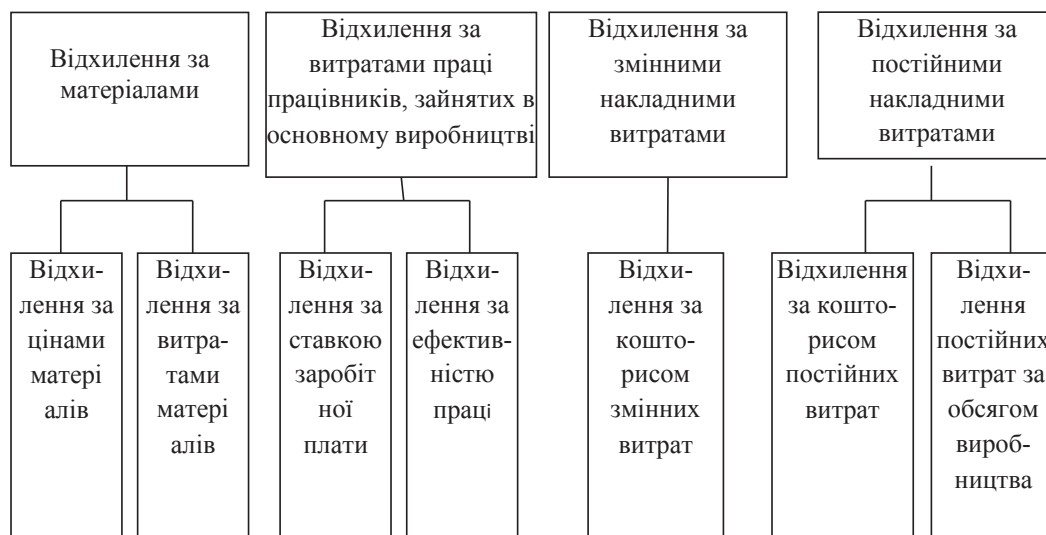

Рис. 3. Схема оцінки відхилень витрат виробництва у центрах відповідальності

Джерело: сформовано автором на основі [7; 9]

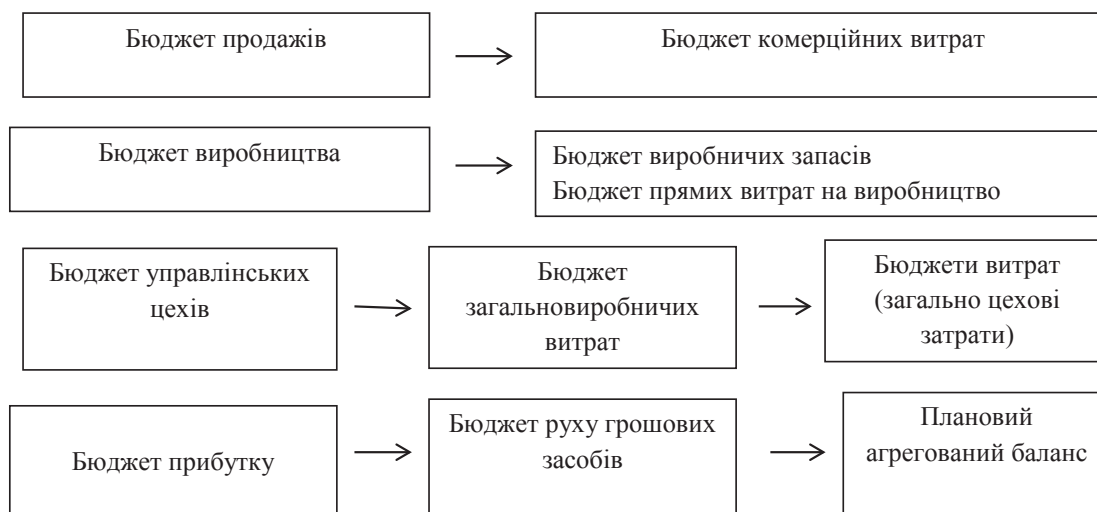

Рис. 4. Схема бюджету зернопереробного підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [10]

Під час формування бюджету виробництва оцінюються всі основні ресурси по періодах і порівнюються з наявним обсягом. Тобто за раціонального підходу до бюджетування можливий аналіз не тільки виробничих потужностей і необхідного персоналу, а й бюджету виробничих запасів, який включає бюджети прямих затрат на виробництво, оплату праці і рух готової продукції.

Бюджет виробничих запасів розраховується згідно з бюджетом виробництва на базі норм витрат сировини і матеріалів, тривалості технологічних операцій. Розрахунок потреби у виробничих запасах здійснюється в межах формування бюджету виробництва.

Бюджети цехів, загальновиробничих витрат і управлінських витрат, як правило, є зведеними. Вони можуть формуватися за такими напрямками, як експлуатація обладнання та устаткування, транспортні витрати, комерційні витрати.

У разі виконання або невиконання бюджету грошових засобів визначаються реальна платоспроможність підприємства,

виконання його фінансових зобов'язань. Бюджет (прибутки (збитки)) формується за допомогою спеціалізованого звіту. За відповідної організації процесу бюджетування можна одержати звіт у цілому по підприємству або з необхідним ступенем деталізації, наприклад звіт по продукції, підрозділах. Плановий агрегований баланс визначається на основі спеціалізованого звіту, який складається по рахунках управлінського обліку.

Отже, на базі системи сформованих бюджетів можна одержати сукупність показників, за якими керівництво може робити висновки про якість розроблених планів і ступені досягнення цільових показників підприємства, відстежувати їх виконання, аналізувати конкретні причини відхилень і на основі цього ухвалювати управлінські рішення.

Висновки і пропозиції. Отже, оцінка формування витрат виробництва є одним із найважливіших складників управлінського обліку. Своєчасне виявлення як позитивних, так і негативних відхилень дає можливість активно впливати на форму-

вання витрат виробництва, усунути причини, що зумовлюють виникнення необ'єктивних відхилень. Розглянута схема оцінки відхилень фактичних витрат виробництва від нормативів на основі оперативного аналізу дає можливість більш ретельно контролювати їх формування й уживати активних заходів щодо зниження собівартості продукції.

Своєю чергою, впровадження процесу бюджетування дає змогу поліпшити фінансові результати на основі управління витратами, раціонально розподіляти і використовувати ресурси підприємства, оптимізувати витрати підприємства для підвищення прибутку. Дотримання розглянутих рекомендацій дасть змогу оперативно управляти витратами та впливати на показники фінансового стану підприємств із заготівлі та переробки зерна у цілому та їхніх підрозділів.

Література:

1. Голов С.Ф. Управлінський облік : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 534 с.
2. Голубовський Л. Аналіз сучасних методів управління витратами. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 1(26). С. 187–192.
3. Спіцина В.В., Сіренко Н.М. Механізми управління витратами сільськогосподарських підприємств в умовах економічної невизначеності. *Молодий вчений*. 2017. № 1(41). С. 705–709.
4. Заїка С.О., Півень А.В. Оперативний аналіз виробничої діяльності підприємств АПК : навчальний посібник. Харків : Міськдрук, 2010. 113 с.
5. Лень В.С. Управлінський облік : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2003. 287 с.
6. Каракоз І.І., Савичев П.І. Вопросы теории и практики оперативного учета. Москва : Финансы, 1972. 208 с.
7. Економічний аналіз : навчальний посібник / за ред. академіка НАН України М.Г. Чумаченка. Київ : КНЕУ, 2001. 540 с.
8. Скоун Т. Управленческий учет / пер. с англ. ; под ред. Н.Д. Эриашвили. Москва : Аудит, Юнити, 1997. 179 с.
9. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання : підручник. Тернопіль : Економічна думка, 2004. 416 с.

Анотація. В статті освіщені особливості методики оцінки відхилень витрат виробництва, які орієнтовані на удосконалення бухгалтерського обліку, що враховує специфіку діяльності підприємств по заготівлі та переробці зерна. Вказано на перевагу використання системного підходу при управлінні витратами підприємства, яке забезпечує оптимальне використання ресурсів і підвищує ефективність виробництва. Розглянуто послідовність оцінки відхилень фактичних витрат виробництва від нормативів на основі оперативного аналізу, що дозволяє більш ретельно контролювати їх формування і приймати активні заходи по усунуванню негативних відхилень і зниженню собівартості продукції. Обґрунтовано необхідність впровадження процесу бюджетування для удосконалення фінансових результатів на основі управління витратами.

Ключевые слова: управленческий учет, расходы, отклонения, оперативный анализ, бюджетирование.

Summary. The features of the estimating technique of production costs deviations, which are focused on improving accounting, which takes into consideration the specifics of the activities of enterprises for grain harvesting and processing enterprises, are highlighted in the article. The expediency of using a systematic approach in the enterprise costs management, which ensures the optimal use of resources and increases production efficiency, is substantiated. The advantage of estimating the actual production costs deviations from their standards based on the use of methods of operational economic analysis is considered. It is substantiated that the operational analysis of generalizing indicators should be carried out centralized, and the indicators, which directly depend on the activity of internal economic divisions - the centers of responsibility, should be carried out decentralized. It is recommended to assign the main responsibilities for cost control and assessment of deviations from the standards to the managers of responsibility centers and direct executors, which allows them to quickly implement and take appropriate measures to change production conditions. This implies greater independence of managers of responsibility centers and decentralization of management accounting. The centralized control and evaluation, according to the author, should be carried out only on the bases of the generalizing indicators of the enterprise activity. The estimation of deviations of actual production costs from normative ones on the basis of operational analysis is possible under the condition of creation of automated control systems, an important part of which is the subsystem of management accounting. The scheme of estimation of deviations in the management accounting, which should be systematic and regular to cover all places of occurrence of expenses and the centers of responsibility, is considered. The necessity of introduction of budgeting process at the enterprises of grain processing industry is substantiated. Accordingly, this allows the enterprise to improve financial results through cost management, rationally allocate and use the resources of the enterprise, optimize its costs in order to increase profits.

Keywords: management accounting, expenses, deviations, operational analysis, budgeting.

10. Герасимович А.М., Герасимович І.А., Морозова-Герасимович Н.А. Методичні засади управлінського обліку виробничих витрат в умовах бюджетування. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 2. С. 15–19.

References:

1. Gholov S. F. (2018) *Upravlinskyj oblik* [Management Accounting]. Kyiv : "Centr uchbovoi literatury". (in Ukrainian)
2. Gholubovskij L. (2010) *Analiz suchasnykh metodiv upravlinnja vytratamy* [Analysis of modern methods of cost management] *Galyckij ekonomichnyj visnyk*, no. 1(26), pp. 187–192.
3. Spicina V.V., Sirenko N.M. (2017) *Mekhanizmy upravlinnja vytratamy sil'skogospodarskykh pidpryemstv v umovakh ekonomichnoji nevyznachenosti* [Cost management mechanisms of agricultural enterprises in conditions of economic uncertainty] *Molodyj vchenyj*, no. 1(41), pp. 705–709.
4. Zajika S.O., Pivenj A.V. (2010) *Operatyvnyj analiz vyrobnychoji dijalnosti pidpryemstv APK* [Operational analysis of production activities of agricultural enterprises]. Kharkiv : Misjkdruk. (in Ukrainian)
5. Lenj V.S. (2003) *Upravlinskyj oblik* [Management Accounting]. Kyiv : Znannja-Press. (in Ukrainian)
6. Karakoz Y. Y., Savychev P.Y. (2003) *Voprosy teorii i praktiki operativnogo ucheta* [Issues of theory and practice of operational accounting]. Moskva: Finansy. (in Russian)
7. Chumachenko M. Gh. (2001) *Ekonomichnyj analiz* [Economic analysis]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
8. Skoun T. (1997) *Upravlencheskiy uchot* [Management Accounting]. Moskva: Audyt, Junyty. (in Russian)
9. Popovych P. Ja. (2004) *Ekonomichnyj analiz dijalnosti sub'ektiv gosudarjuvannja* [Economic analysis of business entities]. Ternopil: Ekonomichna dumka. (in Ukrainian)
10. Gherasymovych A.M., Gherasymovych I.A., Morozova-Gherasymovych N.A. (2014) *Metodychni zasady upravlinskogho obliku vyrobnychykh vytrat v umovakh bjudzhetuvannja* [Methodical principles of management accounting of production costs in terms of budgeting]. *Visnyk Zhytomirskogho derzhavnogho tekhnologichnogho universytetu*. no. 2, pp. 15–19.

Кузьменко О.В.

*д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної кібернетики,
Сумський державний університет*

Kuzmenko Olha

Sumy State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8520-2266>

Овчаренко В.О.

*аспірант кафедри економічної кібернетики,
Сумський державний університет*

Ovcharenko Volodymyr

Sumy State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9058-5775>

Скринька Л.О.

*студентка,
Сумський державний університет*

Skrynka Liliia

Sumy State University

СТАН РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ БАНКІВСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗ¹

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF INNOVATIVE BANKING TECHNOLOGIES IMPLEMENTATION: ASSESSMENT AND FORECAST

Анотація. Сьогодні банківські установи активно застосовують інноваційні підходи до обслуговування клієнтів, в основі яких – використання сучасних методів та підходів до аналізу й обробки інформації, а також інформаційно-комунікаційних технологій. Метою дослідження є вдосконалення методичних засад оцінювання рівня інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів в Україні. Методичним інструментарієм проведеного дослідження стали методи нечіткої логіки, факторного аналізу, модель Брауна-Майєра, а періодом дослідження вибрано 2004–2018 рр. Результати дослідження засвідчили недостатній рівень готовності до впровадження комплексу заходів, спрямованих на створення сприятливих інституційних умов та для інтенсифікації інноваційного процесу в банківській діяльності. Результати проведеного дослідження можуть бути корисними для менеджменту банку під час формування пріоритетних напрямів розвитку фінансової установи.

Ключові слова: нечітка логіка, інновації, банк, фінансові послуги, прогноз.

Постановка проблеми. Застосування банками інноваційних технологій обслуговування клієнтів, що базуються

на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та сучасних методах аналізу даних, зумовлене цілою низкою чинників. По-перше, новітні технології дають змогу оптимізувати операційну діяльність за рахунок прискорення проведення банківських операцій [1]. По-друге, інноваційні технології дають змогу зменшити витрати банку за рахунок скорочення відділень і персоналу [2]. По-третє, сучасні інформаційно-комунікаційні технології забезпечують доступ до банківських послуг без візиту до відділення фінансової установи, що сприяє зростанню кількості клієнтів [2]. Своєю чергою, цей чинник зменшує вплив «людського» фактору під час обслуговування клієнтів через відсутність контактів персоналу з клієнтами банку. Також інноваційні технології створюють сприятливі умови для зростання прибутковості банківських установ [3], збільшення рівня їх капіталізації та забезпечують зростання їхньої конкурентоспроможності на ринку фінансових послуг [4]. Слід зауважити, що зростанню конкуренції на ринку банківських послуг саме у сфері впровадження і використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій сприяють нові «гравці» – фінтех-компанії, оператори мобільного зв'язку, Facebook, Google та ін., що, поряд з основною діяльністю надають і фінансові послуги своїм клієнтам [2].

¹ Публікацію підготовлено в межах виконання НДР «Кібербезпека в боротьбі з банківськими шахрайствами: захист споживачів фінансових послуг та зростання фінансово-економічної безпеки України» (№ держреєстрації 0118U003574).

Натомість інвестування інноваційних технологій банківськими установами є ризикованим. По-перше, використання інформаційно-комунікаційних технологій поряд зі спрощенням доступу до послуг ускладнює їх у технологічному плані. До того ж упровадження цих технологій вимагає додаткових витрат на придбання нового обладнання, придбання та/або розроблення програмного забезпечення, оплати праці фахівців тощо [2]. По-друге, економічний ефект від упровадження інновацій може виявитися нижчим за очікуваний [5; 6]. По-третє, використання інформаційно-комунікаційних технологій вимагає захисту персональних даних клієнтів і протистояння зростанню кіберзлочинності.

Також слід зауважити, що прийняття інвестиційних рішень відбувається в умовах нестабільності економічного клімату, характерного для України, і вимагає урахування коливань курсу валют і ринкової кон'юнктури, інфляції та інших чинників, тобто пов'язане з прогнозуванням ситуації на ринку і приймається в умовах недостатності інформації і неповноти даних. Ще одним суттєвим аспектом є відсутність стандартних усталених методик, що дають однозначну відповідь стосовно прийняття інвестиційного рішення [5; 7].

Виходячи з викладеного, рішення стосовно інвестицій в інноваційні технології ризиковані і приймаються в умовах невизначеності, тому моделювання оцінювання інвестиційної привабливості інноваційних банківських технологій із застосуванням апарату нечіткої логіки є актуальним для банківських установ, а використання зазначених моделей дасть змогу уникати неефективних і ризикованих інвестиційних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інвестиційної привабливості, зокрема інноваційних проєктів, досить широко представлені в наукових роботах. Аналіз особливостей розвитку фінансово-економічних відносин та функціонування ринкової інфраструктури дав змогу виокремити дві групи найбільш значущих чинників впливу на інвестиційну привабливість інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів – зовнішню і внутрішню. До зовнішньої групи відносяться економічна кон'юнктура, поява та використання цифрових валют, цифровізація різних сфер суспільного життя політична стабільність, нормативно-правова база тощо. Внутрішні чинники: рівень конкуренції на ринку банківських послуг [8], достатність фінансових ресурсів [9], довіра до учасників вітчизняної банківської системи, стадія життєвого циклу банку [10], транспарентність бізнесу [4].

Для кількісної характеристики інвестиційної привабливості здебільшого використовують показники ефективності інвестицій, а саме чисту теперішню вартість, період окупності інвестицій, внутрішню норму прибутку, індекс дохідності, рентабельність та ін. [5]. Також широко представлено й якісні методи оцінки та їх комбінації з кількісними методами.

У науковій літературі доволі часто використовується функція Харрінгтона як інтегральний показник для оцінювання ефективності діяльності, фінансової стійкості та надійності банківських установ [11; 12].

Вибір як інструменту моделювання апарату нечіткої логіки все частіше привертає увагу дослідників-економістів. Застосування їх для моделювання оцінки інвестиційної привабливості можна знайти в роботах Г.І. Великоіваненко і К.М. Мамонової [13], О.М. Загурського [14], М.К. Русинко і Т.М. Костирко [15] та ін. Так, у роботі [13] моделюються оцінки інвестиційної привабливості підприємств, що дає змогу аналізувати вплив зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства за

окремими чинниками і комплексно. У роботі [14] моделюється оцінка інвестиційної привабливості проєкту в автотранспортній галузі, що чітко й однозначно інтерпретує інтегральну оцінку групи вибраних показників. У роботі [15] наводиться аналіз моделей банківської діяльності і побудовано модель оцінки інвестиційного проєкту з використанням апарату нечіткої логіки. Водночас відсутні роботи, присвячені нечітко-множинному моделюванню інвестиційної привабливості банківських технологій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За всього розмаїття підходів і методів оцінювання інвестиційної привабливості вони здебільшого застосовуються в комплексі, оскільки, по-перше, кожен окремий метод не дає комплексної оцінки ефективності інвестицій, а по-друге, більшість методів не враховує ризиків і невизначеності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вдосконалення методичних засад оцінювання поточного та прогнозного рівнів інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів на основі побудови нечітко-множинної моделі.

Виклад основного матеріалу. Побудова моделі оцінювання поточного та прогнозного рівнів інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій реалізується такою послідовністю етапів:

1. Формування ознакового простору вхідних предикторів.
2. Визначення функції належності кожного предиктора.
3. Визначення рангів предикторів.
4. Визначення вагових коефіцієнтів предикторів.
5. Нормалізація вхідних предикторів.
6. Обчислення узагальнюючого показника.
7. Визначення прогнозного рівня [11].

1-й етап. Формування ознакового простору вхідних предикторів за період 2004–2018 рр.

Розвиток сучасних банківських технологій обслуговування клієнтів базується на все більш широкому застосуванні фінансовими установами у своїй діяльності інформаційно-комунікаційних технологій. До того ж можна спостерігати перехід клієнтів на використання мобільних платформ для доступу до банківських послуг. Це, своєю чергою, дає змогу банківським установам зменшувати свої витрати одночасно зі збільшенням клієнтської бази за рахунок більш швидкого і зручного способу доступу до своїх послуг [2]. Потреба в ефективному інвестуванні у зазначені технології вимагає оцінки інвестиційної привабливості впровадження цих технологій.

Виходячи з викладеного, логічним для оцінки інвестиційної привабливості виглядає вибір показників, що можуть прямо або опосередковано охарактеризувати розвиток у суспільстві фундаментальних і прикладних наукових досліджень, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, обсяг інвестицій і показники діяльності банківського сектору.

Розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій можуть характеризувати такі показники, як захищені Інтернет-сервери (кількість на 1 млн осіб) – x_1 ; абоненти мобільного стільникового зв'язку (на 100 осіб) – x_2 ; витрати на дослідження та розробки (% ВВП) – x_3 ; високотехнологічний експорт (млрд US\$) – x_4 . Формування сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій є основою для економічного зростання загалом та фінансування інноваційної діяльності зокрема. Виходячи із цього, до дослідження запропоновано включити такі показники, як прямі іноземні інвестиції (млрд US\$) – x_5 ;

чисті інвестиції в нефінансові активи (млрд грн) – x_6 . Діяльність банківських установ доцільно представити на основі таких показників, як прибутки (збитки) банків України (млрд грн) – x_3 ; власний капітал банків (млрд грн) – x_4 ; відношення капіталу банків до активів (%) – x_9 . Джерелом інформаційної бази дослідження є дані Світового банку і Національного банку України.

Кількість захищених Інтернет-серверів є показником розвитку інфраструктури і важливим чинником для прийняття інвестиційних рішень. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій полегшує доступ до послуг по всьому світу, у т. ч. й до банківських послуг. Розвиток мобільного зв'язку також спрощує доступ до банківських послуг, оскільки є одним зі зручних засобів організації зв'язку у віддалених районах, що дає змогу банкам розширити географію обслуговування населення спочатку завдяки телефонному банкінгу, а потім і мобільному банкінгу [2].

Високотехнологічний експорт та рівень витрат на дослідження і розробки, що включають капітальні і поточні видатки на фундаментальні і прикладні дослідження та експериментальні розробки у таких секторах, як підприємництво, урядування, вища освіта тощо, опосередковано можуть характеризувати рівень розвитку і застосування новітніх інформаційних технологій, що, своєю чергою, впливає на впровадження і використання зазначених інновацій у банківській сфері.

Установлено, що вибрані показники для дослідження є стимуляторами, оскільки за їх збільшення рівень інтегрального показника буде збільшуватися.

Під час формування статистичної бази дослідження постала необхідність знаходження пропущених або невідомих значень показників у відповідні періоди. У зв'язку із цим використано коефіцієнт середнього річного росту $\bar{K}$:

$$\bar{K} = \sqrt[n-1]{\frac{x_n}{x_1}}, \quad (1)$$

де x_1, x_n – початковий і кінцевий рівні ряду; n – число рівнів.

Інформаційну базу для оцінювання інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій наведено в табл. 1.

2-й етап. Визначення функції належності кожного предиктора.

На цьому етапі для кожного показника визначається функція належності, що характеризує ступінь впевненості щодо характеристики інвестиційної привабливості за допомогою відповідного показника. Для цього слід розбити інтервал між мінімальним і максимальним значеннями кожного показника за досліджуваний проміжок часу на проміжки, що відповідають різним рівням ступеня впевненості: 0%, 10%, ..., 100%.

Для рівнів 0% і 100% проміжки складаються з одного значення, що дорівнюють відповідно мініальному і максимальному значенням показника.

Межі інших проміжків:

$$[x_{\min} + (j-1) \cdot s; x_{\min} + j \cdot s], \quad (2)$$

де $x_{\min}, x_{\max}$ – мінімальне і максимальне значення показника;

$$s = \frac{x_{\max} - x_{\min}}{9} - \text{величина інтервалу};$$

$j = 1, 2, \dots, 9$ – порядковий номер рівня впевненості.

Наступним кроком є класифікація значень усіх показників на підставі оцінки їх поточного рівня за формулою:

$$b_{jt} = \begin{cases} 0, & x_t \notin INT_j \\ 1, & x_t \in INT_j \end{cases}, \quad (3)$$

де $t = 2004, 2005, \dots, 2018$ – роки;

$j = 0, 2, \dots, 10$ – порядковий номер рівня впевненості;

b_{jt} – бінарне значення показника;

x_t – значення показника;

INT_j – проміжок значень, що відповідає j -му рівню впевненості.

Після цього знаходяться суми бінарних показників SUM_j для кожного рівня впевненості:

$$SUM_j = \sum_{t=2004}^{2018} b_{jt} \quad (4)$$

Для визначення узагальненої характеристики інвестиційної привабливості використано метод адитивної згортки:

$$Q = \frac{1}{N} \cdot \sum_{j=0}^{10} SUM_j \cdot PB_j, \quad (5)$$

де PB_j – рівень впевненості.

Таблиця 1

Вхідні дані для побудови моделі

Year	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9
2004	0,12*	29,09	-48,53*	55,86*	-1,71	5,19	3,78*	1,08	11,99*
2005	0,26*	64,01	-46,32*	60,10*	-7,53	3,54	3,49*	1,03	11,90
2006	0,56*	105,28	-44,21*	64,67*	-5,74	4,16	3,22*	0,95	12,47
2007	1,21*	119,09	-42,20*	69,58	-9,22	6,33	2,98*	0,85	11,58
2008	2,63*	120,56	-40,28	115,18	-9,90	7,62	2,75*	0,85	12,86
2009	5,70*	119,46	-38,45	115,18	-4,65	3,62	2,54*	0,86	13,10
2010	12,36	117,77	-13,03	137,73	-5,76	6,13	2,35*	0,83	14,63
2011	20,96	121,94	-7,71	155,49	-7,02	7,91	2,17	0,74	14,76
2012	40,93	130,86	4,90	169,32	-7,20	8,49	2,88	0,75	15,03
2013	54,03	138,44	1,44	192,60	-4,08	7,04	2,49	0,76	15,06
2014	74,70	144,28	-52,97	148,02	-0,30	3,71	2,22	0,65	11,23
2015	141,80	143,98	-66,60	103,71	-3,01	2,70	1,63	0,61	8,02
2016	1905,47	135,20	-159,39	123,78	-3,27	14,93	1,25	0,48	9,78
2017	3948,26	133,49	-26,49	163,60	-2,59	16,31*	1,27	0,45	11,90
2018	6027,81	122,55	-48,53	55,86	-1,71	5,19*	1,25	0,42	10,77

* визначено на основі коефіцієнта середнього річного росту

Джерело: Світовий банк, НБУ, власні розрахунки

Результати розрахунку рівня впевненості для показника «Захищені Інтернет-сервери»

Рік	X_i	Проміжок										
		0,12	(0,12; 669,86]	(669,86; 1339,61]	(1339,61; 2009,35]	(2009,35; 2679,09]	(2679,09; 3348,84]	(3348,84; 4018,58]	(4018,58; 4688,32]	(4688,32; 5358,07]	(5358,07; 6027,81]	6027,81
2004	0,12	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2005	0,26	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2006	0,56	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2007	1,21	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2008	2,63	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2009	5,70	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2010	12,36	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2011	20,96	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2012	40,93	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2013	54,03	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2014	74,70	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2015	141,80	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2016	1905,47	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
2017	3948,26	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
2018	6027,81	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Δ_i	1	11	0	1	0	0	1	0	0	0	1	

Приклад розрахунку рівня впевненості, відповідні їм інтервали значень, бінарні значення показників, узагальнені значення питомої ваги бінарних показників та оцінка можливості для кількості захищених Інтернет-серверів наведено в табл. 2. За аналогічною процедурою зазначені параметри розраховано для інших показників, що характеризують інвестиційну привабливість інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів.

3-й етап. Визначення рангів предикторів.

Попередньо на цьому етапі слід знайти факторні навантаження методом головних компонент. Для обчислень було використано програмне забезпечення Statistica 6.0. (рис. 1).

Перший фактор, що відповідає максимальному значенню (4,41), описує приблизно $TV_1 \approx 48,96\%$ загальної варіації, на другий фактор (2,07) припадає приблизно $TV_2 \approx 23,03\%$ і т. д., тобто перші два фактори пояснюють 71,9% загальної варіації, тому для подальшого розгляду можна обмежитися двома факторами, що позначені відповідно Factor 1 та Factor 2 (рис. 2).

Наступним кроком у розрізі кожного показника знаходиться середня арифметична значення факторного навантаження, зважена на дисперсію внеску відповідного фактору в результативну ознаку:

Value number	Eigenvalues of correlation matrix, and related statistics (Таблиця нечеткая логика.sta) Active variables only			
	Eigenvalue	% Total variance	Cumulative Eigenvalue	Cumulative %
1	4,406426	48,96029	4,406426	48,9603
2	2,072562	23,02846	6,478988	71,9888
3	1,158872	12,87636	7,637860	84,8651
4	0,794715	8,83017	8,432575	93,6953
5	0,424043	4,71159	8,856618	98,4069
6	0,068233	0,75814	8,924851	99,1650
7	0,054096	0,60107	8,978947	99,7661
8	0,016050	0,17833	8,994997	99,9444
9	0,005003	0,05559	9,000000	100,0000

Рис. 1. Власні значення кореляційної матриці

Variable	Variable contributions, based on correlations (Таблиця нечеткая логика.sta)								
	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5	Factor 6	Factor 7	Factor 8	Factor 9
Var1	0,147	0,003	0,265	0,018	0,030	0,028	0,079	0,390	0,040
Var2	0,101	0,034	0,371	0,007	0,061	0,272	0,106	0,000	0,048
Var3	0,000	0,311	0,123	0,042	0,416	0,004	0,003	0,081	0,018
Var4	0,105	0,198	0,030	0,056	0,066	0,008	0,346	0,182	0,010
Var5	0,053	0,070	0,019	0,733	0,028	0,031	0,034	0,022	0,010
Var6	0,145	0,002	0,154	0,137	0,144	0,058	0,013	0,161	0,185
Var7	0,207	0,004	0,026	0,003	0,002	0,597	0,109	0,002	0,051
Var8	0,221	0,001	0,010	0,003	0,004	0,001	0,040	0,157	0,563
Var9	0,021	0,377	0,002	0,002	0,248	0,001	0,270	0,004	0,075

Рис. 2. Факторні навантаження показників (Var1, Var2,..., Var9 відповідають показникам)

$$AZ_k = \frac{1}{100} \cdot \frac{F_{1k} \cdot TV_1 + F_{2k} \cdot TV_2}{\sum_{k=1}^9 (F_{1k} \cdot TV_1 + F_{2k} \cdot TV_2)}, \quad (6)$$

де $k = 1, 2, \dots, 9$ – порядковий номер показника;
 F_{1k}, F_{2k} – факторні навантаження k -ого показника.

На основі отриманих значень показники ранжуються від 1 до 9.

4-й етап. Визначення вагових коефіцієнтів предикторів.

Використовуючи одержані ранги, за формулою Фішберна визначаються вагові коефіцієнти параметрів:

$$w_k = \frac{2 \cdot (N - r_k + 1)}{N \cdot (N + 1)}, \quad (7)$$

де w_k – ваговий коефіцієнт k -го показника;

$N = 9$ – загальна кількість показників;

r_k – ранг k -го показника.

Результати розрахунку вагових коефіцієнтів предикторів наведено в табл. 3.

5-й етап. Нормалізація вхідних предикторів

Із метою побудови інтегрального оцінювання рівня інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій доцільно привести всі показники до єдиного співставного вигляду шляхом нормалізації вхідних предикторів із використанням відносного методу:

$$n_{kt} = \frac{|x_{kt}|}{\max_i x_{kt}}, \quad (8)$$

де x_{kt} – значення k -го предиктора за t -ий рік;

n_{kt} – нормалізоване значення k -го предиктора за t -ий рік.

Нормалізовані значення показників, що характеризують рівень інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій, наведено в табл. 4.

6-й етап. Обчислення узагальнюючого показника рівня інвестиційної привабливості інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів.

Із метою надання узагальнюючої характеристики інвестиційної привабливості інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів використано узагальнену функцію Харрінгтона [11; 15]:

$$D = \sqrt[N]{\prod_{k=1}^N d_k} = \sqrt[N]{\prod_{k=1}^N \exp(-\exp(v_{kt}))} = \sqrt[N]{\prod_{k=1}^N \exp\left(-\exp\left(\frac{n_{kt} \cdot Q_k \cdot w_k}{100}\right)\right)}, \quad (9)$$

де $d_{kt} = \exp(-\exp(v_{kt}))$ – частинна бажаність;

$$v_{kt} = \frac{n_{kt} \cdot Q_k \cdot w_k}{100}.$$

Результати розрахунку інтегральної оцінки рівня інвестиційної привабливості інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів в Україні протягом 2004–2018 рр. наведено на рис. 3.

Результати оцінювання інвестиційної привабливості засвідчили поступове поліпшення систем елементів (інститутів, технологій, норм), необхідних для інтенсифікації інноваційного процесу в банківській діяльності. Водночас основними перешкодами на шляху впровадження інновацій фінансовими установами є низька якість та рівень покриття Інтернет-зв'язку, низький рівень фінансової грамотності населення, недостатня підтримка державою інноваційних проєктів.

7-й етап. Прогнозування узагальнюючої характеристики рівня інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів на основі методу експоненціального згладжування Брауна-Майєра.

Прогноз визначає майбутні рівні інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських техноло-

Таблиця 3

Ранги предикторів та їхні вагові коефіцієнти

Показник	F_{1k}	F_{2k}	AZ_k	r_k	w_k
Захищені Інтернет-сервери	0,147	0,003	0,101	5	0,111
Абоненти мобільного стільникового зв'язку	0,101	0,034	0,079	9	0,022
Прибутки (збитки) банків України	0,000	0,311	0,100	6	0,089
Власний капітал банків	0,105	0,198	0,134	4	0,133
Прямі іноземні інвестиції	0,053	0,070	0,059	8	0,044
Чисті інвестиції в нефінансові активи	0,145	0,002	0,099	7	0,067
Високотехнологічний експорт	0,207	0,004	0,142	2	0,178
Витрати на дослідження та розробки	0,221	0,001	0,151	1	0,200
Співвідношення капіталу банків до активів	0,021	0,377	0,135	3	0,156

Таблиця 4

Нормалізовані значення показників

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
x_1	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,02	0,32	0,66	1,00
x_2	0,20	0,44	0,73	0,83	0,84	0,83	0,82	0,85	0,91	0,96	1,00	1,00	0,94	0,93	0,85
x_3	2,17	2,07	1,98	1,89	1,80	1,72	0,58	0,35	0,22	0,06	2,37	2,98	7,13	1,19	1,00
x_4	0,29	0,31	0,34	0,36	0,60	0,60	0,72	0,81	0,88	1,00	0,77	0,54	0,64	0,85	0,81
x_5	5,72	25,19	19,19	30,83	33,12	15,57	19,26	23,46	24,06	13,64	1,00	10,07	10,93	8,67	7,89
x_6	0,29	0,20	0,23	0,36	0,43	0,20	0,34	0,44	0,48	0,40	0,21	0,15	0,84	0,92	1,00
x_7	1,00	0,92	0,85	0,79	0,73	0,67	0,62	0,57	0,76	0,66	0,59	0,43	0,33	0,34	0,33
x_8	1,00	0,95	0,88	0,79	0,78	0,79	0,77	0,68	0,70	0,70	0,60	0,57	0,45	0,41	0,39
x_9	0,80	0,79	0,83	0,77	0,85	0,87	0,97	0,98	1,00	1,00	0,75	0,53	0,65	0,79	0,72

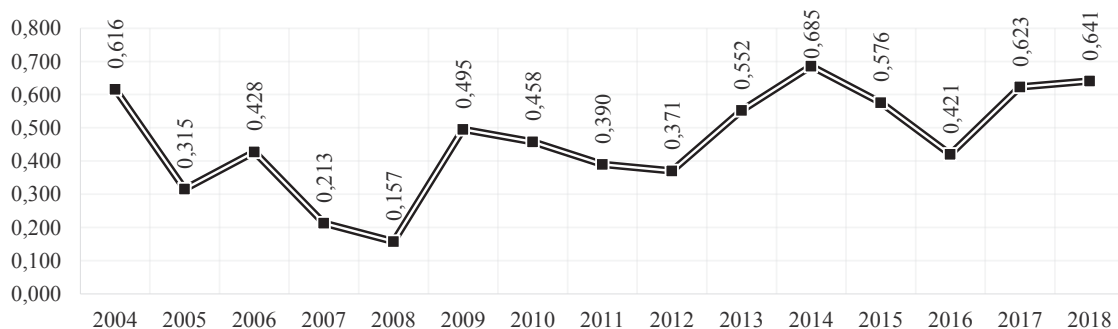

Рис. 3. Інтегральна оцінка рівня інвестиційної привабливості

гій обслуговування клієнтів виходячи з гіпотези, що основні чинники і тенденції на момент останніх спостережень мають визначальний вплив на період прогнозу.

Необхідною умовою побудови нелінійної моделі Брауна-Майєра виступає побудова параболи другого порядку, яка описується за допомогою такого математичного співвідношення:

$$IP_t = p_0 + p_1 \cdot t + p_2 \cdot t^2, \quad (10)$$

де IP_t – рівень досліджуваного часового ряду характеристики інвестиційної привабливості інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів за t -ий рік;

p_0, p_1, p_2 – константи, параметри регресійного рівняння залежності рівнів досліджуваного часового ряду від часового фактору (року).

Оцінивши параметри нелінійного регресійного рівняння залежності результативної ознаки від часового фактору, виникає необхідність проведення низки проміжних розрахунків із метою формалізації математичного співвідношення, яке дасть змогу розрахувати прогнозні значення в розрізі короткострокового періоду:

– обчислення початкових умов:

$$\begin{cases} U_0^1(IP) = p_0 - \frac{1-\beta}{\beta} \cdot p_1 + \frac{(1-\beta)(2-\beta)}{2\beta^2} \cdot p_2 \\ U_0^2(IP) = p_0 - \frac{2(1-\beta)}{\beta} \cdot p_1 + \frac{(1-\beta)(3-2\beta)}{2\beta^2} \cdot p_2 \\ U_0^3(IP) = p_0 - \frac{3(1-\beta)}{\beta} \cdot p_1 + \frac{(1-\beta)(4-3\beta)}{2\beta^2} \cdot p_2 \end{cases} \quad (11)$$

– обчислення експоненціальних середніх величин:

$$\begin{cases} U_t^1(IP) = \beta \cdot IP_t + (1-\beta)U_0^1(IP) \\ U_t^2(IP) = \beta \cdot U_t^1(IP) + (1-\beta)U_0^2(IP) \\ U_t^3(IP) = \beta \cdot U_t^2(IP) + (1-\beta)U_0^3(IP) \end{cases} \quad (12)$$

– обчислення параметрів прогнозного нелінійного трендового регресійного рівняння у вигляді параболи другого порядку:

$$\begin{cases} q_0 = 3 \cdot [U_t^1(IP) - U_t^2(IP)] + U_t^3(IP) \\ q_1 = \frac{\beta}{(1-\beta)^2} [(6-5\beta)U_t^1(IP) - 2(5-4\beta)U_t^2(IP) + (4-3\beta)U_t^3(IP)] \\ q_2 = \frac{\beta^2}{(1-\beta)^2} [U_t^1(IP) - 2 \cdot U_t^2(IP) + U_t^3(IP)] \end{cases} \quad (13)$$

Використовуючи обчислені параметри за формулою (13), адаптивне прогнозне рівняння поліному другого порядку набуває такого вигляду:

$$IP_t = q_0 + q_1 \cdot l + \frac{1}{2} q_2 \cdot l^2, \quad (14)$$

де l – період прогнозування.

Провівши обчислення за наведеними вище формулами, отримаємо прогнозне рівняння Брауна-Майєра, яке набуває вигляду:

$$IP_t = 0,5957 + 0,0450 \cdot l + \frac{1}{2} 0,0134 \cdot l^2 \quad (15)$$

Прогнозні рівні інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій становлять 0,6474 у 2019 р., 0,7124 у 2020 р., 0,7908 у 2021 р. Якість побудованої прогновної моделі оцінено на основі похибки, яка становить 0,0718 та свідчить про адекватність отриманих розрахункових даних.

Висновки і пропозиції. У роботі побудовано модель оцінювання рівня інвестиційної привабливості впровадження інноваційних банківських технологій обслуговування клієнтів із застосуванням апарату нечіткої логіки. Застосування зазначених технологій, що використовують усі можливості сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, значною мірою трансформує підходи до ведення банківської діяльності як на рівні прийняття рішень топ-менеджментом, так і на рівні обслуговування клієнтів фінансової установи. Успішне впровадження цих технологій надає низку переваг банкам зокрема й фінансовій системі у цілому. Водночас інвестиції в новітні технології не позбавлені ризику, а інвестиційні рішення приймаються в умовах невизначеності. Отже, оцінювання інвестиційної привабливості інноваційних банківських технологій є актуальним для банківських установ, що дасть змогу уникати неефективних і ризикованих інвестиційних рішень.

Література:

1. Васильєва Т.А., Діденко І.В. Інновації в маркетингу депозитних послуг. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 4. С. 56–63.
2. Кузьменко О.В., Овчаренко В.О. Тенденції розвитку сучасних банківських технологій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 2. С. 98–103.
3. Skvarciany V., Jurevičienė D., Morkunas M. Determinants of bank profitability: Empirical research on Lithuanian market. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*. 2019. Vol. 12. № 5. P. 443–452.
4. Bank 3.0 concept: global trends and implications / T.A. Vasylyeva et al. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. Т. 1. № 22. С. 4–10.
5. Кузьменко О.В., Овчаренко В.О. Огляд методів оцінки інвестиційної привабливості інноваційних технологій обслуговування клієнтів банків. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2018. № 4. С. 112–117.

6. Кузьменко О.В., Овчаренко В.О. Оцінювання впливу інноваційних технологій на ринок банківських послуг України. *Бізнес Інформ*. 2018. № 2. С. 121–126.
7. Жуков В.В. Методичні підходи до оцінки привабливості інвестиційних проєктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 13. Ч. 1. С. 100–105.
8. Buriak A., Lyeonov S., Vasyliava T. Systemically important domestic banks: An indicator-based measurement approach for the Ukrainian banking system. *Prague Economic Papers*. 2015. Vol. 24. № 6. P. 715–728.
9. Leonov S., Frolov S., Plastun V. Potential of institutional investors and stock market development as an alternative to households' savings allocation in banks. *Економічний часопис – XXI*. 2014. № 11–12. С. 65–68.
10. Vasyliava T.A., Chmutova I.M. Empirical model of a bank life cycle. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 10. С. 352–361.
11. Бойко А.О. Система протидії легалізації кримінальних доходів у забезпеченні економічної безпеки національної економіки : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством»; 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» ; СумДУ. Суми, 2019. 488 с.
12. Kuzmenko O.V., Koibichuk V.V. Econometric Modeling of the Influence of Relevant Indicators of Gender Policy on the Efficiency of a Banking. *Cybernetics and Systems Analysis*. 2018. Vol. 54. № 4. P. 687–695.
13. Великоіваненко Г.І., Мамонова К.М. Комплекс економіко-математичних моделей оцінювання інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання. *Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці*. 2012. № 1. С. 65–96.
14. Загурський О.М. Методика оцінки проєкту технічного переоснащення на основі теорії нечітких множин. *Техніка та енергетика*. 2018. № 282.
15. Русинко М.К., Костирко Т.М. Моделювання інвестиційної політики банку методами нечіткої логіки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Т. 28. № 9. С. 90–94.
4. Vasyliava T.A., Leonov S.V., Kryvykh Y.N., Buriak A.V. (2017) Bank 3.0 concept: global trends and implications. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, vol. 1, no. 22, pp. 4–10.
5. Kuzmenko O.V., Ovcharenko V.O. (2018). Ohliad metodiv otsinky investytsiinoi pryvablyvosti innovatsiinykh tekhnolohii obsluhovuvannya kliientiv bankiv [Methods review for assessing the investment attractiveness of innovative technologies for bank customer service]. *Visnyk of Sumy State University. Economy series*, no. 4, pp. 112–117.
6. Kuzmenko O.V., Ovcharenko V.O. (2018). Otsiniuvannya vplyvu innovatsiinykh tekhnolohii na rynek bankivskykh posluh Ukrainy [Assessing the Impact of Innovation Technologies on the Market of Banking Services in Ukraine]. *Business Inform*, no. 2, pp. 121–126.
7. Zhukov V.V. (2017). Metodychni pidkhody do otsinky pryvablyvosti investytsiinykh proektiv [Methodical approaches to the evaluation of the attractiveness of investment projects]. *Uzhorod National University Herald*, vol. 13(1), pp. 100–105.
8. Buriak A., Lyeonov S., Vasyliava T. (2015). Systemically important domestic banks: An indicator-based measurement approach for the Ukrainian banking system. *Prague Economic Papers*, vol. 24, no. 6, pp. 715–728.
9. Leonov S., Frolov S., Plastun V. (2014). Potential of institutional investors and stock market development as an alternative to households' savings allocation in banks. *Economic Annals-XXI*, no. 11-12, pp. 65–68.
10. Vasyliava T. A., Chmutova I. M. Empirical model of a bank life cycle. *Actual problems of the economics*, 2015, no. 10, pp. 352–361.
11. Boiko A.O. (2019). Systema protydiv lehalizatsii kryminalnykh dokhodiv u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky [The system of countering the legalization of criminal income in ensuring the economic security of the national economy]. Doctoral dissertation. Sumy State University.
12. Kuzmenko O.V., Koibichuk V. V. (2018). Econometric Modeling of the Influence of Relevant Indicators of Gender Policy on the Efficiency of a Banking. *Cybernetics and Systems Analysis*, vol. 54, no. 4, pp. 687–695.
13. Velykoivanenko H.I., Mamonova K.M. (2012). Kompleks ekonomiko-matematychnykh modelei otsiniuvannya investytsiinoi pryvablyvosti subiektiv hospodariuvannya [Complex of economic and mathematical models of evaluation of investment attractiveness of the business entities]. *Neuro-Fuzzy Modeling Techniques in Economics*, no. 1, pp. 65–96.
14. Zagurskiy O.M. (2018). Metodyka otsinky proektu tekhnichnoho pereosnashchennia na osnovi teorii nechitkykh mnozhyn [Methods of evaluation of project of technical upgrading on basis of theory of infant multipless]. *Machinery & Energetics*, no. 282.
15. Rusynko M.K., Kostyrko T.M. (2018). Modeliuvannya investytsiinoi polityky banku metodamy nechitkoi lohiky [Modeling of a bank investment strategy by fuzzy logic's method]. *Scientific Bulletin of UNFU*, vol. 28, no. 9, pp. 90–94.

References:

1. Vasyliava T.A., Didenko I.V. (2016). Innovatsii v marketyngy depozytnykh posluh [Innovations in marketing of deposit services]. *Marketing and management of Innovations*, no. 4, pp. 56–63.
2. Kuzmenko O.V., Ovcharenko V.O. (2019). Tendenciji rozvytku suchasnykh bankivskykh tekhnolohij [Development trends of modern banking technologies]. *Uzhorod National University Herald*, vol. 24, part 2, pp. 98–103.
3. Skvarciany V., Jureviciene D., Morkunas M. (2019). Determinants of bank profitability: Empirical research on Lithuanian market. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, vol. 12, no. 5, p. 443–452.

Аннотация. Сегодня банки активно применяют инновационные подходы к обслуживанию клиентов, в основе которых лежит применение современных методов и подходов к анализу и обработки информации, а также информационно-коммуникационных технологий. Целью исследования является совершенствование методических основ оценивания инвестиционной привлекательности внедрения инновационных банковских технологий обслуживания клиентов в Украине. Методическим инструментарием исследования стали методы нечеткой логики, факторного анализа, модель Брауна-Майера, а периодом исследования выбраны 2004–2018 гг. Результаты исследования показали недостаточный уровень готовности к внедрению комплекса мероприятий, направленных на создание благоприятных институциональных условий и для интенсификации инновационного процесса в банковской деятельности. Результаты проведенного исследования могут быть полезны для менеджмента банка при формировании приоритетных направлений развития финансового учреждения.

Ключевые слова: нечеткая логика, инновации, банк, финансовые услуги, прогноз.

Summary. Today, banking institutions are actively applying innovative approaches to customer service, based on the use of modern methods and approaches to the analysis and processing of information, as well as information and communication technologies. The aim of the study is to improve the methodological framework for evaluating the investment attractiveness of innovative banking customer service technologies in Ukraine. The fuzzy logic, factor analysis, the Brown-Mayer model became a methodological tools of the research; and 2004-2018 is the chosen period in the study. The investment attractiveness regarding the innovative banking technologies of customer service in the article is studied in the following logical sequence: formation of information base in the study (9 predictors), determining the function of belonging to each predictor, determining the rank of the predictors, calculating the predictor level, normalizing the input predictors investment attractiveness. Such predictors as secure Internet servers, mobile cellular subscriptions, research and development expenditure, high-tech exports were chosen for describing the development of basic and applied scientific research and the information and communication technologies. Such indicators as foreign direct investment, net investment in nonfinancial assets were chosen to characterize the investment component. The banking institutions' activities were presented through such indicators as banks' profit (losses) in Ukraine, bank capital, bank capital to assets ratio. The source of the research database was data of the World Bank and the National Bank of Ukraine. The results of evaluating the investment attractiveness of innovative banking technologies for customer service showed a low level during the analyzed period. It necessitates the introduction of a new strategy for financial institution development, as well as the redistribution of financial resources by optimizing the areas of activity. The results of the study can be useful for bank management in the formation of priorities for financial institution development.

Keywords: fuzzy logic, innovation, bank, financial services, forecasting.

Білокурський Р.Р.

д.е.н., доцент,

*доцент кафедри економіко-математичного моделювання,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Biloskurskyi Ruslan

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Вінничук О.Ю.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіко-математичного моделювання,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Vinnichuk Olena

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Вінничук І.С.

к.е.н., асистент кафедри економіко-математичного моделювання,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Vinnichuk Igor

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

МОДЕЛЮВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ: ЕКОНОМЕТРИЧНИЙ ПІДХІД

SIMULATION OF TAX AVOIDANCE: ECONOMETRIC APPROACH

Анотація. У статті проведено дослідження зв'язку тіньової економіки у вигляді явища несплати податків з макроекономічними показниками: часткою найманих працівників, індексом сприйняття корупції, рівнем інфляції. Здійснено економічний аналіз змінних, що формують значення несплаченого податку тіньової економіки: валовий внутрішній продукт у розрахунку на душу населення, частку тіньової економіки у валовому внутрішньому продукті, загальну ставку оподаткування. Економетричні моделі множинної регресії побудовані для України, Болгарії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини на основі статистичних даних з 2005 по 2018 роки. Зроблено висновок про значущість вибірко-вих рівнянь регресії (за винятком Румунії) для комбінації вибраних макроекономічних факторів і можливість їх використання для адекватного прогнозування явища ухилення від податків.

Ключові слова: сплата податків, тіньова економіка, загальна ставка оподаткування, структура зайнятості, індекс сприйняття корупції, рівень інфляції, економетричне моделювання.

Постановка проблеми. Податкові надходження є основним джерелом наповнення бюджетів усіх рівнів. Ухилення суб'єктами оподаткування від сплати податків у повному обсязі призводить до невиконання дохідної частини бюджетів, наслідком чого є неминуче погіршення показників соціально-економічного розвитку як держави загалом, так і окремих її регіонів та населених пунктів. Економіко-математичне моделювання дає змогу будувати адекватні моделі, щоб досліджувати вплив різноманітних факторів на формування тіньової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика зв'язку податкових надходжень із корупцією та тіньовою економікою є однією з найактуальніших та дуже поширених в англomовній економічній науковій літературі. Зокрема, варто виділити публікації Ф. Шнейдера, Р. Керкюеті, Р. Копіера, Дж. Кабалле, Дж. Панадеса, Дж. Дебекера, Б. Хейма, А. Тран, М. Біттенкоурт, Р. Гупта, Л. Стандер, В. Танзі, М. Лакко, І. Маулеона, С. Педерсона, Л. Фелда. Аналізуючи роботи зазначених авторів, можна дійти низки висновків про тіньову економіку, корупцію та економічну політику урядів держав. Зокрема, тіньова економіка присутня у всіх типах держав (економічно розвинених країнах, країнах, що розвиваються, постсоціалістичних країнах та країнах із централізованим управлінням економікою); тіньова економіка є складною системою, що нараховує велику кількість прихованих параметрів, які мають нелінійну природу і для яких важко провести не лише кількісні оцінки, але й якісні, зокрема, встановити причинно-наслідкові зв'язки; мотивація людей, які задіяні в тіньовій економіці, є різноманітною, але все ж основними факторами визнані загальний рівень оподаткування економіки, рівень державного регулювання економіки, структура зайнятості населення, сприйняття корупції населенням; уряди багатьох розвинених держав не докладають належних зусиль для боротьби з тіньовою економікою через такі фактори: дві третини доходу отриманого в тіньовій економіці одразу надходить в офіційну економіку, тіньові доходи підвищують рівень платоспроможності населення; для зменшення тіньової економіки держави повинні орієнтуватися насамперед не на штрафні санкції, а на формування системи стимулів, які би зменшували привабливість роботи в тіньовому секторі економіки [1].

В Україні питання теорії та практики моделювання та оптимізації податків розглядали у своїх працях такі фахівці, як: Т. Одінцова, А. Скрипник, О. Гурнак, Р. Ільєнко, Л. Сергєєва, Г. Кучерова, Ю. Сибірянська, М. Кондратенко. Вказані праці суттєво розвинули теоретичні основи формування нової науково обґрунтованої моделі податкової системи України. Зокрема, в роботі [2] автори пропонують науково-методологічний підхід до моделювання податкової системи на основі концепції життєздатності соціально-економічних систем, що представляється функцією оцінок її стійкості, надійності, живучості та вмотивованості. У праці [3] здійснено теоретико-методичні основи моделювання податкового навантаження для різних груп вітчизняних підприємств в умовах економічної кризи, що особливо актуально в умовах сьогодення. Дослідження податкового навантаження через призму економічного розвитку регіонів та їх кластеризації досліджувалося в роботах [4; 5]. У статті [6] аналізується еволюція агентоорієнтованих моделей податкової поведінки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний обсяг досліджень системи податкового навантаження, питання кореляційного зв'язку тіньової економіки з основними макроекономічними показниками для України не здійснювалося.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є економіко-математичне моделювання взаємозв'язку тіньової економіки у вигляді неспланих податків з такими макроекономічними показниками, як частка найманих працівників у структурі зайнятості, індекс сприйняття корупції (CPI), річний рівень інфляції для України та низки інших постсоціалістичних країн на основі економетричного підходу.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що проблема тіньової економіки не є новою в економічних дослідженнях, нині немає єдиного методологічного підходу до дослідження кількісної оцінки обсягів тіньової економіки. Ф. Шнейдер розрізняє три основних підходи: прямі методи опитування та експертної оцінки на мікрорівні з подальшою

макроагрегацією, непрямі методи оцінювання через призму зв'язків макроекономічних показників за певний узгоджений період часу, статистичні моделі, які використовують статистичні інструменти для оцінки тіньової економіки як невідомої змінної [1].

Пропонується теоретична модель зв'язку несплаченого податку тіньової економіки та вибраними факторами, яка має вигляд:

$$Y = \alpha + \beta X_1 + \beta X_2 + \beta X_3 + \beta X_4,$$

де $Y = Y_1 \cdot Y_2 \cdot Y_3$, Y_1 – валовий внутрішній продукт (млн доларів США) [7], Y_2 – частка тіньової економіки (у відсотках від валового внутрішнього продукту) [8], Y_3 – загальна ставка оподаткування (у відсотках від прибутку) [9], X_1 – частка найманих працівників (у відсотках до повної зайнятості) [7], X_2 – індекс сприйняття корупції (CPI) [10], X_3 – рівень інфляції (річний відсоток) [7].

Побудову моделі зв'язку здійснимо на основі статистичних даних України, Болгарії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини з 2005 по 2018 рік.

Проаналізуємо динаміку зміни валового внутрішнього продукту на душу населення (рис. 1).

Україна серед сусідніх постсоціалістичних держав виділяється найнижчим рівнем валового внутрішнього продукту на одну особу. Загалом спостерігаємо у всіх країнах позитивну динаміку зростання з 2005 до 2008 року. Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 років спричинила падіння валового внутрішнього продукту в Україні майже на 35% з 3887 до 2542 доларів США у розрахунку на одну особу населення. У решті країнах також спостерігалось падіння валового внутрішнього продукту, проте динаміка не була такою сильною. Зокрема, для Литви вона становила 21%, Румунії – 18%, Словаччини – 11,5%. Найменше з аналізованих держав постраждала економіка Болгарії, де падіння становило всього 4%. Вразливість української економіки була зумовлена значним падінням попиту на металургічну продукцію, яка є основною експорту. Як наслідок, значно скоротилися валютні над-

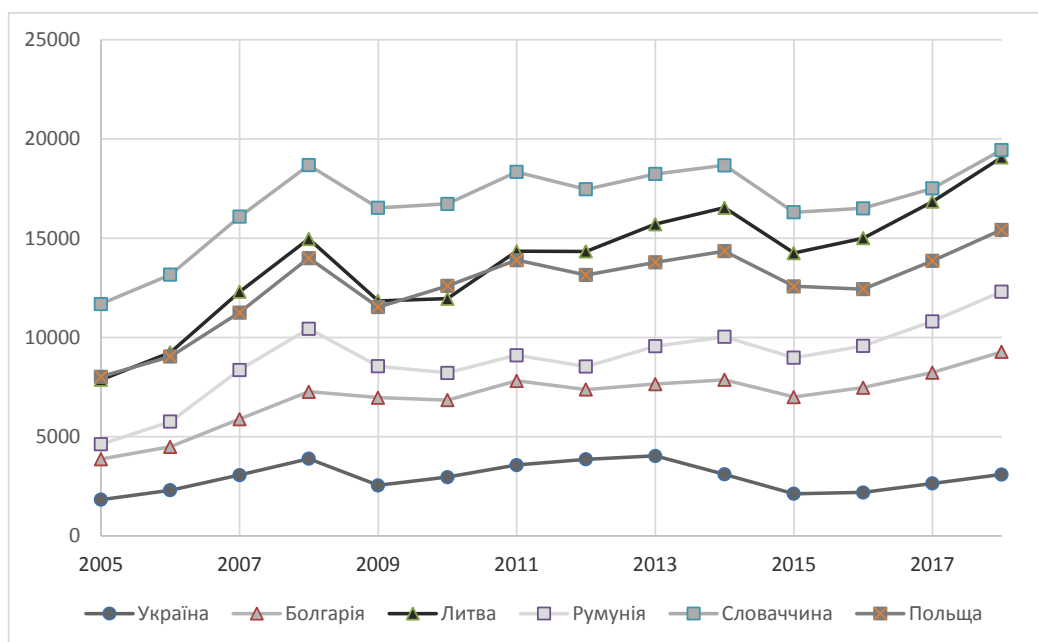

Рис. 1. Динаміка ВВП у розрахунку на одну особу (доларів США)

Джерело: складено авторами за [7]

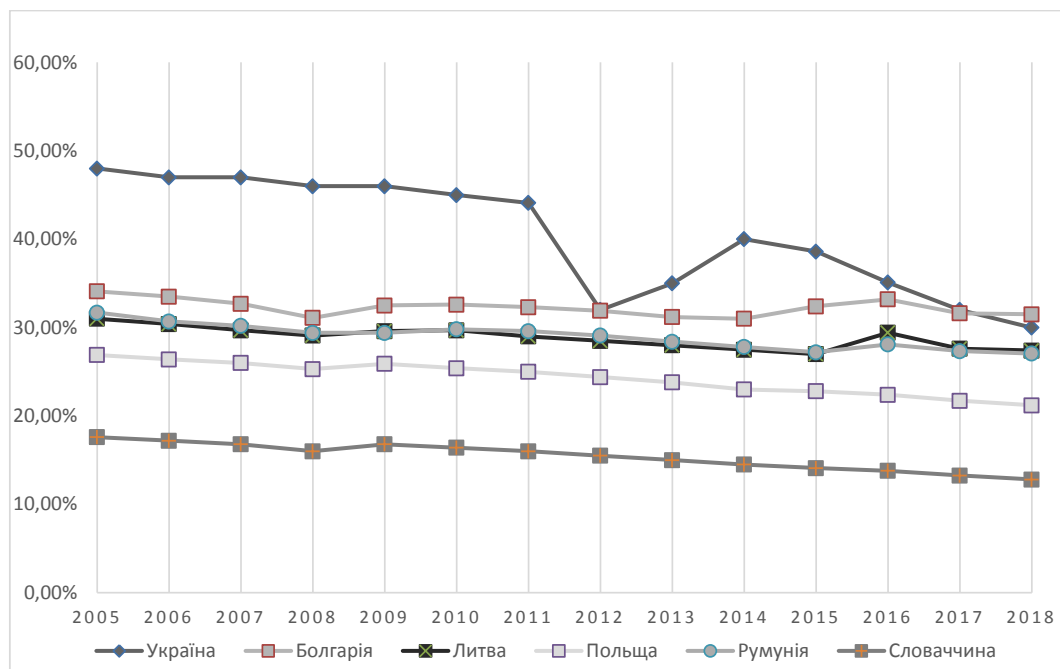

Рис. 2. Частка тіньової економіки (% до ВВП)

Джерело: складено авторами за [8]

ходження та суттєво зріс курс долара до гривні. Починаючи з 2010 року спостерігаємо поступове відновлення зростання економічних показників, при цьому темпи зростання України суттєво повільніші, ніж інших аналізованих країн.

Наступним показником є частка тіньової економіки, виражена у відсотках до валового внутрішнього продукту (рис. 2).

Аналізуючи частку тіньової економіки України, Болгарії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини, відзначаємо, що в Україні вона є найвищою. У 2012 році відбувся спад, але вже у наступному році показник тіньової економіки різко йде вгору.

Насправді ми схильні вважати, що аномалія тренду 2012 року швидше зумовлена похибкою обчислення, а не реальними чинниками, оскільки в 2012 році не було суттєвих змін ні в економічних показниках, ні в соціально-політичній ситуації в країні. Щодо інших країн спостерігаємо тенденцію до поступового скорочення частки тіньової економіки. Так, найнижчі показники має Словаччина, де частка тіньової економіки зменшилася з 17,6% в 2005 році до 12,8% у 2018 році. Загалом це найкраще значення серед усіх європейських постсоціалістичних країн. Найвищі показники тіньової економіки серед досліджуваних

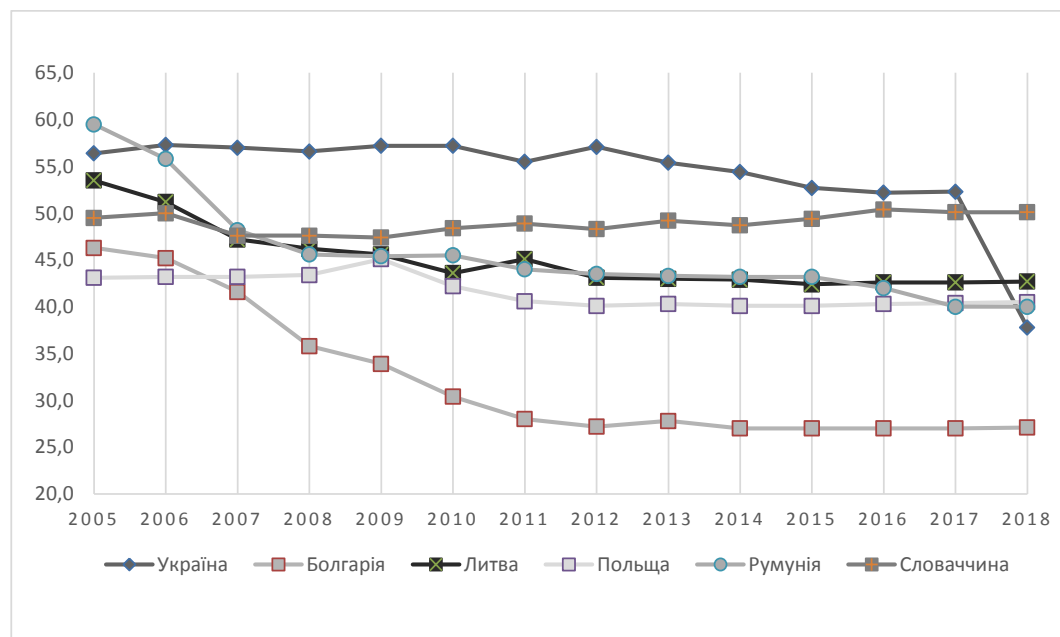

Рис. 3. Загальна ставка оподаткування (% від прибутку)

Джерело: складено авторами за [9]

Вибіркові рівняння множинної регресії

Країни	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації, R^2
Україна	$Y = 358291366636,93 - 3643491685,21 \cdot X_1 - 1115372049,7 \cdot X_2 + 18273943,46 \cdot X_3$	0,66
Болгарія	$Y = -26649140001,16 + 370006611,05 \cdot X_1 - 19532945,66 \cdot X_2 + 120770894,27 \cdot X_3$	0,6
Литва	$Y = -4229589645,03411 + 58870897,68 \cdot X_1 + 73672297,40 \cdot X_2 + 187724817,36 \cdot X_3$	0,75
Польща	$Y = -96184093819,44 + 1709267102,97 \cdot X_1 + 113904260,2 \cdot X_2 + 2761241649,55 \cdot X_3$	0,62
Румунія	$Y = 989664524,12 + 131992200,34 \cdot X_1 + 249420439,2 \cdot X_2 + 753719180,5 \cdot X_3$	0,3
Словаччина	$Y = 41245886376,36 - 421062646,61 \cdot X_1 + 19059471,4 \cdot X_2 + 266127474,57 \cdot X_3$	0,56

Джерело: авторська розробка

країн має Болгарія. Так, у 2018 році частка тіньової економіки становила 31,5%, що є не лише найвищим значенням серед країн Європейського Союзу, але й на півтора відсотка більше, ніж в Україні.

Показник частки тіньової економіки розраховується різними методами, що дає змогу враховувати розбіжності між доходами та витратами населення, динамікою готівки в обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва [8].

Третім показником нашої моделі є загальна ставка оподаткування, оскільки проблема ухилення від сплати податків тісно пов'язана з величиною вказаного показника. Динаміка показника наведена на рис. 3.

Для України спостерігаємо загалом стабільну загальну ставку оподаткування з 2005 по 2017 рік у межах від 57,3% до 52,3%. У 2018 році значення показника було різко зменшено до 37,8%. Серед досліджуваних країн, за винятком Болгарії, загальна ставка оподаткування коливається у середньому в діапазоні від 40% до 50%. У Болгарії досліджуваний показник постійно зменшувався в період з 2005 (46,3%) по 2012 рік (27,2%). З 2014 року загальна ставка оподаткування в Болгарії становить 27% від прибутку.

У лінійну модель множинної регресії нами було включено три незалежних змінних, які позначають макроекономічні показники, що мають найбільший вплив на результативний показник: частку найманих працівників, індекс сприйняття корупції та річний відсоток рівня інфляції. Зважаючи на те, що доступні статистичні показники за чотирнадцять років, включення більшої кількості незалежних змінних зробило б модель неадекватною. Зауважимо, що попередньо ми провели парний кореляційний аналіз із кожним фактором і переконалися у його значущості.

За допомогою методу найменших квадратів програмного забезпечення Statistica було знайдено оцінки теоретичної лінійної моделі множинної регресії. Вибіркові рівняння множинної регресії та коефіцієнт детермінації наведено у таблиці 1.

Значення множинного коефіцієнту детермінації $R^2 = 0,3$ вказує, що для Румунії побудоване рівняння множинної регресії

має слабку характеристику сили зв'язку між регресорами та результативним показником. Таким чином, його не рекомендується використовувати для прогнозування обсягу ухилення від оподаткування. Для Словаччини, Польщі, Болгарії та України значення коефіцієнту детермінації знаходиться в інтервалі від 0,5 до 0,7, що свідчить про помітний зв'язок між обсягом ухилення від оподаткування та вибраними макроекономічними факторами. Найкращий показник $R^2 = 0,75$ виявився для статистичних даних Литви.

Аналіз статистичної значущості параметрів регресії за вибраного рівня значущості вказує, що для різних країн значущими виявилися різні параметри. Так, для Литви значущими є параметри за змінних, що позначають індекс сприйняття корупції та річний відсоток рівня інфляції. Для Польщі та Болгарії значущим є параметр за рівня інфляції. Для Словаччини усі параметри є статистично значущими за вибраного рівня значущості.

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження взаємозв'язку тіньової економіки у вигляді несплачених податків із часткою найманих працівників у структурі зайнятості, індексом сприйняття корупції, річним рівнем інфляції для України, Болгарії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини на основі статистичних даних із 2004 року. Основною засторогою проведеного моделювання є мінімально необхідна кількість спостережень. Збільшення кількості рядів спостережень дало би змогу будувати більш точні моделі, що є актуальним питанням наступних досліджень.

Відзначаючи загалом адекватність економетричної моделі (за винятком Румунії) для комбінації вибраних макроекономічних факторів і можливість їх використання для прогнозування явища ухилення від податків, економічний аналіз впливу окремих факторів у розрізі країн потребує додаткового уточнення.

Література:

1. F. Schneider, G. Friedrich Shadow Economies and Corruption All Over the World: What Do We Really Know? *CESifo Working Paper Series*. 2006. No. 1806. URL: <https://ssrn.com/abstract=938369> (дата звернення: 17.06.2020).
2. Л. Сергєєва, Г. Кучерова. Науково-методологічний підхід до моделювання життєздатності податкової системи України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 3(189). С. 357–366.

3. Р. Ільєнко. Теоретико-методичні основи моделювання податкового навантаження в умовах кризи. *Науковий вісник Полісся*. 2015. № 2(2). С. 127–131.
4. Т. Одінцова. Вплив податкового навантаження на економічний розвиток регіонів: кластерний підхід. *Облік і фінанси*. 2018. № 1(79). С. 114–123.
5. Т. Одінцова. Економічне моделювання розвитку регіонів України на основі оптимізації податкового навантаження. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 4(16). С. 47–56.
6. О. Гурнак. Аналіз податкової поведінки на основі агенто-орієнтованого моделювання. *Економічний аналіз*. 2012. № 11. Частина 1. С. 93–97.
7. Сайт відкритих даних Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org> (дата звернення: 17.06.2020).
8. L. Medina, F. Schneider. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? 2018. IMF Working Paper. No. 18/17. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583> (дата звернення: 17.06.2020).
9. Сайт ведення бізнесу Світового банку. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/custom-query#> (дата звернення: 17.06.2020).
10. Сайт Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi#> (дата звернення: 17.06.2020).
- Ukrainy [Scientific and methodological approach to modeling the viability of the tax system of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 3(189), pp. 357–366. (in Ukrainian)
3. R. Iliencko (2015) Teoretyko-metodychni osnovy modeliuвання podatkovoho navantazhennia v umovakh kryzy [Theoretical and methodological bases of modeling the tax burden in a crisis]. *Naukovyi visnyk Polissia*, no. 2(2), pp. 127–131. (in Ukrainian)
4. T. Odintsova (2018) Vplyv podatkovoho navantazhennia na ekonomichnyi rozvytok rehioniv: klasternyi pidkhid [The impact of the tax burden on the economic development of regions: a cluster approach]. *Oblik i finansy*, no. 1(79), pp. 114–123. (in Ukrainian)
5. T. Odintsova (2018) Ekonomichne modeliuвання rozvytku rehioniv Ukrainy na osnovi optymizatsii podatkovoho navantazhennia [Economic modeling of the development of the regions of Ukraine based on the optimization of the tax burden]. *Naukovyi visnyk Polissia*, no. 4(16), pp. 47–56. (in Ukrainian)
6. O. Hurnak (2012) Analiz podatkovoi povedinky na osnovi ahentoorientovanoho modeliuвання [Analysis of tax behavior based on agent-oriented modeling]. *Ekonomichnyi analiz*, no. 11, part 1, pp. 93–97. (in Ukrainian)
7. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org> (accessed 17 June 2020).
8. L. Medina, F. Schneider. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? 2018. IMF Working Paper. No. 18/17. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583> (accessed 17 June 2020).
9. World Bank Doing Business. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/custom-query#> (accessed 17 June 2020).
10. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi#> (accessed 17 June 2020).

References:

1. F. Schneider, G. Friedrich (2006) Shadow Economies and Corruption All Over the World: What Do We Really Know? CESifo Working Paper Series. No. 1806. URL: <https://ssrn.com/abstract=938369> (accessed 17 June 2020).
2. L. Serhieieva, H. Kucherova (2017) Naukovo-metodolohichni pidkhid do modeliuвання zhyttiezdatnosti podatkovoi systemy

Аннотация. В статье проведено исследование связи теневой экономики в виде явления неуплаты налогов с макроэкономическими показателями: долей наемных работников, индексом восприятия коррупции, уровнем инфляции. Осуществлен экономический анализ переменных, формирующих значение неуплаченного налога теневой экономики: валового внутреннего продукта в расчете на душу населения, доли теневой экономики в валовом внутреннем продукте, общей ставки налогообложения. Эконометрические модели множественной регрессии построены для Украины, Болгарии, Литвы, Польши, Румынии, Словакии на основе статистических данных с 2005 по 2018 год. Сделан вывод о значимости выборочных уравнений экономико-математической модели (за исключением Румынии) для комбинации выбранных макроэкономических параметров и возможности их использования для адекватного прогнозирования явления уклонения от налогов.

Ключевые слова: уплата налогов, теневая экономика, общая ставка налогообложения, структура занятости, индекс восприятия коррупции, уровень инфляции, эконометрического моделирования.

Summary. Despite the fact that the problem of the shadow economy is not new in economic research, today there is no single methodological approach to the study of quantitative assessment of the shadow economy. The relationship between the shadow economy in the form of the phenomenon of non-payment of taxes with macroeconomic indicators: the share of employees, the index of corruption, inflation were researched at the article. The share of the shadow economy is calculated by different methods, which allows to take into account the differences between incomes and expenditures, the dynamics of cash in circulation and production volumes, electricity use and production volumes, as well as the dynamics of factor prices, finished products and profitability. The economic analysis of the variables that form the value of the unpaid tax of the shadow economy is carried out. These are the gross domestic product per capita, the share of the shadow economy in the gross domestic product, the total tax rate. As statistics for fourteen years are available, the introduction of more independent variables would make the model inadequate. Note that we previously conducted a pairwise regression analysis with each factor and were convinced of its significance. Econometric models of multiple regression were built for Ukraine, Bulgaria, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia on the basis of statistical data from 2005 to 2018. Estimates of the theoretical linear multiple regression model were found using the least squares method of the Statistica software. The conclusion about the significance of the sample equations of the economic-mathematical model (except for Romania) for the combination of the selected macroeconomic parameters and the possibility of their use for adequate forecasting of the phenomenon of tax evasion is made. Analysis of the significance of regression coefficients indicates that different coefficients turned out to be significant for different countries. Thus, for Lithuania, the coefficients near the variables that indicate the corruption perception index and the annual inflation rate are significant. For Poland and Bulgaria, the inflation rate is significant. For Slovakia, all variables are significant. Economic analysis of the outflow of individual parameters by country needs further clarification.

Keywords: tax payment, shadow economy, general tax rate, employment structure, corruption perception index, inflation rate, econometric modeling.

Меркулов М.М.

д.е.н., доцент, доцент кафедри підприємницької та туристичної діяльності, Ізмайльський державний гуманітарний університет

Merculov Micola

Izmail State Humanities University

Ширяєва Л.В.

д.е.н., професор, професор кафедри економіки та фінансів, Одеський національний морський університет

Shuriaieva Liudmyla

Odessa National Maritime University

Мельниченко Д.О.

аспірант кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності, Одеський національний політехнічний університет

Melnychenko Dmytro

Odessa National Polytechnic University

ОЦІНКА КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ВИРОБНИЦТВА НА ОСНОВІ КРИТЕРІАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ¹

EVALUATION OF QUALITY CONTROL OF MANAGEMENT OF THE PROCESS OF PRODUCTION ON THE BASIS OF CRITERIONAL PARAMETERS

Анотація. Регулюючі рішення в процесі виробництва приймаються за результатами даних контролю параметрів, які показують відхилення в процесі виробництва промислової продукції. В даний час метод управління за відхиленнями від плану, на відміну від методу управління по збудженню, є основним, так як стохастичний характер промислового виробництва не дозволяє в повній мірі виявити і оцінити всі обурює відхилення від нормального ходу виробничого процесу. Позитивний результат компенсації відхилення залежить від своєчасності і якості інформації від систем, які контролюють виробництво, оптимізації її обробки і оперативності прийняття менеджером регулюючих рішень. Якість процесу виробництва і рівень його відхилення від плану пропонується визначити різницею між поточним контрольним і плановим ступенем досягнення цілей управління.

Ключові слова: виробництво, план, контроль, прогнозування, критерій, ефективність, флуктуація, відхилення, оптимальність, експерт.

Постановка проблеми. При здійсненні функції контролю важливо отримати загальну інтегральну оцінку ходу процесу розробки і реалізації управлінських рішень. Це дозволяє особі,

що приймає рішення (тобто менеджеру) проводити одночасний аналіз даних контролю виконання відразу декількох рішень, які не затінюючи інформацію подробицями. При наявності відхилень від запланованих норм необхідна вже конкретизація інформації про ситуацію для прийняття коригувального рішення. Це дає підставу вважати доцільною оцінку ходу виконання рішень одним приватним показником, що відображає поточний рівень досягнення цілей.

Оперативне управління на етапі диспетчерування передбачає наявність плану виробництва і цілей управління. План визначає норми ходу виробництва, рівні досягнення цілей управління і розглядається як еталон функціонування виробництва. Цей план є основним документом при прийнятті регулюючих рішень в процесі виробництва, і його складання полягає у встановленні термінів виконання окремих технологічних операцій і заданої роботи в цілому. При цьому головним завданням оперативного прийняття регулюючих рішень в процесі виробництва є забезпечення виконання календарного плану.

Якщо план виробництва сформований раціонально і виробничий процес протікає стабільно, то для виконання цього плану не потрібно регулюючих впливів. В процесі виробництва на різні ланки керованого об'єкта можуть впливати різні випадкові фактори. До них відносяться порушення в технологічному про-

¹ Статтю підготовлено у межах виконання НДР «Конкурентна розвідка в безпекоорієнтовному управлінні інноваційно-інвестиційний розвитком підприємств стратегічного значення для національної економіки і безпеки держави» (№ ДР 0119U002005).

цесі, надходження нового пріоритетного замовлення, несправність інструменту або обладнання, недоліки в постачанні ресурсів, керуючих програм, технічної документації, а також поява недоліків у виробі. Випадкові фактори викликають відхилення від плану виробництва, що може привести до невиконання поставлених цілей. Звідси виникає необхідність контролю ходу виробництва і прийняття регулюючих рішень для досягнення цілей управління. При автоматизованому управлінні виробництвом повинен здійснюватися як організаційний, так і технічний контроль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При написанні статті автори опирались на праці наступних вчених: Амеліна С. [1], Захарченка В. [2; 8], Карпінської Г. [3], Кіндзерського Ю. [4], Лисенка Ю. та його колег [5], Мак-Лоуна Р. [6], Трояновського В. [7], Щетілова Т. [9], Юхименко Б. [10], Якубовського М. [11]. Так Якубовський М. привертає увагу на те, «...що одночасно з активізацією розвитку промисловості повинен зростати і технологічний рівень виробництва, при визначенні пріоритетів державної підтримки неможливо ігнорувати критерії інноваційності, точніше, інноваційної інтенсивності» [11, с. 35]. А Кіндзерський Ю., розробляючи основні стратегії та політики розвитку промисловості, звертає увагу: «Важливим поняттям у проведенні ефективних структурних змін і технологічної модернізації є регулювання і активізація процесів вертикальної інтеграції виробництва» [4, с. 38]. Лисенко Ю. і Стасюк В. синтезували економіко-математичну модель визначення оптимальної області маневрування за маркетинговими обмеженнями, що дозволило визначити області стійкого фінансування підприємства і оцінити доступні резерви управління, а також запропонували економіко-математичну модель оптимізації темпів відтворення виробництва з урахуванням змін ринкового середовища [5, с. 20–208]. Такі моделі належать до класу задач умовної статистичної оптимізації. Захарченко В. підкріплює: «Необхідність обліку часу визначається змістовною стороною моделі. Залежно від цілей моделювання час в задачах перспективного планування може змінюватись безперервно, а може і дискретно» [2, с. 79]. У розумінні Юхименко Б.: «Будь-яка оптимізаційна задача пов'язана з поняттями варіант, множина варіантів, критерій» [10, с. 17]. Трояновський В. рахує, що експертно-статистичний метод «...є дуже ефективним сполученням можливостей як експертного оцінювання, так і такого потужного математичного інструмента, яким є апарат математичної статистики» [7, с. 146]. Мак-Лоун Р. підкреслює: «Мистецтвом побутові моделі можливо оволодіти тільки в результаті власної практики, однак відчувати, у чому складається це мистецтво, можливо, якщо розбираєш приклади, які тим або іншим чином ілюструють різні особливості процесу моделювання» [6, с. 15]. Карпінська Г. підкреслює, «...що саме комплементарний підхід до забезпечення збалансованого розвитку промислового підприємства та забезпечення безперервності розширеного відтворення його виробничого капіталу дає можливість забезпечити підвищення ефективності його діяльності» [3, с. 93]. Щетілова Т., досліджуючи структурні рухи промислового виробництва відмічає: «...процедура мінімізації змінності є економіко-математичною умовою стримання середнього рівня або підвищення продуктивності й ефективності як самої реструктуризації, та і ефективності економічного розвитку у цілому» [9, с. 14].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У той час як в процесі регулювання процесу промислового виробництва набуло широке використання методу управ-

ління по збудженням, що виникають у виробничих процесах, слід звернути увагу на метод управління за відхиленнями, так як стохастичний характер виробництва не дозволяє достатньо точно передбачити випадкові фактори, які виникають відхилення від запланованого процесу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розробка методики оцінки показника ефективності процесу виробництва промислової продукції з визначенням раціонального періоду контролю в інтересах його регулювання, що буде забезпечувати надійну компенсацію небажаних відхилень від запланованих завдань.

Виклад основного матеріалу. Регулюючі рішення в процесі виробництва приймаються за результатами аналізу даних контролю параметрів, що характеризують відхилення виробничого процесу. Метод управління по збудженням передбачає прогнозування можливих відхилень. Він менш інерційний, ніж метод управління за відхиленнями, що сприяє більш ефективному парированню порушень процесу виробництва.

Однак в даний час метод управління за відхиленнями від плану все ж є основним, бо стохастичний характер виробництва не дозволяє передбачити, виявити і оцінити всі ті фактори, що викликають відхилення. Успішна компенсація відхилень залежить від своєчасності і якості інформації контролю, раціоналізації її обробки і оперативності прийняття регулюючих рішень [1, с. 40].

Для прийняття регулюючих рішень необхідно знаходити відповіді на ряд важливих питань, що виникають в ході виробництва:

- який показник використовувати для оцінки ефективності процесу виробництва і можливих відхилень від планових норм?
- які критерії залучити для оцінки показника ефективності?
- як слід визначати показник ефективності по критеріальним параметрам виробництва?
- в які періоди доцільно проводити контроль ходу виробництва?

Рішення задач з цих питань в різному ступені практичної можливості бути реалізованим розглядалися багатьма фахівцями і науковцями [1; 5; 7; 10]. Разом з тим, як і інші завдання управління, вони не позбавлені недоліків, і методики їх здійснення постійно удосконалюються. Розглянемо методику контролю ходу виробничого процесу, яка пройшла апробацію в процесі здійснення консалтингового проекту на ПАТ «Одескабель» в ланцюгах раціоналізації розробки і реалізації регулюючих рішень в процесі виробництва кабельної продукції [8, с. 303–315].

Всі завдання регулювання виробництва як складної системи визначаються його цілями, їх досягнення при контролі може характеризуватися рівнем вихідних параметрів виробництва, чисельні значення яких змінюються, наближаючись до цільових.

Для менеджерів будь-якого рівня, які здійснюють управління будь-яким підрозділом, перш за все важливо за даними оперативного контролю отримати загальну інтегральну оцінку ходу виробництва з виконання планових робіт, що не забезпечують існуючі методи. Тому доцільно оцінювати ефективність процесу виробництва одним приватним показником, що відображає поточний рівень досягнення цілей за кількома критеріями ефективності. Назвемо цей показник ефективності «ступенем досягнення цілей управління». Він повинен оцінювати якість ходу провадження у його параметрах в момент контролю. Ступінь досягнення цілей управління визначати мемо по критеріальним параметрам, які характеризують цілі управління, знижуючи штрафними коефіцієнтами їх поточне

значення за відхиленнями від плану, відносячи параметри до тих чи інших штрафних зон.

Чисельно цей приватний показник визначимо ставленням досягнутого в момент контролю обсягу виробництва до його планового, поточного на цей момент обсягом з урахуванням цінності цих обсягів. Величина цього показника буде функцією часу і в інтервалі всього планованого періоду або за окремими операціями буде змінюватися від 0 до 1.

Якщо ступінь досягнення цілей управління визначається одноцільовим критерієм ефективності, наприклад, обсягом виробленої продукції Q , то чисельне значення планової $S(t)$ і контрольної $S_{\text{кон}}(t)$ поточної ступенів досягнення слід розраховувати відповідно за плановими (на етапі календарного планування) і контрольованим вихідними даними обсягом виробництва:

$$S(t) \frac{Q(t) - Q(t)\gamma(t)}{Q(1-\gamma)} = \frac{Q(t)[1-\gamma(t)]}{Q(1-\gamma)} \quad (1)$$

$$S_{\text{кон}}(t) = \frac{Q_{\text{кон}}(t) - Q_{\text{кон}}(t)\gamma_{\text{кон}}(t)}{Q(1-\gamma)} = \frac{Q_{\text{кон}}(t)[1-\gamma(t)]}{Q(1-\gamma)} \quad (2)$$

де $Q(t)$, $Q_{\text{кон}}(t)$ – поточне планове і контрольне значення критеріального параметра; Q , γ – планове значення критеріального параметра і допустимого узагальненого штрафного коефіцієнта втрат на момент закінчення робіт $t=t_{\text{план}}$; $\gamma(t)$ – допустимий поточний плановий штрафний коефіцієнт;

$$\gamma_{\text{кон}}(t) = \sum_{k=1}^N P_k(t) \gamma(t)$$

узагальнений поточний контрольний штрафний коефіцієнт втрат; $P_k(t)$ – поточна частка контрольованого параметра, відповідна діапазону k -ї карної зони на момент t контролю ходу виробництва;

$$\sum_{k=1}^N P_k(t) - 1$$

– для кожного моменту контролю; N – число штрафних зон втрат планових норм; $\gamma_k(t)=1-\Delta_k$ – поточний коефіцієнт втрат, відповідний за діапазоном параметра k -ї карної зони; Δ_k – коефіцієнт цінності k -ї карної зони.

Виробництво є багатоцільовою системою, тому ступінь досягнення цілей управління визначається багатьма цілями, що характеризується кількома критеріями. На практиці при оцінці показника S можна обмежитися найбільш важливими критеріями, що визначають головні цілі управління. До таких економічних критеріїв слід віднести наступні: обсяг виробництва планових виробів; якість продукції; час виконання виробничого завдання; витрата ресурсів. За цими критеріями визначають критеріальні параметри, що підлягають контролю і необхідні для розрахунку показника ефективності.

Зниження контрольованого параметра в порівнянні з плановим штрафується коефіцієнтом. Він залежить від конкретної штрафної зони, в діапазоні якої за своїм чисельним значенням потрапив контрольований параметр. Діапазони чисельних значень параметра штрафних зон і самі штрафні коефіцієнти цих зон залежать від виду критерію і визначаються експертним шляхом.

Уявімо багатокритеріальний показник «ступінь досягнення цілей управління» в адитивній формі через m однокритеріальних показників S_j з урахуванням їх ваги в забезпеченні досягнення цілей. Допущення адитивності уявлення показника ефективності S так само, як і при адитивному поданні функції корисності, справедливо при використанні критеріїв взаємозалежних за бажанням для конкретного менеджменту.

Багатокритеріальні плановий $S_{\Sigma}(t)$ і контрольний $S_{\Sigma\text{кон}}(t)$ показники за формулами:

$$S_{\Sigma}(t) \sum_{j=1}^m K_j S_j(t) = \sum_{j=1}^m K_j \frac{Q_j(t)[1-\gamma_j(t)]}{Q_j(1-\gamma)} \quad (3)$$

$$S_{\Sigma\text{кон}}(t) \sum_{j=1}^m K_j S_{j\text{кон}}(t) = \sum_{j=1}^m K_j \frac{Q_{j\text{кон}}(t)[1-\gamma_{j\text{кон}}(t)]}{Q_j(1-\gamma)} \quad (4)$$

де

$$\gamma_{j\text{кон}}(t) = \sum_{k=1}^N P_{jk}(t) \gamma_{jk}(t)$$

– узагальнений штрафний коефіцієнт втрат по j -му критерію в момент t контролю; $P_{jk}(t)$ – частка результату роботи по j -му критерію в момент t , що відноситься до узагальненої штрафної k -ї зони.

Число узагальнених штрафних зон залежить від кількості залучених критеріїв ефективності, що визначають контрольовані параметри, і числа штрафних зон цих параметрів. Так, при трьох критеріях ефективності число узагальнених штрафних зон визначається за формулою:

$$N = c \cdot n \cdot S \quad (5)$$

де $c \cdot n \cdot S$ – кількість відповідних локальних штрафних зон. Значення узагальнених коефіцієнтів цінності для зон N визначаються декартовим твором експертних локальних коефіцієнтів цінності, тобто при трьох умовах – безліччю всіх можливих трійок:

$$\Delta_k = \Delta_c \cdot \Delta_n \cdot \Delta_s \quad (6)$$

де $\Delta_c, \Delta_n, \Delta_s$ – середні значення локальних коефіцієнтів цінності відповідних зон: $K: K[1, N]; C[1, C]; P[1, P]; S[1, S]$.

Вагові коефіцієнти K_j по кожному критерію визначаються експертно. При цьому для скорочення прийнятого діапазону планових значень показника $S(t) \in [0, 1]$ має виконуватися нормування

$$\sum_{j=1}^m K_j = 1$$

Середньоекспертні оцінки параметрів використовують в задачі контролю ходу виробництва після перевірки несуперечності думок експертів за формулою:

$$\beta = \frac{|X_m - \bar{X}|}{\sigma(x)} \beta_{\text{маб}} \quad (7)$$

Зазвичай в календарному плані допустимі штрафні коефіцієнти втрат представляються постійними, тобто $\gamma_j(y) = \gamma_j = \text{const}$. Тоді формули розрахунку планової ступеня досягнення цілей (1) і (3) при одно- і багатокритеріальній управлінні перетворюються:

$$S(t) = \frac{Q(t)}{Q} \quad (8)$$

$$S_{\Sigma}(t) = \sum_{j=1}^m K_j \frac{Q_j(t)}{Q_j} \quad (9)$$

Флуктуація поточних значень контрольованих параметрів виробництва через різних перешкод призводить до коливань тривалості операцій і операційного циклу. За цим коливанням можна оцінити середньоквадратичне відхилення показника $\sigma[S(t)]$. Ця інформація допоможе менеджменту орієнтуватися в межах можливих середньоквадратичних відхилення вихідних параметрів виробництва від плану, паріруємих за допомогою прийняття та реалізації регулюючих рішень в процесі виробництва.

Ввівши середню швидкість проходження замовлення по середньої тривалості циклу (операції) і (обсяг робіт в одиницю часу), знайдемо поточне значення параметра в момент t за формулою:

$$Q(t) = \frac{Q}{t} t \quad (10)$$

де $\frac{Q}{t}$ – середня швидкість проходження замовлення по циклу (операції); $Q=Q_k-Q_n$ – зміни обсягу (нової якості) контрольованого параметра від початку Q_n до кінця Q_k операції.

Підставивши формулу (10) у вираз (8), отримаємо $S(t) \frac{t}{T}$. З цієї формули випливає, що середньоквадратичне відхилення ступеня досягнення цілей управління через тимчасові флуктуації тривалості операцій може бути оцінена за формулою:

$$\sigma[S(t)] = \frac{1}{t} \sigma(t) \quad (11)$$

При багатокритеріальному управлінні коливання показника ефективності потрібно оцінювати, використовуючи формулу (9). Тоді середньоквадратичне відхилення показника визначається виразом:

$$\sigma[S_\Sigma(t)] = \frac{1}{t} \sigma(t) \left(\sum_{j=1}^m K_j^2 \right)^{\frac{1}{2}} \quad (12)$$

Планове завдання може включати в себе різні партії і номенклатуру деталей з неоднаковою трудомісткістю, а самі операції мати різну тривалість. Ці чинники визначають можливість очікувань перед черговою операцією. Середня тривалість очікувань також може характеризуватися середньоквадратичним відхиленням $\sigma_{\text{ож.}}(t)$. Періоди очікувань змінюють середню швидкість виконання замовлення, але не викликають відхилення ступеня досягнення цілей в ці періоди, оскільки контрольовані параметри за час очікувань не змінюються. Виняток становить критеріальний параметр – час виконання замовлення.

У будь-якому виробництві через його стохастичного характеру завжди діють невеликі обурюють фактори флуктуаційного характеру, які не потребують прийняття регулюючих рішень в процесі виробництва. Назвемо ці флуктуаційні відхилення допустимими, і обумовлені вони головним чином нестійкістю режимів роботи обладнання і протікання технологічних процесів, а також коливаннями індивідуальної продуктивності праці. За встановленою практикою на підприємстві допустимими флуктуа-

ціями контрольованого параметра $\delta Q(t)$ можна оцінити допустиме відхилення ступеня досягнення цілей управління, яке не потребує прийняття регулюючих рішень в процесі виробництва.

При лінійній залежності від часу тривалості операції допустимого відхилення параметра знайдемо допустиме відхилення ступеня досягнення цілей для однокритеріального управління:

$$\delta[S(t)] = \frac{1}{Q_{\text{он}}} \delta q(t=0) \left(1 - \frac{t}{T_{\text{он}}} \right) \quad (13)$$

де $Q_{\text{он}}$, $T_{\text{он}}$ – обсяг робіт з даної операції і середня тривалість операції.

У разі багатокритеріального управління допустиме відхилення ступеня досягнення цілей з урахуванням формули (10) визначиться наступним чином:

$$\delta[S_\Sigma(t)] = \sum_{j=1}^m K_j \frac{\delta Q_j(t=0) \left(1 - \frac{t}{T_{\text{он}}} \right)}{Q_j} = \left(1 - \frac{t}{T_{\text{он}}} \right) \sum_{j=1}^m K_j \frac{\delta Q_j(t=0)}{Q_{\text{он}}} \quad (14)$$

Природно, для періоду очікування $\delta[S_\Sigma(t)]=0$. Ці відхилення визначають межі планового ходу виробництва щодо його середнього значення з даного показника.

Для оцінки якості процесу виробництва в модель контролю його ходу повинні бути введені за операціями середні планові значення ступеня досягнення цілей $\sigma[S_\Sigma(t)]$ і $\delta[S_\Sigma(t)]$, а також допустимі відхилення по кожному контрольованому параметру і дані поточного ходу виробництва. При використанні персональних комп'ютерів доцільно цю інформацію у вигляді графіків планового ходу виробництва, допустимих і поточних відхилень виводити на дисплей. Наочність такої інформації сприятиме більш правильній орієнтації менеджера щодо якості ходу виробництва (рис. 1).

Оперативність парирования відхилень, ефективність рішень щодо регулювання виробництва багато в чому визначаються кроком контролю і регулювання. В даний час в дискретному виробництві з АСУ періоди опитування автоматичних датчиків контролю постійні або не фіксовані, узгоджені з реальним ходом виробництва. Безперервне і занадто часте

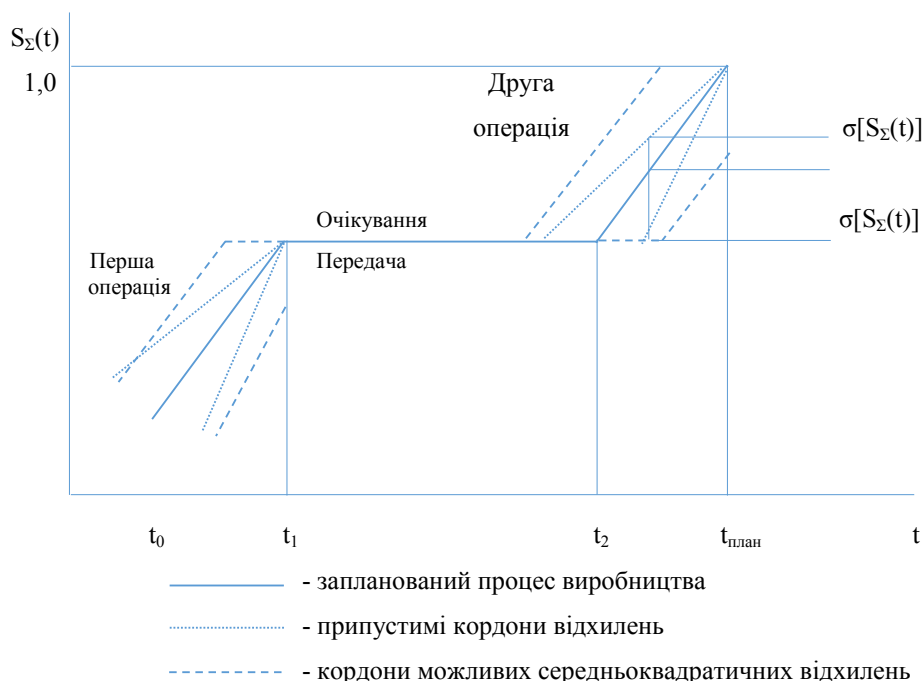

Рис. 1. Графік планових досягнення цілей за двома технічними операціями виготовлення виробів

опитування датчиків контролю ходу виробництва буде переважувати підсистема передачі та обробки інформації, яка стане зайвою в завданні регулювання виробництва. При великих періодах опитування відбувається втрата оперативності інформації про хід виробництва. Це може привести до значних відхилень від плану, що знижує ефективність їх парирования.

Можна припустити, що існує деякий раціональний період контролю в інтересах регулювання виробництва, які не переважують зайвими даними систему обробки інформації і не допускає втрату оперативності інформації. Оригінальним принципом вибору періодів контролю, значних на початку виконання завдання і зменшуються до часу завершення робіт, є принцип вибору максимального періоду контролю, що забезпечує завершення робіт до планового терміну в разі відхилень від планового ходу. Цей метод використовують багато фахівців в моделях контролю ходу виробництва [1, с. 44; 2, с. 81–83].

Однак оптимальність вибору такого періоду контролю не враховує можливі ефект і втрати при його реалізації. Хіба при максимальному відхиленні буде більший ефект при парированні і менші втрати, ніж при частому контролі? Оптимальний період контролю ходу виробництва визначається багатьма факторами. Зокрема, він залежить від характеру і пріоритету виконуваного завдання, а також від керування програмним підприємства. Багатоаспектність кожної конкретної роботи ускладнює оцінку в загальному вигляді оптимального періоду контролю ходу виробництва.

На кожному підприємстві відповідно до досвіду, визначено раціональний період контролю в інтересах регулювання виробництва, що забезпечує надійну компенсацію відхилень. Прийемо в викладається методикою оцінки показника ефективності процесу виробництва цей практичний, досвідчений період контролю. Таким чином, всі поставлені нами запитання в задачі контролю в інтересах регулювання виробництва визначені. Якість ходу виробництва і рівень його відхилень від плану пропонується визначати різницею між поточними контрольної і планової ступенями досягнення цілей управління:

$$\Delta(t) = S_{\text{кон}}(t) - S(t) \quad (15)$$

$$\Delta_z(t) = S_{\Sigma \text{кон}}(t) - S_z(t) \quad (16)$$

За поточними значеннями параметрів, що контролюються знаходяться коефіцієнти втрат і значення ступеня досягнення цілей. З урахуванням планової поточної ступеня досягнення розраховується шукана різниця ступенів досягнення, що характеризує якість процесу виробництва. При цьому норма ходу виробництва визначається виразами:

$$\Delta(t) \leq |\delta[S(t)]| \quad (17)$$

$$\Delta_z(t) \leq |\delta[S_z(t)]| \quad (18)$$

Якщо $\Delta(t) > |\delta[S(t)]|$, тобто $S_{\text{кон}}(t) > S(t)$ то якість ходу виробничого процесу вище планового. Виняток при цьому складають завдання зі строго обмеженим обсягом виробів. Значне перевищення допустимого відхилення означає, що календарний план завищений за обсягом ресурсів і частина їх слід використовувати на інші замовлення.

При $\Delta(t) < -|\delta[S(t)]|$, тобто $S_{\text{кон}}(t) < S(t)$, виробничий процес протікає гірше планового і потрібне регулювання виробництва. У цьому випадку менеджер уточнює ситуацію шляхом виклику додаткової інформації. В альтернативи по парированні відхилень потрібно врахувати подальше зростання відхилень за час обробки інформації. Це обумовлює необхідність мати в системі

оперативного управління виробництва підсистему прогнозування змін значень вихідних параметрів виробництва.

При аварійних ситуаціях (вихід з ладу обладнання, відсутність ресурсів та ін.). Сигнальна інформація подається менеджеру відразу при їх виникненні для екстреного прийняття регулюючих рішень. У моменти контролю при нормальному ході виробництва менеджер інформується тільки сигналом «Норма». Будь-вихід контрольного показника ефективності за коридор планового ходу повідомляється менеджеру сигналом «Відхилення» і відповідною інформацією. Безперервний контроль здійснюється при парированні відхилень до нормалізації ходу виробництва.

Наведемо алгоритм оцінки контролю якості ходу виробництва кабельної продукції на ПАТ «Одесакабель» в інтересах прийняття і реалізації регулюючих рішень.

Алгоритм контролю якості ходу виробництва за рівнем показника ефективності – ступеня досягнення цілей управління.

1. На етапі календарного планування керівники виробництва організовують і проводять експертизи по оцінці параметрів, необхідних для вирішення задачі контролю ходу виробництва. Експерти оцінюють такі характеристики, параметри і фактори:

а) мети управління виробництвом і відповідні їм критерії ефективності процесу виробництва, а також контрольовані критеріальні параметри для розрахунку ступеня досягнення цілей управління;

б) узгоджені експертами діапазони параметрів, що контролюються для локальних (за одним критерієм ефективності) штрафних зон;

в) локальні коефіцієнти цінності штрафних зон;

г) критеріальні коефіцієнти ваги L_i для розрахунку ступеня досягнення цілей при багатокритеріального управління.

2. Шляхом статистичної обробки даних експертиз по п. 1 (в, г) розраховують середні значення і середньоквадратні відхилення оцінюваних характеристик, локальних коефіцієнтів цінності Δ_i , а також коефіцієнтів ваги K_i з відповідними середньоквадратичними відхиленнями $\sigma_i(\Delta)$; $\sigma_i(K)$.

3. За формулою (7) з урахуванням даних по п. 2 перевіряють узгодженість думок експертів по кожній експертизі. При несуперечності їх думок отримані середні значення по п. 2 реєструють для подальшого використання в моделі контролю.

4. Якщо узгодженість думок експертів не встановлена, то чи організують нову експертизу, або відкидають крайнє значення параметра, що викликає протиріччя. В обох випадках статистичні характеристики розраховують заново і знову проводять перевірку на несуперечність думок експертів.

5. За кількістю локальних штрафних зон $c; n; s; \dots$ по формулі (5) визначають число N узагальнених штрафних зон, а за формулою (6) – значення узагальнених коефіцієнтів цінності Δ_k для цих зон. За формулою $\gamma_k = 1 - \Delta_k$ розраховують узагальнені штрафні коефіцієнти втрат, які заносять в таблицю узагальнених зон і пам'ять комп'ютера.

6. Для сформованого календарного плану за формулами (8) і (9) відповідно при одно- і багатокритеріального управління розраховують планові значення ступеня досягнення цілей управління. При цьому повинні бути задані допустимі узагальнені коефіцієнти втрат.

7. За формулами (11) і (12) розраховують середньоквадратне відхилення ступеня досягнення цілей управління $\sigma[S(t)]$, обумовленої тимчасовою флуктуацією тривалості операції $\sigma(t)$.

8. За прийнятим на підприємстві допустимим відхиленням вихідних параметрів виробництва $\delta Q(t)$ формулами (13) і (14)

при одно- і багатокритеріальній управлінні розраховують допустимі відхилення ступеня досягнення цілей управління $\delta[S(t)]$.

9. Отримані середньоквадратичні відхилення по п. 7 і 8 відзначають на графіку ходу виробництва і вносять в пам'ять комп'ютера.

На цьому розрахунки по завданню контролю ходу виробництва на етапі оперативного планування закінчуються.

10. На етапі диспетчерування з частотою, яка визначається досвідом робіт на підприємстві, проводять періодичний контроль якості ходу виробництва по виміру поточних вихідних параметрів виробництва.

11. З урахуванням характеристик контрольованих параметрів визначають частки P_k обсягів виконаних робіт по кожній з N узгалягнених штрафних зон і за формулою (2а) розраховують узгалягнений штрафний коефіцієнт $\gamma_{\text{зон}}(t)$ для моменту контролю.

12. За отриманими даними контролю ходу виробництва за формулами (2) і (4) розраховують поточне контрольне значення ступеня досягнення цілей управління.

13. За формулами (15) і (16) розраховують різницю між поточними контрольної і планової ступенями досягнення цілей і при наявності відхилень від планового ходу виробництва за сигналом «Відхилення» уточнюють причини відхилень і приймають регулюючі рішення. Для уточнення ситуації менеджер викликає з системи обробки даних контролю додаткову інформацію.

Принципи компенсації типових відхилень визначають на етапі оперативного планування, а на етапі диспетчерування вони можуть уточнюватися. При унікальних ситуаціях завдання регулювання вирішуються в ході виробництва.

Висновки і пропозиції. На основі виконання реального консалтингового проекту на конкретному промисловому підприємстві запропоновано методику оцінки показника ефективності процесу виробництва з визначенням раціонального періоду контролю в інтересах його регулювання, що забезпечує надійну компенсацію небажаних відхилень від запланованих завдань.

Література:

1. Амелін С.В. Контроль розробки та реалізації управління рішення. *Машинобудування*. 2003. № 3. С. 40–45.
2. Зазарченко В.І., Дамаскін М.О. Методи і моделі в управлінні науково-технологічним розвитком промислового підприємства : монографія. Одеса : Атлант, 2015. С. 164.
3. Карпінська Г.В. Комплементарні аспекти методології збалансованого розвитку промислового підприємства. *Економічні інновації*. 2020. Т. 22, № 1. С. 88–94.

Анотация. Регулирующие решения в процессе производства принимаются по результатам данных контроля параметров, которые показывают отклонения в процессе производства промышленной продукции. В настоящее время метод управления по отклонениям от плана, в отличие от метода управления по возбуждению, является основным, так как стохастический характер промышленного производства не позволяет в полной мере выявить и оценить все отклонения от нормального хода производственного процесса. Положительный результат компенсации отклонения зависит от своевременности и качества информации от систем, которые контролируют производство, оптимизации ее обработки и оперативности принятия менеджером регулирующих решений. Качество процесса производства и уровень его отклонений от плана, предлагается определить как разницу между текущей контрольной и плановой степенью достижения целей управления.

Ключевые слова: производство, план, контроль, прогнозирование, критерий, эффективность, флуктуация, отклонения, оптимальность, эксперт.

4. Киндзерський Ю.В. До основ стратегії та політики розвитку промисловості. *Економіка України*. 2013. № 5. С. 38–55.
5. Лисенко Ю.Г. та інші. Методологія моделювання життєздатних систем у економіці : монографія. Донецьк : Південний схід, 2009. 350 с.
6. Математичне моделювання. Редактори: Дж.-Ендрюс и Р. Мак-Лоун. Москва : Мир, 1979. 277 с.
7. Трояновський В.М. Математичне моделювання у менеджменті: учбовий посібник. Москва : РДЛ, 2002. 256 с.
8. Управлінське консультування в трансформаційній економіці. За ред. В.І. Захарченко. Одеса : Фенікс, 2020. 335 с.
9. Щетілова Т.В. Взаємозв'язок ефективності реструктуризації промислового виробництва, розподілу макроекономічних ризиків і структурних зрушень. *Економіка промисловості*. 2017. № 1(77). С. 5–21.
10. Юхименко Б.Н. Методи оптимізації : учбовий посібник. Одеса : Інтерсервіс, 2012. 268 с.
11. Якубовський Н.Н. Структурний вектор активного промислового розвитку. *Економіка України*. 2013. № 12. С. 22–39.

References:

1. Amelin S.V. (2003) Control over the development and implementation of decision management. *Mechanical Engineering*, № 3, pp. 40–54.
2. Zakharchenko V.I., Damaskin M.O. (2015) *Methods and models in the management of scientific and technological development of industrial enterprises: a monograph*. Odessa: Atlant. (in Ukrainian)
3. Karpinska G.V. (2020) Complementary aspects of the methodology of balanced development of an industrial enterprise. *Economic innovations*, vol. 22, № 1, pp. 88–94.
4. Kindzersky Yu.V. (2013) To the basics of industrial development strategy and policy. *Economy of Ukraine*, № 5. (in Russian)
5. Lysenko Yu.G. (2009) *Methodology of modeling viable systems in economics: monograph*. Donetsk: Southeast. (in Ukrainian)
6. J.-Andrews and R. McLaughlin (ed.) (1979) *Mathematical modeling*. Moscow: Mir. (in Ukrainian)
7. Troyanovsky V.M. (2002) *Mathematical modeling in management: a textbook*. Moscow: RDL. (in Russian)
8. Zakharchenko V.I. (ed.). (2020) *Management consulting in a transformational economy*. Odessa: Phoenix. (in Ukrainian)
9. Shchetilova T.V. (2017) Relationship between the effectiveness of industrial production restructuring, the distribution of macroeconomic risks and structural changes. *Economics of Industry*, № 1(77), pp. 5–21.
10. Yukhimenko B.N. (2012) *Optimization methods: a textbook*. Odessa: Interservice. (in Russian)
11. Yakubovsky N.N. (2013) Structural vector of active industrial development. *Economy of Ukraine*, № 12, pp. 22–39. (in Russian)

Summary. Regulatory decisions in the production process are made based on the results of control parameters that show deviations in the production process of industrial products. Currently, the method of control of deviations from the plan, in contrast to the method of control of perturbations, is the main one, as the stochastic nature of industrial production does not allow to fully detect and evaluate all outrageous deviations from the normal production process. The positive result of the deviation compensation depends on the timeliness and quality of information controlling the production of the system, the optimization of its processing and the efficiency of the manager's regulatory decisions. The quality of the production process and the level of its deviations from the plan is proposed to determine the difference between the current control and planned degree of achievement of management objectives. An algorithm for assessing the quality control of the cable production process in the interests of making and implementing regulatory decisions by stages: calendar planning, when managers organize and conduct experts to assess the parameters needed to solve the problem of production process control; there is a statistical processing of examination data on the basis of calculation of average values and standard deviations of the estimated characteristics; checking the consistency of expert meeting points for each examination; recalculation of statistical characteristics in case of inconsistency of experts' views; generalized penalty zones are determined on the basis of certain local penalty zones; then there is a calculation of the planned values of the degree of achievement of management objectives in accordance with single- or multi-criteria management; clarification of standard deviations of achievement of management purposes; according to the permissible deviation of the initial parameters of production accepted at the enterprise, the permissible deviations of the degree of achieved management goals are calculated; fixing the production process on a computer schedule; conducting periodic inspections at the dispatching stage.

Keywords: production, plan, control, forecasting, criterion, efficiency, fluctuation, deviations, optimality, expert.

*Ющенко Н.Л.**кандидат економічних наук, доцент,**Yushchenko Nadiia**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5213-8341>*

АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ СІТЬОВИХ МЕТОДІВ ПЛАНУВАННЯ РЕСУРСІВ ТА ВИТРАТ І УПРАВЛІННЯ НИМИ ПІД ЧАС МОДЕРНІЗАЦІЇ КОМУНАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

ASPECTS OF CLASSIFICATION OF NETWORK METHODS OF PLANNING OF RESOURCES AND EXPENSES AND THEIR MANAGEMENT DURING MODERNIZATION OF A MUNICIPAL INFRASTRUCTURE OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Анотація. Стаття присвячена систематизації, аналізу змісту та застосувань сітєвих методів планування та управління, за допомогою яких можна визначати резерви часу, раціонально й збалансовано розподіляти ресурси в межах комплексу взаємопов'язаних робіт, а також аспектам класифікації систем сітєвого планування й управління залежно від організаційної структури, характеру функціонування, характеру моделей, що в них використовуються, а також залежно від технічних засобів, що використовуються. Пропонується адаптувати методи теорії графів, детерміновані та ймовірнісні сітєві моделі з урахуванням часу, вартості й ресурсів до практики планування модернізації, реконструкції та заміни технологічного обладнання теплових пунктів і теплових мереж підприємств теплоенергетики, а також управління ними. У статті запропоновано способи управління на базі застосування інформаційних, інноваційних, програмних технологій. Пропоновані методи можуть застосовуватися в процесі розроблення заходів, націлених на підвищення рівня енергоефективності, що передбачають активізацію інноваційних процесів, більш повну реалізацію соціального й економічного потенціалу суб'єктів господарської діяльності та органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: децентралізація, енергоефективність, класифікація, методи й моделі управління проектами, теплопостачання.

Постановка проблеми. Енергетична безпека, що є невід'ємною складовою частиною національної безпеки України, передбачає досягнення стану технічно надійного, стабільного, економічно ефективного та екологічно безпечного забезпечення енергетичними ресурсами економіки й соціальної сфери держави. Енергетична безпека – це спроможність держави забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснити диверсифікацію джерел і шляхів постачання в країну енергоносіїв для населення та функціонування національної економіки в режимі звичайного, надзвичай-

ного та воєнного стану, попередити стрімкі цінові коливання на паливно-енергетичні ресурси або створити умови для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на ці ресурси на світових ринках [1].

Недостатні обсяги робіт із запровадження нетрадиційних видів енергетики на основі відновлюваних джерел [2] та з реконструкції, технічного переоснащення енергетичного комплексу України, зношеність наявного технологічного обладнання, зростання аварійності об'єктів приводять до порушення стабільності теплопостачання населення й підприємств від централізованих джерел, перевитрат енергосировинних ресурсів і збільшення техногенного навантаження на довкілля, втрат енергії в теплових мережах, а також обумовлює потребу у раціональних рішеннях із залученням значних інвестицій у модернізацію та розвиток паливно-енергетичної системи, вжиття заходів з ефективного виробництва, транспортування й споживання енергоносіїв для підтримки та збільшення конкурентоспроможності за рахунок скорочення енергоемності ВВП до рівня провідних країн Європи, для забезпечення безперервного та стабільного функціонування галузі.

Застосування сітєвих методів планування й управління, коли йдеться про велику кількість взаємопов'язаних робіт, що мають виконуватись у суворій технологічній послідовності, потребує встановлення термінів і контролю для досягнення певної мети, дасть змогу підвищити ефективність регулювання виконання істотних за обсягами, вартістю й часом робіт, управління проектами із заміни та/або модернізації пунктів генерування й мереж транспортування пару, гарячої води та кондиціюваного повітря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок Я. Сибаль, І. Іваницького, З. Кадюка [3], В. Сохань [4], П. Лазановського [5] та інших дослідників присвячений застосуванню методу планування мереж та управління ними в різних видах економічної діяльності. Проте є практично значущим і потребує розроблення завдання моделювання на базі теорії графів та аналізу мереж системи технічної модернізації та технологічного оновлення об'єктів теплоенергетики задля

підвищення енергетичної ефективності енергоспоживача обладнання, зниження рівня втрат енергоресурсів у мережах постачання, зниження питомих витрат на одиницю виробленої продукції (генерованої одиниці енергії) та підвищення ефективності кінцевого енергоспоживання.

Мета статті. Головною метою роботи є систематизація та аналіз сіткових методів планування й управління, актуальних у регулюванні ресурсів і витрат під час модернізації комунальної інфраструктури, зокрема, міських тепломереж територіальних громад в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Опалення житлового сектору, де втрачається близько 60% енергії, на макроекономічному рівні є однією з головних проблем у сфері енергозбереження в Україні. Зниження витрат під час виробництва, передачі та розподілу теплової енергії, що має позначитися на розмірі тарифів на теплову енергію, є одним з основних напрямів розвитку теплової енергетики, передбачених оновленою Енергетичною стратегією України [6].

Сприяння розвитку місцевих енергетичних ініціатив, малого та середнього підприємництва в енергетичній сфері та енергетичних кооперативів, генерації та постачання, зокрема, теплової енергії з урахуванням регіональних особливостей, розвитку розподіленої генерації передбачено Енергетичною стратегією України [7]. Формування місцевих систем теплопостачання на основі економічно обґрунтованого врахування потенціалу місцевих видів палива, логістики постачання, регіональної та загальнодержавної енергетичної інфраструктури, а також підвищення ефективності діючих систем централізованого теплопостачання (табл. 1) має відбутися на другому етапі стратегії «Оптимізація та інноваційний розвиток енергетичної інфраструктури (до 2025 року)» щодо впровадження енергетичної стратегії [7], орієнтованому на роботу в умовах нового ринкового середовища та фактичної інтеграції об'єднаної енергетичної системи України з енергосистемою Європи, що суттєво вплине на обґрунтування вибору об'єктів для реконструкції або нового будівництва в енергетичній сфері та на підвищення енергоефективності.

Завданнями цього етапу є запровадження механізмів залучення інвестицій для реалізації програми заміщення потужностей, що мають бути виведені з експлуатації, новою енергетичною інфраструктурою; підвищення рівня корпоративного управління суб'єктів господарювання та їх спроможності використовувати доступні інструменти внутрішнього та зовнішнього ринків капіталу й ресурсів енергетичного ринку України.

Методи сіткового планування й управління (СПУ) застосовуються для розв'язування задач упорядкування й координації, змістом яких є планування складних комплексів робіт та управління ними. Комплексом робіт називають певну сукупність послідовно й паралельно виконуваних робіт, спрямованих на досягнення намічених цілей. Комплекси робіт, які є об'єктами СПУ, мають такі властивості:

1) роботи, що входять у комплекс, взаємно обумовлюють одна одну, тобто одні роботи не можуть бути розпочаті раніше, ніж завершаться деякі інші роботи;

2) в певних інтервалах часу окремі роботи можна починати й завершувати незалежно одна від одної (за наявності відповідних ресурсів);

3) існують одна або декілька цілей функціонування комплексу робіт.

Прикладами таких комплексів робіт і, відповідно, сфер застосування СПУ можуть бути будівництво або реконструкція великих промислових і цивільних об'єктів, капітальний ремонт складного обладнання й машин, підготовка та освоєння виробництва нових видів продукції, організація науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, матеріально-технічне постачання великих підприємств, розроблення техпромфінплану підприємства.

Методи СПУ складають систему, що поєднує розрахункові методи, організаційні заходи й прийоми контролю, спрямовані на розроблення та оптимізацію плану виконання комплексу робіт, оперативне управління ним та систематичний контроль за його ходом. Відмінною рисою СПУ є представлення планів робіт у вигляді сіткових графіків (схем). Сітковий графік – це графічна модель виконання комплексу робіт, що відображає взаємозв'язок між окремими роботами, їх параметри та послідовність виконання.

Повна характеристика комплексу робіт міститься в сітковій моделі. В такій моделі має бути відображена вся інформація про комплекс, зокрема мета його функціонування, склад і порядок виконання робіт, умови, за яких воно є можливим.

Завдяки системному підходу СПУ забезпечує істотне підвищення якості планування й, зокрема, встановлення найбільш доцільної послідовності та термінів виконання робіт, раціональний розподіл та використання матеріальних і трудових ресурсів, можливість гнучкого оперативного управління процесом.

Сіткові методи використовують для вирішення не тільки часткових завдань, але й систем СПУ. Система СПУ – це система організаційного управління, що реалізовує функції планування комплексу робіт і управління ним на основі побудови, аналізу та оптимізації сіткових моделей. Основним методом розв'язування задач планування й управління в межах системи СПУ є метод СПУ, що не виключає застосування для вирішення окремих завдань інших економіко-математичних методів.

Системи СПУ дають змогу використовувати для збирання та зберігання інформації, її опрацювання й отримання розв'язків технічні засоби та ЕОМ. Автоматизовані системи СПУ є складовими елементами АСУ.

Системи СПУ класифікують за кількома ознаками [8]. Залежно від організаційної структури розрізняють міжвідомчі та внутрішньовідомчі системи. За характером функціонування їх поділяють на системи одиничної дії, що розробляються для

Таблиця 1

Динаміка ключових показників підвищення ефективності та надійності роботи енергетичної системи України

Опис ключового показника ефективності	Значення показника в році				
	2015	2020	2025	2030	2035
Питомі витрати під час виробництва тепла котельнями, кг у. п./Гкал	165	160	155	150	145
Частка втрат у тепломережах, %	>20	<17	<13	<11	<10
Тепломережі в аварійному стані, %	>20	<18,6	<4,4	<3	<1

Джерело: витяг з додатку 1 до Енергетичної стратегії України на період до 2035 року [7]

унікальних (одноразових) комплексів робіт, і системи постійної дії, призначені для постійно діючого управління комплексом робіт. Системи СПУ класифікуються також за характером моделей, що використовуються (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація систем СПУ за характером моделей
Ознака Моделі системи СПУ

Склад і характер інформації, яка міститься в моделі	Детерміновані та ймовірнісні
Кількість технологічно незалежних комплексів робіт	Односільові та багатосільові
Кількість самостійних результатів	Одноцільові та багатоточільові
Склад параметрів управління	З урахуванням часу, вартості, ресурсів

Залежно від технічних засобів, що використовуються, розрізняють системи малого масштабу, що не потребують застосування ЕОМ та технічних засобів для збирання та передавання інформації (ТЗП); середнього масштабу, в яких використовуються ЕОМ, але немає необхідності в ТЗП; великого масштабу, що потребують ЕОМ і ТЗП (автоматизовані системи СПУ).

Структура систем СПУ та методика її розроблення наведені, наприклад, у джерелі [9]. Зокрема, метод сітьового планування й управління включає чотири етапи, такі як побудова сітьового графіка й моделі системи, що розробляється; розрахунок параметрів сітьового графіка; аналіз та оптимізація сітьової моделі; управління об'єктом за допомогою сітьового графіка [10; 11].

Висновки і пропозиції. Поширення європейських енергетичних стандартів на українське законодавство здатне істотно підвищити опірність України спробам політизувати міждержавні відносини у сфері енергетики, а долучення до загальноєвропейського ринку – лібералізувати та демонополізувати внутрішні енергетичні ринки, зробити їх більш прозорими та конкурентоспроможними. Трансформація та інтеграція ринків є можливими тільки за умови, коли одним із головних гравців стає споживач, як того вимагає ціль 7 програмної всеохоплюючої резолюції Організації Об'єднаних Націй 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року». Стратегічним завданням є виведення держави на рівень максимальної енергетичної незалежності. При цьому до 2025 року одним з головних фокусів має бути енергозбереження.

Під час формування управлінського інструментарію необхідно враховувати використання економіко-математичних методів, апарат інформаційних технологій, методи планування, нормативно-правову базу, що сприятиме прискоренню інноваційного процесу загалом.

Література:

1. Енергетична стратегія України на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 1071-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13> (дата звернення: 19.02.2020).
2. Гнедіна К., Петраков Я., Ющенко Н. Тенденції розвитку альтернативної енергетики в Україні в контексті модернізації енергетичних ринків. *Управління розвитком*. 2017. № 3–4 (189–190). С. 35–47.
3. Сибаль Я., Іваницький І., Кадюк З. Сіткові методи планування та управління в оптимізації виробництва продукції. *Вісник*

Львівського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК». 2014. № 21(1). С. 322–326.

4. Сохань В. Сітьові моделі оперативного управління проектами в дорожньому будівництві. *Вісник Національного транспортного університету. Серія «Технічні науки»*. 2015. Вип. 1(31). С. 499–507. URL: http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/31_1_tech_2015/499-507.pdf (дата звернення: 05.04.2019).
5. Лазановський П. Використання методу мережевого планування в операційному управлінні виробництвом книжково-журнальної продукції. *Наукові записки. Економічні науки*. 2016. № 2(53). С. 205–212.
6. Про схвалення концепції Енергетичної стратегії України на період до 2035 року : Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?jsessionid=AD08EE061406F1E3F3605ABE4B949A3A.app1?art_id=245068707 (дата звернення: 19.02.2020).
7. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-p> (дата звернення: 19.02.2020).
8. Филипп Д., Гарсиа-Диас А. Методы анализа сетей / пер. с англ. Е. Коваленко, М. Фуругьяна ; под ред. Б. Сушкова. Москва : Мир, 1984. 496 с.
9. Основные положения по разработке и применению систем СПУ. Москва : Экономика, 1974.
10. Ющенко Н. Математичні моделі визначення резерву часу для збалансованого розподілу трудових, матеріальних і фінансових ресурсів при модернізації комунальної теплоенергетики України. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 2. С. 16–25. URL: <http://nvp.stu.cn.ua/ru/component/k2/item/489-yuschenko-n-l-matematichni-modeli-viznachennya-rezervu-chasu-dlya-zbalansovanogo-rozpodilu-trudovih-materialnih-i-finansovih-resursiv-pri-modernizatsiyi-komunalnoyi-teploenergetiki-ukrayini.html> (дата звернення: 19.02.2020).
11. Ющенко Н. Економіко-математичний інструментарій вирішення завдань розподілу і використання ресурсів, необхідних для модернізації теплоенергетики України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 2(13). С. 404–407. URL: <http://pev.kpu.zp.ua/vypusk-13> (дата звернення: 19.02.2020).
12. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> (дата звернення: 31.05.2020).

References:

1. Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2030. [Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2030] : Rozporiadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.07.2013 № 1071-r. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 24.07.2013 № 1071-r. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>
2. Gniedina, K., Petrakov, Ya. & Yushchenko, N. (2017). Tendenciyy rozvytku al'ternatyvnoy energetyky v Ukraini v konteksti modernizatsiyi energetychny'x ry'nkiv [Trends in the development of alternative energy in Ukraine in the context of modernization of energy markets]. *Upravlinnya rozvytkom*. Development management, no. 3–4 (189–190), pp. 35–47. (in Ukrainian)
3. Sybal', Ya., Ivanyts'kyi, I. & Kadyuk, Z. (2014). Sitkovi metody planuvannya ta upravlinnya v optymizatsiyi vyrobnystva produkt-siyi [Network methods of planning and management in production optimization]. *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*. Seriya: Ekonomika APK. Visnyk of Lviv National Agrarian University. Series: Economy of agroindustrial complex, no. 21(1), pp. 322–326. (in Ukrainian)
4. Sokhan', V. (2015). Sit'ovi modeli operativnoho upravlinnya proektamy v dorozhn'omu budivnytstvi [Network models of operational management of projects in road construction]. *Visnik Nacional'nogo transportnogo universitetu*. Seriya "Tekhnichni nauki". Bulletin of the National Transport University. Series "Technical Sciences", no. 1(31), pp. 499–507. Retrieved from: http://publications.ntu.edu.ua/visnyk/31_1_tech_2015/499-507.pdf

5. Lazanov'sky, P. (2016). Vykorystannya metodu merezhevoho planuvannya v operatsiynomu upravlinni vyrobnytstvom knyzhkovo-zhurnal'noyi produktsiyi [The use of network planning in the operational management of the production of book-magazine products]. *Naukovi zapysky. Ekonomichni nauky. Scientific notes. Economic Sciences*, no. 2(53), pp. 205–212. (in Ukrainian)
6. Pro skhvalennya kontseptsiyi Enerhetychnoyi stratehiyi Ukrainy na period do 2035 roku : Proekt Rozporyadzhennya Kabinetu ministriv Ukrainy [On approval of the concept of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 : Draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from: mpe.kmu.go.ua/minugol/control/uk/publish/article?jsessionid=AD08EE061406F1E-3F3605ABE4B949A3A.app1?art_id=245068707
7. Enerhetychna stratehiya Ukrainy' na period do 2035 roku "Bezpeka, energoefektyvnist', konkurentospromozhnist'" [Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, Energy Efficiency, Competitiveness"] : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy' vid 18.08.2017 roku № 605-r. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 605-r dated 18.08.2017. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-p>
8. Fyllyps, D. & Harsya-Dyas, A. (1984). *Metody analyza setey* [Network Analysis Methods] (Kovalenko, E. & Furuhyana, M., trans; B. Sushkova, ed). Moscow: Peace. (in Russian)
9. Osnovny'e polozheny'a po razrobotke y' pry'meneny'yu sy'stem SPU [The main provisions for the development and application of SPU systems]. Moscow: Economics, 1974. (in Russian)
10. Yushchenko, N. (2016). Matematychni modeli vyznachennya rezervu chasu dlya zbalansovanoho rozpodilu trudovykh, material'nykh i finansovykh resursiv pry modernizatsiyi komunal'noyi teploenerhetyky Ukrainy [Mathematical models to determine the reserve time a balanced distribution of manpower, material and financial resources for modernization of municipal power system of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Polissya. Scientific Bulletin of Polissia*, no. 2(6), pp. 16–25. Retrieved from: <http://nvp.stu.cn.ua/ru/component/k2/item/489-yuschenko-n-l-matematichni-modeli-viznachennya-rezervu-chasu-dlya-zbalansovanogo-rozpodilu-trudovih-materialnih-i-finansovih-resursiv-pri-modernizatsiyi-komunalnoyi-teploenergetiki-ukrainy.html>
11. Yushchenko, N. (2017). Informatsiyni tekhnolohiyi, shcho realizovuyut' modeli ta metody analizu v protsesi pryynyattya rishen' shchodo resursiv i vytrat pry modernizatsiyi teploenerhetyky v Ukraini [Information technologies implementing models and methods of analysis in the decision making process concerning resources and costs during the modernization of heat and power engineering in Ukraine]. *Matematychni ta imitatsiyni modelyuvannya system. MODS '2017 : tezy dopovidey Dvanadtsyatoi mizhnarodnoyi nauk.-prakt. konf. Mathematical and simulation modeling of systems. MODIS '2017: theses of the reports of the Twelfth International Science Pract. Conf.* (in Ukrainian)
12. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

Аннотация. Стаття посвящена систематизації, аналізу содержания і применений сетевих методів планування і управління, при помощи которых можно определять резервы времени, рационально и сбалансировано распределять ресурсы в пределах комплекса взаимосвязанных работ, а также аспектам классификации систем сетевого планирования и управления в зависимости от организационной структуры, характера функционирования, характера моделей, которые в них используются, а также в зависимости от применяемых технических средств. Предлагается адаптировать методы теории графов, детерминированные и вероятностные сетевые модели с учетом времени, стоимости и ресурсов к практике планирования, модернизации, реконструкции и замены технологического оборудования тепловых пунктов и тепловых сетей предприятий теплоэнергетики, а также управления ними. В статье предложены способы управления на базе применения информационных, инновационных, программных технологий. Предлагаемые методы могут применяться в процессе разработки мер, нацеленных на повышение уровня энергоэффективности, предусматривающих активизацию инновационных процессов, более полную реализацию социального и экономического потенциала субъектов хозяйственной деятельности и органов местного самоуправления.

Ключевые слова: децентрализация, энергоэффективность, классификация, методы и модели управления проектами, теплоснабжение.

Summary. The insufficient volume of work on the introduction of non-traditional types of energy based on renewable sources, as well as reconstruction, technical re-equipment of the energy complex of Ukraine, the deterioration of existing technological equipment, an increase in the accident rate of facilities lead to a violation of the stability of the heat supply to the population and enterprises from centralized sources, an excessive consumption of raw materials and an increase in technological environmental pressure, energy losses in heating networks and necessitates rational solutions involving significant investments in the modernization and development of the fuel and energy system, the implementation of measures for the efficient production, transportation and consumption of energy to maintain and increase competitiveness by reducing the energy intensity of GDP to the level of leading European countries, as well as to ensure continuous and stable functioning of the industry. Despite the scientific publications of I. Ivanitsky, Z. Kadyuk, P. Lazanovsky, Y. Sibal, V. Sokhan and other researchers on the application of the method of planning and managing networks in various types of economic activity, from a practical point of view, the modeling problem is significant and requires development based on graph theory and analysis of networks of the system of technical modernization and technological updating of heat power facilities in order to increase the energy efficiency of energy-consuming equipment, reduce energy losses in the supply networks, reduce unit costs for a unit of output (generated energy unit) and increase the efficiency of final energy consumption. The article is devoted to the systematization, analysis of the essence and applications of network planning and management methods, with which you can determine the time reserves, rationally and balanced distribute resources within a complex of interrelated work. As well as aspects of the classification of network planning and management systems, depending on the organizational structure, on the nature of functioning, the models used and depending on the technical means used. It is proposed to adapt graph theory methods, deterministic and probabilistic network models taking into account time, cost and resources to the practice of planning and managing the modernization, reconstruction and replacement of technological equipment of heating units and heating networks of enterprises in the heat power industry. The article suggests management methods based on the use of information, innovative, software technologies. The proposed methods can be used in the process of developing measures aimed at improving energy efficiency, providing for the activation of innovative processes, a more complete realization of the social and economic potential of business entities and local governments.

Keywords: decentralization, energy efficiency, classification, project management methods and models, heat supply.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

<i>Балахонова О.В.</i> ХАРАКТЕР ІННОВАЦІЙНОСТІ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	4
<i>Бачинська О.М.</i> ДОСВІД СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ СВІТОВОГО КЛАСУ.....	13
<i>Вецепура Н.В.</i> АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ.....	19
<i>Городняк І.В.</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЦІНИ НА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ НА СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СВІТУ.....	26
<i>Рассадникова С.І., Примаченко І.Ф.</i> МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АСПЕКТ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.....	31
<i>Семенов А.Ю.</i> АНАЛІЗ СВІТОВИХ РЕЙТИНГІВ ОЦІНКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА МІСЦЕ УКРАЇНИ В НИХ.....	38
<i>Холявко Н.І.</i> ІНТЕГРОВАНА МОДЕЛЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА КОНЦЕПЦІЄЮ QUADRUPLE HELIX: ОЦІНКА ВПЛИВУ НА СТЕЙКХОЛДЕРІВ	44
<i>Чернецька Л.В.</i> ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗМЕНШЕННЯ ВТРАТ РОБОЧОЇ СИЛИ ВІД БЕЗРОБІТТЯ.....	48

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

<i>Аппельт Г.В.</i> ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІН У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ, ЩО СФОРМУВАЛИСЯ ПІД ВПЛИВОМ ЗАГАЛЬНОПРИЙНЯТИХ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПАНДЕМІЄЮ COVID-19.....	58
<i>Яременко О.Ф., Матвієць О.В.</i> ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: СУТНІСТЬ, ЗАГРОЗИ ТА ЧИННИКИ ВПЛИВУ.....	63

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

<i>Конохова З.П.</i> ІНФОРМАЦІЙНА СУТНІСТЬ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ.....	71
<i>Смєсова В.Л., Іщенко І.О.</i> ІННОВАЦІЇ ЯК ОСНОВА ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	76

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

<i>Коренюк П.І., Сатир Л.М., Смольський В.Л.</i> АНАЛІЗ УПРАВЛІНСЬКИХ ПІДХОДІВ ДО РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	84
<i>Виноградова О.В., Дрокіна Н.І.</i> МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВ	90
<i>Будько О.В., Галатов Б.М.</i> ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ	100
<i>Квілінський О.С.</i> ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО АВТОМАТИЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ	105
<i>Каличева Н.Є.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ	110
<i>Доценко В.Ф., Косова Т.Д., Ярошевська О.В.</i> ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ	114
<i>Бугайчук В.В., Опалов О.А., Грабчук І.Ф.</i> БІОЕКОНОМІЧНИЙ НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА	120
<i>Гордієнко Н.І.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВАРТОСТІ БІЗНЕСУ	126
<i>Дегтярьова О.О.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНО-ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОНТРОЛІНГУ	130
<i>Капінус Л.В., Семененко К.Ю., Молін Н.О.</i> ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА ПІД ВПЛИВОМ КВІЗ-МАРКЕТИНГУ	134
<i>Ліганенко І.В., Колісниченко А.С.</i> МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У РОЗРОБЦІ ТА ПРОСУВАННІ БРЕНДУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ	138
<i>Савіцький А.В.</i> ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ АВС-АНАЛІЗУ У ЗДІЙСНЕННІ МОНІТОРИНГУ ПОКАЗНИКІВ ПРИБУТКОВОСТІ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСТВА	144
<i>Смірная С.М.</i> ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ЗАВДАННЯ УПРАВЛІННЯ ТА НАПРЯМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ	149
<i>Овдій О.В., Гарастовська А.В., Федорук В.В.</i> ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА (НА ПРИКЛАДІ ТОВ «АНДРУШІВСЬКИЙ МАСЛОСИРЗАВОД»)	155
<i>Іващенко М.В.</i> ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	162
<i>Фреюк О.В.</i> ЕЛЕКТРОННА ТОРГІВЛЯ НА РИНКУ ПОБУТОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ЕЛЕКТРОНІКИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ	167

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

Бондаревська О.М.

**ЗАЛУЧЕННЯ СТЕЙКХОЛДЕРІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ
ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ.....174**

Шашина М.В.

КЛУБИ КОНВЕРГЕНЦІЇ У ЗДІЙСНЕННІ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕГІОНІВ.....180

Мархонос С.М., Турло Н.П.

ВІННИЦЯ НА ТУРИСТИЧНІЙ МАПІ УКРАЇНИ.....186

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Самусевич Я.В., Височина А.В.

**ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ МУЛЬТИПЛЕКСИВНОГО
ВПЛИВУ СТРУКТУРИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПОДАТКІВ
НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ.....191**

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

Волошина С.В., Проволоцька О.М.

ДЕМОЕКОНОМІЧНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ: УКРАЇНА ТА ПОЛЬЩА.....198

Шандар А.М.

**ОБҐРУНТУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНЮВАННЯ
ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВІДПОВІДНО
ДО КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....206**

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Сисоєнко І.А., Карлюка Д.О.

АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ.....211

**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ
ТА АУДИТ**

Домбровська Н.Р.

**ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ВІДХИЛЕНЬ
ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА В СИСТЕМІ
УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....217**

**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

Кузьменко О.В., Овчаренко В.О., Скринька Л.О.

**СТАН РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ
ІННОВАЦІЙНИХ БАНКІВСЬКИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗ..... 224**

Білокурсський Р.Р., Вінничук О.Ю., Вінничук І.С.

**МОДЕЛЮВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ:
ЕКОНОМЕТРИЧНИЙ ПІДХІД..... 232**

Меркулов М.М., Ширяєва Л.В., Мельниченко Д.О.

**ОЦІНКА КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ВИРОБНИЦТВА
НА ОСНОВІ КРИТЕРІАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ1..... 237**

Ющенко Н.Л.

**АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ СІТЬОВИХ МЕТОДІВ ПЛАНУВАННЯ
РЕСУРСІВ ТА ВИТРАТ І УПРАВЛІННЯ НИМИ ПІД ЧАС МОДЕРНІЗАЦІЇ
КОМУНАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ..... 244**

CONTENTS

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

<i>Balakhonova Olesya</i> NATURE INNOVATIONAL OF MODERN ECONOMICAL SYSTEMS.....	4
<i>Bachynska Olena</i> EXPERIENCE OF STRATEGIC PLANNING IN WORLD CLASS UNIVERSITIES.....	13
<i>Vecepora Natalia</i> ANALYSIS OF INNOVATIVE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE.....	19
<i>Horodniak Iryna</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF PRICES ON FOOD AND ON CONSUMPTION OF HOUSEHOLDS IN UKRAINE AND IN INDIVIDUAL COUNTRIES.....	26
<i>Rassadnykova Svitlana, Prymachenko Ivan</i> MODERNIZATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY: INVESTMENT ASPECT AND ACTUAL CHALLENGES.....	31
<i>Semenog Andrii</i> ANALYSIS OF WORLD RATINGS CONCERNING THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND THE PLACE OF UKRAINE IN THEM.....	38
<i>Kholiavko Nataliia</i> INTEGRATED MODEL OF COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION UNDER THE CONCEPT OF QUADRUPLE HELIX: ASSESSMENT OF THE IMPACT ON STAKEHOLDERS.....	44
<i>Chernetska Liudmyla</i> THE EFFECTIVENESS OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR REDUCING LABOR LOSSES FROM UNEMPLOYMENT.....	48

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>Appelt Halyna</i> DETERMINATION OF CHANGES IN THE TOURIST INDUSTRY THAT WAS FORMED UNDER THE INFLUENCE OF COMMON SECURITY MEASURES IN CONNECTION WITH THE COVID-19 PANDEMIC.....	58
<i>Yaremenko Oksana, Matviyets Olga</i> FOREIGN ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTEGRATION POLICY: THE ESSENCE, THREATS AND INFLUENCE FACTORS.....	63

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

<i>Konokhova Zoja</i> INFORMATIONAL ESSENCE OF OWNERSHIP RELATIONS.....	71
<i>Smiesova Viktoriia, Ischenko Irina</i> INNOVATION AS THE BASIS OF INCREASING PRODUCT QUALITY AND ENSURING COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE.....	76

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

<i>Korenyuk Petro, Satyr Larysa, Smolskyi Vladislav</i> ANALYSIS OF MANAGEMENT APPROACHES TO RATIONAL USE OF AGRICULTURAL LAND OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS.....	84
<i>Vynogradova Olena, Drokina Nina</i> METHODICAL APPROACHES TO EVALUATION OF INTEGRATED INTERNET MARKETING IN ENTERPRISES.....	90
<i>Budko Oksana, Halatov Bohdan</i> FEATURES OF NORMATIVE-LEGAL REGULATION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF ENTERPRISES.....	100
<i>Kwiliński Aleksy</i> SOME APPROACHES TO AUTOMATION MANAGEMENT FOR INDUSTRIAL ENTERPRISES.....	105
<i>Kalicheva Natalia</i> CONCEPTUAL PROVISIONS OF THE MANAGEMENT ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES.....	110
<i>Dotsenko Viktor, Kosova Tetiana, Yaroshevskaya Oksana</i> HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS AS AN ENVIRONMENT FOR THE DEVELOPMENT OF PRIVATE ENTREPRENEURIAL INITIATIVE.....	114
<i>Bugaychuk Vita. Opalov Oleksandr, Grabchuk Inna</i> BIOECONOMIC APPROACH TO IMPROVING THE QUALITY OF ENTERPRISE'S PRODUCTS.....	120
<i>Gordiyenko Nataliya</i> BUSINESS VALUATION THEORY.....	126
<i>Degtiareva Olga</i> CONCEPT AND FUNCTIONS OF ENERGY CONTROLLING.....	130
<i>Kapinus Larysa, Semenenko Kateryna. Molin Natalia</i> BEHAVIORAL STRATEGIES OF THE ENTERPRISE UNDER THE INFLUENCE OF QUIZ-MARKETING.....	134
<i>Liganenko Irina, Kolisnichenko Anastasia</i> METHODS OF USING THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE DEVELOPMENT AND PROMOTION OF THE BRAND OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE.....	138
<i>Savitskyi Andrii</i> APPLICATION OF ABC-ANALYSIS METHODS IN MAKING MONITORING OF PROFITABILITY INDICATORS OF EXPORT-ORIENTED ENTERPRISE.....	144
<i>Smirnaia Svitlana</i> FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE: TASKS OF MANAGEMENT AND DIRECTIONS OF THEIR IMPLEMENTATION.....	149
<i>Ovdii Olena, Harastovska Alona, Fedoruk Viktoriia</i> FORMATION OF ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY (ON THE EXAMPLE OF “ANDRUSHIVSKIY DAIRY PLANT” LLC).....	155
<i>Ivashchenko Mykhailo</i> FORMATION OF AGRARIAN ENTERPRISES' COMPETITIVENESS IN LVIV REGION	162
<i>Freiuk Olha</i> ELECTRONIC COMMERCE IN THE MARKET OF HOUSEHOLD APPLIANCES AND ELECTRONICS DURING THE PANDEMIC.....	167

**DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL
AND REGIONAL ECONOMY**

<i>Bondarevska Olha</i> ATTRACTING STAKEHOLDERS TO THE IMPLEMENTATION OF THE PROGRAM FOR THE REGION'S SOCIO-ECONOMIC SECURITY.....	174
<i>Shashyna Maryna</i> CONVERGENCE CLUBS IN THE IMPLEMENTATION OF REGIONS STRUCTURAL MODERNIZATION	180
<i>Markhonos Svitlana, Turlo Natalija</i> VINNYTSIA CITY ON THE TOURIST MAP OF UKRAINE.....	186

**ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT
AND ENVIRONMENT PROTECTION**

<i>Samusevych Yaryna, Vysochyna Alina</i> ASSESSMENT OF THE POTENTIAL OF THE STRUCTURE OF ENVIRONMENTAL TAXES MULTIPLEXIVE IMPACT ON NATIONAL SECURITY	191
--	------------

**DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY,
SOCIAL ECONOMY AND POLITICS**

<i>Voloshyna Svitlana, Provolotska Olena</i> DEMOECONOMIC VECTORS OF DEVELOPMENT: UKRAINE AND POLAND.....	198
<i>Shandar Anna</i> SUBSTANTIATION OF QUALITY OF LIFE ASSESSMENT INDICATORS OF RURAL POPULATION IN ACCORDANCE WITH THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	206

MONEY, FINANCES AND CREDIT

<i>Sysoenko Iryna, Karlyuka Dmitry</i> ANALYSIS OF IMPLEMENTATION OF THE INCOME OF LOCAL BUDGETS.....	211
---	------------

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

<i>Dombrovska Natalia</i> THE FEATURES OF THE ESTIMATING TECHNIQUE OF PRODUCTION COSTS DEVIATIONS IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM.....	217
--	------------

**MATHEMATICAL METHODS, MODELS
AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY**

<i>Kuzmenko Olha, Ovcharenko Volodymyr, Skrynka Liliia</i> INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF INNOVATIVE BANKING TECHNOLOGIES IMPLEMENTATION: ASSESSMENT AND FORECAST.....	224
<i>Biloskursky Ruslan, Vinnychuk Olena, Vinnychuk Igor</i> SIMULATION OF TAX AVOIDANCE: ECONOMETRIC APPROACH.....	232
<i>Merculov Micola, Shuriaieva Liudmyla, Melnychenko Dmytro</i> EVALUATION OF QUALITY CONTROL OF MANAGEMENT OF THE PROCESS OF PRODUCTION ON THE BASIS OF CRITERIONAL PARAMETERS.....	237
<i>Yushchenko Nadiia</i> ASPECTS OF CLASSIFICATION OF NETWORK METHODS OF PLANNING OF RESOURCES AND EXPENSES AND THEIR MANAGEMENT DURING MODERNIZATION OF A MUNICIPAL INFRASTRUCTURE OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION.....	244

Збірник наукових праць

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

Економіка і менеджмент

Випуск 43

Коректура • *В.І. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *В.О. Удовиченко*

Формат 60х84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 29,76.
Підписано до друку 30.06.2020 р. Замов. № 0820/198. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.